De Nieuwe Taalgids. Jaargang 42

bron
De Nieuwe Taalgids. Jaargang 42. J.B. Wolters, Groningen / Batavia 1949

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_taa008194901_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren

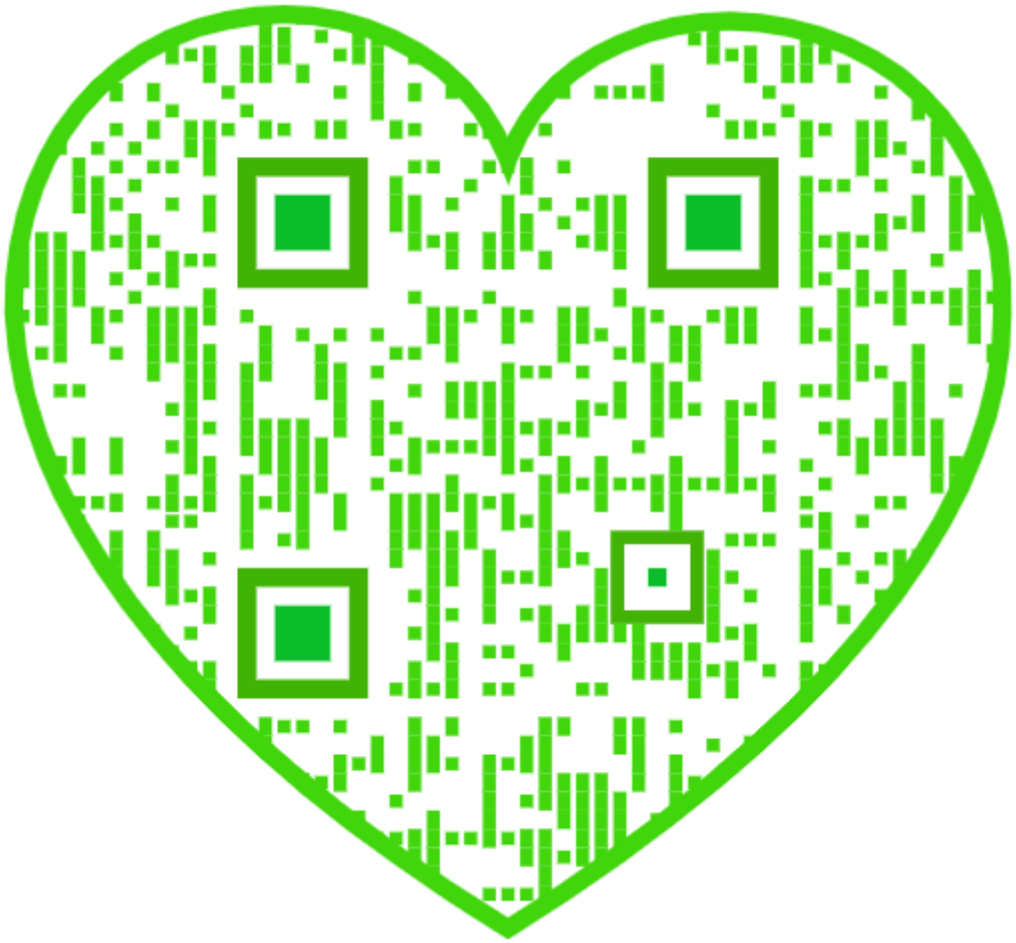

Inhoud

	Blz.
B. VAN DEN BERG: De zinsbouw in het Nederlands	120, 205
J.C. BRANDT CORSTIUS: P. Tideman en De Nieuwe Gids	225
GILBERT DEGROOTE: Thomas van der Noot en zijn ‘Den Triumphe ende tpalleersel vanden vrouwen’	29
GILBERT DEGROOTE: Echo's van Wildvrouw geschiedenis en ‘le Menager de Paris’	250
B.H. ERNÉ: Eenheidsklemtoon in samenstellingen	140
C.B. VAN HAERINGEN: Participia praeverbalia	187
C.B. VAN HAERINGEN: Een paar aantekeningen bij telwoorden	255
JACQUES P. VAN HATTUM: Hofpriester of Hofmeester?	248
K. HEEROMA: Klemverschuiving bij samengestelde woorden	65
F. JANSONIUS: Jacques Perk als impressionist	134
G. KAZEMIER: Het slot van Beatrijs	90
H.H. KNIPPENBERG: Roemer Visscher en Maerlant	101
H.H. KNIPPENBERG: Blinde Wouter en de Wildeman in Vondel's Leeuwendalers	218
G. KNUVELDER: H.J. Polak (1844-1908)	299
K. KOOIMAN: Het telwoord bij namen van vorsten en pausen	209
K. KOOIMAN: Het Diakenhuismannetje vertelt ons een historie	258
C. KRUYSKAMP: Hoofts vertaling van de XLVste psalm	85
J.J. MAK: De bloedende hostie en het Bredase sacramentsspel	297
P. MAXIMILIANUS O.F.M.: Enige aantekeningen over Vondel-Ovidius	11
L.C. MICHELS: Basterdleven	138

L.C. MICHELS: Twee gevallen van ‘dus lang’ 212

J. NAARDING: Levende en geslachte keuring bij slachting 98

P.C. PAARDEKOOPER: De foneemwaarde van de svarabhakti-vocaal 74

P.C. PAARDEKOOPER: De lettergreep en z'n begrenzing 232, 290

J.L. PAUWELS: Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen 21

GERLACH ROYEN O.F.M.: Polyglottisch meervoud 125

GERLACH ROYEN O.F.M.: Van naïveteit tot naiviteit 280

W.A.P. SMIT: Hoofts Ariadne en Ariosto 93

W.A.P. SMIT: Hooft en zijn berijming van psalm 45 113

W.A.P. SMIT: Perk, de Mathilde-cyclus en Joanna 144

W.A.P. SMIT: Het vierde deel der Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden 192

W.A.P. SMIT: J.C. Appenzeller 249

CHR. STAPELKAMP: Bewencken 46

G. JO STEENBERGEN: Refereynen en andere kleine gedichten van Willem van Haecht 161

C.F.P. STUTTERHEIM: Cetera non desunt 304

D.C. TINBERGEN: Nog enkele opmerkingen over telwoorden 95

C.G.N. DE VOOYS: Engelse invloed op het Nederlands (Derde nalezing) 72

C.G.N. DE VOOYS: De jongste Veldeke-studie 246

C.G.N. DE VOOYS: Een zonderlinge moralist uit de eerste helft van de achttiende eeuw 273

G.W. WOLTHUIS: Het haas 44

G.W WOLTHUIS: Het proza in Mariken van Nienmeghen 241

C.A. ZAALBERG: Het Lachende raadsel van Albert Verwey 174

Boekbeoordelingen

C.C. VAN DE GRAFT: *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België*, door K. ter Laan 262

C.B. VAN HAERINGEN: *Middelnederlandse Spraakkunst*, I. *Vormleer*, door Prof. Dr. A. van Loey 104

C.B. VAN HAERINGEN: *Syntaxis van het Aalster Dialect*, door F. Vanacker 149

C.B. VAN HAERINGEN: *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*, door P. Gerlach Royen O.F.M. 161

C.B. VAN HAERINGEN: *Honderd jaar Nederlandse philologie*, door G. Karsten 306

C.B. VAN HAERINGEN: *Jagerswoordenboek*, door A.G.J. Hermans 309

	Blz.
W. KRAMER: *Stijlleer*, door C.F.P. Stutterheim	49
P.J. MEERTENS *Sprookjesrertellers en hun wereld*, door Marie Ramondt	152
P. GERLACH ROYEN O.F.M.: *De betekeniswereld van het lichaam*, door J.J. de Witte O.P. (Nijm. diss.)	52
JAC. SMIT: *Linguistics and History*, door Leo Spitzer	260
W.A.P. SMIT: *De jeugd van een dichter. Uit het leven van Albert Verwey*, door Maurits Uyldert	48
W.A.P. SMIT: *De Nederlandse poëzie van haar oorsprong tot heden*, door C.J. Kelk	146
W.A.P. SMIT: *Coming after*, door Adriaan J. Barnouw	311
W.A.P. SMIT: *Nederlandse poëtica*, door Achilles Mussche	313
H. SPARNAAY: *Das Problem der Perioden in der Literaturwissenschaft*, door H.P.H. Teesing	314
G. STUI ELING: *Uit de voortijd van '80*, Dr. Willem Doorenbos, door Dr. C.G.L. Apeldoorn	213
C.G.N. DE VOOYS: *Panorama der Nederlandse Letteren*, verzorgd door J. Haantjes en W.A.P. Smit	54
C.G.N. DE VOOYS: *Jan Pertcheval's Den Camp vander doot*, uitgegeven door Gilbert Degroote	55
C.G.N. DE VOOYS: *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*. Tweede deel, door Gerard Knuvelder	102
C.G.N. DE VOOYS: *Elckerlijc*, door Prof. Dr. J. van Mierlo S.J.	215
C.G.N. DE VOOYS: *In de doolhof van het Nederlands*, door Dr. B.C. Damsteegt	216
C.G.N. DE VOOYS: *Leipoldt. Eensame-Veelsydige*, door P.J. Nienaber	260
C.G.N. DE VOOYS: *Totius, Digter en Profeet*, door P.J. Nienaber	261

C.G.N. DE VOOYS: *Twee boecken van de stantvasticheyt*, door Justus Lipsius 263

A. ZIJDER ELD: *Proza en Poëzie, Bloemlezing voor de laagste klassen van het Gymnasiaal, Middelbaar en voortgezet Lager Onderwijs*, door W.H. Staverman 56

Aankondigingen en mededelingen.

Handelingen van het twintigste Nederlands Philologen-congres - Commissie voor Naamkunde - Een dialect-tijdschrift: Taal en Tongval - Philosophica. Taalphilosophische Beschouwingen. - Het werk en de mens Nico van Suchtelen. - Nieuwe nummers van de Klassieke Galerij. - Vijfstromenland. - Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands. - Sprokkelingen op het gebied der Middelnederlandse poëzie. - Jaarboek van 'De Fonteine'. - Het teken in de taal. - Standaard-Afrikaans 57

Algemene Literatuurgeschiedenis. Deel III. Renaissance. - Eenheid ondanks diep verschil. De -n en de voornaamwoorden. - Het stellen in het Nederlands, voor handel en administratie. - Naamkunde-studie. - Jaarboek 1948 van De Ghulden Roos te Roosendaal. - Onuitgegeven Sermoenen van Jan Brugman O.F.M. - Dialektvermenging en taalontwikkeling. - Van Haeringen's Nederlands Woordenboek. - Kramer's Woordentolk. - Nederlandse Filologie 1920-1940. - Veldnamen in Nederland. 106

Overdiep's Verzamelde opstellen over taal- en letterkunde. - Joan Cele's Duutsche Sermoenen. - Poëzie der herscheppende wetenschap. Beschouwingen over taalevolutie. - Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1946-1947. - Niederdeutsche Mitteilungen. - Jaarboek van die Afrikaanse Skrywerskring XII, 1947. - Tweetaligheid. - Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal. - 155

Facsimilé-uitgave van Esmoreit. - Nieuwe uitgaven en herdrukken

Annalen van het Thijmgenootschap. - Taalnatuur en Taalcultuur. - Wat is taal? - Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen. - Binnenwanderung und Sprache. - Miscellanea- J. Gessler. - Lecoutere-Grootaers, Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands. - Nederlandse Spraakkunst. - Ontvangen boeken 219

Nederlandse Kerstlyriek door alle eeuwen. - Kerstviering. - Gysbert Japicx. - De romantische lijn in het beeld van de Nederlandse letteren. - De Max Havelaar in de oorspronkelijke vorm. - Jaarboek van de Koninklijke Vlaamse Academie. - Uitgaven van de Kon. Vlaamse Academie. -

	Blz.
Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie. - Codex van de spraakkundige terminologie. - Taalonderwijs. - Phonotypologische beschrijving van de bevolking der Wieringermeer. - Volkskunde en Letterkunde. - Romantiek uit het Spellingtournooi. - Algemeen Beschaafd Nederlands. - Handboek der Middelnederlandse Geographie (C.d.V. en M.S.)	264
Neerlandica. - Conrad Busken Huet. - Die eerste kliscap van Maria. - Afrikaanse fonologie. - Moedertaalonderwijs in België. - Over de groei van het Friese taalbesef. - Travaux du cercle linguistique de Copenhague. - Bilderdijk en Engeland. (C.d.V.). - Oorkondentaal van Venlo. (C.B.v.H.). - Ontvangen boeken. - Herdrukken	316

Bladvullingen.

Ariadne- en Granida-sporen bij Bredero (W.A.P. Smit)	20
De buigings-*n* in Zuid-Nederland (C.G.N. de Vooys)	43
Vondel en de Bijbel (G. Brom)	60
Kenden Wolff en Deken Italjaans? (G. Brom)	60
Couzi! Couzi! (G.G. Ellerbroek)	112
P.C. Hooft's Baeto, vs. 58 (C.d.V.)	259
Infinitief met en zonder te (om te) (M. Schönfeld)	268
Kanttekeningen bij P.C. Hooft's Baeto (C.d.V.)	289
Uit en terna (C.d.V.)	318

Uit de tijdschriften.

Acta linguistica	64
Ad interim	63, 112
Bezinning	272
Critisch Bulletin	109, 158, 222, 269, 319
De Gids	61, 109, 158, 222, 269, 319
Den Gulden Passer	224
De Nieuwe Stem	61, 109, 222, 269, 319
De Vlaamse Gids	63, 110, 158, 222, 270, 319
Dietsche Warandc en Belfort	62, 111, 159, 223, 270, 319
Driemaandelijkse Bladen	112, 271
Het Boek van Nu	61, 110, 158, 269, 319
Het Woord	159
It Beaken	64, 272
Katholiek Cultureel Tijdschrift. Streven	61, 158, 272, 319
Kroniek van Kunst en Kultuur	159
Levende Talen	62, 160, 271
Leuvense Bijdragen	64, 158, 224, 271
Lingua	160
Museum	63, 160, 224, 272
Neophilologus	112
Nieuw Vlaams Tijdschrift	62, 110, 159, 223, 271, 319
Ons eie Boek	63, 159, 224, 320
Ons Eigen Blad	111
Ons Geestelijk Erf	272, 320
Oriëntatie	272
Paedagogische Studiën	112
Persoon en Gemeenschap	64
Podium	63
Roeping	61, 109, 158, 319
Standpunte	111, 320
Studia Neophilologica	320
Taal en Tongval	223
Tijdschrift voor Levende Talen	62, 111, 160, 223
Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde	159, 223, 271
Trivium	272

Verslagen en Mededelingen van de Kon. Vlaamse Academie	271
Volkskunde	160
Wending	63

[Nummer 1]

Gedistingeerdheid in taal[1)].

De term ‘Algemeen Beschaafd’, waarmee een vroegere generatie van Neerlandici zo gemakkelijk en met enige trots opereerde, gaat, als ik het goed zie, wat naar de achtergrond. Er is iets onplezierigs aan: is het dat het onwillekeurig de tegenstelling beschaafd tegenover onbeschaafd oproept, wat dan een depreciatie van vele land- en stamgenoten inhoudt? Iets eigendunkelijks heeft de term, iets van dezelfde tint als ‘ontwikkeld’ tegenover ‘onontwikkeld’. Het is wat onbehaaglijk, van zichzelf te zeggen: ‘Ik ben een beschaafd man’ of: ‘Ik behoor tot de ontwikkelde mensen’. Zo gaat het iemand ook niet gemakkelijk af, rustigweg te zeggen: ‘Ik spreek Algemeen Beschaafd’. Misschien mogen we dan ook in de afkorting ‘A.B.’, waarvan ik nu geen bewonderaar ben, wel iets als een eufemisme zien: men wil het onprettige woord niet voluit noemen, en kort het af, zoals men ‘tuberculose’ verbloemt tot ‘t.b.’.

Dat is alles een kwestie van terminologie. Men kan van de term Algemeen Beschaafd niet houden, maar niettemin het begrip aanvaarden, en dan een gelukkiger benaming zoeken. Zo kan men met Blancquacrt spreken van Standaard-Nederlands, of met Royen van koinè, of met anderen de term Algemeen Nederlands kiezen, die ook niet zonder bezwaar is.

Ernstiger is de weerstand bij een geleerde als Overdiep, die ook het b e g r i p Standaard-Nederlands, of hoe men het dan ook benoemt, niet aanvaardt, omdat hij de realiteit ervan ontkent, althans van mening is dat men moet uitgaan van de individuele talen, waarmee ieder spreker de algemene norm min of meer benadert. En die algemene norm is volgens Overdiep gelegen in de geschreven taal.

De term ‘schrijftaal’ was voor een generatie van taalgeleerden die we nu ook al weer tot de ouderen moeten rekenen, een steen des aanstoots bij uitnemendheid, omdat ze daarbij vreesden de ongewenste tegenstelling tussen ‘schrijftaal’ en ‘spreektaal’, die een nòg weer oudere generatie niet alleen aanvaardde, maar in zekere zin zelfs cultiveerde. Jongeren worden niet meer door die huivering voor het woord ‘schrijftaal’ bevangen, al zullen ze dan misschien dat woord, waarop nu eenmaal een odium rust, door ‘geschreven taal’ vervangen. En de invloed van de geschreven taal op het gesproken ‘Standaard-Nederlands’ is voor heden en verleden (bij het verleden denken we o.a. aan de dissertatie van Hellinga) zo onweersprekelijk aangetoond, dat een zienswijze als die van wijlen Overdiep niet meer als reactionair en dus verwerpelijk geldt, maar als een beschouwing met een eigen accent wordt gewaardeerd.

Dat er een zekere norm is waarnaar gestreefd wordt, al blijft er ver-

1) Dit artikel berust in hoofdzaak op een voordracht, gehouden in de interuniversitaire bijeenkomst van studenten in de Nederlandse letteren te Wassenaar, April 1948. Er komt het een en ander in voor dat vroeger in ander verband al korter besproken is *NTg.* XVIII (1924), 65 vlgg. In de kwarteeuw die sedert is verlopen, zijn in de taalwetenschap in het algemeen, en in de Neerlandistiek in het bijzonder, gedachten geuit die de waarnemingen van 1923 in een nieuw licht en een ander verband stellen. Bovendien komen hier enkele nieuwe bijzonderheden ter sprake. Daarom vertrouwt de auteur dat de lezer in het hier volgende niet alleen herhaling, maar ook vernieuwing en aanvulling zal vinden.

scheidenheid en beweging, dat ontkent geen van de partijen. Evenmin dat er een, zij het dan kleine, kring is die de norm dicht benadert, en zeer gevoelig is voor afwijkingen.

Een voor de hand liggende vergelijking is die met een ander kenmerk van uiterlijke beschaving: de kleding. Tussen de volkomen correcte meneer van de grote wereld en de traditionele 'klederdracht' van bepaalde streken liggen - lagen althans in een tijd van ruimere mogelijkheden met textielgoederen - talrijke tussenstadia van mensen die om financiële redenen een mode of twee ten achter zijn of niet de volkomen correctheid kunnen bereiken en volhouden die voor het volmaakte meneer-zijn noodzakelijk is. En de steeds doorwerkende navolging van wat als voornamer en mooier geldt, doet dat mooie steeds lager zakken: de schilderachtige, schijnbaar traditionele klederdracht blijkt soms niet anders te zijn dan de voortzetting van wat eenmaal het steedse patriciaat droeg.

Het is niet om dat afdalen van uiterlijke beschavingskenmerken, door Kloeke in zijn *Expansie* zo mooi uiteengezet, te herhalen dat ik taal en klerenmode met elkaar heb vergeleken. Hier wilde ik de aandacht vestigen op een ander moment dat bij taalontwikkeling als bij de mode zijn invloed doet gelden. Er is niet alleen de navolging van het als hoger en fijner gewaardeerde door wie zich nederiger of eenvoudiger voelen. Er is ook een streven van de kleine kring die zich gedistingeerd voelt, om werkelijk gedistingeerd te blijven, dat wil zeggen zich te onderscheiden van de 'gewone' mensen en 'ongemeen' te zijn. Zoals 'ongemeen' voor een japonstof een aanbeveling betekent, zo is er ook in taaleigenaardigheden een streven, in de kringen die zich als de beste voelen, om 'ongemeen' te zijn en te blijven. Zonder twijfel berust het succes van zo'n taalnouveauté, om weer een modewoord te gebruiken, ten slotte weer op navolging, op het streven om toch vooral bij die goede gedistingeerde kring te blijven behoren. Ook is de nouveauté, evenals de mode-nouveauté, vaak uit den vreemde geïmporteerd, dus nagevolgd. Maar er is toch alle reden om aan dat verweer van de 'goede kringen' tegen ver-gemening aandacht te schenken, naast die steeds werkzame andere van navolging naar beneden toe. Juist wanneer door die navolging iets dat eenmaal specifiek tot de beste kringen behoorde, algemeen is geworden en daardoor zijn glans van ongemeenheid verliest, verburgerlijkt is, verburgerlijkt: een heel ongunstige kwalificatie ook nog in onze democratische maatschappij, dan zoekt die kleine gedistingeerde kring het ongemene weer op.

Er zijn ook kringen die het gevaar van verburgerlijking niet vrezen. Zoals de bohémien-achtige artiest zich aan het correcte of modieuze weinig laat gelegen liggen, maar zich kleedt zoals hij het mooi vindt, al lijkt zijn manchester jasje dan bedenkelijk op dat van een treinmachinist of een wegwerker, zo zijn er in onze maatschappij ook mensen die zo onfeilbaar en onbestreden tot de beste kringen behoren dat ze zich in hun taalgebruik vrijheden kunnen veroorloven. Een Nederlands edelman durft in een hoog gezelschap zonder aarzelen een woord als *strakkies* gebruiken, de onbetwiste aristocraat is verwonderlijk gemakkelijk met werkwoordsvormen als *we magge* en *ze magge*. Men verzekert mij zelfs dat de adel genoeglijk *leggen* voor *liggen* gebruikt.

In dat onbeschroomd omgaan met vormen die de gewone beschaafde man vermijdt uit vrees van voor burgerlijk te worden aangezien, komt toch ook weer iets uit van zich te willen distingeren, van het streven om

anders te zijn dan de anderen. Alleen zijn die anderen van een wat hogere laag dan de ‘burgers’, waarvan immers de man van adel zo veilig ver af staat, dat niemand hem verdenken zal van daarmee ook maar de geringste aanrakingspunten te hebben. Iemand van hoge rang kan het zich veroorloven ‘eenvoudig’ te zijn in de omgang en informeel in zijn optreden. De minister treedt niet zelden ‘eenvoudiger’ en minder formeel op tegen het publiek dan de portier van het departementsgebouw. Zo kan de edelman het zich veroorloven, eenvoudig te doen in taalzaken, te koketteren met zijn eenvoud, en zich te distingeren juist door zijn onvormelijkheid.

Over het taalgebruik in adellijke kringen is mij te weinig bekend om er uitvoerig over te durven zijn. Bovendien is het aantal van degenen die daartoe behoren zo beperkt, en de invloed die in onze tijd van hen uitgaat zo gering, dat het niet bezwaarlijk is die groeptaal te verwaarlozen in een beschouwing als deze, die zich bezighoudt met de taal van bredere bevolkingsgroepen, voor wie er wèl reden is om afstand te nemen en afstand te onderhouden tegenover het ‘burgerlijke’.

Bewuste vernieuwingen, ingevoerd ten bate van dat afstand nemen, komen vaak op bij jongere mensen. Dat behoeft geen toelichting: het jonge geslacht bepaalt de smaak, in klerenmode en in taalmode, het is levendig en beweeglijk van geest en van uiterlijk.

Vroeger heb ik al eens gewezen op *fuif* en *fuiven*, eenmaal echt studentikoze woorden. Maar ze zakten af, ze verloren hun distinctie doordat wie student geweest waren ze in de ‘kille (maatschappij)’ meenamen, en door de navolging van degenen die dat originele studentikoze woord ook graag wilden gebruiken. En zo was *fuif* en *fuiven* voor de studenten niet apart genoeg meer, en ze gingen de oude, statige woorden *feest* en *feestvieren* gebruiken.

Sedert is er iets dergelijks gebeurd met een ander woord. Tot voor kort heette de studentensociëteit de *kroeg*, een woord dat in de ‘kille’ een café van minder soort aanduidde. En in de bewust-onburgerlijke ruwheid van het woord lag juist voor de studenten de distinctie. Maar toen oudstudenten en andere burgers ook van een *kroeg* gingen spreken, als ze een keurig café-restaurant bedoelden, was het woord al weer te gemeen voor de studentenmaatschappij, en het omslachtige *sociëteit* raakte zowaar in ere, ja werd het enig gangbare woord. De afkorting *soos*, al sedert geslachten verburgerlijkt, kwam geen ogenblik in aanmerking. De oude benaming leeft voort, zoals we dat in de geschiedenis van woorden meer zien, in samenstellingen als *kroegjool* en *kroegcommissaris*.

In dezelfde sfeer ligt, meen ik, ook een groet die tussen Utrechtse corpsstudenten gebruikelijk is. Het streven naar apartheid in de groet, hetzij door uitheemse fijnheden als *bonjour* en *adieu* (waarvan de fijnheid al lang is gesleten), hetzij door opzettelijke onvormelijkheden (of ook uitheemse, engelse jovialiteit?) als *hallo* en eenvoudig *hoi*, heeft het ouderwetse *goeiendag* zozeer naar de achtergrond gedrongen dat het haast schertsend gaat klinken. Wel heeft *dag*, met naam of titel daarachter, zich kunnen handhaven, en, ook zonder naam of titel, groeten met nadere tijdsaanduiding als *goeiemorgen, goeiemiddag, goeienavond*. Maar die alle zijn toch gewoon, gemeen, en de drang om apart te zijn, die zich in zekere kringen (niet juist studentenkringen) heeft geuit met *tabé*, werkt ook onder de studenten door. En zo is tussen Utrechtse corpsleden, bij komen

en gaan de enig gangbare groet geworden het tweesyllabige *dáàg*. Of die groet ook in andere universiteitssteden gebruikelijk is, weet ik niet: in Utrecht is hij een vast wachtwoord waaraan de corpsleden elkaar herkennen. Apart inderdaad mag die groet heten, die immers tot voor kort bij uitstek on-mannelijk was, en bijna alleen gebruikt werd door meisjes en vrouwen, of ten hoogste door een man tegenover een meisje of een jong kind. En dat vrouwelijke *dáàg* is nu de enige groet in een streng exclusieve mannencorporatie, die op haar sociëteit zelfs bij de meest officiële gelegenheden geen vrouwelijk wezen duldt!

Het is niet toevallig dat al de genoemde voorbeelden van vervanging uit streven naar het ongemene in de studentenwereld spelen: een wereldje van jonge mensen ten eerste, en ten tweede een groep jonge mensen die wel bijzonder met coteriegeest is behept. Het is ook niet toevallig dat de voorbeelden alle op lexicologisch gebied liggen: wisseling en vernieuwing is het gemakkelijkst in het woordgebruik.

Vernieuwing, omdat het oude te gewoon geworden is, merkt men voortdurend op bij de eufemismen, in het bijzonder bij de fatsoenseufemismen. Fatsoen en uiterlijke beschaving liggen dicht bij elkaar, en bovendien luisteren de fatsoenseufemismen bijzonder nauw. Veralgemening is hier te moeilijker toelaatbaar, omdat juist door die veralgemening het woord minder aan zijn doel gaat beantwoorden. Het streven naar ongemeenheid wordt hier gesteund door het streven naar doelmatigheid. Een term als *W.C.* is in zijn tijd in de betere kringen opgekomen: alleen al de vreemde herkomst bewijst het. En toen lag er een bevredigende distinctie in tegenover de juist voor dit begrip snel slijtende eufemismen, eventueel op hun beurt van vreemde herkomst[1)]. Maar nu is het alweer zo ver afgedaald, dat wie zich respecteert het gaat vermijden, en vervangen door een ander vreemd woord, of wel de distinctie, evenals bij *feest* na *fuif*, in de eenvoud zoekt, die hier dan ligt in de zuiver nederlandse omschrijving.

Een gemakkelijk middel om zich van de massa te onderscheiden is inderdaad in Nederland, minder in Vlaams-België, het vreemde, vooral het franse woord. En de woorden liggen voor het grijpen, die als volkomen luxe, alleen om het modieus-gedistingeerde, in de conversatie van de ‘betere kringen’ tot voor kort gangbaar waren of nog zijn. Wil men er een literair getuigenis van, men leze de Haagse romans van Couperus. Het is overbodig, voorbeelden op te sommen.

Aardiger is het, op een enkel te wijzen dat door zijn veralgemening de distinctie verloor, en daarom, het eerst in de kringen die op gedistingeerdheid prijs stellen, is afgeschaft. Dat geldt voor *engageren* en *engagement*, waarbij het aanvankelijk wel niet alleen gezond puristische overwegingen zullen geweest zijn, die tot de vervanging door *verloven* en *verloving* hebben geleid, hoezeer het toe te juichen is dat de franse woorden nu ook weer, door navolging, in de ‘brede lagen des volks’ voor de nederlandse hebben moeten wijken.

Lexicologische vernieuwingen uit een oogpunt van distinctie zijn dus gemakkelijk aan te wijzen. Ook in alles wat jargon of slang kan heten, openbaart zich iets van de neiging tot zich te onderscheiden, de eigen kring als coterie tegenover de massa te stellen.

1) Vgl. De Vooys, *NTg.* XIV, 286.

Niet zo gemakkelijk is het, zulke precieusheden te vinden in syntaxis, morfologie of klanksysteem. Daar is de spreker gebonden aan de structuur van de taal, die hij niet kan forceren zonder al te apart te worden.

Want onder de veranderingen die we hier op het oog hebben, mogen we niet rekenen het naar de hoek van de vulgariteit dringen van vormen als *hij het, hij zeit* en *hij leit*, van verkleinwoorden als *koppie* en *knechie*, die enkele decenniën terug bij ouderen van patricischen huize nog vaak werden gehoord. Hier moeten we wel zien de nauwere aansluiting bij de geschreven vorm, die niet in de eerste plaats uitgaat van de upper ten in taalzaken, maar vooral van de grote groep van dialectsprekers, die via de school tot de algemene taal komen. Evenmin hoort hiertoe het 'op de letter spreken', dat in Zuid-Nederland zo bekend is, en ook in het Noorden bij 'zorgvuldige' radiosprekers niet ongehoord; het goed willen doen, zoals m e n het doet of zoals de spreker vindt dat het hoort, is niet hetzelfde als het anders willen doen dan 'men' het doet.

Moeilijker nog dan op het gebied van de vormleer is die opzettelijke distinctie aan te wijzen op syntactisch terrein. Men zou kunnen denken dat er in zinsbouw en woordgroepering wel zoveel speling lag dat hier degene die zich onderscheiden wil, genoeg vrijheid heeft om opzettelijk anders te zijn als de gewone man. Misschien is juist de betrekkelijk grote persoonlijke nuancering die hier mogelijk is, het stilistisch eigene van ieders spraakgebruik, een hindernis voor het bereiken van de betrekkelijke eenheid die nodig is om zich als groep - want eerst in de groep komt de distinctie goed uit - van anderen te onderscheiden.

Zo paradoxaal het op het eerste gezicht schijnen mag, zo omniskenbaar is het dat de bewuste gedistingeerdheid het best te betrappen is op een terrein waar toch strenge wetmatigheid en nauwe grenzen heersen, nl. op dat van de klanken. Op die wetmatigheid en op de systematische samenhang tussen de klanken van een taal hebben in de twee laatste decennia de fonologen sterk de nadruk gelegd. Maar zij hebben ons tevens geleerd hoe er aan een klank soms fonetische elementen fonologisch 'irrelevant' of 'concomitant' zijn, d.w.z. er voor het goede verstaan minder op aan komen. En verder hebben de fonologen ons laten zien hoe er meermalen speling, variatie mogelijk is, mits de innerlijke samenhang van het systeem niet wordt verstoord. Die irrelevante elementen nu, die intussen fonetisch vrij karakteristiek kunnen zijn, en die mogelijkheid van speling binnen de samenhang van het systeem - die vormen de sfeer waarin de distinctie, die immers opzettelijk afwijken wil, afwijken kan zonder grenzen te overschrijden die men niet kan overschrijden zonder zich buiten de taalgemeenschap te stellen. Daarmee is niet gezegd dat de uit zucht naar distinctie voortgekomen variaties op den duur voor die grenzen halt houden: ze kunnen het hunne bijdragen tot definitieve verschuiving van die grenzen.

Een opzettelijke mooidoenerij in het Nederlands van het begin van onze eeuw was de mode van genasaleerd spreken. Ieder, ook wie jonger is, en het opkomen van deze nouveauté niet heeft beleefd, kent nog de mensen, die nu de middelbare leeftijd hebben overschreden, die deze nasaleringsmode zijn blijven aanhangen. Trouwens nòg wordt dat nasaleren als 'chic' gewaardeerd - het is niet toevallig dat zich alweer een woord uit de mode-ateliers opdringt -, zij het dan een wat verouderde, deftige chic, nòg is het niet als aanstellerigheid belachelijk geworden. Dat komt

mede doordat die echt-aristocratische manier van spreken niet is nagevolgd door wat we dan maar weer de ‘gewone mensen’ zullen noemen, en zo zijn glansje niet heeft zien verbleken, al doen de jongeren het niet meer zo. Zie en hoor ik het goed, dan was dat nasaleren een onderdeel van een algemene articulatiewijze: men articuleerde slap, men articuleerde de consonanten niet scherp, het onderscheid tussen stemloos en stemhebbend werd bedenkelijk gering, het was gedistingeerd niet-gedistingeerd te spreken. Men liet dus ook het zachte gehemelte hangen. Het is verleidelijk, die slappe houding van de articulatieorganen onder hetzelfde gezichtspunt te beschouwen als de manier van lopen die het jonge aristocratengeslacht in het eerste decennium van onze eeuw er op na hield: men liep opzettelijk ‘caduc’, zoals dat heette, ook alweer met een frans modewoord, enigszins voorovergebogen, met slappe knieën en slap gehanteerde wandelstok, toenmaals het onontbeerlijk attribuut van alles wat mannelijk en jong en chic was. Het is ook verleidelijk, maar toch wel wat gevaarlijk, die commencement-de-siècle-houding (misschien was het ook al fin-de-siècle, maar zover gaat mijn herinnering niet) van lichaam en spraakorganen in verband te brengen met de levenssmart, die mede tot het geestelijk patina van de gegoede en beschaafde spes patriae hoorde.

Volkomen ongevaarlijk daarentegen bewegen we ons op de begane grond, wanneer we opmerken dat het modieuze nasaleren, waardoor vooral de vokalen een eigenaardig timbre verkregen, mogelijk was in het fonologische systeem van het Nederlands, waar zulk een timbreverschil irrelevant was. Een aardigheid als deze had de jeugd in Frankrijk, die een taal sprak waarin de oppositie tussen genasaleerd en ongenasaleerd een scherp omlijnde functie heeft, zich niet kunnen veroorloven. Er zijn dus ook wel modieusheden, die nu eens niet uit Frankrijk komen.

Deze modegril is tot de haute volée - men vergeve mij voor de zoveelste maal een frans woord - beperkt gebleven, zozeer dat sommige ouderen onder de lezers zullen aarzelen of het aardige verhaaltje een bevestigend en herinnerend hoofdknikken waard is. Voor mij is het evenwel zo reëel dat ik het als historisch controleerbare aanloop neem tot een andere fonetische nieuwigheid, waarvan het eerste opkomen in Nederland ver vóor mijn herinnering ligt, en waarvan de verdere geschiedenis een karakteristiek beeld geeft van navolging en uitbreiding, geografisch en sociaal, zoals we dat van meer modieusheden kennen, in de taal en in het uiterlijk van de mens. Ik bedoel de uvulaire, of ruimer uitgedrukt de velaire *r*, die vermoedelijk in heel West-Europa, voorzover hij er ingang heeft gevonden, van oorsprong een preciositeit is. Als het waar is, wat men op goede gronden wel meent, dat hij het allereerst is opgekomen in Frankrijk, en wel in de kring van de précieuses, dan is hij hier en elders in West-Europa als zoveelste franse modieusheid ingevoerd. En het ligt voor de hand aan te nemen dat in Nederland Den Haag, de hofstad, het punt van uitgang is geweest, waar het ‘gebroedsel’ dat ‘of Pen of Deegen voer’, zoals Huygens het noemt, de jonge zoekers van een carrière in de diplomatie of in het leger, zich opzettelijk deze franse distinctie hebben aangewend, waarbij het vele frans-spreken dat ze deden van invloed kan zijn geweest op hun Nederlands.

De *r* was een klank die zich wel in het bijzonder leende tot bewuste verandering, omdat de realisatie van dit foneem zeer uiteen kan lopen zonder ook maar ergens de grenzen van een ander foneem te raken.

De verdere verbreiding is een aantrekkelijk onderwerp op zich zelf. Dat in Den Haag, tot heden toe een stad waar de typisch-hollandse burgerij van de Camera Obscura eigenlijk niet bestaat doordat de bovenwind alle bevolkingsgroepen doorwaait, de hele bevolking is gaan 'brouwen', behalve de 'Indische mensen' met hun indonesisch substraat, behoeft ons niet te verbazen. Dat Leiden en Delft daarin zijn meegezogen, ook niet. Dat Amsterdam, de oude grote hoofdstad, eigen cultuurcentrum gebleven tegenover de jonge parvenu Den Haag, zich er grotendeels vrij van heeft gehouden, ook niet. Dat echter het eerst later groeiende Rotterdam, dichter bij Den Haag gelegen, en zich in anecdotes en anderszins vrolijk makend over de Haagse kaligheid, zoals eenmaal Amsterdam dat deed over de Antwerpse, evenmin van die modegril is vrij gebleven als de 'Amsterdamse dochters' uit Roemers tijd van de Brabantse taaleigenaardigheden, dat is ook te begrijpen. Wat moeilijker is het, de sprong van de uvulaire *r*, over Utrecht heen, naar de IJselsteden, met inbegrip van Arnhem, te verklaren. En of Limburg een gebied op zichzelf is, met Maastricht als uitgangspunt, eventueel invalspoort van franse invloed langs andere weg?

Maar de uitstraling en afdaling behoort niet tot het onderwerp dat ons hier bezighoudt: de distingerende vernieuwing in de nederlandse toonaangevende kringen zelf. Als we het opkomen van de velaire *r* in de kringen mogen plaatsen van wat 'Hooft en Haeght', en aan franse invloed op Hof en Den Haag toeschrijven, dan hebben we hier, evenals op lexicologisch terrein zoveel, een voorbeeld van import van een taalmode uit Frankrijk, zodat ten slotte de verfijning toch weer navolging is.

Een ander voorbeeld van bewuste verfijning komt mij voor te zijn de [ʃ] in *roosje, meisje*, die in de meeste fonetische handboeken als de normale nederlandse klank wordt aangegeven en door de spraakpedagogen als de enig juiste wordt gedoceerd. Dat wijst er wel op dat deze eenheidsklank - men kan hem zelfs tot een foneem aandikken, als men *sjokken* tegenover *sokken* en *sjap* tegenover *sap* plaatst - goed op weg is dé beschaafde klank te worden. Bij de grote massa van Nederlanders, waaronder er velen zijn die ik niet graag als onbeschaafd sprekenden zou brandmerken, is en blijft echter de *sj* een verbinding van twee klanken, waarbij de *s* enigszins [ʃ]-achtig wordt door de *j* die volgt. En de initiatoren van de [ʃ] hebben naar mijn mening die eenheidsklank opzettelijk ingevoerd. Er is ook wel een reden te vermoeden waarom die [ʃ] zo hoog werd gewaardeerd. In de talrijke franse woorden met *ch* als *chocola, champagne, cachet* enz. onderscheidde de verzorgde spreker zich door goed franse uitspraak van de massa die slordiger, d.w.z. naar nederlandse gewoonte, de aan het nederlandse systeem vreemde [ʃ] niet sprak, maar de dichtst daarbij komende inheemse combinatie *sj*, of wel, en degenen die dat deden stonden beneden beschavingspeil, eenvoudig *s: sokela* enz. Onder zulke omstandigheden was het een kenmerk van beschaving, [ʃ] te spreken, en zo kon in het algemeen, ook in woorden die niet frans van oorsprong waren, die [ʃ] als fijner gewaardeerd worden tegenover de slordige *sj*. Is dit ongeveer de gang van zaken geweest, dan zou men de [ʃ] in *roosje* en *meisje* dus als een hypercorrectie kunnen beschouwen, in wezen niet verschillend van de *sj*, die de *sokela*-mensen, als ze hun best willen doen, spreken in *korsjet*.

Er is uit een oogpunt van fonologie aan de precieuze [ʃ] dit op te merken,

dat de beschaafd sprekende gemeente zich deze verfijning kon veroorloven, omdat het systeem niet vereiste, streng onderscheid te maken tussen twee fonemen *s + j* en het enkelvoudig 'foneem' [ʃ]. Zoals het Frans niet kan toegeven aan een nasaleringsmode, zo is in een taal als het Russisch, die *s + j* en [ʃ] goed onderscheidt, een vrijheid zoals het Nederlands te dezen bezig is zich te veroorloven, niet denkbaar.

Als het gegaan is zoals we hier veronderstelden, en men wil die fonetici volgen die de *sj* als enkelvoudige klank in het Nederlands aanvaarden, en die fonologen die hem als foneem willen erkennen, dan zouden we hier het geval hebben dat op het fonologisch systeem van een taal door een andere taal invloed is uitgeoefend. Dat zou dan een duidelijk staal zijn van de intieme en intense invloed van het Frans op het Nederlands, in intensiteit te vergelijken met de overneming van woordvormende elementen als *-es, -erij* en *-éren*. Ingrijpender dan b.v. de introductie van de lange, of wil men in fonologische terminologie spreken, de zwak gesneden *è*-klank in *militair, scène, serre, volière* e.d., die tot franse woorden is beperkt gebleven[1)], of genasaleerde vokalen als in *bon ton* e.d.

In het algemeen zal, althans in eerste aanloop, modieuze verfijning moeten blijven binnen de grenzen die het fonologisch systeem trekt. Waar die grenzen nauw getrokken zijn, is niet veel mogelijk. Niet licht kan men zich variatie denken in een zo subtiele correlatie als die tussen de beginklanken in *fat, vat* en *wat* of *fee, vee* en *wee*, of het moest zijn dat men in Noord-Nederland nog eens terugkeerde tot de bilabiale *w*, die zich in het Zuiden gehandhaafd heeft. Of wel de oppositie tussen de spiranten *f-v, s-z*, die toch al niet heel sterk staat (die tussen *ch* en *g* betekent maar heel weinig meer) en in heel veel posities combinatorisch opgeheven wordt, moest nog eens van de zich distingerende kringen uit worden weggewerkt ten gunste van de stemloze component. Er is niets dat daarop wijst, naar het mij voorkomt op het ogenblik nog minder dan een kwart eeuw geleden. Wie Koningin Wilhelmina heeft horen spreken, zal zich evenwel anderen van haar leeftijd herinneren die eveneens die oppositie niet scherp onderhouden, en bij wie hij toch aan dialectisch substraat niet kan denken. Of er eens een aanloop daartegen is geweest, die nu weer is verzwakt, en zo ja, of die aanloop dan kon beschouwd worden als voortgekomen uit opzettelijke distingering, zou ik niet durven zeggen.

Bij de vokalen, minder streng gelokaliseerd als ze zijn dan de meeste consonanten, is in het algemeen nogal bewegingsvrijheid. De minder strenge lokalisering laat op zichzelf al speling toe, maar bovendien kan hier, gemakkelijker dan bij de consonanten, zelfs bij aanzienlijke verandering in orgaanstand, het systeem gered worden doordat een andere vokaal, die onderscheiden moet blijven, overeenkomstig uitwijkt.

Het komt mij waarschijnlijk voor dat de steeds palatalere articulatie van het eerste element in de glijdiftong die als *ei* en *ij* geschreven wordt, of, wil men, het steeds minder extreme van die glijdiftong, toe te schrijven is aan bewust afstand nemen tegen de als vulgair gewaardeerde articulatie waarvan *ai* of *aai* het uiterste voorstelt, met verschillende tussentrappen. Daarmee moet parallel gaan het steeds nauwkeuriger monoftongisch maken van de *ee*; om *meisje* van *meesje* en *spelen* van *spijlen* te blijven

1) Deze *è* in nederlandse woorden als *wèreld, vèrs* is, zoal niet geheel verouderd, dan toch heel zeldzaam.

onderscheiden. We kunnen in het midden laten wat primair en wat secundair is: het een hangt onverbreekbaar met het ander samen. En de *oo* gaat met de *ee* mee, al liggen hier de homoniemen met *ou*, waardoor verwarring zou kunnen ontstaan, minder voor het grijpen (*zo-zou, stoot-stout*): de *ou* is in het Nederlands veel minder frequent dan de *ei/ij*.

Niet zo onmiddellijk voor de hand ligt dat afstand nemen in de palatalisering van de 'zwak gesneden' *a*, die wel zich hoe langer hoe meer gaat verbreiden, maar toch, blijkens de kwalificatie 'Hègs' nog als Haagse preciositeit wordt herkend, en mitsdien gerekend mag worden tot de bewuste verfijningen. Wil men het onder dezelfde gezichtshoek beschouwen als de *ee* en *ei*, dan zou men het punt van uitgang hierin kunnen zoeken dat al wat naar *ao* zweemt voor 'boerig' en plat geldt. Wie een boer wil imiteren, laat hem *baos* en *waogen* zeggen, ook al klopt dat niet altijd met de dialectische werkelijkheid. Zo is het denkbaar dat ook deze modieuze aardigheid in afstand nemen tegen het vulgaire zijn eerste oorzaak vindt. Maar het blijft vreemd dat juist in Den Haag men dichtbij had de *ǣ* van de Scheveningers in *wǣter* en *klǣgen*, waarvan een goed Hagenaar toch ook afstand diende te nemen[1]. In Amsterdam, met zijn vulgaire *waoter* en *klaogen*, zou men eerder een *è* uit overwegingen van distinctie kunnen verwachten. Niet iedere modegril is precies na te rekenen: daar is het een gril voor.

Ik laat hier ook buiten bespreking de mogelijkheid waarop Wellander mij eens opmerkzaam maakte, nl. dat de palatalisering van de *aa* zou begonnen zijn als combinatorische wijziging vóór *r*[2], een wijziging waaraan ook de *oo* deel gehad heeft in *hōren* 'horen', *dōr* 'door' en *vōr* 'voor'. Als dat inderdaad het begin geweest is, kan bij de uitbreiding van de *è* ook over andere posities - terwijl de *ō* geen verdere carrière heeft gemaakt - de neiging tot afstand nemen tegen de *ao* (en/of de *aa*: zie de voorlaatste voetnoot) van beslissende invloed zijn geweest. In ieder geval mag de opmerking van Wellander ons aanmanen niet uit het oog te verliezen wat Van Ginneken eens in de hem eigen proverbiale vorm heeft gezegd: ieder taalkundig feit heeft tien oorzaken.

De palatalisering van de *aa* was overigens een weelde die de 'chic' zich zonder moeilijkheden met het fonologisch systeem kon veroorloven. Er dreigde geen gevaar: een zwak gesneden *è* bezit het nederlandse fonologisch systeem niet, behoudens in de boven besproken franse woorden *serre, militair* enz.[3]. De klank in *mes, zes, zetten* behoorde zozeer tot een andere groep, dat ook naar die kant geen gevaar van dooreenlopen dreigde. Intussen is die *e*-klank, in dezelfde kring en in dezelfde tijd, merkbaar gedepalataliseerd, en de kant van *mas* en *zas* opgegaan, zodat hij wat timbre en articulatieplaats betreft, ongeveer overeenkomt met de nietprecieuze, gemiddelde nederlandse *aa* in *maas* en *zagen*. Heeft bij deze depalatalisering ook de neiging gewerkt tot afstand nemen van de vulgaire

1) Hellinga, *Opbouw* 315 vermoedt in de Hègse *è* 'reactie tegen de tè algemene, beschaafde heldere *aa*'. Dat verdient zeker ook overweging. Maar het een hoeft het ander niet uit te sluiten.
2) Misschien speciaal vóór de, van oorsprong ook precieuze, velaire *r*? Een bijzondere ontwikkeling van *ao* in die positie tot *äō* doet zich inderdaad voor in Zwolle en Kampen: Kloeke *NTg*. XXVII, 256[2].
3) Of ten slotte die franse *è* toch nog remmend werkt en een tot het uiterste palataliseren van de *aa* tegenhoudt?

uitspraak die *zes* dicht bij *zis* en *mes* dicht bij *mis* brengt? Of wel alleen van de 'tè algemene' gemiddelde nederlandse [ɛ]? Zeker is dat degenen die *mes* tot *mas* doen naderen, in samenhang weer daarmee de *i* van *mis* en *zitten* in de richting van de [ɛ] laten dalen. Het hele stelsel van palatale scherp gesneden vokalen, ook de *u* van *put*, is bij deze sprekers ten opzichte van het nederlandse gemiddelde merkbaar verschoven. En evenals de gepalataliseerde *aa* langzamerhand van hyper-modieuze nieuwigheid tot algemeen aanvaard beschavingskenmerk wordt, zij het dan in enigszins gematigde vorm, zo ook verliest de verschuiving in het stelsel van de palatale gedekte klinkers langzamerhand het geaffecteerde. Op een paar Deense linguisten, met wie ik Delft ging bekijken, maakte de naam van de stad de fonetische indruk van *Dalft*. Hierbij zal trouwens de aangrenzende *l*, 'dikker' dan b.v. die van het Deens en het Duits, niet zonder invloed zijn geweest.

Men kan zich afvragen of in dat precieuze Nederlands de klinkers van *weg* [a] en *wegen* of die van *dag* en *dagen* nog zo nauw geassocieerd zijn als men voor het 'gewone' *dag* en *dagen* pleegt aan te nemen. Een bijzonderheid die ons te argwanender moet maken tegenover het begrip 'archifoneem', waarvan de realiteit, voor het taalbewustzijn of -onderbewustzijn, in het bijzonder waar het klinkers betreft, ook zonder waarnemingen als hier zijn gedaan, niet onmiddellijk overtuigend is. Misschien zouden we voor het 'Hègs' de waarheid dichter benaderen, als we eenvoudig *weg* [wax] en *wegen* [we·ɣYə] als een 'morfonologische' correlatie beschouwden, die in principe niet veel verschilt van die tussen de klinkers van *bind* en *bond*.

Zulk een lichtelijk andere groepering in het systeem is de eerste stap naar een verschuiving. En inderdaad is het niet noodzakelijk dat verfijnende variaties als we hier bespraken, steeds binnen de grenzen van het bestaande systeem blijven. Het is gevaarlijk deze dingen in het verleden te projecteren, vooral omdat de coterie die toen voor zichzelf de onderscheiding vindiceerde van de beste te zijn, taalkundig minder homogeen en minder zeker van zichzelf was dan tegenwoordig. Maar in wezen is het 'bouwen' aan de goede uitspraak niet veel verschillend van het streven om de eenmaal verworven beschaafde uitspraak gedistingeerd te houden. En ik wil althans de mogelijkheid laten gelden dat in recente fonematische veranderingen, zoals het samenvallen van *ij* en *ei*, een dergelijk verfijningsstreven heeft meegedaan.

Aan het slot van deze voorzichtige waarnemingen, opzettelijk grotendeels gehouden binnen wat in een mensenleeftijd te overzien en te controleren is, stel ik er prijs op te vermelden dat Hellinga's gedachte van het bewuste 'bouwen' mij wat meer vertrouwen heeft gegeven in wat ik een kwart eeuw geleden nog maar als vermoeden durfde uitspreken. Als de algemene cultuurtaal een bezit is waaraan de dragers van de cultuur 'gebouwd' hebben als aan een huis, dan eist dat huis onderhoud, en onderhoud bestaat nu en dan in 'opknappen', in wat bij de belasting van 'onderhoud' wordt onderscheiden als 'verbeteren'. Wie zijn huis in waarde houdt, bewaart het niet alleen voor verval, maar moderniseert het voortdurend, verbouwt het zelfs wanneer hij dat nodig acht. Dat opknappen, moderniseren en verbeteren, dat doen de kringen die wij hier aan het werk hebben gezien met hun opzettelijke vermooiing en streven naar gedistingeerdheid.

Utrecht, September 1948.

C.B. VAN HAERINGEN.

Enige aantekeningen over Vondel-Ovidius.

Dat het werk van Vondel vol is van reminiscenties aan Vergilius' Bucolica, Georgica en vooral de Aeneis is bekend, zij het meer in het algemeen dan van gedicht tot gedicht. Studies als van G. Kalff in Oud-Holland 1894(12) 53-6, Alfred Hermann, Gijsbrecht in seinem Verhältnis zum zweiten Buch Vergils Aeneis (Leipzig, 1928), de Vondelkroniek en de Commentaren in de Vondel-uitgave van de Wereldbibliotheek hebben tot die bekendheid het hunne bijgedragen. Wat Ovidius betreft: ieder die zich met Vondel heeft bezig gehouden, weet dat hij de Heroides vertaalde als oefening voor zijn Maeghdebrieven ‘om, zoals zijn biograaf Brandt meedeelt, door dat middel den geestigen zwier van zulk Ovidiaansch briefschrijver in 't hooft te krijgen en in stichtelijker stoffe te vervormen’ (ed. Hoekstra, blz. 76). Het zou de moeite lonen nauwkeurig in de Maeghdebrieven na te gaan wat Vondel van de compositie en de stijl van Ovidius leerde, en welke herinneringen aan de Heroides daarin schuilen. Genoeg geweten is ook dat Vondel in diezelfde tijd de Metamorphosen in proza vertaalde, en dat hij ze op het eind van zijn leven, na 1666, nog eens in Nederlandse verzen overzette. Minder bekend is de grote invloed die Ovidius, vooral met zijn Metamorphosen, op Vondel heeft uitgeoefend. Van de vele mythologische verbeeldingen die in zijn werken voorkomen wordt in de verschillende uitgaven van zijn werk meestal naar Ovidius' Metamorphosen verwezen, maar de talloze reminiscenties aan Ovidius, die Vondel in zijn gedichten verwerkte, werden veel minder gesignaleerd dan de herinneringen van Vergilius. De Lucifer b.v. is op het punt van invloeden, ontleningen, herinneringen e.d. overvloedig gecommentariëerd. Niet werd opgemerkt dat er in vs. 91: ‘De berghleeuw quispelde hem aen met zynen staert’ een reminiscentie verscholen is aan Metam. XIV, 258: ‘Quin etiam blandes movere per aera caudas’, dat Vondel vertaalde: ‘Zy (wolven, leeuw en beeren) vleien vast en komen de maets geleiden en *aenquisplen met den staert*’ (W.B. 8, 85, vs. 340-1). Dezelfde herinnering had hij vroeger al verwerkt in zijn Geboortklock, vs. 236: ‘De Prins werd vriendlijk aangequispelt van den leeu’, en zou hij later nog eens benutten in Joannes de Boetgezant I, 169: ‘Terwijl de leeuwen hem aenquispelen en licken’. - De *spartelvis*, die wordt opgehaald *aan de hengelroe* in Palamedes, vs. 1366, was Vondel bijgebleven uit Metam. III 587: ‘Solebat.... calamo salientes ducere pisces’. Wanneer Vondel in zijn Leeuwendalers (942-3) Hageroos laat klagen over ‘een onverlaet, een schenner’: ‘Hy sloegh met alle maght zijn armen om mijn lijf, Noch vaster dan het veil een eicke kan omvatten’, dan volgt hij daarmee, evenals Jacques Perk later direct of indirect zou doen in *Zij komt*, Metam. IV 530: ‘utve solent hederae longos intexere truncos’, dat hij in de Herscheppinge (W.B. 7, 530, vs. 490) aldus vertaalde: ‘of als het klimmend veil den groenen olmboom vat.’ Eenzelfde hartstochtelijke aanranding als bij Ovidius riep het beeld uit de Metam. in hem wakker. - Zelfs op de meest onverwachte plaatsen, als b.v. in de Harpzangen, heeft Vondel herinneringen aan Ovidius verwerkt. Wanneer hij in Harpzang XXXII, vs. 22-4 parafraserend vertaalt, dat God het gewelf des hemels houdt ‘Door zynen Geest en adem vast *Gegront op zynen eigen last*’, dan is

de zin daarvan niet zoals de W.B. 8, 300 vermoedt, dat het hemelgewelf *door zijn eigen spanning in stand blijft*, maar heeft hem Metam. I, 12-3 voor de geest gezweefd: ‘Nec circumfuso pendebat in aere tellus ponderibus librata suis’, dat hij later in Herscheppinge I, 15 vertaalde door: ‘En d'aertkloot hing noch niet omringt van dunne lucht *Gegront* op wederwight’, maar, zonder de belemmeringen van een vertaling op vers, in deze Harpzang zuiverder weergaf: *gegront op eigen last*. - De vertaling van de zeestorm in Harpzang CVI, 63-87 blijkt gecontamineerd met die van Vergilius' Aeneis I, 81-156, maar evenzeer met die van Ovidius' Metam. XI, 478-573; we zien dat over de tekst van de Vulgaat vs. 27: ‘Omnis sapientia eorum devorata est’, de tekst van de Metam. XI, 537 is heengeschoven: ‘Deficit ars, animique cadunt’,' wanneer we in de Harpzang vs. 74-5 lezen: ‘Nu leght de stuurkunst achter. Zij schijnen al van hun verstant berooft’. - Dr. A.J. de Jong ontdekte bij de uitgave van de Jeptha (Zutphen 1941), dat Vondel voor de verzen 743-4 uit de tweede reizang: ‘Door duizent moeilijckheên Rolt de tijt, en verslijt ongenadigh, Verbrijzelt stael en steen’, geïnspireerd is door de Epistolae ex Ponto IV, VII 49-50: ‘Tabida consumit ferrum lapidemque vetustas Nullaque res majus tempore robur habet’. Aan dezelfde Epistolae werd ook het motto ontleend op de Bespiegelingen der Geneeskunst van den E. Heere Dr. Nikolaes Tulp (die vooral bekend is van de Anatomische Les van Rembrandt): ‘Tollitur arte malum’. De W.B. 8, 696 tekende daarbij aan: ‘Het motto ontleend aen?’ De Hoog Eerw. Heer Deken A.H.M.J. Homulle te Leiden merkte mij vriendelijk op dat het ontleend is aan Ep. ex Ponto III, IX, 16.

Elke parallel bij Vergilius of Ovidius met een voorval dat Vondel bezingt springt hem, vertrouwd als hij was met beiden, onmiddellijk in de geest. Hij wijst op de parallel of benut en verwerkt ze in zijn poëzie. Wanneer hij zijn gedicht schrijft op de Jaghtzang aen J. Mauritius (W.B. 8-181), dan herinnert hij zich alle jachtgevallen uit de klassieke oudheid en houdt ze de vorst hoffelijk voor als ‘d'oefening en 't ridderspel der Grooten’, de jacht uit Aeneis I 184-94 voorop (vs. 21-8), en de serie van Diana, Adonis, Ganimedes, Hippolytus besloten met de Calydonische everjacht van Metam. VIII 260-444 (vs. 49-52).

Andere keren inspireert hij zich op Ovidius voor een loutere fantasie. Het is interessant na te gaan hoe hij zich voor het gedicht Ter Bruilofte van Joan Huidekooper en Sofia Kooimans (W.B. 8, 188) geheel laat leiden door de geschiedenis van Narcissus, zoals Ovidius die verhaalt in Metam. III, 407-510, en daarmee zijn dichterlijk spel speelt naar gedachtengang en uitdrukkingswijze. De Vooys, zeer spaarzaam met verwijzingen naar de klassieken, vermeldt de ontlening niet in de W.B. Voor het Minnedeuntjes Narcissus (W.B. 10, 188) is er wel naar Ovidius verwezen; maar daar werd ook Narcissus met name genoemd.

De inhoud van het gedicht is als volgt. Huidekooper te Berlijn vertoevend als gezant bij de doop van een kleinzoon van Frederik Hendrik treurt over de afwijzing van Sofia Kooimans (v. 9-28). In zijn mismoedigheid ronddwalend zet hij zich neer langs de Spree en ziet dan een Zwanenpaar ‘blaeckende van lust’, dat hij benijdt (29-44). Als hij zelf van verdriet in een eik veranderde, zou hij het geluk der zwanen kunnen gadeslaan. Moest hij worden afgewezen, zo droomt hij verder, dan toch maar het liefst door deze Sofia (45-52). En dan ziet hij in de verbeelding

Sofia naar de stroom komen, haar zelf of haar beeld. Het water, verliefd op haar, neemt haar in zijn arm, ontbrand door haar schoonheid. Zij overtreft elke stroomgod (55-60). Terwijl hij haar daar voor zijn verbeelding in de stroom ziet, beschouwt hij haar schoonheden (60-1). Nu luistert ze naar zijn aanzoek, en ze lonkt hem toe en schijnt hem in haar armen te willen nemen (67-72). Dan staat hij op en wil zich in de stroom werpen, maar het beeld verdwijnt (73-4). Deze verschijning in het water neemt hij op als een gunstig voorteken (75-80). Hij keert vol hoop naar Amsterdam terug en zijn hoop wordt vervuld (81-4). Dan is het bruiloft en de dichter geeft het jonge paar zijn goede wensen mee (85-96).

Voor de verzen 29-72 heeft Vondel zich geheel geïnspireerd op het Narcissus-verhaal van Ovidius, materieel en formeel.

1. N(arcissus), vermoeid van de jacht zet zich in een woud bij een zuivere bron met water, dat glanst als zilver, neer, gelokt door de schoonheid der plek en de bron:

> *Fons* erat illimis nitidis argenteus undes.
> Hic puer et *studio venandi lassus et aestu*
> *Procubuit faciemque loci fontemque secutus* (vs. 407; 413-4)

H(uidekooper) heeft geen lust tot de jacht en vermoeid van wandelen zet hij zich neer onder eikenlover aan de oevers van de Spree, terwijl een zwanenpaar op het water hem boeit:

> *De lust tot* dans en *jaght* en ridderlycke speelen
> *Bekoort zijn zinnen niet*, in 't Vorstelycke Ryck.
> *Vermoeit van wandelen*, in eenzaemheid, langs paden
> Met eicken lof beplant, *zat hij,* van loof bedeckt
> *Aen d'oevers van de Spree, daer zich twee zwanen baden*
> En domplen, d'een de pluim van d'andre pluist en net (25, 28-32).

De ‘fons’ is veranderd in ‘de Spree’, ‘lassus aestu’ in, ‘vermoeid van wandelen’, ‘studio venandi lassus’ in ‘de lust tot jaght bekoort zyn zinnen niet’, en ‘procubuit’ is geworden ‘zat hij’. ‘Faciem loci’ is concreter uitgewerkt tot ‘paden met eicken loof beplant’ en ‘fontem’ tot de ‘twee zwanen’ die ‘zich baden en domplen’, terwijl ‘d'een de pluim van d'andre pluist en net’, welk lustspel Vondel nog verder uitwerkt met het volgende Renaissance-motief:

> d'Een voorzwemt, d'andre zich in 't zogh der weêrga mengelt,
> Haer trouwe gade volgt, die, blaeckende van lust,
> Bij poozen hals om hals van d'allerliefste strengelt,
> En kentze voor de liefste, en 't liefste, dat men kust (33-6).

N. klaagt tot de bossen hoevelen daar voor hun liefde voldoening vonden (443):

> multis latebra opportuna fuistis.

Deze gedachte is door Vondel concreet uitgewerkt in het minnespel der zwanen. Vgl. De Salige Toortsen (264) Leeuwendalers (990-2) en Noah (1059-79). Dit minnespel had hij o.a. al kunnen zien op de titelprent van Hooft's Afbeeldinghe van Minne van 1611, gegraveerd door Simon Frisius en ook op Rubens' Venus en Adonis. Deze voorstelling gaat terug op de Latijnse poëzie, waar de zwaan in verband is gebracht met Venus en Amor.

2. Terwijl N. er zijn dorst wil lessen, neemt een ander dorstend verlangen in hem toe:

Dumque sitim sedare cupit, sitis altera crevit (415).

Terwijl H. de zwanen op de stroom beziet, neemt zijn minnepijn toe en klaagt hij zijn leed uit:

> De droeve Ridder zucht, en, met een borst vol wonden
> Spreeckt droevigh by zich zelf: ô godtgezegent paer
> Geluckiger dan ick hebt ghy uw lief gevonden (37-9).

3. Terwijl N. drinkt, wordt hij bekoord door het spiegelbeeld van zijn eigen schone gestalte, dat hem in liefde ontsteekt:

> Dumque bibit, visae correptus *imagine* formae,
> Spem sine corpore amat, *corpus* putat esse quod umbra est (416-7).

Terwijl H. in het klare kristallijn kijkt, ziet hij zijn alter ego naar de oever komen en het water op haar verlieven en ontvonken door haar schoonheid:

> Terwyl de Ridder hier zijn' noot klaeght aen *de boomen*,
> En 't water, ziet hy neer in 't klaere kristalyn,
> En zyn Sofia blyde allengs ten oever koomen:
> Of 't is *zyn liefste zelf*, of *haer gedaente, en schyn* (53-5).

De tegenstelling tussen schijn en werkelijkheid in de verzen van Ovidius is door Vondel zelfs bewaard en psychologisch genuanceerd. H. ziet Sofia komen, omdat zijn verliefd hart steeds Sofia ziet. Vondel had deze gedachte al gelezen in Aeneis IV 83: (Dido) illum absens absentem auditque videtque.

N. zag de schijn aan voor de werkelijkheid, H. weet niet of het werkelijkheid is dan wel schijn.

H. klaagt zijn nood aan de bomen. We treffen hetzelfde aan in het Narcissus-verhaal, maar in ander verband, natuurlijk pas wanneer hij in liefde ontstoken is tot het spiegelbeeld.

> *Ad circumstantes* tendens sua brachia *silvas*
> ‘Ecquis, io silvae, crudelius, inquit, amavit’ (441-2).

H. was reeds verliefd toen hij bij het water kwam, en klaagde onmiddellijk zijn smart aan de bomen uit.

Het is op zich mogelijk dat dit niet meer dan een dichterlijke gemeenplaats is, daar de liefdeklachten tot de natuur en met name tot de bomen, herhaaldelijk voorkomen in de 17e eeuwse erotische poëzie. Maar we zullen nog zien hoe Vondel ook andere kleine details van het Narcissusverhaal voor zijn bruiloftsdicht benutte.

4. Wat Ovidius verhaalde van Narcissus' moeder, de stroomnimf Liriope, nl. dat Cephisus haar met zijn stroom omving:

> quam quondam *flumine curvo*
> *Implicuit*.... Cephisos (342-3),

dat past Vondel toe op Sofia en de Spree:

> *Het water schijnt verliefd haer in den arm te vatten* (57).

5. Ovidius heeft in het begin reeds verhaald dat N. buitengewoon schoon was, zodat alle stroomnimfen op hem verliefd werden:

> Enixa est utero pulcherrima pleno
> Infantem Nymphe, jam tunc qui posset amari (344-5).

Vondel kon dit motief niet gebruiken bij H., maar hij brengt het over op de bruid: Sofia overtreft alle stroomgoden in het water:

> Wat Stroomgodt in den stroom bezit zoo vele schatten
> Van schoonheên, niet misdeelt van gunste, en ziele en geest (59-60).

6. De schoonheden van het beeld in het water worden door beide dichters opgesomd. Ovidius vermeldt ogen, haar, wangen, hals, gelaat:

> Spectat humi positus *geminum, sua lumina, sidus*,
> Et dignos Baccho dignos et Apoline crines
> Impubesque *genas*, et eburnea colla, *decusque*
> *Oris*, et in niveo mistum candore ruborem (420-3).

Vondel vermeldt slechts ogen en wangen, en legt, als barokkunstenaar, om de tegenstelling tussen lijf en ziel bizondere nadruk op de sier van het gelaat: zachtzinnigheid, bevalligheid en hoofse reserve; bij zoveel lichamelijke schoonheid zulk een zachte eenvoud:

> *Haer oogen* flonckeren in 't water, *als twee steenen*,
> Op 't Indiaensche strant, door 't vloejende kristal.
> Haer roode *kaecken*, als ontloocke roozen schenen,
> Als bloemen, in de bron van een gezegend dal.
> De *goedertieren aert*, en *voeghelycke zeden*,
> En *heusche eerbiedigheit* zien haer ten ogen uit (61-6).

De W.B. vertaalt *voeghelycke* door ‘betamelike’. Vondel zelf vertaalde ‘decus oris’ door ‘voeghlijckeit in wezen, En aenschyn, en gelaet’ (W.B. 7, 498, vs. 554-5). Daar in de Bruiloftzang van H. *voeghelycke* het begrip van ‘decus’ weergeeft is het eer op te vatten als *bevallig*, zoals ook Michels in zijn commentaar op de Herscheppinge ter plaatse het woord opneemt.

7. Het spiegelbeeld van N. beantwoordt zijn verlangens: hij begeert en wordt begeerd:

> Dumque petit, petitur; pariterque accendit, et ardet (426).
> *Spem mihi nescio quam vultu promittis amico*
> *Cumque ego porrexi tibi brachia, porrigis ultro* (457-8).

Sofia reageert eveneens op zijn beden, zo zuiver als de toon op ge spannen snaren:

> Die, anders dan ze plagh, nu schijnt naer syn gebeden,
> Te luistren, als de galm naer een gestelde luit.
> *Zy lonckt hem minzaam toe*, en *schijnt met opene armen*
> *Te wenschen dat hy haer bejegene, en gemoet*' (67-70).

Bij Ovidius reikt N. het beeld de armen toe, bij Vondel strekt het beeld de open armen uit.

In het Narcissus-verhaal klaagt N., ‘en de omgeving kaatste aanstonds evenveel woorden terug’, ‘totidem remisit Verba locus’ (500-1). Vondel vertaalde dat aldus: ‘Dit wort beantwoort van den galm, die hem bezinde, Met d'eige woorden’ (W.B. 7, 501, vs. 663-4). Het wil mij voorkomen, dat Vondel deze voorstelling heeft vervangen door die van de gespannen snaren en de klank die ze voortbrengen: in beide gevallen volkomen correspondentie. Die zuivere overeenstemming heeft Vondel elders weer anders weergegeven, o.a. in Koning David in Ballingschap (553-9) door twee verschillende klanken:

> De koning droeg zijn nachtgetijden
> Den hemel op, die hem
> En gansch Jerusalem
> Ten hoogste wou verblijden,
> Door 't liefelijck verdraegen

Met zijnen liefsten zoon,
Als harp en keel op eenen toon.

8. Krankzinnig van smart, wendde N. zich weer tot hetzelfde gelaat, en bracht door zijn tranen het water in beweging en terstond werd door

de beroering van het water het schijnbeeld onkenbaar. En toen hij het zag verdwijnen, klaagde hij luid:

> Dixit et ad faciem rediit male sanus eandem
> Et lacrimis turbavit aquas, obscuraque moto
> Reddita forma lacu est: quam cum *vidisset abire*,
> ‘Quo refugis? Remane; nec me, crudelis, amantem
> Desere’, *clamavit* (474-8).

Krankzinnig van verliefdheid wilde H. zich in de stroom werpen, toen Sofia opeens verdween. En dan roept hij, dankbaar om het gelukkig voorteken, de Stroomgod toe:

> Hij rees en stont gereet zich in den stroom te plompen,
> Wanneer *de schyn verdween*, en uit syne oogen doock.
> Hy valt op zyne knien, en *roept met luider keele*:
> O Godtheit van den stroom, enz. (73-4; 77).

Drie dingen zijn door bovenstaande vergelijkingen duidelijk geworden: 1e dat Vondel de gang van het verhaal van Ovidius volgt, 2e dat hij het verhaal wijzigt ‘naer 's lants gelegenheit’, om het in Vondel's eigen woorden te zeggen, en 3e dat hij herhaaldelijk zelfs woordelijk aan de tekst van Ovidius herinnert, zoals de gecursiveerde woorden aantonen.

Dit bruiloftsdicht is van 1656. Drie jaar later, in zijn Lantgezang ter Bruilofte van Reinier van Estvelt en Rebecca Bruining, werkt hij nog eens hetzelfde motief, zij het weer anders gevarieerd, uit: het gedroomde geluk wordt in het water weerspiegeld. Vondel stelt voor dat Van Estvelt met zijn geliefde eens aan een stroom was gezeten; hij schildert haar het geluk, dat straks na het huwelijk daar haar deel zal zijn, o.a. met de volgende bucolische verbeelding (W.B. 762, vs. 65-72):

> Valtge in slaep, daer Pan noch Sater
> U bespiet: gy zult uw' schijn,
> Onder 't droomen, in het water
> Speelen zien in 't kristalijn,
> Met een kint, dat melck en wijn
> Uit uw borst zuight met de tippen
> Van zijn kittelende lippen.
> Wat vermaeck kan zoeter zijn!

't Is ongetwijfeld heel iets anders geworden dan in het bruiloftsgedicht van H., maar dezelfde elementen: gezeten zijn aan de stroom, en het geluk, in het water gespiegeld, dromen, keren hier weer. Het water roept het diepste heimwee op, vooral naar een geïdealiseerd alter ego. We zien dat nog bij Nijhoff in Het Kind uit Nieuwe Gedichten, waar als bij Ovidius het beeld door de beroering van het water verdwijnt.

> Ik zou een dag uit visschen
> ik voelde mij moedeloos.
> Ik maakte tusschen de lisschen
> met mijn hand een wak in het kroos.
>
> Er steeg licht op van beneden
> uit den zwarten spiegelgrond.
> Ik zag een tuin onbetreden
> en een kind dat daar stond.

Het stond aan zijn schrijftafel
te schrijven op een lei.
Het woord onder de griffel
herkende ik, was van mij.

Maar toen heeft het geschreven
zonder haast en zonder schroom,
al wat ik van mijn leven
nog ooit te schrijven droom.
En telkens als ik even
knikte dat ik het wist,
liet hij het water beven
en het werd uitgewischt.

Het is zo bij Nijhoff, het was zo bij Ovidius, van wie Vondel het, psychologisch gewijzigd om de andere psychologische situatie, overnam en later nog eens, alweer psychologisch gewijzigd, hanteerde in Lantgezang.

Nauw verwant hiermee is wat Vondel in de Bucolica VIII 107 had gelezen: ‘an qui amant sibi omnia fingunt’, dat Vondel in 1646 vertaalde: ‘achten gelieven al hun dromen waer?’ (W.B. 6, 160, r. 103-4), en dat hij in hetzelfde jaar, waarin hij het bruiloftsgedicht voor H. schreef, verwerkte in Ter Bruilofte van Govaert Flinck en Sofia van der Hoeven (W.B. 8, 199, vs. 16):

Als de Min de geest verwildert
Dan verdwaelt het blint penseel.
Al wat Flinck dan trekt of schildert
Zweemt, op doecken, en panneel,
Naer Sofia, de beminde,
Die in al zijne aedren leeft.

Andere klassieke herinneringen drongen zich daarbij naar voren. De verwildering van de geest is de furor, de waanzinnige verliefdheid, die hem vooral uit het vierde boek van de Aeneis bekend was (65, 69, 101 enz.). Letterlijker nog herinnert ze aan *Jarbas amens animi* uit Aeneis IV 203, dat Vondel in proza vertaalde door ‘dol van spijt’ (W.B. 6, 560, r, 249-50), en op vers door ‘van spijt aen 't razen’ (W.B. 6, 561, vs. 277), maar in het Lantgezang veel treffender vertolkt. De ‘aedren’ van het zesde vers herinneren aan de *ossa* (Aeneis I 660, IV 101), maar vooral aan de *venae* van Aeneis IV, 2: ‘(Dido) volnus (amoris) alit *venis*’.

Opgevallen is het wellicht dat Vondel Ovidius' ‘geminum, sua lumina, sidus’ (420) vertaalde door: ‘haer oogen als twee steenen’ (61). Te eer trekt dit de aandacht als we bedenken dat we tot in de allerjongste tijd de ogen als twee sterren bij de dichters ontmoeten; b.v. in Van Eeden's Toen ons Kindje glimlachte: ‘Hij ziet zijn oogen als tweelingstarren gaan’, en in Engelman's Grensland uit Sine Nomine, waar de minnaar zijn diepste bezit vindt in ‘de tweelingster, haar oogen’. Ook in de Metam. I, 498 had Ovidius dit beeld al gebruikt: ‘vidit igne micantes sideribus similes oculos’. En Vondel vertaalde het hier zowel als in het Narcissus-verhaal door ‘haere oogen, als starren’ (W.B. 7, 426, vs. 600), ‘zyne oogen, als starren’ (W.B. 7, 498, vs. 550). Wanneer we echter zien dat Vondel een paar jaar te voren, in de Lucifer, de gesteenten van het paradijs niet alleen sterren heet, ze zelfs, zij het in de jaloerse verbeelding van Apollion, de sterren aan het uitspansel laat overtreffen:

Hoe klaer de hemel oock van starren blinckt, en barnt,
Hier zaeide vrouw Natuur in steenen een gestarnt,
Dat onze starren dooft (67-9),

en daarbij bedenkt dat Vondel deze aardse sterren bij voorkeur in verband brengt met Oosterse stromen, zoals dat tot de meest exotische uitbloei kwam in de Adam in Ballingschap (314-5):

Hoe flonckren d'oevers hier van bdellion, turkozen,
Karbonklen, onixsteen, en flickrend diamant,

dan is deze omwisseling van sterren en stenen voor de hand liggend, nu hij de sterren ziet schitteren in het water van de stroom. Vondel vertaalt: ‘geminum sidus’ dan ook niet slechts door ‘twee steenen’ maar door ‘twee steenen Op 't Indiaansche strant’, en zelfs het water, waarin de twee ogen gezien worden is in de gevoelsverbeelding geworden tot ‘'t vloejende kristal’.

Vondel heeft voor zijn Bruiloftsdicht niet alleen het motief en de gedachtengang, voor zijn doel gewijzigd, van Ovidius overgenomen, het hele Narcissus-verhaal van Ovidius leefde zo sterk in zijn verbeelding, dat we herhaaldelijk woordelijke herinneringen ontmoeten, ja zelfs, dat hij meermalen elementen aan het Narcissus-verhaal ontleent, die daar in een ander verband voorkomen, zoals het klagen tot de bomen (no. 3), de omhelzing door het water (no. 4), de schoonheid van Sofia boven alle stroomgoden (no. 5).

Er is echter nog meer. Vondel onderging ook de invloed van Ovidius' klankplastiek, zowel in dit gedicht als elders. Vergilius is de dichter die uitmunt door ritme en klank. Vondel was daarvoor bizonder gevoelig en heeft die op zijn wijze weergegeven, getransponeerd, in zijn vertalingen, en nog meer in zijn reminisenties, waar de moeilijkheid der vertaling de bezieling niet stagneerde, maar de plastiek van het model vlot kwam op de dichterlijke drift. Niet slechts boeiden hem verhaal en woordkeus, maar ook en niet minder de taalplastiek (Vgl. Annalen Kath. Wet. Vereniging (1941[33] 125 vlgg.). Ofschoon Ovidius op dit punt bij Vergilius achterblijft, het klankbeeldend element over het algemeen zwakker is, is ze Vondel toch niet ontgaan.

Het geluid van de geminum, *s*ua lumina, *s*idu*s* van het Ovidiaanse vers, waarin de ruiselende glans der ogen verbeeld staat, is door de Renaissancist een *flonkeren* geworden en het felle schitteren van *twee stenen*, terwijl het hele vers praalt in de schone wisseling van klanken:

H*ae*r *oo*gen fl*o*nkeren in 't w*a*ter, *a*ls tw*ee* st*ee*nen (61).

In vers 63-6 zijn de blonde lokken en de hals als blank ivoor van het verhaal van Ovidius weggebleven, maar de sobere tekening der jeugdige wangen van de vlotte verteller, die Ovidius was, zijn uitgebreid tot de renaissance-praal van open klanken: de dominerende *o*'s, wisselend met de lange *a* en *e*:

Haer r*oo*de k*ae*cken, als ontl*oo*cke r*oo*zen sch*e*nen
Als bloemen in de bron van een gezegend dal,

de liefelijkheid is er versterkt door de vergelijking: ‘Als bloemen in de bron van een gezegend dal’, wat de herinnering oproept aan het ‘aanminnig bloemendal’ van de Geboortklock (352); terwijl de sierlijkheid van het gelaat: decusque oris is geworden tot vrouwelijke bevalligheid en vriendelijke bescheidenheid.

Eenzelfde navolging van Ovidius' klankplastiek is elders bij Vondel waar te nemen. Ovidius beschrijft een avondschemering op de volgende manier (Metam. IV 399-401):

Jamque dies exactus erat tempusque subibat
Quod tu nec tenebras nec posses dicere lucem
Sed *cum luce tamen dubiae confinia noctis*.

Vondel vertaalde dat in de Herscheppinge (W.B. 7, 532, vs. 536-9):

De dagh dook onder, en de westzon ging haer gangen.
Men kon niet zeggen, toen de schaduw neêr quam hangen
Op 't hooft des aertryx, of het dagh of avont scheen
Het was nu schemerlicht, en donker onder een.

De klankexpressie van Ovidius, de donkere *oe* (c*u*m, l*u*ce, d*u*biae) en doffe *ŏ*-klanken (c*o*nfinia n*o*ctis), ten slotte doorbroken door de lichtspiegelingen der ijle *ie*-klanken (conf*in*ia noct*i*s), is zeer goed omgezet in *schermerlicht en donker ondereen*. Maar wanneer hij in Joannes de Boetgezant VI 286 het weifelend licht van de hellekrater schildert in de herinnering aan deze plaats in Ovidius dan is de klankplastiek niet minder voortreffelijk:

Het koestrend licht, in 't eerst den inganck noch gegunt,
Verflaeut allengs, en als 't vergeet zoo diep te dringen
Genaeckt men *twijfellicht, en avontschemeringen*.

De synaesthetische ruisklank *sch* met de heldere *e* zijn er aanwezig als in de vertaling, maar de voorstelling van twijfellicht is plastisch gesuggereerd door de zigzagklanken van de afgezwakte *e*'s, en de spitsige i's van twijf*ell*icht en avontschem*er*ing*e*n, terwijl de laatste *i* heel zwak beklemtoond is.

Heeft Vondel in zijn imitatie van het Narcissus-verhaal verschillende elementen ingevoegd, die bij Ovidius in een ander verband voorkomen zo we zagen, we merken terloops op dat de rest van het Bruiloftsgedicht nog veel klassieke reminiscenties meevoert. We wijzen slechts op vs. 26-7: ‘muziek Dat tigers in het woudt kan ketelen en streelen’: Georg. IV, 510: ‘*mulcentem* (Orphea) *tigres* et agentem *carmine* quercus’; - vs. 13: ‘De Minne dootverft bleeck zyn aangezicht, en wangen’: Aeneis IV, 499: ‘pallor simul occupat ora’; - vs. 75: ‘zyn hairen rezen’: Aeneis IV, 280 ‘adrectaeque horrore comae’; - vs. 85-8: ‘De blyde Bruiloftsgodt genaeckt met zyn genooten, Om dit geluckigh paer te leiden naer 't prieel’; - de voorstelling van Hymen, de huwelijksgod, die het bruidspaar naar het huwelijksvertrek leidt, ontmoeten we in heel de klassieke literatuur en kunst. Vondel ontleende het motto voor het gedicht: ‘conubio jungam stabili’ aan Aeneis IV, 126. Geen wonder dat er in het Bruiloftsgedicht verschillende andere herinneringen aan dit vierde boek, de liefdesgeschiedenis van Dido en Aeneas, voorkomen.

Zoals het hier in dit bruiloftsgedicht is, en zoals wij het zagen bij de eerste verzen van Lantgezang, zo is het doorgaans bij Vondel: een enigszins breder uitgewerkt motief is zo goed als altijd gecontamineerd met andere klassieke herinneringen. Vondel copiëerde niet, hij schiep vrij uit de volheid der klassieken die geheel zijn eigendom waren geworden. Hij verhoudt zich tegenover Vergilius en Ovidiusals Vergilius tegenover Homerus.

Dit zijn enkele losse aantekeningen over en bij de verhouding van Vondel tot Ovidius. Zou men de invloed van Ovidius op Vondel willen opmaken, dan zou het nodig zijn gedicht na gedicht na te gaan, en daarbij te betrekken wat hij over Ovidius in zijn verdere geschriften over Ovidius, over vertalen en poëzie opmerkt. Er zal wellicht een groei te constateren zijn, en wellicht zullen er in Vondel's poëtische werkzaamheid ook perioden zijn te bespeuren, waarin Ovidius' invloed teruggedrongen is door versere indrukken, als b.v. tijdens en na de Vergilius-vertalingen, andere, waar Ovidius sterkere sporen nalaat, zoals na de vertalingen der Metamorphosen, en nog andere, waar de invloed van de Aeneis en de Metamor-

phosen beide zich laten gelden. We zien ook vooral sporen van Horatius in Vondel's poëzie, wanneer hij met de vertaling van deze dichter bezig is. Vgl. Liber Amicorum Molkenboer, blz. 98-100. Amsterdam, 1939. Evenwel zal over het hele werk de betekenis van Vergilius voor Vondel het grootste blijken, daar de Aeneis hem steeds meer heeft geboeid dan de Metamorphosen dat deden en hij bijna zijn hele leven zich met de Aeneis heeft beziggehouden.

Voorschoten.

P. MAXIMILIANUS, O.F.M. Cap.

Notities van een lezer. II.
Ariadne- en Granida-sporen bij Bredero.

Toen Bredero zijn *Rodderick ende Alphonsus* schreef (‘gedicht en voleyndt int jaar sestien-hondert en elf’), waren Hoofts *Ariadne* en diens *Granida* nog niet indruk verschenen. Toch kende hij deze beide stukken toen al goed genoeg om zich daarnaar te kunnen richten; het vermoeden ligt voor de hand, dat hij de beschikking heeft gehad over afschriften.

In de *Rodderick*-koren vinden wij voortdurend het motief van ‘t'wankel Aventuir’ terug, dat het derde en vierde koor van de *Ariadne* beheerst; de overeenkomst is te uitgesproken om toevallig te kunnen zijn. Bovendien blijkt in al deze reien Bredero's strofe te zijn gebouwd naar het model van die uit het derde *Ariadne*-koor. Tenslotte heeft het koor bij hem evenals in Hoofts spel een dubbele functie: enerzijds brengt het de bezinning op wat is voorafgegaan; anderzijds echter fungeert het als inleiding op het volgende bedrijf door een aantal feiten uit het oorspronkelijke verhaal mee te delen, die moeilijk in het drama zelf konden worden verwerkt en toch onmisbaar zijn.

Het begin van het vijfde bedrijf loopt geheel parallel met de overeenkomstige plaats uit de *Granida*. Bij Hooft is daar het verloop der gebeurtenissen als volgt: Artabanus krijgt van Ostrobas' schim opdracht om hem op Daifilo te wreken; onbewust van het gevaar zingt Granida, in afwachting van Daifilo's komst, haar liefdeslied; Daifilo keert terug; de gelieven worden door Artabanus en zijn Parthen overvallen; Tisiphernes bevrijdt hen; als Granida hun redder herkent, roept zij wanhopig uit: ‘Och 't scheen ontset, maer las!’ (vs. 1607*a*). - Bredero van zijn kant houdt zich geheel aan de gegevens van zijn bron: de Historie van Palmerijn. Maar hij werkt de scène, die daar slechts kort vermeld wordt, aanzienlijk uit en richt zich bij deze uitwerking volledig naar Hooft. Zoals deze zijn bedrijf opende met het optreden van Artabanus, zo voert Bredero Orondatus ten tonele: een Moorse rover-aanvoerder die zijn rovers in hinderlaag legt. Onbewust van het gevaar komt Elysabeth op en zingt het lied van haar liefde, tot de liefdesdroom wreed verstoord wordt door de overval der Moren. Ook hier volgt dan onmiddellijk het ontzet, ook hier schrikt de prinses wanneer zij in haar redder iemand herkent tegenover wie zij zich schuldig voelt. En dan legt Bredero haar *dezelfde* woorden in de mond, die Hooft Granida had laten uitroepen: ‘Het scheen ontset; maar laas!’ (vs. 2205*a*). -

- Ook het beroemde *Geestigh Liedt* (‘Wat dat de wereld is..’) blijkt min of meer met de *Ariadne* verbonden. Als ‘Stem’ daarvoor vermeldt Bredero namelijk ‘Ick schou de Wereld an’: het Aegle-lied aan het begin van het vierde bedrijf. Het is opmerkelijk, dat hij de melodie juist met *deze* versregel aangeeft, want Hooft had haar zelf eveneens van elders ontleend (zie Leendertz-Stoett II, pag. 126, noot bij reg. 809). Ik zie in de voorkeur voor Hoofts lied geen toeval: de beginregel daarvan (‘Ick schou de Wereld an’) sluit immers aan bij de inzet van Bredero's vers (Ik *heb* ze an-geschouwd en ik wéét nu ‘Wat dat de wereld is’). Misschien mogen wij zelfs nog

verder gaan en in het *Geestigh Liedt* iets van een antwoord zien op de uitsluitend wereldlijke en amoureuse instelling van het Aegle-lied. In ieder geval echter lag dit Bredero gedurende zijn laatste levensdagen nog altijd in het geheugen, ook wat de klank betreft: zo althans zou ik willen verklaren, dat het dominerende *ee*-rijm in reg. 4 en 5 van Hoofts eerste strofe op precies dezelfde plaats in Bredero's lied terug te vinden is.

W.A.P. SMIT.

Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen[1].

Wij, Vlamingen, weten zeer goed, dat we onze Nederlandse moedertaal nog niet met buitengewone vaardigheid hanteren, ja erger, dat we ze soms geweld aandoen! Zeer onvrijwillig echter, want, telkens als we vaststellen, dat we gezondigd hebben, voelen we rechtzinnig berouw, we belijden onze schuld en maken het vaste voornemen ons leven te beteren. We schaffen ons dan ook allerlei taalzuiverende boeken en boekjes aan en vallen ijverig aan 't studeren. Doch eilaas! onze taalzuiveraars maken het ons niet altijd gemakkelijk, omdat ze hun materiaal niet behoorlijk hebben geschift en gezift en wel eens zuiveren in tuintjes die vrij proper zijn! Onze Zuidnederlandse deskundigen hebben het soms nogal bont gemaakt en zelfs de grootmeesters van het zuiveraarsgild gaan in dit opzicht niet vrij uit.

De Noordnederlandse taalkundigen hadden tot hiertoe de zorg voor het wieden van de Zuidnederlandse taaltuin meestal overgelaten aan de Vlamingen. Zij haddden slechts occasioneel vastgesteld, dat de taal van de Zuidnederlanders, zelfs van de beste, nog altijd hun afkomst verried, zonder dat ze zich daaraan ergerden of, verklaarden de meesten, zonder dat ze die afwijkingen als fouten beschouwden. Doch ze hadden die afwijkingen nog nooit systematisch onderzocht en dus hun standpunt tegenover elke afwijking afzonderlijk niet bepaald.

Daarom sprong dan ook mijn filologenhart op van vreugde, toen ik onlangs een boek in handen kreeg met de voor mij veelbelovende titel *Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen*, geschreven door de heer J.A. Daman, sekretaris van de Nederlandse Vereniging tot Vereenvoudiging van de spelling, een Noordnederlander dus, en een die zich sedert jaren met taalkundige problemen bezighoudt en die daarenboven vaak in Vlaanderen vertoeft en de Vlamingen en hun geschriften uitstekend kent.

Mijn vreugde steeg nog, toen ik het boek, dat aan drie Vlamingen is opgedragen, opende en heel vooraan niet minder dan drie motto's zag prijken, waaruit, zoals iedereen weet, de geest moet blijken die de schrijver bezielt tegenover zijn stof, in casu het standpunt dus dat Daman inneemt tegenover de inhoud van zijn werk ‘het Nederlands in Vlaanderen’. Het eerste motte is van wijlen Prof. Kruisinga, de erg combattieve en juist daarom mij zo sympathieke taalkundige: ‘In zake taal is de hoofdzaak, dat men afstand doet van de waan dat taaleenheid betekent eenvormigheid.’ Het tweede motto is een uitspraak van Prof. De Vooys: Aan een Algemeen Beschaafd behoeft geen afbreuk gedaan te worden door Zuidelijke schakering. En het derde motto is ontleend aan een geschrift van Prof. Gerlach Royen, de bruine pater met de vaardige tong en scherpe pen: ‘Het Vlaams toch heeft zeer veel wat goed Nederlands is, alhoewel men die woorden en zegswijzen in het Noorden niet kent.’

In het woord vooraf lezen we: ‘Met deze studie hebben we op het verschil willen wijzen dat thans nog bestaat tussen het Algemeen Be-

1) Naar aanleiding van het boek van J.A. Daman, Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen, Daphne-uitgaven, Gent, 1946.

schaafd in Nederland en het zich nog steeds vormende in Vlaanderen. De lezer bedenke, dat veel van het besprokene door de schrijver *niet* afgekeurd wordt. Het is anders, *maar daarom nog niet fout*.' En in de Inleiding, twee bladzijden verder, deelt Daman ons mee: 'We willen het Nederlands, zoals dat in Vlaanderen door beschaafden en ontwikkelden geschreven en gesproken wordt, aan een onderzoek onderwerpen. Het verschil in woordenschat en woordkeuze met Nederland is soms niet gering. Ook doen zich onderling grammatikale afwijkingen voor.'

Welnu, ik vraag aan iedereen die Nederlands verstaat, wat hij, vooral na het lezen van de motto's, het woord vooraf en de inleiding, denkt te vinden in dit boek, dat, laten we het niet vergeten, de titel draagt 'Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen'? Het moét wel handelen over de bijzondere aspecten die het Algemeen Nederlands in Vlaanderen vertoont, over datgene waardoor het zich onderscheidt van het Algemeen Nederlands dat in het Noorden gebruikelijk is, doch dan ook uitsluitend over zulke dingen die nog kunnen ondergebracht worden onder de benaming Algemeen Beschaafd, die dus niet onnederlands zijn, want dan zijn het fouten tout court! We zijn overtuigd te zullen lezen over zuidelijke schakeringen van het Algemeen Beschaafd (cfr. de woorden van De Vooys), over woorden en zegswijzen die het Noorden niet kent, doch die goed Nederlands zijn (cfr. Gerlach Royen), die aan de Nederlandse taaleenheid geen afbreuk doen (cfr. Kruisinga).

En nochtans, als wij het boek verder doorbladeren, worden we in onze verwachting deerlijk bedrogen. We krijgen ten slotte niets anders dan wat Peeters[1)] ons reeds gaf, doch met dit verschil dat Daman zijn stof niet alfabetisch heeft geordend, doch op logische wijze heeft gerubriceerd. Aldus vermeldt hij een reeks oude woorden, in Vlaanderen nog levend, die in het Noorden in onbruik geraakt zijn; daarna Nederlandse woorden die in Vlaanderen een andere betekenis hebben dan in het Noorden en aldus aanleiding kunnen geven tot misverstand; dan enkele Nederlandse woorden, in het Noorden tot de hogere stijl beperkt en in het Zuiden nog algemeen gebruikt; verder Ned. woorden die in het Zuiden een ruimere betekenis hebben dan in het Noorden, Ned. woorden die eigen zijn aan Vlaanderen, nog verder purismen, bastaardwoorden, vreemde woorden, gallicismen, germanismen, enz. Daarna volgt in een tweede hoofdstuk een lange lijst met spraakkunstige bijzonderheden over de naamvallen, de voornaamwoordelijke aanduiding, voornaamwoorden, werkwoorden, bijwoorden, enz., enz. Dan nog een kort hoofdstuk over de uitspraak en de gewone lijsten en registers.

Het is niet mijn bedoeling het boek van Daman hier te kleineren. Integendeel, ik ben bereid de loftrompet te steken over de scherpzinnigheid, de taalkennis en het taalgevoel van de schrijver, over het eindeloos geduld waarmee hij het paar duizend voorbeelden uit moderne Vlaamse auteurs heeft bij elkaar gelezen en in zijn verschillende rubrieken ondergebracht, over het zeer waardevol en betrouwbaar materiaal dat hij aldus heeft bijeengebracht. Ik druk er hier echter mijn spijt over uit, dat ik in het boek niet vind wat ik gehoopt had er te zullen in vinden. Mag men het echter ooit euvel duiden aan een auteur niet dat boek te

1) Const. H. Peeters, Nederlandsche Taalgids - Woordenboek van Belgicismen, Antwerpen, 1930.

schrijven dat men wenst te lezen? Ik verwijt aan Daman dus alleen, dat hij door zijn titel, motto's en inleiding een hoop gewekt had die niet vervuld wordt: de vlag dekt de lading niet! Of met andere woorden: zijn titel en aanhef zijn onjuist.

Immers, hij geeft wel honderden gevallen op waarin het Zuidnederlands afwijkt van het taalgebruik in het Noorden, doch nergens zegt hij uitdrukkelijk: dit is goed en dat is verkeerd; dit mag nog, maar dat mag niet meer; dit beschouw ik nog als goed Nederlands, doch dat is beslist fout. En daar gaat het ten slotte toch om! Dat wenst de Zuidnederlander te vernemen! Hij wil weten hoe de Noordnederlander op die afwijkingen reageert, wat hij aanvoelt als mogelijk Nederlands, dus niét fout, en wat hij niet kan aanvaarden. Het is niet voldoende in zijn inleiding te zeggen, dat men niet alles afkeurt, dat niet alle afwijkingen fout zijn: men moet de moed hebben voor zijn overtuiging uit te komen en man en paard noemen! In plaats van precieze aanduidingen betreffebde het al of niet toelaatbare van de geciteerde afwijkingen, vinden we in zijn lijstjes grove fouten, klaarblijkelijke vergissingen, taalkundige wangedrochten, zonder enig onderscheid uitgestald naast twijfelachtige gevallen, verouderde woorden en wendingen, typische zegswijzen, specifiek Zuidnederlandse taaleigenaardigheden, die echter dikwijls ook uitstekend Nederlands zijn.

Het ligt voor de hand, dat een Noordnederlander, bij het lezen van geschriften van Vlamingen, herhaaldelijk een vermeende Zuidnederlandse afwijking moest optekenen die feitelijk volstrekt geen flandricisme is, doch alleen een lapsus, soms een formidabele vergissing van een auteur, iets dat tenslotte evenmin Zuid- als Noordnederlands is. Het stemt een Vlaming enigszins wrevelig zulke ‘kemels’ als typisch Zuidnederlands te zien vermelden en nog wel in een boek dat beweert te handelen over ‘het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen!’

Laten we even de bladzijden die handelen over de voorzetsels, onder de loupe nemen, opdat de lezer beter zou begrijpen waarom dit boek me onvoldaan laat. Terloops moet ik er op wijzen, dat het me volstrekt niet duidelijk is, waarom Daman, die zijn stof netjes rubriceert, het nodig gevonden heeft op drie verschillende plaatsen de voorzetsels te bespreken, zodat het geheel tamelijk onoverzichtelijk wordt. We krijgen op blz. 61-62 drie voorzetsels, in Vlaanderen gebruikelijk; dan van blz. 117 tot 121 ‘afwijkingen van het A.B. onder de voorzetsels, waaronder vele gallicismen’ en ten slotte van blz. 156 tot 159 nogmaals voorzetsels waarvan het gebruik afwijkt in het Zuiden en het Noorden. Die drie afzonderlijke hoofdstukjes konden gemakkelijk onder één afdeling ‘Voorzetsels’ ondergebracht worden.

In zijn eerste schuifje over de voorzetsels laat hij er drie de revue passeren, nl. *bachten, binst* en *spijts*. Als we nu op de titel van het boek letten en ons de motto's en de inleiding herinneren, moeten we wel de indruk krijgen, dat Daman deze drie voorzetsels beschouwt als Zuidnederlandse vormen van het A.B. of, op zijn ergst, als Zuidnederlandse afwijkingen van het A.B. die *niet* fout zijn. Hij zegt het hier wel niet telkens uitdrukkelijk, doch als dat zijn bedoeling niét was, hebben de woorden geen zin meer. Uit geen enkel woord of teken blijkt, dat hij enig onderscheid maakt tussen het minder of meer algemeen Nederlands zijn van de drie voorzetsels: hij scheert ze over één kam!

Welnu, dat is verkeerd! Indien Daman een Zuidnederlands intellectueel had ondervraagd, - het moest niet noodzakelijk een taalkundige zijn, - dan zou hij onmiddellijk gemerkt hebben, dat het hier drie totaal verschillende gevallen betreft. Immers de Zuidnederlander zou hem, zeer terecht, hebben laten opmerken, dat *bachten* door niemand als Algemeen Beschaafd wordt beschouwd, ook niet door de West-Vlamingen. Wie het schrijft, gebruikt opzettelijk een dialectisme. Het hoort dus niet thuis in een boek dat zich aandient als 'het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen'.

Over *spijts* zou de Zuidnederlander waarschijnlijk aan Daman gezegd hebben, dat hij dit voorzetsel inderdaad soms hoorde en vooral zag gebruiken en dat het hem als normaal en correct Nederlands voorkwam. Immers de meeste Zuidnederlanders, zelfs de intellectuelen, bekijken u met verbaasde ogen als ge hun zegt, dat *spijt*, zonder *s*, de gewone vorm is van het voorzetsel en *spijts* door sommigen als incorrect Nederlands beschouwd wordt. De meesten hebben zelfs nooit de vorm zonder *s* gehoord of gezien! Het is waar, dat ik sedert geruime tijd heb vastgesteld, dat Brusselse radiospeakers nu ook de vorm *spijt* ontdekt hebben en dat ook onze dagbladen de *s*-loze vorm beginnen te kennen. Enkele jaren geleden was hij nog volstrekt onbekend. Waarschijnlijk is dit de vrucht van het taalgezuiver van Peeters en zijn school. Hij leert ons in zijn Taalgids, dat *spijts* door Zuidnederlandse schrijvers waarschijnlijk naar analogie van *ondanks* en *trots* gevormd werd en moet vervangen worden door *spijt, ten spijt van, trots, ondanks, niettegenstaande, in weerwil van*. - Peeters had niet helemaal gelijk, hij is te voortvarend geweest; dat lezen we hier duidelijk bij Daman. Immers hoe is de feitelijke toestand met betrekking tot het gebruik van *spijt* en *spijts*?

Spijt is ongewoon in Noord-Nederland, heeft er een archaïstische kleur; is (of zeker: was) volstrekt onbekend en wordt niet gebruikt in Zuid-Nederland. - *Spijts* is zeldaam in het Noorden, nog archaïstischer dan *spijt*, wordt zelfs door Van Dale en het Ned. Wdb. niet meer vermeld, doch wordt door sommige schrijvers, als b.v. Van Duinkerken, nog met voorliefde gebruikt; is echter nog springlevend in Zuid-Nederland.

Het lijkt me volstrekt af te keuren dat iemand in zulke omstandigheden decreteert, zoals Peeters doet, dat *spijts* verkeerd is en moet verbeterd worden tot *spijt*. De twee vormen zijn evenwaardig. Wie van *spijts* niet meer wil horen, omdat de vorm in het Noorden verouderd is, moet verbeteren tot *ondanks, in weerwil van*, en niet tot het in het Noorden ook reeds ongewone *spijt*. M.i. mag echter voor *spijts* burgerrecht opgeëist worden. Alles wat Daman over dit voorzetsel meedeelt, is dus helemaal op zijn plaats in dit boek: hierop is ten volle de titel toepasselijk: het A.B. in Vlaanderen.

Het derde voorzetsel, *binst*, is een moeilijker geval. Hier zou Daman, bij het ondervragen van Zuidnederlanders, aarzeling vastgesteld hebben. Immers, *binst* is een provincialisme, oorspronkelijk beperkt tot West- en Oost-Vlaanderen, dat er echter in geslaagd is binnen te dringen in de schrijf- en ook spreektaal van een groot aantal Zuidnederlanders. Alleen de taalkundigen zijn er zich van bewust, dat het geen correct Nederlands is; de anderen aarzelen, al weet iedereen, dat het een overbodig synoniem is van *gedurende*. Ik geloof niet, dat het zo algemeen gebruikt wordt als would-be correct Nederlands, dat het in Damans boek thuis hoort.

We zouden de toestand aldus kunnen voorstellen: van de drie behan-

delde voorzetsels is er een, nl. *bachten*, dat volstrekt geen burgerrecht heeft verworven in het zich in Vlaanderen vormend A.B.; *binst* vecht om het te verwerven, doch zal hierin, hoop ik, niet slagen; *spijts* heeft altijd burgerrecht genoten, al blijkt dit nu te mishagen aan onze taalzuiveraars. Indien Daman ze alle drie vermeldde, moest hij het doen met de noodzakelijke discriminatie.

Erg kwalijk kunnen we het niet nemen: immers bij Van Dale is het nog veel erger. Deze vermeldt *binst*, zelfs *bachten*, als Zuidnederlands, doch *spijts* neemt hij niet eens op: het enige van de drie dat werkelijk algemeen gebruikt wordt en waarvoor we bestaansrecht in het A.B. zouden willen opeisen.

Laten we nu Damans tweede hoofdstukje over de voorzetsels nemen. Op drie bladzijden heeft hij 40 voorbeelden (eigenlijk 43, doch 2 maal 2 dezelfde) bijeengebracht met wat hij zelf noemt ‘afwijkingen van het A.B., waaronder menig gallicisme’. De voorbeelden zijn genomen uit alle uit Zuid-Nederland stammende schrifturen die Daman toevallig in de hand vielen: ze gaan van teksten van Vermeylen en Van de Woesteyne over Streuvels, E. Claes, De Bock, Johan Daisne en anderen tot het bulletijn van de Touring Club van België, het Postzegeltijdschrift, taalkundige oefeningen voor de school, syndicale blaadjes en publicaties van de Weerstand. Het ligt voor de hand, dat uit zo'n allegaartje niets anders kon bijeenverzameld worden dan een hutsepot van belang.

Vooreerst tel ik zeven voorbeelden met afwijkende voorzetsels die geen andere naam verdienen dan ergerlijke fouten of individuele vergissingen, die evenmin Zuid- als Noordnederlands zijn en dus volstrekt ten onrechte in dit boek geciteerd worden. Het zijn:

‘Abonneert u *aan* degelijke dagbladen.’ - Iedereen zegt: zich abonneren *op*.

‘Het bier was haar *in* het hoofd gestegen,’ i.p.v. *naar* het hoofd. Dit is een contaminatie! Zuidnederlands is: het bloed jaagt *naar* zijn kop; - hij heeft het hoog *in* zijn bol.

‘Hij stond *in* de baan voor het huis,’ zegt E. Claes in Kobeken. - Te Zichem evenals elders staat men *op* de baan, *op* de weg en *op* de straat.

‘De taal die de speler *op* de Nederlandse schouwburg spreekt.’ - Wij spreken een taal *op* de planken, *op* het toneel, doch *in* de schouwburg: dus klaarblijkelijke vergissing.

‘Zij bleven alleen *op* cel,’ - Een onmogelijk provincialisme van het soort: *op* kot zitten, *op* grond vallen.

‘Ik ben *van* die boerenkip jaloers.’ - Ik geloof, dat men in heel Vlaanderen jaloers is *op* iemand!

‘Pas op *van* dit communistennest!’ - Als dat geen lapsus is, komt het van iemand die volstrekt geen Nederlands kent.

Verder tel ik 8 voorbeelden met afwijkingen die inderdaad in Vlaanderen nog wel eens voorkomen, doch die de ontwikkelde Vlaming onmiddellijk als fouten aanvoelt. Men kan niet beweren, dat ze algemeen Zuidnederlands zijn, nog minder dat ze tot het Zuidnederlands A.B. zouden behoren. Integendeel, ze druisen in tegen het taalgevoel van die Vlamingen die zich reeds in het bezit van dat gevoel mogen verheugen. Hier volgen de voorbeelden, zoveel mogelijk verkort:

‘Oom gelijkt *aan* de bezoeker,’ i.p.v. *op*.
‘Waar*aan* worden de klanken vergeleken,’ i.p.v. waar*mee*.
‘Ze richtten een standbeeld op *aan* Conscience,’ i.p.v. *voor*.
Ik ben gevoelig *aan* dat vriendelijke telegram, i.p.v. *voor*.
‘Blokken *in* keuze,’ i.p.v. klompen *naar* keuze.
‘Iemand *op* het oog houden,’ i.p.v. *in* het oog; blijkbaar contaminatie met: *op* het oog hebben.
‘Er ligt iemand *over* aarde,’ i.p.v. *boven* de aarde.
‘Rekening houden *van* iets,’ i.p.v. *met*.

Een stapje verder en we vinden nog 6 voorbeelden met afwijkingen die reeds wat meer aandacht vergen, doch door de meeste ontwikkelde Vlamingen nog vrij gemakkelijk vermeden worden, zodat we ook op deze reeks de benaming ‘algemeen Zuidnederlands’ nog niet mogen toepassen:
‘Wij kopen verzamelingen *aan* de hoogste prijzen,’ i.p.v. *tegen*.
‘De transporten zijn niet meer lonend *aan* dat tarief,’ i.p.v. *tegen*.
‘Zij begon zich *aan* de school te interesseren,’ i.p.v. *voor*.
‘Helmen *in* bordpapier,’ i.p.v. *van*.
‘Ik ben benieuwd *voor* zijn laatste boek,’ i.p.v. *naar*.
‘Om *voor* me zelf te walgen,’ i.p.v. *van*.

Hiermee hebben we reeds 21 of ruim de helft van de door Daman geciteerde voorbeelden uitgeschakeld! En onder de 19 overblijvende gevallen moeten we nog een schifting houden. Hier volgt een eerste reeks met 8 voorbeelden:
‘*In* verlof komen,’ i.p.v. *met*.
‘*In* zulke voorwaarden,’ i.p.v. *onder*.
‘De meisjes waren *in* de kostschool,’ i.p.v. *op* kostschool.
‘*Onder* dit opzicht,’ i.p.v. *in*.
‘*Tussen* vier ogen,’ i.p.v. *onder*.
‘Gevolgd *van* bal,’ i.p.v. *door*.
‘Specialiteit *van* oesters,’ i.p.v. *in*.
‘Hij klaagt *van* zijn ogen,’ i.p.v. *over*.

In deze 8 gevallen gebruiken inderdaad de meeste Zuidnederlanders de opgegeven afwijkende voorzetsels, doch ik zou niet durven beweren, dat ze rotsvast in hun taalbewustzijn vastgegroeid zitten. Integendeel, een immer groter wordend aantal Vlaamse intellectuelen wordt zich van die ‘fouten’ bewust en gebruikt in al die gevallen het ‘juiste’ Nederlandse voorzetsel. Men zal zich nog wel eens vergissen, doch het is onbetwistbaar, dat de ‘juiste voorzetsels’ zienderogen veld winnen!

Er blijft dan nog een laaste groep van 11 voorbeelden over. Ik geef ze hier op met telkens het voorzetsel er bij dat in het A.B. van het Noorden ons afwijkend voorzetsel vervangt:
‘Lachen *met* iets,’ Hollands: lachen *om*.
‘Tienen ligt *op* de grote spoorbaan,’ Holl. *aan*.
‘Denken *op* iets,’ Holl. *aan*.
‘*Op* de boom staan knoppen,’ Holl. *aan* de boom zitten knoppen.
‘Een dienst *op* den boer,’ Holl. *bij* den boer.
‘Het paard is *op* de wei,’ Holl. *in*.

‘*Op* vacantie,’ Holl. *met* vacantie of *in* vacantie.

‘Ze gaan *op* café,’ Holl. *naar* het café.
‘Zij roept *op* haar moeder,’ Holl. *om*.
‘*Op* zijn renten leven,’ Holl. *van*.

In deze 11 gevallen hebben we te doen met een voorzetsel dat ons werkelijk door ons taalgevoel ingegeven wordt: het staat nog *vast*. Dat belet niet, dat vele Vlamingen *weten* dat het Noorden in die gevallen andere voorzetsels gebruikt, en in een paar van die gevallen hebben wij reeds de gewoonte aangenomen het voorzetsel uit het Noorden te schrijven en zelfs te gebruiken bij het spreken. Zo is b.v. ‘denken *aan*’ vrij gewoon voor ‘denken *op*’, en ‘*met* vacantie’ i.p.v. *op* vacantie lijkt ons niet vreemd.

Andere voorzetsels willen er moeilijker in: we vervangen niet gemakkelijk ‘lachen *met*’ door ‘lachen *om*’, of ‘roepen *op*’ door ‘roepen *om*’. Die *om* voldoet ons namelijk maar half! Hetzelfde geldt voor ‘Tienen ligt *op* de grote spoorbaan,’ waar *op* ons het natuurlijkste woord van de wereld lijkt. ‘*Op* de letter spreken, *op* café gaan, *op* zijn renten leven’ zijn voor ons vaste uitdrukkingen. *Naar* de letter spreken lijkt ons vreemd en ‘*naar* het café gaan’ is voor ons niet helemaal hetzelfde als ‘*op* café gaan’. ‘*Op* de wei’ is te vergelijken met ‘*op* het veld’ en ‘*op* den boer’ met ‘*op* den buiten’ (Terloops wijs ik er op, dat ook ‘op den buiten’ als een provincialisme beschouwd wordt; het is echter moeilijk te vervangen!) Trouwens voor ons zijn ‘een dienst *op* den boer’ en ‘een dienst *bij* den boer’ twee verschillende dingen. Ook ‘*op* de boom groeien knoppen’ en ‘*op* de boom staan vruchten’ kunnen wij onmogelijk als fouten aanvoelen.

Het is wel opvallend dat, met uitzondering van ‘lachen *met*’, al de afwijkingen van de laatste reeks het voorzetsel *op* bevatten. Zulks bevreemdt de taalkundige volstrekt niet. Immers het valt iedereen die iets of wat met Middelnederlandse teksten is vertrouwd, onmiddellijk op, hoe vaak aldaar *op* verschijnt, waar het modern A.B. een ander voorzetsel gebruikt, b.v. *in* of *aan*. Ons gebruik van *op* berust dus op een eeuwenoude traditie en de taal der Vlamingen toont zich op het gebied der voorzetsels, zoals trouwens in zo menig ander opzicht, zeer conservatief. Ik zie dus de mogelijkheid in, dat iemand op goede gronden het behoud van *op* zou bepleiten in al die gevallen of toch in de meeste.

Ik wil hier niet nader ingaan op de vraag of het al of niet wenselijk is, dat onze uitdrukkingen met *op* tot correct Algemeen Nederlands zouden uitgeroepen worden. Hierover kan tot in het oneindige gediscussieerd worden. Het was er me alleen maar om te doen te bewijzen, dat van de 41 door Daman geciteerde gevallen met voorzetsels met in Zuid-Nederland afwijkend gebruik, er slechts 11 voor ons, Zuidnederlanders, in aanmerking komen om eventueel tot correct Nederlands gepromoveerd te worden. Weinigen zullen dat recht opeisen voor de 8 gevallen van de voorlaatse groep, en al de rest, ruim de helft, beschouwen wij als vergissingen, dwalingen en fouten.

Het zal totaal overbodig zijn Damans derde hoofdstukje over de voorzetsels te doorlopen of nog bij andere rubrieken uit zijn boek te verwijlen. Wat we reeds hebben meegedeeld is meer dan voldoende om zijn methode te veroordelen.

Laten we even nog de oorzaken opsporen van Damans mislukking.

De voornaamste oorzaak is de verkeerde keuze van zijn bronnen. Om dit goed te begrijpen moeten we nog even terugdenken aan het doel dat hij beoogde bij het schrijven van zijn boek. Dat doel kan niet geweest zijn een reeks fouten uit te stallen die Zuidnederlandse schrijvers hebben begaan. Iedereen schrijft al eens een fout. Daman vindt fouten in mijn geschriften en ik vind er in de zijne. Er staan fouten in de woordenboeken van Van Dale en Grootaers, in het Woordenboek der Nederlandse Taal, fouten bij de professoren Te Winkel, De Vries, bij Vosmaer, bij *alle* schrijvers zonder uitzondering, tot de allergrootste toe. Publicatie van verzamelingen van zulke fouten, met geen ander doel dan het bekendmaken er van op zich zelf, heeft volstrekt geen zin. Ieder taalkenner die over voldoende tijd beschikt, zou elk jaar een tiental dikke boekdelen, gevuld met bijeengelezen taalfouten, kunnen in het licht zenden. Het doel van Daman was blijkbaar wijzen op de woorden, woordvormen, zinswendingen, uitdrukkingen, enz. die de Zuidnederlanders gebruiken, wanneer zij de bedoeling hebben correct Nederlands te schrijven, en die afwijken van wat de Noordnederlander in zulke gevallen in zijn A.B. gebruikt. Welnu, dan zijn een groot deel van zijn bronnen verkeerd gekozen. Dan deed Peeters het beter bij het uitzoeken van de bronnen voor zijn Taalgids, al valt ook daarover wel een en ander te zeggen.

Wij vermeldden reeds, dat Daman volstrekt alle geschriften heeft gebruikt van de hand van Zuidnederlanders die het toeval hem onder het oog bracht, tot zelfs zijn private briefwisseling toe! Hij had zich echter uitsluitend moeten beperken tot schrifturen van Zuidnederlanders van wie men logischerwijze mag verwachten, dat zij hun moedertaal min of meer goed kennen en wier bedoeling geweest is algemeen Nederlands te schrijven. Moesten dus uitgesloten worden Streuvels, Claes e.a. waar ze opzettelijk dialectismen in hun werk gebruiken; verder alle schrifturen van toevallige medewerkers aan allerlei blaadjes die al te vaak een zeer stuntelig Nederlands schrijven. Op die wijze zou een groot deel van Damans materiaal, misschien de kleine helft, zijn weggevallen: precies het grootste deel van die ‘taalkemels’ waarop wij, Zuidnederlanders, weigeren de etiket ‘A.B. in Vlaanderen’ te plakken!

Een tweede oorzaak die Daman er toe gebracht heeft individuele vergissingen op te nemen als ‘algemeen Zuidned. afwijkingen’, is het feit, dat hij geen rekening hield met de frequentie van de opgetekende gevallen. Een eenmaal aangetroffen afwijking neemt hij even goed op als een telkens en telkens weer opduikende bijzonder vorm, wat natuurlijk verkeerd is. Het is niet omdat Vermeylen of Herreman of De Bom zich eens vergalopperen, dat hun vergissing als typisch Zuidnederlands in een boek over het A.B. in Vlaanderen moest afgedrukt worden.

Indien Daman als Noordnederlander, toegerust met een degelijke taalkennis, onmiddellijk elke bij de Zuidnederlanders aangetroffen afwijking aanvoelde, kon hij toch onmogelijk weten of en in hoever ze algemeen Zuidnederlands is. En dat is de derde oorzaak van het opnemen van overbodig materiaal. Hij had zich door een Zuidnederlands vakman moeten laten voorlichten! Uit zulke samenwerking had misschien iets nuttigs kunnen ontstaan.

J.L. PAUWELS.

Thomas van der Noot en zijn ‘Den triumphe ende tpalleersel vanden vrouwen’.

Als drukker en dichter-vertaler is Thomas van der Noot een weinig gekende maar voor de Nederlands-Bourgondische letteren zeker niet onbelangrijke figuur.

Dit moge blijken uit de volgende, hier voor het eerst in een dergelijk verband, samengebrachte gegevens[1].

Wanneer Th. van der Noot te Brussel geboren werd is niet met zekerheid geweten; vermits zijn drukkersactiviteit tussen c. 1508 en c. 1523 valt, zal dit in de tweede helft, wellicht in het laatste kwart der XVe eeuw geweest zijn. We weten evenmin wanneer hij, ongetwijfeld in dezelfde stad, overleed.

Hij was de zoon van de in 1512 reeds gestorven[2] Aert en behoorde tot de bekende adellijke familie van dezelfde naam, zoals blijkt uit het schild dat voorkomt op zijn drukkersmerk. Hetzelfde blazoen werd eveneens gereproduceerd door M. de Vegiano, Sr D'Hovel en als volgt omschreven: ‘La maison van der Noot porte pour armes d'or à cinq coquilles de sable posées en croix’[3].

Volgens dezelfde auteur klimt het geslacht der van der Noot's op tot het einde der XIIIe eeuw. Aert noch Thomas hebben we evenwel bij hem aangetroffen. Verschillende van der Noot's zijn, steeds volgens dezelfde schrijver, in dienst geweest van Filips de Goede en Karel de Stoute. Waarschijnlijk was Thomas eerder een ‘humble rejeton’ van dit aanzienlijk geslacht, wat, te oordelen althans naar zijn studiereizen en het inrichten van zijn uitgeversbedrijf, niet betekent dat hij niet een welgesteld man kan geweest zijn.

In de Brusselse stadsrekeningen door Dr J. Duverger uitgegeven[4] vinden we hem in 1504 als boekbinder terug. Later is hij zich in het drukken zelf gaan bekwamen in Parijs, Lyon en in de werkplaatsen van verschillende, niet nader gekende, steden[5]. Was zijn reis naar het Zuiden

1) De oudere bio-bibliografische werken als W. Kops, H. van Wijn, Jo de Vries, G.F.A. Piron, Witsen Gysbeek delen over hem niets mede; A.J. van der Aa's *Biographisch Woordenboek der Nederlanden*, Nieuwe Uitgaaf, Haarlem, J.J. van Brederode (z.j.), XIII, p. 313 stipt van hem alleen één uitgegeven werk aan; A. Henne en A. Wauters, *Histoire de la ville de Bruxelles*, 1845, vermelden hem niet; een korte maar zeer onvolledige nota door F. Alvin in *Biographie Nationale*, (T. XV, col. 880/81; Brux. 1899). In de grote literatuurgeschiedenissen zal men te vergeefs de schrijver van ‘Den triumphe ende tpalleersel der vrouwen’ zoeken.
2) In het ‘consent oft octroye voer *Thomase Yander Noot*’ luidt het immers dat hij was: ‘natuerlic zone wijlen Aerts vander Noot’, cfr. A. Wauters, *Bulletin du Bibliophile Belge*, 1856, p. 74.
3) *Nobiliaire des Pays-Bas et du Comté de Bourgogne*, T. III, p. 1453.
4) *Brussel als Kunstcentrum in de XIVe en de XVe Eeuw*, Antwerpen, De Sikkel, Gent, Vyncke, 1935, p. 90 ad annum 1503-04.
5) In het verzoekschrift van Thomas tot het bekomen van een drukkersvergunning wordt immers gezegd dat hij ‘s'est de son jeune eaige adonné à acquérir icelle art d'impression, et à ceste fin c'est retiré tant à Lion, Paris, comme en aultres villes et citez renommées esquelles icelle art d'ympression est fréquentée et hantée’; het werd uitgegeven door A. Wauters, l.c., p. 74.

nog een gevolg tevens van de Frans-gerichte staatkunde der vroegere Bourgondische meesters of van een persoonlijke voorkeur?

Wat er ook van zij, Parijs was alsdan een centrum van het drukkersen uitgeversbedrijf en bezat verschillende vermaarde officina. Voor iemand als Thomas, die zich ernstig op het drukken wilde toeleggen, was hier, evenals in de ateliers der grote Zuid-Franse handelsmetropool, Lyon, waarvan het uitgeversbedrijf dan door geen enkele andere Franse stad, behalve Parijs zelf, geëvenaard werd, heel wat vakkennis op te doen[1]. Ook mag wellicht aangenomen dat hij, behalve Lyon en Parijs, vermits zijn verzoekschrift gewaagt van 'aultres villes et citez renommées esquelles icelle art d'ympression est fréquentée et hantée', ook centra als Haarlem, Utrecht of Antwerpen bezocht heeft.

Zo doet Th. van der Noot tevens enigszins denken aan het bekend type van de vagant-intellectueel, van wie we in Erasmus, zij het dan het schitterendste voorbeeld terugvinden. Misschien heeft de rijke Scheldestad, waar de toekomstmogelijkheden voor een ondernemend drukker alsdan groter waren dan te Brussel, een meer dan vluchtige bekoring op hem uitgeoefend en is zijn verblijf aldaar vrij langdurig geweest, indien we dit althans mogen onderstellen, minder op grond van zijn samenwerking met Nicolaas (Claes) De Grave, die woonde in *onser vrouwen pant* (ook het 'Palleersel' was daar naderhand te krijgen!) dan van het feit dat de 'Seven Getijden, op die passie ons heeren', er c. 1508 verscheen met volgend drukkersadres: *Geprent Thantwerpen buyten die // Cammer poerte inden Zeeridder Bi // mij Thomas van der Noot*[2].

Het staat niet vast wanneer Thomas, naar Brussel, waar hij volgens het genoemde rekwest, in 1512, woonde, terugkwam.

Het is geweten hoe de wetgeving op drukkerij en boekhandel in de Nederlanden in de eerste decennia der XVIe euw steeds strenger werd: zo werden aan drukkers en boekhandelaars geregeld octrooien verleend, die de ongestoorde uitbating van hun uitgeversfonds waarborgden gedurende een bepaald en hernieuwbaar termijn, zo ver het nieuwe werken betrof.

Zo werd aan Th. van der Noot in 1512 ten gevolge van zijn verzoekschrift, een octrooi verleend, dat, in 1513 nog eens bevestigd werd en waarin hem toegestaan werd in Brussel 'ende alle Brabant doer te.... printen alle alsulcke boecken, etc., volumen, acten ende nyeuwe wercken, etc. als hem sal gelieven. Verbiedende allen printers dat zy binnen den tyde van drie jaeren nae dat die voers. Thomaes die ierst geprint sal hebben, die niet en zelen moigen nae printen etc.....'[3].

Aldus krijgt de 'princelijcke stadt' voor het eerst na 1487, laatste datum waarop aldaar de pers van enige drukker schijnt gewerkt te hebben, nl. van de Broeders des Gemeenen Levens, een typograaf van betekenis. Hij heeft er alsdan in die Steenstrate, die corte Ridderstrate en int Warmoesbroeck gewoond[4]. Zijn uithangbord, tevens zijn drukkersmerk,

1) Cfr. Dr Franz Schauwers, *De Incunabeltijd I Historisch Overzicht* (De Gulden Passer, NR., 20e Jrg. (1942), nrs 3 en 4, pp. 185-186.
2) Cfr. W. Nijhoff en M.E. Kronenberg, *Nederlandsche Bibliographie van 1500 tot 1504*, 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1937, nr. 1003.
3) Cfr. A. Wauters, l.c., p. 74.
4) Cfr. Prosper Verheyden, *Tijdschrift voor boek- en bibliotheekwezen*, VIII (1910), p. 209.

was de Zeeridder (le Chevalier Marin, Praefectus Maris), een zonderling wezen dat men aantreft in ‘les traités de zoologie de l'époque, plus évolué que le loup ou l'éléphant de mer’[1] en hij had als devies: ‘Ick sals ghedincken’.

Wanneer hij, in de loop van het derde decennium der XVIe eeuw, zijn persen te Brussel schijnt stilgelegd te hebben - is hij uitgeweken of intussen gestorven? - duurt het c. 40 jaar vooraleer deze stad weer een drukker heeft[2]. Wellicht reikte zijn typografische activiteit evenwel verder dan 1523[3] want, naar Pr. Verheyden zonder nadere aanduiding mededeelde[4], werkte hij occasioneel niet alleen voor uitgevers van Antwerpen (1514), Amsterdam (1518) maar nog in 1529 voor een uitgever van Valenciennes. Zo lang er echter geen nieuwe gegevens aan het licht komen of na deze datum door hem gedrukte werken, kan hieromtrent geen nader uitsluitsel gegeven.

Indien we het rekwest mogen geloven, dan beantwoordde het uitbaten van een drukkersonderneming bij onze Brusselse typograaf aan een soort van roeping: door utilitarisme en commerciële berekening lijkt hij althans minder aangedreven. Zijn arbeid zelf vat hij op als ‘l'esclarissement de l'esprit et entendement de l'homme comme à l'institution des bonnes meurs’. De grote en heilzame macht van de drukpers heeft hij aldus ten volle begrepen, te meer daar hij, de uit den vreemde meegebrachte werken, getuigt te willen uitgeven ‘au bien, honneur et utilité de nosdits pays et seigneuries’. In de ruim dertig door hem gepubliceerde stukken nemen de toegepaste wetenschappen een aanzienlijke plaats in[5]; deze waren meestal in 't Diets gesteld en ze vormen een uiting van de toenmalige drang naar kennis en het verbreiden van wetenschap volgens humanistisch voorschrift.

De verschillende door Thomas uitgegeven vertalingen uit het Frans, het Duits, het Spaans, het Latijn - in de onderstelling dat hij deze steeds uit het oorspronkelijke samenstelde - verraden een niet geringe talenkennis. Hij was bovendien een bereisd man wiens verblijf in grote buitenlandse uitgeverijen zijn belangstelling niet alleen op Bourgondisch-Franse maar ook op andere vreemde werken gericht had. Tekenend voor een zekere gemoedsverfijning bij deze veelzijdige man - in een tijd van veel ruwheid! - is het bericht dat hij van zijn in 1516 in ‘De Zeeridder’ verschenen en door hem gemaakte vertaling van E. Röslin ‘Der Swangern Frauwen und Hebammen Rosegarten’ (1513), liet voorafgaan waarin hij o.m. verklaart: ‘dit tegewoerdich boecxken tot trooste ende ond'stande

1) Vgl. Auguste Vincent, *La Typographie en Belgique* (*Sauf Anvers*) *au XVIe siècle* in: *Histoire du Livre et de l'Imprimerie en Belgique des origines à nos jours*, Bruxelles, 1924-25, T. III, p. 78.
2) Vgl. voetn. (1).
3) Cfr. Dr W. van Eeghem, *Rhetores Bruxellenses*, in *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, 1935, p. 448; *Drie Schandaleuse Spelen*, Antwerpen, De Sikkel, 1937, p. XXX, noot 40; vooral L. le Clercq, *De Gulden Passer*, NR., 14e Jrg. (1936), pp. 135-36.
4) l.c., p. 209.
5) Zie Auguste Vincent, l.c., p. 77; voor een overzicht van de door hem gedrukte werken V. Tourneur - A. Vincent, *L'impression et l'édition à Bruxelles au XVIe siècle*, Bruxelles, 1942, pp. 33-43; vgl. ook M.E. Kronenberg, *Het Boek*, 14e Jrg. (1925), nr 9-10, p. 321 vlgg. waar de publicatie van *De Loose Vossen der Werelt* (1517) op naam van Van der Noot gebracht werd.

den eersamen vroukens die met kind bevrucht sijn' vervaardigd te hebben en tevens waarschuwt dat het niet in 'handen der vileynen diet liever lesen souden den vrouwen te verwijtte dan tot onderstande' komen mag[1].

Dat hij een smaakvol drukker was die ook de artistieke zijde van zijn edities niet helemaal verwaarloosde, blijkt niet alleen uit de verzorgde Gothische minuskel die hij gebruikte, maar ook uit de vaak kunstige initialen, de vrij talrijke en soms originele houtsneden waarmede hij zijn uitgaven versierde.

Ten slotte werd er nimmer gewezen op de betekenis van zijn drukkersactiviteit voor de Diets-Bourgondische letteren: Thomas drukte immers niet alleen zijn eigen verdietsing van O. de la Marche's 'Le Triumphe et le Parement des Dames' (Den Triumphe ende tpalleersel van den vrouwen, 1514); van J. Smeken gaf hij, naast 'Dwonder dat in die Stat van Bruesel ghemaect was / van claren Yse en snee, die wel gheraect was'[2], dat in 1514 verscheen, ook het gedicht ter ere der Guldenvliesfeesten te Brussel in 1516, in hetzelfde jaar, in het licht[3]. Hij is eveneens de drukker van J. van den Dale's 'de Wre vander doot' (c. 1516)[4].

* * *

Th. van der Noot was niet een verdietser zonder meer. Hij hanteerde bij zijn vertaalwerk het rhetorisch formisme met niet minder bedrevenheid dan velen zijner rederijkerende tijdgenoten. Het is trouwens gekend dat hij als lid van de Broederschap der Zeven Weeën[5], tot de gevestigde rhetorica behoord heeft. En dat hij, naar de toenmalige opvatting, niet zonder eer deel uitgemaakt heeft van het gild der letterkundigen, wordt aangetoond door zijn vaak kunstige rijmvaardigheid, kenschetsend voor de rederijker die zijn poëtisch proefstuk reeds achter de rug had; door zijn proza, dat meer dan eens het bewijs brengt van zijn vermogen om een breder uitgewerkte volzin te bouwen. Het is daarenboven zo goed als zeker dat hij zelf scheppend werk heeft voortgebracht: door de uitgevers van Jan van Styevoorts' bundel werd aan hem vragenderwijs een refrein met de stokregel toegeschreven: 'Noyt lieflyck lief / en had soe lief'[6].

De inhoud van het refrein herinnert inderdaad aan de grondidee van het 'Palleersel' zelf: een zij het hier dan opgetogen verheerlijking van de geliefde - maar men zou kunnen opwerpen dat dit thema in vele refreinen int amoureuse voorkomt. Ook het poëtisch vermogen wijst intussen in de richting van het 'Palleersel':

> Noyt lief en had lief soe lief, dats tpropoost
> ick prysse voer alle keyserinnen,
> Want sy es myn leven, myn vruecht, myn troost,

1) Cfr. W. Nijhoff, *L'Art Typographique dans les Pays-Bas*, II, p. 33; drukkersmerk en houtsnede ook: III, 5, 6.
2) Ed. R. Pennink en D.Th. Enklaar, 's-Gravenhage, M. Nijhoff, 1946.
3) Ed. Dr Gilbert Degroote, Antwerpen, De Sikkel, 1946.
4) In onze ed. der *Gekende Werken*, Antwerpen. De Nederlandsche Boekhandel, 1944.
5) Dr W. van Eeghem wees er reeds in zijn *Rhetores Bruxellenses*, l.c., p.448, op dat Thomas, in 1521, met vrouw en kinderen, in de Broederschap der Zeven Weeën, ingeschreven werd.
6) Ed. Dr Fr. Lyna en Dr W. van Eeghem, Antwerpen, De Sikkel, (z.j.), II, p. 296.

tparadys vol weelden, tpallaijs van minnen,
Tlicht mynder oghen, tvirtuyt mynder sinnen,
den tempel, daer myn hert rust binnen,
myn sterven, myn leven,
Die wertste, boven allen coninghinnen,
Die soetste, boven alle venus goddinnen,
op deerde verheven,
Sy staet in mynder sielen ghescreven....[1)]

In de gemelde editie van J. van Styevoorts' refreinenbundel werd de aandacht er op gevestigd[2)] dat in de door E. de Dene uitgegeven 'Rhetoricaele Wercken' van A. de Roovere niet alle gedichten van de hand van de Brugse 'Prinche van Rhetorijcken' zijn en dat het refrein op de stok: 'Al dat ons nooit es, laet ons beminnen'[3)] een toespeling schijnt te bevatten èn op de Brusselse kamer Den Boeck èn op Th. van der Noot. De lectuur van bewust refrein: 'Gheestelijcke Ghelasen Lampe' heeft ons inderdaad meer dan één woordspeling op 'noodt' (varianten: noodtlijck, van noode) gesuggereerd en één op 'Den Boeck'.

Voegen we nog 'Den Triumphe ende tpalleersel' hier aan toe, dan hebben we alle letterkundige voortbrengselen vernoemd die tot hier toe op naam van Th. van der Noot staan.

Als rederijker schijnt hij in het openbaar leven te Brussel geen actieve rol gespeeld te hebben. Waarschijnlijk heeft hij zich in de eerste plaats op het drukken en uitgeven toegelegd.

Hij heeft in het nog Bourgondische milieu waarin de stadsdichters C. Caillieu en J. Smeken, de meester-schilder en poëet J. van den Dale, de geleerde en talentvolle verdietser van O. de la Marche's 'Le Chevalier Délibéré', J. Pertcheval, zich bewogen hebben, een afzonderlijke plaats ingenomen. Nergens vonden we ook maar het geringste verband tussen hem en de gemelde dichters, behalve de invloed van de la Marche die hij blijkbaar even diep als J. Pertcheval heeft ondergaan, en zijn aansluiten bij de vertalingsactiviteit die reeds vroeger door C. Caillieu, met een bewerking van A. de Montgesoie's 'Le Pas de la Mort', ingezet werd.

Het is niet uitgesloten dat zijn belangstelling gedurende zijn verblijf in Frankrijk, vooral in Parijs, naar de werken van O. de la Marche georiënteerd werd. Te Parijs verscheen immers van de hand van Pierre Desrey, in 1510, een editie van 'Le Triumphe', waarop we verder nog terugkomen. Of heeft hij Desrey's editie te Brussel - er zijn evenwel geen bewijzen voorhanden dat ze in deze stad gekend was - leren kennen, want zijn bewerking 'tPalleersel' toont duidelijk aan dat hij deze naar Desrey's werk voltooid heeft. Het lijdt geen twijfel dat hem hierbij het voorbeeld van de vroegere stadsrhetorisijn, C. Caillieu, en van zijn medebroeder in het genootschap der Zeven Weeën, J. Pertcheval, voor de geest heeft gezweefd. O. de la Marche kan hij overigens persoonlijk gekend hebben; deze was immers ook als lid ingeschreven geweest in de Zeven Weeën[4)] en daarenboven in de hofstad als kroniekschrijver, diplomaat

1) Cfr. aangeh. ed., II, p. 81.
2) II, pp. 302-03.
3) Fol. 73.
4) Vgl. Dr Gilbert Degroote, *Jan Pertcheval's Den Camp vander Doot*, Antwerpen, De Sikkel, 1948, p. VIII.

en poëet, een gekende figuur. Wanneer hij juist zijn bewerking voltooide, staat geenszins vast, evenmin of de thans overgebleven editie van 1514 werkelijk de eerste was.

Den triumphe ende tpalleersel vanden vrouwen

De steeds toenemende klederweelde in de Bourgondische landen der XVe eeuw ontstond voor een goed deel onder invloed van de schitterende hofhouding der hertogen en van het alom doordringende rijke en rijpe leven der machtige en rijke steden uit de Zuidelijke Nederlanden.

Het minder op verfijning dan op het praallievende gerichte hofceremonieel had een ruime belangstelling gewekt voor vraagstukken in verband met opschik en étiquette, zodanig zelfs dat alsdan o.m. modejournalen het licht zagen waarin uitvoerig over fluweel en zijde, snit en opsmuk, borduurwerk en kleuren, gehandeld werd. De mannelijke klederdracht was niet minder buitensporig dan de vrouwelijke, zo dat Karel V later door soberheid in zijn dagelijkse kledij het goede voorbeeld trachtte te geven. De Venetiaanse gezant, Mocenigo, vertelt over hem dat hij, uitgezonderd bij feestelijke gelegenheden, steeds enkel de eenvoudigste en goedkoopste gewaden heeft gedragen, dat hij zich om ieder hemd en iedere zakdoek persoonlijk heeft bekommerd en zijn pages zo karig van nieuwe kleren heeft voorzien, dat ze vaak in gelapte of zelfs in gescheurde buizen rondliepen[1)].

Evenmin mag, tot een juist begrip van een Bourgondisch gedicht als tPalleersel uit het oog verloren worden: de eigen tijdsgeest, de nog hiërarchische geleding der samenleving waarvan het beeld beheerst wordt door een aristocratische hofhouding; de zin voor synthese en de middeleeuwse overbekende neiging tot symbolisme en allegorie.

Het vinden van symbolen en allegoriën was echter ten tijde van de oude de la Marche bijna een zinledig spel geworden: zo werden bij G. Chastellain de vijf steden Saint-Omer, Aire, Rijsel, Douai en Valenciennes, die, na de tragische dood van de laatste grote Bourgondiër, in 1477, de hertogelijke dynastie trouw bleven, voorgesteld als de vijf wijze Maagden. Was er geen gemoraliseerd ‘Scaecspel’ en ‘Kaetsspel’ en was P. Michault's ‘Doctrinal’ (‘Doctrinael des Tijts’) geen gemoraliseerde spraakkunst, waarbij elke grammaticale term met een zedekundige betekenis omkleed werd? Wist ook Froissart in een vrij uitvoerig gedicht ‘Li orloge amoreus’ niet alle eigenschappen der liefde met de onderdelen van een uurwerk te vergelijken?[2)]

De thans helemaal vergeten Reimse dichter Coquillart had vóór 1487 in zijn ‘Droits Nouveaux’ gelijkaardige symbolismen gehanteerd als O. de la Marche later in zijn ‘Parement’, waar hij het heeft over:

> L'habit de couverte faintise,
> La robbe de bien bas voller,
> Le pourpoint de haulte entreprise,
> Le bonnet de dissimuler,

1) Vgl. Ludwig Pfandl, *Philips II von Spanien* in vertaling, *Filips II*, Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1944, p. 164.

2) Vgl. J. Huizinga, *Herfsttij der Middeleeuwen*, Haarlem^4, 1935, p. 198.

Le chappeau d'aigrement parler,
.....
Le colet de doulx entretien,
On porte corsetz de fierté
Et pieces de fascheux maintien....[1)]

Coquillart heeft bij deze thans zonderlinge beeldspraak ongetwijfeld het voorbeeld van zijn meester du Bourbonnois voor ogen gehad, waar deze, in zijn 'Le Champ vertueux de bonne Vie' regels als de navolgende wijdt aan 'des cleres ès lois':

Robes ont d'envie herminées
Housses d'ypocrisie fourrées,
Chappeau de paresse en la teste....[2)]

In dezelfde geest verleende O. de la Marche in zijn 'Parement' aan het ganse vrouwelijke toilet allerlei morele en psychische waarden. Hij vergelijkt het met vele deugden en voortreffelijkheden; we noemen hier alleen: de pantoffel betekent nederigheid; de schoenen worden zorg en vlijt; de kousen volharding; de kouseband vastberadenheid; het hemd eerbaarheid.... Aldus heeft de bejaarde hoveling de toenmalige dameskledij geanalyseerd volgens een hiërarchisch begrippenstelsel waarin elke voorstelling een plastische zelfstandigheid krijgt, telkens gekleurd door de stichtelijke zin en het christelijk geloof der late middeleeuwen. Daar de dichter bovendien in zulke intieme betrekking stond met het hof en de vorst, zijn de beschouwingen door hem aan de dameskleding en de opschik gewijd, zeker bij de studie der Bourgondische eigenaardigheden niet te verwaarlozen.

* * *

Met het poëem 'Le Parement', alsook met Th. van der Noot's 'tPalleersel', komen we terecht in de feministische literatuur der XVe eeuw. Behalve het alsdan geliefkoosde thema der vrouw, wordt er het andere grote motief van deze tijd, dit der vergankelijkheid van alle aardse schoonheid, behandeld.

Het is geweten dat de satire op de vrouwen een gemeenplaats is der middeleeuwse letterkunde en herhaaldelijk werd dan ook, met betrekking tot het alsdan actuele gegeven: pro of contra het zwakke geslacht, de term 'la querelle des femmes' gebruikt. Na de meesters van zo verscheiden opvatting in de uitdrukking der liefde als Ovidius en Juvenalis, de troubadours en de vaganten, Dante en Petrarca, werd de algemene verbreiding van het antifeministische hekelschrift in de hand gewerkt door de vlijmende aanklachten van Jean de Meung en de vaak cynische vrouwenverguizer Matheolus. Dezelfde vrouwenverachting, waaraan bij de aanvang der XVe eeuw nog geregeld uiting werd gegeven, was grotendeels het gevolg van de vertrouwdheid der middeleeuwse schrijvers met antieke auteurs als Aristophanes en Juvenalis; was eveneens te wijten aan de middeleeuwse juristen die, onder invloed van het Romeinse recht, zich steeds geneigd toonden de vrouw, omwille van haar zgn. zwakheid,

1) Oeuvres de Coquillart, nouvelle édition, revue et annotée par M. Charles d'Héricault. Paris, Chez P. Jannet, MDCCCLVII (2 Dln), Dl I, p. 72.
2) Vgl. (1), p. 73. Ook in de kringen der Moderne Devotie vond men deze moralisatie, vgl. G. Kalff, *Geschiedenis der Nederlandsche Letterkunde*, Groningen, J.B. Wolters, 1907, II, p. 395.

onder een soort van voogdij geplaatst te zien. Ook de patristiek, waar het celibaat verheerlijkt wordt, is niet steeds vrij van ascetische vrouwensmaad; men kan er sommige kerkvaders van leer zien trekken tegen de vrouwen en tegen Eva in het bijzonder, als de bron van alle onheil.

In de Frans-Bourgondische letteren vermag evenwel met Christine de Pisan (1364-1430) de apologie der vrouw, waarvan de toon vroeger zelden vernomen werd, definitief door te breken. In haar werk: 'La Cité des Dames' verdedigt zij haar eigen sekse met vuur en overtuiging en bevolkt dit met allerlei gestalten kennelijk herkomstig uit Boccaccio's 'De Claris Mulieribus' maar tevens met een menigte dames die, onbekend aan Jean de Meung en Matheolus, ontleend waren aan de mythologie, de legende en de geschiedenis. Haar streven vond een steun in Alain Chartier's 'Faicts' en vooral in Martin le Franc (1410-1461) die in zijn c. 24.000 verzen lange 'Le Champion des Dames' minder de Rosenroman wilde aanvallen dan een summa samenstellen van alles wat in zijn tijd betreffende de vrouwelijke deugd of ondeugd gekend was. Het is een veelomvattend en encyclopedisch werk uit verschillende bronnen, ook uit deze der persoonlijke ervaring, samengevloeid, want de dichter die veel gereisd heeft, laat meer dan eens zijn persoonlijke waarneming meespreken, die niet zonder scherpte is, waar hij o.m. tekenende bijzonderheden als deze weet te melden:

> En Guelre sont les bons maris,
> Qui se confyent plainement
> De leurs femmes; aussy cheris
> Et amez sont, dieux scet comment.
> Avec la femme, honnestement,
> La, te poeus esbatre et gesir,
> Sans que le mary ullement
> Ait souspechon ou desplaisir.
> .....
> En Escoce et en Engleterre,
> En Zellande, Brabant, Hollande,
> En Flandres ou a moult de terre,
> Et en Alemaigne la grande,
> En la grasse terre Normande,
> En la joyeuse Picardie,
> En France, assez femme commande.
> Mais ailleurs ne scay que j'en die[1)]

De openlijke rehabilitatie der vrouw door Chr. de Pisan mocht vanzelfsprekend een warme belangstelling vanwege de onmiddellijke omgeving van Filips de Goede ondervinden. Het is immers gekend hoe deze zelf, spijts zijn devies: 'Aultre n'auray', talrijke maîtressen had[2)].

Alhoewel Martin le Franc niet in Bourgondische loondienst schreef droeg hij toch zijn 'Champion' aan Filips de Goede op. Dit 'opus magnum' vermocht echter, zonder twijfel wegens de soms scherpe kritiek op adel en geestelijkheid, aan het hof niet zijn weg te vinden.

Evenals andere dergelijke werken heeft 'Le Champion' dikwijls het karakter van een catalogus: de enumeratie van mannen en vrouwen, be-

1) Cfr. Arthur Piaget, *Martin Le Franc, Prévot de Lausanne*, Librairie F. Payot, 1888, p. 17.
2) Vgl. hieromtrent ook de inleiding van W.J. Schuyt bij zijn uitgave van *Doctrinael des Tyts* (H. Veenman & Zonen, Wageningen, 1946).

roemd om hun voortreffelijkheden of berucht wegens hun losbandigheid, is ook hier het alsdan bij voorkeur gebruikte stijlmiddel. Deze opsommingslust, waaraan het voorbeeld van de Rosenroman en van Boccaccio's 'De Claris Mulieribus' niet vreemd was, ging toen zelfs zo ver dat niemand minder dan Boccaccio's tijdgenoot, Petrarca, wanneer hij Anna van Bretagne, bij een blijde geboorte feliciteerde, zich als het ware door hoofse galanterie verplicht zag, daarbij de lof te zingen van vele hoogstaande vrouwen, nl. van Minerva tot Gravin Mathilde[1]. Ook de Diets-Bourgondische dichter Dirc Potter had in zijn 'Der Minnen Loep' ongeveer veertig verzen (2469-2508) gewijd aan een twintigtal dames van een voorbeeldige deugd[2].

Hoe geijkt in haar uiterlijke vormgeving en conventioneel van inhoud deze strijdliteratuur is, moge blijken uit de vaststelling dat de weelderige allegorie waarin ze zich hult, grotendeels bepaald is door de Roman de la Rose; dat de evolutie van de lof der vrouw ongeveer gelijke tred houdt met deze der vroegere antifeministische schimpliteratuur: de bronnen er van liggen eveneens in de bijbel en de klassieke auteurs, zij het nu meer, wat deze laatste betreft, in Ovidius en Valerius Maximius, verder in de hagiografie en de mythologie. De theologische argumenten, al of niet bijbels gekleurd, vroeger in het nadeel der vrouw ingeroepen, worden nu in feministische zin herhaaldelijk aangewend. Het zuiver beeld der verheerlijkte vrouw vindt men echter niet vóór Erasmus in zijn 'Enchiridion Militis Christiani' de lof invoegt van de vrome en bescheidene uxor.

Niet alleen door de gemelde poëten en geleerden als de theoloog Gerson werd Chr. de Pisan gesteund in haar reactie tegen de bespotting der vrouwelijke zwakheid en de verdachtmaking der vrouwelijke eer, ook de ridderschap nam aan deze algemene verdediging deel. Stichtte immers de beroemde Maarschalk Boucicaut, met twaalf andere ridders, niet de 'Ordre de l'Ecu verd à la dame blanche'? In aansluiting met hetzelfde eerherstel mag ook de heropleving van de meer verfijnde minnedienst en van de ars honeste amandi gezien worden, waarvan het groots opgezette Court d'Amours de Charles VI een treffend voorbeeld is. O. de la Marche's 'Le Parement' staat echter niet alleen in het teken van de galante vrouwencultus; zoals gezegd heeft hij ook het grote thema der late middeleeuwen gehanteerd, nl. het vergankelijke van alle, hier inzonderheid vrouwelijke, schoonheid.

De nooit volzongen klacht over het einde van om het even welke aardse pracht, kon als volgt geschakeerd zijn: het weemoedig mijmeren over allen die vroeger de wereld vulden met hun heerlijkheid; het weergeven van de huiver die iemand overvalt bij het aanschouwen der verrotting van alles wat eenmaal menselijke schoonheid was; eindelijk de dodendans: de dood die de mensen uit elke stand, elke leeftijd, met zich sleurt. Dit laatste ontbreekt bij Olivier waar hij weeklaagt over de gestorven vorstinnen van zijn tijd. Wat is er overgebleven van al die menselijke schoonheid? Herinnering, een naam! Maar de weemoed van die gedachte is niet genoeg om de behoefte aan scherpe huivering voor de dood te bevredigen. O. de la Marche besluit aldus zijn stichtelijke allegorie over

1) Cfr. A. Piaget, l.c., p. 113.
2) Ed. P. Leendertz, Wz, Leiden, 1845-1846, 2 Dln.

de vrouwenkleding met de Dood, die aan alle schoonheid en ijdelheid de spiegel voorhoudt, waarin zichtbaar wordt het beeld der tragische ontbinding van het lichaam, dat eens zo bekoorlijk was....

* * *

'Den Triumphe ende tPalleersel der vrouwen' is een gedicht van navolgende inhoud: de poëet is de 'onderdanich dienare gheheel' van zijn geliefde en zou haar, indien hij schilder was, wel willen conterfeiten. Hij zal voor haar echter een 'abijt' maken dat altijd haar 'siel ende lichaem' sieren zal (proloog v.v. 1-96).

Daarna heeft hij het over de opschik en maakt hij de lof van zijn beminde. Allereerst begiftigt hij haar met de 'pantoffele der ootmoedicheyt', waarbij koninginnen, prinsessen, hertoginnen, ridder- en jonkvrouwen, maagden en alle deugdzame vrouwen opgeroepen worden en de H. Maagd Maria tot voorbeeld van de ware nederigheid strekt. De pantoffel van de ootmoed dient de voet te sieren, waarop dan, als toepassing, het stichtelijk exempel volgt van O.L. Vrouw, omwille van haar bescheidenheid tot Moeder Gods uitverkoren, en van de eenvoudige Chananese vrouw (v.v. 1-103). Dan wil hij de 'gente voeten' der vrouwe schoeien met de 'scoenen der sorghen ende diligencien oft nersticheyt' en illustreert dit met de aan de bijbel ontleende geschiedenis van David en Abigaïl (v.v. 104-160); een paar fijne kousen - der volharding - heeft hij voor haar nodig; als toelichting verhaalt hij van Maria Magdalena (161-243). De kousen moeten opgehouden worden door de kouseband der standvastigheid; als exempel dient het verhaal van Lucretia (244-314). Het volgende kledingstuk is het hemd der eerbaarheid; het moet fijn en zacht zijn want het 'raect dedelste vanden lichame'; hierbij wordt verhaald van Polyxena, (315-382).

Verder heeft ze nodig: de 'onderrock oft cours der reynicheyt' en het exempel handelt over de hoogmoedige en losbandige Apius en de onschuldige Maagd Virginia (383-477); een 'borstlap des goeden ghepeys'; volgt de uitvoerige vertelling van Maria de Egyptische (478-615); 'trijsnour der ghetrouwicheyt' en tot voorbeeld dient de heer van Varembon (616-721); 'tgordel der grootmoedicheyt', waarbij de 'historie van Semiramis' voorkomt (722-804); het 'spellecussen der paciencien' met als toepassing de vertelling van Griseldis (805-1025); de 'borse der miltheyt': de Parijse Gravin de Vendomme strekt hier tot voorbeeld (1026-1109); het 'mes der iusticien'; toepassing: Judith en Holofernes (1100-1285); het 'halscleet der soberheyt'; exempel: de heilige maagd Marine (1286-1452); het 'hechtsel des gheloofs'; vertelling van Anne vander rootsen (1453-1587); de 'tabbaert des eerlijcx wesens'; toepassing: Esther (1588-1705); de 'riem der devoter memorien'; exempel: de prinses van Salerne (1706-1845); de 'hantschoenen der charitafen'; toepassing: Godelieve en Geertruy van Savoye (1846-2021): de 'cam des wroeghens der consciencien'; toepassing; de edele Pelagienne (2022-2120); het 'haersnour der gods vreesen'; volgt het exempel van een rijke prins die verliefd werd op een schone kloosterzuster (2121-2231); de 'paternosters der devocien'; verhaal van een weduwe, de duivel en Maria (2232-2386); de 'huyve der scaemten van mesdoene'; het exempel heeft het over religieuzen van Sint Dominicus (2387-2510); het 'tempelet der wijsheyt'; voorbeeld van de heilige vrouwe Waldruyt (2511-2633);

de ‘capruyn der goeder hopen’; exempel van de heilige Cecilia (2634-2809); de ‘looveren der rijcheyt van herten’; verhaal van Catharina van Siëna (2810-2935); het ‘signet ende die ringhen der eelheyt’; illustratie: Koningin Blanche, moeder van de heilige Lodewijk (2936-3051); de ‘spieghel des verstans doir die doot’ om haar ziel en lichaam te spiegelen, waarmede de dichter wil aantonen, evenals in zijn slotuiteenzetting, die een soort van epiloog vormt, dat het lot van alle vrouwelijke adel, rijkdom en schoonheid, verval en schrikwekkende ontbinding is (3052-3252).

Aldus bestaat dit ‘Palleersel’ uit 25 stukken, waarvan ieder een deugd symboliseert die de vrouw tot sieraad moet dienen; na elke strofenreeks die de respectieve onderdelen van het vrouwelijk toilet behandelt, volgt een exempel in proza, dat, bij wijze van toelichting der bewuste deugd, een of andere geschiedenis verhaalt.

Deze geregelde afwisseling van dicht en proza is reeds tekenend voor de ontbinding der geijkte poëtische vormen in de lossere uitdrukking van het proza. Kondigt dit tevens het moderne lezen niet aan tegenover de oude voordracht? Hierop schijnt ook te wijzen de indeling van de stof in kleinere kapittels met korte, samenvattende titels, die in de tweede helft der XVe eeuw vrij algemeen wordt, en hier eveneens voorkomt, zoals trouwens ook in J. Pertcheval's ‘den Camp vander doot’, terwijl er vroeger minder en soms helemaal geen geleding in dergelijk werk placht aangebracht te worden[1)]. De afwisseling van dicht en proza heeft dit gedicht verder gemeen met o.m. andere Bourgondische gewrochten als ‘La Danse aux Aveugles’, ‘Le Doctrinal du Temps Présent’ evenals met hun Nederlandse overzettingen.

De bouw van het poëem is eenvoudig en bestaat als het ware uit het losse aan elkaar rijgen van de verschillende onderdelen der dameskledij.

Aan de beschrijving van deze postincunabel bij W. Nijhoff en M.E. Kronenberg[2)], kan nog toegevoegd: op de titelbladzijde komt een houtsnede voor, waarop een page de spiegel voorhoudt aan de vrouw; deze vindt men terug vóór Cap. XXVL.

Het aardige boekje is met 17 houtsneden verlucht; ze vertonen steeds dezelfde personen: de page die telkens een ander onderdeel van het ‘abijt’ aan de dame overreikt; de afmetingen der hsnn. zijn 9,3 cm × 8,8 cm; van het drukkersmerk (met de Zeeridder, van der Noot's schild en devies): 11,4 cm × 8 cm; van de bladspiegel: 15,2 cm × 9,5 cm.

Th. van der Noot heeft zijn gedicht als volgt ingeleid: ‘Hier beghint een suverlijck boecxken gheheten: tpaleertsel ende den triumphe der vrouwen, welck boecxken in walsche maecte heer Oliever van der marchen, in sijnder tijt hoefmeester van den edelen coninc van castillen, Philips, wiens sielen Xristus ghedincken wille, Amen’.

Daarop volgt een proloog van 96 regels (12 strofen van 8 regels, met als schema: abaabbcc); het gehele stuk telt, doorlopend genummerd, 3252 regels; een verweesde versregel is aan te treffen in de strofen die voorkomen tussen de verzen 1126/1132 en 2161/2167; de Nederlandse strofe heeft over het algemeen dezelfde rijmschikking als de Franse huitain, nl. abaabbcc; volgens de nog middeleeuwse Franse prosodie telde iedere regel 8 lettergrepen en vormde een spreuk gewoonlijk het slot

1) Vgl. hiermede J. Huizinga, o.c., p. 300.
2) *Nederlandsche Bibliographie*, 1923, nr 1309.

van deze strofische vorm. De afwezigheid van spreekwoorden, ook in de Nederlandse vertaling over het algemeen, vooral van de epigrammatische conclusie of stok, ontneemt aan het gedicht een mogelijke populaire schilderachtigheid die overigens minder zou gepast hebben bij de hoofdzakelijk aristocratische inhoud.

De colophon vermeldt: 'Dees boecxkens syn te coope in onser liever vrouwen pant thantwerpen ende te bruesel in den zeeridder.'

* * *

Th. van der Noot heeft zijn vertaling niet gemaakt naar de originele tekst van 'Le Parement'. Een vergelijking heeft ons geleerd dat de Vlaamse editie een groter aantal strofen en prozastukken telt dan de oudste Franse versie[1]. De vrouwelijke uitrusting is bij de Vlaamse bewerker met de 'paternosters der devocien' (v.v. 2232-2386) en met het 'signet ende die ringhen der eelheyt' (v.v. 2936-3051) aangevuld geworden alsook met het verhaal van een weduwe, de duivel en Maria en met dit van Koningin Blanche, moeder van de heilige Lodewijk. Wanneer we zien dat deze toevoegingen eveneens terug te vinden zijn in de eerste druk van het gedicht te Parijs door Pierre Desrey, bij Ieham Petit en Michel Lenoir, in 1510, bezorgd, met de melding dat de la Marche's gedicht door hem herzien en aangevuld werd; wanneer we daarenboven nog vaststellen dat van der Noot's omzetting vrij dicht aanleunt bij Desrey, dan ligt het besluit voor de hand dat Thomas naar deze editio princeps zijn verdietsing voltooid heeft. Dit neemt evenwel niet weg dat de vaak kleurige taal van van der Noot meer dan eens een vollere klank dan het voorbeeld heeft: vele regels deinen breder uit dan de eerder bondige 'huitains' van de Franse editie. Verder ontbreekt op een zevental plaatsen een strofe die bij Desrey wel voorkomt: zo ontstaan enkele hiaten die overigens niet storend op de uiteenzetting inwerken; dit achterwege blijven hoeft overigens, in een uitvoerig gewrocht als dit, gezien de toenmalige weinig geperfectioneerde manier van drukken, niet helemaal te verwonderen. Van de druk van 1510 zijn nog twee heruitgaven gekend; de eerste verscheen te Parijs, zonder datum, bij Veuve Jehan Trepperel et Johan Jehannot[2]; de tweede, in 1870, bij S. Horemans, te Rijsel, in de Bibliothèque Gothique, IV. Op de titelbladzijde leest men in deze laatste editie, zoals bij Desrey:

> Le parement et triumphe des dames
> Est appelle ce plaisant nouveau livre
> Prenez le en gre ainsi que ie le livre
> Pour recepvoir salut de corps et dames.

Vermits we weten dat Desrey's werk in 1510, te Parijs, in het licht gegeven werd, is het goed mogelijk, zo niet waarschijnlijk, dat Thomas, die zich rond dit tijdstip, te Parijs, vakkundig in het drukken ging bekwamen, en aan wie het werk wellicht, en de auteur, de la Marche, zeker niet onbekend was, dit spoedig bij de andere stukken zal gevoegd hebben, die hij een Dietse vertaling en druk waardig achtte - op welke ver-

1) Cfr. ed. Dr J. Kalbfleisch-Benas, Rostock, 1901.
2) Cfr. Dr J. Kalbfleisch-Benas, p. XVI-XVII.

zameling ‘vreemde werken’ hij zich naderhand tot het bekomen van een drukkersoctrooi zal beroepen.

Het vermoeden is gewettigd dat Th. van der Noot zijn verdietsing c. 1512 voltooid heeft vermits ze - voor de eerste maal? - in 1514 door hem gedrukt werd. We bezitten evenmin een nauwkeurige datering van ‘Le Triomphe’. We weten echter dat het tot de laatste producten van la Marche († 1502) behoort; een zekere terminus post quem biedt de vermelding van de hertogin van Calabrië, door Olivier in de dodenrevue. Maria van Calabrië, dochter van Karel I, hertog van Bourbon, stierf immers in 1488. Aldus mogen we besluiten dat hij dit poëem c. 1490 geschreven heeft.

Het pronken met humanistische en andere kundigheden vanwege O. de la Marche is opvallend en ook bij van der Noot herhaaldelijk aan te treffen; zo worden in het poëtisch gedeelte aangehaald: Boethius, Ovidius, Cato, de H. Augustinus, de H. Hiëronymus, de bijbel.

In de prozastukken benuttigt de auteur, zoals hij zelf mededeelt: behalve de bijbel, de Legende aurea, Valerius (Maximus), Jacobus van Vitry, Sallustius, de Kroniek van Antonius, de Vitae Patrum. Van de XVe-eeuwse Franse schrijvers wordt alleen genoemd: Christine de Pisan en haar ‘La Cité des Dames’ (tcasteel der minnen), waaraan een verhaal ontleend wordt. Terloops weze ook opgemerkt dat de voornaamste elementen uit het exempel der ghetrouheyt (v.v. 664-721) eveneens voorkomen in het refrein van Rijnsburch, voorgedragen op de rhetoricale wedstrijd te Rotterdam in 1561[1)].

Tot slot mogen hier enkele passages volgen die zeker niet voor een hoge aesthetische betekenis van het gedicht pleiten maar niettemin aantonen dat het als litterair en niet minder als cultuurhistorisch curiosum nog steeds onze aandacht waard is; over de pantoffel heet het:

> Den pantoffel draecht den last alleene
> Des heelen lichaems, ende sine swaerheyt
> Den mensche houdende in ghesontheyt reene,
> Hem behoedende van siecten ghemeene,
> Die voeten hi droghe en werm hout inder waerheyt.
> Den pantoffel bewecht den gangher, dats openbaerheyt,
> Ende es hem onderdaen tallen tien,
> Tsi inden weghe oft oock besien. (25-32)

Met een enkel schuin knipoogje gewaagt de oude hoveling van ‘den cousbant’, door de Vlaamse bewerker als volgt weergegeven:

> Den cousbant ghemaect wort ghemeynlijck
> Van tselve laken daer die couse af es gescepen,
> Den cousbant bint die couse vast, certeynlijck,
> Ende doetse haren stant houden reynlijck,
> So datsi gheensins rimplen en heeft noch nepen;
> Der vrouwen cousbant es so eerlijck onbegrepen,
> Datten niemant te tasten behoort teenighen keere
> Ten waer der vrouwen man oft heere.
>
> Die de hant steect tot aenden cousbant
> Hi sal hem om hoogher pinen te tasten.

1) Cfr. de verzameling *Drijderley Refereynen ghepronuncieert opte Rhetorijckfeest der blauwe Acoleyen van Rotterdam*, 1561. Tot Antvverpen, Op de Camerpoort brugghe / inden gulden Enghel / by M. Willem Silvius / Drucker der Con. Ma. An. M.D. LXIIII, fol. 36^{v}-37^{r}.

Den cousbant wert bedect vanden cleeren playsant,
Verwaerten wel boven al, want,
Ontviel hi u opt strate/, so waerdi in lasten.
Om u coussen onbescaemdelijck weder te vasten,
Sorghende voer der scimpers dangieren,
Want al om sijn quay tonghen menighertieren. (252-267)

De schrijver weet op zekere plaatsen een vrij zuivere toon te treffen; ten bewijze:

Ick en mach niet vergheten twee hantscoene
Voer mijn vrouwe, die suver violette,
Om te verwaren, in alle saysoene,
Haer witte handekens/, gent van fautsoene,
Voer alle onsuverheyt oft smette,
Voer coude en oock voer der sonnen hette.
Daertoe dienen die hanscoen boven al,
Die ick mijnder vrouwen gheven sal. (vv. 1846/54)

Uit de epiloog blijkt nog eens het aristocratisch karakter van het gedicht: ‘coninghinnen, hertoghinnen, gravinnen, princessen’ (v. 3077 vlgg.) worden aangeraden zich te spiegelen in de ‘spieghel des verstans doir die doot’ en het vlugge verval van het lichaam is er aldus getekend:

Die minlijcke bruyn ooghen, so ick bevinde,
Bedinct dat wel/, selen verliesen haer claerheyt,
Den nuese/, lippen/ en mont/, van sueten bewinde,
Selen haer scoonheyt verliesen ten inde.
Dies si u selen afgaen inder waerheyt
Die u voertijts beminden/, dats openbaerheyt,
Als u dan die doot verwint int nopen.
Die u meest bemint/, sal snelst van u lopen.

Den hals en kele, wit ghelijck den swane,
Die saechte handekens, en lieflicke aermkens blanck,
Die tonghe, van soeter spraken in die bane,
Dat edel herte, daer elck na plach te stane
Om dat te verwerven inder minnen bedwanck,
Dat scoon lichaem, datmen so eerlijck bescanck
Mit menich iuweel, diversch van vormen,
Sal rotten/, en gheten worden vanden wormen, (vv. 3092/3107)

Het is pas in ditzelfde sluitstuk, waar de auteur de gestalten oproept van een veertiental alsdan gestorven vorstinnen, dat het lange gedicht een allure krijgt die, zonder bepaald groots te zijn, toch niet helemaal beneden zijn verheven bedoeling blijft.

Waer es die coninghinne van castillen,
So hoochlijck wt portingale ghedaelt,
Die scoenste tusschen dit en civillen....! (v.v. 3188/90)

Waer es charlote van scavoyen bequame,
Der fransoysen coninghinne exellent,
Die scoon en lustich was van lichame....? (v.v. 3204/06)

Waer es van dexestre die vrouwe soet,
Die suster vanden inghelschen coninck stout

Huesch van manieren/ en van wercken goet....? (v.v. 3212/14)

Welke vorstelijke dodenrevue de in de dienst van het Bourgondische Huis vergrijsde hoveling de la Marche, niet zou kunnen besluiten zonder een laatste vaarwel aan zijn vereerde meesteres, Maria van Bourgondië:

Waer es die groote heritiere
Van bourgoendien, die eertsche hertoghinne?
Van wercken duechdelijck en goedertiere,
Vanden lieden bemint in alder maniere
Om haer duechdelijcke ootmoedicheyt van sinne;
Die doot heeftse ghemaect der wormen ghesellinne.
Spieghelt u hier/, sie heeft betaelt die scout
Die elck moet betalen/, tsi ionck oft out.[1)]

Volgend besluit dringt zich intussen op: de betekenis van Thomas van der Noot als drukker is, voor het vroeg XVIe-eeuwse geestesleven te Brussel, niet gering; voor de verspreiding der Nederlands-Bourgondische letteren is zijn typografische activiteit naast deze van J. Bellaert te Haarlem, van G. Leeu te Gouda en later te Antwerpen, van J. van Doesborch in de Scheldestad, zeker niet onbelangrijk. Door zijn dichterlijke verdietsing 'Den triumphe ende tpalleersel vanden vrouwen' treedt hij ten slotte eveneens in de sfeer onzer Bourgondiserende rederijkers.

GILBERT DEGROOTE.

De buigings-*n* in Zuid-Nederland.

Het krachtigste verzet tegen de nieuwe schrijfwijze is steeds gericht geweest tegen de afschaffing van de niet gesproken buigings-*n*. In het Noorden is het pleit voorgoed beslist, dank zij de houding van de regering, de pers, het onderwijs en de overgrote meerderheid van de schrijvende Nederlanders. Op grond van het overleg met België was bepaald dat het gebruik van deze *n* facultatief zou zijn, en menigeen zal dat opgevat hebben als een concessie aan de Zuidelijke taalgenoten, omdat deze in hun moedertaal drieërlei genus onderscheiden. Wij willen niet opnieuw betogen dat voor de Vlaming en de Brabander, die de algemene standaardtaal leren of gebruiken, de toepassing van deze *n*, naar classicistische regels, even bezwaarlijk is als voor de Hollander. Minder opmerkelijk dan het schijnt, is dus, dat de afschaffing in het Zuiden even weinig tegenstand ontmoet heeft als bij ons: dat blijkt uit het taalgebruik van toongevende schrijvers, van de tijdschriften, de pers en in de boeken. Er is daar echter één gevaarlijke rem! Hoe vreemd het ook klinkt, bij het onderwijs - waar de afschaffing juist zo nodig is, en zulke pedagogische voordelen biedt! - is de oude buigings-*n* ambtelijk voorgeschreven. Daartegen is een krachtig verzet zeer gewenst. Daarom deed het ons veel genoegen bij een toongevend taalgeleerde als de Leuvense hoogleraar L. Grootaers, in zijn *Inleiding tot de taalkunde* (1948, blz. 376) de besliste uitspraak te vinden: 'dit is van een wetenschappelijk standpunt uit niet te verantwoorden.' Moge het Departement van Onderwijs weldra tot dit inzicht komen!

C.D.V.

1) De postincunabel 'Den triumphe ende tpalleersel vanden vrouwen' berust in de Koninklijke Bibliotheek te 's-Gravenhage. We danken hier Dr L. Brummel, door wiens welwillende bemiddeling het ons mogelijk was deze te raadplegen.

Het haas.

Zoals men weet, is het in jagerskringen gebruikelijk te spreken van ‘het haas, het ree’. Naar ik meen, moet deze eigenaardige wisseling van geslacht aldus verklaard worden: namen van jaagbaar wild worden dikwijls als verzamelwoorden gebruikt en plegen dan het onzijdig geslacht te krijgen. Enige oude voorbeelden van dergelijke verzamelwoorden zijn:

1. met lidwoord:

> Soo komt het wilde eend allenxkens aen het missen,
> En srapt en snact nae 't saet, en sloct en slobt in 't breed,
> Tot dat het mettertijt sich selve gansch vergeet.
>
> *Wild Eenden-iacht, ofte Beschrijvinge van de Hollandsche Vogel-Koyen*.
> Door Victor Rijkelsma, 1622, p. 9.

In het handschrift *Jacht-Bedrijff* (ongeveer 1633), uitgegeven door Prof. Dr A.E.H. Swaen, Leiden 1948, lezen wij: al 't hoen, 't perdrys.

2. zonder lidwoord:

De Klingen die geheel gedepopuleerd waren van Haes ende Hoen.

> Cau's Groot Placaet-Boeck I, 1372 (1634).

De Iacht op Conyn. *Id.* I, 1374-5.

Dat de Coddebeyers.. niet en sullen mogen jagen op Haes. *Id.* I, 1363.

Waer bij ordre ghestelt werd jegens 't onbehoorlick vangen van Haes, Velthoen & c. *Id.* I, 1363.

Waerschouwinge - dat niemant op Haes sal mogen jagen. *Id.* II, 2887.

Dat niemandt.. zal vermogen.. te jagen of te schieten, op ofte naer eenigh Haes, Patrijs, ofte ander 's Heeren Wildt. *Ordonnancie - op de Jacht in den Lande van Voorne* (18 Sept. 1663).

Placaet ende Ordre op het stuck van de Jacht in de Klingen; als mede verbodt op 't Haes jagen, of Hoen vliegen... niemandt... en sal mogen op Haes jagen III, 1419 (1682).

De Winthonden en Bracken werden hier te lande meest gebruijckt op Haes ook nu en dan, maar weijnigh op Hert. *Jacht-Bedrijff* 164^{r}.

De valckeniers (doen) veel quaets met dese honden inde plaetsen daer jongh haes is. *Id.* 171^{v}.

Het zekerste bewijs voor de aanwezigheid van haas is de prent of voet. F.A. van Voorst tot Voorst, *Handboek voor den Jager*, p. 110 (ongeveer 1870). Daar lagen aan de lijkant geregeld haas en patrijs te zonnen. Amateur, *Wartoe*, 141.

Zoals wij onderscheid maken tussen *de duin* en *het duin*, zo spreekt de schrijver van het *Jacht-Bedrijff* van *het sneeuw, 't sneeuw*:

Cunnen haer wonder behelpen selfs in den winter, schrabbende vande corelanden 't sneeuw wegh. (fol^{o} 56; evenzo *het sneeuw* op fol^{o} 29).

In Van Vliet's *Bredazsche Almanack* (1664) lezen wij in de opdracht aan de Prins:

> Wanneer men 't Haes finst, of Patrijs,
> Of jonge Reijgers in de liucht.

In zijn gebroken Fries heeft Vlitius hier het Hollandisme *'t Haes* ingevoegd: een vroeg voorbeeld!

In de jagerstaal is ten slotte het onzijdig geslacht der soort overgegaan op het individu en men kent er dus nu slechts 'het' haas. W. Hoeksma, *De Familie Lepus, gezien door het oog van een jager*, z.j. (1944) schreef dan ook: 'Het woord haas is in de jagerstaal onzijdig. Men zegt dus niet *de* haas, maar *het* haas'.

Toch is het algemeen gebruik van dat geslacht voor het individu nog niet oud in jagerskringen; in het boven aangehaalde boek van Baron van Voorst tot Voorst wordt in hoofdstuk 17 *Over den haas* doorlopend het mannelijk geslacht gebruikt. Het boek draagt geen datum, doch werd naar schatting omstreeks 1870 uitgegeven. Toch gebruikt, zoals wij hierboven zagen, ook deze schrijver *haas* wel eens onzijdig als verzamelwoord.

Zoals men weet, bezigen Engelse schrijvers over jacht en natuurlijke historie zeer veel de soortnamen van allerlei gedierte als verzamelnamen. Een voorbeeld uit de laatste tijd moge dit nog eens verduidelijken. 'The statutory date for the opening of the shooting season for wild *duck* and wild *geese* has been deferred from August 1 to August 12.' *The Times*, July 31, 1948.

Er is één zeer groot verschil tussen Engels en Nederlands in het gebruik van de hier besproken woordgroep. De Engelse jager spreekt van 'twenty snipe, ten duck', maar wij moeten tellend zeggen: 'twintig hazen, drie reeën'. Terwijl wij wel kunnen zeggen: 'er zit daar veel snoek, veel konijn; er is weinig zalm aangevoerd', kunnen wij niet zeggen: 'hij ving vier forel, schoot drie antiloop'.

Toch kunnen wij woorden, die een maat of bedrag uitdrukken, in het enkelvoud laten staan en spreken van 'tien el, twaalf stuiver', zoals men in het Engels kan spreken van 'two dozen (couple, score)', doch niet van: 'ten yard, twelve penny'.

Veel is door verschillende grammatici en taalgeleerden over deze eigenaardige ontwikkeling geschreven. Poutsma, *A Grammar of late Modern English* II, section IA, blz. 250-6 geeft een overzicht van wat Sattler, Jespersen, Ekwall, Sweet, Wyld alzo over dit verschijnsel ten beste hebben gegeven, benevens een lange lijst van allerhande voorbeelden uit de hedendaagse taal. De verklaring van dit merkwaardig gebruik wordt meestal gezocht in de invloed der onverbogen pluralia neutra van het Angelsaksisch (Sweet - Wyld), d.w.z. dat men in navolging van *deer, swine, sheep* is gaan spreken van *duck, salmon* enz. Maar men ontkomt niet aan de indruk, dat er te weinig aandacht is besteed aan een chronologisch onderzoek en aan soortgelijke verschijnselen in andere talen.

Het merkwaardige van het geval is, dat men zonder duidelijke reden sommige woorden veeltijds, andere zelden in de onveranderde vorm aantreft en dat men, zoals in het bovenstaande voorbeeld, enkel- en meervoud naast elkander vindt: *duck, geese*. Voor mij staat vast, dat een stellige regel hier onbestaanbaar is: het geldt hier een kwestie van ervaring en gevoel. Wie die ervaring en dat gevoel mist, doet verstandig het meervoud te gebruiken, waar dit gebruikt kan worden.

Den Helder.
G.W. WOLTHUIS.

Bewencken.

Enige tijd geleden maakte Dr A. van Deursen, alhier, mij opmerkzaam op de volgende plaats uit een reisbeschrijving, namelijk '*De Reysen van R. Benjamin Jonasz Tudelens*[1] *in de drie deelen der Werelt als Europa, Asia en Afrika*. In 't Nederduyts overgeschreven door *Jan Bara*' (1668). We lezen daar op blz. 82: 'Noch vijf dagen reysens verder leydt Samarcant. Van daer komt men in vier dagen in Tuboth; in de bosschen by deze stadt wert (= wordt) muskus of muskiljaet gevonden; en na een lange tocht van 28 dagen geraeckten [we] tot aen de bergen van Nisbon, welke de rivier van Gosan *bewencken*'.

Dit door mij gecursiveerde verbum *bewencken* heb ik in dit verband nergens elders gevonden.

In 't WNT, II, 2, 2404, wordt een werkwoord *bewenken* genoemd, waarvan 't slechts één bewijsplaats opgeeft, namelijk uit C. Huygens' *Dagh-Werck*[2]:

> ''k Will wel lijden dat sy dencken,
> Die my lacchende *bewencken*,
> Siet, men merckt het aen 't gesicht
> Of hy mijmert, of hy dicht.'

[d.w.z. Ik mag het wel, dat zij, die *door* een lach en *een knipoogje de aandacht op mij vestigen*, denken: ziet, men kan aan zijn gezicht bemerken, of hij mijmert dan of hij dicht.]

Het werkwoord *bewencken* is door het prefix *be*, waarbij de grondbetekenis '*bij*' hier nog duidelijk aan 't licht komt, afgeleid van *wenken*, dat verwant is met *wanken* en in 't Mnl. in de ablautsvorm (*ge*)*winken* voorkwam in de zin van *een zijwaartse beweging maken* b.v. in *Karel de Grote en zijne XII pairs* (Ed. W.J.A. Jonckbloet, II, 480):

> 'Gyrbert en *winckte* noch en boech,
> Maer hi heeft weder den coninc geraect'

[Zie verder *Mnl. W.* II, 1914 en IX, 2153].

In betrekking tot de oogleden kreeg 't de betekenis van *naar beneden bewegen, knippen*.

Het verbale substantief *wenk* in de zin van het *neerslaan der oogleden* vinden we nu nog in 't Gronings in de uitdrukking: 'k Heb hail nacht *gain wink* (wenk) in oog'n had, d.w.z. ik heb de hele nacht slapeloos doorgebracht, ik heb geen oog dicht gedaan. Ook 't Fries heeft 't substantief in deze opvatting; we lezen 't b.v. in G. Dijkstra's dissertatie over *Dr Eeltsje Halbertsma*, blz. 16: 'hoefolle nachten hat hja *gjin wink yn'e eagen* hawn'.

Een '*oogwenk*' betekent dan ook oorspronkelijk 'het knippen met 't oog'[3]. Meestal werd '*wencken met de ogen*' niet gebruikt in de zin van

1) Benjamin van Tudela (een Jood uit Tudela in Navarre) maakte van 1159-1173 een grote reis tot diep in Oost-Azië; zijn reisbeschrijving, in 't Hebreeuws opgesteld, *Masaoth schel Rabbi Benjamin*, verscheen in 1543 te Constantinopel en is in verschillende talen overgezet; in 't Nederlands door Jan Bara.
2) Dr J.A. Worp, *De Ged. v. Const. Huygens*, III, 85, 1302.
3) Bij Kiliaen vinden we: '*wincke, wencke* = Nictus oculi; nutus'; en Plantijn geeft: 'eenen *winck der oogen* = Vn cil d'oeil. Nictus'.

'*de ogen neerslaan*' zonder meer, maar werd de betekenis verengd tot die van '*met de ogen knippen, om iemand opmerkzaam te maken op een persoon of zaak* of *ten teken van verstandhouding*'. Zo vinden we reeds bij G. van der Schueren, *Teuthonista* (Ed. J. Verdam, 502): 'winken (wyncken myt den ogen, connivere; *myt wyncken wat to verkundigen*, et sy myt vyngeren of *myt den ogen*, nutare, innuere'). Plantijn heeft: 'Wincken, *met de oogen teecken geven*. Ciller, *faire signe des yeulx*. Nuere, nictare, connivere, innuere, adnictare'; en bij Kiliaen lezen we: 'wincken, wencken. Nictare, conniuere. Nuere, innuere, *oculorum nutu signum dare*'.

In de bijbeltaal werd aan de uitdrukking meestal de bijgedachte verbonden, dat dit '*wencken* met de ogen', dit knipogen, *met kwade bedoelingen* geschiedde. In de Nederl. Statenvertaling luidt *Spreuken* 6 vs. 12-13: 'Een Belials mensche, een ondeughtsaem man, gaet met verkeertheyt des monts omme; *wenckt met sijne oogen*, spreeckt met sijne voeten, leert met sijne vingeren'; en in *Spreuken* 10 vs. 10 vinden we: 'Die *met de ooge wenckt*, richt smerte aen'.

Ook het Mndd. heeft 't werkwoord in deze zin; Schiller en Lübben[1] halen uit *Eccles. f. 174a* aan: 'De dar *wenket mit den oghen*, de smedet nicht gudes', als vertaling van 't Lat.: '*Annuens oculis* fabricat iniqua', terwijl de Nederl. Statenvert. op de overeenkomstige plaats in *Jesus Sirach*, 27 vs. 23 heeft: 'Wie *met de ooge wenckt*, die smeedt boose dingen'.

Door 't veelvuldig gebruik van *wenken* in betrekking tot de ogen, werd het woord soms ongeveer synoniem met *zien, kijken*, meestal met een bepaalde bijgedachte. Zo luidt in de Statenvert. *psalm 35* vs. 19: 'Laetse hen niet verblijden over my, die my om valsche oorsaken vyant zijn; noch *wencken met de oogen*', terwijl de kanttekening hierbij luidt: 'my spijtigh ende spotachtigh *aensien*'; en in *Job.* 15 vs. 12: 'waerom *wencken uwe oogen*?', waarbij geannoteerd is: 'And. waer op *micken* (= turen, uitzien) *uwe oogen*? D. waer henen *siense*'.

Zo heeft *bewencken*, waarin *be-* dezelfde kracht heeft als b.v. in *bemerken*, in bovengenoemde reisbeschrijving de zin van *uitzien op*, en 'de bergen van Nisbon, welke de rivier van Gosan *bewencken*' betekent dus: de bergen van Nisbon, die *uitzicht geven op* de rivier van Gosan m.a.w. die de rivier van Gosan *begeleiden, beheersen*. Dat onze conclusie in dezen juist is, blijkt duidelijk bij vergelijking van de tekst, waarnaar Jan Bara (zie boven) zijn vertaling van bovengenoemde reisbeschrijving van *Rabbi Benjamin Tudelensis* bewerkt heeft. Dit reisverhaal, door Rabbi Benjamin in 't Hebreeuws geschreven, heeft Jan Bara *niet* vertaald uit deze Hebreeuwse tekst, maar naar de *Latijnse vertaling* daarvan door Const. L'Empereur[2].

De Hebreeuwse tekst heeft op de overeenkomstige plaats *geen* verbum daar staat letterlijk: En vandaar een weg acht-en-twintig dagen tot aan de bergen van Nisbon, die aan stroom Gozan.

Het werkwoord dat hier nodig is, moet dus uit 't verband opgemaakt worden. Const. L'Empereur schrijft dan ook in zijn Lat. bewerking (blz. 97): 'Inde quatridus petitur Tuboth, civitas in cujus vicinis sylvis moschus invenitur. Unde viginti-octo dierum emenso itinere ad montes Nisbon venitur, flumini Gozan *imminentes*'.

1) K. Schiller - A. Lübben, *Mittelniederd. Wtb.* V, 670.
2) *Itenerarium D. Benjaminis*. Lat. vert. van Const. L'Empereur. 1633.

We hebben hier dus 't verbum *immineo*, dat de betekenis heeft van: *in de nabijheid liggen van, begrenzen, beheersen*[1].

Welnu, deze zin heeft dus 't verbum *bewencken* in Jan Bara's vertaling ook.

Groningen.

CHR. STAPELKAMP.

Boekbeoordelingen.

Maurits Uyldert: *De jeugd van een dichter. Uit het leven van Albert Verwey*. (C.V. Allert de Lange - Amsterdam 1948).

De belangstelling voor Albert Verwey - en dat is een verheugend teken - blijkt onverminderd voort te duren. Telkens weer brengt een nieuwe publicatie, in boekvorm of als tijdschriftartikel, het bewijs dat deze meest wijze onder de Tachtigers de geesten blijft bezig houden. Niet in de laatste plaats ontlenen al deze publicaties hun waarde aan het feit, dat zij de grote, samenvattende monografie helpen voorbereiden, die uiteindelijk aan het leven en werk van Verwey zal moeten worden gewijd.

In deze, reeds respectabele, reeks voorstudies neemt het nieuwe boek van Maurits Uyldert een bijzondere plaats in. Terwijl tot dusver de aandacht vrijwel uitsluitend op Verwey's *poëzie* was gericht (en in het bijzonder op de gedachten-inhoud daarvan), wordt hier diens *leven* in het middelpunt der belangstelling geplaatst. Dat Uyldert zich daarbij beperkt 'tot de geschiedenis der jeugdjaren, en niet verder gegaan (is) dan tot het tijdstip waarop Verwey zich, na zijn huwelijk, te Noordwijk gevestigd had en zich voorbereidde op zijn eigenlijke levenstaak', doet aan het principiële belang hiervan niets af. Misschien mogen wij dit zelfs als een voordeel beschouwen, want zodoende kon hij uitvoeriger zijn dan anders mogelijk was geweest. En juist in deze jeugdjaren - voordat hij in het volle licht der literaire belangstelling stond - bleef de dichter voor ons veelszins nog 'de onbekende Verwey'.

Voor een belangrijk deel ontleent Uylderts boek zijn waarde aan de medewerking van mevrouw Verwey-van Vloten, die hem de talloze nodige gegevens verstrekte 'uit hetgeen zij door persoonlijke ervaring en overlevering (wist) en uit de papieren welke zich onder haar berusting bevonden'. Wij kunnen er niet dankbaar genoeg voor zijn, dat op deze wijze allerlei kostbare persoonlijke herinneringen van mevrouw Verwey, die op 1 Februari 1945 stierf, bewaard gebleven zijn. In zekere zin is dit boek over haar man, waarvoor zij dus het materiaal koos dat zij het belangrijkst achtte, zodoende *haar* boek geworden. De toegewijde, liefdevolle aandacht voor elk detail, en de warme toon zijn zonder twijfel evenzeer van haar afkomstig als van Uyldert. Het is dit besef dat ons onder het lezen het gevoel geeft - hoezeer haar figuur steeds op de achtergrond blijft -, dat wij evenzeer met haar als met Verwey zelf in intiem contact zijn gekomen.

De vele citaten uit de bovengenoemde papieren zijn uitermate inte-

1) Een oudere Lat. vertaling van bovengenoemd Itenerarium, namelijk die van *B.A. Montanus* (1575) heeft, pag. 87: 'Quatuor hinc itineribus Tubot metropolis petitur, in cuius silvis Muscus odoratus invenitur. Illinc viginti atque octo diebus continuis via facta in montes Nisbon veni, qui fluuio Gozen defluenti *imminent*'. Ook hier dus 't verbum *immineo*.

ressant. Telkens vergunnen zij ons even een blik op de achtergrond van Verwey's ontwikkelingsgang, waardoor wij deze beter en dieper begrijpen gaan. Ik kan dan ook niet nalaten hier met klem de hoop uit te spreken, dat deze papieren bijeen zullen blijven, zodat zij eenmaal volledig ter beschikking kunnen komen van de Nederlandse literatuurhistorie en daarmee van het Nederlandse volk.

De wijze waarop deze gedeeltelijke biografie ontstond, bracht intussen consequenties mee, waarvan Uyldert zich scherp bewust blijkt te zijn: een enigszins tweeslachtig karakter; immers 'Het (boek) ontbeert de volledigheid der documentatie en, voor een deel, de wetenschappelijke objectiviteit, maar het heeft aan den anderen kant de bekoring van de persoonlijke ervaring, het persoonlijk medeleven, een bekoring welke geen latere levensbeschrijver ooit aan zijn werken geven kan'. Het een zowel als het ander is volkomen juist. Daardoor lezen wij dit boek met de gespannen aandacht van onmiddellijk-er-bij-betrokken-zijn, en eerst achteraf worden wij ons de bezwaren bewust: niet altijd wordt er voldoende onderscheid gemaakt tussen het essentiële en het anecdotische; soms wordt te lang uitgeweid over bijzaken (b.v. hoofdstuk I); de volgorde waarin verteld wordt, maakt vaak meer de indruk toevallig te zijn dan chronologisch, waardoor herhalingen onvermijdelijk worden; het ontbreken van een zaken- en feitenregister naast dat der persoonsnamen maakt het moeilijk een bepaalde passage terug te vinden.

Zulke bezwaren kunnen echter niet afdoen aan onze dankbaarheid voor dit rijke boek. Ik wijs slechts op de volgende punten, die er door in een geheel of gedeeltelijk nieuw licht worden gesteld: de sfeer van Verwey's ouderlijk huis, dat zo vaak door de dood werd bezocht; de figuur van zijn vader; zijn H.B.S.-tijd en de eerste aanloop tot literaire werkzaamheid (eerst door dit alles te weten gaan wij beseffen hoè sterk het autobiografisch-retrospectieve karakter in Verwey's latere poëzie is geweest!); het 'Mexicaanse avontuur': de zakenreis met zijn patroon naar Nieuw-Mexico in 1883 (ook de herinneringen daaraan vindt men later terug, bijv. in de Epiloog van *De Kristaltwijg*); de vriendschap met Kloos en het tragische einde daarvan (Uyldert suggereert hier door een blote vermelding der feiten de enig denkbare verklaring); de verhouding tot Van Eeden; redactionele bemoeiingen met De Nieuwe Gids (veel omvangrijker dan tot nu toe werd aangenomen); het ontstaan van de eerste dichtbundels. Om dit alles is Uylderts boek onmisbaar bij alle verdere Verwey-studie.

W.A.P. SMIT.

Dr C.F.P. Stutterheim, *Stijlleer*. Servire, Den Haag 1947.

De titel van dit werkje, verschenen in Servire's Encyclopaedie, doet wat ouderwets aan; onwillekeurig denkt men aan boeken als Lulof's 'Nederlandsche Redekunst, behandelende de hoofdbeginselen van een goeden Nederlandschen stijl, wat zuiverheid, duidelijkheid, eene juiste keus en rangschikking der woorden, een welluidend zamenstel van zinnen en andere dergelijke vereischten meer betreft'.

Maar Stutterheim heeft iets beters gegeven: een degelijke inleiding tot de theoretische stilistiek.

De stilistiek is een descriptieve, geen normatieve wetenschap. Ze

verstrekt geen algemeen geldende voorschriften voor een ‘goede stijl’, gebaseerd op het voorbeeld van erkende grote schrijvers en dichters, maar experimenteert in de gesproken en geschreven taal, om al haar mogelijkheden van expressie en suggestie na te speuren. Ze is de wetenschap der psychische waarden, die door het taalgebruik van een taalgemeenschap of van de enkeling (in 't bizonder de taalkunstenaar) bewust of onbewust geactiveerd kunnen worden. Vooral van de taalkunstenaar: hij actualiseert potentiële stilistische waarden, die in het alledaagse gebruik blijven sluimeren of voor de taalgemeenschap zelfs verstorven zijn. De wegen na te gaan, waarop hem dit gelukt, is de taak van de stilisticus. Taalkunde, literatuurwetenschap en aesthetica ontmoeten elkaar in dit onderzoek, maar het is allereerst taalstudie.

Dat het taalkundig aspect van de stijl in Stutterheim's werkje prevaleert, baseert hij in zijn inleiding op de omstandigheid, dat het in de genoemde encyclopaedie ressorteert onder de afdeling ‘Taalkunde’, maar volgt dat niet reeds uit het wezen der stilistiek, die het litteraire kunstwerk bestudeert als taalkunstwerk, wat het allereerst is? Terecht zegt hij dan ook later: ‘En als stijl in de eerste instantie als “taalgebruik” getypeerd kan worden, zal z'n theoretische fundering beginnen met een analyse van de taal en het taalgebruik’.

Achtereenvolgens worden in het 1e hoofdstuk behandeld ‘Individu en woordgebruik, Individu en woordvorming, Individu en zinsvorming, Aspecten van het woord, Individu en uitdrukking, Vorm en inhoud’. Heldere uiteenzettingen in de logische betoogtrant van de taalwetenschappelijk geschoolde docent.

In het 2e hoofdstuk komen de stijlelementen aan de orde. De schrijver heeft begrepen, dat in deze verwikkelde, subtiele materie de uiterste omzichtigheid betracht moet worden; dat men in het experiment op het levende organisme niets bereikt met een star terminologisch apparaat als dat van de oude stijlleer; dat de stilistische methode een onderzoek en een apparatuur eist, ‘die aan de grote gecompliceerdheid der als vlottende, op verschillende punten in elkaar overvloeiende verschijnselen meer recht doen wedervaren dan de termen van een mathematische exactheid’ vermogen; dat tenslotte vele verschijnselen meer dan één aspect hebben, waardoor elk verschijnsel tot andere in verscheidene relaties treedt. Daaruit volgt een meer soepele indeling dan die der oude onproblematische rubricering. Elk verschijnsel krijgt zijn plaats in verschillende rubrieken, omdat het slechts op deze wijze kan beschreven worden.

Zijn indeling der stijlelementen - waaruit hij uiteraard slechts een keus kon doen - volgt uit de beschouwingen in het eerste hoofdstuk. ‘Wij behandelen eerst die elementen, waarbij de vrijheid van het individu het grootst is, omdat hij hier niet aan de taal gebonden is, maar inhoud kan geven aan wat in het normale taalgebruik slechts zintuigelijk waar te nemen zaak is en geen symbool: de klank als opeenvolging van timbres en accenten. Dan volgen de stilistica die zich voordoen bij het woordgebruik, de woordvorming en de zinsvorming, en wij besluiten met de theoretisch zo interessante typografische stilistica’.

Ook hier en in het 3de hoofdstuk, over de stijlsoorten, worden de verschillende problemen zuiver gesteld en grondig behandeld. Wel zijn er enkele aantekeningen te plaatsen. Zo bijvoorbeeld, waar het rhytme besproken wordt.

Na opgemerkt te hebben, dat over rhytmische verschijnselen zeer veel meer geschreven is dan over klank-harmonische, zegt Stutterheim: ‘Het rhytme heeft kanten, die geschikter zijn voor exact onderzoek, waarvan de resultaten in tabellen en graphieken kunnen worden neergelegd. Ondanks dit zijn wegens de gecompliceerdheid van het verschijnsel deze resultaten voor verschillende interpretaties vatbaar. Veel minder dan t.o.v. het rijm bestaat hier een communis opinio. *En eindelijk wordt het rhytme als stilisticum, als expressiemiddel van een persoonlijkheid veel belangrijker geacht*’[1)].

‘Met verfijnde instrumenten weet de moderne phonetica in de gesproken zin de bepaalde sterkte, hoogte en duur van elke lettergreep te meten’, gaat hij dan voort. Dit is een soort physica van het taalgebruik, waarvan de waarde voor de stilisticus gering is. *Niet de physica maar de psychologie is voor deze hulpwetenschap*.

Hier blijft de schrijver m.i. wat op de vlakte. Het rhytme is evenzeer als het woordgebruik en de syntaxis karakteristiek voor de persoonlijkheid, de emotionaliteit, de visie, de aard van het verbeeldingsleven van de kunstenaar, meer, het is de hartslag van het kunstwerk. Maar ik geloof, dat de *natuur*wetenschappelijk ingestelde psychologie bij de studie hiervan weinig hulp kan bieden. Veel meer is de stilisticus aangewezen op een intuïtief scherp en gevoelig zichzelf rekenschap geven van de gewaarwordingen, door dit uiterst belangrijke stilisticum in hem verwekt. Dat deze werking altijd subjectief blijft, is niet te ontkennen. Zuivere objectiviteit is in het waarderen van stijlwaarden niet te bereiken. De ware, wetenschappelijke objectiviteit van de stilistiek kan slechts daarin bestaan, dat ze de ‘subjectieve’ waarden niet enkel vaststelt, maar uit het wezen der taal te verklaren en te verstaan tracht. (Winkler). En dan is hier dankbaar werk te doen. Het rhytme, van het vers in het bizonder, is taalherscheppende kracht bij uitnemendheid. Het is de verdienste van Mallarmé, op dit vermogen van rhytme en klankharmonie het volle licht te hebben doen vallen[2)].

Hier komen we ook aan het diepgaand stilistisch verschil tussen het uiteraard synthetische karakter der poëzie en het analytische van het proza. Het onderscheid tussen poëzie en proza is een psychologisch onderscheid. Poëzie is de uitdrukking van een vorm van geestelijke activiteit, proza de uitdrukking van een andere. Poëzie is creatieve, proza is constructieve expressie. In deze, de stilistische weg had ik liever het probleem ‘Poëzie en proza’ benaderd gezien, dan Stutterheim het in zijn slotparagraaf doet, namelijk uit zuiver formeel oogpunt. Dat had de waarde van zijn waardevol boekje nog verhoogd.

W. KRAMER.

1) Cursivering van rec.
2) Men zie hiervoor A. Thibaudet, *La poésie de Stéphane Mallarmé*. Paris '26, p. 218 vlg.

J.J. de Witte O.P., *De betekeniswereld van het lichaam*. Taal-psychologische, taalvergelijkende studie (Centrale Drukkerij N.V. - Nijmegen 1948).

De schrijver van deze nijmeegse dissertatie kon ze doen verschijnen in de Universitaire Bibliotheek voor Psychologie, onder redaktie van prof. dr. A. Michotte en prof. dr. J. Nuttin. Het is geen gans onbekende, daar hij reeds door enkele taalkundig-wijsgerige studies van scherp inzicht had doen blijken, al slaat de weegschaal daarbij graag over naar het wijsgerige. Dit omvangrijke werk (476 bladzijden) bestaat uit drie delen, waarvan het eerste deel: 'Situering en methodische verantwoording' nochtans eerder een inleiding is dan een gelijkwaardige naast II, waarin 'de lichaamsdelen afzonderlijk', en III waarin 'de projectie van het lichamelijke' besproken worden.

Deel I werd met twee literatuurlijsten besloten (42-50), zonder dat men ons voldoende over het waarom van die tweeheid inlichtte (vgl. 36). En zoals dat meer bij literatuurlijsten het geval is, zijn we er ook niet gans zeker van, dat al de geciteerde werken ook werkelijk ter voorbereiding hebben gediend. Naast Verdam's Mnl. Handwoordenboek wordt geen melding gemaakt van het negendelig Wdb. van Verwijs en Verdam. Ook werd Van Dale meer geraadpleegd dan het veeldelig Wdb. der Ndl. Taal (37) - wat wel vlugger gaat, maar niet altijd ten profijte van het behandelde.

Hoever liet de auteur 'de betekeniswereld van het lichaam' zich uitstrekken? Reeds uit de inhoudsopgave blijkt onmiddellijk, dat drie talen een prae hebben: 'het n e d e r l a n d s , als een moderne taal, het b a r e 'e, als een primitieve, en het m a r i n d i n e e s .... als uiterst primitief' (30) - al ben ik altijd wat huiverig bij zo'n gradatie. Voor de laatste taal dankt de schrijver alles aan pater H. Geurtjens, voor de taal van de Toradja's veel aan dr. Alb. C. Kruyt (39). Maar hij stelde zich ook nog in verbinding met andere geleerden van naam. Want behalve 'de', d.w.z. enkele 'indo-europese talen' hadden ook nog talen 'uit andere taalfamilies' de aandacht van pater De Witte, zoals dat (36-41) verantwoord werd in 'Object van onderzoek' (27-41), het 4de en voornaamste hoofdstuk van deel I.

De opzet was groots. En als het waar is: In magnis et voluisse sat est, dan mogen we hier dubbel en dwars tevreden zijn, daar het niet enkel bij een gewild-hebben bleef, maar dat grootse ook fors werd aangepakt. Toch kan de uitvoering mij niet in alle opzichten bevredigen. Dat deed het niet eens de auteur zelf (34), ofschoon er wel verschil is in het waarom van beider onvoldaanheid. Zo vroeg ik mij bijv. al aanstonds af, wat 'Structurering' (14-27) met de uitwerking van het gekozen onderwerp te maken had; al kunnen tests over de levende woordenschat c.a. bij kinderen uiteraard elders van belang zijn. In deel II en III wordt er dan ook niet meer van gerept.

In het hoofdstukje over 'het kennen in afhankelijkheid en de daarbij behorende benaming' (3-8), spreekt de filosoof luider dan de linguist - al is het niet een gewone samenvatting van wat De Witte in 'Analogie' (Roermond - Maaseik 1946) uitvoeriger betoogde. - Bij de grote belangstelling van 'de huidige wetenschap.... voor het lichaam' (9-13), heeft de geleerde schrijver vooral het oog op de 'hedendaagse philosophie en

psychologie', 'met name der phaenomenologen en existentialistische phaenomenologen' (13). Het spreekt intussen haast vanzelf, dat zulke spekulatieven het meestal niet nodig achten, om zich eerst grondig op de hoogte te stellen van de taalkundige feiten.

Dat doet De Witte wèl, zelfs zeer uitvoerig in deel II (53-355), waarin hij de afzonderlijke lichaamsdelen over 27 nummers verdeelt. Toch heeft het bij elkaar zetten van allerhande verspreide gegevens slechts akademische waarde: 'het bestaat nergens als zodanig' (30). Elk nummer begint met een schema, dat uiteraard pas achteraf z'n volle zin kan krijgen; en die ook zou gekregen hebben als de auteur deel II en deel III niet gesplitst had, maar van zijn studie 27 monografietjes had gemaakt, met een grandiose synthese als n. 28. Dan had hij ook niet, zoals nu gebeurde, in deel III weer hele reeksen van woorden en zegswijzen behoeven te herhalen, en was de lezer bijgevolg geen tweemaal bedolven onder een massa gegevens, die bij hun overstelpende veelheid en ondanks de schematizering voorop, geen taalpsychologisch overzichtelijk geheel zijn geworden.

Indogermaanse talen openen bij die 27 nummers telkens de rij; dan komen de semitische, en zo verder in een vaste volgorde (30). De auteur meent daarbij 'niet veel belangrijks over het hoofd gezien te hebben' (30). Door de 'feitelijk bestaande complexen' van Nederlands, Bare'e, Marindinees apart te houden - hier werd 'naar volledigheid' gestreefd (39) - komen weliswaar 'sommige algemene punten en aspecten der lichaamsdelen enigszins in de schaduw te liggen', wat ook geldt van wat 'te noteren valt omtrent primitieve mentaliteit' (31); maar dit tekort wordt - naar De Witte optimistisch meent - voldoende aangevuld in deel III. De auteur wilde 'de talen der wereld in het geding brengen', d.w.z. enige talen, om eenzijdigheid te vermijden, zoals die vaak bij indogermanisten voorkomt (28 v.). Anderzijds moest veel onbesproken blijven, wat we in vogelvlucht vernemen (32 vv.).

Ofschoon de schrijver onze bewondering verdient voor het enorme werk dat hij heeft verzet, o.a. door een aantal woordenboeken te excerperen; losse woorden (met vaak dubieuze etymologieën) zeggen ons buiten diachronisch geordende teksten dikwijls heel weinig omtrent het semantisch verloop en om-zich-heengrijpen van die woorden. Daar in dezen nog veel te weinig doorwrochte voorstudies bestaan, waagde pater De Witte zich te vroeg aan zijn grandioze synthese - al is het juister te zeggen: werd De Witte er te vroeg aan gewaagd. Niettemin valt er veel uit dit waagstuk te leren, en zal dit vervroegde pionierswerk toch vruchten dragen, willen we hopen.

Het zou geen zin hebben op allerhande foutjes en oneffenheden te wijzen: die zijn er in soorten. Maar dat in het woordregister (461-476) de woorden van 'alle' talen zonder meer alfabetisch geordend zijn, maakt het onmogelijk enig overzicht te krijgen van wat 'de' besproken talen aan materiaal leverden.

We blijven van de schrijver goede verwachtingen koesteren.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Panorama der Nederlandse Letteren, verzorgd door Dr J. Haantjes en Prof. Dr W.A.P. Smit. (Amsterdam - N.V. Amsterdamsche Boeken Courant Mij - 1948. 566 blz. Prijs f 10,50).

Wie het platform van een panorama rondwandelt, aanschouwt een wisselende reeks van taferelen: een dorpstoren in het geboomte, een kasteel, een klooster, een rivier, een stad in de verte. Hoewel hij weet waar hij zich in zijn verbeelding bevindt, welke uitzichten hem te wachten staan, verlangt hij toch naar een gids, die zijn geprikkelde belangstelling bevredigt. Welnu, in dit panorama van onze letteren staan op allerlei punten niet minder dan achttien gidsen klaar, beseffende dat ze veelsoortige bezoekers mogen verwachten, die niet allereerst vakgenoten zijn, die dus geen geleerde uiteenzettingen verlangen, maar geboeid willen worden door levende toelichting van het aanschouwde.

De beide letterkundigen die in oorlogstijd het plan voor dit boek ontwierpen, volgden het voorbeeld van *Dichterschap en Werkelijkheid* van W.L.M.E. van Leeuwen, maar besloten, de rolverdeling nog verder door te voeren: in plaats van zes gingen nu achttien auteurs aan het werk. De teugels werden strak aangehaald. Onze gehele letterkunde, met inbegrip van de Vlaamse en de Afrikaanse, werd verdeeld in twintig vakken, met karakteristieke opschriften, die elk een omvang van ongeveer twintig bladzijden zouden hebben. De leiders en de medewerkers hebben zich streng daaraan gehouden, wat de compositie stellig ten goede gekomen is. Het zal intussen duidelijk zijn, dat op deze wijze meer een mozaiek ontstaat dan een geschiedenis waarin de hoofdlijnen van de ontwikkeling duidelijk uitkomen. Een voordeel van deze werkwijze is dat de lezer desnoods elk hoofdstukje afzonderlijk kan lezen, dat hij een auteur treft, die dit onderdeel volkomen beheerst en met volle toewijding zijn taak aanvaardde. Tegenover deze onmiskenbare voordelen staan ook nadelen. De ontworpen indeling bracht wel hoofdstukken van gelijke omvang, maar niet van gelijke betekenis: bij belangrijke onderwerpen, b.v. Vondel, was de ruimte eigenlijk te eng; bij andere waren minder bladzijden voldoende geweest. Soms is het ongelijksoortige samengevoegd, b.v. het Réveil en de Katholieke emancipatie door Alberdingk Thijm, of de zeer verschillende tijdperken van de Zuid-Nederlandse letterkunde[1)].

Hoewel er naar gestreefd werd dat alle enigszins belangrijke figuren ergens plaats konden vinden - het register levert daarvan de bewijzen - kunnen door deze werkwijze soms personen zoek raken die men stellig zou verwachten, b.v. Kinker, op de grens van de achttiende en de negentiende eeuw, of Jan van Beers, die in zijn tijd een karakteristiek dichter was. Een persoonlijkheid als Bilderdijk, die in veel opzichten zijn tijd beheerst heeft, komt wel wat in het gedrang, nu hem geen afzonderlijk hoofdstuk toegewezen is. De Zuid-Nederlandse letterkunde had - gelijk reeks opgemerkt werd - aanspraak gehad op meer dan één hoofdstuk.

Het ligt niet in mijn bedoeling, alle hoofdstukken afzonderlijk te behandelen. Het spreekt vanzelf dat ze niet alle even goed geslaagd zijn. Verscheidene munten uit door weloverdachte compositie en smaakvolle bewerking. Soms is te veel uitgeweid over de inhoud van een bepaald

1) Dat geen Vlaamse medewerkers uitgenodigd konden worden is verklaarbaar door de tijdsomstandigheden: het werk was gereed in 1945.

werk, b.v. de romans van Wolff en Deken, om belangrijke tijdgenoten voldoende tot hun recht te doen komen en een evenwichtige samenstelling te bereiken. Sommige auteurs hebben het voordeel dat ze weinig bekende stof te behandelen kregen en dus door nieuwe gezichtspunten konden verrassen, terwijl andere slechts in beknopte vorm moesten samenvatten, want reeds vrij algemeen bekend was, maar het zou onbillijk zijn, aan allen de eis te stellen, dat ze iets nieuws en oorspronkelijks te leveren hadden. Tot de zeer goed geslaagde hoofdstukken behoren m.i. het drietal, die aan de moderne letterkunde gewijd zijn (XVII-XVIII-XIX) en het slothoofdstuk over de Afrikaanse letterkunde.

Eenheid van stijl was door de opzet van dit werk niet bereikbaar, maar ook niet bedoeld. In de afwisseling ligt daarentegen een eigenaardige bekoring. Een zorgvuldig bewerkte bibliografie zal ook lezers die dit boek voor studiedoeleinden raadplegen, goede diensten kunnen bewijzen. Een woord van lof verdient ook de technische uitvoering en de ruime illustratie, terwijl de matige prijs geen belemmering is om dit uitgebreide werk aan te schaffen. Ons eindoordeel kan dus gunstig luiden: het is een aantrekkelijk en boeiend boek, dat in ruime kring belangstelling in onze letterkunde kan wekken, en stellig zijn weg wel zal vinden.

C.D.V.

Jan Pertcheval's Den Camp vander doot, uitgegeven door Dr Gilbert Degroote. (Antwerpen - De Seven Sinjoren; Amsterdam - Stichting 'Onze oude letteren' - 1948).

De letterkunde uit het Bourgondische tijdperk, die bij de Nederlandse rederijkers weerklank vond, heeft eerst laat de aandacht getrokken. Na P. de Keyser's uitgave van het *Dal sonder wederkeren* en W.J. Schuyt's uitgave van de *Doctrinael des tyts*[1] werd onze kennis verrijkt door een zeer mooi uitgevoerde fotografisch gereproduceerde editie van de zeldzame *Camp van der doot*, een rederijkers-bewerking van *Le Chevalier Délibéré*, een werk van de Bourgondische hofdichter en kroniekschrijver Olivier de la Marche.

De uitgave was in vertrouwde handen: Dr Degroote had met zijn degelijke editie van Jan van den Dale's gedichten zijn sporen verdiend en heeft ook deze taak met bekwaamheid en toewijding volbracht. Een brede inleiding (blz. VII-LI) behandelt achtereenvolgens *Olivier de la Marche*, de tot nu toe weinig bekende rederijker *Jan Steenmaer alias Pertcheval* (naar het paard op zijn uithangbord), tijdgenoot van Jan Smeken en Colijn Caillieu, de *Bourgondisch-Nederlandse motievenkunst*: het dodendansmotief, *Vorm en rijm*, terwijl de studie van de zeer merkwaardige *houtsneden* die dit werk versieren, en de waarde verhogen, toevertrouwd werd aan A.J. Delen, als deskundige.

Niet alleen bibliofielen zullen zich voor dit boek interesseren. Voor de kennis van de vijftiende-eeuwse rederijkerstaal is het ongetwijfeld een aanwinst. De uitgever heeft zijn toelichting gesplitst in een lange reeks verklarende *Aantekeningen* (blz. 69-88), gevolgd door een uitvoerig *Glossarium*. Dat het aantal dergelijke woordenlijsten in de laatste jaren toegenomen is, stemt tot voldoening, want ieder die zich met rederijkerstaal bezig gehouden heeft, weet hoe men telkens op moeielijkheden en duister-

1) Een facsimilé-uitgave van *Drie blinden dansen* mogen we nog verwachten.

heden stuit, waarvoor de bestaande woordenboek geen of onbevredigende hulp bieden. Dat niet alle verklaringen bij deze tekst overtuigend zijn, zal niemand bevreemden[1]. Dat vermindert de waarde van de degelijke tekstverklaring niet.

C.D.V.

***Proza en Poëzie, Bloemlezing voor de laagste klassen van het Gymnasiaal, Middelbaar en voortgezet Lager Onderwijs*, door Dr. W.H. Staverman. Tweede druk. Zutphen, W.J. Thieme & Cie. 1948.**

Velen hebben zich in de laatste halve eeuw geroepen gevoeld tot het samenstellen van een leesboek voor het voortgezet onderwijs. Vóór ongeveer vijftien jaar telde Stemvers zestien zulke bloemlezingen, samen 49 delen (L.T. no. 72), een getal, dat iemand Salomo's verzuchting op de lippen brengt: 'Van veel boeken te maken is geen einde'. In 't belang van ouders en leerlingen wenste Stemvers toen een eenheidsboek voor alle scholen. Daartegen zouden, dunkt mij, niet slechts de meeste docenten, maar ook de uitgevers bezwaar hebben. Van pogingen tot voorbereiding van zo'n boek heb ik niet vernomen. Wel las ik, dat Stemvers samenwerking heeft gevonden met W.L.M.E. van Leeuwen. De vrucht er van is mij niet bekend, maar men mag onderstellen dat het werk voldoen zal aan de eisen, door Stemvers indertijd geformuleerd. Aan zijn eerste eis, dat zo'n bloemlezing dienen moet tot voorbereiding van het latere literatuuronderwijs, is meermalen voldaan. Zie o.a. enkele series van vijf delen, bedoeld voor een vijfjarige cursus. Maar ik vermoed, dat, wat Stemvers als 'bijkomend' doel beschouwde, nl. de voltooiing van het leesonderwijs der L.S., (de ontwikkeling van voordracht en leestoon, de verrijking van de taalschat, het doordringen in gedachte- en gevoelsleven van anderen) door velen voor dringender wordt gehouden dan de eerste eis. - Zijn vierde eis, dat de inhoud aantrekkelijk moet zijn, onderschrijft ieder, maar eensluidend is 't oordeel niet over 't al of niet aantrekkelijke. Acket heeft indertijd geweten wat hij deed, toen hij zijn bundel *Ouwe Getrouwen* in 't licht gaf. Dr. Staverman, die in 1936 op verzoek van de firma Thieme zijn bloemlezing samenstelde, volgde Acket's voorbeeld: hij nam verschillende beproefde bekende stukken op, waaraan de leerlingen wat te kluiven hebben en die heel goed kunnen dienen voor mondelinge of schriftelijke samenvatting. Aan mijn bezwaar, dat ik tegen de eerste druk had, (L.T. no. 92) is nu tegemoet gekomen.

Van een bundel, bestemd voor klasse I en II, heeft de beurs der ouders voordeel, maar een tweede-klasser is er minder mee ingenomen: die wil iets nieuws. Aan poëzie is het boek wat arm. Een gedichtenbundel voor 't voordrachtonderwijs er naast zal wel gewenst wezen.

A. ZIJDERVELD.

1) Een vraagteken plaatsen wij o.a. bij *beclassen, belaeyen, besaempt, beslimmert* (eer foutief voor *beslommert* dan bijvorm), *croeten* (l. *croden* = hinderen).

Aankondigingen en mededelingen.

Handelingen van het twintigste Nederlands Philologen-congres (Leiden, April 1948).

In deze *Handelingen* zijn volledig afgedrukt de openingsrede van de voorzitter B.A. van Groningen over *Tweeërlei verleden* en de slotrede van Dr J. du P. Scholtz over *Die Afrikaanse Taalkunde: 'n wetenskap in wording*. De voordrachten in de sekties zijn in uittreksel weergegeven. Wij beperken ons tot een opsomming van de Nederlandse: J.L. Pauwels sprak over *Nederlandse opvattingen over het Nederlands in België*, P.C. Paardekoper over *De foneemwaarde van de svarabhakti-vocaal*[1]. G. Kazemier koos als onderwerp *De alexandrijn in de 16e en 17e eeuw*. J.J. Mak: *Het proces in de hemel als strijdgedicht*. Fr. Vanacker wees op *Vervoegde voegwoorden*, J. Sterck op *Recente ontdekkingen betreffende het werk van Marnix van Sint-Aldegonde*. Een drietal hoogleraren, nl. W.J.M.A. Asselbergs, G.A. van Es en W.A.P. Smit bespraken eenzelfde gedicht van Huygens en wisselden daarna van gedachten.

Uit de sektie *Volkskunde* vermelden wij nog een viertal voordrachten: *Het lied van Heer Halewijn en het sprookje van Blauwbaard* door Marie Ramondt, *De invloed van het milieu op het volksgeloof* door Mej. J.C. Daan, *Mondelinge overlevering en literaire overlevering in de sprookjes* door Maurits de Meyer en *De Nobis-kroeg in mythe en cultus* door J.J. Mak. Ten dele vindt men de volledige teksten in het tijdschrift *Volkskunde*.

Commissie voor Naamkunde. In Amsterdam is opgericht een Commissie voor Naamkunde, die beoogt een centrum voor wetenschappelijk onderzoek van namen (zowel plaats- als persoonsnamen) te vormen en daarvoor allereerst zich ten doel stelt, materiaal te verzamelen, zowel uit nieuwere als oudere tijd. Zetel van de Commissie is het Trippenhuis, secretaris Dr P.J. Meertens. Met de dialecten- en de volkskunde-commissie behoort de nieuwe commissie tot de Centrale Commissie voor onderzoek van het Nederlands volkseigen, die in 1947 onder de auspiciën van de Akademie van Wetenschappen werd gevormd.

Een dialect-tijdschrift: Taal en Tongval.

In Januari 1949 zal de eerste aflevering verschijnen van het tijdschrift *Taal en Tongval*, tijdschrift voor de studie van de Nederlandse volksen streektalen, onder redactie van E. Blancquaert, G.G. Kloeke, J. Leenen, P.J. Meertens, J.L. Pauwels, W. Pée en A. Weijnen.

De redactie hoopt dat dit tijdschrift het gemeenschappelijk podium zal worden, waarop Nederland en Vlaanderen elkaar kunnen ontmoeten om de resultaten van het onderzoek, dat elk op eigen grond verrichtte, uit te wisselen.

Taal en Tongval wil niet alleen een verzameling van wetenschappelijke en populair-wetenschappelijke bijdragen zijn, maar daarnaast ook een vraagbaak voor hen, die zich voor dialectstudie interesseren. Daartoe zal het in vaste rubrieken de aandacht vestigen op nieuwverschenen boeken, ook op tijdschriftartikelen, zowel uit binnen- als buitenland, die voor deze studie van belang zijn.

1) Met deze beide voordrachten zullen onze lezers nader kennis kunnen maken.

Philosophica. Taalphilosophische Beschouwingen.

Dit boek van Dr Louis van Haecht, uitgegeven door het 'hooger instituut voor wijsbegeerte te Leuven[1)], zal voor de meeste taalkundigen zware kost zijn. Het is dan ook 'allereerst gericht tot de wijsgeer', met de bedoeling aan vakphilosophen een eerste, breedopgevatte uiteenzetting te geven van een mogelijke toepassing of van een bijvak van hun wetenschap'. Uit de brede litteratuuropgave aan het slot blijkt dat de auteur zich grondig voorbereid heeft voor deze zware taak. Systematisch is zijn werk verdeeld in drie delen: *Wetenschapstheoretische beschouwingen, Analyse van het taalphenomeen* en *De metaphysiek van de taal*, elk weer onderverdeeld in hoofdstukken. Het tweede deel, over affectieve taaluiting en effectieve taaluitdrukking, zal het meest de aandacht trekken van taalkundig geschoolden. Tot een deskundig oordeel zijn wij onbevoegd, maar uit reeds verschenen deskundige beoordeling blijkt dat Dr van Haecht werk van betekenis geleverd heeft.

Het werk en de mens Nico van Suchtelen.

Als een welverdiende hulde gaf de Wereldbibliotheek-Vereniging bij de zeventigste verjaardag van de leider Nico van Suchtelen *Een reeks beschouwingen* uit, onder redactie van Victor E. van Vriesland, die ook een *Inleiding* en *Biografische Aantekeningen* schreef. Van zeer verschillende zijden wordt dan de persoonlijkheid en het werk van de jubilaris in het licht gesteld: P.H. Ritter Jr bespreekt *Zijn stijl, zijn plaats, zijn betekenis*. Mea Nijland - Verwey eert hem *als dichter*, Johan W. Schotman *als romancier*, Dr O. Noordenbos *als filosoof*. - H.Ch.G.J. van der Mandere waardeert *De pacifist in Nico van Suchtelen*. Maria Schmitz bespreekt *Nico van Suchtelen als criticus en essayist*, Dr. V.W.D. Schenk *Nico van Suchtelen en de psycho-analyse*, Dr. Luc. Indestege: *als vertaler*, Mr J.E. Prins - Wellekes Macdonald: *als paedagoog*. Drs W.J. van de Woestijne bespreekt *De korte ontmoeting tussen Van Suchtelen en de economie*, B. Ranucci - Beckman: '*De tuin der dromen*', Manuel van Loggem: *Het dramatische werk van Nico van Suchtelen*. Van intieme aard zijn de laatste drie bijdragen, van Herman Hana, Annie Salomons en J.C. Winterink. Een nauwkeurige *Bibliografie* besluit dit uitstekend verzorgde boek.

Nieuwe nummers van de Klassieke Galerij.

In deze steeds aangroeiende reeks, uitgegeven door de Nederlandse Boekhandel te Antwerpen en mede geëxploiteerd door de Wereldbibliotheek, zijn, behalve een herdruk van de *Reinaert*-uitgave door Prof. P. de Keyser, twee nieuwe deeltjes verschenen, namelijk een verkorte uitgave van Jacob van Maerlant's *Roman van Torec* met beknopte *Inleiding* en taalkundige voetnoten door Dr A.Th.W. Bellemans, en Jan Brugman's *Verspreide Sermoenen*, ingeleid en uitgegeven door Dr A. van Dijk O.F.M. Deze bijdrage tot de Brugman-studie, met grote zorg bewerkt, is een welkome gave, te meer, nu de schrijver ons mededeelt, dat een grote kollektie sermoenen door P. Grootens S.J. in bewerking is en nog een verzameling fragmenten door zr. G. Feuge uitgegeven zal worden, waardoor het werk van deze merkwaardige

1) Leuven - Kardinaal Mercurplaats 2 - 1947.

prediker volledig ter beschikking komt. In deze bundel vindt men, na de *Inleiding* (blz. VII-XV) zeventien Mnl. teksten

(blz. 1-149) en daarna in een *Aanhangsel* nog een drietal niet-Mnl. (Duits en Latijn blz. 150-167).

Vijfstromenland.

Onder dit opschrift verscheen een nummer van de *Bongerd-boekjes*, verzameld en ingeleid door Dr J.C. Brandt Corstius en Dr G. Stuiveling (Groningen - J.B. Wolters - 1948. (Prijs f 1,50), waarin een overzicht gegeven wordt van de vijf stromingen in de Nederlandse poëzie tussen de beide wereldoorlogen (1920-1940). Meestal gegroepeerd rondom een tijdschrift, worden de dichters die tot deze stromingen behoren, door een of meer gedichten vertegenwoordigd, terwijl vooraf elke groep in een paar bladzijden gekarakteriseerd wordt.

Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands.

Van dit bekende werk van Lecoutere-Grootaers, dat zowel in Nederland als in Zuid-Afrika waardering vond, is onlangs een zesde, verbeterde en vermeerderde druk verschenen (Leuven - De Vlaamse drukkerij - Groningen J.B. Wolters - 1948). Bij de vorige druk, in 1942, had de bewerker de bezwaren van de oorlogsomstandigheden ondervonden. Nu heeft hij gelegenheid gevonden om de stof en de litteratuur tot op deze tijd aan te vullen, waardoor de bruikbaarheid en betrouwbaarheid zeer verhoogd is. In een afzonderlijke bijlage zijn Platen en kaarten toegevoegd. De tekst is in de nieuwe spelling overgebracht.

Sprokkelingen op het gebied der Middelnederlandse poëzie.

Sinds jaren is Prof. van Mierlo opmerkzaam geweest op lastige of verkeerd geïnterpreteerde plaatsen in Mnl. geschriften en heeft hij deze ‘sprokkelingen’ aan zijn medeleden van de *Kon. Vlaamse Academie* meegedeeld. Ze liggen nu gebundeld voor ons (Antwerpen - Standaard-Boekhandel - 1948. Prijs f 4.50). Deze aantekeningen bij de *Carel ende Elegast*, de *Beatrijs, Floris en Blancefloer*, de Abele spelen, de *Borchgravinne van Vergi* zijn een aanwinst voor de studie van het Middelnederlands. Daaraan zijn nog toegevoegd: een studie over *Geschiedenis en Verdichting, Uit het leven van Sinte Kerstinen*, een *Meilied* en *De biecht van den Archipoeta* (blz. 75-111).

Jaarboek 1946-47 van ‘De Fonteine’.

Dit vierde *Jaarboek*, gewijd aan de studie van de rederijkersletterkunde, brengt verscheidenheid van bijdragen. C.G.N. de Vooys wijst op *Een ruzie tussen Oudenaardse en Doornikse rederijkers*. - A. van Elslander publiceert *Een onbekend refrein van Jan van den Dale*. - G. Jo Steenbergen vergelijkt *Het spel der violieren op het Gentse ‘Landjuweel’*, dat bedoeld blijkt te zijn als ‘reactie tegen de opkomende reformatie’, met de *Elckerlyc*, die ook uit religieus oogpunt, op veel hoger peil staat.

- C. Kruyskamp beoordeelt Meyling's uitgave van *De spelen van de roode lelie*, waarop hij vrijwat aan te merken heeft. - Paul de Keyser levert een *Bijdrage tot de blazoenkunde van de rederijkerskamers*, waarin hij o.a. een blazoen met raadselachtig rebus vernuftig ontcijfert. Als onderdeel van de ‘beeldtalen’ van de Renaissance is zulke ‘rebus-taal’ niet zo onbelangrijk als men vroeger gemeend heeft. - Een uitvoerig gedokumenteerde studie van J.J. Mak geldt *Jacobus Celosse, factor van de Vlaamse*

Kamer 'In liefde groeiende' te Leiden, bekend door zijn belangrijk aandeel in *Den Nederduitschen Helicon*. - C. de Baere schrijft over *De Bedrijvigheid der Brusselse Compagnies*, A. van Elslander over *Jan Frans Willems, voorzitter van De Fonteine* (*1842-1846*). Als nieuwe publicaties beoordeelt J.J. Mak de *Twee onbekende tafelspelen* van C.F.P. Stutterheim, P. van der Meulen's proefschrift over *De Comedies van Coornhert* en *Het Volksboek van den X esels* door A. van Elslander. - H. Liebaers beoordeelt de uitgave van de *Werken van Jan van den Dale* door G. Degroote.

Het teken in de taal.

Dit onderwerp koos Prof. Dr J. Wils voor zijn inaugurele rede aan de Nijmeegse Universiteit, op 19 November. De rede is in druk verschenen bij de firma Dekker en Van de Vegt (Nijmegen - Utrecht).

Standaard-Afrikaans.

De 18de Maart l.l. hield Prof. A.J. Coetzee een intreerede over dit onderwerp bij de aanvaarding van een leerstoel in Afrikaanse taal- en volkskunde aan de Universiteit van de Witwaterswand (Pers van die Universiteit van die Witwatersrand, 1948). Hij gat een heldere uiteenzetting van de faktoren die ontstaan, ontwikkeling en voortbestaan van Standaard-Afrikaans beheersen, trekt parallellen met de ontwikkeling in andere talen, en licht zijn betoog toe met goed gekozen voorbeelden.

C.D.V.

Vondel en de Bijbel.

Van jongsaf was Vondel zó vol van de Bijbel, dat zijn spontaanste woorden er zelfs mee geladen zijn.

> 'Dies roemtmen hem voor wijs, die vinger op den mond leyd.
> O kon ick oock die kunst: maer wat op 's harten grond leyd
> Dat weltme na de keel: ick word te stijf geparst,
> En 't werckt als nieuwe wijn, die tot de spon wtbarst'.
> (Roskam 64 vv.)

Deze bekende verzen geven blijkbaar een weerklank op de gewijde tekst:
'Op dat gy niet en segget, Wy hebben de wijsheyt gevonden.... Want sy staen stille; sy en antwoorden niet meer.... Ick sal mijn deel oock antwoorden, ick sal mijn gevoelen oock vertoonen. Want ick ben der woorden vol: de geest mijnes buycks benauwt my. Siet, mijn buyck is als de wijn, die niet geopent en is: gelijck nieuwe ledersacken soude hy bersten'. (Job. XXXII 13 vv. Statenbijbel).
Mogelijk is de overeenkomst met ouder vertalingen nog groter.
G.B.

Kenden Wolff en Deken Italjaans?

Als de man van Daatje Leevend vraagt, hoe een bepaald persoon er uitziet, antwoordt ze: ‘Couzi! Couzi!’ En nog eens zegt ze, dat het op aarde wel altijd ‘Couci couci’ zal zijn (*Willem Leevend* VII 151, 154). Deze vormen kunnen moeilijk iets anders voorstellen dan het Italjaans ‘così così’, dat hetzelfde betekent als ons ‘zo zo’. Alleen had de Nederlandse uitdrukking door Asselijn's *Jan Klaasz* een te verdachte klank gekregen om hier te kunnen dienen met ernstige bedoeling. Naar de spelling te oordelen, hebben Wolff en Deken geen Italjaans gekend, maar de vreemde term op het gehoor neergeschreven.

G.B.

Uit de tijdschriften.
(November-December).

De Gids. Nov. In deze aflevering, geheel gewijd aan de herdenking van 1848, schrijft Mej. E. Verkade een belangrijk artikel over *Thorbecke, Potgieter en De Gids*, waarin zij de figuren en de karakters van de vooruitziende staatsman en de idealiserende dichter menskundig tegenover elkaar plaatst.

De Gids. Dec. W.H. Staverman publiceert een beschouwing over de verhouding van *Da Costa en Potgieter in 1848*.

Roeping. Okt. In de rubriek *Boekbespreking* beoordeelt P. Climacus Bayer O.F.M. de uitgave van Hadewijch's *Brieven* door J. van Mierlo.

De Nieuwe Stem. Okt. Anthonie Donker publiceert fragmenten uit zijn dagboek over de reis in Zuid-Afrika, met de titel *De bliksem speelt om de Doringboom*. Daarin vertelt hij o.a. over een bezoek bij Totius.

Nov. Anthonie Donker besluit de bovengenoemde bijdrage.

Dec. Het tweede deel van *Gorter's Verzamelde Werken* gaf J.C. Brandt Corstius aanleiding tot een artikel over *Het voorspel van Mei*. Daarin bespreekt hij het merkwaardige Lucifer-fragment en de vroegste sonnetten, waarin vooral de invloed van Perk nog duidelijk merkbaar is. - J.E. van Praag geeft het tweede gedeelte van een studie over *De Romantiek*, handelend over ‘De 19e Eeuw in het Teken van de Romantiek’. - *De Friese kwestie* wordt onder de aandacht gebracht door Sj. van der Schaaf, in een uiteenzetting van de Friese beweging. - Ten slotte wordt het boek van Top Naeff: *Willem Royaards. De tooneelkunstenaar en zijn tijd* geprezen als ‘een belangrijke bijdrage tot de geschiedenis van het toneel in Nederland’.

Katholiek Cultureel Tijdschrift Streven. Nov. In de *Kroniek* beoordeelt J. de Munter S.J. de *Taalphilosophische Beschouwingen* van Dr L. van Haecht.

Het Boek van Nu. Nov. In de *Kroniek van het Proza* beoordeelt Gerard van Eckeren Arthur van Schendel's *Voorbijgaande Schaduwen*. - Onder het opschrift *Van Hendrik Tollens tot Hendrik Marsman* bespreekt J.C. Brandt Corstius de tweede uitgave van *Een eeuw Nederlandse Letteren* door G. Stuiveling. - Ongunstig oordeelt Hendrik de Vries over *Het Koningsgraf* van Bertus Aafjes (*Wankel Dichterschap*). - P.H. Ritter Jr publiceert een interview *Bij Cor Bruyn*. - Josine Reuling schrijft over *De oude sprookjes*, een studie van J. Riemens - Reurslag.

Het Boek van Nu. Dec. Dit nummer, bij gelegenheid van Greshoff's zestigste verjaardag, begint met een openhartige *Brief van Jan Greshoff aan Gerard van Eckeren*. Daarop volgen vijftien *Toasten op een afwezige jubilaris* van bekende letterkundigen. - P.H. Ritter beoordeelt de *Sprookjes voor grote mensen* van Anton Coolen; G. Stuiveling het *Eiland van Circe* van Max Dendermonde (*Het menselijk tekort*). Gerard van Eckeren

schrijft, onder het opschrift *Van pauwen en pauweveren* over het *Verzameld werk* van Top Naeff. - G. Stuiveling wijst op *Nieuw licht op Boutens*, naar aanleiding van *Boutens en Bijbel* door Hk Mulder.

Tijdschrift voor Levende Talen XIV, afl. 5. Albert de la Court schrijft over *Het Nederlands als vreemde voertaal in Indonesië*. In de *Kroniek van de Nederlandse letteren* bespreekt Fr. Closset een aantal werken o.a. van S. Vestdijk.

Levende Talen. Dec. Naar aanleiding van Ramecker's proefschrift schrijft Antal M. Sivirsky uitvoerig over *De ontdekking van de Hongaarse literatuur en haar ontdekster A.S.C. Wallis*. Hij bespreekt haar vertalingen uit het Hongaars en prijst haar roman *Een Hongaarsche samenzwering*, waarin Hongaarse motieven verwerkt zijn. - A.J. de Jong beoordeelt de uitgave van de *Legende van Sint Servaes* door J. Notermans; J.F. Buisman Jr beoordeelt *Taal en Volk van Twente* door H.L. Bezoen.

Dietsche Warande en Belfort. Sept.-Okt. P. Sobry publiceert een voordracht over *Literatuurstudie en universiteit*. - Anton van Duinkerken vervolgt en besluit zijn beschouwing over *De Peel-romans van Antoon Coolen*. - In de *Kroniek der Poëzie* bespreekt Hubert van *Herreweghen Werk van jongeren*, namelijk van A.K. Rottiers, Firmin van der Poorten, Jos. Coveliers, Remy C. van de Kerckhove en Erik van Ruysbeek. - In de *Kroniek van Nederland* geeft L.C. Michels zijn Nijmeegse herdenkingsrede *In memoriam B.H. Molkenboer O.P.* - Onder de *Boekbesprekingen* vermelden wij de beoordeling van Van Mierlo's uitgave van *Hadewijch's Brieven* door St. Axters en de beoordeling van Overdiep's *Volkstaal en Dialektstudie* door J. Leenen.

Nov. In de *Kroniek van het Nederlands proza* bespreekt André Demedts *Werk van West-Vlamingen*, nl. de jongste roman van Stijn Streuvels: *Beroering over het dorp*, en van F.R. Boschvogel: *Niet wanhopen, Maria Christina*. - Albert Westerlinck (*Mijmerend over Ernest Claes*) wijst op twee geschriften, aan deze auteur gewijd, nl. door Louis Sourie en door A. Boni. Hoewel hij het tweede belangrijker acht, ontwikkelt hij ook daartegen ernstige bezwaren. Onder *Boekbesprekingen* geeft dezelfde schrijver een overzicht van Literatuur en wetenschap in Nederland. Hij bespreekt de *Verzamelde letterkundige opstellen* van C.G.N. de Vooys, de *Inleiding tot de stylistische interpretatie van literaire kunst* van W. Kramer, het proefschrift over *Het Nederlandsche Kwatrijn* van J.D.Th. Warners, de uitgave van Vondel's *Leeuwendalers* door A. van Duinkerken, de verzamelde werken van Jan Greshoff en van H. Gorter, en noemt ten slotte nog enkele andere werken.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Okt. In een uitvoerige *Kroniek* schrijft Julien Kuypers een beschouwing *Na twee jaar culturele samenwerking tussen Noord en Zuid*.

Nov. Herman Teirlinck (*Pointering 48*) geeft een *Bestek voor een dispuut over tooneelkunst en tooneelletterkunde in Vlaanderen*. De zeventigjarige Top Naeff wordt gevierd in een huldigingsgedicht van Johan Daisne en een artikel (*Een grote dame*) van Maurits Roelants, terwijl zij zelf een uitvoerig overzicht geeft van de ontwikkeling der letterkunde sedert 1880 (*Vluchtige balans*).

De Vlaamse Gids. Dec. Gerard Walschap huldigt de vijftigjarige *Vest dijk*. - L. Mantiers schrijft over *Het Willems-fonds heden en morgen*, om te betogen dat er op sociaal en economisch gebied voor de Vlaamse beweging nog een omvangrijke taak bestaat. - J. Greshoff geeft een uitvoerige kritische beschouwing over *Nieuw Nederlands proza*: over de laatste roman *Naar de eenzaamheid* van de z.i. niet genoeg gewaardeerde P.H. van Moerkerken. Minder gunstig is zijn oordeel over J.C. van Schagen (*Flarden van den wind*) en over Dola de Jong (*En de akker is de wereld*), over de te vroeg gestorven J.W.G. Verhage (*Het onverbreekbare zegel*) en over B. Rijdes (*Twee tegen een*). - In de *Critiek van de Vlaamse dichtkunst* geeft M. Rutten een grondige studie over *Herwig Hensen*, met de ondertitel ‘de zegen van het moeilijk dichterschap’. Na zijn vroegere studie over J. Daisne en B. Decorte is dus de trits van dichters voltooid, die hij onder het levende geslacht als de belangrijkste beschouwt. - M. de Vroede publiceert twee brieven uit 1881 van *Conscience en Beets*.

Ons eie boek. Sept. Gerhard Beukes herdenkt *J.F.W. Grosskopf*, als mens en kunstenaar. Groot is zijn verdienste als ‘die heraut van die kunsspel in Afrikaans’. Hij wijdde zijn volle aandacht aan ‘die Ideedrama’, maar slaagde het best in het realistische drama, waarvoor hij een degelijk fundament gelegd heeft. - P.C. Schoonees schrijft over de vrouwelijke auteur M.E. Rothmann, die sinds vijf-en-twintig jaren werkzaam is, maar eerst onlags haar verspreide schetsen en vertellingen gebundeld heeft. - De rubriek *Op Taalwag* geeft een studie over A.H. Jonker's taalgebruik (*Op taalbesoek by A.H. Jonker*). - Het *Kritiese Bulletin* geeft een lange reeks beknopte besprekingen van Afrikaanse en Nederlandse boeken. Uitvoeriger is een bespreking van F.E.J. Malherbe's *Wending en inkeer*, door S.P.E. Boshoff, en van Totius' laatste bundel *Skemering*, door Tj. Buning.

Ad interim. Sept.-Okt. In de *Critische Bijlagen* schrijft Miep van der Bom - Luitingh een opstel *Over de Zuid-Afrikaanse dichter W.E.G. Louw*. - Jan Spierdijk schrijft over *F. Bordewijk. Een romantisch rationalistische bouwmeester*.

Podium. Okt. Deze aflevering is geheel samengesteld uit bijdragen ter huldiging van de vijftigjarige S. Vestdijk, o.a.L. Vroman: Het spoor van de oude heer Visser; V. Varangot: Vestdijk als romancier; A.J.W. Kaas: S. Vestdijk en Anton Wachter; D. Opsomer: Bij een halve eeuw Vestdijk.

Wending. Nov. P. Minderaa geeft in de *Kroniek over poëzie* een samenvatting van wat in het laatste halfjaar verschenen is.

Museum. Aug.-Sept. C.B. van Haeringen beoordeelt Overdiep's *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIe eeuw*, waarin hij ‘défauts en qualité's’ van Overdiep's werkwijze aantoont. - A. Weynen beoordeelt *Taal en Volk van Twente* van H.L. Bezoen.

It Beaken. Des. Chr. Stapelkamp vindt in de Friese verbindingen *bliken dwaen, gjin lichten dwaen, writen dwaen* aanleiding om het gebruik van *doen* (hulpwerkwoord of zelfstandig) en allerlei Germaanse dialekten en talen na te gaan.

Acta linguistica IV Fasc. 3. Deze aflevering bevat o.a. een artikel van Alan S.C. Ross over *The fundamental definitions of the theory of language*, en een van Alan H. Gardiner over *De Saussure's Analysis of the signe linguistique*. In de Kroniek bespreekt Louis Hjelmslev *La comparaison en linguistique* van J. Vendryes.

Persoon en Gemeenschap. Nov. Willem Prée publiceert een kongresvoordracht van 1946 over *Standaard-uitspraak van het Nederlands in België*, waarin hij het betreurt dat het standaard-Nederlands in zijn vaderland nog zulk een geringe verbreiding gekregen heeft, maar niettegenstaande blijft hij overtuigd dat ‘een standaard-uitspraak hoognodig is’.

Leuvense Bijdragen XXXVIII, afl. 1-2. J. Hendrickx publiceert Fragmenten van oude Leuvense stadsrekeningen over de bouw van het stadhuis (1448). - J.L. Pauwels maakt opmerkingen over De alfabetische rangschikking der *Van*-namen. - L. van den Kerckhove behandelt De namen van de *merel* in de Zuidnederlandse dialecten.

Bijblad, afl. 1-2. Dit nummer bevat o.a. een bespreking van A. Bach's *Die deutschen Personennamen* door K. Roelants, van P.J. Meertens' *Zeeuwse familienamen* door J. Lindemans, van A.A. Verdenius' *Studies over zeventiende-eeuws* door J. Loenen, van Degroote's uitgave van Jan Smeken's *Gedicht op de feesten ter eere van het Gulden Vlies te Brussel in 1516* door J. Gessler.

C.D.V.

[Nummer 2]

Klemverschuiving bij samengestelde woorden.

Klemtoon bestaat uit twee elementen, klem en toon, oftewel dynamisch en muzikaal accent. De gangbare opvatting is dat de lettergreep die in een woord de zwaarste klem bezit steeds dezelfde is als die de hoogste toon draagt, dat dynamisch en muzikaal accent in het Nederlands steeds samenvallen. Deze opvatting is echter niet juist. In verzen waarin het natuurlijke zinsritme gemetriseerd wordt op de grondslag van regelmatige afwisseling van lichtere en zwaardere dynamische accenten, zoals jambische en trochaeische verzen, kunnen we herhaaldelijk constateren dat een syllabe met een lichter dynamisch accent een hogere toon draagt dan een zwaarder beklemde syllabe die er onmiddellijk op volgt. Ik laat hier, uit Gorters *Mei*, een paar van zulke verzen volgen en men zal erkennen dat het voor een modern versgehoor heel normale, gang bare types zijn:

... en stooten op jachthorens toen ze voor...
... was 't schateren van den lichtwaterval...
... raderen wieleren dat licht rondspat...

Dit zijn vijfvoetige jambische versregels. In het eerste voorbeeld heeft in de derde voet de lichter beklemde syllabe een hogere toon dan de zwaarder beklemde (jácht*ho*rens), in het tweede voorbeeld zien we hetzelfde gebeuren in de vierde voet (lícht*wa*ter*val*), in het derde voorbeeld in de vijfde voet (rónd*spat*). De wijze van beklemming van de woorden *jachthorens, lichtwaterval* en *rondspat* wijkt in deze verzen af van die in de natuurlijke gesproken taal, want hierin rusten zwaarste klem en hoogste toon tezamen op de eerste syllabe. In het vers blijft de hoogste toon op de eerste syllabe liggen, maar verschuift de zwaarste klem naar de tweede als gevolg van de metrisering van het ritme. Wij kunnen hieruit de conclusie trekken dat de metrisering der accenten zich alleen bekommert om de klem, terwijl voor het taalgevoel het wezenlijke van het accent zit in de toon. Men kan bij de versificatie de klem van een woord verleggen, zonder dat het taalgevoel er zich aan stoot, mits men de toon maar op de natuurlijke plaats laat liggen. De fout van de ouderwetse, schoolmeesterlijke scanderende voordracht zat niet in het verschuiven van de natuurlijke klem, maar in het feit dat men met de natuurlijke klem ook de natuurlijke toon verschoof, en dat duldt het taalgevoel niet zo maar.

Zou in vroegere eeuwen het taalgevoel net zo op klemverschuiving zonder toonverschuiving hebben gereageerd als tegenwoordig? Absoluut zekere gegevens hierover zijn er waarschijnlijk niet te vinden, omdat het een kwestie van voordracht geldt, maar het lijkt toch wel zeer plausibel dat een vers van Hooft in zijn tijd niet anders is gelezen dan een vers van Gorter in de onze. Wanneer dus Hooft jambische verzen schrijft als de volgende (ik ontleen de voorbeelden aan het boek van Kazemier):

... daer sijn Voorsaeten vroom noyt schattinghen ontfingen...
... wat siet ghij deerlijck om naer uw Grootvaeders rijck...
... toont ons noch eensjens maer dat soet' aenschijntjen...

dan zullen we *voorsaeten, grootvaeders* en *aenschijntjen*, die in de natuurlijke taal hun hoogste toon en zwaarste klem op de eerste syllabe hadden, wel moeten lezen met de hoogste toon op de eerste en de zwaarste klem op de tweede. Gegevens over klemtoonverschuivingen die bepaalde woorden in de loop der tijden zouden hebben ondergaan, zijn er m.i. uit verzen niet te halen. De dichters hebben ten allen tijde in principe de vrijheid gehad om, met behoud van de natuurlijke toon, van de natuurlijke klem der woorden af te wijken. Zij zullen er niet in alle tijden even druk gebruik van hebben gemaakt, maar een volstrekte metrisering van klem en toon beide zal toch misschien nog wel zeldzamer zijn dan het gebruik van volstrekt zuivere rijmen.

In al deze gevallen betreft het klemverschuivingen in samengestelde woorden: *jachthoren, lichtwaterval, rondspat, voorzaten, grootvaders, aanschijntjen*, die dus van nature de zwaarste klem op de eerste syllabe hebben en een lichtere klem op de tweede. De verschuiving kan echter ook optreden bij afleidingen die nog een volklinkend suffix hebben. Bij Hooft vindt men b.v. ook jambische verzen als:

> ... een groten hoop minnaren...
> ... onsterffelijck sijn dees schoonheden...

waarbij, tegen de natuurlijke uitspraak in, *minnaren* en *schoonheden* de zwaarste klem op de tweede syllabe hebben, met behoud alweer van de hoogste toon op de eerste. Behalve bij samenstellingen met volklinkend tweede lid en afleidingen met volklinkend suffix vinden we deze klemverschuiving ook nog bij andere woorden die door de een of andere oorzaak een tweede syllabe met volklinkende vocaal bezitten, b.v. bij de eigennaam *Wodan* in het volgende vers van Gorter:

> ... en als een herder stond Wodan en laag...

We kunnen dus de volgende algemene regel opstellen: een syllabe met volklinkende vocaal die volgt op een syllabe met hoofdklemtoon draagt een bijklemtoon; bij metrisering der dynamische accenten kan de hoofdklem op de syllabe met bijtoon en de bijklem op de syllabe met hoofdtoon gelegd worden. Of de klemverschuiving werkelijk ook altijd fonetisch gerealiseerd wordt dan wel misschien hoofdzakelijk voor ons gehoor bestaat, wil ik hier niet nader onderzoeken. Niet alleen omdat men daarvoor instrumenten zou nodig hebben, maar ook omdat het er voor ons onderwerp niet wezenlijk toe doet. Een feit is dat de klemverschuiving altijd gerealiseerd kan worden en dat hij voor ons gehoor altijd reëel ís.

Naast deze klemverschuiving met behoud van de oorspronkelijke toon, die ieder woord van twee of meer syllaben met volklinkende vocalen in potentie in zich draagt, maar die slechts incidenteel in verzen gerealiseerd wordt, staat de min of meer vaste klemverschuiving bij woorden van de bedoelde bouw in de natuurlijke gesproken taal, die steeds met toonverschuiving gepaard gaat. Terwijl de oorzaak van de klemverschuiving in verzen kunstmatig is, want metrisering van het ritme is stellig iets kunstmatigs, moet de oorzaak van de min of meer vaste klemverschuivingen gelegen zijn in eigenaardigheden van het natuurlijke taalsysteem. Heel in het algemeen kan men zeggen dat de volklinkende vocaal in een syllabe met bijklemtoon betrekkelijk zwak staat en altijd bedreigd wordt door het gevaar van klankverlies, van reductie tot de

toonloze vocaal *ə*, de meest frequente klank van onze taal. Om het gevaar van klankverlies af te wenden zal de volklinkende vocaal met bijklemtoon altijd een zekere neiging hebben om uit reactie zijn accent te verzwaren. Om een voorbeeld te noemen: het woord *jónkvrouw* heeft enerzijds de mogelijkheid in zich om zijn tweede, bijtonige syllabe te reduceren tot een geheel toonloze, met als resultaat *joffer* of *juffer*, anderzijds de mogelijkheid om die bijtonige syllabe te verzwaren ten koste van de eerste, hoofdtonige, met als resultaat *juffróuw*, of met nog verdere reductie van de eerste syllabe, *j'frouw*. Er was ook nog een middenweg geweest, nl. de beide syllaben even zwaar van klem en even hoog van toon te maken, dus *jónkvróuw*. Een dergelijke woordaccentuatie is in onze taal echter uiterst labiel en in de regel heeft bij gelijke accentuatie van twee opeenvolgende syllaben de tweede de neiging om de eerste te overheersen. Niettemin kan hij voorkomen en aangezien deze verschuiving, die men haast klemverdubbeling zou kunnen noemen, na de incidentele verschuiving in verzen, wel de meest onvaste verschijningsvorm ervan is, moeten de voorwaarden waaronder hij optreedt nu allereerst nader onderzocht worden.

Een woord kan in een zin staan vóór de zinshoofdtoon, ónder de zinshoofdtoon en ná de zinshoofdtoon. In een enkelvoudige gewone-mededelings-zin is het hoofdaccent dalend en zijn alle accenten die op dit hoofdaccent volgen eveneens dalend of geheel vlak. Ik kan het zinnetje *Ik ga vandaag naar Amsterdam* op de volgende manieren uitspreken:

Ik ga vandáág (stijgend) *naar Am*-(lichter stijgend)*sterdàm* (zwaar dalend).

Ik ga vandáág (stijgend) *naar Am*-(zwaar dalend)*sterdam* (dalend of vlak).

Ik ga vandààg (zwaar dalend) *naar Am*-(vlak)*sterdam* (dalend of vlak).

Ik gà (zwaar dalend) *vandaag naar Amsterdam* (alles vlak, eventueel de laatste syllabe nog iets dalend).

Ik (zwaar dalend) *ga vandaag naar Amsterdam* (alles vlak).

Wanneer men aan alle lettergrepen van dit zinnetje zwaar accent wil geven: *ík gá vándáág náár Ámstérdàm* krijgen ze allemaal stijgend accent, behalve de laatste lettergreep -*dam*, die het zwaar dalende hoofdaccent van de zin draagt. Het laatste zware accent van een dergelijke zin is dus steeds het hoofdaccent, de voorafgaande zware accenten zijn stijgend, de lichtere accenten zijn vóór de zinshoofdtoon vlak tot licht stijgend, ná de zinshoofdtoon vlak tot licht dalend. Wanneer ik nu een lichter accent ná de zinshoofdtoon wat op wil halen, kan ik dat haast alleen maar doen door het hoofdaccent van de zin naar die syllabe te verplaatsen, m.a.w. door verschuiving van klem en toon. Vóór de zinshoofdtoon kan ik echter alle lichtere accenten even zwaar maken als de zwaardere zonder dat er enige wezenlijke verschuiving optreedt.

Ik keer weer terug tot mijn voorbeeld *jonkvrouw*. Maak ik een zinnetje: *er kwam een jònkvrouw*, met het hoofdaccent op het laatste woord, dan kan ik niets doen om de laatste syllabe meer tot zijn recht te doen komen zonder door een ruwe klemverschuiving het woord wezenlijk te veranderen. Maak ik daarentegen een zinnetje: *de jónkvrouw verschèèn* dan kan ik de *jónkvrouw*, met zwaarder accent op de eerste syllabe, zonder enige gewelddaad maken tot een *jónkvróuw* met twee even zware en even hoge stijgende accenten. Ja zelfs kan ik de tweede syllabe nog wel wat meer nadruk geven dan de eerste, zonder de eerste daar nu direct mee te verzwakken en te vervlakken, dus zonder een opzichtige klemver-

schuiving te veroorzaken. Men zou hier met recht van een zwevend accent kunnen spreken, want het is op beide syllaben ongeveer even zwaar en kan naar willekeur op een van beiden iets zwaarder gemaakt worden.

Dit zwevende karakter van het stijgende accent in het zinsgedeelte voor de hoofdtoon vertoont zich niet alleen bij samengestelde woorden die onder de hoofdtoon, bij dalend accent, aan hun eerste syllabe de grootste zwaarte blijven geven, maar ook bij woorden die onder de hoofdtoon hun zwaarste klem al hebben verschoven naar de tweede syllabe. Ik zeg, en ik meen dat dit de algemene uitspraak is: *die jongen is doofstòm*, met de zwaarste klem op de tweede syllabe, maar: *die dóófstómme jongen*, met vrijwel gelijk accent op beide lettergrepen. Evenzo: *dat gordijn is blauwgròèn*, naast: *dat bláúwgróéne gordijn*. Het woord *vierkant* wordt niet door iedereen op dezelfde manier geaccentueerd, maar ik zeg ook: *die tafel is vierkànt*, naast: *die víérkánte tafel*. Hetzelfde constateert men ook bij sommige afleidingen van samenstellingen en samenstellende afleidingen, b.v.:

het grasperk is driehòèkig	} naast {	*een dríehóekig grasperk*
de muziek klonk bovenààrds	} naast {	*bóvenáárdse muziek*
de opzet was grootschèèps	} naast {	*een gróótschéépse opzet*
de strijd was ondergrònds	} naast {	*de óndergróndse strijd*

Met deze voorbeelden zijn we al weer een stap verder naar de vaste klemverschuiving. Helemaal vast is de verschuiving hier nog niet, want vóór de zinshoofdtoon gedragen deze woorden zich niet anders dan alle andere samengestelde woorden (van het type *jònkvrouw*), alleen ónder de zinshoofdtoon hebben ze de klem steeds verlegd. Een werkelijk vaste verschuiving, waarbij het proces zijn eindpunt heeft bereikt en tot rust is gekomen, vinden we in woorden als *eerzùchtig*, afgeleid van *èèrzucht*, maar toch in iedere positie met de zwaarste klem op de tweede syllabe, *hoogmòèdig*, afgeleid van *hòògmoed, afgrìjselijk*, afgeleid van *àfgrijzen*, enz.

Ik heb hierboven al aangeduid wat m.i. de algemene oorzaak is waardoor het verschuivingsproces op gang is gekomen, nl. het verzet van de bijtonige syllabe tegen de vervlakkingstendentie, de drang tot zelfhandhaving van de volle vocaalklank. Hiermee is echter nog maar weinig verklaard. De vraag rijst: waarom wint in het ene woord de verschuivingstendentie het en in het andere niet? Waarom blijven sommige woorden halfweg het proces steken en krijgen andere een vaste nieuwe accentuatie? Ik meen dat hierbij drie verschillende factoren onderscheiden moeten worden:

1°. de zelfstandigheid of onzelfstandigheid der leden van het samengestelde woord;

2°. de ritmische structuur van het woord;

3°. de analogie, het ontstaan van woordgroepen met een bepaalde accentuatie.

Over elk van deze drie factoren een enkele opmerking.

Zolang de *Zeedijk* inderdaad een dijk langs de zee is, zullen de leden van de samenstelling *zee* en *dijk* een zekere zelfstandigheid behouden voor het taalbewustzijn en zal de samenstelling tengevolge van dat bewustzijn zijn vorm ongerept, dat wil dus ook zeggen met de natuurlijke accentuatie op de eerste syllabe, kunnen bewaren. Gaat die zelfstandigheid voor het taalbewustzijn echter verloren

en wordt de *Zeedijk* een straat tussen andere straten, die niets meer met de zee te maken heeft en in niets

meer aan een dijk herinnert, dan kunnen er twee dingen gebeuren: òf het tweede lid wordt gereduceerd en er ontstaat iets als *Zeed'k*, zoals *zadd'k* uit *zakdoek*, òf het tweede lid handhaaft zich ten koste van het eerste en er ontstaat een vorm *Zeedìjk*. Wat bepaalt de keuze tussen *Zeed'k* en *Zeedìjk*, tussen *zadd'k* en *zaddòèk*? Misschien de vraag of een woord dient om te roepen of te noemen dan wel alleen om aan te duiden. Bij een roepende of noemende functie wordt de tweede syllabe licht met een zekere helderheid en nadruk uitgesproken en gaat daardoor vanzelf de eerste overheersen, bij een aanduidende functie wordt alle kracht samengetrokken op de eerste syllabe. Vandaar dat bij plaats- en straatnamen veel klemverschuiving plaats vindt, vandaar dat b.v. ook een vorm als *juffròùw*, met verschoven klem, alleen in de aangesproken persoon gebruikt wordt. Maar hoe is dan de verschuiving te verklaren bij een huiselijke zaaknaam als *rookvlèès*? Misschien als winkelwoord? Koopt, en noemt, men vaker rookvlees dan zakdoeken?.... Het zal moeilijk zijn voor iedere afzonderlijke klemverschuiving een overtuigende verklaring te geven, men is er nu eenmaal niet bij geweest toen ze ontstonden. Maar de ‘noemnamen’ met verschoven klem, niet alleen plaatsnamen maar ook b.v. *Palmzòndag, Pinksterdrìe, Nieuwjaarsdàg, madelièfje, schoppenààs*, zijn te talrijk dan dat de functie van het noemen er geen rol bij zou hebben gespeeld. Het zijn volstrekt niet altijd de inboorlingen die een plaatsnaam met verschoven klem uitspreken: *Oegstgèèst* en *Leeuwàrden* b.v. zijn niet autochtoon. In hoeverre roepende conducteurs bij dergelijke verschuivingen een rol hebben gespeeld, zal ook wel weer niet zijn vast te stellen, maar het is een feit dat ieder die veel moet roepen de neiging heeft al roepend te variëren en te vervormen en een eigen melodie te cultiveren.

De tweede factor die ik noemde als bewerker van klemverschuiving is de ritmische structuur van een woord. Onze taal heeft een voorkeur voor een alternerend ritme. Dat wil dus zeggen dat in een driesyllabig woord met de hoofdtoon op de eerste lettergreep de derde de neiging heeft om een bijtoon te krijgen en de tweede om geheel toonloos te worden. Wie *Heeroma* heet kan dagelijks opmerken hoe zwak de *o* in de tweede lettergreep van zijn naam staat, doordat *Hee* de hoofdtoon en *ma* de bijtoon heeft. Men heeft òf neiging om *Heerema* te zeggen òf *Heeròma* met klemverschuiving. In een driesyllabig woord van een dergelijke structuur, met een volklinkende vocaal in de tweede lettergreep, is klemverschuiving eenvoudig hét middel om deze van twee zijden bedreigde klank te redden. Wanneer men van *mìsdaad* een afleiding met *ig* wil maken, is het niet meer dan natuurlijk dat dit woord als *misdàdig* wordt uitgesproken. Maar men moet toch wel in het oog houden, dat deze ritmische tendentie volstrekt geen wet is. Allerlei andere factoren kunnen hem doorkruisen. De z.g. scheidbaar samengestelde werkwoorden laten het accent niet van de eerste naar de tweede syllabe verhuizen, omdat de samenstellende delen van het woord voor het taalgevoel nog een te grote zelfstandigheid hebben en daarom het accent houden dat zij in de zin hebben. De infinitief *ùìtmunten* houdt het hoofdaccent op *uit*, het adjectief *uitmùntend* kon daarentegen zijn eigen gang gaan. Iets dergelijks vinden we b.v. bij *schààpachtig* naast *reusàchtig*: in het eerste woord is *schaap* een zelfstandigheid tegenover het suffix *achtig*, in het tweede zijn *reus* en *achtig* tot één geheel versmolten. *Uitmùntend* en *reusàchtig*

zijn helemaal overgeleverd aan het spel van fonetische krachten en zij handhaven hun klank in dat spel ook met zuiver fonetische middelen. *Uìtmunten* en *schààpachtig* hebben de ruggesteun van de duidelijk besefte betekenis der samenstellende delen om hun klank te handhaven, de fonetische krachten hebben op hen veel minder vat. Merkwaardig is dat naast *misdàdig* het substantief *mìsdadiger* staat, maar dat een samenstelling met dit laatste woord als *beròèpsmisdàdiger* weer klemverschuiving vertoont. *Beròèpsmisdàdiger* is in overeenstemming met de alternerende tendentie, bij *mìsdadiger* is deze tendentie weer doorkruist door het verband met *mìsdaad*. Bij vierlettergrepige woorden vindt men ook wel een dactylisch ritme inplaats van jamben: *school* en *ònderwijs* leveren, tezamengesteld, niet *schoolònderwìjs* maar *schòòlonderwìjs* op, met de hoofdtoon op de eerste en de bijtoon op de vierde syllabe. *Mìsdadiger* heeft hetzelfde ritme als *schòòlonderwìjs*, dus op zichzelf is het niets vreemds dat het woord zo bestaat; alleen vraagt men zich af waarom de taal in dit geval geen moeite doet om de volklinkende *a* van de tweede syllabe te redden.

Met *schòòlonderwìjs* en *beròèpsmisdàdiger* zijn we eigenlijk al bij woorden terechtgekomen waarbij het ritme klemverschuivend werkt zonder dat er van handhaving van een bedreigde klank sprake is. Het betreft hier trouwens ook klemverschuivingen in samengestelde woorden die zelf weer als tweede lid van een nieuwe samenstelling optreden. Ik geloof dat in dergelijke gevallen de klemverschuiving, dat wil zeggen de schikking van de accenten in een bepaald ritme, veel ‘klankwettiger’ werkt dan bij gewone drie- of viersyllabige woorden. Dit is ook wel te begrijpen, want men vindt hier dikwijls drie of vier, hetzij met hoofdtoon hetzij met bijtoon, geaccentueerde lettergrepen vlak op elkaar. Daar moet enige orde in gebracht worden, en aangezien alle syllaben volklinkende vocalen hebben, kan de handhaving van de klank geen richtsnoer zijn bij het leggen van de klem. Men zegt *brìèfkaart*, maar *prèntbriefkàart*, men zegt *ìngang* maar *vòòringàng*, en ik geloof dat het wel altijd zo gaat. Eigenlijk gebeurt hier hetzelfde in een woord, wat in verzen als ik van Gorter en Hooft citeerde in een zin gebeurt. Alleen gaat het vers verder dan het proza in gevallen waarin het tweede lid weliswaar twee syllaben met volklinkende vocalen bezit, maar toch geen samenstelling is of althans niet als zodanig in het taalbewustzijn leeft. Een samenstelling als *hoofdarbeid* schikt zijn accenten wellicht nog op de eerste en derde syllabe, in overeenstemming met het alterneringsprincipe, maar een woord als *doodsvijand* toch nauwelijks meer. Zo zijn er dus ook hierbij grensgevallen.

Als derde factor bij het spel der klemverschuivingen noemde ik de analogie. In de studies die tot dusver over de klemverschuiving verschenen zijn heeft men aan deze factor verreweg de grootste aandacht besteed. Er zijn samengestelde woorden die ontstaan zijn door het isoleren van een stukje zin en die dus ook de accentuatie die zij in de zin bezaten hebben bewaard, en er zijn samengestelde woorden die gevormd zijn naar analogie van andere woorden en die dus daarvan de accentuatie hebben overgenomen. De samengestelde woorden van de eerste groep hebben dikwijls de hoofdtoon op hun tweede lid, die van de tweede groep dikwijls op hun eerste lid. Men kan in ieder geval, in welk stadium van de taalontwikkeling men ook zijn uitgangspunt neemt, werken met het bestaan van een groep samenstellingen met betoond tweede lid naast een groep met betoond eerste lid. Wanneer nu een woord met betoond

eerste lid zijn klemtoon gaat verschuiven naar het tweede lid, kan men altijd wel beredeneren dat hierbij analogie in het spel is: het woord is onder invloed gekomen van een woord met betoond tweede lid.

Ik zal natuurlijk de werking van de analogie niet ontkennen, maar ik meen toch dat hij minder belangrijk is dan men wel heeft aangenomen. Heeft men groepen van woorden samengesteld met *-zinnig* of *-zuchtig* of *-moedig* als tweede lid, dan spreekt het vanzelf dat *onzinnig, rechtzinnig, vrijzinnig*, of *eerzuchtig, oorlogzuchtig, waterzuchtig*, of *hoogmoedig, overmoedig, twijfelmoedig*, niet los van elkaar kunnen bestaan of ontstaan. Iedere samenstelling dient als model voor andere samenstellingen. Maar men mag van de analogie als verklaring alleen gebruik maken, wanneer men een duidelijk en overtuigend model kan aanwijzen. Geen algemeen model dus, maar een bijzonder model. Woorden die worden samengesteld uit een syntactische verbinding van adjectief plus substantief behoren volgens de regelen der kunst hun hoofdaccent op hun tweede lid, dus op het substantief, te hebben en wanneer het anders is moet er, eveneens volgens de regelen der kunst, invloed worden aangenomen van de groep samenstellingen gevormd uit substantief plus substantief. Dat kan zolang het om een oud woord als *blìndeman* gaat misschien nog enigszins overtuigend klinken, maar bij woorden als *pràchtkans, rèùzekamer, ròtleiding*, gevormd met de onverbuigbare adjectieven *pracht, reuze* en *rot*, gelooft niemand in een dergelijke constructie. Zou *je hebt een prácht kàns* tot *pràchtkans* geworden zijn omdat men dacht aan *òòrlogskans*? Of acht men *pràchtkans* primair en *pràcht kàns* secundair, omdat *pracht* nog maar bezig is zich tot adjectief te ontwikkelen en nog niet praedicatief gebruikt kan worden? Dat argument geldt dan in elk geval niet bij *reuze* en *rot*, want dat zijn al volledig ontwikkelde adjectieven. *Je hebt een réúze kàmer* of *we hebben hier een rót lèìding* staat enerzijds naast *je hebt een rèùzekamer, we hebben hier een ròtleiding*, anderzijds naast *je kamer is reuze, de leiding is rot*. De juiste verklaring van deze samenstellingen ligt trouwens voor de hand: het zijn affectwoorden die geïsoleerd zijn uit een met affect geladen syntactische verbinding, waarbij het adjectief de (dalende) hoofdklemtoon van de zin kreeg en het daarop volgende substantief alleen maar bijtoon. Van klemverschuiving in het samengestelde woord is hier dus helemaal geen sprake, we kunnen dit toevallig constateren omdat we er om zo te zeggen zelf bij zijn geweest. Van het ontstaan van *blìndeman* zijn we geen getuige geweest en daarom kunnen we daarbij zo grif analogie aannemen.

Wie de samengestelde woorden met klemverschuiving in het Nederlands volledig zal willen inventariseren en verklaren (iets waar ik me hier in de verste verte niet aan wil wagen), zal voor ieder geval waar hij analogie in het spel acht, een duidelijk en reëel voorbeeld moeten aanwijzen. Wetten en regels zullen er op dit gebied niet veel te vinden zijn, maar wel bepaalde tendenties. De woorden kunnen in zekere zin naar vrije verkiezing aan deze tendenties gehoorzamen of niet. Men kan dan ook alleen maar de eis stellen om de gevallen waarin de verschuiving zich heeft voltrokken te ordenen en te verklaren, niet de, soms zeer talrijke, uitzonderingen die aan de verschuivingstendentie weerstand hebben geboden. Het is als met de vervormingen in de gevoelswoorden, waarbij evenmin klankwetten zonder uitzonderingen te ontdekken vallen, maar waarbij toch ook alweer niet iedere richting en regelmaat ontbreekt.

Ook de onvastheid in de taal is echter boeiend en waard om beschreven te worden, misschien nog wel boeiender dan alle vastheden - misschien juist omdat er in ieder 'illegaal bestaan tegen de wetten aan' een ongrijpbaar mysterie blijft?

Maart 1946.
K. HEEROMA.

Engelse invloed op het Nederlands. (Derde nalezing)[1].

Sedert mijn laatste bijdrage leverde een nieuwe oogst, grotendeels bijeengebracht uit dagbladen, weekbladen en tijdschriften, het bewijs dat de Engelse invloed op het hedendaagse taalgebruik nog niet geluwd is. In bonte rij geven wij weer een opsomming van de aangetekende plaatsen:

De wetsvoorstellen hadden maar een '*narrow escape*'. - Een behoorlijke '*finger in the pie*' krijgen. - Kwesties die op seconden '*getimed*' dienen te worden. - Een blijspel dat een '*long run*' heeft gekend. - Dat behoeft geen *make-up* (figuurlijk gebruik). - Engeland dat meest redelijk welvarend en soms zeer *well-to-do* is geweest. - Een document dat als *working paper* ter tafel zal verschijnen. - De Europese *balance of power*. - De Utrechtse Jaarbeurs als '*tradeway*' voor West-Europa. - De handeling doet soms wat *thriller-achtig* aan (daarnaast: een *thriller-cultus*). - Deze *strubbles* over onze samenwerking. - Hij was wat *showy*. - Op een volstrekte *nonprofit* basis (= geheel belangeloos). - Daar vindt men de *leisure class*, die zich dag in dag uit vermaakt. - De *finishing touch* aan iets geven. - Het nauwkeurig '*timen*' van een dergelijke explosie. - Een enorme *moral uplift*. - een opportunist *if ever there was one*. - Dat de commissie òf niet aan bod komt, òf een '*walk-over*' heeft. - Met welke *unspeakable terms* iemand als Slauerhoff zulk gedoe zou hebben gekarakteriseerd. - Het *air-conditioned* Spanje. - De '*fine frenzy*' die de dichter meesleept, was niet zijn deel. - Uitgeweken Brabanders, een *clan* vormend temidden der Hollanders. - Om *his masters voice* te doen klinken. - Dat de '*rank and file*' van de massa meer en meer wordt uiteengedreven. - De *key-men* en de beheersers van het publiciteitsapparaat. - Een tandarts moet de komende generatie *dental-minded* maken en daartoe een goede *home-care* van het gebit bevorderen. - Welke bladen *self-supporting* zijn. - *On speakable terms* zijn met iemand. - Goed gecoördineerd '*teamwork*'. - Een aantal *displaced persons*. - *Swingden* grootmoeders ook al? - Het *wellfare*-werk voor militairen.

In bijna al deze voorbeelden onderstelden de schrijvers bij hun lezers voldoende kennis van het Engels, waarbij de aanhalingstekens vaak - hoewel niet altijd - ter waarschuwing dienden. Waar men aarzelde, wordt soms een verklaring toegevoegd, b.v. 'Een politiek van "*containment*", dat is tegenhouden'. Soms meent men dat het Engelse woord onmisbaar of onvervangbaar is, maar vaak neemt men niet de moeite, een Nederlands aequivalent te zoeken. Een aardig voorbeeld is *overdone*. Een auteur zegt, zonder verdere toelichting: Hij is hierin een tikje '*overdone*', maar Greshoff heeft het over formuleringen, 'welke men het

1) Vgl. N.T. XXXIX, 145-149, XL, 172-173, XLI, 175-176.

beste met het Engelsche woord "*overdone*" kan kenschetsen'. Een derde schrijver echter meent het verklarend te kunnen vervangen: 'Het is "overdone", gelijk de Engelsen dit noemen, te dik opgelegd, te schril, te schetterig'.

Een schrijver over het '*wait and see*' -systeem had even te voren de goed-Hollandse uitdrukking 'de kat uit de boom kijken' gebruikt. Een ander vertaalde Hij is '*fed-up*' zelf met: hij heeft er genoeg van.

Er zijn ook Engelse woorden voor tot nu toe onbekende zaken, toestanden, funkties, die eerst in het verband of door uitlegging verstaanbaar worden, b.v. *stuntmen*: lieden die in de films halsbrekende toeren voor hun rekening nemen, of *usher*: helpster bij internationale conferenties, nader verklaard in een artikel: Ervaringen van een 'usher', waar ook van een *chief-usher* sprake is. Het nieuwe wordt dan aangeduid door de toevoeging 'zogenaamd', b.v. Het systeem van de zogenaamde '*blockbooking*', d.i. gedwongen afneming van de jaarproduktie bij de filmindustrie. Of: een zogenaamde *daynursery* d.i. kinderbewaarplaats in een grote Amerikaanse stad. Zonder uitlegging is niet duidelijk wat men verstaat onder '*Garden clubs*' in Nederland, of met moord- en brand*strips* in de dagbladen, of onder: een cameraman en een *scriptgirl*, of *sponsored* programma's: advertentieprogramma's in de bioscoop, een *steeperarm* = mechanische kunstarm, een voetbal*pool*, een Amerikaanse *bootlegger*.

Ten slotte nog enkele losse woorden, ten dele vroeger onopgemerkt gebleven: op het gebied van mode: *new look, pull-over, pump* (een soort damesschoen, *nylon* (met wisselende uitspraak), *permanent wave*. Op oeconomisch en technisch gebied: *barter* (ruilovereenkomst), *plastic, ball-point* pennen (reeds vertaald met kogelpuntpennen), een modern ingerichte *pantry*, ingebouwd tussen de *cockpit* en de cabine; *fototips* (wenken voor amateurs, naar de uitdrukking: een *tip* geven), een *groundman* (werkman die de tennisbanen in orde houdt), *telenews, televisie-set*. Verder nog als hondennaam *puk* (Eng. pug dog) - de Amerikaanse benaming *behaviorist*, en de bij de jazz behorende woorden als *band, drum, drummer*.

Een bewijs van vertrouwdheid met het vreemde woord is de verbogen vorm: *shockinge* woordjes. Evenzo de reklamenaam *sprinterkoek*, naar de sportterm *sprinter*: snelrijder op korte afstand. Aandacht verdient ook de vraag, in hoeverre de vreemde klank, al of niet als spellinguitspraak, aangepast is aan het Nederlandse klanksysteem. Een aardig voorbeeld levert het werkwoord *overlappen*, terwijl men daarvoor verdere gegevens kan vinden in de lijst die in Koenen-Endepols' *Verklarend Handwoordenboek* II (1939), blz. 1248-1253 toegevoegd is. Dit is bovendien van belang, omdat daarin de woorden met vernederlandste uitspraak te vinden zijn. Ook Van Haeringen heeft in zijn *Nederlands Woordenboek*[3] (1948) tal van Engelse woorden opgenomen die in ons land min of meer gebruikelijk zijn. Wie dus de lijst van W. de Hoog, die ik reeds in 1925 beoordeelde en aanvulde, op de hoogte van het hedendaagse gebruik zou willen brengen, heeft overvloedige stof tot zijn beschikking.

C.G.N. DE VOOYS.

De foneemwaarde van de Svarabhakti-vocaal[1].

Toen van Wijk in de fonologische beschouwingswijze een nieuwe factor invoerde, die van het taalgevoel nl.[2], was dat zonder enige twijfel een belangrijke verbetering t.o.v. het nogal strak-dogmatisch geformuleerde systeem waar de Praagse school enige jaren mee gewerkt had. Maar aan de andere kant is het niet te ontkennen dat er zekere gevaren liggen in het hanteren van dit taalgevoel-criterium. Ieder ogenblik blijkt ons immers opnieuw dat de letter in onze moderne samenleving een uiterst belangrijke rol speelt, en dat het schriftbeeld daardoor op bepaalde punten het taalgevoel van een gemeenschap sterk kan beïnvloeden: 'spellingpronunciations' zijn helemaal niet zeldzaam[3], en evenmin verbazen we ons bij de ontdekking van het feit dat het schriftbeeld de mensen volkomen valse suggesties bij kan brengen. Zo hebben we allemaal iemand nodig gehad om ons erop te wijzen dat *zestig* en *Zondagse* altijd een *s* als beginfoneem hebben, en dat *vijftig* en *Vrijdagse* geen *v* bevatten maar een *f*. We hebben ons ooit laten suggereren dat het possessivum *uw* uit twee fonemen bestond, en waren ons niet bewust van de homonimie van dit woord met het personale *u*.

Maken we ons los van de letter dan moeten we m.i. tot de conclusie komen dat bv. de anlaut van *glijden, gloven* en *gleuf* dezelfde is. Mij althans lijkt het dat het catechismus-woord *geloven* iets heel anders is als het in gewone sfeer gebruikte *gloven* 'vermoeden', 'menen'. Het dialectisch zeer verspreide participium *gegloofd* maakt het heel aannemelijk dat de meeste ABN-sprekers in de bijbehorende infinitief pas dan aan een *ge*-prefix kunnen denken als ze zich het woordbeeld voor de geest roepen. Ik herinner me althans levendig m'n eigen verbazing toen ik - een soortgelijk geval - ontdekte dat het woord *blieven* 'lusten' gespeld kon of 'moest' worden als *believen*, alsof er sprake was van een *be*-prefix.

Een ander voorbeeld. Het lijkt me dat we in het woord *terug* geen samenstelling voelen met *te*, zoals dat wèl het geval is bij *tekort, teveel* of *tegoed*. In mijn gehoor is er geen enkel uitspraakverschil waar te nemen tussen *trog, trug* en *traag*. In de samenstelling *terugtrekken* klinken de

1) Uitgewerkte tekst van een voordracht, gehouden op het 20e Nederlandse Filologen-congres, te Leiden op 1-2 April 1948. - Er is m.i. geen reden om [ə] en [ʌ] als twee aparte fonemen te beschouwen. Wie dat wèl wil doen, kan misschien aan het twijfelen gebracht worden, door na te gaan met welke fonemen we te doen hebben bij de vetgedrukte letters in **d**e volgende woorden: *theeb**u**s, reb**u**s, b**u**s, omnib**u**s, autob**u**s, kwieb**u**s, prim**u**s, dreum**e**s, huism**u**s, croc**u**s, katter**i**g, katter**u**g, nietsn**u**t, bouwp**u**t, degelijk, ongel**u**k, gel**u**k, dat is d**é** man voor dat werk, dat is j**é**.* - In de laatste twee voorbeelden bv. neem ik bij mezelf duidelijk lippenronding waar; blijkbaar beslist de klemtoon over [ə]- of [ʌ]- realisering. - A.W. de Groot schijnt eveneens de vocalen van *de* en *put* als realiseringen van één foneem te beschouwen: hij geeft deze twee woorden althans als voorbeelden van één foneem (*Voyelle, consonne et syllabe, Arch. néerl. phon. exp.* XVII (1941) 22).
2) Vgl. ook bv. A.W. de Groot, *t.a.p.* 23: 'il est évident aussi que la conscience linguistique est la source principale pour connaître la structure d'une langue'.
3) C.B. van Haeringen, *Spelling-pronunciations* (*NT* XXXI 97 vv. en 152 vv.) noemt de svarabhakti-onderdrukking niet.

twee ‘anlauten’ in mijn oor precies hetzelfde, tenzij.... ik het woord lees. Het is me dan bijna niet mogelijk om de šva in het eerste deel te verdonkeremanen, omdat ik de sterke invloed van het schriftbeeld onderga.

In een woord als *gelukkig* daarentegen blijft die šva altijd staan naar ik meen. Wat er ook van zij: deze voorbeelden zullen wel voldoende zijn om te laten zien dat het lang niet eenvoudig is om zonder meer bij elk ndl. woord, de fonemen te noemen waar het uit bestaat.

Het is niet moeilijk om te laten zien dat onze spelling - vergeleken althans met bv. de Franse of de Engelse - vrij dicht genaderd is tot wat men een fonologisch ideaal zou kunnen noemen. Maar juist hierin ligt een van de redenen dat een Nederlandse lezer zoveel sterker aan de letter hangt als bv. een Engelse die wel gedwongen is om zich daarvan geregeld een flink eind te distanciëren[1)].

Met dat al blijft het volop de moeite waard om juist voor het Nederlands de verhouding te bestuderen tussen fonologie en spelling. Zonder twijfel zou een intelligente Nederlandse analfabeet, een dankbaar proefkonijn wezen voor de fonoloog die eens na zou willen gaan, wat er van het taalgevoel (het foneemgevoel als men wil) overblijft als elke grafische suggestie eens wordt weggenomen. Ik vermoed dat de resultaten van zo'n onderzoek verrassend zouden wezen.

Laten we één enkel facet van de verhouding *taalgevoel-spelling* eens wat nader onder de loupe nemen: de kwestie van de svarabhakti. Als we onbevooroordeeld luisteren naar uitspraakverschillen in het laatste deel van twee woorden als *knorrig* en *borg*, dan zullen we m.i. toch moeten bekennen dat die niet te ontdekken zijn. Ik vermoed dat de hiervóór genoemde analfabeet het niet alleen met ons eens zou wezen, maar zich bovendien nog hogelijk zou verbazen als we hem onze spelling-gewoontes bij zouden brengen, en hij daarbij zou ontdekken dat we in een grote groep woorden (die van het type-*borg* nl.) bij de spelling maar liefst een hele lettergreep plegen weg te moffelen. Dat als gevolg daarvan de boomsoort *wilg* en het adjectief *willig*, of de strafvoltrekkende *galg* en het adjectief *gallig*, alleen homoniem zijn in gesproken Nederlands maar niet in onze spelling, dat zou de genoemde proefpersoon er zeker toe brengen om naar een uitleg te vragen van zo'n vreemde manier van doen. Men kan met deze voorbeelden doorgaan: *balk* en *billijk, telg* en *stellig, wilg* en *wollig*, het zijn allemaal gevallen die ons om een verklaring vragen van het feit dat zoveel šva-vocalen, in geschreven Nederlands stelselmatig niet tot hun recht kunnen komen.

Men zal zich herinneren dat er ooit een tijd geweest is, waarin dat anders was. Franck's *Mittelniederländische Grammatik*[2)] geeft ons tenminste al vormen te over waaruit dat blijkt, en ook uit de 17e eeuw kennen we nog wel voorbeelden van zulke spellingen. Voor zover ik zie, is de laatstgenoemde groep van vindplaatsen evenwel gekenmerkt doordat ze tot de poëzie beperkt blijft[3)]. Klaarblijkelijk zijn deze šva-spellingen door

1) Toch kent ook deze taal spelling-uitspraak: men zie v. Haeringen, *t.a.p.* 99.
2) ^{2}1910, blz. 54 vv.
3) Allemaal poëtisch zijn bv. een zevental Vondel-citaten bij Branco van Dantzig, *Das Svarabhakti-Phänomen in der niederländischen Sprache* (*Arch. néerl. phon. exp.* VII (1932) 53). - H.W.E. Moller, *Vondel's spelling* (*Ts.* XXVII 106 vv.) zwijgt over het al dan niet spellen van de svar.-vocaal bij deze dichter.

de metriek veroorzaakt: met de algemene aanvaarding van het metrisch gebonden vers, was het erg gewenst om zo nodig op sommige plaatsen het aantal lettergrepen met één te kunnen vermeerderen. Frapperend is in dit verband het volgende vers van Vondel:

> 'Wanneer de koey nu *kalve*, en van het *kallef* scheide,
> Dan alle uw zorgen aen het jonge *kalf* besteet'[1].

Nu moet een aantal mnl. voorbeelden zeker met enige scepsis bekeken worden, omdat de dialect-uitspraak in enkele van die woorden een heldere klinker heeft, zoals Franck *t.a.p.* terecht opmerkt. De gewone gevallen van svarabhakti kunnen daar moeilijk mee vergeleken worden, en evenmin mogen we zonder meer van een dergelijke spelling spreken bij Gezelle wanneer hij bv. schrijft: 'dit arem herte mijn'[2].

Dat moderne dichters vrijwel nooit meer van dergelijke spellingen gebruik maken, is des te opvallender omdat lettergreep-vermindering - het tegenovergestelde procédé - herhaaldelijk voorkomt. Elisies als *kindren, dappre* of *wakkre* zijn heel normaal. Ik kom straks nog even op dit feit terug.

Wat ervan zij: klaarblijkelijk heeft er al sinds eeuwen een kracht op onze spelling gewerkt, lijnrecht in strijd met de uitspraakgewoontes van verreweg het grootste en historisch belangrijkste deel van ons taalgebied. Het is hier niet de plaats om een gedétailleerd historisch onderzoek in te stellen naar de oorzaak van dit eigenaardige feit; we kunnen volstaan met op te merken dat noch het Engels noch het Duits sporen van svarabhakti vertonen[3]. Klaarblijkelijk hebben we hier met een karakteristieke eigenschap van het Nederlands te maken. De veronderstelling ligt voor de hand dat Duitse woordbeelden onze spelling op dit punt beinvloed hebben. Men moet bedenken dat in deze taal, het spellen van svarabhakti-vocalen sinds 1300 practisch niet meer voorkomt[4], ofschoon de klanken zelf in veel Duitse dialecten aangetroffen worden.

Belangrijker als de vraag naar de oorsprong van deze Nederlandse spelling-traditie, is die naar de gevolgen ervan. Herhaaldelijk kan men waarnemen dat svarabhakti-vocalen bij het lezen onderdrukt worden. Ook al zegt dat voor normaal gesproken ABN nog weinig of niets, toch kunnen we niet ontkennen dat er ook bij dit laatste taalgebruik een dergelijke neiging valt waar te nemen, zij het ook op geen stukken na zo sterk. In sommige woorden kan een té sterk uitgesproken šva herinneringen opwekken aan een vulgaire uitspraak, en daar ligt klaarblijkelijk ook de reden waarom moderne dichters die vocaal niet meer durven te gebruiken, in tegenstelling met de elisie, die hoegenaamd geen verband met 'onbeschaafdheid' suggereert.

1) Gecit. *WNT* VII 926; cursivering van mij.
2) *Gedicht aan den onbekenden lezer*. - Men vergelijke verder *toorn, hoorn, doorn* en *koorn* met *toren, horen, doren* en *koren*. Zie ook i.v.m. de heldere vocaal, de voorlopige definitie van het begrip *svarabhakti*, hierachter blz. 79.
3) Men vergelijke voor het Engels de uitspraak van woorden als *shelf, twelve, self, wolf, milk, silk, bulk* enz., en de spelling *tulip* t.o. *tulp*. Volgens Jespersen, *Lehrb. der Phon.*^{5} (Leipzig, Berlin 1932) 194, noot 1, wijst Ellis, *Pron. f. Singers* 67 op een 'Schwanken zwischen einer und zwei Silben in *elm, film*'. - Vgl. voor het Duits N. van Wijk, *Phonologie* 114. - In een Frans woord als *film* kan ik me niet herinneren dat ik ooit een vocaal hoorde tussen *l* en *m*.
4) Hans Reutercrona, *Svarabhakti und Erleichterungsvokal im Ahd., bis ca. 1250*, blz. XXIX (Heidelberg 1920).

Om nu op de beschaafde uitspraak terug te komen: die šva-reductie waar we over spraken, is op zichzelf ook weer aan bepaalde enge grenzen gebonden die niemand kan overschrijden zonder on-nederlands te spreken. Zo wekt een uitspraak [wʊlk] en min of meer ook [wʊlkə] makkelijk associaties met dialectsprekers (vooral Noordelijke als ik me niet vergis), òf (en dan vooral als hier bv. de *l* wat 'dunner' uitgesproken wordt) met het Nederlands van Duitsers of Fransen. Vooral bij het type [wʊlkə] is het nodig om heel subtiel te onderscheiden, wil men aangeven waar precies de grenzen liggen tussen onnatuur, beschaafde en onbeschaafde uitspraak[1)].

Zoëven hebben we een onderscheid gemaakt tussen een woordtype met *-lk* in auslaut, en een met *-lk-* in inlaut. Het is van belang om hier nog iets dieper op in te gaan.

Bij een inlauts-type als *wolken* is weliswaar een kleine šva-vocaal in de uitspraak normaal, maar in een vorm als *volkomen* is diezelfde klank tussen *l* en *k* m.i. zelfs ondenkbaar. Dat is eveneens het geval in woorden als *volkorenbrood, elkaar, erkennen, verkopen, vernietigen* of *orkaan*. Nu kan men erop wijzen dat de zinsandhi evenmin svarabhakti kent (*het is vér gekomen met hem; het is bár koud buiten*), en dat de meeste voorbeelden die ik aanhaalde, samenstellingen of afleidingen zijn waarin de grondwoorden geen svarabhakti-vocaal kenden. Maar in elk geval houden we dan nog over *elkaar* en *orkaan*, steeds zonder šva. Zetten we hier nu een aantal andere niet-samenstellingen naast (*varken, armoe, erker*), dan valt het verschil direct op: de laatste groep heeft normaal altijd een šva. Wie erop wijst dat *elkaar* in gesproken ABN vrij zeldzaam is, blijft dan toch altijd nog met *orkaan* zitten. Vanwaar dat verschil tussen *orkáán* en *várreken*?

Er is geen enkele reden om bij dit ene voorbeeld stil te blijven staan: men kan er woordparen naast zetten als *Vérrewer* (eigennaam) - *verwérreven; vólleken - volkómen; wólleven - wolvín; bálleken - balkón; tárrewe - karwéí*. Alles bij elkaar mogen we uit dit materiaal toch wel op z'n minst concluderen dat de accent-verhoudingen in het woord, een belangrijke rol spelen bij het al dan niet ontstaan van svarabhakti-vocalen. Hierachter op blz. 82 vindt men de formulering in minder vage termen.

Toch is daarmee nog lang niet alles hierover gezegd: er zijn nog andere factoren in het spel. Nemen we een woord als *volkeren*. Naar mijn gevoel zal een lichte šva hier al gauw de gedachte opwekken aan een onbeschaafde uitspraak. De verklaring ligt voor de hand: in spontaan ABN zal niemand dit woord makkelijk over z'n lippen krijgen: het is een typische schrijftaalvorm, waarbij de spelling bizonder sterk z'n invloed op de uitspraak kan laten gelden.

De veronderstelling ligt voor de hand dat we een dergelijk verschijnsel ook in bepaalde leenwoorden tegen kunnen komen. Ik kan me in woorden als *álkohol* of *álbum* inderdaad geen šva-uitspraak herinneren, hoe gunstig het accent hier ook ligt; in *álmanak* heb ik die vocaal daarentegen wel eens gehoord, maar toch altijd direct met de bijgedachte: 'Kijk, daar heb je de onbeschaafde spreker'. Daar staat tegenover dat een mondelinge

1) Vgl. Jac. van Ginneken, *Het fortislenis-karakter der Oudnederlandsche neusen vloeiklanken leeft nog voort in de vorming der verkleinwoorden, OT* III 173. - De in dit artikel geformuleerde regels zijn zeker belangrijk; de historische conclusies eruit laten we voor rekening van de schrijver.

ontlening als *ópkàl(l)efateren* z'n šva zelfs in de spelling opgenomen zag, zodat hier elk gevaar voor onderdrukking van die klank afwezig is (nog afgezien van de kwestie van de gebruiksfeer), in tegenstelling met eerstgenoemde, 'geleerde' ontleningen. Toch mogen we niet vergeten dat auslaut-combinaties, ongeacht hun etymologische herkomst, steeds hardnekkig aan hun šva vast blijven houden: in *psalm, palm, term* of *talk* is die vocaal onmisbaar.

Daarmee komen we aan de kernvraag van deze bespreking: heeft de svarabhakti-vocaal foneemwaarde of niet? Men begrijpt na het voorafgaande nu wel, dat een antwoord hierop maar niet in enkele woorden te geven is.

De auslaut-combinaties komen natuurlijk op de eerste plaats. Hierbij zou ik de volgende formulering willen gebruiken: als men aan de šva in *billijk, willig* en *gallig* foneemwaarde toekent, dan is er niet de minste reden om dat niet te doen bij die van *balk, wilg* en *galg*[1]. We zagen al eerder dat de (diachronisch) vreemde woorden van dit type, geen uitzondering op deze regel maken.

Dan komt het type-*balken* ter sprake. Na het voorafgaande kan dat eigenlijk niet veel moeilijkheden meer opleveren. Onafhankelijk van het feit of de šva hier nu wel altijd en overal gerealiseerd wordt, is het foneem toch steeds aanwezig. We twijfelen daar immers evenmin aan bij een woord als *het*, waarvan de realisering zo vaak alleen maar uit een *t*-klank bestaat. Bovendien is bij het type-*balken* de band met het enkelvoud sterk genoeg om het šva-foneem te bewaren voor verdwijning uit het taalbewustzijn.

Maar ontbreekt nu zo'n bijbehorend grafisch monosyllabum, en vertoont de uitspraak van een bepaald woord in geen enkele positie en bij geen enkele spreker een spoor van een šva, dan staan de zaken natuurlijk anders. Daarom mogen we geen šva-foneem aannemen in samenstellingen van het type *verkopen* (*volkomen*) of *vernietigen*, en evenmin bij de types *álkohol* of *orkáán*[2]. Bij het voorlaatste type ziet men dus duidelijk het effect van woordbeeld-invloed op het foneemgevoel, en daarmee op de aanwezigheid zelf van bepaalde fonemen. Had het Nederlands geen 'letterspelling' gekend zoals nu, maar bv. een beeldschrift, dan kan men met vrij grote zekerheid zeggen dat woorden als *alkohol, almanak* of *algebra* de weg opgegaan zouden zijn van *opkalefateren*: er zou zich in onze uitspraak een šva-foneem achter de *l* ontwikkeld hebben.

In een woord als *wolvin* (overigens niet zó vaak gebruikt) kan men het verband met *wolf* misschien iets losser vinden, vergeleken met de pluralisvorm *wolven*. In dat geval moet men wat voorzichtiger zijn om van een šva-foneem te spreken. Nog sterker zal die aarzeling worden bij

1) Dat ik hier iets voorzichtiger formuleer, vindt z'n oorzaak in de opvatting van Blancquaert die de šva-articulatie in deze woorden niet voldoende vindt om 'een afzonderlijke syllabe te maken' (*Pract. uitspraakleer van de Ndl. taal* 162 (Antwerpen 1942)). Vgl. verder Branco van Dantzig die zegt dat er soms in het Nederlands een svarabhakti-vocaal gehoord wordt die 'das Wort keinesfalls um eine neue Silbe verlängern soll' (*t.a.p.* 52). - Op enkele problemen van de lettergreep hoop ik in een afzonderlijke studie nader in te gaan.

2) M.a.w. resp. de ongunstig geaccentueerde samenstelling met svar.-loze grondwoorden, de geleerde ontlening met gunstig accent, en het simplex (al dan niet leenwoord) met ongunstig accent voor het ontstaan van de svar.-vocaal.

het behandelde *volkeren*, dat men wel niet helemaal als een plurale tantum op zal vatten in de zin van *blaren* of *kleren*, maar dat toch eigenlijk al vrij los is komen te staan van *volk*. - Bij *elkaar* kunnen we zelfs zeggen dat er voor de normale taalgebruiker geen verband meer aanwezig is met *elk*, waardoor automatisch het šva-foneem hier komt te vervallen. Wel is de etymoloog zich bewust van die band, maar om zijn taalgevoel hier tot een voorwerp van onderzoek te maken, dat lijkt me een té hachelijke onderneming dan dat ik me daaraan zou durven wagen.

We hebben in de titel van deze inleiding het woord *svarabhakti* gebruikt, maar ons tot dusver nog niet afgevraagd of er zich geen moeilijkheden voordoen bij de definiëring van dat begrip. Toch is dat geen overbodige weelde want het blijkt lang niet makkelijk om precies te zeggen wat het nu eigenlijk is. Ik ben geneigd om de definitie voorlopig als volgt te formuleren: svarabhakti is het verschijnsel dat in foneem-verbindingen van doffe vocaal[1] + *r, l*, of *n* + šva + heterorgane consonant, de šva in onze spelling meestal niet wordt weergegeven, en als gevolg daarvan in de uitspraak soms minder of helemaal niet tot z'n recht komt.

Nu ziet men dat er nogal wat gevallen niet door deze definitie gedekt worden. Ik noem de woorden waarin de šva gespeld wordt (b.v. *hennip, korrel, mannetje*), ik denk aan vormen als *mannelijk/manlijk* of *gannef/ganf*, waar de spelling aarzelt, en verder heeft men dan nog gevallen als *moei*(*e*)*lijk, heug*(*e*)*lijk* of *vrouw*(*e*)*lijk* waarin bovendien de doffe klinker nog ontbreekt alsmede de door de definitie vereiste *r, l* of *n*.

Een meer bevredigende definitie heb ik helaas niet kunnen vinden. Bekijken we die van de *Katholieke Encyclopedie*[2] eens wat nader, dan blijken er ook daartegen bezwaren te rijzen: 'Swarabhakti... is het verschijnsel, dat er zich tusschen twee consonanten een vocaal ontwikkeld heeft, bijv. *vollek* < *volk, gallem* (Vondel) < *galm*'.

Immers: in een aantal oudere Germaanse teksten treffen we al sporen van svarabhakti aan, en in verschillende moderne Germaanse dialecten vinden we precies hetzelfde verschijnsel terug. Onder zulke omstandigheden heeft het niet veel zin om van een ontwikkeling te spreken[3]. Bovendien zouden we tegen onze zin een aantal gevallen buiten deze definitie moeten houden, omdat daarin etymologisch altijd een vocaal tussen de bedoelde consonanten aanwezig is geweest. Ik bedoel hier woorden als *elf* < **ainliþa, twaalf* < **twaliþba, elk* < **aina-lîka, melk* < **meluk* enz. En tenslotte houden we ons hier bezig met het bepalen van een synchronisch begrip, waarbij we diachronische elementen principiëel uit moeten schakelen.

Als het om een definitie van het begrip *svarabhakti* gaat, kunnen de

1) De op blz. 76 noot 2 genoemde gevallen vallen niet alleen vanwege hun heldere klinker buiten deze definitie, maar bovendien nog omdat de slot-*n* niet uitgesproken wordt, voor zover ik na kan gaan. *Toorn* 'drift' vormt natuurlijk een uitzondering, maar dit is uitsluitend een schrijftaalvorm.

2) XXII 355 (A'dam 1938). - Voor het mnl. blijkt Franck het begrip svar. heel wat ruimer te nemen (*t.a.p.* 54 vv.) en Reutercrona doet het voor het ohd. in z'n aangehaalde studie eveneens. Men leze daaruit vooral de *Einleitung* (XXVI v.v.), en vergelijke verder Sievers z'n definitie (*Grundzüge der Lautphysiologie* 142 (Leipzig 1876)).

3) Zie H. Zwaardemaker Cz en L.P.H. Eijkman, *Leerboek der Phonetiek* 221, alsmede Reutercrona *t.a.p.*, die evenmin in een nieuwe ontwikkeling geloven.

fonetici ons dan misschien niet helpen? Wie er het register van Zwaardemaker-Eijkman op naslaat, zal het woord daar vergeefs zoeken. Maar wèl vinden we in het handboek zelf, een uiteenzetting over korte onderbrekingen tussen bepaalde consonant-verbindingen. Die z.g. glijders worden onderverdeeld in stemhebbende en stemloze, terwijl de consonantverbindingen afzonderlijk beschouwd worden, al naar gelang ze an- of auslautend zijn[1]. Merkwaardig genoeg worden de zo belangrijke inlautende niet behandeld, althans niet op deze plaats en onder deze naam. We komen straks nog op deze groep terug.

We lezen nu dat medeklinker-verbindingen in anlaut meestal glijderloos zijn, met uitzondering van [kn] en [pn], en soms ook van [kn], [tw], [lw] en [pt], waar het Nederlands een stemhebbende glijder kent. ‘De finale medeklinkerverbindingen in onze taal (evenals trouwens in het Fransch, Duitsch en Engelsch) zijn glijderloos.’ Laten we de stemloze glijders nu even buiten beschouwing (die kunnen het immers toch niet tot foneem brengen, en zijn voor ons onderzoek dus niet van belang), dan blijkt er in de uitspraak van het ABN maar één uitzondering over op deze auslautregel. ‘De verbindingen van [l, r, n] met een volgenden willekeurigen medeklinker (behalve een dentaal[2]) hebben den stemhebbenden glijder, dien zij sinds eeuwen hadden, bewaard’. ‘Men noemt dit verschijnsel met een Indisch woord svarabhakti’[3].

Nu hebben wij al eerder in onze eigen definitie de factor ‘spelling’ verdisconteerd, en zelfs uitdrukkelijk opgemerkt dat er daardoor bepaalde groepen van woorden buitengesloten moesten worden. Nu mogen we van de foneticus toch op de eerste plaats verwachten dat hij zich niet door die spelling op een dwaalspoor zal laten brengen, en met name hier niet de fout zal begaan, om gespelde šva's *šva* te noemen, en niet-gespelde šva's de naam *glijder* te geven.

Zwaardemaker-Eijkman maken die fout inderdaad niet. Eén bladzij verder zeggen ze uitdrukkelijk: ‘De grens tusschen glijder en klinker [ə] is meestal moeilijk te trekken, omdat die bepaald wordt door den duur.’ In *bakker, adem* enz. ‘is deze [ə] in veler uitspraak niet veel meer dan een glijder.’ En ook omgekeerd blijken er geen fonetische grenzen te zijn tussen de twee: ‘de finale [rm, rp, rk, lk] verdienen wegens hun stemhebbenden glijklank een eenigszins uitvoerige bespreking, omdat uit de cijfers [van den duur] duidelijk volgt, hoe deze klank langzamerhand het karakter van [ə] kan krijgen’[4].

Ten overvloede blijkt hier dus, dat instrumentaal-fonetisch onderzoek onze fonologische waarnemingen bevestigt. Maar tegelijk is ons nog iets anders duidelijk geworden en wel dit: we mogen ons onderzoek naar eventuele šva-fonemen niet beperken tot een willekeurige groep van

1) *A.w.* 220 vv. - Een bezwaar tegen het uit het Engels vertaalde *glijder* zou misschien kunnen zijn, dat de fonetiek deze term al kent in de betekenis ‘geruisklank’, dus t.o. *klapper*.
2) Hier hebben de schrijvers blijkbaar de combinatie *rn* over het hoofd gezien: *kern, karn, torn* en *modern* vertonen de svar. heel duidelijk. Mej. van Dantzig meent zelfs dat juist bij deze verbinding ‘das Veranlassen einer zweiten Silbe kaum zu umgehen’ is (*t.a.p.* 52). - In mijn eigen uitspraak van bv. *karn* zijn zelfs tong-*r* en *n* niet homorgaan: bij de laatste klank voel ik duidelijk een kleine opschuiving van de tong naar voren.
3) *A.w.* 221.
4) *A.w.* 301.

glijders (de svarabhakti-gevallen nl.), maar moeten het ook over andere groepen uitbreiden, temeer omdat ons al gebleken is hoe moeilijk het begrip svarabhakti te definiëren was. Uit de gegevens van de fonetiek blijkt duidelijk dat alle stemhebbende glijders, op z'n minst de potentie hebben om het foneem [ə] te vertegenwoordigen.

Dat vereenvoudigt de problemen allerminst. Nemen we om te beginnen eens enkele voorbeelden van stemhebbende anlautsglijders. Zou de analfabeet uit het begin, het gevoel hebben dat er een foneem ligt tussen de begin-consonanten van bv. *kwartje* en *kwebbelen*? Het lijkt me niet erg waarschijnlijk. Levert de combinatie *kn* een soortgelijk resultaat op? Zijn *knabbelen, knoeien, knijpen* of *knoop* vrij van zo'n tussenfoneem? Ook hier zou ik wel een bevestigind antwoord op durven geven, al moet ik bekennen dat ik niet goed raad zou weten met de vraag, of ik woorden als *k*(*o*)*nijn* of *k*(*a*)*naal* over dezelfde kam zou willen scheren als de zojuist genoemde met een gespélde *kn*-anlaut.

Van de andere anlautcombinaties die Zwaardemaker-Eijkman ons noemden, kunnen we *pn* en *pt* practisch buiten beschouwing laten, omdat *pneumatisch, Pniël* en *Ptolemeus* er vrijwel de enigste voorbeelden van zijn, terwijl ik me bij de *lw* moeilijk andere vormen voor kan stellen als *loyaal* en *loyaliteit*. Ik krijg de indruk dat al deze woorden nog een té labiele uitspraak hebben en nog tézeer als buitenbeentjes worden gevoeld, dan dat ze naar Nederlandse foneem-normen beoordeeld zouden kunnen worden. Tenslotte hebben we dan nog de *tw*: ook in woorden als *twist, twee* of *twijfelen* zullen intelligente analfabeten, dunkt me, wel niet in de verleiding komen om aan šva-fonemen te denken tussen de anlautsconsonanten.

Een foneem aantonen in een vóórtonige lettergreep van het type consonant-vocaal zoals hier, is des te moeilijker omdat het Nederlands op die plaats alleen bij hoge uitzondering iets anders duldt als een šva. Het zijn bijna alleen (licht geaccentueerde) prefixen waarbij dat kan gebeuren: *bijziendheid, meegaandheid, nakomelingschap*, en daarnaast een enkel ander woord als bv. *bizonder*. Onze taal heeft zoals bekend, een sterke neiging om allerlei uitzonderingen te normaliseren, en het zijn uiteraard vooral leenwoorden die daaraan moeten ‘geloven’. Men denke aan *stesjón, benáál, benáán, peróchie, kemíés, kenáál, revíér,tebák, mezíék, kenón, cheféúr* enz.[1)]. Als de consonant-verbinding zich daartoe leende, werd zelfs in een volgend stadium de šva uitgestoten: *couléúr > kléúr, borát > brát, couránt > kránt* enz.[2)]. Aan de twee voorbeelden *cheféúr* en *kránt* kan men zelfs zien, hoe ‘levend’ deze structurele eigenschap van het ndl. woord is.

1) Bij deze woorden is de vraag niet zozeer, hoeveel mensen beelden zich in dat ze in *tabak* een [a.] spreken, maar: is er nog wel iemand die het doet, en is er dus wel sprake van een [a.]-foneem? Een fonetisch onderzoek zal vrij zeker op de eerste vraag een ontkennend antwoord geven. In dat geval dient de realiteit van de šva-uitspraak hier aanvaard en ‘gestandaardiseerd’ te worden. M.i. heeft inderdaad ‘de Nederlandse schrijver van een Nederlandse grammatica de primaire taak... om... de “onpartijdige” rol van “appareil inscripteur” te spelen’, met als studieobject uitsluitend het spontaan gesproken, verzorgde ABN, dus vooral niet het ‘colloquial Dutch’. Vgl. G. Kloeke, *NT* XL 37.

2) Vgl. M.J. van der Meer, *Hist. Gramm. der ndl. Sprache*, I § 235.

Na de aus- en anlautglijders krijgen we op de derde plaats die van de inlaut te behandelen. Vooral bij de bespreking van de rol die het accent in deze hele kwestie speelt, hebben we er al het een en ander van gezegd, zodat we hier met een aantal aanvullingen kunnen volstaan.

Tegenover de kleine groep zonder morfeemnaad, staat een belangrijk grotere die zo'n grens wèl bezit. In deze laatste groep moet speciaal gelet worden op de samenstelling van de consonantgroep, waarbinnen de svarabhakti op kan treden. Ter illustratie geef ik hier de vormen *mé**lkb**oer* en *mé**lk**en*. Vraagt men zich af, welke van de twee šva's het makkelijkst te onderdrukken is, dan is het antwoord direct: die van *melken*. Voor mijn gevoel verkeert die van *mélkboer* vrijwel in dezelfde positie als die van de auslaut-combinatie in *melk*, en inderdaad kunnen we ons met de regels van de ndl. woordstructuur voor ogen, geen ander begin van de slotlettergreep in *mélkboer* voorstellen, als tussen de *k* en de *b*[1)].

Om het vervolg van de behandeling van de inlautsglijders overzichtelijker te maken, wil ik eerst proberen om in het kort enkele voorlopige regels te geven waaraan het optreden van de svarabhakti vooral gebonden schijnt. Ik beperk me daarbij tot de in de definitie genoemde consonantcombinaties.

1. De auslaut-positie ervan is de meest 'ideale', in de inlaut is de intervocalische plaats de minst 'ideale';
2. Een sterk accent vlak voor die combinatie werkt bevorderend; vlak daarachter heeft het een tegenovergesteld effect;
3. Een doffe klinker er vlak vóór werkt bevorderlijk, een heldere minder.

In het licht van deze drie regels, willen we dan vooreerst eens zien, wat Zwaardemaker-Eijkman als conclusie trekken voor het optreden van een tussenvocaal bij bepaalde afleidingen. 'Tusschen een *klemlooze* syllabe en een nasaal of [l, r] wordt nooit [ə] ingevoegd: *váde**rl**ijk, ónde**rl**ing, érge**rn**is*' enz.[2)]. Hier blijkt inderdaad de lettergreep vlak vóór de 'combinatie' de zwakst beklemtoonde van het hele woord: de svarabhakti blijft uit. Leggen we daarnaast een aantal voorbeelden tegenover elkaar met heldere en doffe klinker, dan blijkt ook hier een duidelijk verschil in het gebruik van de šva: *gevaa**rl**ijk, behoo**rl**ijk, ee**rl**ijk, natuu**rl**ijk, doe**nl**ijk, onverzoe**nl**ijk, onfortui**nl**ijk, waarschij**nl**ijk* en *gewoo**nl**ijk* staan tegenover *ma**nn**e**l**ijk, bela**ng**e**l**oos, bemi**nn**e**l**ijk* en *onoverwi**nn**e**l**ijk*. Toch is het zaak om bij déze woorden niet al te vlug conclusies te trekken over vaste regels waarnaar ze zich zonder uitzonderîng zouden richten. Weliswaar zijn *wi**e**le**tj**e, pa**re**tje* en *stare**tj**e* ('wieltje', 'paardje' en 'staartje') uitsluitend dialectwoorden, en zijn *verhe**rel**ijkt* of *pij**ne**l**ijk*[3)] evenmin bij modern ABN onder te brengen, maar daarnaast hebben we toch *z**onl**oos, bo**nl**oos, zi**nl**oos* of *pla**nl**oos* waarvan ik niet met volle zekerheid durf te

1) Experimentele metingen van Mej. v. Dantzig bevestigen in hoofdzaak deze ruwe schatting-op-het-gehoor-af. De svar.-vocaal in *melk, melkboer* en *melken* duurt resp. 0,07, 0,06 en 0,02-0,03 sec. (*t.a.p.* 52). Reden om onnatuurlijke uitspraak aan te nemen bij deze proeven (invloed van de geschreven tekst) is er niet: de proefpersoon was een Amsterdamse jongen die zelfs een dialectisch gekleurd ABN sprak (vriendelijke mededeling van Mej. Dr Kaiser).
2) *A.w.* 237. - De accenttekens en de (vette) cursieve druk van enkele letters ontbreken in de oorspr. tekst.
3) Vgl. G. Karsten, *Onheuglijk of onheugelijk?, Levende Talen*, nr. 126 (1943), blz. 222.

zeggen of het etymologisch Germanismen zijn (in het bizonder niet voor wat het woord *pla**nl**oos* aangaat) die ons toch tot voorzichtigheid manen.

Het zal overigens wel zonder meer duidelijk zijn dat we ons juist bij de behandeling van de inlautglijders, aan alle kanten moeten beperken. Wie dat niet doet, belandt al vlug bij de bekende moeilijkheden van de tussenvocalen bij samenstellingen, bij allerlei analogie-formaties, en moet zonder enige twijfel eveneens een uitvoerig onderzoek instellen naar een mogelijke invloed van ritmische factoren, zoals die onlangs nog door v. Haeringen ter sprake werden gebracht[1]. Daarom willen we tot slot alleen nog de zo belangrijke groep van de verkleinwoorden wat nauwkeuriger bekijken, vooral ook omdat die bij de vorming van een svarabhakti-vocaal zo gevoelig blijken te zijn voor de regels van accent en klinkersoort, die we zojuist probeerden te formuleren.

Om te beginnen een enkele opmerking over de verkleinings-uitgang en de spelling ervan. Fonologisch gezien is dat suffix altijd *-tje*, fonetisch treden er in de uitspraak vaak kleine veranderingen op, naar gelang van de aard van de voorafgaande klank. Om begrijpelijke redenen is onze spelling hier zuiver fonetisch[2]; fonologisch zouden we moeten schrijven: *mannetje, woningtje, boomtje, baktje, beesttje, baastje* enz.

Nu heeft van Ginneken vastgesteld dat het optreden van svarabhakti bij diminuering (hij spreekt over de uitgang '*-etje*') aan twee voorwaarden gebonden is: de auslaut van het grondwoord moet *r, l, m, n*, of *ng* wezen, en vlak daarvoor moet een *doffe, beklemtoonde* vocaal staan. Nu kan mij z'n verklaring van *brug/bruggetje, kip/kippetje* enz. niet bevredigen[3] maar hier kan deze kwestie onbesproken blijven, omdat we ons beperken tot de auslaut van nasalen en liquidae. In deze groep klopt de regel precies, voor zover ik zie. Ik citeer ter illustratie enkele van de voorbeelden die v. Ginneken geeft: *vé**ll**etj**e** - éíke**ltj**e; sté**rr**etj**e** - spíjke**rtj**e; m**ánn**etj**e** - má**ántj**e; hó**rr**etj**e** - móó**rtj**e*.

Een bizonder mooie illustratie speciaal van de accentregel, vormen de woorden op *-ing.* Naar gelang van de plaats van de klemtoon, kunnen we die woorden zelf, grof genomen in drie groepen verdelen. In de eenlettergrepige draagt de groep *-ing* het hoofdaccent, in de tweelettergrepige nemen we alleen de groep met beginaccent (*wóning, lézing*), waarin *-ing* vrijwel geen nadruk heeft, en tenslotte doet zich bij de drielettergrepige met beginaccent (*wándelìng, tékenìng*) de eigenaardigheid voor dat *-ing* een wat sterker bijaccent heeft[4]: ook in mijn gehoor wordt hier het [ɪ]-foneem niet als šva gerealiseerd, maar als [ɪ][5].

Gaan we nu van deze drie groepen de verkleinwoorden vormen, dan blijkt de svarabhakti-vocaal wèl op te treden vlak achter het hoofdaccent en zelfs achter het sterke bijaccent, maar weer afwezig te zijn vlak achter de vrijwel onbeklemtoonde lettergreep. We krijgen immers het volgende:

1) C.B. van Haeringen, *De meervoudsvorming in het Nederlands* 2 en 4 v (*Med. NA, Lett, NR* X 5).
2) Vgl. P.C. Paardekooper, *De wekə̄t als Nederlands foneem, NT* XXXVIII 120.
3) 'Uit den ouderen niet-gesyncopeerden vorm of anders uit het meervoud' (*t.a.p.* 169).
4) Deze opmerking is van v. Haeringen, *t.a.p.* 4; vgl. verder Zwaardemaker-Eijkman 237.
5) Natuurlijk bedoel ik hier de woorden waarin de middelste lettergreep het zwakste accent heeft: type als *ínwòning* of *bekóring* blijven dus buiten beschouwing.

1. *dí**ngetj**e, rí**ngetj**e, krí**ngetj**e*, (*gó**ngetj**e, tá**ngetj**e, sté**ngetj**e*);
2. *kóninkje, lézinkje, stémminkje* (d.w.z. *kóni**ngtj**e, lézi**ngtj**e* enz.);
3. *wándelì**ngetj**e, tékenì**ngetj**e, ópenì**ngetj**e, búítelì**ngetj**e, krákelì**ngetj**e*.

Dat de hier besproken inlautsglijders zonder meer allemaal foneemwaarde hebben, is naar ik meen zó duidelijk dat een verdere uitweiding hierover overbodig geacht kan worden.

Aan het slot van haar al meermalen geciteerde artikel, vraagt Mej. van Dantzig zich af, wat wel de oorzaak is van het feit 'dass gerade in der niederländischen Sprache das Svarabhakti-Phänomen in den Vordergrund tritt?' 'Was die Beantwortung [dieser] Frage betrifft, muss man wohl eine unleugbare Nachlässigkeit beim Sprechen, eine gewisse Mundfaulheit, die Tendentz, die Aussprache zu erleichtern, ein völliges Fehlen von "Freude an der Sprache" für die Tatsache verantwortlich stellen, dass sich der Svarabhakti-Vokal nicht nur in der niederländischen Sprache behauptet hat, sondern auch da eingeschoben wird, wo die gebildete Aussprache sich dem widersetzt'[1)].

Liever dan op dit requisitoir commentaar te geven, willen we proberen om een andere verklarings-hypothese van de svarabhakti te geven, geleid door de fonetische feiten die ons in een bepaalde richting wijzen. Naar ik meen kan het ontstaan van deze vocalen een gevolg zijn van het streven om waar mogelijk, de articulatie van fortis-consonanten te vervangen door die van het lenis-type. Wil deze hypothese intussen met enige kans op succes verdedigd kunnen worden, dan moet ze gesteund worden door experimenteel-fonetisch materiaal. Ik hoop ooit de gelegenheid te vinden om dergelijke proeven te nemen, en dan eventueel nader op de fonetische achtergrond van deze kwestie in te gaan.

Voorlopig willen we de conclusie van bovenstaand betoog als volgt formuleren. Een fonetische eigenaardigheid van het ABN die belangrijke fonologische gevolgen had, kwam grotendeels in onze spelling niet tot z'n recht. Niet alleen leek het of de fonologie zich daardoor een ogenblik zou laten misleiden, maar bovendien moeten we aannemen dat ons foneemgevoel samen met onze uitspraak, inderdaad in een aantal gevallen door de invloed van de spelling bepaald zijn.

Dé fonologie van het Nederlands is nog steeds niet geschreven. Telkens opnieuw blijkt weer, dat naast de talloze boeiende problemen die de dialecten ons hier geven, ook de Standaardtaal nog voldoende materiaal biedt om de aandacht van de fonoloog levendig te houden. Uit een oppervlakkige verkenning van één sector van het terrein 'Fonologie en Spelling', zal misschien het belang van deze materie gebleken zijn, alsook de grote schade die de structurele taalwetenschap ondervond doordat een vroegtijdige dood Trubetskój verhinderde om z'n ideeën over dit onderwerp neer te schrijven.

Roermond, 1948.

P.C. PAARDEKOOPER.

1) *T.a.p.* 58. Met dit laatste bedoelt de schrijfster klaarblijkelijk het type- *melken*, waarin totale weglating van de svar.-vocaal naar haar mening door de ABN-uitspraak vereist wordt (*t.a.p.* 53); vgl. hiervóór blz. 77. (Over het zuivertaalkundige deel van haar artikel - het niet-fonetische dus - zou overigens wel het een en ander op te merken zijn).

Hoofts vertaling van de XLV^{ste} psalm.

Het religieuze element beslaat in Hoofts poëzie een zeer geringe plaats. Behalve acht psalmen, vindt men slechts enkele verspreide verzen die men tot deze categorie kan rekenen, t.w. in de *Stichtrijmen* (1619 of 1620), die regels voor practische levenswijsheid behelzen, de vermelding van 'Gods ontsigh', de vreze Gods, als eerste vereiste:

> O God, die met uw achtbaarheidt bevangen
> Om 't hart is, grenst aan wijsheidt met sijn voet,
> Want naer uw gang hij aenset sijne gangen,
> Versekert dat ghij uwes zegens vloedt
> Giet op de geen die uwen aerdt aenhangan[1)]

In Augustus 1627, als hij in een sombere stemming verkeert omdat zijn Leonoor hem nog niet het jawoord wil geven, begint hij het lange gedicht dat later de titel kreeg van *Dankbaar Genoegen* en waarin hij de Schepper dankt voor het vele goede dat hij toch mocht ontvangen:

> O Schepper vol van overvaederlijke zoetheit
> . . . . . .
> U zing jck dessen lof, in 't midden van het lijden[2)]

Dit is echter, met enkele epigrammen (I, 303, 347, 353) en een passage in *Baeto* die op de godsdienst betrekking heeft, alles wat Hooft aan religieuze poëzie schreef. In zijn harmonische persoonlijkheid had de vatbaarheid voor godsdienstige ontroering zeker haar plaats, maar, individualist en ook classicist als hij was, gaf bij daaraan slechts zelden uiting; de godsdienst was hem een strikt persoonlijke aangelegenheid:

> God niet aengenamers
> Heeft als het hayligh hol en suivre binnencaemers
> Van vroomer borst, daer sich een hart houdt metter woon
> In d'eedel eerlijckheit der deughden opgesoon

zegt Segemond in *Baeto*[3)].

Dan zijn er de psalmbewerkingen, die ik in het kort even wil bespreken, alvorens een er van in het bijzonder te beschouwen. Als eerste vinden wij een parafrase van de derde psalm[4)], een uiting van vertrouwen op de Heer, die de talrijke vijanden zal verslaan:

> Oft hondert dujsent man
> Mij oock besetten dan,
> Ick soud' 'es mij niet kreunen
> Maer met een onbelaên
> Gemoedt Godt roepen aen,
> En op sijn bijstandt steunen.

Volgens Leendertz is dit gedicht geschreven na Februari 1622, voor November, misschien voor Juli 1623. Of Hooft in die periode met vijandige bejegeningen te kampen had, is niet met zekerheid bekend. In een van de brieven uit deze tijd vindt

1) *Gedichten*, ed. Leendertz, I, 175.
2) I, 297.
3) II, 353.
4) I, 199.

men misschien een aanwijzing: in Mei 1622 schrijft hij aan A. van Blyenburgh[5] over zijn bewerking van de *Schijn-*

5) *Brieven* I, 214.

heilig: ‘ick sal hem (de Schijnheilig nl.) by d'eerste gelegenheit voortsvaerdighen om gecensureert te worden; een ding, dat sijns gelijcken duncken soude *non tam iniquum quam novum*. Die luiden sijn gewoon 't seggen alleen te hebben, en hun oordeel over andere te vellen.... Des gaet men 'er meê door: eerst hoonen, nae, oft niet, hooren. Doch weet ick niet wat moejlijker valt, ongehoort verwesen te werden, oft gehoort en niet geacht. Aen my, die hun noit in hun vaerwaeter was, hebbense mede hunnen aert moeten toonen ende hoopen waeters vuil gemaekt om my te versteken van 't recht van den Schout tot Weesp te stellen: en zijn tot hun vermeten gecomen, over Amsterdam, over al dat my handt boven 't hooft hield.’ In een naschrijft verzoekt Hooft de brief te verbranden. Deze psalm is in de oude uitgaven niet gedrukt.

Van 17 April 1623 is de bewerking van de 23ste psalm, de bekende psalm die begint: de Heer is mijn herder. In het handschrift staat: ‘mijn' *hoeders* zijn de goddelijcke zorghen’; in de uitgave is dit veranderd in *harders*. Leendertz zegt hierbij: ‘Waarschijnlijk is die ongelukkige verandering het gevolg van het inzien eener bijbelvertaling waarin, even als in de Statenvert., gelezen werd, ‘De Heer is mijn herder’[1)], terwijl Hooft bij het berijmen van dezen psalm de Vulgata (die heeft, Dominus regit me) of eene daarmede overeenkomende vertaling gebruikt had.’ Waarom hij meent dat Hooft de Vulgaat gebruikt had weet ik niet; hij heeft stellig ook andere vertalingen gebruikt, daar zijn telling van de psalmen niet die van de Vulgaat maar die van de hervormde bijbels is en hij ook van de tekst daarvan wel eens afwijkt: curieus is zijn vergissing in de tweede strofe van psalm III, waar hij zegt: ‘Mijn stem jck heffen op Wil, dat hij van den top van Sela' aenhoor mijn claeghen’. Hij heeft hier de interjectie ‘sela’ voor de naam van de berg aengezien en dit kan alleen het gevolg zijn van de lezing van een Liesveldt- of Deux-Aesbijbel (‘so sal hi mij verhooren van sinen heilighen berghe (.) Sela’), de Vulgaat immers heeft hier alleen ‘exaudivit me de monte sancto suo’.

In 1625 valt de bewerking van psalm XLV, waarover straks uitvoeriger. In een brief van 20 Jan. '26 aan Anna Roemers zegt Hooft zeer terloops: ‘Hier by gaen twee oft drie Psalmen, ende 't geen Van den Vondel gemaakt heeft op 't overlijden van mijnen saligen vader’. Leendertz heeft daarom op dit jaar de vijf psalmberijmingen die er behalve de reeds genoemde van Hooft bewaard zijn bijeengeplaatst; het zijn de 6de, 7de, 103de, 104de en 113de psalm. In de gedrukte uitgaven heeft de voorlaatste als titel ‘De CIV Psalm Davids breedsprakelijk gerijmt’. Het zijn inderdaad parafraseringen waarvan verder niet zo heel veel te zeggen valt, die van VI en CXIII kort, die van CIV vrij uitvoerig en ook die van VII iets uitbreidend. Opvallend is dat in VII uitdrukkelijk gesproken wordt van een ambt, wat niet in het origineel staat:

> Rijs Heer, en met ontsteken ijver
> Val op de grim van mijn' verdrijver;
> En mij weêr in het ampt herstel,
> Dat jck bediende, op uw bevel.

Op Hooft zelf kan dit nauwelijks slaan, althans ontslagen uit zijn ambt is hij niet, al had hij juist omstreeks deze tijd (tweede helft 1625) wel moeilijkheden, blijkens brief 139. De berijming van de 113de psalm kan

1) Deze lezing heeft reeds de Liesveldt-bijbel van 1532.

men bepaald mat noemen, vooral als men ze naast Vondels bewerking legt. Hoewel er waarschijnlijk voor elk afzonderlijk van de psalmen, bij de een wat sterker dan bij de ander, een uitwendige aanleiding geweest zal zijn om juist deze voor bewerking uit te kiezen, zal men ze toch ook ten dele als rijmoefeningen moeten beschouwen. Hiertoe bestaat te meer reden omdat Hooft zelf ze eens als oefenstof heeft aanbevolen: in 1613 immers stelde hij een ontwerp op voor een soort van reglement voor de kamer In liefde bloeyende, onder de titel ‘Schick’ en ‘Keuren’ en in punt 10 van de Keuren heet het: ‘Op nieuwe jaer sal yder een Psalm Davids in dicht stellen, die 't hem best gevalt, op deselve wijse daer zy op staen in 't gemeene Psalmboeck, ende het best gedichte sal tot een nieuwe jaer gedruckt werden.’ Ook voor de 45ste psalm geldt dat een uitwendige aanleiding tot de bewerking inspireerde, alleen heeft hier de bijzondere aanleiding ook tot een zeer bijzondere wijze van bewerking geleid, die haar ver doet uitsteken boven Hoofts andere psalmbewerkingen.

Psalm XLV telt 17 verzen, benevens een titel die in de Statenvertaling luidt ‘Een Onderwijsinge, een Liedt der liefden’, in de Leidse Vertaling ‘Een kunstig lied. Een minnezang’ en in de Nieuwe Vertaling ‘Een leerdicht; een lied der liefde’, waaraan nog als opschrift is toegevoegd ‘een lied voor de bruiloft des konings’. Hooft heeft deze 17 verzen (34 regels) omgewerkt tot tien strofen van acht regels elk, met gepaard rijm (vgl. bij Vondel 18 strofen van vier regels). De aanhef is bijzonder fraai met zijn dadelijk hoog gespannen intonatie, aan het eind van de strofe opgevangen in een zwierige dalende curve:

Mijn toghtigh hert reedt toe om aen te vangen
Yet, dat verdoof all' andere gezangen.
  Mijn geest wort vlug, en opvaert, om nae reên,
  'T verheven lof eens Koninx wt te breên.
+Gelijk een pen van wisser handt bewoghen
Haer' konst ontvouwt met voeghelijke tooghen;
  Zoo wenscht mijn tong te wejden; en dien val
  Met zijnen swier mijn rijm naebootsen zal.

De ruimte ontbreekt mij hier om de gehele psalm over te nemen; ik moge de lezer naar de tekst verwijzen om zich te overtuigen hoe prachtig Hooft in het hele gedicht deze toon heeft volgehouden. De slotstrofe moge hier nog volgen:

O zaeligh paer, dat straelt als hemellichten!
Indien de doodt ontworstelen mijn' dichten,
  +Uws klaeren naems doorluchtige geschal,
  Van lidt tot' lidt, de naeneef hooren zal.
Alzoo dat u de volken zullen danken,
Met eenen zin, in veelerleye klanken,
  Al 't aertrijk om; en nemmer, nemmermeer
  +En zal de glans besterven van uw eer.
April 1625

Wat kan Hooft bewogen hebben tot een zo uitvoerige en zo hooggestemde navolging van juist deze psalm? Het antwoord op deze vraag geeft de datering die er onder staat, April 1625: de psalm is een bruiloftslied, en wij hebben dus slechts na te gaan aan welk bruidspaar Hooft gedacht kan hebben. Welnu, op 4 April 1625 werd het huwelijk ingezegend van Frederik Hendrik met Amalia van Soms, en er kan dunkt mij geen twijfel aan bestaan dat Hooft deze bewerking van psalm XLV maakte ter ge-

legenheid van dit vorstelijk huwelijk. Bepaaldelijk de aanhef van de laatste strofe ‘O zaeligh paer, dat straelt als hemellichten’ is voor deze gelegenheid pasklaar gemaakt. Voor het overige is de tekst, hoewel wat uitbreidend, vrij nauwkeurig gevolgd; de psalm leent zich dan ook wel bijzonder voor een dergelijke toepassing[1]. Door enkele toetsen wordt de toepasselijkheid geaccentueerd, b.v. door de uitvoerige vermelding van de militaire attributen in de derde strofe, het blinkende gevest van de stalen kling ‘in guld' yvoore schee’ van deze prins die voor alles soldaat was: ‘gerechtigheits soldaet’, zoals Hooft wel met opzet zegt. Ook de ‘mijn’ in vs 30 is een duidelijke toespeling:

+Uw' rechterhandt u wondren zal met slaeghen,
En baeren schrik, en vlucht, en nederlaeghen;
  Uw scherpe pijl onttornen, met zijn' móórdt,
  In 't midden zelf, der vijanden slaghóórdt.
Uw' troon en weet van wanklen nocht van zijghen,
+Nocht mijn, nocht storm en zalz' aen 't glijen krijghen.
  Tot uwent staegh de scepter blijft gehujst,
  Dien billijkheit u vestight in de vujst.

Verder b.v. de uitdrukkelijke vermelding van de ‘gemeente’ in vs 57:

Bey, rijkdoom zal u smeeken en gemeente.

Hooft vereerde de prins ten zeerste en had het hoogste ontzag voor vorstelijke rang. Dit komt tot uiting, niet alleen in de hele toon van het gedicht, maar ook in de zeer nadrukkelijke vermelding van de onderworpenheid die de bruid aan haar gemaal betonen moet: waar het oorspronkelijk heeft: ‘hij is uw heer, buig u dus voor hem neder’, doet Hooft het niet minder dan:

Buight vrij de knie. Uw eer in ootmoedt lejdt.
Hij is uw Prins. Aenbidt zijn maejestejt

en in de voorgaande strofe wordt even nadrukkelijk van de bruid geeist dat zij zich geheel moet geven aan haar nieuwe milieu en haar afkomst vergeten:

+Hoor, deirn', en vat, hier is de knoop geleghen:
Als met een spons, schik wt het hart te veeghen
  Uw maeghschap breedt, en wat de Nijlkant dorst;
  En hang het heel aen uwen oppervorst.

In dit opzicht heeft Amalia Hooft zeker niet teleurgesteld; de belangen van het Huis van Oranje heeft zij altijd voor alles bevorderd, zelfs als dat ging ten koste van andere. Misschien mag men in deze ietwat straffe regels een zekere spijtigheid horen over het weinig brillante van dit huwelijk. Al kan men niet van een mesalliance spreken, Amalia was zeker niet de hoogste partij die een prins van Oranje doen kon. Het is moeilijk de juiste gevoelswaarde van de aanspraak ‘deirn'' in vs 45 te schatten, maar heel eerbiedig klinkt het zeker niet[2]. Dorothea van Dorp schrijft in Maart 1624 aan Constantijn Huygens ‘dat prins Heynderijck naar paschen sal trouwen met *frelle* van Solms’; zij gold dus als niets meer dan

1) In Hoofts tijd werd er ook een symbolische uitlegging aan gegeven: Marot schreef boven zijn vertaling: ‘C'est le chant nuptial de Jesus Christ et de son Eglise, soubz la figure de Salomon et de sa principale femme, fille de Pharaon’.
2) De Vulgaat heeft *filia*, de Liesveldt- en Deux-Aesbijbel hebben *dochter*, evenals de Statenvertaling.

een adellijke juffer. Het huwelijk is, zoals uit deze opmerking ook blijkt, vrij lang in de pen geweest. De Pater zegt in een studie over Frederik Hendrik[1]: 'Al in 1624 hadden er geruchten geloopen van een huwelijk met de hofdame van de Koningin van Bohemen, in haar ballingschap gevestigd op het "oude hof", maar de genegenheid van den veertigjarigen vrijgezel was niet sterk genoeg geweest om zich te binden. Eerst Maurits' aandrang op zijn sterfbed gaf den doorslag tot deze vreemde bruiloft. Aanzienlijk was dit huwelijk met de verarmde bloedverwante der Nassaus geenszins. Had Louise de Coligny nog geleefd, zij zou er stellig niet mee ingenomen zijn geweest.' Ik zal hier verder over dit huwelijk niet uitweiden. Dat Hooft zijn gelegenheidsgedicht niet openlijk door de titel als zodanig aanwees, zal wel gelegen hebben aan de bijzondere omstandigheden die maakten dat er van een feestelijk vertoon bij deze bruiloft geen sprake kon zijn. Het huwelijk werd vrij overhaast, met dispensatie van de geboden, en wegens de dodelijke ziekte van Maurits op zeer sobere wijze voltrokken[2]. De prins vertrok dadelijk weer naar het leger voor Breda; kenschetsend voor de situatie is het laconieke bericht van Van Reyd[3]: 'Dewijle des lichaems Swackheyt des Princen Mauritius hoe langher hoe grooter gheworden, heeft hy begheert dat sijn Broeder Prins Hendrick noch voor sijn eynde het Vrouwken Amelia Gravin van Solms etc. zoude tot een Gemaalin nemen; het welck oock in de Maendt van April in den Haghe gheschied is; Dit ghedaen zijnde, is Prins Hendrick van Oragnien weer naar het Legher ghetrocken, zijne Bruyt by de Moeder op een seer kostelijcke uytghestoffeerde Camer latende'. Ook Vondel kreeg pas later, in zijn 'Begroetenis aan Frederick Hendrick op den intree van zijn Stadhouderschap en Landbestiering' gelegenheid een passage aan de 'princelijcke bruydt' te wijden; zijn eigenlijke bruiloftsdicht gaf hij in de Geboortklock van 1626. Ook van Huygens is er geen gedicht bij deze gelegenheid bekend. Hoofts psalmbewerking echter vergoedt veel; het gedicht is een model, een bijna extreem voorbeeld van de Hooftiaanse zwier en van zijn gespannen, zelfs toegespitste, maar altijd het evenwicht bewarende stijl; een waardig huwelijksgeschenk voor zijn zo vereerde vorst.

Leiden, Dec. 1948.

C. KRUYSKAMP.

1) *De Gids* 1947, I, 178.
2) Het ging blijkbaar zo overhaast dat er bij het publiek enig misverstand bestond met wie de prins nu eigenlijk getrouwd was: in een pamflet (Knuttel 3590) dat zeer kort na het huwelijk, immers nog voor de dood van Maurits geschreven is, wordt gesproken van 'Graef Henrick Frederic van Nassau, wiens Ridderlijcke daden wel verdient (*sic*) gekroont te zijn met een Landgraven krans, gelyck dan sijne Genade onlancx vereenicht is in den Houwelijcken staet met de Princesse Landgravinne van Hessen.' Er is wel lange tijd sprake geweest van een huwelijk van Fred. Hendrik met een prinses van Hessen, maar dat is ten slotte toch niet doorgegaan. Het is zeer wel mogelijk dat Hooft ook pas na de bruiloft zijn gedicht gemaakt heeft.
3) Nederl. Oorloghen, Vervolg 72 (1644).

Het slot van Beatrijs.

In de facsimile-uitgave van Beatrijs, bezorgd door de heer Verhofstede, komt een studie voor van Professor van Mierlo onder de titel ‘Is het slot van Beatrijs niet oorspronkelijk?’ Kort geleden heeft hij dit betoog enigszins gewijzigd maar met dezelfde strekking opnieuw uitgegeven in zijn ‘Sprokkelingen op het gebied der Middelnederlandse poëzie’. Aanvankelijk was ik wel door hem overtuigd van de echtheid van het slot, maar bij nader toezien treffen me een paar moeilijkheden, die eer in tegengestelde richting wijzen en die ik hier gaarne aan het oordeel van de hooggeleerde schrijver wil onderwerpen.

Zijn voornaamste argument voor de oorspronkelijkheid van het slot (vs. 865 vlgg.) is, dat de dichter Beatrijs vooral ook als moeder heeft voorgesteld en dat het ondenkbaar zou zijn, dat zij naar het klooster was teruggekeerd zonder zich verder om haar kinderen te bekommeren: ‘Hij moest wel nog verhalen, hoe Beatrijs om haar kinderen bezorgd was, en hoe Maria haar ook van die zorg bevrijdde: anders ware de indruk gebleven, dat Beatrijs toch ten slotte een ontaarde moeder was, die in haar eigen teruggevonden geluk haar kinderen aan hun nood en ellende zonder meer had overgelaten. Daarom behoort het verhaal van wat er met de kinderen was geschied tot de kern zelf van het gedicht, zoals onze dichter dit had ontworpen.

Maar dan behoort geheel het slot er toe; met ook het verhaal van Beatrijs' biecht. Er is hier nergens de geringste aanleiding, om in dit slot een scheiding aan te brengen.’[1)]

Deze laatste conclusie lijkt mij nu zonder meer niet houdbaar. In het slot staat nl. twee maal, dat er voor de kinderen gezorgd wordt en wel de eerste keer vóór, de laatste keer na de biecht. Op zichzelf is het al vreemd, dat een schrijver het nodig vindt op twee verschillende wijzen voor de kinderen te laten zorgen, maar bovendien is er groot verschil in de wijze van voorstellen. Het eerste stuk is uitvoerig geschreven, telt 44 verzen (vs. 867-910) en spreekt ook inderdaad over de bezorgdheid van Beatrijs voor haar kinderen:

> Die moeder, diese hadde ghesoghet
> Ende pine daer om ghedoeghet,
> Haer was wel te moede,
> Doen sise wiste in goeder hoede,
> Haer kinder, die si begaf
> In groter noet ende ghinc af.
> Sine hadde vaer no hinder
> Voert meer om hare kinder.

Tegenover deze 44 verzen maken de vier die na de biecht aan de kinderen gewijd worden, wel een heel simpele indruk:

> Der nonnen kinder nam hi beide
> Ende vorese in sijn gheleide.
> Grau abijt dedi hen an
> Ende si worden twee goede man.
> (vs 1025 vlgg.)

Hier geen woord over de moederliefde van Beatrijs, terwijl deze nieuwe verzorging door de abt voor het verhaal geheel onnodig is. Daarom ver-

1) Sprokkelingen, blz. 34; facsimile-uitgave blz. 19.

wondert het me, dat Professor van Mierlo zich juist op deze laatste passage beroept en niet op de eerste, die zoveel beter bij zijn betoog over Beatrijs' zorg om haar kinderen past. Dan was het argument wel niet meer bruikbaar voor het bewijs van de oorspronkelijkheid van het biechtverhaal en zou men de voorstanders van de hypothese aangaande een tweede auteur gelijk moeten geven, als zij met een beroep op de, laten we zeggen: herhalingspassage, hem meer didactisch aangelegd noemen dan de dichter van het eigenlijke verhaal. Tenminste, als we de grens tussen beide delen niet na vs. 864, maar na de eerste verzorging der kinderen moeten stellen. Is dat mogelijk?

Mij dunkt: ja. Na vs. 910 volgt immers:

> Si leide vort een heylech leven;

Dit maakt geheel de indruk van een afsluiting. Wat zou men na deze verklaring nog veel meer verwachten? Toch zeker niet, wat in werkelijkheid volgt:

> Menech suchten ende beven
> Hadsi nacht ende dach,
> Want haer die rouwe int herte lach
> Van haren quaden sonden.

Men kan toch moeilijk aannemen, dat dit ‘suchten ende beven’ een nadere verklaring van het ‘heylech leven’ is, omdat het voortkomt uit een niet gebiechte zonde. Het is opmerkelijk, dat die aanloop tot het verhaal over de biecht meteen een tegenstrijdigheid met het onmiddellijk voorafgaande bevat. Wanneer het zo mocht zijn, dat de voortzetter van het verhaal daar begonnen is, dan moet men natuurlijk wel aannemen, dat hij de regel die oorspronkelijk op vs 911 rijmde, en misschien wel meer, heeft weggelaten, maar dat spreekt eigenlijk vanzelf, omdat een duidelijk gepronconceerd slot hier niet door hem gebruikt kon worden.

Een tweede argument van Professor van Mierlo is, dat de biecht noodzakelijk was, omdat het verhaal anders niet bekend had kunnen worden. Caesarius van Heisterbach heeft dan ook werkelijk vermeld dat de non biechtte, en volgens Guiette is de biecht een der elementen van de legende, die deze als waar moesten doen gelden. Nu heb ik de woorden die de biechtvader hierover zegt, altijd vrij zonderling gevonden:

> .... ic sal in een sermoen
> U biechte openbare seggen
> Ende die soe wiselike beleggen,
> Dat ghi ende u kinder mede
> Nemmermeer, te ghere stede,
> Ghenen lachter en selt ghecrigen
> (vs 1006 vlgg.)

En even verder:

> Hi deet verstaen den covende,
> Eer hi thuus weder wende,
> Hoe ere nonnen was ghesciet;
> Maer sine wisten niet
> Wie sie was, het bleef verholen

Ik heb nooit begrepen, hoe het die biechtvader bij zulke duidelijke gegevens mogelijk was de andere nonnen niets van de ware toedracht te laten bevroeden. Men stelle zich voor: Maria is veertien jaren te midden van

hen geweest en men heeft wel gevoeld, welk een bijzonder wezen deze ‘non’ was:

> Si draghet soe reynen moet,
> Die eneghe nonne draghen mochte
> (vs 608/9)

en:

> Ic wane men niet vinden en conde
> Ne ghene die gheesteliker leeft!
> (vs 612/3)

Nu heeft een reizende vrouw bij de weduwe twee kinderen achtergelaten. Misschien zijn het er in werkelijkheid wel meer geweest, maar er bestaat dan toch nog een treffende overeenkomst tussen het verhaal en wat ze zelf hebben ervaren. Daar komt dan bij, dat de non door de abt wordt aangewezen als degene die de afgelopen veertien jaren in een reuk van heiligheid had gestaan. Zou niemand het verband hebben gevoeld? Ook niet, nadat de abt de onhandigheid begaat de beide kinderen met zich mee te nemen, daarmee dit verband haast met de vinger aanwijzend? - Ja maar, zal men mij misschien tegenwerpen, de abt kan het verhaal toch grondig gewijzigd hebben? - Ik antwoord met een tegenvraag: wat blijft er dan van de echtheid van het mirakel over, de echtheid, waarvoor juist de biecht garant moest zijn?

Neen, ik zie meer redenen voor de dichter om de biecht in zijn verhaal maar weg te laten, deze als vanzelf sprekend te veronderstellen, dan er over te schrijven als in de boven geciteerde verzen is gedaan.

Het derde argument van Professor van Mierlo is, dat het drama in de ziel van Beatrijs met haar terugkeer in het klooster niet ten einde was. Na de beide vorige is dit een veel meer subjectieve kwestie. Ik mis er als protestant misschien het juiste gevoel voor en wil mijn mening dus gaarne voor beter geven, maar ik vraag me af: zou het voor een vrouw die in vol vertrouwen op een hemelse stem haar kinderen in de steek laat, terwijl zij toch haar eer voor hen had opgeofferd, en die zonder bovenkleren het huis van de weduwe verlaat, wat toch ook al geen kleinigheid was, zou het voor zo'n vrouw met zo'n vertrouwen in de goddelijke leiding, die dat vertrouwen bovendien nog op wonderbaarlijke wijze gerechtvaardigd ziet, nog moeilijk geweest zijn te biechten? Ik zou me dat kunnen voorstellen bij een sterke, wilskrachtige vrouw, die nooit voor iemand heeft gebogen. Maar bij Beatrijs? Die zich steeds had gegeven, die alleen daarom de eerste keer de stem in de droom niet reeds volgt, omdat ze inderdaad moet vrezen, dat ze door naar het klooster te gaan in nog groter ellende zal komen en dat het dus de duivel is, die tot haar sprak? Wanneer ze na drie keer echter overtuigd is, gaat ze onvoorwaardelijk. Kon voor haar in goed Rooms geloof de biecht nog een moeilijkheid opleveren?

Tenslotte lijken me bij nader toezien ook enkele details in het genoemde betoog weinig overtuigend. Het voornaamste daarvan is de bestrijding van het bezwaar, dat Maria Beatrijs in het verhaal van de biecht niet zou zijn te hulp gekomen. Van Mierlo merkt op, dat ‘Maria ook in het eerste gedeelte nooit rechtstreeks Beatrijs heeft geholpen, nooit haar verschenen is’. Wordt hier niet te veel nadruk op het woord rechtstreeks gelegd? Alle drie keren dat Beatrijs de stem hoort, zegt deze er duidelijk en opzettelijk bij: het is Maria die je helpt:

Mensche, du heves soe langhe gecarmt,
Dat maria dijns ontfarmt,
Want si heeft u verbeden.
(vs 673-675)

In vs 729/30:

Doet dat maria u ontbiet!
Ic ben haer bode, en twivels niet.

De derde keer in vs 754:

Want u maria bi mi ontbiet.

Een dergelijke mededeling ontbreekt in het verhaal van het visioen en daarom is er toch wel een opmerkelijk verschil tussen het eerste en het laatste deel ook in dit opzicht.

Resumerend meen ik te mogen zeggen, dat het zeer belangrijke argument aangaande de moederliefde van Beatrijs geen bewijs is voor de ene dichter van beide delen. Wel noodzaakt het ons de scheiding na vs 911 te leggen en aan te nemen, dat de voortzetter een of meer regels van het oorspronkelijke slot moest weglaten. Dat er twee keer voor de kinderen ‘gezorgd’ wordt, wijst ook in deze richting. Verder had de dichter minstens zoveel redenen om de biecht niet, als om hem wel te verhalen; dat de abt de kinderen met zich meeneemt en daardoor het gevaar van ontdekking groot maakt, is een onhandigheid, die we de dichter van het eerste deel niet goed kunnen toeschrijven. Tenslotte is het argument van het drama in de ziel van Beatrijs m.i. te subjectief: op grond van haar karakter zou ik eer tot het tegendeel besluiten.

Scheveningen.
G. KAZEMIER.

Notities van een lezer. III.
Hoofts *Ariadne* en Ariosto.

Het vijfde bedrijf van Hoofts *Ariadne* begint met de uitbeelding van Ariadne's wanhoop, wanneer zij zich bij het ontwaken op Naxos verraderlijk door Theseus verlaten vindt. De annotatie van Leendertz - Stoett (deel II, pag. 134-138) verwijst hier naar Ovidius' *Heroides* X (Ariadne Theseo) en vraagt aandacht voor de volgende overeenkomsten: *Ar.* 1132 met *Her.* 36; *Ar*, 1153 met *Her.* 82; *Ar.* 1202 met *Her*, 63; *Ar.* 1216 met *Her.* 57[1)]; bovendien had nog vermeld kunnen worden: *Ar.* 1171 met *Her.* 120.

Toch blijkt Hooft niet rechtstreeks aan Ovidius te hebben ontleend, maar door bemiddeling van Ariosto. In de tiende Zang van zijn *L'Orlando Furioso* beschrijft deze, hoe Olimpia door Bireno verlaten wordt - geheel naar het model van het Ariadne-verhaal; de motieven uit de tiende brief der *Heroides* worden vrijwel woordelijk overgenomen. Dat Hooft echter inderdaad Ariosto en niet Ovidius volgt, blijkt duidelijk uit een vergelijking van de volgende plaatsen:

{(Hooft - *Ar.* 1132-1134)

Hout Theseus, hout, u schip heeft niet sijn volle last.

1) Abusievelijk staat er: 55.

Neemt mijn alleen noch in, dat can u luttel schaden,
Ghij voert mijn siel, mijn lijf sal u niet overladen.

{(Ovidius - *Her.* X, 35-36)

Quo fugis? exclamo. Scelerate revertere Theseu,
Flecte ratem. Numerum non habet illa suum.

{(Ariosto - *Orl.* X, st. 25, reg. 4-6)

Non ha il tuo legno la debita salma:
Fa' che lievi me ancor: poco gli nuoce
Che porti il corpo, poi che porta l'alma.

{(Hooft - *Ar.* 1170-1174; Ariadno spreekt zichzelf toe:)

En als ghij in ellendt eindicht u droeve leven,
En salder niemant sijn die u de oogen luick,
Niemant die u begraef, ten sij dat in haer buick
Misschien een deerlijck graf de dieren u bereijden,
Die in dees bosschen dicht haer wilde leven leijden.

{(Ovidius - *Her.* X, 119-120)

Ergo ego nec lacrimas matris moritura videbo,
Nec, mea qui digitis lumina condat, erit.

{(Ariosto - *Orl.* X, st. 28, reg. 5-8)

Di disagio morrò; nè chi mi cuopra
Gli occhi sarà, nè chi sepolcro dia,
Se forse in ventre lor non me lo danno
I lupi, ohimè! ch'in queste selve stanno.

{(Hooft - *Ar.* 1215-1220; Ariadne spreekt haar liefdesbed toe)

Gistr' avont ghij ontfingt ons beider moede leên,
Las! Waerom sijn wij niet int opstaen met ons tween?
Ach trouweloose borst, ...
. . . . Ayme, vervloeckte dach dat jck ter werelt quam!

{(Ovidius - *Her.* X, 56-58)

Pressimus, exclamo, te duo; redde duos.
Venimus huc ambo; cur non discedimus ambo?
Perfide, pars nostri, lectule, maior ubi est?

{(Ariosto - *Orl.* X, st. 27, reg. 3-6)

Iersera desti insieme a dui ricetto:
Perchè insieme al levar non siamo dui?
O perfido Bireno, o maladetto
Giorno ch'al mondo generata fui!

Van de beide andere, door Leendertz - Stoett aangegeven, parallel-plaatsen valt bij *Ar.* 1202 - *Her.* 63 niet na te gaan, of Hooft rechtstreeks dan wel via Ariosto (st. 30) aan Ovidius ontleent. Slechts de overeenkomst tussen *Ar.* 1153 en *Her.* 82 vindt bij Ariosto geen enkele steun, zodat wij daaruit moeten afleiden, dat ook de *Heroides* zelf Hooft bij het schrijven van de *Ariadne* voor ogen hebben gestaan. Maar omgekeerd vermeldt Ovidius niet de drie malen dat Ariadne op het punt staat zich in zee te werpen, zoals Ariosto's Olimpia:

La qual tre volte, a se stessa crudele,
Per affogarsi si spiccò dal lido -
(st. 26, reg. 5-6),

terwijl Hooft in Ariadne's monoloog zorgvuldig deze drie momenten aangeeft (reg. 1158, 1164-1165, 1179). En ook de regels 1149-1150:

De wint die voert u nae de stemme van mijn clagen,

Maar sneller issij in u seilen voor te jagen -

staan kennelijk onder invloed van Ariosto's

Ma i venti che portavano le vele
Per l'alto mar di quel giovene infido,
Portavano anco i prieghi e le querele
Dell' infelice Olimpia, e 'l pianto e 'l grido.
(st. 26, reg. 1-4)

W.A.P. SMIT.

Nog enkele opmerkingen over telwoorden.

Op hoe wankele grondslag de traditionele onderscheiding van woordsoorten berust en hoe dikwijls die ons plaatst voor een dilemma, blijkt weer eens opnieuw uit het artikel[1)] waarin dr Heeroma de telwoorden onder de loupe neemt. Hoeveel merkwaardige eigenaardigheden van deze proteusachtige groep hij ons daarin ook aanwijst, het lijkt mogelijk om nog enkele bijzonderheden te doen uitkomen die er onvermeld zijn gebleven. Mijn bedoeling is om ook hierbij de taalhistorie in hoofdzaak ter zijde te laten en de lezer zich uitsluitend te doen bezinnen op de vraag, hoe zich de te beschouwen woorden aan het hedendaags taalgevoel voordoen.

De zgn. hoofdtelwoorden staan ons m.i. in de eerste plaats voor de geest als gebruikt vóór een zelfstandig naamwoord; niet voor niet begint het onderwijs in het rekenen niet met *twee* of *drie* maar met *twee blokjes* en *drie appelen*. Wat is nu, semantisch gesproken, het karakter van deze kleine groep woorden, die we merkwaardigerwijze door onderlinge samenstelling tot in het oneindige kunnen uitbreiden? Als taalkundige categorie kennen we, o.a. bij zelfstandige woorden, het 'getal', zich manifesterend in het voorhanden zijn van enkel- en meervoudsvormen, van welke laatste de meervoudbetekenis uitermate vaag blijft. (De oudere taal bezat bovendien dualisvormen voor bij elkander horende zelfstandigheden, een rol die tegenwoordig ongeveer vervuld wordt door *'n paar* en op andere manier door *beide* of *allebei*). De zeer eigenaardige functie van de telwoorden nu is, deze vaagheid op te heffen en het begripselement, door de meervoudsvorm aangeduid, in alle scherpte te bepalen. Een functie die op ander taalgebied te vergelijken is met die, uitgeoefend door de bijwoordelijke tijdsbepalingen bij werkwoordsvormen: zijn deze op zich zelf in staat de tegenstellingen tussen verleden, heden en toekomst uit te drukken, door toevoeging van woorden als *gisteren, vandaag* en *morgen* en allerlei nadere omschrijvingen wordt de summiere tijdsaanduiding tot een scherp onderscheidende bepaling uitgebreid. De aangestipte onbegrensde mogelijkheid tot nauwkeurige benoeming van hoeveelheden blijft beperkt tot het zoëven geschetste gebruik waarbij het telwoord attributief vóór een zelfstandig naamwoord wordt geplaatst. Dat waarbij het ongeveer als een bijstelling op een persoonlijk voornaamwoord volgt, de constructie van *wij vijven*, overeenkomende met die van *wij ondergetekenden*, is alleen in zwang met betrekking tot kleine, overzichtelijke aantallen; naast *wij vijven* is b.v. *wij eenendertigen* vrijwel ondenkbaar. Iets, maar ook niet meer dan iets verder gaat de mogelijkheid bij zegswijzen als *wij met ons eenendertigen*. Zeer terecht doet dr Heeroma opmerken, dat in een zegswijze als *wij vijven* van een meervoud in de zin die daar bij meervoudige substantieven aan eigen is, geen sprake kan zijn: de uitgang geeft niet aan dat meer dan één *vijf* zijn bedoeld, maar onderstreept a.h.w. het meervoudsbegrip dat aan het begrip 'vijf' inhaerent is. Niet meer dan onderstrepen doet ook het telwoord *een*, dat het uit te drukken enkelvoudsbegrip bij voorbaat extra onder de aandacht brengt.

Als men de attributief gebruikte hoofdtelwoorden onder de bijvoeglijke naamwoorden wil rangschikken, dan valt toch te bedenken dat ze geen 'eigenschappen' of 'hoedanigheden' noemen, maar bovendien dat ze.

1) N.T. 41, blz. 241.

onverschillig of er een bepaald lidwoord voorafgaat of niet, geen congruerende buigingsvormen vertonen. Wel is intussen in *tweeërlei* en *tweeërhande* een versteende rest daarvan te herkennen.

Een bijzonder eigenaardige toepassing van de telwoorden is die waarbij de getalsbegrippen, geabstraheerd van te tellen zelfstandigheden, om zich zelf worden genoemd, zoals in *een getal beneden de vijf, tweemaal twee is vier, zeven is ondeelbaar*. Men zou hier van a b s o l u u t gebruik of van gebruik in absolute betekenis kunnen spreken. Maar in *vijf van de deelnemers* hoort het telwoord klaarblijkelijk bij het substantief en ook zijn er tal van uitdrukkingen als *met de vier rijden, in tweeën breken, het is over tweeën, vier aan vier marcheren, ik geef het je in drieën, Sint Anna te drieën, de pas van drie, de regel van drieën*, waarvan men of het ontstaan door ellips van een substantief kan vermoeden of waarbij uit de korte zegswijze de betrekking op een niet genoemde zelfstandigheid wel wordt verstaan; soms zou men van een neiging tot absoluut worden willen spreken. Ten aanzien van een aantal van zulke gevallen merkt Heeroma op dat de telwoorden er behalve de tellende, een zekere aanduidende functie verrichten en dus deels een pronominaal karakter bezitten. Een uitdrukking als *van zessen klaar* heeft wel alle herinnering aan het telwoord verloren. Als namen van cijfers kunnen telwoorden geheel substantief worden: *schrijf je drieën duidelijker, hij heeft niets dan vijfjes op zijn rapport*; in het laatste geval heeft het absoluut gebruikte telwoord een symbolische waarde. Eindelijk dient gewezen op het voorkomen van hoofdtelwoorden met de waarde van rangtelwoorden, zoals in *Willem drie, bladzijde vijftig* en met eigenaardige ellipsen in *hij woont Hoogstraat 15* en in *2 Januari*. Hier en elders komt uit dat telwoorden niet alleen dienen om te tellen, maar ook om te n u m m e r e n .

Er mag aanleiding zijn om de rangtelwoorden als bijvoeglijke naamwoorden te beschouwen, gewone bijvoeglijke naamwoorden zijn het naar de vorm toch wel niet. In weerwil van een oppervlakkige gelijkenis blijkt toch bij scherper toezien dat de uitgangen niet met buigingsuitgangen gelijk zijn te stellen. Duidelijk komt dat uit als men naast *een natte maand, een nat jaar* zet: *een tweede maand, een tweede jaar*. De -*e* blijkt dan tot de stam te behoren en als dit ook het geval is bij de stoffelijke bijvoeglijke naamwoorden op -*e*(*n*), bij deze is men de -*e* als buigingsuitgang gaan beschouwen in *een goud horloge* enz., met weglating van de -*e*, waarvan bij de rangtelwoorden geen sprake is. Semantisch hebben de rangtelwoorden, naast de functie waaraan ze hun naam ontlenen, die van b r e u k getallen te benoemen en wel in attributief gebruik als in *een vierde deel* zowel als onafhankelijk, als men zegt ⅚ - ½ = ⅓. In dit laatste geval eisen ze dus hun plaats op in de rij van de absoluut gebruikte hoofdtelwoorden. Bij de breukgetallen voegen zich het adjectievische *half* en het substantievische *kwart* (= ‘verrel’), die niet als eigenlijk rangtelwoord worden gebruikt, en bovendien samenstellingen als het uit een grotere groep geïsoleerd overgebleven *anderhalf*. In dit woord en in *om de andere dag* schuilt weer het oude rangtelwoord voor *tweede*.

Niet overtuigd ben ik door Heeroma, dat men in zegswijzen als *ik zie er vijf* het laatste woord als voornaamwoord zou moeten betitelen, wat hij grondt op de opvatting als zou het met het voorafgaande *er* zo'n nauwe verbinding hebben aangegaan, dat het naast zijn getalwaarde een aanduidend karakter heeft gekregen. Het is waar dat men op *hierdoor*,

er door en dgl., waarin *hier* en *er* het eigenlijk voornaamwoordelijk bijwoord uitmaken, deze laatste betiteling heeft overgebracht, terwijl of omdat men ze in hun geheel als composita resp. distantie-composita is gaan beschouwen. Mij lukt het niet om de woorden *er vijf* op dezelfde manier in de voorstelling als een zekere eenheid uit de zin te isoleren. Al zal de hedendaagse spreker niet weten uit te maken, dat we hier in *er* de rest van een pronominale genitief hebben te zien, m.i. voelt hij toch wel dat het de aanduiding van een voorafgaand substantief in heeft, waartegenover *vijf* zijn oorspronkelijk karakter ten volle handhaaft. Eerder nog zou ik toenadering tot de voornaamwoorden erkennen in *wij vijven*, waarin door het telwoord slechts wordt gememoreerd wat van te voren uit contekst of omstandigheden bekend was, en een bij uitstek pronominaal karakter zou ik willen toekennen aan *beide*, dat immers slechts de aanduiding bevat van een uit de contekst bekend tweetal. In *ik zie er vijf* is *vijf* in werkelijkheid veel meer dan een aanduiding: het is de precieze benoeming van het 'getal', dat door een voorafgaand meervoudig substantief en vervolgens door het hierheen terugwijzende *er* nog maar in het vage was aangegeven. Het is om met Paul te spreken een nieuwe, nu scherpe voorstelling die de voorafgaande onscherpe komt vervangen, het is het psychologisch gezegde van het zinnetje waarin het voorkomt.

Er is twijfel geopperd of het wel zin heeft de onderscheiding van de telwoorden, die allerlei affiniteiten met substantiva, adjectiva en pronomina vertonen, als afzonderlijke woordsoort te handhaven. Daarbij is opgemerkt dat wel al te uitsluitend op de semantische waarde is gelet, en gevraagd of men dan niet evengoed een categorie van plaatsaanduidende woorden als *hier, deze, naburig* enz. zou moeten scheppen. Gedeeltelijk kan dit worden beaamd en men zou er ook een relatieve groep, bestaande uit woorden als *die* en *waardoor*, en een vragende, uit *wie, hoe, waarom, wanneer* naast kunnen stellen. In verschillende grammatica's is er dan ook op gewezen, hoe vaak de in zwang zijnde indeling door andere mogelijkheden wordt doorkruist. Het lijkt echter twijfelachtig of men zo het overgeleverde systeem, dat nu eenmaal èn op functie èn op betekenis is gebaseerd, door een meer bevredigend zou kunnen vervangen. Het betrekking hebben op getallen, het dienen om te tellen en te nummeren is toch wel een sterk sprekende trek, en uit het door Heeroma te berde gebrachte zowel als uit het boven nog aangevoerde blijkt toch wel dat ook in eigenaardige vormen de telwoorden aanmerkelijk verschillen van de woordsoorten waarbij men ze desnoods zou kunnen indelen. In verband hiermee nog deze opmerking: tegenover de gedachte om *veel, weinig* enz. uit de rij van de telwoorden te schrappen, gestaafd door het argument dat hier van tellen wordt afgezien, zou ik willen stellen dat de onderscheiding van onbepaalde voornaamwoorden berust op hun aanwending, waar men niet in staat of onwillens is zekere zelfstandigheden of eigenschappen nader te bepalen, en dat woorden als *veel* en *weinig* althans de telbaarheid kunnen te verstaan geven; waar dit niet het geval is, zoals in *veel water*, doet men dan beter met van onbepaalde voornaamwoorden te spreken.

December 1948.

D.C. TINBERGEN.

Levende en geslachte keuring bij slachting.

Het seizoen der ‘huisslachting’ is aangebroken, de tijd, waarin de boeren het vee, door hen gemest, voor eigen gebruik mogen slachten. Er bestaan omtrent deze aangelegenheid allerlei voorschriften in verband met de volksgezondheid en de nog steeds geldende distributiewetten. En zo voelen vele gemeentebesturen zich verplicht hun onderhorigen daarop te wijzen om overtreding te helpen voorkomen. Uiteraard treft men dergelijke waarschuwingen en adviezen voornamelijk aan in de kleine, plaatselijke nieuwsbladen. Voor de taalkundigen zijn dit echter dikwijls periodieken van groter belang dan vele landelijke en bekende grote bladen. Ze worden toch in hun gebied doorgaans huis aan huis gelezen en zijn in duizenden en duizenden gezinnen van ons volk de enige lectuur, die dan ook letter voor letter wordt gespeld tot en met de allerkleinste advertentie toe. Maar daardoor is hun taal van onwaardeerbare invloed op het publiek, temeer, daar zij vrijwel het enige zijn, waardoor deze dialectsprekers nà hun schooljaren geregeld contact hebben met het ‘Nederlands’. Juist hierom al zou de taalkundige wel geregeld van de inhoud dier blaadjes mogen kennis nemen.

Eén dier plaatselijke weekblaadjes is *Oostermoer - Noordenveld*, verschijnend in Zuidlaren en druk gelezen in de wijde omgeving dezer plaats, temeer, daar het zo ongeveer ‘officieel’ publicatie-orgaan is van de gemeentebesturen van Zuidlaren, Anlo, Gieten en Vries.

In het nummer van 2 Oct. '48 vonden we een officiële ‘Waarschuwing betreffende huisslachtingen in de gemeente Zuidlaren’. Het eerste, dat daarin opviel, was het gebruik van *slachting* in een betekenis, waarvoor vanouds *slacht* de term was. ‘De aangifte en betaling van keurlonen.... moet geschieden.... in de week voorafgaande aan de voorgenomen *slachting*.’ - ‘In werking voor de *slachtingen* in de week aanvangende 4 October 1948’ - ‘derhalve mag de *slachting* geen aanvang nemen alvorens.... keuring heeft plaatsgehad.’ - ‘De organen moeten bij *slachting* met hunne natuurlijke hechtmiddelen.... aan het dier bevestigd blijven.’ - ‘De *slachting* moet voor 12.00 uur plaats gevonden hebben.’

Vanwaar deze voorkeur voor *slachting*? In de eerste plaats is *slacht* te veel gesubstantiveerd, of, duidelijker gesproken, in betekenis te veel gescheiden van de handeling, uitgedrukt door 't w.w. *slachten*.

Koenen - Endepols noemt de verbale waarde van het woord eerst; onder 2 vermeldt het: ‘wat het slachten van een dier of dieren oplevert’. Dit laatste heet in 't Drents *slachterij*. Het werk van de slager heet *het slachten*; d.i. het doden en schoonmaken van het dier. De verzorging van ‘de slachterij’ door de huisvrouw en haar hulp heet vooral *de slacht*, doch ook wel *het slachten*. Bijv.: *Aol' Jans hadd' 't slachten al 25 jaor daon; As 't water kookt, kan 't slachten begunnen; Dinao kwam weer helpen bij de slacht; 't Is 'n hiele beslommernis veur de vrouw, eer de slacht an kaant is!; D'hiele wiemel höng vol spek en aner slachterij; Aj gien slachterij hebt, kuuj gien soep koken, mient 'n bult vrouwlu*.

De voorkeur voor *de slachting* i.p.v. *de slacht* of *het slachten* in bovengenoemde voorbeelden uit de Zuidlaarder waarschuwing berust dus noch op Nederlands noch op Drents taalgebruik. Ze is hier zuiver ambtelijke taal, afgeleid uit daarin bestaande composita als *noodslachting*, reeds opgenomen in Koenen - Endepols, en *huisslachting*. Voor het eerste heeft

ons Zuidlaarder document het woord *spoedslachting*, gevormd naar de in stadhuistaal zo populaire *spoedbehandeling* en *spoedvergadering* en in de posttaal *spoedbestelling* [en *spoedstuk*; de Indische ambtenaarstaal kent, volgens K. - E. *spoedcertificaat*, 'geneesk. bewijsschrift, een ambtenaar het recht gevende, onmiddellijk om gezondheidsredenen naar Europa *af te reizen*' (wee de Duitse bezettingstijd!): - verder worden gebruikt *spoedboodschap, spoedbericht*].

Dat naast *slachting* het woord *slacht* alleen voorkomt in composita, is eveneens begrijpelijk; het is een gevolg van dezelfde krachtige werking van de analogie in ambtelijke taal. Het Zuidlaarder stuk bevat; *slachtdagen, slachtplaats, slachtdieren, slachtvergunning*. Slechts het derde is al lang algemeen gebruikelijk; de andere zijn alle 'ambtelijke' nieuwvormingen. Het laatste, *slachtvergunning*, is een distributieterm; *slachtplaats* in: 'Spoedslachtingen kunnen.... plaats vinden in *de Centrale slachtplaats*' is een gedwongen purisme, omdat men voor deze vrij eenvoudige slachtinrichting het woord '*abattoir*' niet aandurfde, hoeveel beter 'Gemeentelijk Abattoir' het ook doet dan 'Centrale slachtplaats'!

'De slachtdieren worden na voorafgaande *bedwelming*, door *verbloeding* zo snel mogelijk gedood.' *Bedwelming* heeft de oude verbale functie stellig meer bewaard dan *slachting*, welke betekenis sterk is gespecialiseerd. Het gebruik hier is dus vrij normaal, al drukt, voor ons gevoel, het woord *bedwelming* vaker het gevolg uit van de handeling dan de handeling zelf. *Verbloeding* is o.i. zuiver verbaal, het verbloeden. Bovendien is het verbum intransitief; de 'ambtelijke' voorkeur voor korte, synthetische taalvormen, o.a. door samentrekking, heeft hier doen derailleren, toen men schreef: De slachtdieren worden.... door *verbloeding*.... gedood. Op de achtergrond kan er invloed zijn uitgeoefend door: 'doodgaan tengevolge van verbloeding'. 'In *ambtelijke* taal is vooral productief de afleiding op -*ing*, gevolgd door een *attrib.* bepaling, waarvan het *subst.* tot het *werkw.* der afleiding staat in objectsverhouding', schrijft Overdiep op blz. 229 van zijn Stil. Gramm. Ook zonder de attrib. bepaling is deze afleiding blijkbaar geliefd en niet alleen in ambtelijke taal. Dit is mee een gevolg van het feit, dat het substantief zonder suffix, we schreven het reeds, dikwijls zijn verbale functie heeft verloren, b.v. *slacht* blijkens *noodslachting, huisslachting, spoedslachting*, een tekort, dat blijkbaar in composita, waarvan het eerste lid is, minder wordt gevoeld: *slachtbank, slachtplaats, slachtdag*. Zo is, om nog een voorbeeld te noemen, *keur* verdrongen door *keuring*, zelfs in composita: naast het eenzame *keurmeester* gebruiken we thans *keuringsarts*, -commissie, -terrein; verdringt *verkoping, verkoop, zaaiing zaai, planting plant*, enz. Voornamelijk wordt dit dus veroorzaakt door de behoefte aan een krachtiger uitdrukken van de verbale functie dan het simplex dat doet. Vandaar zeker, dat de Zuidlaarder verordening meldt: Gebruik van vlees en *smelten* van vet is verboden, zolang de geslachte keuring niet heeft plaats gehad. Het subst. *smelt* is thans onbekend in onze taal. En waarom dan niet de in ambtelijke taal zo geliefde wending '*smelting van vet*' gebruikt werd? De schrijver heeft dit ongewone subst. blijkbaar nog niet aangedurfd, hoewel 'het *smelten van vet*' evengoed een verb.-subj.-verhouding kan uitdrukken als die van verb.-obj.

Aan een sterke neiging tot synthetische taalvorm kan slechts worden voldaan door schrijvers met een groot taalgevoel. Wie dat mist, derail-

leert. Zo is het onze ambtenaar gegaan, toen hij schreef: ‘De slachtdieren zijn vóór de slachting aan *de levende keuring* onderworpen; derhalve mag de slachting geen aanvang nemen alvorens bedoelde *levende keuring* heeft plaats gehad... Gebruik van vlees en smelten van vet is verboden, zolang *de geslachte keuring* niet heeft plaatsgehad.’

De levende (geslachte) *keuring* = de keuring van het levende (geslachte) dier. Deze geweldige samentrekking vindt haar voorbeeld in wat Overdiep (Stil Gramm. § 179f) het *metonymisch* gebruikt participium noemt. Als voorbeeld geeft hij: ‘De geïrriteerde uitdrukking van haar gezicht ontspande zich.’ De geïrriteerde uitdrukking = de uitdrukking van geïrriteerd gevoel. Deze metonymia verzwakt de verbale betekenis (Overdiep § 189d). We geloven echter niet, dat onze schrijver daardoor tot zijn vorm kwam. Formeel kan: *de geïrriteerde uitdrukking* = de uitdrukking van een geïrriteerd gevoel, leiden tot: *de geslachte keuring* = de keuring van het geslachte dier, en dit tot: *de levende keuring* = de keuring van het levende dier. Maar o.i. zijn vormen als de door Overdiep genoemde vrijwel uitsluitend te vinden in de literaire taal, welker vormen in de kanselarijstijl doorgaans zeer lage koers hebben. Eerder moeten we dus teruggrijpen op een andere oorsprong.

Substantiva op *-ing* als *keuring, verkoping, zaaiing*, hebben een sterk verbale kracht; we kunnen ze meermalen zonder enige betekenisverandering vervangen door de gesubstantiveerde infinitief. Het keuren = de keuring; zo: het levend (geslacht) keuren = de levende (geslachte) keuring. Dit ging te gemakkelijker, daar de vorm: *de levende* (*geslachte*) *keuren* (nl. stuk vee) normaal Nederlands is. En zoals men: *de paarden keuren* kan substantiveren tot *de paardenkeuring*, kon de in ambtelijke taal sterke drang naar synthese *de levende keuren* vervormen tot *de levende keuring*.

Hoe het ook zij, in: *de levende* (*geslachte*) *keuring* heeft het adj. stellig nog sterker praedicatieve dan adjectivische functie. Al is de vorm ongewoon, toch zouden we ons kunnen voorstellen, dat iemand, na een bezoek aan de pluimveemarkt tegen Kerstmis, zou zeggen of schrijven: ‘Op *de levende markt* was minder omzet dan op *de geslachte*; de meeste kopers prefereren begrijpelijkerwijze *geslachte levering* van hun Kerstgans boven *levende*.’ Ook in dezen is de gewone volkstaal dus dè bron, zowel voor de literaire als voor de ambtelijke stijl. En dat zal ook niemand verwonderen. Draagt niet, en terecht, de omslag der afleveringen van het Ndl. Wb. sinds jaar en dag Halbertsma's spreuk: ‘De taal is de ziel der natie, zij is de natie zelf’?

J. NAARDING.

Roemer Visscher en Maerlant.

Roemer Visscher, door J. Koopmans in ‘De Nieuwe Taalgids’ IV, 16, gekarakteriseerd als ‘de onvermoeide Momus met de waarheids-spiegel’, onze Nederlandse Martialis, die in spitszinnige rijmen, soms niet zonder grofheid en gewaagde uitingen, zijn gevoelens en meningen over de hem omringende wereld met zelfvoldoening debiteerde en zijn erotisch gemoed luchtte, gaarde de stof voor zijn vaardigheidsproducten van alle kanten samen. Hij beroemde er zich op veel te hebben gelezen:

> Ick heb gelesen die gulden Legenden,
> Het Boeck van Marcus Aurelius, niet om verhoogen;
> Van Amadis heb ick gelesen de heerlijcke logen.
> Noch Ovidius de Poëet vol amoureuse sinnen,
> Daer toe Kolijn van Rijssel, de Spieghel van minnen.
> Metten kortsten, ick heb veel gelesen in mijn tijdt.

Ik zou hier even de aandacht er op willen vestigen, dat hij waarschijnlijk ook de ‘Naturen Bloeme’ van Maerlant binnen de kring van zijn lectuur betrokken heeft.

Roemer Visscher vertelt in zijn ‘Sinnepoppen’ over de ezel:

> Een Esel is niet luy om te arbeyden, in wat werck datmen hem opleyt nae zijn vermoghen: maer is traegh van draf ofte gang; daer om willen de onwetende segghen dat hy luy is. Oock is hy niet lecker, want hy eet Distelen en Doornen, en groente dat ander beesten laten staen; en oock eet hy 't kruydt dat onder de Haghen ende onder de drop wast. Daer om behoort hem een goet Landtman nae des Esels aert te stellen, in raedsame suynicheydt in 't teeren en huyshouden, ende in neerstighe en ghestadighe arbeyt des Ackers ende Weyden: Op dat hy de segheninge des heeren ontfanghen mach, ghelijck den Esel gheschiedt is, daer Jesus Christus selfs op ghereden heeft: den Esel, alleen onder alle beesten waerdigh achtende om God te draghen, om zijn sachtsinnigheydt, vreedsaemheydt ende gheduldigheydt: ende heeft hem begaeft met langduerighe ghesontheyt; want een Esel (soo men seyt) en is nimmermeer ofte seer selden sieck.

Maerlant schrijft, dat de ezel is ‘traech sere an sinen gane’. Verder:

> Op sine scoudren is gheset
> Een teiken van der passien ons heren;
> Want dat hi ons wilde leren
> Oetmoedichede, reet hi sulc paert,
> Daer hi voer ter passien waert.

De ezel laat zich stompen en slaan, en ‘wille men hem doen draghen meer dan hi geleesten can, hine stecter niet jeghen nochtan’. Wat zijn voedsel betreft:

> Die esel heeft in spisen vercoren
> Scarpe distelen ende doren.

Roemer Visscher vlecht om die simpele gegevens zijn eigen bespiegelingen, die de eigenlijke waarde van de ‘sinnepop’ uitmaken.

A.G.C. de Vries wees in zijn dissertatie over ‘De Nederlandsche Emblemata’ (1899) reeds erop, dat Roemer voor zijn ‘Sinnepoppen’ zijn onderwerpen koos uit

de Hollandse vermaken, de Hollandse industrie. Wat niet Hollands was, keurde hij af. In de hier geciteerde ‘sinnepop’ is dan ook opmerkelijk de aansporing tot gepaste zuinigheid in uitgaven en huishouden en tot naarstige en gestadige arbeid, die de gezondheid niet schaadt, maar bevordert, zoals het lange leven van de ezel bewijst.

Dr H.H. KNIPPENBERG.

Boekbeoordelingen.

Gerard Knuvelder, *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*. Tweede deel. ('s Hertogenbosch - L.C.G. Malmberg - 1948. Prijs f 15,-).

Dit tweede deel beantwoordt aan de goede verwachting, door het eerste deel gewekt. Het is opnieuw een vrucht van degelijke studie en weloverwogen compositie. Het eerste hoofdstuk, over de periode van de 'gouden eeuw', is getiteld *Barok en Hoog-renaissance* (1610-1647), met een inleiding over het wezen van de barok, waarin de schr. terecht tot het besluit komt: wij kunnen er in onze letterkunde niet toe overgaan een aparte groep schrijvers als Barokkunstenaars samen te vatten, terwijl hij ook opmerkt dat de invloed van Seneca - wij kunnen er aan toevoegen die van de latere latiniteit en het Marinisme - en de invloed van de Barok niet altijd scherp te scheiden zijn. Barokelementen bij Hooft en Huygens b.v. lijken ons twijfelachtig.

De schrijver begint met een overzicht van de letterkunde buiten Amsterdam: in de eerste plaats te Leiden, dat weldra de leidende positie zal moeten afstaan aan de hoofdstad. Voor Daniel Heinsius toont hij meer waardering dan Dr Ter Horst, en van historisch standpunt terecht. Met zijn alexandrijn, bij hem een 'typisch spreekvers', en zijn voorkeur voor het heroïsche is hij inderdaad een invloedrijk baanbreker geweest (blz. 27). Nadat een andere grote voorganger, de Christen-humanist Hugo de Groot, geprezen is, komen een drietal geestelijke dichters ter sprake, elk uit een eigen religieuse sfeer: Stalpaert van der Wielen, Camphuysen en Revius.

Vervolgens wordt onze aandacht gericht op Amsterdam en de achtergrond van het letterkundig leven in de beide Kamers, de Academie en de Muiderkring. Om plaats te sparen voor de latere behandeling van de hoofdfiguren meent de schrijver de bespreking van op zich zelf niet onbelangrijke figuren te moeten bekorten (blz. 51). Dat geldt b.v. voor de Brabander Abraham de Koning, wiens *Jeptha*, om zijn invloed op Vondel en zijn vlotte behandeling van de alexandrijn wel verdiend had genoemd te worden. Ook de Muiderkring is zeer beknopt besproken.[1)]

Om de hoofdfiguren naar hun belangrijkheid te rangschikken, nemen wij even afscheid van Amsterdam om kennis te maken met de Calvinisten Cats en Huygens. Te prijzen is de historische objectiviteit, waarmee deze dichters en hun werkzaamheid gekarakteriseerd zijn. De sympathie voor Cats, vooral als dichter, is gering, maar als 'opvoeder van zijn volk', als verdienstelijk verteller krijgt hij terecht een ruime plaats, al valt een parallel met Maerlant (blz. 62) niet in zijn voordeel uit. Huygens, die 'Cats in vrijwel elk opzicht overtreft', vindt meer waardering, al kan hij m.i. moeilijk 'strijdbaar op het fanatieke af' genoemd worden (blz. 67). Zeer goed wordt op blz. 68 zijn stijl getypeerd: 'zijn dichtkunst bezit niet het Vondeliaans-stromende, maar het meer naar het staccato hellende karakter dat Huygens zozeer typeert, een fráái staccato dat een diepe bezieling in zeer bewuste vormgeving opvangt'.

Tot de best geslaagde gedeelten van dit boek behoren de uitvoerige hoofdstukken over Bredero, Hooft en Vondel, te samen ruim 100 blad-

1) Een kleine vergissing is dat de jonge Anna Roemers 'overtuigd Katholiek' genoemd wordt (blz. 53), terwijl zij, evenals haar zuster Maria, een Protestantse opvoeding kreeg.

zijden, goed geschreven en overzichtelijk ingedeeld. Een bespreking in biezonderheden laat ons bestek niet toe. Opmerkelijk is Knuvelder's grote bewondering voor Hooft, ‘meer dan Vondel, die overwegend Barok-dichter is, onze grootste Renaissance-kunstenaar’, zich onderscheidend door ‘persoonlijk rhythme, meer dan Vondel’. (blz. 130). Daarentegen verzet hij zich, onder invloed van Busken Huet en Huizinga, tegen overschatting van Vondel, die z.i. geen ‘onsterfelijke kunstwerken’ voortgebracht zou hebben, doordat hij ‘geen eigen dramavorm’ geschapen heeft. Hij beweert zelfs, in zekere zin terugkerend tot Jonckbloet, dat Vondel wordt ‘gekenmerkt door een typisch ondramatisch karakter’ (blz. 152). Voor de Barokdichter, de epicus en de lyricus, koestert hij wel bewondering, maar, in tegenstelling met Verwey, interesseren de leerdichten hem voornamelijk om de inhoud en niet als taalkunst (vgl. blz. 181). Maar komt de schrijver niet met zich zelf in tegenspraak, als hij warme lof heeft voor Vondel's later dramatisch werk, b.v. voor de Noah? (blz. 178). Als lof klinkt ook de eind-conclusie: ‘Vondel temde en beheerst de Barok’.

Na een intermezzo over Zuidnederlandse auteurs: De Harduijn, Poirters en De Swaen, van wie de beide laatsten eigenlijk chronologisch in het volgende hoofdstuk thuis hoorden, begint de schrijver, met juiste begrenzing (1647-1690) een nieuw hoofdstuk: *Uitbloei der renaissance*[1]. De zeventiende eeuw raakt dan over het hoogtepunt heen, al moet men voor historische beschouwing, bedenken dat Vondel's rijpste werk, te voren besproken, in dat tijdperk geschreven werd. Nu er geen andere eerste-rangs figuren in aanmerking komen, kon de stof vrij regelmatig verdeeld worden over een vrij groot aantal auteurs, waarbij de schrijvers van toneelstukken en van proza afzonderlijk gegroepeerd zijn. Als achtergrond, vooral voor J. Luyken, wordt ook aandacht geschonken aan de geestesrichting van collegianten en piëtisten.

Voor de achttiende eeuw geldt eveneens dat er eigenlijk geen centrale figuren aan te wijzen zijn. Wel is het van belang, de overheersende geestesrichting: de aard van de Verlichting en de overgang van Renaissance naar Frans classicisme in het oog te houden, wat dan ook in een heldere inleiding geschiedt. Voor het tijdperk van de Dichtgenootschappen wordt 1740 aangenomen als begin van de ‘hyperintellektualistische periode’ van de Verlichting, ‘de pruikentijd bij uitstek’. Uit litterair oogpunt worden dan de Van Haren's het uitvoerigst besproken. Een beknopt hoofdstuk over het toneel in deze periode: de overgang van *Frans classiek naar burgerlijk toneelspel* besluit dit deel.

Een nauwkeurige bibliografie, in de noten aangebracht, en voor de gebruikers van een *Handboek* van biezonder belang, is met grote zorg bewerkt, en getuigt er tevens van, dat de schrijver in de loop der jaren goed op de hoogte gebleven is van al wat in boek en tijdschrift voor zijn studie van belang was. Zelden zal men daarbij werk van betekenis missen:[2] Voor het derde deel, dat wij met belangstelling tegemoet zien, blijven nog overvloedige en belangrijke hoofdstukken te behandelen.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Een tegenstrijdigheid is, dat op blz. 266 het jaartal 1669 als grens van een tijdvak aangenomen wordt.

2) Als uitzondering tekenden wij aan: de studie van W. Kramer over *Vondel als Barokkunstenaar* (1946), het proefschrift van J. Karsemeyer over *Jer. de Decker* (1934) en het proefschrift van P.J. Meertens over *Letterkundig leven in Zeeland* (1942), o.a. van belang voor de jeugd van Cats.

Middelnederlandse Spraakkunst. I. *Vormleer*, door Prof. Dr. A. van Loey. - XVI + 104 bladz. - Groningen-Antwerpen, 1948.

De middelnederlandse grammatica van een zo bij uitstek bevoegde hand als die van Prof. Van Loey werd in vakkringen met spanning tegemoetgezien. Als eerste deel daarvan is nu de *Vormleer* verschenen.

De schrijver heeft zich ten doel gesteld, een voor beginners bruikbaar handboek te maken, dat niet zo afschrikwekkend is als de grammatica's van Franck en Van Helten waren. Maar tevens wil hij de aandacht van meergevorderden vestigen op geografische en chronologische verschillen, en op twijfelachtige of nader te onderzoeken punten. Deze tweeledige opzet tekent zich in het uiterlijk van het boek af. Het grammatisch geraamte staat in grote letter; in klein gedrukte aantekeningen bij vele paragrafen vindt de lezer afwijkingen, bijzonderheden en literatuuropgaven.

Het boek van Van Loey onderscheidt zich van zijn voorgangers verder principieel hierin, dat het niet historisch-germanistisch is ingericht, maar uitgaat van de feitelijke toestand in de 13e eeuw. Deze descriptieve methode leidt er toe dat de hele flexie van de substantieven wordt gegeven in twee groepen: de op consonant en de op -*e* uitgaande, met een korte paragraaf over ‘afzonderlijke flexie’, waarin besproken zijn de verwantschapsnamen op -*er, vrient* en *viant* en ‘enkele oude consonantische stammen’. Maar in een ‘historisch-vergelijkend overzicht’ (§§ 19-32) gaat de auteur hier toch weer meer in de oude koers dan in de overige gedeelten van zijn werk. De ‘flexie der persoonsnamen’, daarna in § 33 behandeld, had m.i. beter vóór het historisch overzicht kunnen geplaatst worden.

Bij de adjectiva doet Van Loey geen poging meer om de ‘zwakke’ en ‘sterke’ declinatie te onderscheiden. Zo zien we, wel zeer tegen het traditionele in, een paradigma met *goede* als normale nominativus singularis van het masculinum. In dezelfde lijn ligt het volkomen op één lijn stellen van het possessivum *hare* met *onse* en *uwe* (§ 43), in tegenstelling met de vroegere grammatica's die de genitivische oorsprong van *hare* nog graag aan ‘onverbogen’ vormen herkennen wilden, hetgeen trouwens altijd iets krampachtigs had. Daarentegen signaleert Van Loey nog wel *sine* in *met sine wive* als oude instrumentalis (§ 43 Opm. 5), wat hij niet doet met *bernende* in *met bernende moede* (§ 36*e*).

Bij de verba wijkt aanvankelijk (§ 61*b*) de oude onderscheiding tussen zwak en sterk voor die tussen stamvast en stamwisselend, omdat de auteur uitgaat van de nieuwnederlandse toestand, maar in § 61*c* komt hij althans voor het Middelnederlands daarop gedeeltelijk terug, en de uitvoerige behandeling in § 67 vlgg. is naar de oude indeling ingericht. Maar de term ‘praeteritopraesentia’ verschijnt alleen, na een aantekening bij § 68, als titel van § 76, met een verontschuldigend ‘zgn.’ En de in historisch opgezette grammatica's zo kostbare ‘reduplicerende verba’ worden met die naam maar even genoemd in de aantekening bij § 71 en in een voetnoot bij § 75. De vorm *du naems* staat in § 63*a* zonder enige historische toelichting in het paradigma. Eenvoudig geconstateerd wordt ook het vocaalverschil tussen *kennen* en *kande, ghekant* e.d. (§ 65*c* en § 67*b*) en de ē in *geslegen, gedwegen, gedregen* (§ 65f).

Zo wijkt deze middelnederlandse grammatica wel sterk af van de vroegere, die er steeds op uit waren te laten zien welke oudgermaanse trekken zich nog in het Mnl. vertonen, soms tot schade van het beeld

van de feitelijke toestand. Een enkele maal kruipt bij Van Loey het historische bloed waar het niet gaan kan, zoals in de verklaring van *leghes* en *leghet* bij *legghen*, zij het dan ook in de aantekeningen (§ 62*e*).

Nu de vormleer eerst verschenen is, kon een inleidend hoofdstuk over de spelling niet worden gemist. Hierbij waren niet altijd fonetische of zelfs klankhistorische bijzonderheden te vermijden, die eigenlijk in de klankleer thuishoren. Dat bezwaar tracht de auteur te ondervangen door een toelichtende noot. En zover ik zie, komen er ook verder in het boek geen termen of begrippen voor, die niet ergens vooraf of ter plaatse zelf zijn verantwoord. De gebruiker is intussen wel verplicht om, in afwachting van de klankleer, van zulke korte en terloopse toelichtingen goede nota te nemen. En dan nog bestaat de kans dat hij hier en daar een bondige mededeling of verklaring niet geheel kan verwerken, zoals die bij de imperatief van sterke werkwoorden (§ 64*a*), die naast *nem* en *neme* 'ook wel eens met gerekte klinker en zonder -*e' neem* luidt. Of in § 36*g*, waar de nom. acc. plur. van adjectiva zonder -*e* (*claer, oghen, scoen orse*) wordt verklaard uit 'het voorbeeld van neutra waar de -*e* klankwettig geapocopeerd was'.

Er zijn maar weinig plaatsen waar de gedrongen formulering tot onnauwkeurigheden leidt. In § 10 moet de lezer de indruk krijgen dat -*inc* alleen op het eind van woorden met het suffix -*ing* voorkomt. - In § 53*b*, bij de bespreking van *al*, door een determinatief van het substantief gescheiden, is de zinsnede '*al* wordt vervangen door een adverbium *al* of *alle*' minder gelukkig. - § 59 begint aldus: 'De hoofdtelwoorden.... worden vóór het substantief vaak verbogen (*e-, -er, -en, -e*): achter een substantief hebben ze meestal -*e*, na pronomen n. -*e*, a. -*en*' [n. = nominativus; a. = accusativus? deze afkorting is in de lijst van tekens niet verklaard]. Dit kan voor de eenvoudige lezer bij de verbogen vormen van *twee* en *drie* tot misverstand leiden, welk misverstand niet voldoende wordt opgehelderd door een opmerking in de aantekening: '*tween* is niet uit *tweeën*'. - Bij het sterke werkwoord *quelen* (§ 72) was een vertaling niet overbodig geweest.

Van Loey heeft zijn materiaal voor een groot deel uit eigen aantekeningen, maar heeft ook Van Helten en het *Mnl. W.* veel gebruikt. Van wat hij aan anderen ontleent, is 'heel wat op de bron geverifieerd', zegt het voorbericht, en hier en daar is een verkeerde lezing van die anderen verbeterd.

Zelfstandig, nauwkeurig en kritisch is deze nieuwe middelnederlandse vormleer, en bovendien doelmatig als handboek voor studerenden. De beknopte vorm schaadt over het algemeen de helderheid niet, en belet ook niet dat de meer gesitueerden in het vak er voldoende wegwijzing in vinden, al zullen zij Franck en Van Helten, waarnaar Van Loey ook voortdurend verwijst, daarbij niet kunnen missen. Deze laatste groep van gebruikers zal ook het uitgebreide register op prijs stellen.

In de lang gevoelde behoefte aan een hanteerbaar handboek voor het Middelnederlands is nu op voortreffelijke wijze voorzien wat de vormleer betreft. En met de klankleer hoopt de auteur 'in afzienbare tijd' klaar te zijn. De werkkracht van Prof. Van Loey kennende, mogen wij vertrouwen dat de klankleer spoedig zal volgen.

Utrecht, Januari 1949.

C.B. VAN HAERINGEN.

Aankondigingen en mededelingen.

Algemene Literatuurgeschiedenis. Deel III. Renaissance (Utrecht U.M.W. de Haan - Antwerpen - Standaard Boekhandel - 1948. Prijs f 15,-).

Dit deel, samengesteld onder leiding van de Leuvense hoogleraar P. Sobry, is geheel door Zuidnederlandse auteurs geschreven. *Het Westeuropese humanisme* is behandeld door Dr J. Thijs, *De literatuur van de hervorming en van de contra-reformatie* door Prof. St. Axters O.P. Het derde hoofdstuk is dan gewijd aan *Renaissance, Barok en Klassiek in de moderne talen*, achtereenvolgens in Italië (P. Sobry), Spanje en Portugal (Dr A. Thomas), Frankrijk (Prof. Dr R. Guiette). Engeland (Prof. Dr Fr. de Backer), de Nederlanden (Prof. Dr P. de Smaele), Duitsland (Dr R.F. Lissens) en De Scandinavische landen (Prof. Dr G. Meir). De degelijke bijdrage van De Smaele geeft in 44 bladzijden een duidelijk, maar uiteraard beknopt overzicht van de Nederlandse renaissance-letterkunde in de 16e en 17e eeuw. De grenslijn tussen renaissancisten en 'bijbelse humanisten', waardoor Coornhert en Spieghel 'slechts terloops dienen te worden vermeld' (blz. 437) is niet scherp te trekken. Is daarom Marnix voorbijgegaan? Zijn psalmvertaling had toch wel een vermelding verdiend. En is Cats als 'renaissancist' te beschouwen? Ten slotte heeft de schrijver dan, ook in het verloop van de zeventiende eeuw, meer gestreefd naar volledigheid van het overzicht dan naar beperking tot eigenlijke renaissance-litteratuur.

Eenheid ondanks diep verschil. De -n en de voornaamwoorden.

Deze kongres-voordracht van Gerlach Royen, afgedrukt in het Album-Gessler, is door de Zuidnederlandse vereniging tot vereenvoudiging van onze spelling in brochure-vorm verspreid (Antwerpen - De Sikkel). Op zijn bekende heldere en scherpzinnige wijze toont de schr. aan dat de handhaving van de naamvals-*n*, ook in Zuid-Nederland, wetenschappelijk en praktisch onverdedigbaar is. Nu deze kwestie in het Zuiden weer actueel is, deed de Vereniging door de verspreiding van deze brochure een goed werk.

Het Stellen in het Nederlands, voor handel en administratie.

Dr Remi Sterkens, de auteur van de *Inleiding tot de taalstudie*, aangekondigd in ons tijdschrift (XL, blz. 185), liet met bovenstaande titel een nieuw werk verschijnen (Brussel - Baude - 1948); Pr. 195 fr.), dat meer biedt dan de titel doet verwachten. Het eerste deel (*Taal*) en het tweede (*Stijl*) geven opnieuw voor brede kringen een aansporing om voor de moedertaal belangstelling te koesteren, en bevatten dus in hoofdzaak dezelfde stof als de vroegere Inleiding. Het derde deel (*Stellen*) richt zich rechtstreeks op het praktische doel: leiding te geven bij schriftelijke taaluiting, en dat niet alleen voor taalgebruik bij 'handel en administratie'. Verschillende soorten van 'opstellen', o.a. de beschrijving, de verhandeling, de redevoering, het rapport, de brief, komen ter sprake, ten dele begeleid door opgaven voor de leerlingen.

Naamkunde-studie.

De aktieve *Vereniging voor Naamkunde* te Leuven, die onder leiding van H.J. van de Wijer reeds zoveel verdienstelijk werk publiceerde en overvloedig materiaal verzamelde, zond ons de voltooide 23ste jaargang

van de *Mededelingen* (1947), waarin o.a. de volgende bijdragen: M. Schönfeld bespreekt *De ouderdom van de veldnamen in Nederland*, in het biezonder in Noord-Holland en in Groningen, met Friese onderlaag. - J. Lindemans toont aan dat *Het inleidend lidwoord bij familienamen* op Franse invloed wijst, en vooral in Zuid-Nederland veel voor komt. - Maurits Gysseling schrijft over de namen *Antwerpen en Anvers*. - H. Draye geeft *Beschouwingen bij B.H. Slicher van Bath, Mensch en Land in de Middeleeuwen*. - H.J. van de Wijer en J. Langohr verzamelden *Plaatsnamen te Walhorn* en A. Weijnen verklaart *Noordbrabantse plaatsnamen*.

De *Mededelingen* van 1948 brachten als bijdrage tot de *Onomastica neerlandica* een studie van L. de Man over *Middeleeuwse titulatuur te Leuven*, in hoofdzaak van belang voor de 'Ambachts- en stielnamen', die in een glossarium (blz. 11-26) samengevat en verklaard zijn. Een voorbeeld ter navolging, aangezien de studie van de plaatselijke Mnl. beroepsnamen, ook voor de dialektgeografie van belang, nog vrijwel onontgonnen is.

Bijlage XXV (1948) bevat een degelijk bewerkt overzicht van *De plaatsnaamstudie in 1947*, door H.J. van de Wijer en H. Draye; *Bijlage* XXVI (1948) van de *Persoonsnamenstudie in 1947*, door K. Roelandts. Beide geven ook de bibliografie voor deze studie in andere landen.

Jaarboek 1948 van De Ghulden Roos te Roosendaal.

Dit jaarboek is geheel gewijd aan *De plaatsnamen van Roosendaal*. Overvloedig toponymisch materiaal is bijeengebracht, uit allerlei oorkonden, door R. van Hasselt (blz. 61-206), terwijl Dr A. Weynen een belangrijke taalkundige inleiding schreef (blz. 15-59). Een grote kaart is toegevoegd aan deze studie, die voor de naamkunde een welkome aanwinst is.

Onuitgegeven Sermoenen van Jan Brugman O.F.M.

Na het bekende werk van W. Moll over deze beroemde vijftiende-eeuwse prediker (1854) zijn nu en dan nieuwe fragmenten en sermoenen voor den dag gekomen, maar de belangrijkste ontdekking werd in 1925 gedaan: een nieuw handschrift met zes en twintig sermoenen, waarvan er dadelijk vijf aan Brugman toegeschreven konden worden. Dit handschrift, in het bezit gekomen van het Ruusbroec-Genootschap, is nu grondig bestudeerd en volledig uitgegeven door Dr P. Grootens S.J.[1)]. In een breed opgezette inleiding onderzoekt de uitgever met nauwkeurigheid en scherpzinnigheid het auteurschap van deze sermoenen, dat voor 19 nog bepaald moest worden. Uitkomst van dit onderzoek, waarbij ze één voor één getoetst worden, is dat ze alle dezelfde geest ademen en dus vrij zeker van Brugman afkomstig zijn. Aan de tekstuitgave is de grootste zorg besteed, zodat deze ook taalkundig volkomen betrouwbaar is. Voor de kennis van de Dietse stichtelijke litteratuur is deze, ook uiterlijk goed verzorgde, uitgave een belangrijke aanwinst.

Dialektvermenging en taalontwikkeling.

1) Tielt - Drukkerij-Uitgeverij Lannoo - 1948; CXXII - 275 blz. Prijs f 15.25, geb. f 19.75.

In aansluiting bij zijn proefschrift over *Taalgeografie*, van 1941, leverde Dr S.A. Louw opnieuw een ‘Proeve van Afrikaanse taal’, uitgegeven

in de ‘Bijdragen en Mededelingen der Dialecten-commissie van de K.N. Akademie’ (Amsterdam - N.H. Uitgevers Maatschappij - 1948). Prijs f 5,50). In een drietal hoofdstukken geeft hij de inhoud weer van een Duitse studie over de taalontwikkeling in een gebied waar kolonisten die verschillende dialekten spreken, samen wonen en dezelfde taal gaan spreken, nl. Franztal (Jugo-Slavië). In drie volgende hoofdstukken brengt hij verband tussen deze methode van onderzoek en de geschiedenis van het Afrikaans, waar men oorspronkelijk ook te maken heeft met ‘nedersettingsdialek’. Dit opent z.i. ‘moontlikheden wat die geografiese ondersoek van Afrikaans in die vooruitsig stel’ (Hoofdstuk V), wat uit een aantal dialektkaarten, aan dit werk toegevoegd, wordt afgeleid. Een slothoofdstuk handelt ‘oor die ontwikkeling van Afrikaans en sy uitbreiding oor die spraakgebied’.

Van Haeringen's Nederlands Woordenboek. In de reeks van Kramer's Woordenboeken ('s-Gravenhage - G.B. van Goor Zonen - 1948) verscheen een derde, verbeterde druk, bewerkt door C.B. van Haeringen, die bij de tweede druk, van 1946, in een Voorbericht, rekenschap gegeven heeft van zijn opvatting en zijn werkwijze.

Kramer's Woordentolk.

Van dit bekende verklarende woordenboek verscheen bij dezelfde uitgever een vijf-en-twintigste druk, bewerkt door Dr G.A. Brands en R.W. Lieve, met ‘een groot aantal nieuwe woorden, uitdrukkingen en afkortingen’ (Gouda - 1948. Prijs f 5,75).

Nederlandse Filologie 1920-1940.

In het verzamelwerk *Geestelijk Nederland 1920-1940* gaf P.J. Meertens in een twintigtal bladzijden een duidelijk en degelijk overzicht van wat in deze ‘bloeiperiode’ op het gebied van de Nederlandse filologie verschenen is. Portretten van Van Ginneken en Overdiep, en een dialektkaartje illustreren deze bijdrage.

Veldnamen in Nederland.

In de *Mededelingen der Kon. Ned. Akademie* (XII No. 1) verscheen een breed opgezette studie over dit onderwerp (Amsterdam - Noordhollandsche U.M. - 1949; 167 blz. Prijs f 3,90) door M. Schönfeld. De uitkomsten van 721 vragenlijsten met ± 10.000 namen zijn verwerkt in een aantal systhematisch samengestelde hoofdstukken, naar de verschillende benoeming. Aan de samenvatting ontlenen wij het volgende: ‘De veldnamen zijn ontstaan uit de directe behoeften van het dagelijks leven; zij zijn niet het werk van ambtenaren, maar echte volkstaal. Met hun landelijke afkomst hangt samen, dat zij over 't algemeen zo goed Nederlands zijn; vreemde invloeden zijn zeldzaam; het is een stukje Nederlands volkseigen, dat men hier op heterdaad betrappen kan. Opvallend is de buitengewone rijkdom van namen; voor een deel is dit te verklaren uit gewestelijke verschillen; ook liggen chronologisch verschillende lagen over elkaar; maar dit verklaart niet alles. Alleen wie veel in de vrije natuur vertoeft en er intiem mee vertrouwd is, wie een scherp oog heeft voor

elk gering verschil in bodem en grondsoort, vindt een eigen term voor elke variatie.
Realisme en aanschouwelijkheid gaan hand

in hand, en vaak treft men de humor, die wel eens overgaat in galgenhumor. De taalkundige ziet tal van verouderde of overigens verdwenen woorden gekristalliseerd in de veldnamen, en groot is het belang ervan voor de woordgeografie, soms ook voor de klankleer'.

Ook voor de toponymie en voor de familienamen zijn er veel gegevens in aan te treffen. Aan dit deel is, behalve een leerzame *Inleiding*, ook een uitvoerig *Register* toegevoegd.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (Januari-Februari).

De Gids. Jan. B.A. van Groningen bespreekt het eerste deel van Huizinga's *Verzamelde werken*.

Febr. H. de Waal levert een studie over *Nederlands- Duitse tegenstellingen in de geschiedschrijving der renaissance*. In de Kroniek der Nederlandse Letteren schrijft Anton van Duinkerken over *Memoires van Jan Prins*. Na een inleiding over gebundeld en verspreid werk van deze auteur publiceert hij onuitgegeven *Gegevens aangaande mijn levensloop*. - In de *Bibliografie* beoordeelt J.M. Kramer de *Algemene Versleer* van A.W. de Groot, en L. van den Ham de *Verzamelde Gedichten* van L.Th. Lehmann.

De Nieuwe Stem. Jan. A.H. van der Feen schrijft een artikel over *De improvisator Willem de Clercq*.

Febr. Victor van Vriesland publiceert een fragment van een inleiding over F. Bordewijk. - In een *Kroniek der Afrikaanse Letteren* bespreekt J. Greshoff de poëzie der jongeren in de bundel *Stiebeuel*.

Critisch Bulletin. Jan. A. Donker (*Medousa, De triomf over de slangen*) beoordeelt het uitvoerige gedicht *Medousa* van P.N. van Eyck. - Hendrik de Vries noemt Marja's bundel *Van Mens tot Mens: Marja in zelfkeur*. - Victor Varangot (*Buiten de literaire modes*) beoordeelt Jo Boer's *Melancholie der verzonken jaren*. - Ed. Hoornik noemt Gerard Walschap's roman *Zwart en Wit: Mensen in de val*. - O. Noordenbos bespreekt P.H. van Moerkerken's historische roman *Adriaan Koerbagh*, een verhaal van *Zeventiende-eeuwse ketterjacht*.

Roeping. Nov.-Dec. Jef Notermans geeft een interessante beschouwing over *De visie van Augusta de Wit op Indonesië*, waarin hij haar werk als romanschrijfster en als journaliste karakteriseert en waardeert.

Jan. Dit gehele nummer is gewijd aan de zeventigjarige Limburgse schrijfster *Marie Koenen*. De redakteur André Munnichs beschrijft in een uitvoerige *Hulde aan Marie Koenen* haar leven en haar letterkundige verdiensten. Daarna is de gehuldigde zelf aan het woord met *'t Verhaal over m'n verhalen*, de wording van haar lange reeks geschriften. Een veertiental medewerkers sluiten zich daarbij aan, om te vertellen hoe ze met Marie Koenen en haar werk kennis gemaakt hebben, om hun waardering daarvoor uit te spreken. Ten slotte is een artikel herdrukt, waarin Maria Viola reeds in 1912, in *Van onzen Tijd*, met grote ingenomenheid de verschijning van *De witte burcht* begroette.

Het Boek van Nu. Jan. G. Stuiveling betreurt *De dodendans der tijdschriften*, als bewijs van een ‘geestelijk tekort’, dat ‘tragische gevolgen dreigt te hebben in de komende jaren’. - Gerard van Eckeren beoordeelt de novellenbundel *Moedwil en Misverstand* van W.F. Hermans, onder het opschrift *Peilingen in den afgrond*. - A. Marja bespreekt de *Verzamelde Gedichten I en II* van J. Slauerhoff (*Met gemengde gevoelens*). - P.H. Ritter's *Vertoog en Ontboezeming*, verzameld essayistisch proza, geeft C. Gerretson aanleiding tot een *Synthese tussen 1860 en 1880*.

Febr. G.H. 's Gravesande publiceert een gesprek met de romanschrijfster en schilderes *Jo de Boer*. - Gerard van Eckeren noemt Anna Blaman, de auteur van *Eenzaam Avontuur*, ‘een stoutmoedig schrijfster’, maar tegen haar roman ontwikkelt hij ernstige bezwaren. - Pierre H. Dubois ziet in de *Verzamelde Gedichten* van Jan van Nijlen ‘een groeiend licht’. - G. Stuiveling beoordeelt het *Panorama der Nederlandse Letteren* en beschouwt dit ‘Handboek in essays’, ondanks verdienstelijke bijdragen niet als ‘een datum in onze litteraire historiografie’. - Onder het opschrift *Een zwerver gekooid* schrijft J. Greshoff over zijn tegenwoordig leven in Zuid-Afrika. - Verder bevat deze aflevering een aantal korte boekbeoordelingen en opgave van verschenen boeken.

De Vlaamse Gids. Jan. Jan Greshoff publiceert een reeks spreuken met het opschrift *Dit alles en een korrel zout*.

Febr. P.G. Buckinx huldigt *Herman Teirlinck* op zijn zeventigste verjaardag wegens zijn verdiensten voor de romankunst, waaraan hij een nieuw en ruimer uitzicht gegeven heeft, en het toneel, dat hij ‘in nieuwe banen geleid heeft’. - André de Ridder geeft *Indrukken en overwegingen van een jurylid*. De driejaarlijkse staatsprijs voor Vlaamse letterkunde gaf hem aanleiding om te constateren dat de periode 1945-1947 voor de Vlaamse letterkunde van ongewone betekenis geweest is. Met voldoening gaf hij voor de bekroning, met alle andere juryleden, zijn stem aan *Het dwaallicht* van Willem Elsschot. - Daarop volgt een artikel van Frans Smits, die eveneens *Willem Elsschot's Dwaallicht* prijst als ‘een zuiver en meesterlijk geschreven verhaal’. - C.L. Sciarone (*Verdediging van Suzanna*) toont zijn bewondering voor Marnix Gijsen's roman *Het Boek van Joachim van Babylon*, terwijl Jan Schepens zeer ingenomen is met *Daisne's Rembrandtieke tweede roman*, nl. *De man die zijn haar kort liet knippen*. - Jan Greshoff beoordeelt, in een artikel *Vlaams proza uit de verte gezien*, het werk van Toussaint van Boelaere, van Willem Elsschot - wiens *Dwaallicht* hij ‘te lang’ vindt - en Marnix Gijsen, die in zijn *Joachim van Babylon* een ‘meesterstuk’ leverde. - Louis Paul Boon schrijft over *Drie auteurs... en toch drie uitersten*, nl. Willem Putman (*Pruiken*), Anton van Duinkerken (*De Ravenzwarte*) en Marnix Gijsen (*Joachim van Babylon*).

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Jan. Hubert Lampo wijst op *De betekenis van De Bom*. In een *Kroniek* geeft K. Jonckheere in een zeer uitvoerig artikel, *Zeven seizoenen Vlaamse poëzie*, kritische beschouwingen over alle Vlaamse dichters, van wie in de afgelopen twee jaren bundels verschenen zijn, en dat aantal is niet gering! In bonte rij komen een paar tientallen dichters aan de beurt, waaronder enige van de belangrijkste, maar ook beginnelingen met nog onbekende namen.

Dietsche Warande en Belfort. Dec. R.F. Lissens eert en karakteriseert de tachtigjarige *Emmanuel de Bom*, medeoprichter van *Van Nu en Straks*, auteur van *Wrakken*, maar in zijn later leven vooral essayist en chroniqueur, die een halve eeuw Vlaams geestesleven waargenomen en beschreven heeft. - Albert Westerlinck opent een reeks studies, getiteld *Gesprek in Europa. Beschouwingen over de moderne Europese literatuur*. - Onder de *Boekbesprekingen* beoordeelt Albert Westerlinck de jongste dichtbundel van Bert Peleman: *Bij Zandloper en Zeis*, in de gevangenis geschreven. Deze dichter, die in 1937 veelbelovend debuteerde, bleef aanvankelijk op hetzelfde peil door te weinig zelftucht, maar toont in deze bundel een verheugende vooruitgang door geestelijke groei en innerlijke strijd.

Jan. Albert Westerlinck zet zijn bovengenoemde *Beschouwingen* voort. - Kristien D'Haen vertaalde drie bekende gedichten van G. Gezelle in het Engels. - In de *Kroniek van het Vlaamse proza* beoordeelt R.F. Lissens de roman *Zwart en Wit* van Gerard Walschap als '*een document van het menselijk tekort*', terwijl Joos Florquin de roman *Land van Belofte* van Em. van Hemeldonck gunstig beoordeelt onder het opschrift *Van Hemeldonck zoekt vernieuwing*. - In de *Kroniek van Zuid-Afrika* toont Abel Coetzee *Een aspek van die strewe na taalsuiwerheid*, nl. de politieke zijde van de taalzuivering. - In 'De laatste ronde' wordt o.a. eer bewezen aan de zeventigjarige Marie Koenen (door Jef Notermans) en aan de zeventigjarige N. van Suchtelen (door Albert Westerlinck. Onder de *Boekbesprekingen* beoordeelt André Demedts de roman *Die Held* van C.M. van den Heever.

Standpunte III. No. 4. Rob. Antonissen levert een degelijke studie over *Die Vlaamse en Afrikaanse Beweging. Paralleltrekke in hul ontstaan en in hul verband met die letterkunde*. - P. du P. Grobler is vol lof over de *Schets van den ontwikkelingsgang der Zuid-Afrikaanse Letterkunde* door Rob. Antonissen, als ''n mooi sintese wat 'n nuwe standaard vir die Afrikaanse literatuurgeskiedskrywing gestel het'.

IV. No. 1. Een Greshoff-nummer met bijdragen van Noord-Nederlanders, Vlamingen en Afrikaners om de zestigjarige redakteur te huldigen. - W.L.M.E. van Leeuwen (*Een zelfportret in proza*) geeft een overzicht van zijn letterkundige ontwikkeling. - J.C. Bloem (*Het debuut*) haalt persoonlijke herinneringen op. - S. Vestdijk schrijft over *Greshoff's vooroorlogse poëzie* en Gerard van Eekeren over *J. Greshoff als moralist*, D.A.M. Binnendijk over *J. Greshoff als tijdschriftleider*. - Aan de verdiensten van Greshoff voor de Zuidnederlandse letterkunde herinnert Marnix Gijsen. Twee Afrikaners sluiten zich bij de huldiging aan, namelijk D.J. Opperman, *Die digter J. Greshoff* erend, en N.P. van Wijk Louw, die een diepgaande beschouwing geeft van *Greshoff se intellektuele houding*. Een uitvoerige *Bibliographie*, door 's-Gravesande, besluit de aflevering.

Ons Eigen Blad. Jan. Nummer 1-2. In een artikel *Op de gracht wonen* gaat Gerlach Royen uitvoerig het gebruik van *op, in, te* na, bij namen van straten, grachten en steden.

Tijdschrift voor Levende Talen XIV, 8. H. Uyttersprot publiceert een studie over *Het Heinebeeld in de Franse en Nederlandse letteren*, waarvan het laatste gedeelte berust op een eigen, onuitgegeven studie over H. Heine

en zijn invloed in de Nederlanden. - Pr. Closset bespreekt uitvoerig en waarderend de betekenis van *J. Greshoff*, naar aanleiding van zijn *Verzameld Werk*, gevolgd door een bibliografie. - E. Blancquaert geeft een *Naschrift* bij zijn lezing over de *Huidige stand en toekomst van de Nederlandse taalkunde*, waarbij hij verheugende mededelingen doet over de samenwerking van Noord- en Zuidnederlandse taalkundigen. - L. Maréchal vestigt de aandacht op de praktijk van *Toneel op school*.

Driemaandelijke Bladen. Eerste jaargang. No. 1. Dit herrezen tijdschrift voor taal en volksleven in het Oosten van Nederland, onder redaktie van Dr H.J. Bezoen en Dr J. Naarding, opent met aanwijzingen omtrent *De spelling van het dialect*. Uit de verdere inhoud vermelden wij een artikel van M. Schönfeld over *Enige facetten van het Gronings*, van G. Roelofs over *Vriezenveense bijnamen*, van K. ter Laan over *Een merkwaardige klankwijziging in het Gronings*, nl. *-ij > -ee*, van B. van den Berg over *Marktrayons en taalrayons* met een kaartje met de namen voor de schommel, waaruit verband blijkt tussen de verbreiding van de term met het marktgebied, en van J. Naarding over '*binden' en 'strikken*', in de betekenis van: een geschenk geven. Verder bevat dit nummer korte dialektteksten.

Ad Interim. Dec. F.W. van Heerikhuizer bespreekt het tweede deel van *Herman Gorter's Verzamelde Werken* als een belangrijke aanwinst voor de Gorter-studie. - Barend de Goede beoordeelt B. Hunningher's *Toneel en Werkelijkheid*, C.G.L. Apeldoorn's proefschrift over *Willem Doorenbos* en F.W. van Heerikhuizen's studies *In het kielzog van de romantiek*.

Jan. Emmy van Lokhorst beoordeelt de roman *Eenzaam Avontuur* van Anna Blaman.

Neophilologus XXXIII. M. Valkhoff begint, in aansluiting bij zijn proefschrift over *Les mots français d'origine néerlandaise*, een reeks *Etymologies néerlandaises*, o.a. over het praefix *ca*, dat in verband gebracht wordt met een pejoratief praefix in Vlaamse dialekten, dat met allerlei varianten van *kak* of *ka* (*kla, kra, ko* enz.) voorkomt.

Paedagogische Studiën. Febr. K. Heeroma publiceert zijn afscheidscollege aan de School voor Taal- en Letterkunde in Den Haag, getiteld: *De leraar in het Nederlands*.

C.D.V.

Couzi! Couzi![1)]

De uitdrukking 'couzi! couzi!' uit *Willem Leevend* behoeft men niet uit het Italiaans te halen, ze is gewoon Frans en nog gebruikelijk. De schrijfwijze variëert: tegenwoordig schrijft men 'couci-couci', in de 17e eeuw was het meestal: 'coussi'. Het *Dictionnaire Général* van Hatzfeld en Darmesteter geeft een voorbeeld van Scarron, het Wb. van Littré een van Molière en een van Mme Deshoulières, alle met de betekenis 'zo-zo'. En daar wij weten, dat Wolff en Deken goed Frans kenden, ligt het voor de hand, daar de plaats te zoeken, waar de schrijfster de uitdrukking vonden met bovendien dezelfde uitspraak. Het Frans heeft ze weer van het Ital. 'così-così'. Ze werd in 't *Dict. de l'Académie* opgenomen in 1798.

G.G. ELLERBROEK.

1) Naar aanleiding van een bladvulling in *Nw. Taalg.* XXXXII, 1.

[Nummer 3]

Hooft en zijn berijming van Psalm 45.

In het Maart-nummer van dit tijdschrift heeft Dr. C. Kruyskamp een beschouwing gewijd aan *Hoofts vertaling van de XLVste Psalm*, welke tot de conclusie voert dat wij daarin een bruiloftsdicht ter ere van Frederik Hendrik en Amalia van Solms hebben te zien. Toevalligerwijze heb ook ik mij enige tijd geleden vrij uitvoerig met Hoofts Psalmberijmingen (Kruyskamps term 'vertaling' is onjuist en misleidend) bezig gehouden, en ik ben toen ten aanzien van Psalm 45 tot een geheel andere opvatting gekomen. Aangezien Hoofts Psalmen een nog vrijwel onontgonnen terrein van onderzoek vormen, acht ik de kwestie van genoegzaam belang om mijn mening tegenover die van Kruyskamp te stellen.

Prinsen heeft zonder twijfel volkomen ongelijk, wanneer hij van Hooft zegt: 'hij staat zoo goed als geheel buiten het Christendom'[1]. Een paganist was Hooft stellig niet; zelfs met het woord 'libertijn' moeten wij voorzichtig zijn. Dat hij zich over zijn godsdienstige gevoelens slechts zelden uitlaat, zegt niets omtrent de plaats die zij in zijn persoonlijk leven innamen. Terecht wijst Kruyskamp er in zijn artikel op: 'de godsdienst was hem een strikt persoonlijke aangelegenheid'. En aandachtige bestudering van de weinige plaatsen waar hij zich in religieus opzicht min of meer bloot geeft, voert onvermijdelijk tot de gevolgtrekking, dat hij zichzelf wel degelijk als Christen beschouwde: wel op Calvinistische grondslag, maar zonder veel aandacht voor het dogma, individualistisch, beinvloed door wat hij (als niet strijdig met zijn Christelijk geloof) aan de Stoa had menen te mogen ontlenen. De plaatsen waar het hier om gaat, zijn: enkele brieven, o.a. die van 27 Augustus 1627 aan Eleonora Hellemans; de *Stichtrijmen* en Psalmberijmingen, maar bovenal het onvoltooid-gebleven en nooit door hemzelf gepubliceerde *Dankbaar genoegen*[2]. Ik beschouw dit laatste gedicht als de meest persoonlijke en rechtstreekse geloofsuiting, die wij van Hooft bezitten, en daarom tevens als de sleutel tot een juist begrip van de Psalmberijmingen[3]. Het werd opgezet in Augustus 1627, toen Hooft in angstige onzekerheid verkeerde omtrent de beslissing die Eleonora Hellemans op zijn huwelijksaanzoek zou nemen, en toen alle verdriet en eenzaamheid uit de laatste tijd zich opnieuw aan hem opdrong, nu de 'naere nacht van benaude drie jaeren' dreigde zich te zullen bestendigen. Toch wordt zijn vers geen klacht, maar een Christelijke uiting van gelovige dankbaarheid jegens God, juist *in* en *ondanks* alle verdriet, voor de vele zegeningen die Hij óók gegeven had en nog dagelijks gaf, tot in de gewoonste dingen toe, als gezondheid en het gebruik van zintuigen en ledematen:

> In desen druk steek jck. Doch als jck koom te denken
> Dat ghij mijn Schepper, 't oogh noch niet hebt laten krenken
> Van mijn vernuft, nocht mij berooft van redes raedt;
> Maer dat die zielvooghdes mij noch ten dienste staet:

1) *Handboek tot de Nederlandsche Letterkundige Geschiedenis* (1916), pag. 263.
2) Ed. Leendertz-Stoett I, pag. 271-275.
3) Althans vss. 1-132. Vers 133 brengt opeens de wending: Eleonora heeft 'ja' gezegd en nu wordt het gedicht een verrukte verheerlijking van het nieuwe leven, dat daarmee open gaat. Geen wonder dat een slot onmogelijk bleek, want al deze heerlijkheid is volkomen in tegenspraak met de feitelijke opzet!

Zoo roert uw liefde 't hart, en raek jck te bevroeden
Wat eer, wat lof, wat dank, dat jck voor all' de goeden
Waermede ghij mij hebt gezeghent ziel en lijf,
Uw' jonste schuldigh ben, en eeuwigh schuldigh blijf.
(vs. 37-44.)

Hooft voelt dus het toegeven aan zijn verdriet als een tekort-doen aan zijn dankbaarheidsplicht jegens God, en hij tracht door een bezinning op Diens vele zegeningen opnieuw te komen tot het enige standpunt, dat de Christen betaamt: die van lofprijzing en dankzegging.

Verschillende van zijn Psalmberijmingen zijn niets anders dan soortgelijke, zij het minder rechtstreekse, uitingen. Wie de bewerking van Psalm 23 met de Bijbeltekst[1] vergelijkt en nauwkeurig de waarde der afwijkingen nagaat, kan moeilijk tot een andere conclusie komen dan dat Hooft *niet* heeft gedicht uit de geloofszekerheid van de oorspronkelijke Psalm, maar dat hij zich daaraan tracht op te trekken en zichzelf er van te overtuigen, dat hij 'te geene daeghen' reden kan hebben om over God te klagen, dat zijn ware geluk bij God ligt en bij de wegen die Deze hem gaan doet. Ook de berijmingen der lofpsalmen 103, 104 en 113 laten zich op deze wijze, mede in hun verhouding tot de oorspronkelijke tekst, het meest bevredigend interpreteren; zo gezien ligt er niets vreemds in, dat Hooft ze geschreven zou hebben onder de directe indruk van de dood van zijn vader op 1 Januari 1626.

Maar ook de berijmingen van Psalm 3, 6 en 7 kunnen, bij vergelijking met de Bijbeltekst, naar mijn mening moeilijk anders verstaan worden dan als reacties op persoonlijke godsdienstige depressies. Het bestek van dit artikel laat mij niet toe dit thans uitvoerig te motiveren. Ik beperk mij daarom tot de opmerking, dat Kruyskamps hypothese omtrent Psalm 3, als zou Hooft hier wellicht doelen op vijandige bejegeningen die hij ondervonden had, mij niet aannemelijk voorkomt. Ten eerste staat de datering van deze Psalm niet vast, maar in de tweede plaats is er geen enkele reden om in een Psalmbewerking bij 'vijanden' dadelijk aan concrete personen te denken; het woord is met de Bijbeltekst gegeven en kan zonder enig bezwaar in figuurlijke zin worden opgevat[2], hetzij als persoonlijke aanvechtingen, hetzij als ziekte en doodsgevaar in het eigen gezin. En tenslotte: door een dergelijke profane toepassing zou deze Psalm geheel komen te liggen buiten de sfeer van wat wij bij de overige berijmingen opmerkten: dat Hooft ze schreef ter versterking en zuivering van zijn geloofsleven in moeilijke momenten van depressie.

Dit laatste argument geldt in nog sterkere mate ten aanzien van Kruyskamps interpretatie van Hoofts 45ste Psalm. Met opzet ben ik in het boven-

1) Hooft ging uit van de *Deux-aes*-bijbel, terwijl hier en daar invloed merkbaar is van Datheens berijming. De heer C.M. Geerars toonde dit in een scriptie aan. Het zou mij te ver voeren, hier de bewijsplaatsen aan te geven. Slechts wijs ik er op, dat Hoofts berijmingen de strofe van (Marot-De Bèze en) Datheen handhaven en dus zingbaar zijn op de gebruikelijke Psalmmelodieën.

2) Vgl. bijv. de Voor-reden tot de Psalmen (in Datheens berijming) in het Doopsgezinde *Boeck der Gesangen* (1618): 'Vindy dat David biddet, dat Godt sijn vyanden verderven wil.... Soo suldy gheestlijcker wijse dese woorden aldus nemen, Heere breeckt de raetslaghen die den duyvel ende 'tvleesche te samen houdt om onse ziele te verscheuren, verderft ende doet te niet de sonde ende ongherechtichheyt, ende roeytse alsoo gantschlijck uyt onse herte, dat nochte Name, nochte ghedachtenisse, noch eenich overblijfsel daer in ghevonden werde'.

staande betrekkelijk zo uitvoerig geweest, om te doen uitkomen, hoe het op zichzelf reeds onwaarschijnlijk moet heten dat deze éne berijming een volstrekt profaan, en dus uitzonderlijk, karakter zou dragen. Ik hoop aan te tonen, dat ook in ander opzicht deze onwaarschijnlijkheid niet minder groot is.

De argumenten, die Kruyskamp voor zijn hypothese aanvoert, laten zich als volgt samenvatten:

1. 'De psalm is een bruiloftslied, en wij hebben dus slechts na te gaan aan welk bruidspaar Hooft gedacht kan hebben'.
2. Hooft dateert zijn berijming op April 1625; het huwelijk van Frederik Hendrik en Amalia van Solms vond plaats op 4 April 1625.
3. De aanhef van de laatste strofe 'O zaeligh paer, dat straelt als hemellichten' is voor deze gelegenheid pasklaar gemaakt.
4. De toepasselijkheid op de Prins wordt geaccentueerd door de militaire attributen in de derde strofe, door de 'mijn' in vs. 30 en de 'gemeente' in vs. 57.

AD I. Kruyskamp gaat er blijkbaar van uit, dat omstreeks 1625 de historische interpretatie van Psalm 45 als enkel een bruiloftslied op het huwelijk van Salomo met een Egyptische prinses, algemeen gangbaar was en dat het dus vanzelfsprekend is aan te nemen, dat ook Hooft van deze opvatting uitging; slechts in een noot vermeldt hij terloops: 'In Hoofts tijd werd er ook een symbolische uitlegging aan gegeven'. In werkelijkheid echter was het omgekeerde het geval, zoals mij bij navraag nogmaals uitdrukkelijk werd bevestigd door verschillende kerkhistorische en theologische collega's. Vrijwel algemeen werd Psalm 45, in nauwe aansluiting bij de interpretatie van het Hooglied, beschouwd als symbool voor de bruiloft van Christus en Zijn bruid: de Kerk of de Gemeente. Zowel Ludwig Diestel[1] als Martin Goebel[2] doen duidelijk uitkomen, dat in de 17de eeuw de afwijkende, meer historische opvatting voornamelijk door Hugo de Groot werd gestimuleerd. Maar zelfs Hugo de Groot blijft aandacht schenken aan de mystieke duiding: 'Der mystische Sinn war offenbar für ihn eine nothwendige Concession an den Zeitgeist, nicht als ob er seine wahre Ansicht hätte verhüllen wollen, sondern weil er ihn als kirchlich nothwendig betrachtet haben mag. Und dies möchte wohl seine Ueberzeugung sein' (Diestel). In zijn *Annotationes ad Vetus Testamentum* (Parijs 1641-1646) voegt hij dan ook, bij zijn aantekeningen op Psalm 45, aan de mededeling dat het hier gaat om een bruiloftslied op het huwelijk van Salomo en de dochter van Farao, toe: 'Caeterum... hoc carmen ad Messiam pertinere etiam Chaldaeus Paraphrastes agnoscit'.

Ook Episcopius wordt als vertegenwoordiger van de minderheids-opvatting genoemd. In diens *Institutiones Theologicae* (Amsterdam 1650), neerslag van zijn sinds 1634 aan het Remonstrants Seminarium te Amsterdam gegeven colleges, laat hij zich heel wat scherper uit dan Grotius. Toch wijst ook hij er op dat 'certum est de hoc cantico - nl. het Hooglied - dubitatum nunquam esse, quin sacrum ac divinum esset', en hij voegt daaraan toe: 'Allegoricum autem sive parabolicum & aenig-

1) *Geschichte des Alten Testamentes in der christlichen Kirche* (Jena 1869), pag. 430-431.
2) *Die Bearbeitungen des Hohen Liedes im* 17. *Jahrhundert* (Halle a.S. 1914), pag. 59.

maticum cum fit, difficile est judicare, quis genuinus ac propius ejus sensus mysticus sit. Fruatur quisque judicio suo...' (pag. 223).

Dat deze beide interpretatoren, wier werk overigens eerst nà 1625 verscheen, ondanks hun afwijkende mening zozeer met de mystieke opvatting rekening houden, zegt feitelijk reeds genoeg. Het heeft nauwelijks zin daarnaast nog een vertegenwoordiger van de symbolische interpretatie te citeren als b.v. Andreas Rivetus, die in zijn *Opera Theologica* (Tomus alter - Rotterdam 1652 -, pag. 209) uitdrukkelijk van Psalm 45 zegt dat men die niet vleselijk, maar geestelijk moet verstaan, en die er verder op wijst hoe deze Psalm en het Hooglied één en dezelfde geest ademen 'a quo cum nihil non sanctum et castum proficisci possit, pius et castus sive lector, sive auditor, sive interpres, spectabit sub humani atque vulgaris amoris umbris, altissima Divini amoris mysteria...'; Hooglied-berijmingen als die van Revius en Cats sluiten daar volkomen bij aan. In deze omstandigheden moet het toch weinig waarschijnlijk worden geacht, dat Hooft reeds in 1625 verder zou zijn gegaan dan Grotius en Episcopius in wat bij dezen als pionierswerk wordt beschouwd. Veel meer ligt het voor de hand, dat hij zich eenvoudig gehouden heeft aan het 'argument', dat hij in zijn Datheen boven de 45ste Psalm vond: 'Dese Psalm is een Bruyloft liedt Christi ende zijner Gemeynte, daer van dat de Bruyloft Salomonis met de dochter Pharaonis, een voorbeelt is geweest'; er is niets in zijn berijming, dat rechtstreeks hiertegen pleit.

AD II. Wanneer wij er van uitgaan, dat Hooft deze Psalm in mystieke zin heeft opgevat, vervalt de noodzaak om uitsluitend aan een bruiloft te denken als aanleiding tot de berijming er van. Trouwens, al zou hier aan een bruiloftsvers moeten worden gedacht (wat ik niet geloof), dan nog pleit er veel tegen de veronderstelling, dat het geschreven werd ter ere van Frederik Hendrik en Amalia van Solms. Hun huwelijk werd namelijk overhaast en zonder enige uiterlijke praal voltrokken, zoals ook Kruyskamp vermeldt; zelfs houdt deze rekening met de mogelijkheid 'dat Hooft ook pas na de bruiloft zijn gedicht gemaakt heeft' en meent hij, dat de bijzondere omstandigheden er oorzaak van waren, 'dat Hooft zijn gelegenheidsgedicht niet openlijk door de titel als zodanig aanwees'. Maar wat is eigenlijk de zin van een bruiloftsdicht *achteraf*, dat niet eens als zodanig wordt aangewezen? Wil Kruyskamp aannemen, dat Hooft het aan het vorstelijke bruidspaar heeft toegezonden? Maar daarvoor bestaat geen enkele aanwijzing. En bij de uitgave van zijn gedichten in 1636, waarin hij deze berijming opnam, had Hooft toch geen enkele reden meer om niet voor het eigenlijke karakter daarvan uit te komen? Kruyskamps hypothese dwingt ons tot het aanvaarden van een toenemend aantal onwaarschijnlijkheden.

Hierboven heb ik reeds uiteengezet, waarom ik meen dat wij bij Hoofts Psalmberijmingen niet aan uiterlijke, maar aan innerlijke, religieuse, aanleidingen moeten denken. Ook bij deze Psalm dienen wij dus na te gaan, of zijn ontstaan zou kunnen samenhangen met een crisis in Hoofts geestelijk leven. Volkomen zekerheid is in dit opzicht natuurlijk nooit te verkrijgen, maar wel opent een nadere beschouwing van de datering onvermoede perspectieven in deze richting. 'April 1625'. Maar ook de aan deze voorafgaande Psalmberijming (van Psalm 23) staat op April gedateerd: 17 April 1623. Dit is zeker geen toevalligheid; de maand April blijkt een rouwmaand voor Hooft. Zijn oudste zoon Cornelis, die op

12 April 1611 in de Nieuwe Kerk te Amsterdam gedoopt werd en dus vrijwel zeker in de eerste dagen van deze maand geboren was, stierf op 26 Januari 1623 en werd op 30 Januari in diezelfde kerk begraven[1]. Dat dit sterven hem diep aangegrepen heeft, blijkt o.m. uit wat Brandts biographie daarover vermeldt[2]. Het ligt dus voor de hand, dat de eerste (12de) verjaardag van de gestorven jongen in April 1623 dit leed opnieuw sterk heeft doen opkomen; naar mijn overtuiging ligt hier de aanleiding tot de berijming van Psalm 23 als heldhaftige poging om zich aan het geloofsvertrouwen daarvan op te trekken, al stond ook 'in mijn licht de doodt'.

Twee jaar later, in April 1625, kan deze verjaardag opnieuw een rol hebben gespeeld. Maar intussen had April aan Hooft nog veel meer leed gebracht. Op 27 April 1624 stierf zijn laatst-overgebleven kind, de bijna 3-jarige Arnoud, die de 30ste begraven werd; deze Arnoud was vernoemd naar een reeds eerder gestorven broertje dat amper twee jaar oud was geworden. En de dood van deze tweede Arnoud was nog maar het begin van wat 1624 aan verdriet over hem brengen zou: op 6 Juni overleed zijn vrouw Christina van Erp, en wellicht was er enige samenhang met het vorige sterfgeval. Hoe dit echter ook zij, April 1625 was voor Hooft dus in alle opzichten een rouwmaand; hij herdenkt dan het afsterven van heel zijn gezin. Weer wordt het onwaarschijnlijk, dat hij juist in deze maand van een Psalm een pralend wereldlijk bruiloftslied zou hebben gemaakt.

AD III. 'Bepaaldelijk de aanhef van de laatste strofe "O zaeligh paer, dat straelt als hemellichten" is voor deze gelegenheid pasklaar gemaakt', zegt Kruyskamp. Dit pasklaar-maken moet dan liggen in de vermelding van het 'zaeligh *paer*', terwijl in de Deux-aes-tekst onduidelijk blijft, of het bruidspaar dan wel alleen de bruid wordt bedoeld: 'Ick wil uws naems gedencken van kints tot kints kinderen, daerom sullen u dancken de volcken altoos ende eewichlijck'. Maar wanneer men (zoals Hooft uitdrukkelijk doet) uitgaat van Salomo en de prinses van Egypte, dan ligt het toch voor de hand dat het slot van het gedicht - na de afzonderlijke vermelding en verheerlijking, eerst van de bruidegom, en daarna van de bruid - een synthese brengt. Het 'zaeligh paer', dat hier is bedoeld, wordt daardoor nog geen ander dan het Bijbelse bruiloftspaar, dat volgens Datheen (die hierin Marot-De Beze volgt) 'voorbeelt' is van het Hemelse. Hoofts strofe is een wel uitbreidende, maar volkomen getrouwe, weergave van de Bijbeltekst.

AD IV. Op analoge wijze is zijn derde strofe een uitbreidende bewerking van vers 4 en het grootste deel van 5 uit de Deux-aes: 'Gort u swaert aen uwe zijde, ghy Helt, ende verciert u schoon. Het moet u ghelucken in uwer cieragie: trect henen, der waerheyt te goede, ende de ellendighe by rechte te behouden...' Hooft stelt zich echter met deze abstracte aanduiding niet tevreden, en beschrijft metterdaad alle pracht van de bandelier, het gevest, de schede. Zo doet hij ook met vers 7a uit de Deux-aes: 'Godt (,) uwen stoel blijft altoos ende eewelijck', dat hij uitwerkt tot:

1) Voor deze en verdere familiegegevens, vgl. Dr. P. Leendertz Jr., *Uit den Muiderkring* (1935), pag. 17-18.
2) Geeraerdt Brandt, *Het Leeven van P.C. Hooft* (ed. Dr. J.C. Matthes; Groningen 1874), pag. 24.

Uw tróón en weet van wanklen nocht van zijghen,
Nocht mijn, nocht storm en zalz' aen 't glijen krijghen.
(vs. 29-30.)

Inderdaad beschrijft hij dus de heerlijkheid der vorstelijke kleding en de onoverwinnelijkheid van Salomo naar het model van zijn eigen tijd. Dergelijke anachronismen komen echter in de 17de eeuw zo vaak voor, dat het gevaarlijk is daaruit conclusies te trekken; men voelde ze eenvoudig niet als een bezwaar. Daar komt nog bij, dat - indien Hooft zich achter de gestalte van Salomo die van Christus heeft gedacht - Diens heerlijkheid en onoverwinnelijkheid niet aan een bepaalde tijd gebonden behoefden te worden.

Trouwens, wanneer Hooft inderdaad door deze toevoegingen[1] zijn Psalm naar de 17de eeuw had willen trekken, dan zou hij toch niet ten aanzien van de bruid precies het omgekeerde hebben gedaan? In de Bijbeltekst immers wordt deze nergens rechtstreeks met Egypte verbonden, terwijl Hooft in vers 47 spreekt over ‘de Nijlkant’ en in vers 70 van ‘Memphisch' heerschappie’. Bij Kruyskamps interpretatie wordt dit moeilijk verklaarbaar - tenzij men er weer een camouflage in zou willen zien. Maar waarom?

In hetzelfde verband veronderstelt Kruyskamp, dat de sterke nadruk, die Hooft legt op de onderworpenheid welke de bruid haar gemaal betonen moet, een uiting zou zijn van diens eerbied voor de Prins en hoog ontzag voor vorstelijke rang: ‘waar het oorspronkelijk heeft: ‘hij is uw heer, buig u dus voor hem neder’, doet Hooft het niet minder dan:

Buight vrij de knie. Uw eer in ootmoedt lejdt.
Hij is uw Prins. Aenbidt zijn' maejestejt....’

Kruyskamp citeert hier ‘het oorspronkelijk’ naar de Nieuwe Vertaling van het Bijbelgenootschap. Blijkbaar heeft hij niet de tekst van de Deux-aes geraadpleegd, waarmee Hoofts tweede regel vrijwel woordelijk overeenkomt (vers 12b: ‘want hij is u Heere, ende ghy sult hem aenbidden’). De handhaving van dit ‘aenbidden’ duidt er volgens mij opnieuw op, dat Hooft hier niet aan een aards vorst denkt, maar de Psalm wel degelijk in mystieke zin op Christus betrekt.

Heel de weidse praal van het bruidspaar en van de feestelijke stoet die naar de Koningsburcht trekt (en Hooft is er voortdurend op uit, deze door zijn uitbreidingen tot het hoogst bereikbare op te voeren!) is in flagrante tegenspraak met de realiteit van Frederik Hendriks bruiloft. Zij wordt echter onmiddellijk verstaanbaar, zodra men er van uitgaat, dat koning Salomo slechts gezien wordt als het aardse beeld voor Koning Christus en Farao's dochter als beeld voor Zijn Kerk. Want dan wordt vanzelf de verheerlijking van het aardse beeld een indirecte verheerlijking van de Hemelse werkelijkheid, die eigenlijk wordt bedoeld[2].

1) Kruyskamp wijst nog op de uitdrukkelijke vermelding van de ‘gemeente’ in vs 57: Bey rijkdoom u zal smeeken en gemeente. Voor deze, tot de bruid gerichte, regel heeft de Deux-aes: ‘de rijcke in den volcke sullen voor u smeecken’. Hooft maakt daarvan: de rijken (de aristocratie) en de (gewone) burgerij, d.w.z. het gehele volk. Weer is dit 17de-eeuws gedacht, maar een ver-strekkende conclusie mogen wij daaruit, dunkt mij, niet trekken.
2) Vgl. Vondels *Joseph in Dothan*, vs. 545-546: ‘'tMoet schoon zijn, 'tgeen een schets moet strecken // Van yet volmaeckts, en zonder vlecken’.

Tot dusver heb ik op verschillende gronden trachten aan te tonen, dat Kruyskamps hypothese vrijwel zeker als onjuist moet worden beschouwd, en dat alles wijst in de richting van een mystieke interpretatie van deze Psalm door Hooft. Mij rest nog dit laatste ook in meer positieve zin aannemelijk te maken, al kan ik uiteraard, evenmin als Kruyskamp, meer doen dan een hypothese formuleren. Het gaat in gevallen als dit slechts om de meerdere of mindere waarschijnlijkheid daarvan, in verband met alle gegevens waarover wij beschikken.

Ik ga er dus van uit, dat Hooft deze Psalm - evenals de andere Psalmen die hij berijmde - in religieuse, dat wil hier zeggen in mystieke, zin opgevat en bewerkt heeft. Hij deed dit in April 1625, voor hem een rouwmaand vol herinneringen. En dan is er nog een derde feit, dat de aandacht verdient. Slechts enkele maanden na deze Psalmberijming zien wij hem bezig met het schrijven van de eerste verzen, waaruit blijkt dat hij het hof maakt aan Suzanna van Baerle; de *Harderskout* is gedateerd op Augustus 1625. Als dus inderdaad de bewerking van Psalm 45 samenhangt met zijn rouw, dan is het daarvan tevens de afsluiting.

In deze omstandigheden kiest Hooft juist de Psalm, die vrijwel algemeen werd opgevat als symbolische weergave van de mystieke vereniging van Christus met Zijn Kerk of Gemeente. Maar niet alleen met Kerk of Gemeente; óók kon er worden gedacht aan de vereniging van Christus met de ziel van de afzonderlijke gelovige[1]. En dat is wat Hooft hier naar mijn mening doet, nu hij zijn gestorvenen herdenkt, en in het bijzonder zijn vrouw, die het jaar tevoren deze rouwmaand nog met hem had mee-geleden. Niet op het aardse, maar op het hemelse aspect van haar heengaan legt hij de nadruk. Zij is geroepen tot een ander, een veel heerlijker, huwelijk dan dat met hem. Door het dichten van de bruiloftszang op haar hemelse bruiloft staat hij haar definitief af aan de mystieke Bruidegom. Voor haar is het aardse verleden voorgoed afgesloten en voorbij; zij moet alles wat daarmee samenhangt, vergeten om zich volkomen te kunnen geven aan haar Heer: ‘Hij is uw Prins. Aenbidt zijn' maejestejt’. Tegen deze achtergrond krijgt ook het nadrukkelijke staccato van de monosyllaben in vss. 45-48 een praegnante betekenis:

> Hoor, deirn', en vat, hier is de knoop geleghen.
> Als met een spons, schik wt het hart te veeghen
> Uw maeghschap breedt, en wat de Nijlkant dorst[2];
> En hang het heel aen uwen oppervorst.

Het blijft voortdurend de dochter van Farao, waarom het hier gaat, zoals het gehele gedicht voortdurend een bewerking blijft van de oorspronkelijke Psalm. Maar achter Salomo staat Christus, en achter Zijn Bruid staat

1) Vgl. bijv. Cats in de laatste Tsamen-sprake van zijn *Trou-ringh* (Alle de Wercken, 1700 - pag. 213): ‘dat groot en onbegrijpelick trou-verbondt hier na volgende: door middel van het welck het schepsel wort vereenigt met sijnen Schepper, de Gemeente met haren Bruydegom, en de ziele met haren Saligmaker’.

2) Leendertz-Stoett annoteren hier: ‘*en wat de Nijlkant dorst*, de liefde voor uw vaderland?’ Ik meen dat dit inderdaad juist is en dat wij ‘dorsten’ hier transitief moeten opvatten als: sterk verlangen naar. Oudemans (*Bijdrage tot een Middel- en Oudnederlandsch Woordenboek*, II, pag. 130) geeft de volgende regels van Hugo de Groot:

> Gelijck den goeden Godt ongierigh allent wegen
> Giet uyt de swang're lucht de langh gedorste regen.

voor Hooft op dit ogenblik Christina. Het ‘O zaeligh paer’ uit de slotstrofe verbindt hen in een definitieve twee-eenheid. Daarmee heeft hij afstand gedaan van Christina: bewust een periode afgesloten en een nieuwe periode ingezet. In deze aanvaarde eenzaamheid voelt hij zich vrij om uit te zien naar een mogelijke andere levensgezellin.

Op de klankenweelde en de structurele pracht, die van deze berijming een van Hoofts rijkste en meest Renaissancistische verzen maken, kan ik nu niet nader ingaan. De behandeling daarvan zou een afzonderlijk artikel vereisen.

W.A.P. SMIT.

De zinsbouw in het Nederlands.

1. Men kan de zin: ‘De kinderen gaan naar Scheveningen’ op verschillende wijze accentueren. Legt men bijvoorbeeld op de lettergrepen *kin* en *Sche* de klemtoon en een minder zwaar accent op *gaan*, dan krijgt men de mededeling van een feit, een mededeling, die geen samenhang met een context of gegeven omstandigheden vooronderstelt, en die ik daarom neutraal noem.

Accentueert men echter aldus: *De kínderen gáan naar Scheveningen*, dan heeft men te doen met een mededeling waarin het gedeelte *naar Scheveningen*, dat in tegenstelling tot *kin* en *gaan* geen klemtoon heeft, anaphorisch van aard is. Dat er een plan bestond om naar Scheveningen te gaan, was al bekend. Men verkeerde alleen in onzekerheid of het plan zou worden uitgevoerd. Om die onzekerheid op te heffen kan men zeggen: ‘De kínderen gáan naar Scheveningen’.

Het is ook mogelijk slechts één klemtoon te gebruiken: *De kínderen gaan naar Scheveningen*. In dit geval is het gedeelte *gaan naar Scheveningen* van anaphorische aard en de zin kan bijvoorbeeld het antwoord zijn op de vraag: ‘Wie gaan er naar Scheveningen?’

Een vierde mogelijkheid is: *De kinderen gaan naar Schéveningen*. Nu is het begin van de zin anaphorisch en de mededeling kan het antwoord zijn op de vraag ‘Waarheen gaan de kinderen’?

Men kan de volgorde van de delen van de mededeling ook omkeren: *Naar Schéveningen gaan de kínderen*. In deze vorm is de mededeling gedeeltelijk contrasterend. De mededeling *de kínderen* impliceert ‘in tegenstelling met anderen’. De woorden ‘de kinderen’ drukken meer uit dan hun neutrale betekenis en men kan dus zeggen, dat ze e x p r e s s i e f gebruikt zijn.

Als zesde mogelijkheid heeft men: *Naar Schéveningen gáan de kinderen*, waarin *de kinderen* anaphorisch gebruikt is, als zevende mogelijkheid: *Naar Schéveningen gaan de kinderen*, waarin *gaan de kinderen* van anaphorische aard is, en als achtste mogelijkheid heeft men: *Naar Scheveningen gaan de kínderen*, waarin het gedeelte *naar Scheveningen gaan* van anaphorische aard is. Variant zeven en acht zijn respectievelijk mogelijk als antwoord op de vraag ‘Waarheen gaan de kinderen’? (7) en ‘Wie gaan naar Scheveningen’? (8).

Op grond van de verschillen in accentuering kan men dus een neutrale,

een gedeeltelijk expressieve en een gedeeltelijk anaphorische mededeling onderscheiden. Uit de variant *Naar Schéveningen gaan de kínderen* blijkt tevens, dat de plaats die een deel in het geheel van de mededeling inneemt, een stilistisch verschil met zich mee brengen kan: het naar rechts verplaatste *de kinderen* is expressief gebruikt, tenminste als het ook de klemtoon heeft.

2. Door uitbreiding van de mededeling die het uitgangspunt van deze beschouwingen was, zal ik nu trachten na te gaan, hoe de volgorde van de onderdelen in de Nederlandse mededeling is.

a. *De kínderen gaan op de fíets naar Schéveningen*. In deze volgorde is de mededeling neutraal. Als men *op de fíets* een andere plaats geeft, wordt de mededeling gedeeltelijk expressief: *De kínderen gaan naar Schéveningen op de fíets* (*op de fíets* impliceert 'in tegenstelling met lopen of per tram'). Legt men niet de klemtoon op *fiets*, dan is het deel *op de fiets* zo wel vóór als ná *naar Scheveningen* van anaphorische aard.

b. *De kínderen gaan mórgen op de fíets naar Schéveningen*. Deze mededeling is neutraal. Verplaatst men *mórgen* naar rechts: *De kínderen gaan op de fíets mórgen naar Schéveningen*, dan is *mórgen* expressief geplaatst. Als men het nog verder naar rechts verplaatst: *De kínderen gaan op de fíets naar Schéveningen mórgen*, dan is de mededeling geen gewoon, conventioneel Nederlands meer: men is geneigd *mórgen* op die plaats als een infinitief op te vatten. Laat men de klemtoon van *morgen* weg, dan wordt het anaphorisch meegedeeld en kan het op alle drie de gegeven plaatsen staan: *De kínderen gaan morgen op de fíets naar Schéveningen; De kínderen gaan op de fíets morgen naar Schéveningen; De kínderen gaan op de fíets naar Schéveningen morgen*.

c. *De kínderen gaan mórgen bij góed wéer op de fíets naar Schéveningen*. In deze volgorde is de mededeling neutraal. In.... *op de fíets bij góed wéer naar Schéveningen* staat *bij góed wéer* expressief, in.... *op de fíets naar Schéveningen bij góed wéer* is het bijvoegelijke bepaling bij *Scheveningen. De kinderen gaan bij góed wéer mórgen op de fíets naar Schéveningen* heeft een expressief geplaatst *mórgen*. Zonder klemtoon, anaphorisch gebruikt, zal men *bij goed weer* bij voorkeur aan het eind van de zin plaatsen.

d. *De kínderen gaan mórgen bij góed wéer met hun állen op de fíets naar Schéveningen*. Deze mededeling is neutraal. Verplaatsing naar rechts: .... *op de fíets met hun állen naar Schéveningen* levert een expressief *met hun állen*, verplaatsing naar links veroorzaakt expressieve mededeling van *bij góed wéer* (.... *met hun állen bij góed wéer op de fíets naar Schéveningen*). Gebruik zonder klemtoon, aan het eind van de zin, stempelt *met hun allen* tot anaphorische mededeling.

Uit het bovenstaande kan men de volgende conclusies trekken:

a. Het a n a p h o r i s c h meegedeelde, dat geen klemtoon heeft, kan op meer dan een plaats in de mededeling staan.

b. E x p r e s s i e f geplaatst is in het voorbeeld dat deel van de mededeling, dat ten opzichte van zijn plaats in de neutrale mededeling naar rechts verschoven is. Het expressief meegedeelde heeft klemtoon.

c. De volgorde van de delen van de n e u t r a l e mededeling na de persoonsvorm is: tijdstip (morgen), voorwaarde (bij goed weer), omstandigheid (met hun allen), hoedanigheid (op de fiets), richting (naar Scheveningen). Al deze delen hebben klemtoon.

3. Door welke factoren is de volgorde in de gegeven zin bepaald? De

betrekkingen tussen de delen van de mededeling na de persoonsvorm en deze persoonsvorm zijn van verschillende aard. *gaan* betekent *in beweging zijn*. Een beweging op zichzelf vooronderstelt een verplaatsing in een meer of minder bepaalde richting. Bijvoorbeeld: De kinderen gaan vooruit, achteruit, in het rond, naar X. Deze meer of minder bepaalde richting is een vast kenmerk van de beweging op zichzelf. Daarnaast kan een beweging toevallige kenmerken hebben, zoals snel, langzaam, op de fiets, met de tram. De samenhang tussen een beweging en een vast kenmerk is inniger dan die tussen een beweging en een toevallig kenmerk daarvan. Men zou dit verschil in samenhang kunnen weergeven met de rangorde 1 (vast kenmerk) en 2 (toevallig kenmerk).

Anders gesteld is het met het tijdstip en de voorwaarde. Zij kenmerken de beweging op zichzelf niet, maar het hangt van hen af, of de beweging plaats hebben zal of niet. Deze delen noemen dus kenmerken van de voltrekking van het gaan, terwijl *naar Scheveningen* en *op de fiets* kenmerken van de beweging op zichzelf, dus van de betekenis van *gaan* noemen. De mededeling *met hun allen* staat, naar het mij voorkomt, op de grens tussen die twee. Als men *met hun allen* intertrepeert als *gezamenlijk*, dan kan men er een kenmerk van de beweging in zien, een nog toevalliger kenmerk dan *op de fiets*, zodat het dus de rangorde 3 in de samenhang met de betekenis heeft.

De voltrekking van een werking (gaan) is gebonden aan een tijdstip, een voorwaarde, een doel enz., die niet altijd expressis verbis genoemd worden. De volgorde t i j d : v o o r w a a r d e , van links naar rechts bezien, lijkt mij logisch. Immers, pas als het voor de voltrekking van de werking vastgestelde tijdstip aangebroken is, komt het al of niet vervuld zijn van de voorwaarde in het geding.

Men kan dus het volgende schema van de structuur van de besproken mededeling opstellen:

onderwerp	**persoonsvorm**	**kenmerken van de voltrekking**	**kenmerken van de betekenis**
		logische volgorde van links naar rechts 1 (tijd), 2 (voorwaarde)	naar de graad van samenhang van rechts naar links 3 (omst.), 2 (hoed.), 1 (richting)

Men vindt deze structuur bevestigd bij de beschouwing van mededelingen van andere aard. Ik zal mij daarbij beperken tot neutrale mededelingen en de expressieve of anaphorische plaatsing stilzwijgend voorbijgaan.

Ik kies eerst de mededeling van wat men, in tegenstelling met de besproken beweging, een rust kan noemen:

De kínderen blijven vandáag wegens de régen in de kámer.

De betekenis van blijven vooronderstelt een plaats waar men blijft. Het zinsdeel *in de kamer* noemt dus een vast kenmerk van de betekenis van *blijven*. Dit vaste kenmerk staat weer zo ver mogelijk naar rechts in de zin. De andere zinsdelen na de persoonsvorm noemen geen kenmerken van de betekenis, maar van de voltrekking van het blijven. Zij doen dat in logische volgorde van links naar rechts: pas op het bepaalde

tijdstip (vandaag) komt de reden (wegens de regen) in het geding.

Ik neem nu een mededeling met een transitief gebruikt werkwoord:

Váder maakt vandáag in de kámer een vlieger.

Het transitieve werkwoord vooronderstelt een object waarop de werking gericht is, i.c. de vlieger. Dit object is dus een vast kenmerk van een transitief gebruikt werkwoord en dit vaste kenmerk van de betekenis vindt men zo ver mogelijk naar rechts in de zin. De zin zou ook nog een indirect object kunnen behelzen, bijv. *voor de kinderen*. Men treft dit in het Nederlands vóór of ná het directe object aan. Staat het er na, dan kan men het even goed een adnominale bepaling bij *vlieger* noemen. Alleen wanneer het niet voorzien is van het voorzetsel *voor*, moet het vóór het directe object staan. Het klinkt echter ouderwets, als men zegt: *Vader maakt vandaag in de kamer de kinderen een vlieger*.

De zinsdelen die aan het object van de gegeven zin vooraf gaan, noemen geen kenmerken van de betekenis van *maakt*, maar van de voltrekking van het maken. De volgorde is, van links naar rechts gezien, logisch: de plaats is aan een tijd gebonden, niet de tijd aan een plaats. Men lette er op, dat de plaats in deze zin, waarin hij geen vast kenmerk van de betekenis van het werkwoord is, niet aan het eind van de zin staat, wat in de zin met *blijven* wel het geval is, omdat hij in die zin een vast kenmerk van de betekenis noemt.

Ik breid deze mededeling nog wat uit: *Píet maakt thúis zijn sómmen verkéerd*. Nu is er weer een rangorde in de samenhang van de zinsdelen met de betekenis te ontdekken. *verkeerd* kenmerkt de betekenis van *maken* op een bepaalde manier, en van het maken op die bepaalde manier zijn de mislukte sommen het effect (orde: 2, 1).

Een aardige bevestiging van de regel dat datgene wat het nauwst met de betekenis samenhangt zo ver mogelijk naar rechts komt, leveren de scheidbaar samengestelde werkwoorden. Neem bijvoorbeeld *vóórspellen: Píet spelt thúis zijn broertje de wóorden vóor*. Het werkwoord *voorspellen* is een betekenisgeheel, dat uit de componenten *voor* en *spellen* opgebouwd is. Tussen *spelt* en *voor* bestaat dus de nauwst denkbare samenhang en men vindt *voor* dan ook aan het eind van de zin. Voorspellen is een transitief werkwoord, waarbij een object als vast kenmerk optreedt. Dit heeft dus de rangorde 2, terwijl het indirecte object de rangorde 3 van rechts af heeft. Het zinsdeel *thuis* noemt geen kenmerk van de betekenis, maar van de voltrekking en gaat dus aan de andere zinsdelen vooraf.

Nemen we de mededeling van een toestand: *Váder is van 't jáar wegens het gúre wéer díkwijls zíek*. De persoonsvorm *is* kan zonder nomen geen koppelwerkwoord zijn; *ziek zijn* vormt een betekenisgeheel, waarvan *ziek* en *zijn* componenten zijn. Men vindt de beide delen van dit betekenisgeheel weer zo ver mogelijk uiteen. De andere zinsdelen noemen kenmerken van de meegedeelde toestand. Zij noemen het tijdvak, de reden en de frequentie. Zij doen dat van links naar rechts in logische volgorde: een frequentie moet betrekking hebben op een bepaald tijdvak en het is logisch dat dit eerst genoemd wordt; de reden en de frequentie staan tot elkaar als oorzaak en gevolg en daarom gaat de reden logisch aan de frequentie vooraf.

De door Van Haeringen in dit tijdschrift (XL, blz. 1 vlg.) besproken tangconstructies maken ook deel uit van de hier besproken verschijnselen. Bijvoorbeeld: Píet heeft vandáag uit vervéling zijn óom een bríef ge-

schréven. De woorden *heeft* en *geschreven* zijn de samenstellende delen van één betekenisgeheel, dat men kan vergelijken met *spelt voor* en *is ziek* uit de al behandelde zinnen. Het is dus geheel in overeenstemming met datgene wat wij in de voorafgaande gevallen al hebben waargenomen, dat *heeft* en *geschreven* zo ver mogelijk uit elkaar staan. Over de andere delen van de gegeven zin behoef ik, na wat er hierboven al over gezegd is, niets meer in het midden te brengen.

Tenslotte de zinnen met complexe zinsdelen. Eerst een met een onderwerpcomplex: Wie bij gúnstig wéer een vlíeger ópláat heeft véel pleizíer. De delen *wie* en *oplaat* van het onderwerpcomplex vormen een betekenisgeheel, dat men in één woord als de *oplater* kan samenvatten. (Vergelijk *spelt voor, is ziek, heeft geschreven*). Aan de tweede component van dit betekenisgeheel gaan de andere zinsdelen (voorwaarde, object) in de gebruikelijke volgorde vooraf. Andere, soortgelijke zinsdeelcomplexen heeft men in: Wij geven *wie* zo *gulzig is* (*gulzigaard*) niets; Wij rekenen er op dat *je* morgen *komt* (*je komst*); Wij stonden op toen de *bel* om twaalf uur *ging* (bij *het gaan van de bel*); Het huis *dat* gisteren *voltooid is* werd vandaag betrokken (het gisteren *voltooide* huis); Piet wordt *wat* zijn vader *is* (vergelijk *is ziek*).

Uit al de besproken zinnen blijkt, dat wat Van Haeringen een tangconstructie noemt, geenszins tot samengestelde tijden en samengestelde zinnen beperkt is. Het is regel in de Nederlandse zin dat datgene wat krachtens de betekenis het nauwst verband houdt, zo ver mogelijk uiteen geplaatst wordt. Het algemene schema van de structuur van de Nederlandse zin die een neutrale mededeling bevat is dus:

onderwerp	**persoonsvorm**	**bepalingen**	
	betekenis + voltrekking	samenhangend met de voltrekking, logisch geordend van links naar rechts, 1, 2, 3	samenhangend met de betekenis, geordend naar de graad van samenhang van rechts naar links, 3, 2, 1,

Het Nederlands heeft de ordening van rechts naar links ook bij de adverbiale bepalingen, waarbij de determinanten aan het determinatum voorafgaan: *heel erg slordig*. Ook bij adnominale bepalingen komt dit principe voor: *een mooi huis, een mooi, groot huis*, maar niet uitsluitend: *buurmans huis* naast *het huis van buurman*.

Ik ben mij er van bewust dat ik hier alleen een structuurprincipe geconstateerd en niet verklaard heb. Wel meen ik dat we hier met een verschijnsel van conventionele aard te doen hebben, maar het is natuurlijk wel mogelijk, dat er een verklaring voor deze conventie te vinden is.

Rotterdam.
B. VAN DEN BERG.

Polyglottisch meervoud.

'*De meervoudsvorming in het Nederlands*' is tegenwoordig tot de exponenten -*e*(*n*) en -*s* beperkt. Hierover deed C.B. van Haeringen een suggestieve mededeling in de Kon. Nederl. Akademie (N.R., Deel X n. 5, 1947). In ruimer verband werd de pluralizering in Nederland door schrijver dezes behandeld in een verhandeling van dezelfde Akademie: *Buigingsverschijnselen in het Nederlands* I (N.R., Deel L n. 1, 1947). Door een gelukkige omstandigheid kwamen beide studies onafhankelijk van elkaar tot stand.

De -*s* is duidelijk aan de winnende hand. Dit kan niet verwonderen, daar dit meervoudskenmerk veel 'sprekender' is dan -*en*, dat immers in een groot deel van ons taalgebied als -*e* wordt gesproken. De 'seksualizerende' rol van -*s* in het type *typistes* werd in dit tijdschrift besproken, onder het opschrift: *Typistes en typisten* (XLI 30 vv.). Je bent blij als je nog weer een nieuw geval tegenkomt: 'Dat de Nederlandse *athletes* met groot vertoon van overwicht aan de spits staan van zeventien landen, danken zij voor het grootste deel aan de vermaarde prestaties van 's werelds eerste athlete Fanny Blankers-Koen' (Vk. 11 VIII '48). Om eerlijk te zijn: bij het opschrift 'Nederland in Londen *Athletes* één en zwemsters drie', las ik in eerste instantie athletés. Vreselijk dom natuurlijk. Zo iets overkomt je niet bij een advertentie, waarin 'Geroutineerde *vrouwelijke typistes*' gevraagd worden (Vk. 16 IX '48) - dat je ook weer niet als een tegenhanger van mannelijke typistes kunt opvatten.

Vandaag wilde ik echter de aandacht vestigen op u i t h e e m s e meervouden, die zich in dag- en weekbladen erg inheems gaan gedragen. Zo worden latijnse persoonsnamen op -*icus* geregeld op -*i* vermeervoudigd: *academici, psycho-analytici, botanici, chemici, critici, cynici, fanatici, medici* (niet-medici; 'Voor de propaganda zal het nodig zijn voor medici en paramedici speciale cursussen en voordrachten te geven', Vk. 20 VI '47), *musici* (beroepsmusici, kerkmusici, radio-musici), *politici* (oud-politici, wereldpolitici), *physici, theoretici en practici* (beroepspractici), *romantici, statistici* (voetbalstatistici), *systematici, technici* (electro-technici, psychotechnici, tandtechnici, televisietechnici. tijdtechnici). Zulke gevallen zijn zo gewoon, o.a. in De Volkskrant, dat het me overbodig leek overal dag en datum bij te voegen.

Er komen ook zeldzamer gevallen voor, in weekbladen. Ik haal aan uit de Nieuwe Eeuw: 'Futuristen, constructivisten, *abstractici*, suprematisten, symbolisten, cubisten treft men onder het bizarre gezelschap van boeren, soldaten, intelligentsia, avonturiers en meehuilers aan' (18 I '47); Rhazes was 'een der belangrijkste *clinici* van de gouden eeuw der Arabische geneeskunde' (1 III '47); 'In Amsterdam werd een voorlichtingsfilm vertoond voor *diabetici*' (22 I '49); 'het sterk gevarieerde werk van Rotterdamse *grafici*' (8 I '49); 'Het is aan de *cultuurhistorici* om [dit] te onderzoeken' (24 I '48); 'zo neurotisch zijn tegenwoordig niet alleen de *neurotici*' (24 VII '48). In De Linie maakte 'een der eerste *genetici* van deze tijd' een goede beurt (17 XII '48), en heette 'de vruchtbaarheid bij de *picnici* [= pycnici] het grootst' (14 I '49). En zo zou ik nog meer gewone en ongewone voorbeelden op -*ici* kunnen geven[1)].

1) Nederlandse afleidingen op -*icus* laat ik rusten: *bombasticus* (uit het Duits), *ex-illegalicus, neerlandicus, oud-testamenticus*.

Het is duidelijk: al komen ze wel eens voor, meervouden van het type *musicussen* willen er niet in, ofschoon ze - afgezien van het woordritme - nederlandser zijn dan *musici*. Ook niet-latinisten klampen zich hierbij gaarne aan het Latijn vast. De Duitsers deden en doen het anders, bijv. *Musikus*: *Musiker*. Dit meervoud, dit meervoudstype is zelfs enkelvoud geworden, en tegelijk meervoudsvorm gebleven[1]. Maar ik had het over het Nederlands, althans over Nederland. In het opschrift: 'Nieuwe *rector magnifici* te Utrecht en Groningen' (Vk. 11 IX '48), bleef het latijnse mes in gebreke van twee kanten te snijden. Toch is het meervoudstype *-or-es* niet gans onbekend: dit 'waren in dat opzicht zeer puntige stenen des aanstoots voor de *censores*' (N.E. 31 VII '48). In de sportwereld vormen *seniores* en *juniores* een gangbare tegenstelling. Toen dan ook Cas Kleefstra o.m. 'een aantal andere Belgische j u n i o r s versloeg' (Vk. 10 X '46), had naar mijn gevoel daarbij het drukfoutenduiveltje zijn aandeel.

'Miss Caroline Haslett is v o o r z i t s t e r van de te Londen gevestigde vereeniging van vrouwen, die werkzaam zijn in het luchtvaartbedrijf en den scheepsbouw, als u i t v i n d s t e r s , als laboratorium-*technici* etc.' (Msb. 30 I '38). Technicae ligt blijkbaar minder in het nederlandse oor; zeker hield technici geen gelijke tred met uitvindsters. Toch is de vervrouwelijking op *-a* niet helemaal uitgesloten: 'Tegelijkertijd is zij jarenlang als *toneelcritica* aan 'De Groene' verbonden geweest' (Vk. 25 III '48). 'Een der aanwezige *examinanda*.... verbeterde zulks' (L. 27 II '48), zonder het tot examinandae te brengen. Het meervoud *hystericae* zag ik nog weer pas buiten de krant, en geldt dus niet.

De latijnse pluralizering op *-i* is niet tot *-icus* beperkt, vooral niet in boeken van geleerder allure, of in geschriften van klassieken huize: *alumni, anonymi, cycli, examinandi, papyri, stimuli* e.a. Ik moet me evenwel aan bladen houden: 'de naam, waarbij alleen zijn *intimi* hem noemden' (N.E. 8 XI '47); 'Herstelbank en Nederlandse Bank waken als geduchte *cerberi* tegen deze vorm van inflatie' (L. 23 I '48). Cerberus is trouwens ook geen persoonsnaam, wat dubbel en dwars opgaat bij 'de *catalogi* der boekhandelaars' (L. 24 XII '48), 'de oude kerkelijke *modi*' (L. 2 VII '48), 'diepe luchten, witte *cumuli*, blauwe wateren en blanke zeilen' (Vk. 5 VIII '47). Toch zal cumuli niet elke lezer van die krant in de mond bestorven liggen; en catalogi velen met de onlatijnse kontaminatieklemtoon *catalógi* (catálogus + katalóog) van de lippen komen. Het mv. katálogussen is een ritmisch monstrum.

Om niemand teleur te stellen besluit ik de serie met het almaar gedijende 'hyperkorrekte' oftewel pseudolatijnse: 'De *prospecti* van Ketjen.... waren hiervan enkele weken geleden reeds voorbeelden' (N.E. 4 I '47). In alle geval klinkt het latijnser dan *prospektussen*. Andere latijnsigheden die prospecti de hand kunnen reiken komen slechts sporadisch voor[2]: 'en als we hier - ondanks de papierschaarste - een reeks van die *lapsi* signaleren, is dat niet.... om muggen te ziften' (Vk. 17 VII '48). Voor kenners van Latijn is het geen geheim, dat het substantief *lapsus* (genit. lapsûs) 'val' niet identiek is met het deelwoord *lapsus* (genit. lapsi)

1) Als een firma '*Radiotechniker* of goede monteur' vraagt (Vk. 12 IX '46) pleegt die firma een germanisme. Dat geldt ook in een andere adv. van '*Machinetechnikers*' (ald.).
2) Zie *Buigingsverschijnselen*, I 35 vv., 305 v.

'gevallen' - wat trouwens ook geldt van *prospectus* (-ûs) 'uitzicht' en *prospectus* (-i) 'uitgezien'.

De meervoudsuitgang *-i* kan ook Italiaans zijn. Wel overtreffen de latijnse gevallen de italiaanse verre in aantal. Maar er zijn ook nog andere verschillen, waar we op moeten wijzen. Zo zijn enkele van die Italianen in de meervoudsvorm ontleend, met name *confetti, macaroni, spaghetti, vermicelli* (Buig. I 33 vv.). Vanwege hun kollektieve betekenis, zijn ze zelfs g e s i n g u l a r i z e e r d , wat trouwens niet altijd met volle zekerheid blijkt. Waarom zou dat wèl moeten? Ik mag het eerste citaat niet verkort weergeven: 'De volgende artikelen zullen vrij zijn: artikelen, die meel en bloem bevatten, *vermicelli, macaroni, spaghetti*, noedels, vermicellisoep en mie, beschuit, biscuits, wafels, speculaas, koekjes, ontbijtkoek, taaitaai, korstjes, stroopwafels en gebak' (Vk. 8 IX '48). Enkelvoud en meervoud in bonte afwisseling. 'Vuurwerk, lichtfonteinen, serpentines, *confetti* en nog andere feestelijke attributen zullen de arena vullen' (Vk. 4 IX '48). Ik volsta telkens met één voorbeeld.

Het enkelvoud is absoluut uitgesloten bij: 'de verwijzingen naar Plato, Marx, Benesj, Masaryk, Churchill, Proudhon, *e tutti quanti*' (L. 19 IX '47); 'Met het koper schiet hij in de *tutti*-gedeelten zo nu en dan uit zijn slof, maar m i l d e r t de hardheid, door er bij de strijkers nog een extra schepje op te doen' (Vk. 23 V '47). Dit laatste voorbeeld bracht ons in de muzikale groeptaal. Bij de latijnse meervouden op *-i* was geen sprake van enige groeptaal, tenzij men het zo zou verstaan, dat latijnse vermeervoudiging bij 'classici' geen innerlijke weerstand hoeft te overwinnen, en zich spontaan opdringt. Zonder twijfel heeft men bij de italiaanse woorden rekening te houden met het groeptalige. Terwijl de leek *solo* gewoon tot *solo's* pluralizeert - zeker bij het kaarten! - is het muzikaal van 'soli' te spreken: 'De instrumentale *soli* werden door leden van het Concertgebouworkest lofwaardig v e r z o r g d ' (Vk. 1 IV '47)[1)]. In dit citaat blijft 'instrumentale soli' korter bij huis dan de germanistische samenstelling: '*instrumentaal-soli* en liederen' (Msb. 25 VII '39). Dat zo'n verbindingen van adjektief met substantief van gans ander gehalte zijn dan bijv. *harpsoli, klarinetsoli, sopraansoli, zangsoli*, behoeft geen nadere uitleg.

Naast het veelvuldig gebruikte soli komt men ook tempi geregeld tegen: 'Op de piano diene men de *tempi* wat rustiger te nemen' (N.E. 26 VII '47). Opmerking verdient, al wil ik het daarom nog niet opmerkelijk noemen, dat 'tempi' ook in spel en sport gewild is. Zo bij een damtournooi: 'De beide Fransen Post en Pérot hadden zich voorgenomen de hete strijd om de Franse hegemonie met al hun vezels uit te vechten; als buldoggen vochten zij om de *tempi*' (Vk. 26 XI '48). Uit de wielersport: 'Toen Hijzelendoorn op 220 meter binnendoor demarreerde, was de koploper wel twee *tempi* te laat met zijn reactie' (Vk. 5 VII '48); 'In de kwartfinale kwamen de vloeiende *tempi* voor de dag.... het tempogevoel en de vloeiende tussenrush waren bij beide favorieten indrukwekkend' (Vk. 14 VII '47). In de hippische sport was er een ritmeester 'die galopperend tussen de hindernissen alle *tempi* klopte; die op de hindernissen zèlf alle r i s i c o 's nam' (Vk. 21 VI '48). Ook risico is Italiaans.

Daar bladen geregeld aandacht besteden aan muziek en radio, raken

1) Al komt dit 'verzorgen' steeds meer in de mode, het klinkt in mijn oor haast even onnederlands als boven het duitse 'milderen'.

de lezers wel gewend aan italiaanse *-i's*: ‘*celli* en contrabassen’ (N.E. 29 VI '46); ‘Het speelt ook oude muziek, *concerti grossi* van 18de-eeuwse Italianen en zo’ (Vk. 30 X '48); ‘de bijna onhoorbare *pianissimi* en de enorme ruimten vullende *fortissimi, crescendi* en *decrescendi*, waarvan de faam nu nog voortduurt’ (L. 19 XII '47); ‘Zijn pianissimo is uiterst gevoelig genuanceerd en de *forti*, welke hij uit het klavier klauwt, zijn vaak van 'n ongelofelijk stralende kracht’ (Vk. 11 IX '48); ‘De *intermezzi* werden v e r z o r g d door Dora van Doorn-Lindeman’ (Vk. 7 VI '47); ‘De *parlandi* brachten een goede afwisseling’ (Vk. 12 III '48); ‘De directie van Otto Glastra van Loon kon belangrijk winnen aan souplesse in het volgen van de *rubati* der solisten’ (L. 8 X '48); ‘Overal worden p o m p o s o 's en s o a v e 's aangebracht. De verbindingsbogen worden uitgerekt of verkort, men voegt *staccati* en *sforzandi* toe of laat ze weg’ (L. 6 VIII '48). Ik besluit met de film: ‘wat is het monteren van een film anders dan het voeren van beeldregie, die beslist over de *tempi* en *staccati* van een rythmisch vertellen?’ (N.E. 22 XI '47).

Behalve het reeds opgemerkte, is er nòg een groot verschil tussen de italiaanse woorden en het latijnse type *musicus*. De echt-nederlandse pluralizering op *-s*: *solo's, tempo's* kan nooit tot ritmische akrobatiek leiden; er komt geen silbe bij, zoals dat wel het geval is bij *-en*: *históricussen, katálogussen*. Dat men toch geregeld *katechismussen* tegenkomt, ook wel eens *Christussen, Bellarminussen, geniussen* - om van *kursussen, prospektussen, ritussen*[1] te zwijgen - mag o.m. niet los van het woordritme worden gezien.

Ik kom terug op het Italiaans.... uit bladen, die het ook van elders kunnen overgenomen hebben: ‘Boven de gewone *porti* en rechten zal een luchtrecht van 40 cent per 5 gram worden geheven’ (Vk. 13 IX '46). Dit ambtelijk porti kan niet op tegen de geblokkeerde, gedeblokkeerde en andere *saldi* uit de geldwereld, met de talrijke samenstellingen: *banksaldi, creditsaldi, crediteurensaldi, debetsaldi, ‘dollarsaldi* en dollaractiva’ (N.E. 3 I '48), *schuldensaldi, spaarsaldi, sterling-saldi*. Ook Italiaans leent zich voor gewichtigdoenerij: ‘Dr. Beel voerde op 14 November een der *salti mortali* uit’ (N.E. 30 XI '46); ze ‘losten eenige *salvi* om het [vliegtuig] tot dalen te dwingen’ (U.C. 22 XI '40). - ‘Algemeen’ gebruikelijk is: ‘Twee *carabinieri* voorkwamen nog net het lynchen’ (Vk. 6 X '47); ‘al dat purper van de *monsignori*’ (Vk. 7 X '47). Zeldzamer blijft met enkele of dubbele *z*: ‘zijn relaties met koningen en *lazaroni* (bedelaars)’ (L. 31 X '47), ‘de *lazzaroni*, die languit neerliggen bij de marmeren bronnen’ (N.E. 24 XII '47). De enkelvouden van de laatste woorden eindigen op *-e*; ook salto mortale (mv. salto mortale's). Met *-o* is weer: ‘de trouwe *compagni*, die in groten getale het theater vulden’ (Vk. 1 II '49).

Slavische meervouden op *-i* blijven in bladen zeldzame buitenissigheden: ‘maar wat hebben de *bolsjewiki* met onze mensen gedaan’ (L. 15 X '48). Elders (N.E. 26 VI '48) las ik naast: ‘De m o e z j i k s .... moesten enorme belastingen opbrengen’ (russ. mužik ‘boer’: mv. mužiki), zesmaal narodniki (mv. van narodnik ‘voorvechter van de nationaliteit’): ‘Deze

1) Het mv. *riten* (vgl. fr. rite) herinnert mutatis mutandis aan ‘de *epen* van Homerus’ (N.E. 5 VI '48), ‘onder de *auspiciën* de cet Auguste Monarque’ (5 II '49). Moeten we hierbij aan duitse invloed denken?

narodniki waren voor het merendeel onbaatzuchtige idealisten'; maar ik weet niet wie daar schuldig is aan: 'de poëzie van de *zanger-narodniki* Nekrasow zal altijd haar waarde behouden'. Dubbele meervouden als *Ustashi's* 'kroatische verzetslieden' maken ons voorzichtig, al zijn we hiermee in Joegoslavië verzeild (Buigingsv. I 44, 237, 309). In vertaalde russische romans zijn zulke meervouden in het kwadraat geen zeldzaamheden. Het zijn stiekeme tegenhangers van ital. *condottieri's* (Buig. I 305), en lat. *gymnasia's*. En hiernee zijn we weer terug bij het Latijn.

Naast de latijnse meervouden op *-i* laten die op *-a* zich ook gelden in blad en boek. Maar we moeten al direkt op een verschil wijzen. Juist als enkele italiaanse woorden (type *vermicelli*) in de meervoudsvorm ontleend zijn, en bij ons nooit in de enkelvoudsvorm voorkomen (vermicello 'wormpje')[1)], zijn er heel wat latijnse meervouden op *-a, -ia*, zó kant en klaar overgenomen (Buig. I 79 vv.). Ze kunnen ook analogisch naar zulke latijnsen zijn gevormd: *Lieftinckiana* (Vk. 24 I '46); 'de bibliothecaris der *Rosenthaliana* te Amsterdam' (N.E. 2 VIII '47); 'bladzijden vol *Praetvaeria*' (N.E. 6 XII '47); 'religieus-getinte *prullaria*' (L. 27 VIII '48). Volgens het N.W. XII 4632 wordt prullaria 'in de tegenw. spreektaal gewoonlijk niet met een mv. vorm van het ww. verbonden', maar zelf heb ik dat nooit opgemerkt; ook heb ik daar geen enkel voorb. van genoteerd. 'Desalniettemin dringen zich nog *parlementaria* genoeg op.... parlementaria, die tegelijk *actualia* zijn' (Vk. 8 I '49).

'Pluralia tantum' uit de Nieuwe Eeuw: 'de stoffige *archivalia* van het genootschap' (8 II '47); 'alle aangepaste *devotionalia*' (6 IX '47); 'niet alleen de *essentialia*, het wezenlijke, doch ook de *integralia*, dat wat uit het wezen volgt of eigenlijk tot het wezen behoort, zijn vereist om te kunnen spreken van een volmaakt mens' (3 IV '48); - 'essentialia' is vrij gewoon, juist als: 'in het gebied der *imponderabilia*' (U.C. 22 XII '43) - 'Steeds blijven er.... nog die *irrationalia* over, waardoor de poëzie eerst in eigenlijke zin aanspreekt' (bis, N.E. 3 IV '48); 'Ten dele bestaan die *realia* uit belangen in Duitse machinefabrieken' (bis, 8 II '47); 'Het schone wordt zelfs gerekend tot de *transcendentalia*, tot die eigenschappen welke toekomen aan alles, wat het zijn heeft' (14 II '48).

Over het algemeen blijven we met dergelijke ontleningen of namaaksels in de sfeer van geleerdheid. Dit geldt niet van 'het feit, dat er op de officiële gedeelten van het feest weinig *spiritualia* verkrijgbaar waren' (Vivos Voco 28 II '47); bij studenten is niet alles geleerdheid. Uit De Linie vernam ik, dat het betalen van 'oorlogsschuld.... nog wel meer dan hun puriteinse prohibitie van *alcoholica* de Amerikaansche harten verteederde' (23 VII '48). Misschien mag ik hier nog bijvoegen: 'want alle *personalia* staan geregistreerd' (Vk. 22 II '47), dat ik herhaaldelijk uit De Volkskrant knipte. Allergewoonst is: 'de regering kan hieruit de conclusie trekken, dat zij behoort heen te gaan, *etcetera*' (N.E. 16 XI '46); daarentegen is vrij geleerd: 'enkele zeldzame planten, die als *ijstijdrelicta* worden beschouwd' (Vk. 14 X '48). - Met dat al betwijfel ik achteraf, of het laatste voorbeeld niet bij de 'nederlandse' pluralizeringen behoort, waarmee de kranten hun latijns woordje weten te doen.

Een aantal ervan is zo gewoon, dat ik met de simpele vermelding moge volstaan: '*activa en passiva* van 44 banken' is vooral meervoud (nazi-

1) Voor *collo*: *colli*: *colli's* zie Buig. I 35, 46, 305.

-activa), *Athenea, centra* (bevolkingscentra, kraamcentra, muziekcentra, toeristencentra), *conservatoria, criteria, curiosa, data* (show- -data), *decennia, desiderata* (lapsus: 'Bij dit alles vielen andere *deciderata* in het niet', Vk. 30 IV '47), *gymnasia, honoraria* (ziekenfondshonoraria), *jubilea* (dirigentenjubilea, kloosterjubilea), *laboratoria* (research-laboratoria), *memoranda, maxima, minima, musea* (oorlogsmusea), *podia* (concertpodia), *quanta* - ook in nederl. spelling: 'belangrijke *kwanta*' (Vk. 6 II '47), 'grote *kwanta*' (24 IV '48): 'in heel geringe k w a n t u m s ' (N.E. 21 XII '46) - *sanatoria, stadia* (levensstadia), *territoria, varia* ('Varia indonesiaca' luidde een titel, N.E. 1 II '47)[1]. Dit laatste komt bijna uitsluitend in de meervoudsvorm voor. Zulke gevallen reken ik tot de alledaagse uitrusting van dagblad en weekblad.

Andere vermeervoudigingen komen in dat milieu minder veel, of nauwelijks sporadisch voor. Overigens zijn 'wetenschappelijke' artikelen er niet taboe. Men moet 'toegeven dat hier inderdaad een der *characteristica* van de Westerse beschaving gelegen is' (N.E. 17 IV '48); 'de *crematoria* van Majdanek of Auschwitz' (L. 19 IX '47); dat 'niet te praten valt over zekere *deliberata*, die zij uit Curaçao heeft meegekregen' (L. 13 II '48); 'zoals de Europese *imperia* in het Oosten' (N.E. 15 1 '49); 'Helpt twee *millennia* schoonheid verder bloeien' (cit., N.E. 8 II '47); '*Oratoria, declamatoria*, orkestwerken.... zijn in rijken getale uit zijn welversneden, gevoelige en uiterst vakkundige pen gevloeid' (Vk. 23 XII '48): een pen met *epitheta*; 'bij een der jongste *referenda*' (Vk. 11 VI '47): 'de vurige signalen van politieke verkiezingen, stemmingen en r e f e r e n d u m s aan 't firmament der publiciteit' (L. 16 VII '48); 'En de *rosaria*? Maar praat ons niet van een rosarium' (Vk. 20 VII '48); 'In alle kerken werden *tridua* gehouden' (L. 16 I '48); 'pelgrimerend langs alle zijn, waarin wij knielend de *vestigia* van de levende God hebben vereend' (N.E. 23 VIII '47).

Van de gespatieerde voorbeelden op *-a* geeft Koenen-Endepols (19de druk) ook het meervoud op *-s* (centrums enz.) - wat een bevestiging is van de opmerking die De Vooys maakte ten aanzien van de latijnse ontleningen, die 'meer of minder ingeburgerd' zijn: in dat geval 'komen de vreemde en de Nederlandse meervouden naast elkaar voor' (Nederl. Spraakkunst 45). Wij zagen boven reeds, dat er ook faktoren zijn - o.a. het ritme - die de vernederlandsing niettemin in de wielen rijden. Bovendien blijkt bij de meervouden op *-a*, dat gesubstantiveerde adjektieven: *activa, passiva, curiosa, desiderata* enz. veel minder voor de nederl. *-s* in aanmerking komen. Toch krijgt een 'volkswoord' als *referendum*, evenals *datum, memorandum*, ook de nederl. meervoudsuitgang. Van die woorden is het enkelvoud ons trouwens meer vertrouwd, dan de enkelvouden van *activa* enz. Een formulering die alle gevallen onder hetzelfde hoedje vangt, is moeilijk te geven: het is een kruisen van verschillende gegevens.

We moeten nog een ander neutrum-type noemen met uitheemse pluralizering. Al is *-mata* grieks van herkomst, ik aarzel toch niet om *dogma*: *dogmata* aan invloed van het Latijn toe te schrijven. Mogelijk moet ik het anders formuleren. Omdat men in Rome de genitief van dogma in 'aansluiting' bij het griekse dogmatos tot *dogmatis* latinizeerde, was de fleksie-

1) De rubriek *Praetvaeria* bevat een klankspeling met varia.

konsekwentie hiervan het meervoud *dogmata*. Overigens blijft het een akademische kwestie, of wij bij die pluralizering meer van de latijnse kat dan van de griekse kater gebeten worden.

'Waarom hij in 't eerste schema zo geleerderig met maieuthiek [lees: maieutiek "verloskunde". G.R.], *paradigmata* en *mimèmata* schermt is mij niet duidelijk', schreef een kritikus (Het Kath. Sch. 14 XII '39). - 'Toch zijn er ook sociologen, die niet uitgaan van *dogmata*' (bis, N.E. 5 VI '48); 'de socialistische tegenwerking.... met de *fantasmata* van nationalisatie en socialisatie' (N.E. 20 XI '48); 'de *stigmata* van Gods gehechtheid aan het kruis' (N.E. 22 XI '47); 'omdat men rustig kan vaststellen dat er geen nieuwe *themata* bestaan' (N.E. 4 XII '48); 'Allerlei opgelopen *traumata*.... komen duidelijker aan de dag' (N.E. 2 VIII '47). Alles, zoal niet geleerdig, dan toch geleerd, gelijk er in een weekblad kunnen zijn.

Daarentegen is het type 'basis: bases' kind aan huis in dagbladen, al blijft het beperkt tot enkele woorden: *bases* (hulpbases, luchtbases, marinebases, oorlogsbases, vliegbases, vliegtuigbases, vlootbases; 'Chili sticht 'walvisbases' in zijn Zuidpoolterritoir', Vk. 3 III '48); *crises* (conjunctuurcrises, kabinetscrises, ministercrises, zenuwcrises; 'De gelijkenis tusschen de oorlogscrises en de herstelcrises is ongetwijfeld treffend', Msb. 2 IV '47); 'De meeste Indische gerepatrieerden bijvoorbeeld zullen grote *doses* vitaminen goed kunnen gebruiken' (Vk. 10 X '46). Er is geen ritmisch bezwaar tegen *basissen, crisissen, dosissen*. Maar al geeft Koenen-Endepols deze vormen op, ze vinden niettemin blijkbaar weinig aftrek. Geleerdheid kan ook klichee worden, 'zelfs' bij journalisten.

Andere latijnse fleksiegevallen blijven min of meer eenlingen in hun soort; 'de spieren en lichamen onzer dansers zullen op den duur zeker niet behoeven onder te doen voor die hunner *collegae* uit de grote d a n s c e n t r a der wereld' (Vk. 4 VII '47), 'Ze hadden slechte berichten van hun *studie-collegae* in Praag gekregen' (N.E. 29 I '49); 'als de *dramatis personae* reeds van het toneel verdwenen zijn' (N.E. 27 III '48); 'de aloude aristocratie, waarbij zich de *homines novi* hadden aangesloten' (N.E. 5 IV '47). Deze laatste twee voorbeelden blijven extra-geleerd, wat ook geldt van: 'Dit waren de *corpora delicti*' uit De Volkskrant (17 V '47). Meer in de circulatie is: 'het gaat om een poging, de *loon- en prijs-indices* dichter bij elkaar te brengen. Deze *indices* vertonen een neiging, om zich rondom het cijfer 320 te groeperen' (Vk. 17 II '47). - 'Verordening *leges*' (U.C. 2 VII '43) is bij ons een plurale tantum, ook in de samenstelling *legesgelden*.

'Specimen' doet wel eens raar vanwege de nederlands-lijkende uitgang *-en*, maar anders dan 'prospectus' deed vanwege het vertrouwd-doende latijnse *-us*: 'humoristische tekenaars in Amerika, die elk met een paar van de beste *specimen* van hun werk vertegenwoordigd zijn' (Christofoor 17 VIII '46); 'Er liggen pasfoto's, twintig, dertig verschillende, kennelijke *specimen* van het afgeleverde.... werk' (N.E. 26 VI '48). Al zijn die schijnmeervouden toch geen 'rarae aves', meestal komt het latijnse meervoud goed van de pers: 'een drietal *specimina* van Rölings' (N.E. 27 III '48); daarom denk ik maar aan een drukfout bij: 'en verder vindt men in menige vitrine *specimena* van het beroemde Marokkaanse leer' (N.E. 10 VII '48). 'Specimens' lijkt me minder aftrek te hebben.

Daar ik mijn voorbeelden voor het grote merendeel slechts uit een

paar b l a d e n nam van een paar jaar, zal de lezer allicht aanvullingen kunnen geven uit andere bladen. Toch ben ik er gerust op, dat die het algemene beeld van de uitheemse vermeervoudiging niet zullen wijzigen. Als ik ook uit b o e k e n geciteerd had, zou de oogst groter zijn geweest. Ik wilde hier echter alleen doen uitkomen, hoe ook in de lektuur van alle dag de 'gewone' man moet ervaren, dat het Latijn zich nog geregeld aanbiedt bij de pluralizering van.... Latijn, meer dan het Italiaans dat doet bij italiaanse ontleningen. Feitelijk had ik ook de woorden moeten vermelden, die na hun overneming zich naar het nederlandse systeem van pluralizeren richten. Maar ik voel nog altijd niet veel voor (waardeloze) percentsberekeningen.

Ik kom nu tot het slot van mijn Polyglottisch meervoud. En een slot dient te pakken. Welnu, de franse meervouds-l e t t e r *-x* vertoont een gans ander karakter dan al het voorafgaande. Veel meer dan een loze letter in dit meervoudsteken niet, in het Frans; een letter met een buitenissige doopceel. Die moeten we even lichten.

Die *-x* berust op een grafisch misverstand. In de Middeleeuwen werd de verbinding *us* afgekort met een teken, dat zeer veel weg had van een *x*. En zo schreef men bijv. *chevax, diex* voor *chevaus, dieus*. Omdat men evenwel de *u* bleef horen, werd die letter 'hersteld' met behoud van de *-x*: *chevaux, dieux*. Daarna ging men de *x* als het vereiste meervoudsteken beschouwen achter de *u*. Het meervoud van *cheval* werd in de 15de en 16de eeuw zelfs als *chevaulx* opgedist, zodat de gevokalizeerde *l* driemaal werd aangegeven: *u, l, x* (= us). Die drieheid was te kostbaar om ze zo maar prijs te geven. Toch heeft de *l* niet blijvend standgehouden. Wel de *x*, in de meervouden op *-aux, -eaux, -eux, -oux* - met wat uitzonderingen als: *landaus, bleus, pneus, sous, fous*; franse zoölogen schrijven zelfs al *hibous*. Dat ze hiermee geen uilen naar Athene dragen, bewijst de verzuchtende uitspraak van Ferdinand Brunot[1)]: 'Un acte de courage nous débarasserait d'une complication absurde et inutile'. Spelling en heldendom! niet eens verbaasd zich in elkaars gezelschap te bevinden.

Het spreekt wel vanzelf, dat het overnemen van die *-x* bij 'nederlandse' vermeervoudiging op geen enkele manier redelijk kan gemotiveerd worden. Bij de latijnse en italiaanse meervouden geeft de spelling van die meervouden althans aan, hoe de Nederlander die uitheemsigheden wil verklanken. Maar bij het type *bureaux* moet de franse loze l e t t e r *-x* dienen om de nederlandse k l a n k *-s* aan te geven! Zelfs De Vries en Te Winkel hebben zich niet voor dat narrekarretje gespannen, en eisten *bureau's* - al zou 'bureaus' het even goed kunnen doen (vgl. N.T. XLI 206). Als evenwel iets 'door de Amsterdamse gemeenteraad niet *au sérieus* is genomen' (N.E. 12 VI '48), moet dat Frans - het is mij serieus gemeend - frans blijven: au sérieux. Hier is de *-x* geen meervoudsexponent, maar vertegenwoordigt *-eux* (vr. -euse!) een ouder *-eus* (lat. *-osus*). Bij het overnemen van woorden als *deux-pièces, lits jumeaux* in de meervoudsvorm, blijft de franse spelling gehandhaafd. Er is dus een tekort bij 'het degelijke nog voor-oorlogse ameublement van *lits-jumeau*, twee nachtkastjes, toilettafel en grote kast' (L. 9 I '48) - maar toch een ander tekort dan in: 'Twee bedstellen 1 pers. *Litjemaux*', zoals met keurige hand geschreven

1) *La pensée et la langue*^{2}, blz. 104; Kr. Nyrop, *Grammaire hist. de la langue française* II^2 210.

stond op een speciale vergunning, die was uitgereikt door de distributiedienst in Eindhoven (N.E. 20 XI '48).

De Volkskrant heeft d'r hart aan de *-x* verpand: 'de *bureaux* der C.G.T.' (27 V '47), 'de positie van de *arbeidsbureaux*' (19 VI '47), 'minstens negen en zestig *detectivebureaux*' (28 I '49), 'de leiding van de *Wederopbouwbureaux*' (15 VII '47). Toch zijn de *bureau's* er niet taboe, ook niet in samenstellingen: het 'vraagstuk van de *voorlichtingsbureau's* in Amerika' (2 II '49). - In De Linie verbindt een Mr. in de rechten de 'Gewestelijke *Arbeidsbureau's*' met 'geen 'eigen' *bureaux* willen hebben' (23 I '48); en verder: 'op personeel-afdelingen en *beroepskeuzebureaux*' (5 III '48), 'de dienst der *consultatiebureaux*' (bis, 16 VII '48), 'alle andere *Politbureaux*' (19 XII '47). - 'want deze zitten juist op de *Rijksbureaux*' (N.E. 15 II '47).

Ik geef nog zonder kommentaar: 'een gouden hoofdband met *bandeaux*' (Vk. 4 IX '48); 'een groot gedeelte van haar *huwelijkscadeaux*' (Vk. 15 VII '48); ook 'exposeert 't Geveltje een aantal prachtige *emaux*' (zonder é, N.E. 3 IV '48); 'een omvangrijk mozaïek van volkeren en culturele *niveaux*' (Vk. 22 I '49)[1]; 'Deze zomer was ik bij de steenkappers op de *bergplateaux* in de Ardennen' (Vk. 13 X '48). Verder blijkt 'dat uit alle *milieux* geschikte aspirant-officieren voorkomen' (Vk. 3 VII '48). Maar heel gewoon zijn ook: 'onze sociale *milieus*' (L. 18 VI '48), '*milieu's* en personages met nauwgezetheid' (N.E. 12 IV '47). Ik behoef niet te herhalen, dat men ook *milieux* evenals *bureaux* enz. op *-s* verklankt - bij het overgenomen 'au sérieux, deux-pièces, een lits-jumeaux' blijft de franse uitspraak (zonder *-x*).

De verengelste meervouden van het type *wherries*, i.p.v. 'ragfijne *wherry's*' (Vk. 4 IX '48) naast het enkelvoud op *-y*, hebben uiteraard al evenmin een redelijke zin. Toch zitten velen stevig vast aan die nodeloze uitheemsigheid: 'Alles skiet hier, tot de kleinste kinderen en de melkboer toe; zelfs de *babies*, want de kinderwagens glijden op een ijzeren onderstel' (Vk. 7 II '49); ook bleek mij uit een ander blad (N.E. 28 VIII '48), dat men voor wat '*pennies* de geweldige hekken door kan gaan om het grootse park in te wandelen', 'Men moet de Guards gezien hebben, achteruit geweken zijn voor de *bobbies* te paard' (ald.); 'de vogelstudie van-het-vrije-veld [is] nog steeds een der aantrekkelijkste *hobbies* die er bestaan' (Vk. 11 IX '48). De Linie verbond 'hun *hobbies* en hun points d'honneur' (5 XI '48), en liet Engelsen en Amerikanen 'hun '*supplies*' verzamelen in de Berlijnse bijenkorf' (6 VIII '48).

Wanneer dit engelse meervoud (*-y*: *-ies*) echter op het Pools overslaat, zal men moeten goedvinden dat ik daar geen waarderingsoordeel aan toevoeg: een boete 'die vaak in de honderdduizenden *zloties* loopt' (Vk. 26 XI '48), werd driemaal door een niet gepluralizeerd zloty gevolgd: 'De band kreeg 1500 z l o t y per melodie'. Alhoewel De Linie 'vierhonderd *babys* van koude' liet omkomen (14 I '49), greep dat weekblad van '30.000 z l o t y maandelijks' rustig naar 'de met papieren *zloti's* volgestopte portefeuille' (17 XII '48). Noem het voor mijn part louter grafische curiosa, maar verzuim dan de les niet die ook in zulke kurieuzigheden ligt opgesloten.

1) Zich 'instellen op lagere *niveaus*' (N.E. 11 IX '48), 'in de onderste *niveau's*' (Vk. 19 VI '48).

Evenmin als ik boven ‘au bout de mon latin was’, ben ik hier aan het eind van al mijn Frans en Engels. Ik stip slechts aan, dat het franse type ‘haar *dessous*’ (N.E. 17 VII '48) - toevallig een plurale tantum - bij ons met de pluralizerende *-s* gesproken wordt; en dat met ‘het verlies van vijf *batsmen*’ (Vk. 29 VI '48), een engels type is gesignaleerd, waarbij enkelvoud en meervoud (*-man*: *-men*) eender gesproken worden. Zo is er telkens wat anders bij ons polyglottisch meervoud.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Jacques Perk als impressionist.

In het gedegen opstel *Jacques Perk herdacht*, herdrukt in deel I van zijn *Proza*, schrijft Albert Verwey: ‘Hij was de eerste *impressionnist* in onze dichtkunst, en zulk een groot impressionnist alleen omdat hij de idee van de natuur zoo groot en zuiver in zich had. Men voelt, zijn sonnetten lezende, dat hij altijd buiten was: de schijn en de tint van zijn landschappen is er herkenbaar vóór hun beschrijving: zijn gedachten voelt men dat overstraald worden door het licht van zon of maan. Hoezeer overal niet het ding, maar het ding in zijn zeer bizondere verschijning gegeven is, - hoezeer overal niet het woord, maar het beeldende woord, - het rijm, maar ook het schilderende rijm is aangebracht, - dit na te gaan is het onderzoek naar de geheele fijne en volle verbeelding en verklanking van zijn gevoel- en waarneming-rijke natuur’. Perks impressionisme wordt hier voornamelijk gesignaleerd door de omschrijvingen: ‘niet het ding, maar het ding in zijn zeer bizondere verschijning’; ‘niet het woord, maar het beeldende woord’. Aan het moderne natuurgevoel, de subjectieve visie en plastische taal van de jonggestorvene schenkt Verwey aandacht, maar diens bizondere, subjectieve taal- en stijlvormen laat hij buiten beschouwing. Deze glinstering van gouderts op te sporen, ook waar het de zoetelijk-romantische ‘dichterlijke taal’ maar heel ijl dooradert, is het doel van deze beschouwing.

In Perks poëzie vindt men vooreerst tweeërlei *omschrijving*. Met de eerste, *rationalistische*, soort toont de dichter zich nog afhankelijk van Staring en Potgieter. Ik denk hierbij aan rebusachtige verzen als de volgende van Potgieter:

> ‘Nergens beurde,
> wat ook geurde,
> wat ook blonk,
> Hooger leven
> om te zweven
> vleugelpronk’.

In deze verzen zinspeelt de dichter, zonder ze te noemen, op bloemen en vlinders. Perk imiteert dat op tal van plaatsen:

> ‘Wie alles heeft gegeven[1)], wil daarvoor dank’.
> ‘Daar, waar het blozen troont, voel ik een gloeien’.
> ‘En snelgewiekte liederen der bosschen[2)],
> Stémt aan èn zang èn lof!’

Deze verstandelijke omschrijving is een abstracte uitdrukkingswijze en

1) God.
2) de vogels.

eo ipso de antipode van de literatuur van Tachtig, waarvan concreetheid misschien het meest wezenlijke kenmerk is. Met de tweede soort, onder de naam *beeldende omschrijving* door mij gekenschetst als een geliefde impressionistische stijlvorm, is Perk dus een pionier van onze woordkunst van Tachtig. Ook déze omschrijving kan ons voor raadselen plaatsen, maar het rebuselement is bijkomstig, aanschouwelijkheid het oogmerk van deze stijlvorm:

> ‘Hoe schudt uw blanke tel den hoogen kop,
> En briescht, en doet het spichtig oor bewegen,
> En stampt het zand tot rots met dof geklop,
> En laat d e p l u i m de zilvren zijden vegen’.

> ‘O, angst! daar schuifelt *iets*: twee v o n k e n staren....
> *Het* sist - een adder slingert zich om 't been:’

Ook de vaagheid van *iets* en *het* is impressionistisch: de zintuigen werken sneller dan het verwerkende brein.

> ‘En over 't w a k v a n p e k [1], dat schijnt te schragen
> Het hol gewelf, waarlangs een doodendans
> Van fakkelglansen spookt, voel ik mij dragen
> Door wagglend hout.....’

Verder wordt een eikekruin aangeduid met ‘een meir van loof’, de kronkelende takken heten ‘'t bochtig hout’, de denne-appels ‘schilfer-knoppen’.

Al won in de beeldende omschrijving de plastiek het van de redenering, toch zullen Perks oudere tijdgenoten deze stijlvorm in het algemeen nog wel geaccepteerd hebben.

De radicaalste Perk, die geheel aan de naaste toekomst behoorde, uitte zich puur impressionistisch door, verscheidene jaren vóór Gorter, Van Looy en Van Deyssel, enkel oog te zijn en de logica uit te schakelen. Zo leest men tot zijn verbazing in sonnet XLVI (*Een adder*):

> ‘De rots v a n k l i m o p pronkt met geiteblad’[2].

En in sonnet LXXIV (*Dorpsvesper*), overigens nog zo dierbaar-romantisch, stuit men op:

> ‘De zwerver daalt, in ziels-gepeins verloren,
> In 't dal en naar 't gehucht v a n w i t e n g r a u w’.

De eerste gespatieerde bepaling is de impressionistische tegenhanger van de *stoffelijke* attributieve bep. (een stad van marmer): Perk geeft niet het wezen der substantie, maar de *uiterlijke schijn*. De tweede bepaling noemt van de samenstellende delen (huizen enz.) enkel de kleuren en ziet af van de vormen, m.a.w. de vormeloze kleurvlekken van het impressionistisch schilderij, zo zeer verfoeid door Alberdingk Thijm[3].

Deze stijlvorm, te vinden bij alle impressionisten: Van Deyssel, Van Looy, Leopold enz., zal wel nooit schoner zijn aangewend dan door de dichter van *Mei*:

> ‘Daarbij zat luchtig op een broozen schemel -
> Alles leek damp en schemer - lichte maagd,

1) Het onderaardse meer in de grot van Han.
2) In wezen hetzelfde is ook: ‘Het woud, geworteld in de dorre blâren....’
3) Gerard Brom (*Hollandse schilders en schrijvers in de vorige eeuw*, p. 70 en passim).

Gemaakt van blozen en lachen, als het daagt
Waart zoo wel eens een wolk voorbij de zon'.

Hier nadert het impressionisme, zoals soms ook in *Reizen*, van Van Looy, tot zijn ijlste verschijning: een luchtspiegeling. -

> ‘Zóó als een bloem v a n z o m e r r o o d , papaver,
> Rustig vol rood staat....’

Zoals uit al deze voorbeelden blijkt, wenst de impressionist niet van de buitenkant, die zijn oog ziet, door te dringen tot het wezen, dat zijn verstand kent of kan doorgronden.

Stijlvormen geschapen door de ene generatie kunnen opgenomen worden in het literaire jargon van volgende generaties. Boutens staat de impressionisten inderdaad nog zeer na, maar Willem van Doorn is toch uit heel ander hout gesneden:

> ‘Maar w a z e n verte scheuren schelle schreeuwen’.
> (Boutens.)
> ‘Zweefbloem op 'n stengel v a n r o o d ....’ (de rode pootjes).
> (Van Doorn, *De Tureluur*.)

Ook het compositum ‘zweefbloem’ is impressionistisch.

Eveneens in de ets-achtig felle regels in *De Adelaar* (LXIII) is Perk de confrater van de Haagse en nog meer van de Amsterdamse schilders:

> ‘.... waar 't van loovers krielt
> En bijtende elzen, die het aanschijn strooken
> Met rasp en tand....’

‘Een romantiek der zinnen’ noemde Dr. R.F. Lissens het impressionisme; inderdaad heeft het met de romantiek de dominerende gevoelsfactor gemeen. Dit verklaart de opvallende voorliefde voor *datief-verbindingen*, want de datief is een gevoelscasus par excellence. (W. Havers - *Handbuch der erklärenden Syntax*, p. 36). En nog meer is de datief bij impressionistische auteurs in trek om de mogelijkheid die hij biedt, het handelend subject dat zijn eigen lot smeedt, te vermijden, om het te vervangen door een lijdelijk voorwerp, dat zich bepaalt tot reageren op hetgeen *hem gebeurt*. De archaïstische constructie ‘Mij huivert’ (LV) is dus niet gelijkwaardig aan ‘Ik huiver’.

Het machteloos overgeleverd zijn wordt in LVIII aldus uitgedrukt:

> ‘Gij zaagt hen gaan, en duizenden niet keeren:
> Waar bleven zij, w i e n 't v a l l e n i s g e b e u r d ?’

Het klassieke sonnet *Dorpsdans* (LXXXIV) bevat een bizonder fraaie datiefverbinding; ook het ontbreken van het bez. voornwd. voor ‘lachende’ is impressionistisch:

> ‘*Den oude*, die daar op den dorpel staat,
> Ziet men de vreugd uit lachende oogen blinken....’

Deze datief is in de grond possessief, maar door het wegvallen van het bez. vnw. en de grote afstand van het bijbehorende substantief (oogen) is de datieffunctie versterkt.

De schim van P.C. Hooft bevat een ogenschijnlijk ongevoelde, ‘papieren’ datief:

> ‘En waar zij hem bewondering betaalde,
> Loech hij d e n h e m e l aan, d e r z o n n e 't meest,
> Die weder-lachte en alles over-straalde’.

Het geeft echter te denken, dat Van Deyssel een op het eerste oog ook nogal formele datief[1] nadrukkelijk in bescherming nam tegen de foutief citerende prof. Van Hamel: 'Intusschen verwonderde d e r gewone stilte van den avond-val, bij den ondergang van dezen dag, een roem- en feestrumoer in Benares'. 'Niet "de", zoo als de Heer van Hamel ten onrechte citeert'.

Het nogal duistere gedicht *De bergstroom* bevat de regel:

> 'Zoo toeft uw beeld m e aan vaderlandsche zoomen'.

Overdiep (*Stil. Gr. § 229*) zag in m e een accusatief, maar, o.a. wegens Perks voorkeur voor de datief-functie, waarschijnlijk ten onrechte.

De neiging tot *concreetheid* beïnvloedt het voorzetselgebruik:

> 'Daar zwoegen ossen v o o r[2] hun zware vracht'.

Het abstracte ww. 'streven' herwint daardoor een concretere betekenis (*Mijn hart*, L):

> 'En met gespannen wieken hangt hij zwevend,
> De Sfynx, op geuren boven de' open mond
> Der blonde bloem, en in den diepsten grond
> Der keel wringt hij de tong, naar honig s t r e v e n d '.

Behalve de concrete betekenis van 'strevend' en van 'geuren', zijn de duratieve vormen 'hangt zwevend' en 'strevend' impressionistisch en tenslotte het vóór en na Tachtig onbekende gebruik van 'en' als inleidend eerste woord, dus zonder de verbindende functie (Thon: *Die Sprache des deutschen Impressionismus*, p. 149).

Interessanter nog dan dit voorbeeld uit Perk is Van Looy's toepassing van 'streven' in *Feesten*[3], p. 150: 'Een vervaarlijk graas-geluid trok voor zijn schuifelende voeten om; de boom glad gewreven door lang gebruik, gedrild door zijn roode en van de klem bleek beknokkelde knuisten, s t r e e f d e , keerde weg en weêr, om telkens wanneer de slag gedaan en de snede gevleid werd, even hoog opstekend te rusten in den flauwen knik van den arm die de groote dol bestierde'[3]. Betekende het woord bij Perk nl. 'trachten te bereiken', bij Van Looy zal de oude betekenis: 'tegen weerstand voortgaan' (*Ned. Wdb.* XV, p. 2205) nog van kracht zijn.

Naar ik meen heb ik in het bovenstaande een vrij volledig overzicht gegeven van de impressionistische bestanddelen van de gedichten van Jacques Perk. Daarin was geen plaats voor zijn hendiadysgebruik, ik bedoel de klassieke stijlvorm, die men o.a. aantreft in de regels: 'Met de avondlast langs b l o e m e n p u r p e r razen' en 'Stort de kristallen vliet zich bruisend neer, En wordt t o t s n e e u w e n s c h u i m ....'

Toch heeft onze bij uitstek impressionistische dichter, Herman Gorter, voor wie de Mathildecyclus zeer veel betekende, Perk hierin vermoedelijk nagevolgd; vgl. *Mei*[5], p. 8: 'Toen luider lachend wentelde hij rond, En zwom naar boven door den waterval V a n s c h u i m e n s n e e u w ....'

F. JANSONIUS.

1) In zijn Akédysseril-vertaling.
2) i.p.v. o n d e r .
3) In dit gebruik is 'bestieren' ook niet abstract meer.

Basterdleven.

Een zonderling woord, dat in afwijking van de meerderheid der samenstellingen zijn betekenis niet op het voorhoofd draagt. Nochtans is zij op de plaatsen waar ik het heb aangetroffen niet moeilijk te raden. Te Mechelen verscheen in 1839 een boek getiteld: *Reys van Latrappe naer Roomen*. Het was uit het Frans van M.J. de Géramb, abt en procureur van La Trappe, vertaald door M. Leyder, leraar der Hoogduitse taal aan het Koninklijk Atheneum te Brussel, en 'naeuwkeurig overzien' door zekere J.Th.J., R.C. Priester. Men kan onderstellen, dat deze overziening wenselijk voorkwam wegens de omstandigheid dat gezegde Leyder een Duitser was. Op bl. 160 staat het woord tweemaal, in de volgende samenhang: De praalgraven van Paulus V en Clemens VIII 'zyn met standbeelden en basterdleven versierd. Het altaer is buytengemeen ryk, en bestaet uyt al wat er kostbaer en zeldzaems is.... Het voorste deel van het altaer bestaet uit een basterdleven, dat het wonder van den sneeuw verbeeldt'. Wij merken op, dat er, hier althans, geen vormverschil optreedt tussen enkelvoud en meervoud. Het is duidelijk: wij hebben te doen met een vervorming van het woord dat wij thans kennen als *bas-reliëf*. Bij nader onderzoek blijkt ook over de voorgeschiedenis iets meer te zeggen. In zijn verhaal over Gerard Lairesse[1)] haalt Alberdingk Thijm uit Houbraken's *Groot Schilderboek*[4] o.m. aan: 'Geen minder sieraad heeft hy ook aan zyne konststukken toegebragt, door 't schilderen van velerlei aart van marmere kolommen, vazen, poortaelen enz. Inzonderheit muntte hy uit in 't schilderen der *Bas-releeves* van wit marmer met veele nissen, die in voorpoortalen, op de Keysers- en Heerengraft te Amsterdam pronken, zoo natuurlyk geschildert dat men dezelve voor gebeeldhoude marmere platen aanziet.'

Dit is dus niet, wat men thans onder bas-reliëfs verstaat, maar schilderwerk van de soort der grisailles, of grauwtjes, of witjes, welke laatste benaming aan Jacob de Wit herinnert, wiens in deze trant vervaardigd werk de grootste vermaardheid heeft behouden[2)].

Hiermee vergelijke men de beschouwing, door Timmers gegeven in zijn proefschrift over Lairesse, voor wie de beeldhouwkunst zich uit in beelden en 'basreleves'. 'Reliëf- en schilderkunst, zo refereert Timmers, zijn zo na verwant, dat zij zonder elkaar niet bestaan kunnen....; de schilder kan geen goed reliëf schilderen, als hij niet wat kan boetseren.' Ook het omgekeerde is waar, dat namelijk 'geen goed Beeldhouwer den aanschouwer hier in genoeg zal doen, ten zy hy eenige ervarentheyd in de Schilderkonst hebbe'[3)].

Men zal nu gemakkelijker verstaan, dat deze betekenis voor *bas-reliëf* de enige is in het *Huishoudelijk Woordenboek* van Chomel - de Chalmot[4)]: 'zo veel als vlak verheven schijnende, noemt men in de Schilderkonst, zodanige stukken die zo wel in koleur als ordonnantie beeldhouwers

1) *Verspreide Verhalen*, III (= VIII van de *Werken*), ed. Sterck, Bussum 1920, bl. 195.
2) Vgl. *WNT* 5, 614: 'de grauwtjens van De Wit', aangehaald uit *Cornelia Wildschut*; en Thijm's verhaal over hem in het bovengenoemde deel der *Werken*.
3) J.M. Timmers, *Gerard Lairesse*, Amsterdam 1942, bl. 35 vv., bl. 66. Lairesse, *Gr. Schilderboek*^{2}, 1740, II, 227 v. *Van de Basreleves*.
4) Leiden en Leeuwarden, 1768.

werk nabootzen'. Ook hier wordt 'den grooten Konstenaer De Wit' om zijn verrichtingen in deze kunstsoort geprezen.

Een andere, en zeker niet minder merkwaardige wijziging in de betekenis is hierin gelegen, dat Lairesse onder *basreleve* elke soort van reliëf, hetzij hoog of laag, samenvat.

Bij zijn bovenweergegeven passage uit Houbraken plaatst Thijm de aantekening, dat in de 8e druk *Bazarliere* staat. Het uitroepteken daarachter lijkt niet misplaatst. Toch blijkt, dat de vorm niet zo bizar is als hij er uitziet. Lexicologisch heb ik het woord aangetroffen bij Halma, in de gedaante *Basterdleven*. Hier houdt niet slechts de uitgang (de *n* daargelaten), maar bovendien de kennelijk uitgesproken *s*, die tot de invoeging van *t* leidde, een aanwijzing in, dat de oorsprong moet gezocht worden bij het Italiaanse *basso-rilievo*. Het ligt voor de hand aan te nemen, dat in *Bazarliere* uit de latere druk van Houbraken de tweede *r* een drukfout is voor *v*, en dan staat deze vorm het dichtst bij de oorspronkelijke.

De normale verhouding van enkelvoud en meervoud is -*leve*: -*leves* (Lairesse), -*leven*; het enkelvoud -*leven* is hypercorrecte spelling, of volksetymologisch.

Weiland's *Kunstwoordenboek* kent noch *baster-* noch *basterdleven*, het *W N T* evenmin. Bij de eerste vinden wij natuurlijk wel *bas-reliëf*, met een verwijzing naar het Italiaans, hoewel in de onnauwkeurige gedaante *basso-relivo*.

Het *W N T* verwijst onder *bas-reliëf* naar *reliëf*, waarvan wij de behandeling nog wachtende zijn. Bij Salverda de Grave, *Franse Woorden*, vinden wij wederom, naast *reliëf* en *haut-reliëf*, alleen *bas-reliëf*, als een woord van de vierde ontleningsperiode, d.i. na 1600[1)]. Aandacht verdient wat hij zegt op bl. 47: 'Wij hebben, - zo lezen wij in de verantwoording van de rubriek Beeldende Kunsten en Muziek, - getrouw aan ons eenmaal aangenomen systeem niet vermeld die[2)] welke ook uit een andere taal kunnen komen; deze zijn talrijk. Daarentegen zijn voor de beeldende kunsten bijna alle termen die van buiten af tot ons kwamen, uit het Frans overgenomen'. Dit 'bijna' laat enige ruimte, maar het schijnt toch te zwak met het oog op een woordengroep als: *fresco, secco, tempera, sfumato, stucco-lustro, graffito, mezzo-tinto, intaglio, scagliola*, die ik bijeenlees uit Brouwers, *Het juiste woord*. Zij komen geen van alle bij Salv. de Grave voor, werden dus, voorzover ze zijn aandacht hadden, ook door hem beschouwd als rechtstreeks aan het Italiaans ontleend, of op zijn minst kunnende ontleend zijn. Dit is kennelijk anders bij wel door hem vermelde woorden, als *faience, gouache*. Desondanks krijgt *basreleve* c.a., als ontlening aan het Italiaans op het gebied van de beeldende kunst, door de uit Salv. de Grave aangehaalde woorden wel enig 'reliëf'.

Een verwijderd analogon voor de klankontwikkeling kan men zien in het Franse, maar ook te onzent bekende *élève*, dat van *élever* is afgeleid naar het voorbeeld van it. *allievo*, maar in het Nederlands zijn Franse klankstand heeft behouden.

L.C. MICHELS.

1) bl. 45; bl. 386.
2) nl. muziektermen.

Eenheidsklemtoon in samenstellingen.

‘Van groot gewicht is [in samenstellingen en samenkoppelingen] het finale eenheidsaccent, dat in tal van woorden de plaats inneemt van het initiale waardeaccent’[1].

Op de van Schönfeld bekende bondige wijze is hier weergegeven, wat men in andere bewoordingen op tal van plaatsen uiteengezet vindt. In voorbeelden toegelicht, wil het zeggen, dat *búrgerplicht* een bepalende klemtoon heeft, hierboven waardeaccent genoemd, terwijl in *burgermán* het bepalend karakter van het eerste deel verminderd is. Daardoor werd de betrekking tussen beide delen formeel en vormde geen beletsel meer tegen accentverschuiving. Hierbij moet men aannemen, dat er in het Nederlands een neiging bestaat, om in samenstellingen die deze ontwikkeling hebben doorgemaakt, de klemtoon op het laatste deel te leggen. Als bewijs hiervan gelden plaatsnamen, ‘die immers hoe langer hoe meer hun betekenis zijn gaan verliezen en tot formule zijn geworden’, als *Blokzíjl, Haarlemmerméér, Muiderpóórt*. Ter verklaring wordt verwezen naar de klemtoon in de woordgroep, die dikwijls op het eind ligt (*op den dúúr, een enkel kéértje, in de afgelopen nácht*) en een analogische werking kan hebben uitgeoefend.

Sedert Jespersen deze opvatting met vuur verdedigde in zijn publicaties over fonetica, schijnt ze algemeen aanvaard. Toch is een deel ervan in sterke mate hypothetisch. Zo kan men zich afvragen, of de klemtoon op het laatste deel van samenstellingen inderdaad verklaard moet worden uit de geschetste interne verandering, en ook, of de term ‘eenheidsklemtoon’ in deze juist is.

Bij de behandeling van deze beide vragen bepaal ik me voornamelijk tot de Nederlandse samenstelling buiten verband. Daardoor blijven andere muzikale factoren buiten het geding, die in de zin een rol spelen, maar in het woord van weinig belang zijn (toonhoogte, rekking, tempo), terwijl de interne betrekkingen waarmee we te maken hebben, beperkt worden tot die tussen twee delen.

Het Nederlandse woord heeft een overheersende hoofdklemtoon. Welk woord men ook kiest of maakt, van de klemtonen der samenstellende delen wordt er één nadrukkelijk de sterkste, ten koste van de andere (*buitenóm, buítenlands, buitensládns*). Dit is een vaste eigenschap, en in de samenstelling een altijd aanwezig kenmerk van het ontstaan ervan als woord, voor de één-wording der delen.

In § 125 noemt Schönfeld een aantal kenmerken, die deze één-wording kunnen begeleiden, samengevat onder de term ‘isolering’. Ze kunnen aanwezig zijn of niet. Zelfs van de betekenis-isolering geldt dit; deze is een vast kenmerk van de samenkoppeling, maar niet van de samenstelling.

Ze is er wel in samenstellingen, die meer dan één mogelijkheid laten. Zo is *huisdeur* een woord geworden voor een van de mogelijkheden die in *deur van een huis* liggen. Ze is er echter niet, wanneer geen andere mogelijkheden bestaan. Een *geweerloop* is een loop van (voor) een geweer, een *schoenveter* een veter in (van, voor) een schoen.

1) Dr. M. Schönfeld, Historische Grammatica van het Nederlands, 4e druk 1947, § 78.

Maar samenstellingen bezitten een ander kenmerk: ze zijn gevormd uit woorden die in groep of zin zó niet tezamen kunnen komen. Het vermogen tot samenstelling is andersoortig als het vermogen tot groeps- of zinsvorming, ook al vindt men in samenstellingen de betrekkingen van het syntactisch verband terug. Het is óók een vermogen om een eenheid te vormen, met eigen middelen en eigen resultaat. Van deze één-making is de hoofdklemtoon een kenmerk, en daarom past hier de term *eenheidsklemtoon*.

Niet voor een bepaald soort samenstelling alleen, ook niet voor de samenstelling met z.g. verschoven klemtoon als *burgermán* of *boerenzóón*, maar voor élke samenstelling.

De volgende vraag is nu, wat de plaats van de eenheidsklemtoon bepaalt. Jespersen[1)] onderscheidt hiervoor in het algemeen drie factoren: traditie, fysisch-fysiologische en psychologische oorzaken. Voor ons onderwerp wil dat zeggen: a. traditie, b. ritme, c. betekenis, waarvan dan vooral de laatste factor aandacht vraagt.

a. *Traditie*.

Als Germaanse erfenis mag men in onze taal een neiging veronderstellen naar begin-klemtoon. Deze is in het oudere Nederlands aantoonbaar, maar moet sindsdien aanmerkelijk verzwakt zijn. Reeds eeuwen geleden opgenomen vreemde woorden behouden immers rustig hun eindklemtoon. De vroegste ontleningen uit het Latijn vertonen verschuiving (*fenestra - venster* e.d.), latere zijn verdeeld, maar uit Middelnederlandse teksten blijkt niet alleen dat Gallicismen hun eindklemtoon niet kwijtraakten, maar dat de uitgangen ervan zelfs met klemtoon en al aan Nederlandse woorden werden gehecht (*rooverie, dorpernie, redeneren*). Ook historische factoren (*misdoén, innémend, ondíep*) en ritmische (*meedogenloosheid, aandachtig*) bleken de traditie te sterk.

Het is vreemd dat Zwaardemaker-Eykman[2)] de Nederlandse klemtoon toch niet vrij noemen, in de betekenis die men in de fonetiek aan dit woord hecht, dus niet gebonden aan eerste, laatste, voorlaatste of dergelijke lettergreep. Zij menen dat wij nog altijd ‘naar de regel streven, om de klemtoon van een woord op de eerste syllabe te leggen’, maar voeren hiervoor geen deugdelijk bewijs aan.

Tijdens mijn verblijf met O.V.W.-militairen op Java had ik gelegenheid op enige bijzonderheden te letten van onze natuurlijke neiging op het gebied van beklemtoning. In de eerste plaats viel onze geringe gevoeligheid op voor toonhoogteverschillen, die pas langzamerhand werden nagebootst, en daarnaast de Nederlandse wijze, waarop elk woord één zware klemtoon kreeg, ten koste van de andere, lichte. Hierdoor alleen al onderging het Maleis, en meer nog het zangerige Javaans in Nederlandse mond een verandering, die menigmaal tot misverstand aanleiding gaf. Meer interesseerde het mij echter, waar de hoofdklemtoon gelegd werd, in woorden die voor de spreker over het algemeen niet doorzichtig waren, speciaal in geografische namen. Immers deze leerde men gewoonlijk in eerste instantie van de stafkaart kennen en niet van de bevolking. Wat hierbij op te merken was, zal ik hier kort weergeven.

1) Otto Jespersen, Lehrbuch der Phonetik, 2e Aufl., 1913, 14[1].
2) Leerboek der Phonetiek, 1928, blz. 266.

1. Tweelettergrepige namen kregen beginklemtoon: *Boégis, Gáding Glátik, Koémbo, Námpes, Toétoer, Wároe*. Een uitzondering vormden namen, waarvan de eerste klinker naar Nederlands begrip zwak was en de tweede vol. Zo sprak men steeds van *Ledók, Ngebroék, Petoéng, Tjermé*, en bleef dit doen, ongeacht plaatselijke uitspraak. Enkele namen die men met deze laatste groep kan vergelijken, begonnen met vóórklemtoon, maar kregen op den duur nog al eens verschuiving; zo hoorden men *Gémpol* en *Gempól, Gérbo* en *Gerbó, Péndem* en *Pendém, Wéndit* en *Wendit*.

2. Drielettergrepige namen met volle klinkers kregen de hoofdklemtoon op de middelste lettergreep: *Ardjoéno, Dinójo, Kandángan*; een zwakke beginklinker had hierop natuurlijk geen invloed: *Genéngan, Welírang* (men vergelijke de uitspraak *Exódus*, die geen kind zonder moeite kwijtraakt, of het bekende *Herácles*). Was de middelste klinker naar Nederlands begrip niet vol, dan plaatste men de klemtoon vóór: *Kámbingan, Mágetan, Pólehan, Tádjinan* (zo werd en bleef het ook *mísigit*).

3. In vierlettergrepige namen herkende men vaak twee bestanddelen, ook zonder er een betekenis aan te kunnen verbinden, doordat het eerste of tweede deel vaak ook in andere namen voorkwam (*Pakis-, -poero, -sari* e.d.). Dit kan het gevoel gewekt hebben, dat al deze namen tweedelig waren. In de uitspraak was geen verschil, ze kregen alle de hoofdklemtoon op het begin van het tweede deel en gewoonlijk een bijklemtoon op de eerste syllabe: *Pàkisdjádjar, Sèkarpoéro, Wònosári, Kèbonágoeng, Soèkoráme, Tègalwéroe, Wònokójo*.

Het betreft hier geen systematisch onderzoek en er wordt geen aandacht besteed aan diverse factoren die van invloed geweest kunnen zijn. Ik meen echter wel een natuurlijke houding betrapt te hebben en wil uit de voorbeelden geen andere conclusie trekken, dan dat er van een neiging naar beginklemtoon weinig of niets blijkt. Waar de factor ‘betekenis’ uitgeschakeld was, bleken sonoriteit van de klinkers en ritme belangrijker dan een veronderstelde traditie.

b. *Ritme*.

De invloed van het *ritme* op de beklemtoning van woord en zin is ons vrijwel alleen in algemene zin bekend, en in een enkel opvallend voorbeeld.

We zeggen *Ján, Piét* en *Kláás* of *Ján, Pièt en Kláás* wanneer er drie personen bedoeld zijn, maar *Jàn, Piet en Klààs* als er een geheel is ontstaan met de betekenis *Jàn en allemán, iederéén*, Vlaams *iederendéén*. Zo hebben ook *rood-wit-*(*en*) *bláuw, rechter-commissáris, koningin-wéduwe, meid-huíshoudster, korporaal-kók* en andere copulatieven een afsluitende eenheidsklemtoon[1]. Maar in *hére-boer, dívan-bed* verliest deze ritmische invloed het tegen de factor ‘betekenis’, omdat hier voor ons besef het eerste element overheerst, zoals het tweede dit doet in *meid-huíshoudster en korporaal-kók*.

Heeroma[2] publiceerde kort geleden zeer interessante bijzonderheden over ritmische invloeden, vooral als gevolg van de plaats van het woord in de zin. Hij gaf zijn aandacht aan woorden met volle (sonore) klinkers, die enerzijds steeds aan verzwakking blootstaan, maar waarvan anderzijds

1) Dit is eveneens het geval in op zich zelf zinloze letterwoorden als H.B.S., K.P.M., M.L.D.
2) K. Heeroma, Klemverschuiving bij Samengestelde woorden, N.T. 41e jg. blz. 65. Mijn artikeltje was toen al geschreven.

het vermogen om de hoofdklemtoon te dragen altijd weer gerealiseerd kan worden. Men ziet het in de volgende zinnetjes: Hij woont op de *Zeedíjk*, en Hij woont *Zéédijk* 20.

c. *Betekenis*.

Een samenkoppeling behoudt de klemtoon van de groep waaruit het woord ontstaan is; gewoonlijk is dit eindklemtoon.- Een samenstelling krijgt bij het ontstaan klemtoon op het belangrijkste deel, het bepalende, dat voorop gaat: 'initiaal waardeaccent'. Dit zijn de algemene regels, maar onze belangstelling richt zich naar de uitzonderingen erop, voornamelijk bij de substantieven met een adjectief, en die met een substantief als eerste lid.

Bij de eerste komen samenstellingen voor (*géélzucht, hárdsteen, zúúrkool*) en samenkoppelingen (*dollekérvel, linkerárm, zoetekoék*), maar ook woorden die beide zijn kunnen (*blíndeman, dúndoek, wíttebrood*). Het is moeilijk uit te maken, of de beginklemtoon hier oorspronkelijk is of door verschuiving ontstond; eigenlijk kan men dat alleen, wanneer een oudere vorm nog bekend is, als bij *koúdvuur* (en *koudvúúr*), *zoéthout* (en *zoethóut*). Maar hoe dit zij, in het ene geval is het woord zo ontstaan doordat men met beginklemtoon de nadruk op het belangrijkste wilde leggen, in het andere heeft dezelfde behoefte op een later ogenblik tot verschuiving geleid; in beide gevallen was 'betekenis' de beslissende factor.

Anders ligt het geval bij de samenstellingen die uit twee substantieven bestaan. Daarvan zijn er in vroeger tijd als koppeling ontstaan (*die lants here*), mogelijk met eindklemtoon, maar ook deze kregen betekenisklemtoon, zoals het gehele type. Wanneer hier verschuiving optreedt, moet aan twee voorwaarden voldaan zijn: de noodzaak van beginklemtoon moet niet meer gevoeld worden (bijv. door isolering van betekenis, waarover straks nog een opmerking), en er moet een positieve factor aanwezig zijn, die tot verandering leidt.

Deze factor behoeft niet voor elk geval dezelfde te zijn. Ons ritmisch gevoel kan een verschuiving veroorzaken; Heeroma's hypothese van de roepwoorden, die voor een aanspreekvorm als *juffróuw* zeer aannemelijk klinkt, zal misschien ook voor andere bruikbaar blijken. Daarnaast lijkt het waarschijnlijk, dat soms niet alleen de betekenis van het eerste lid minder belangrijk werd, maar daardoor of daarnaast die van het tweede belangrijker.

Al nemen we aan dat *árbeidsloon* met een bepalende klemtoon ontstond, dit is geen bezwaar tegen de veronderstelling dat *loon* op den duur het belangrijkste deel werd, wat in de huidige vorm *arbeidslóón* is uitgedrukt. In *ruitenáás* is het tweede lid belangrijker als bepaling dan het eerste[1]. Vooral wanneer een tegenstellend element uit de bepaling verdween, veranderde de waardering der delen, zoals het geval kan geweest zijn in *burgermán, burgergenéésheer*. Het eerste lid heeft hier de waarde van een terloopse, i.p.v. een nadrukkelijke bepaling, wat Verdam[2] ietwat on-

1) Een verklaring van de klemtoon in *ruitenáás* als 'roepnaam' eist meer expansie van het kaartersgebruik-met-de-vuist-op-tafel dan aannemelijk lijkt. Wanneer Heeroma op de 'noemende' functie van de tweede syllabe wijst, veronderstelt dit een reden om te noemen, die weer in de belangrijkheid van deze syllabe liggen moet, of in de verzwakte belangrijkheid van de eerste.

2) J. Verdam, Uit de Geschiedenis der Nederlandsche Taal[4], 1923, blz. 157 en 159.

eigenlijk uitdrukte door te zeggen dat in *burgerhuís, boerenkóól* het eerste deel met een bijvoeglijk naamwoord gelijkstond. Misschien mogen hierbij ook moderne voorbeelden genoemd worden als *marine-lúchtvaart* (naast *maríne-vliegtuig*), *radio-luísterpost* (naast *rádio-herstelwagen*), *legervóórlichting* (naast *légerafdeling*), waarin eindklemtoon, zo ze geen regel is, toch geaccepteerd wordt.

Dat de noodzaak van beginklemtoon niet meer gevoeld wordt, verklaart men gewoonlijk als een gevolg van isolering van betekenis. Isolering veronderstelt een woordinhoud, die met de betekenis der delen samenhangt, maar er niet meer noodzakelijk uit volgt, zoals het geval is in *héémraad, hándhaven, dúndoek, huisdeur*, maar niet in *schoénveter*. Of, met eindklemtoon, in *burgerváder, duivelsbédstro*, maar niet in *blootsvoéts, lezenswáárd, schoppenboér, stofvrĳ, zonsóndergang*. Al laat zich over de voorbeelden praten en zal niet ieder tot gelijke waardering komen, het is wel duidelijk dat isolering in de straks gegeven betekenis niet ter verklaring kan dienen. Bedoelt men er alleen maar mee, dat in een samenstelling, behalve wanneer we bij opzettelijke beschouwing de etymologie laten herleven, de delen niet in hun oorspronkelijke helderheid aanwezig zijn, dan is het begrip ‘isolering’ van zijn inhoud beroofd en is het ook maar beter van ‘verbleking van etymologie’ te spreken. Als ik me niet vergis, blijkt deze verbleking een eigenschap van elke samenstelling.

Het ziet er niet naar uit, dat we gemakkelijk een verklaring voor alle eindklemtonen vinden zullen. Hiervoor werden een paar mogelijkheden aangeduid, waarbij opzettelijk niet over geografische namen gesproken is. Verscheidene ervan kunnen als koppelingen opgevat worden: *'s-Gravenháge, Haarlemmerméér, Muiderpóórt, Nieuwepleín, Leidse stráát*. Bepaalde typen hebben geheel of overwegend eindklemtoon (die op *-broek, -dam, -sluis, -zijl* bijv.), andere beginklemtoon (*-brug, -dorp, -poort, -vliet*), weer andere zijn gemengd (*Zútfen - Rouvéén, Kátwijk - Beverwĳk*). Plaatselijke en andere omstandigheden kunnen mogelijk ter verklaring dienen. Of in totaal echter een zodanige neiging naar eind-klemtoon herkenbaar is, dat deze tot verklaring bij andere samenstellingen aangehaald mag worden, waag ik te betwijfelen, al erken ik graag, dat Schönfeld's gezag in deze een bijzondere betekenis heeft.

B.H. ERNÉ.

Notities van een lezer. IV.
Perk, de Mathilde-cyclus en Joanna.

In zijn voortreffelijke uitgave van de drie manuscripten van Perks *Mathilde* (Jacques Perks Mathilde-krans, naar de handschriften volledig uitgegeven door dr. G. Stuiveling - Den Haag 1941) vermeldt Stuiveling onder de Perk-documenten in het Kloos-archief een ‘Poëzie-boekje’, dat op blad 19 een drietal ‘zeer klein geschreven sonnetten’ bevat (*Avondzang, De Schietbeek, Ochtendbee*), die aan de Mathilde-cyclus zijn ontleend, maar ‘waarbij in het eerstgenoemde de naam Mathilde in Joanna is veranderd’ (III, 88). Hij trekt daaruit de volgende ver-strekkende conclusie: ‘Men moet inderdaad, op grond van dit eenzame documentje dat ook uitsluitend van voorjaar of voorzomer 1881 kan zijn, het onwaar-

schijnlijke als waar erkennen: Perk heeft dus tòch[1)], zij het kortstondig en kansloos, het plan gehad, zijn Mathildekrans geheel of grotendeels in een Joanna-cyclus te wijzigen!' (id.) Elders heet het: 'Eén blaadje manuscript met drie kleingeschreven sonnetten getuigt van Perks hopeloze poging om de gehele Mathildekrans te redden door er een Joanna-krans van te maken. Toen dit onmogelijk bleek, sneed hij de kern eruit en publiceerde met Joanna's naam in Augustus 1881 enkel zijn grotsonnetten als *Eene Helle- en Hemelvaart*' (I, 24). En nogmaals: '... al heeft Perk... eenmaal het onmogelijke beproefd door het fragmentarische werk te willen voltooien met zijn laatste geliefde als bezielende Muze. Nadat ook dit mislukt was, restte hem niet anders meer, dan het beste deel te redden' (I, 48).

Ik acht deze conclusie door de beschikbare gegevens niet voldoende gemotiveerd en betwijfel haar juistheid. De drie sonnetten op blad 19 van het Poëzie-boekje dragen in geen enkel opzicht de kenmerken van een ingrijpende omwerking, van een 'hopeloze poging' om de Mathilde-krans 'in een Joanna-cyclus te wijzigen'. Afgezien van enkele vers-technische verbeteringen komen zij volledig overeen met de versie van Hs. P.; alleen is in het eerste sonnet de naam Mathilde vervangen door Joanna. Een omwerking in *deze* trant zou voor Perk geen grote moeilijkheden hebben meegebracht. - Maar bovendien: als Stuiveling gelijk zou hebben, hoe valt dan te verklaren dat Perk als uitgangspunt voor zijn omwerking juist *deze* drie sonnetten koos, willekeurig ergens midden uit de cyclus en daarin zelfs niet rechtstreeks op elkaar aansluitend, noch in Hs. V. noch in Hs. P.?

Het komt mij voor, dat er eenvoudiger (en daarom waarschijnlijker) verklaringen voor dit curieuse blaadje uit het Poëzie-boekje denkbaar zijn dan die van Stuiveling. Heeft misschien Perk deze drie sonnetten, waarin telkens de vererende liefde domineert (dat zou de keuze hebben kunnen bepalen), als een doorzichtige hulde aan Joanna gezonden of geschonken - zorgvuldig overgeschreven natuurlijk, waarbij hij kleine verbeteringen had aangebracht en uiteraard 'Mathilde' vervangen door 'Joanna'? En heeft hij toen haastig voor zichzelf een afschrift gemaakt, ter wille van die verbeteringen of ter herinnering aan dit moment in zijn verhouding tot Joanna? - Of heeft Perk wellicht, alvorens *Eene Helle- en Hemelvaart* samen te stellen, een àndere Joanna-cyclus overwogen, waarin deze drie sonnetten een plaats hadden moeten innemen, eventueel evenals de latere cyclus aangevuld met echte Joanna-verzen als *Sanctissima Virgo* en Δεινὴ Θεός? Mocht dit het geval zijn geweest, dan lijkt het mij niet onmogelijk dat Perk tot het inzicht gekomen is, dat er een te grote discrepantie bestond tussen zijn nieuwe verzen en de oude Mathilde-sonnetten dan dat ze zich tot één harmonisch geheel lieten verenigen. De genoemde Joanna-verzen, en ook reeds het al in Hs. P. voorkomende *Hemelvaart*, zijn groots en visionnair, van een geheel ander karakter dan de pastorale liefdes-idylle in de drie sonnetten uit de oorspronkelijke cyclus. In grootsheid en visie aan de Joanna-verzen verwant zijn daaruit alléén de grotsonnetten; als Perk dit heeft ontdekt, moet hij zijn eerste aanloop als een vergissing hebben opgegeven.

Ook dit zijn uiteraard slechts hypothesen. Hoe het inderdáád geweest is, zullen wij wel nooit met zekerheid weten. Het is echter goed, ons er rekenschap van te geven, dat naast de interpretatie van Stuiveling andere verklaringen eveneens mogelijk zijn.

W.A.P. SMIT.

1) Dit 'toch' slaat terug op de polemiek, die Stuiveling in zijn proefschrift (*Versbouw en ritme in de tijd van* '80, pag. 60) met Donkersloot (*De episode van de vernieuwing onzer poëzie*, pag. 74) over deze kwestie had gevoerd, waarbij hij stelling koos tegen Donkersloot's hypothese: 'Het waarschijnlijkst lijkt mij, dat ook de andere sonnetten den weg van zijn Helle- en Hemelvaart waren opgegaan, en er een volledige Joanna- in plaats van Mathilde-cyclus ware gekomen'.

Boekbeoordelingen.

C.J. Kelk: *De Nederlandse poëzie van haar oorsprong tot heden*. Deel I: *Tot* 1880. (Moussault, Amsterdam MCMXLVIII).

In het laatste nummer van de vorige jaargang (pag. 276-277) heb ik het, reeds eerder verschenen, tweede deel van Kelks 'keuring en kenschetsing' der Nederlandse poëzie besproken. Thans ligt het eerste deel daarvan voor mij. Aan de algemene, karakteristiek, die ik indertijd van dit werk gaf, behoeft weinig of niets te worden toegevoegd. Dezelfde bezwaren doen zich gelden: onbekommerde subjectiviteit, verwaarlozing van verhoudingen, miskenning van epiek en dramatiek ten gunste van de lyriek, onvoldoende aandacht voor de gedachten- naast de gevoelsinhoud van het vers. Maar ook ditmaal staat daartegenover de prettige leesbaarheid van het boek en worden wij telkens getroffen door een originele opmerking. Intussen wegen bij dit eerste deel, dat in veel sterker mate historisch is dan het tweede, de nadelen aanmerkelijk zwaarder. Naarmate Kelk minder thuis is in of minder verwant ààn de poëzie, die hij behandelt, wordt zijn subjectiviteit onbevredigender en het tweeslachtige karakter van zijn opzet manifester.

Dit tweeslachtige karakter komt reeds tot uiting in zijn 'Woord vooraf'. Enerzijds spreekt Kelk daar van 'een geschiedenis van de Nederlandse dichtkunst' en beschouwt hij Jeronimo de Vries als 'zijn enige voorganger als geschiedschrijver in één verband der Nederlandse poëzie' (pag. 237); anderzijds typeert hij zijn werk als slechts 'een genoegelijk boek, waarin de minnaar der poëzie een antwoord erlangt op sommige vragen, die hem wel eens zullen hebben beziggehouden' (op *wat voor soort* vragen hij hier doelt, wordt niet nader aangeduid) en als een boek waarin de poëzie 'geïsoleerd (verschijnt) en in de gedaante, waarin de schrijver haar het liefst ziet: als uiting van de feestelijke vitaliteit van de ziel'. Deze twee tendenzen laten zich niet harmonisch verenigen.

De *Proeve eener Geschiedenis der Nederduitsche Dichtkunde* van Jeronimo de Vries is ontstaan uit diens antwoord op een prijsvraag van de Bataafse Maatschappij van Taal- en Dichtkunde (1804). Zij behoort tot de eerste pogingen om te komen tot een volledig en samenhangend overzicht van onze letterkunde; als zodanig heeft zij een wetenschappelijke pretentie en een historische betekenis. Hoezeer zich gebrek aan feitenkennis en juist inzicht doen gelden, vooral ten aanzien van de Middeleeuwen, er blijft hier toch sprake van ernstig pionierswerk, waarvoor Potgieter nog waardering had (vgl. Gerard Brom: Geschiedschrijvers van onze Letterkunde, pag. 24). Wat wij thans als voornaamste bezwaar tegen De Vries' boek ervaren, is het feit, dat hij zijn eigen opvattingen en inzichten (c.q. die van zijn tijd) tot absolute norm verheft en de poëzie van bijna zeven eeuwen op dit Procrustes-bed wil doen passen, zonder rekening te houden met de volkomen andere opvattingen, bedoelingen en geestelijke achtergronden, waaruit zij is voortgekomen. Wij mogen daarbij evenwel niet uit het oog verliezen, dat hij kind van zijn tijd was en dat daarom van hem moeilijk anders te verwachten viel.

Kelk evenwel is een kind van ònze tijd, waarin zich het inzicht heeft baan gebroken, dat poëzie uit het verleden niet kan worden beoordeeld, voordat men zich zoveel mogelijk vertrouwd heeft gemaakt met de sfeer

en de opvattingen, waarin en waaruit zij ontstond. Een moderne geschiedenis van onze poëzie zal dus vóór alles een duidelijk overzicht moeten geven van de ontwikkelingsgang van het poëtische ideaal dat de dichters der verschillende perioden zich stelden, van de oorzaken die daartoe leidden, de mate waarin dit ideaal werd verwerkelijkt, de redenen waarom het zich tenslotte wijzigde. Wie zich daarvan bewust is, verwondert er zich niet over, dat Jeronimo de Vries in de moderne tijd niet zo gemakkelijk een opvolger vindt; er valt zelfs ernstig aan te twijfelen of zulk een boek nu reeds mogelijk zou zijn! - Een dergelijke behandeling behoeft uiteraard een waardering der vroegere dichtkunst naar de betekenis die zij voor de mens van onze tijd kan hebben, niet uit te sluiten, mits die betekenis niet tot norm wordt verheven met verwaarlozing van het historisch aspect.

Mijn grote bezwaar nu tegen Kelks boek is, dat hij in 1948 nog zozeer bij Jeronimo de Vries aansluit. Wat deze in zijn Inleiding zegt: ‘Wij zullen ons dus niet aan Regelen, maar aan het gevoel betrouwen, en Voorbeelden bijbrengen’, had als motto kunnen dienen voor de beide delen van Kelk. Trouwens ook de wijze waarop verzen worden geciteerd, is bij beiden nauw verwant.

Dit principiële bezwaar wordt niet weggenomen door het feit, dat Kelk in zijn ‘Woord vooraf’ dadelijk het tweede aspect van zijn werk naar voren schuift: géén wetenschappelijke verhandeling en slechts ‘een genoegelijk boek’. Want het blijft dan toch gaan om de ‘genoegelijke’ weergave van een ontwikkeling: dùs van een geschiedenis en dùs met een pretentie van historiciteit. Het is juist tegen deze combinatie van genoegelijkheid en geschiedenis, dat ik zo ernstig bezwaar heb!

Ik wil niets afdoen aan de ernst, waarmee Kelk zich kennelijk in zijn stof heeft verdiept en daarvoor heel veel gelezen, ook aan wetenschappelijke studies. Toch schiet zijn historisch overzicht telkens ernstig te kort; in de eerste plaats doordat hij niet voldoet aan de principiële eis, welke daaraan in onze tijd moet worden gesteld. Maar bovendien zijn de grote lijnen die hij trekt, subjectief-eenzijdig en soms zelfs misleidend door de verwaarlozing van allerlei belangrijke factoren. Een typerend voorbeeld daarvan vindt men op pag. 318, waar het gaat om de toenemende invloed van Engelse en Duitse dichters ten koste van de Franse, in de loop der 18de eeuw. Als verklaring suggereert Kelk: ‘Misschien hangt dit verschijnsel, nl. het zich afkeren van Frankrijk, samen met de opkomende revolutionnaire en rationelere denkbeelden aldaar en voelde men uit een zekere weerzin daartegen het wijsgeriger en geleidelijker evolutionneren in Engeland en Duitsland als met onze landaard meer verwant?’ Hier worden de Nordische Renaissance en het Ossianisme volkomen verwaarloosd, waardoor trouwens ook Frankrijk werd beïnvloed; de bewondering voor Rousseau, waarmee Kelk na de geciteerde opmerking niet goed raad weet, doet duidelijk uitkomen, dat men zich niet afkeerde van Frankrijk als zodanig, maar van het (Romaanse) klassicisme dat daar zijn hoogste triomfen had gevierd en zich in heel West-Europa had doen gelden.

Van meer begrip getuigen sommige waarderende opmerkingen over de rederijkers (al zou ik niet graag Kelks visie op hen volledig voor mijn rekening nemen!), de poëzie van ‘de pruikentijd’, Bilderdijk, Helmers, Tollens en Potgieter (diens nationaal-culturele streven komt echter niet tot zijn recht). Daartegenover staat dan weer de verouderde miskenning

van Cats, aan wie Kelk nog altijd platheid, zinnelijkheid en baatzucht verwijt (zònder grondige studie, ‘want geheel lezen is al te slaapverwekkend’, pag. 218!); de wonderlijke tegenstelling die er op pag. 231 vv. (en ook wel elders) gemaakt wordt tussen religieuse en Renaissancistische poëzie, zodat bv. van Revius wordt gezegd: ‘zijn poëzie, *hoe christelijk ook*, bezit *tegelijk* die kenmerkende Renaissancistische zwier, waarin hij een enkele maal *Vondel* op zij streeft’ (cursiveringen van mij; is dan Vondels poëzie minder Christelijk dan die van Revius?); de overschatting van Focquenbroch, welke tot een nieuwe traditie dreigt te worden. En op détailpunten heb ik een lange lijst van aantekeningen omtrent ontbrekende of onvoldoende woordverklaringen bij oudere poëzie-teksten, onnauwkeurigheden en onjuistheden. Ik kan daarvan slechts enkele voorbeelden geven en daarbij laat ik dan alle plaatsen rusten, waar Kelk van een mogelijkheid of waarschijnlijkheid een vaststaande realiteit maakt, dan wel aansluit bij een reeds weer verouderde opvatting. Op pag. 55-56 wijst Kelk op de inzetten der strofische gedichten van Hadewijch (‘kloosterzuster’) zonder deze in verband te brengen met de traditionele Natureingang; het Lied van Heer Halewijn is in wezen ‘niet meer of min dan de historie van een (ditmaal mislukte) lustmoord’ (pag. 82); op pag. 136 wordt ten onrechte de indruk gewekt als zou Utenhove slechts 25 Psalmen hebben berijmd; Valerius' *Gedenck-clanck* kan men niet zonder meer aanduiden als ‘een verzameling liederen’ (pag. 146); Anna Roemers Visscher behoort niet thuis onder de jeugdliefdes van Hooft (pag. 178); de vriendschap van Da Costa met De Clercq dateert niet ‘van zijn latere jaren’ (pag. 376); het Fontainebleau dat Potgieter in *Gedroomd Paardrijden* in de droom aanschouwt, is niet dat van 1672, maar van vóór 1660 (pag. 389). Vaak gaat het daarbij om betrekkelijke kleinigheden, maar hun frequentie laat niet na zich ernstig te doen gelden.

Evenmin als in zijn deel over de moderne poëzie kon Kelk hier de verleiding weerstaan om catalogiserend een groot aantal namen op te nemen, waarvan men er verscheidene in geen der grote literatuurgeschiedenissen zal terugvinden, zelfs niet in Te Winkel. Maar wat heeft men aan zo'n terloops vermelde naam of titel zonder meer?

Als *genoegelijk boek* mag dit deel daarentegen geslaagd heten, evenals het volgende, dat tevens het voorafgaande was. Samen bedoelen zij een inleiding te zijn ‘tot versterking van eigen inzicht, tot verbetering van de smaak, tot verhoging van het genot der eigen lectuur van het oude en actuele’ (Woord vooraf). Inderdaad kan er door hun leesbaarheid en de vele citaten een stimulerende werking van uitgaan op een literair-historisch weinig-georiënteerde lezerskring. Dubbel jammer daarom, dat Kelk zoveel meer aansluit bij Jeronimo de Vries dan bijv. bij Willem de Clercq.

W.A.P. SMIT.

F. Vanacker, *Syntaxis van het Aalsters Dialect*. - Werken uitgegeven door de koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie (Vlaamse Afdeling) No. 4. - Tongeren, 1948.

Het is een heuglijk feit dat eindelijk eens iemand zich er toe gezet heeft de syntaxis van een nederlands dialect systematisch te beschrijven. Totnogtoe bewaarden de dialectgrammatica's over de syntaxis het stilzwijgen. Een eminente uitzondering vormt de beschrijving van het Katwijks door Overdiep, maar hoezeer men daarin de levendigheid en de fijne waarneming bewonderen kan, men moet Vanacker (6) toegeven dat O. ‘vrij willekeurig tewerk (gaat)’.

Lic. Vanacker daarentegen geeft in zijn inleiding nauwgezet rekenschap van de wijze waarop hij zijn syntaxis wil inrichten. Wat de syntaxis zijn moet en wat niet, is een betwist punt. John Ries heeft in zijn boek *Was ist Syntax*? enigszins doctrinair verdedigd dat syntaxis niet is de leer van de zin, maar de leer van de woordverbindingen. Terecht gaat Vanacker met deze eenzijdige opvatting niet mee. Hij meent dat zinsleer en leer van de woordverbindingen niet kunnen gescheiden worden. ‘Onrechtstreeks wordt aldus een syntaxis min of meer een aanduiding van het gebruik der vormen die de vormleer aanduidt’ (6).

Men kan zich afvragen of de auteur met dat ‘onrechtstreeks’ niet wat buiten de rechte syntactische streek gaat, en hoe zijn vormleer er zou uitgezien hebben, als hij die naast de syntaxis had moeten geven. De grammaticale praktijk leert dat het uiterst moeilijk is, in de vormleer geheel te zwijgen over de betrekkingen die de vormen uitdrukken en de verbindingen waarin ze worden gebruikt. En wie daarover niet zwijgt, is eigenlijk al bezig zijn morfologisch materiaal syntactisch toe te lichten. En als hij in de vormleer die concessie gedaan heeft, zal hij te meer geneigd zijn, de syntaxis streng in te richten als een ‘leer van de woordverbindingen en de zin’.

In zulk een syntaxis kan men van de woordverbindingen geleidelijk opklimmen tot de zin. Vanacker doet dit niet. Hij begint zijn eigenlijke boek met ‘de enkel voudige zin’, al geeft hij meermalen voorbeelden die samengestelde zinnen zijn. Aan een definitie van de zin waagt hij zich niet. Hij constateert alleen: ‘een gedachte of gevoel wordt gewoonlijk uitgedrukt in een enkelvoudige zin’. Bij zijn bespreking gaat hij uit van het meest voorkomende type, waarin subject en praedicaat te onderscheiden zijn. Hij definieert het subject als een min of meer bepaald ‘wezen’ waar over iets medegedeeld wordt (11). Die term ‘wezen’, die op blz. 45 en 83 terugkeert, is te beperkt van inhoud, en bevreemdt te meer, omdat Vanacker op blz. 79 het woord ‘wezen’ in de gangbare betekenis schijnt te gebruiken, en ook de onbehaaglijke term ‘zelfstandigheid’ niet schuwt, wanneer hij daar van de adjectiva zegt dat ze ‘een hoedanigheid van een wezen of een zelfstandigheid’ noemen.

Het praedicaat neemt van het eerste hoofdstuk verreweg het grootste deel in beslag. Nadat is vastgesteld dat de vormen van het verbum, zowel die van wat de auteur noemt het attributief verbum als van het formeel verbum, het praedicaat met het subject verbinden, volgt een boeiende en heldere behandeling van de tijden, de modaliteiten, de aspecten en het actief en passief. Hier zien we de moeilijkheid van de grens tussen vormleer en syntaxis. Enerzijds behoren die modi en aspecten wel tot wat men

volgens een min of meer gevestigde traditie in de syntaxis verwacht; anderzijds geven de bladzijden die over het praedicaat handelen, toch in hoofdzaak de ‘leer van de verbale vormen en hun functie’, een onderwerp dat bij een enigszins ruime opvatting van de vormleer reeds daarin geheel of gedeeltelijk zou zijn behandeld. Het vlottende van die grens ziet Vanacker zelf ook heel goed, als hij van de aspecten met nadruk zegt (37), dat ze ‘niet (worden) uitgedrukt door de vormen of stammen zelf van het verbum. Het zijn s y n t a c t i s c h e c o n s t r u c t i e s die deze functies bepalen’. Wie nauw wil ziften, zou uit V.'s eigen, door mij gespatieerde, woorden kunnen afleiden dat ook naar zijn mening het een en ander van wat bij het praedicaat is behandeld, in strenge zin niet tot de syntaxis behoort. Het meest in echt syntactische richting gaat de afdeling over ‘het koppelwerkwoord en het naamwoordelijk deel van het gezegde’.

Zonder twijfel zuiver syntactisch is het tweede hoofdstuk over ‘de woordverbindingen in de enkelvoudige zin’, en de afdeling E over ‘de verbindingen met de persoonsvorm van het verbum’ is hier zeker op haar plaats, al maakt die afdeling een nadere verantwoording nodig van de gedragslijn die ten aanzien van subject en praedicaat in het eerste hoofdstuk is gevolgd.

De vrij uitvoerige uiteenzetting over de b e t e k e n i s van de voorzetsels (94-102), hoe interessant ook voor het idioom, ligt toch meer op lexicologisch dan op syntactisch terrein. De Noordnederlander zal zich hier even verwonderen, als hij leest dat *om zeven uur* in het algemeen Nederlands ‘ongeveer zeven uur’ betekent, terwijl ‘om zeven uur precies’ zou worden uitgedrukt door *te zeven uur*.

Na een kort hoofdstuk over ‘de aaneenschakeling in de enkelvoudige zin’, waarin de voegwoorden worden besproken, volgt een uitvoeriger hoofdstuk over ‘de woordorde in de enkelvoudige zin’. Daarna komt de samengestelde zin, waarbij de subordinatie voorafgaat aan de coördinatie.

Vanacker heeft voor zijn syntaxis een betrekkelijk geringe hoeveelheid taalmateriaal gebruikt, dat uit vrij korte afzonderlijke zinnen bestaat. En niet zelden doet eenzelfde zin meermalen dienst in verschillend verband. Maar de zinnen zijn blijkbaar onopzettelijk gesproken, d.W.z. niet voor een ondervrager ‘vertaald’, en door de auteur uit de mond van dialectsprekers opgetekend. Ze geven dus de levende taal betrouwbaar weer.

Iemand die pakkende en duidelijk sprekende resultaten van zijn dialectonderzoek verwacht, zal met lexicologie of klank- en vormleer zich eerder bevredigd gevoelen dan met syntaxis. Inzoverre is de geringe belangstelling, door de dialectologen tot nu toe voor de syntaxis betoond, enigermate te verklaren. Grote verrassingen geeft het boek van Vanacker niet. Er staan hele stukken in die ongewijzigd, met dezelfde voorbeelden, in een syntaxis van het algemeen Nederlands zouden passen. Daarin ligt geen geringschatting, veeleer waardering voor het conscientieuze werk dat Lic. Vanacker heeft verricht. De goede beschrijving van een dialect moet er niet op uit zijn, bij voorkeur het afwijkende en merkwaardige te registreren, maar alles opmerkenswaardig achten, en het gehele beeld van het dialect zo zuiver mogelijk tekenen.

Als eerste proeve van zulk een systematische beschrijving van de syntaxis van een nederlands dialect heeft Vanacker's werk een bijzonder belang. Mag men over zijn methode op sommige punten van mening

verschillen, en met zijn grammatische begrippen en terminologie niet overal onverdeeld kunnen instemmen, ieder die wel eens synchronistisch grammatisch werk heeft trachten te doen, weet uit ervaring dat er over de theorie van de grammatica nog geen eenstemmigheid bestaat, in het bijzonder over de verhouding tussen vormleer en syntaxis, en dat men, om iets bruikbaars te bereiken, wel eens wat water in de wijn van het systeem moet doen. Daarom kan men het slechts loven, als iemand volgens een goed doordachte en behoorlijk verantwoorde methode de moeilijke taak aanvat. Het is te hopen dat Vanacker's pionierswerk navolgers vindt voor andere dialecten: die navolgers zullen met zijn werk winst kunnen doen.

Utrecht, Februari 1949.
C.B. VAN HAERINGEN.

P. Gerlach Royen O.F.M., *Buigingsverschijnselen in het Nederlands*, Deel II (Verhandelingen der Koninklijke Nederlandsche Akademie van Wetenschappen, Afd. Letterkunde, Nieuwe Reeks, Deel LII). Amsterdam, 1948. - 576 bladzz.

In dit tweede deel (over het eerste zie *NTg*. XLI, 137) hebben vooral Royen's aandacht de flexie-uitgangen -(*e*)*s*, -(*e*)*r* en -(*e*)*n*, oude casusvormen die deels nog als casus worden gebruikt, deels op ander spoor zijn geraakt. Op de bekende wijze worden overgangen en ontsporingen aan een zeer rijk voorbeeldenmateriaal, ontleend aan gedrukte bronnen, gedemonstreerd.

Dat voorbeeldenmateriaal is niet overal van gelijke waarde. Of het taaltje dat Herman de Man zijn boeren in de Krimpener- en Lopikerwaard laat spreken, een taaltje dat op zeer belangrijke, typerende punten buiten de dialectische werkelijkheid staat, zoveel aandacht verdient als Royen eraan schenkt, is twijfelachtig, temeer omdat de auteur zelf op meer dan één plaats toont H. de Man's dialectweergeving naar waarde te schatten. Veel voorbeelden zijn verder ontleend aan Gezelle, wat minder aan Streuvels: beiden auteurs, wier taal lang niet altijd de weerspiegeling is van enig levend dialect, maar vaak veel heeft van een geconstrueerde kunsttaal. Van anderen aard zijn weer de bezwaren, die men zou kunnen aanvoeren tegenover het zonderlinge geknutsel van Kloos in zijn latere jaren, dat voor Royen ook een zeer dankbaar object is.

De auteur veronderstelt wel ‘dat de belangstellende lezers vertrouwd zijn met de levende taal, en onderscheid weten te maken tussen schijn en werkelijkheid’ (blz. 14), maar juist een werk als dit zou wel eens belangstellende lezers kunnen trekken, die door de auteur met zijn veronderstelling te hoog zijn aangeslagen. Juist voor zulke antiquiteiten als er in dit boek veel ter sprake komen, bestaat een grote belangstelling bij de z.g. ‘ontwikkelde leken’, die graag willen weten hoe ze nu eigenlijk aan moeten met die lastig hanteerbare vormen, waarvan ze toch zo ongaarne afstand doen. ‘Ik behoef niet te zeggen’, heet het op blz. 136, ‘dat het mijn doel niet is deze of gene vorm boven andere aan te prijzen’. Inderdaad, van aanprijzen of afkeuren onthoudt R. zich zo goed als volkomen. En al zal men niet van hem verlangen dat hij zelf een van die voorlichters wordt die hem bij iedere voorkomende gelegenheid een lichtelijk spottende glimlach om de mond doen spelen, het zou toch de

auteur van *Ongaaf Nederlands* geen oneer hebben aangedaan, als hij wat meer geschift en gekritiseerd had.

De lezer die zelf tot oordelen bevoegd is, zal gemakkelijker dat relativisme aanvaarden, omdat het zo goed past niet alleen bij Royen's persoonlijkheid en werktrant, maar ook bij de stof die hij behandelt. Historische beschouwing van taalfeiten - en dat is het toch wat Royen geeft, al werkt hij met die historische beschouwing op het heden aan - geeft voortdurend verschuiving en ombuiging te zien.

Waar het op verklaren aankomt, is de auteur steeds voorzichtig. Een enkele maal komt hij zelfs niet verder dan een verzuchting: 'Hoe komen we uit de moeilijkheden?' (blz. 26) of een zelf-ironische berusting als op blz. 280/81, waar *vaders, moeders, Janne* e.d. als niet-subjectsvormen om een verklaring vragen. Omzichtige scepsis is wel een zeer sprekende trek in zijn werk. Geen onbillijker verwijt zou men Royen kunnen maken dan dat hij gedurfd of gewaagd of te constructief is.

Zo biedt dit lijvige tweede deel opnieuw onderhoudende en leerzame stof. En opnieuw moeten we de compositiegave erkennen van de auteur, die zijn overvloed van knipsels zo smaakvol weet te arrangeren, dat de lezer niet vreest in een kolkende stroom van citaten te zullen verdrinken, maar eerder de gewaarwording heeft van onder de leiding van een kundig stuurman op niet al te bewogen water langs een afwisselend landschap te varen.

Utrecht, Maart 1949.

C.B. VAN HAERINGEN.

Marie Ramondt, *Sprookjesvertellers en hun wereld*. Van primitivisme tot symbolisme. Vier sprookjesstudiën. Groningen - Batavia, J.B. Wolters' Uitgeversmaatschappij N.V., 1948. (190 blz.; geb. f 6,50).

Sinds de psychologie meer en meer buiten het enge gebied der vakgeleerden geraakt is en gemeengoed is geworden, wordt over het sprookje, zijn oorsprong, zijn wezen en zijn waarde, veel geschreven en veel getheoretiseerd. In de laatste tientallen jaren verschenen tal van baanbrekende studies over dit onderwerp, waarvan we alleen willen noemen die van de leiders der zgn. Finse school, Kaarle Krohn en Antti Aarne, die aannamen dat het sprookje maar éénmaal en op één bepaalde plaats is kunnen ontstaan, van hun landgenoot Albert Wesselski, die er uitsluitend de neerslag van literaire verhalen in zag, van de Zweed Carl Wilhelm von Sydow, die het als oeroud gemeenschappelijk indo-europees bezit beschouwde en tenslotte de studie van de Zwitser Max Lüthi, Das europäische Volksmärchen (1947), die op stijlanalytische gronden tot de conclusie kwam, dat het sprookje niet de werkelijkheid wil uitbeelden, maar het wezenlijke en dus ook niet alleen dient om de mens bezig te houden, maar tegelijk om hem een diepere blik te geven in zijn bestaan, in zoverre het een antwoord geeft op de grote levensvragen. Lüthi beschouwt het sprookje dan ook als de vrucht van een hoge cultuur, al kan het al in zeer oude cultuurfasen der mensheid zijn opgetreden. Het volk draagt het sprookje dus verder, vervormt het, maar schept het niet; het sprookje is dus een geschenk van profetische dichters aan het volk. In dezelfde lijn liggen enkele Nederlandse publicaties, die vrijwel tegelijk met die van Lüthi, maar onafhankelijk van deze en van elkaar

zijn verschenen: Er was eens... en er is nog (1946) van de psychiater C.J. Schuurman, en Verborgen wijsheid van het sprookje (1948) van Mellie Uyldert. Van de laatstgenoemde drie studies heeft Marie Ramondt geen kennis kunnen nemen, en zij heeft haar eigen opvattingen dus ook niet aan deze nieuwere theorie kunnen toetsen. In het eerste der vier hoofdstukken van haar boek, 'De werkelijkheid in het volkssprookje', komt zij tot de conclusie dat ook de meest onwaarschijnlijke elementen uit het sprookje op realiteiten berusten[1]; de fantasie is immers gebonden aan de herinneringsbeelden: 'alleen de wegen, die we gaan, kennen wij en andere niet'. Het tweede opstel, 'Sprookjesvertellers en hun wereld', beschouwt het primitieve sprookje tegen de achtergrond van de primitieve mentaliteit. Het derde, 'Volks- en kunstsprookje', onderzoekt de verhouding van het primitieve tot het literaire sprookje; het vierde tenslotte, 'Het sprookje rondom 1880', geeft een overzicht van de rol die het sprookje in onze letterkunde inneemt vóór en nadat het symbolisme het tot zich trok. De eerste en een deel van de laatste studie verschenen eerder in de N.T.

Uit literairhistorisch oogpunt zijn vooral de art. over volks- en kunstsprookjes en over het sprookje rondom 1880 van belang. Het laatste stuk van het derde hoofdstuk, 'De gang van het sprookje in Holland', vormt met het vierde zozeer een geheel, dat men beide liever samen had gezien als één hoofdstuk: 'Het sprookje in Nederland'. De schr. heeft weliswaar niet naar volledigheid gestreefd en de stof niet uitgeput, maar het belangrijkste en vooral het essentiële over dit onderwerp heeft zij zeker bijeengebracht. In haar bekende studie 'Carel ende Elegast oorspronkelijk?' (1917) heeft Marie Ramondt al gewezen op de sprookjesmotieven in dit epos, dat tot de oudste periode van onze letterkunde behoort. Zowel de epische poëzie als het middeleeuwse volkslied bevatten tal van motieven uit de sprookjeswereld, die zoals overal elders ook bij ons in de volksboeken verzandde. Enkele eeuwen lang werd het sprookje naar de kinderkamer verdreven, en haalde men het daar al eens uit te voorschijn - als Poirters deed (en Cats had hier ook genoemd kunnen worden) - dan werd het als fabel vermomd om aannemelijk te zijn. Ook de Contes de ma Mère l'Oye van Perrault bleven wat ze bedoelden te zijn: kinderlectuur. Eerst wanneer de Duitse romantici, de Grimms voorop, het sprookje weer binnen het domein der literaire belangstelling hebben gebracht, wordt het ook bij ons weer in zijn eer hersteld. De Nijmegenaar William ten Hoet (1823-1897), voor wie Zijderveld indertijd aandacht heeft gevraagd (Ts. 53, 1934), schreef onder invloed van E.T.A. Hoffmann een aantal sprookjes, waarvan enkele motieven op hun beurt de schrijver van De kleine Johannes geïnspireerd hebben. In dezelfde tijd begon men, op het voetspoor van de Grimms, ook in Nederland en Vlaanderen sprookjes uit de mond van het volk op te tekenen, waar ze, alle literaire verguizing ten spijt, altijd waren blijven voortleven. Maar dat het sprookje in de literatuur is opgenomen, dankt het aan

1) Ik wijs in dit verband de schrijfster op de interessante studie van Prof. L. Bolk, *Mythologie* en *teratologie* (Jaarboek Kon. Ak. v. Wet., 1928-'29, waarin figuren uit mythologie en sagenwereld (de cyclopen, de Tritonen, de centauren, Cerberus enz.) uit menselijke misvormingen worden verklaard. Deze theorie is onlangs uitgewerkt in het medische proefschrift van J.F.A. Beins, *Misvorming en verbeelding* (Amsterdam, 1948).

Andersen. Al in 1846 voorspelt Boudewijn (J.L. van der Vliet) dat er ook in ons land een nieuw letterkundig genre, het kunstsprookje, zal ontstaan, en hij heeft gelijk gekregen. Van Eedens Kleine Johannes, Couperus' Psyche en Fidessa, Drogon, De schoone jacht, De berg van droomen, Florentijnsche verhalen en Herinneringen van een dommen jongen van Arthur van Schendel bewijzen met vele andere dat dit genre, zelfs bij een zo weinig tot fantaseren geneigd volk als het onze, levensvatbaarheid bezit.

Marie Ramondt geeft ook in deze opstellen weer blijk van een benijdenswaardige belezenheid zowel op folkloristisch als op literairhistorisch gebied. De bladzijden die zij b.v. aan Couperus wijdt geven een indruk van de kennis der vergelijkende literatuurgeschiedenis, waarover de toekomstige biograaf van onze grootste romanschrijver zal moeten kunnen beschikken. Ik heb in 't bijzonder de aandacht gevestigd op het voor de letterkunde meest interessante gedeelte van deze bundel, maar dit houdt allerminst in, dat de eerste hoofdstukken minder belangrijk zouden zijn. Vooral het tweede art. bevat belangrijke conclusies, o.a. dat de Europese sprookjes in de wereld der lagere mythologie spelen en dat zij waarschijnlijk hier en daar de mythe als materiaal hebben gediend. Het sprookje stelt zij dus primair, de mythe secundair, al kan een sprookje, in een mythe opgenomen, vervolgens zelf tot mythe worden. Dergelijke uitspraken dienen echter getoetst te worden aan de sindsdien door Lüthi ontwikkelde theorie.

De schrijfster gaf aan haar boek de ondertitel ‘van primitivisme tot symbolisme’. Deze begrippen zijn niet elkaars tegenstelling, maar wel duiden ze geheel verschillende standpunten aan. Het sprookje gezien ‘à travers un tempérament’, het temperament van verschillende tijden en volken, in 't bijzonder dat van het Hollandse, is de leidende gedachte geweest bij het onderzoek van Marie Ramondt, waarmede zij de folklorist zo goed als de literairhistoricus aan zich verplicht heeft.

P.J. MEERTENS.

Aankondigingen en mededelingen.

Overdiep's Verzamelde opstellen over taal- en letterkunde.

Deze uitgave is nu volledig geworden door de verschijning van deel II en III (Antwerpen - Tilburg - N.V. Standaardboekhandel - 1948. Prijs geb. f 11,90 en f 10,90), beide door G.A. van Es systematisch gerangschikt en verzorgd. Het tweede deel, over *Syntaxis en Stilistiek* opent met een Taalgidsartikel over De studie der Nederlandsche syntaxis (1925) en de inaugurele rede van 1929 over de stilistische methode. De volgende stilistisch-syntactische studies, de tekstverklaring, over etymologie en semantiek, zijn grotendeels in *Onze Taaltuin* verschenen.

Het derde deel bevat opstellen over *Stijl en litteratuurgeschiedenis*, gevolgd door een *Bibliografie*. Ook deze zijn meestal aan *Onze Taaltuin* ontleend. In het biezonder vestigen wij de aandacht op de breed uitgewerkte studie *Over Potgieters litteraire vormen* en op de rede bij de Vondelherdenking in de Kon. Vlaamse Academie *Over Vondels dichtkunst*. In de rubriek *Litteratuur-historie* vindt men o.a. een belangrijk *Gids*artikel herdrukt over *Hugo de Groot en onze nationale renaissance*.

De bibliografie levert het bewijs hoe vruchtbaar het te vroeg afgebroken leven van deze verdienstelijke Groningse hoogleraar geweest is, wiens nagedachtenis door zijn leerling en opvolger met dankbaarheid en piëteit terecht geëerd wordt.

Joan Cele's Duutsche Sermoenen.

In het oud-archief van de gemeente Zwolle heeft Thom. J. de Vries een verrassende vondst gedaan. En Zwols Mnl. manuscript, afkomstig uit de kringen van de moderne devotie, bleek bij nadere bestudering sermoenen te bevatten, gehouden door Magister Joan Cele, rector der Zwolse school, tot zijn clercken 1380-1415[1)]. In afwachting van een volledige uitgave, die deze teksten stellig verdienen, heeft de ontdekker een *Bloemlezing met inleiding* doen verschijnen (Zwolle - W.E.J. Tjeenk Willink - 1949; 77 blz. Prijs f 1,80). De uitvoerige *Inleiding* (blz. 1-22) brengt ons in kennis met de merkwaardige persoonlijkheid van deze Zwolse magister, vriend van Gerardus de Grote en bewonderend discipel van Ruusbroec. De gekozen teksten doen hem kennen als geestelijk leidsman, als onverschrokken boetprediker.

Van taalkundige toelichting en tekstkritiek heeft de uitgever zich onthouden. Op verscheiden plaatsen twijfelt men aan de juiste lezing. Als daar geen drukfouten staan, zou het handschrift, als minder betrouwbaar afschrift, een kritische uitgave vereisen.

Poëzie der herscheppende wetenschap. Beschouwingen over taalevolutie.

Dit onderwerp koos de Leidse rector magnificus C.C. Berg voor zijn Dies-rede op 8 Febr. 1949 (uitgave: Groningen - J.B. Wolters - 1949. Prijs f 0,90). Hij kiest zijn standpunt tussen ‘twee polen, van creatieve werkzaamheid en van blinde evolutie’, de eerste van De Saussure, de

1) Behalve overtuigende inwendige argumenten, wijst de uitgever (*Voorwoord*, blz. VII) er op, dat ‘die minnende siele’ - zoals deze auteur zich noemt - een woordspeling kan zijn met *Cele* (= sele). Dan kan ook de door H. Mande vertaalde ‘Corte enighe sprake der minnende sielen’ op naam van Cele te stellen zijn.

tweede van Jespersen. Hoewel zijn materiaal grotendeels ontleend is aan de Indonesische talen, geeft hij ook Nederlandse voorbeelden in zijn boeiend en leerzaam betoog.

Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde 1946-1947.

In het jaar van de Hooft-herdenking hield W. Gs. Hellinga op de jaarvergadering een voordracht over *De bereikbaarheid van Hooft's poëzie*, die in dit Jaarboek afgedrukt is. Hij geeft een kritisch overzicht van de filologische Hooft-studie, voornamelijk om na te gaan welke de muren zijn 'die ons de toegang tot Hoofts wereld zullen versperren'. Die moeielijkheid wordt door filologen vaak onderschat. Z.i. hebben wij Hooft nog niet bereikt, maar zal zijn poëzie bereikbaar blijken, dank zij vernieuwd stilistisch inzicht en onderzoek.

Uit de *Levensberichten* vermelden wij het rijk gedokumenteerde en bewonderende overzicht van *Van Ginneken's* leven en werken door A. Weijnen, het levensbericht van *J. Heinsius* door D.C. Tinbergen, en van de bibliograaf Wouter Nijhoff door Mej. M.E. Kronenberg. Onder de verslagen van de maandelijkse vergaderingen vestigen wij de aandacht op een voordracht van *Jan Prins* over zijn werk.

Niederdeutsche Mitteilungen. Jahr. 4 (1948). In dit deel levert Chr. Stapelkamp een bijdrage *Über einige niederdeutsche Pflanzennamen*, waarbij ook Nederlandse parallellen ter sprake komen. - In de *Bibliografie* wordt de aandacht gevestigd op de uitgave van *Die Servatiusbruchstücke* door Theodor Frings en Gabriele Schieb.

Jaarboek van die Afrikaanse Skrywerskring XII, 1947.

Dit jaarboek begint met een artikel van G. Stuiveling over *Arthur van Schendel als verteller*. Dan volgen verzen van vijf Afrikaanse dichters en fragmenten van drama's door twee Afrikaanse auteurs. Interessant zijn de *Oorsigte* van de belangrijkste uitgaven gedurende dit jaar in het Vlaams (door André Demedts), het Nederlands (J.J. Klant) en het Afrikaans (*Poësie* door A.J. Antonites, *Prosa* door Abel Coetzee, *Drama* door Gerhard Beukes). Tot besluit een *Bibliografie van Afrikaanse Boeke* door P.J. Nienaber.

Jaarboek XIII, 1948.

Na een *Voorwoord* over het gehalte van het lezerspubliek volgen bijdragen in poëzie van vijf dichters en van twee dramatische auteurs. De *Letterkundige Oorsigte* gelden allereerst het Afrikaans: *Poësie* (door S.C. Hattingh, o.a. over Totius), *Prosa* (door Rob. Antonissen), *Drama en Toneel* (door M.P.O. Burgers), *Reisbeskrywing* (door M.S.B. Kritzinger), *Wetenskaplike Prosa* (door Abel Coetzee). Daarbij sluiten zich aan een overzicht van Nederlandse poëzie (door G. Stuiveling), van het Vlaams (door André Demedts) en van het Frans (door Marius Valkhoff). Ten slotte een *Bibliografie van Afrikaanse Boeke* door P.J. Nienaber.

Tweetaligheid.

In de Tilburgse *Opvoedkundige Brochurenreeks* is een studie van Dr. A. Weijnen over dit onderwerp verschenen (Drukkerij R.K. Jongensweeshuis - 1949. Prijs f 1,25). De schrijver heeft dit vraagstuk, vooral van paeda-

gogisch standpunt, internationaal bestudeerd: de inleidende hoofdstukken getuigen van grote belezenheid op dat gebied. Dan worden tegen elkaar afgewogen de voordelen van tweetaligheid (*Gunstige geluiden*, blz. 13-17, met *Kritiek*, blz. 18-21) en de *Nadelen der meertaligheid* (blz. 22-40). Terecht maakt hij 'een scherp onderscheid tussen de tweede taal als leerstof en de tweede taal als voertaal bij het onderwijs' (blz. 46). Zijn *Besluit* is dan ook: 'Het simpele aanleren van een vreemde taal volgens een geschikte methode oefent geen nadelige invloed uit op verstands-, wils- en gemoedsleven', maar: 'Het gebruik van een vreemde taal als voertaal voor het onderwijs is ten allen tijde verkeerd en mag alleen geschieden wanneer de noodzakelijkheid er toe dwingt' (blz. 50).

Vereniging voor Beschaafde Omgangstaal.

Deze Vereniging is de 13e Maart l.l. te Brussel opgericht, of liever herrezen, want er heeft in het begin van deze eeuw een bloeiende vereniging bestaan, die in de eerste wereldoorlog te gronde gegaan is. In een prospectus wordt op het grote belang van deze beweging gewezen. Het Bestuur hoopt, dat het een massabeweging zal worden, en stelt zich voor, in een eigen tijdschrift theoretische en praktische leiding te geven.

Facsimilé-uitgave van Esmoreit.

Bij de uitgeverij 'De Vlijt' te Antwerpen verscheen een facsimilé-uitgave van de *Esmoreit* naar het Hulthemse handschrift, met een parallel afschrift, bezorgd door Al. de Maeyer, met een beknopte Inleiding (blz. 9-16) en een zeer uitvoerige bibliographie door Rob. Roemans (blz. 19-94), waar in 195 nummers met een o.i. overbodige volledigheid alles opgesomd wordt wat op de Esmoreit betrekking heeft. Een breder opgezette, samenvattende inleiding zou waarschijnlijk de kopers van dit boek welkomer geweest zijn. De bij de tekst behorende *Aantekeningen* zijn los bijgevoegd. De prijs van een gebonden exemplaar is f 7,90.

Nieuwe uitgaven en herdrukken.

Bij de firma J.B. Wolters te Groningen verschenen:
Nederlandse Teksten II door W. Kramer.
Analyse en Critiek door Dr. W.J.H. Caron en P. Vink.
Tekst en Inzicht door G.B. Lebbink en C.G.M. van Reijsen. en als herdrukken:
Woordkunst door M.A.P.C. Poelhekke, herzien door Jos. J. Gielen, 20ste druk.
Nederlandse Spraakkunst. Tweede herziene druk, door C.G.N. de Vooys.
In de reeks *Van alle tijden: Vondel's Gijsbrecht van Aemstel* (15de druk), *Van den Vos Reinaerde* (12de druk), *Beatrijs* (14de druk), *Esmoreit* (15de druk).
C.D.V.

Uit de tijdschriften.
(Maart-April).

De Gids. April. G.W. Roldanus publiceert een studie over *Gerard Johannes Vossius*, de beroemde Amsterdamse hoogleraar, die drie honderd jaar geleden gestorven is.

Roeping. Febr. *Mijn afscheid van Felix Timmermans* heet een bijdrage van Albe, waarin hij uiting geeft aan zijn grote bewondering voor deze gevierde Vlaamse schrijver, en aan zijn verontwaardiging over de verguizing waaraan deze de laatste jaren blootgestaan heeft. - In een *Kroniek* beoordeelt Jacques Benoît *Drie verzenbundels*, nl. *In de webbe der tijden* van H. Roland Holst, *Fragment* van Gabriël Smit, en *Poëzie in Praktijk* van Guillaume van der Graft.

Het Boek van Nu. Maart. J. Greshoff publiceert enige varia onder het opschrift *Zigzag*. - Gerard van Eckeren noemt Johan Daisne's roman *De Man die zijn haar kort liet knippen: Een Vlaams meesterstuk*. - P. Sterkman beoordeelt *De toekomst der religie* van S. Vestdijk.

April. Gerard van Eckeren bespreekt *Nog drie Vlamingen*, nl. Piet van Aken (*Alleen de Doden ontkomen*), Hubert Lampo (*Triptiek van de onvervulde Liefde*) en Marnix Gijsen (*Telemachus in het Dorp*). - G.H. 's-Gravesande publiceert een interview met *Marnix Gijsen*. - G. Stuiveling beoordeelt *Een nieuwe versleer*, nl. *de Nederlandse Poëtica* van Achilles Mussche. - P.H. Ritter Jr. prijst de roman van Jan Mens *De Blinde Weerelt als Een aangrijpend boek*.

Streven. Kath. cultureel tijdschrift. April. R. Hostie S.J. vraagt aandacht voor de kunst van A. Roland Holst, *Een ernstig ploeger op der schoonheid landen*. - Em. Janssen beoordeelt het vierde deel van de *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*.

Critisch Bulletin. Febr. Pieter G. Buckinx bewijst eer aan *Herman Teirlinck zeventig jaar*. - Anthonie Donker (*De duiker onder het kruis*) bespreekt twee gedichten van W.A.P. Smit: *Stedentroost* en *Dagboek onder het kruis*. - D.J. Opperman kondigt een *Nuwe Afrikaanse Digbundel* aan, namelijk *Verklaarde Nag* van Ernst van Heerden. - J. van Schaik-Willing schrijft over *Van Schendel en de wereld van de romanschrijver*, naar aanleiding van *Voorbijgaande schaduwen*. - A. Romein-Verschoor beoordeelt de roman van Theun de Vries: *Een Spook waart rond*, onder het opschrift: *Historische roman of geromantiseerde historieschrijving*.

Leuvense Bijdragen XXXVIII, afl. 3-4. P. D'Haene levert een taalgeografische studie over *IJken in de Zuidnederlandse dialecten*, waarbij de woorden *ijken, pegelen* en *enten* in kaart gebracht zijn.

De Vlaamse Gids. Maart. Jan Schepens betitelt zijn *Kroniek van het essay: Luisterend naar Jannen*, waarbij o.a. Jan Greshoff, Johan Daisne, Jan Goris en Jan Boon ter sprake komen.

April. Onder het opschrift *Vogels van diverse pluimage* bespreekt M. Rutten een groot aantal hedendaagse dichters, o.a. Bertus Aafjes,

Achterberg, Gabriel Smit, P. Kemp, W.F. Hermans, K. Jonckheere, terwijl hij ten slotte wijst op kritische beschouwingen over dichtkunst door M. Uyldert (*Het Park der Poëzie*) en F.W. van Heerikhuizen (*In het Kielzog van de romantiek*). - Jan Schepens (*Vestdijk zuivert Anton Wachter*) vestigt de aandacht op de zelfkritiek van deze vruchtbare auteur.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Maart. Karel Jonckheere wijdt een artikel aan *Jan Greshoff*.

Dietsche Warande en Belfort. Febr. Bij het portret van de zeventigjarige Lode Baekelmans geeft Albert Westerlinck een hartelijke en treffende karakteristiek van deze sympathieke mens en schrijver, een volbloed Antwerpenaar. (*Lode Baekelmans mag niet verjaren*!) - J. Lebeer schrijft een *In memoriam Dr. Schamelhout*. - In de slotrubriek wordt o.a. *Nederlandse literatuur in vertaling* besproken.

Maart-April. P.G. Buckinx eert de zeventigjarige *Herman Teirlinck*. H. Uyttersprot beantwoordt in een artikel *R.M. Rilke en Vlaanderen* de vraag: 'Hoe heeft Rilke Vlaanderen gezien?' - Albert Westerlinck vervolgt zijn *Gesprek in Europa: beschouwingen over de moderne Europese literatuur*. - R.F. Lissens (*Crisis van een dichterschap*) is weinig ingenomen met *Het Koningsgraf* van Bertus Aafjes en zijn 'Egyptische crisis', tevens 'crisis van de zekerheid'. In de jongste verzen ziet hij 'dichterlijke onmacht', 'barsten in het eenmaal helder kristal'. - A. Westerlinck polemiseert met Karel Jonckheere, naar aanleiding van *Najaar van Hellas*, door A. van Wilderode.

Het Woord. Winter 1948-'49. Gerard Diels geeft onder het opschrift *Een luidere opmars* een kritische beschouwing over *In het kielzog van de romantiek*, door F.W. van Heerikhuizen. Elisabeth Augustin publiceert een waarderende studie over *Louis Paul Boon*. In de *Kronieken* gaat Jan G. Elburg de ontwikkelingsgang van Henr. Roland Holst na (*Van Droom tot Daad en vice versa*), terwijl Bert Schierbeek schrijft *Over Vestdijk*, naar aanleiding van *De Redding van Fré Bolderhey*.

Kroniek van Kunst en Kultuur. Maart. D.A.M. Binnendijk schrijft over *Leo Vromans dichtkunst* en Albert Helman over *Leo Vromans proza*.

Ons Eie Boek. Jaarg. XIV, No. 4 (Dec.). In de rubriek *Op die Taalwerf* behandelt Taalman allerlei kwesties die met de studie en de praktijk van het Afrikaans samenhangen. - W.J. Du P. Erlank beoordeelt met ingenomenheid het boek van Rob. Antonissen: *Schets van den ontwikkelingsgang der Zuid-Afrikaansche Letterkunde*. - Ernst van Heerden beoordeelt het proefschrift van F.J. Snijman: *Literêre Styl met die oog op stylondersoek*.

Tijdschrift voor Ned. Taal- en Letterkunde LXVI, afl. 2. P. Maximilianus maakt een vergelijking tussen *Maerlant's Sint Franciscus' Leven en zijn Latijns origineel*. W.H. Beuken tracht in een artikel *Lutgartproblemen* aan te tonen dat er geen eerste boek van W. van Afflighem's *Leven van S. Lutgart* bestaan heeft. - L.C. Michels betoogt dat *Petronel in Vondel's Peter en Pauwels* slechts de geestelijke dochter van Petrus is. - J.H. van Lessen vervolgt haar studie over *Klanknabootsing als*

taalvormend element met een groep wortels, beginnende met *sch, schr, st* of *str*, die ‘stutten of steunen’ aanduiden of daarvan afgeleide begrippen. - P.C. Paardekooper levert een bijdrage over de strijd *Tussen Hollands ae en Nederlands aa*. - In de rubriek *Boekbeoordelingen* beoordeelt A. van Loey uitvoerig de *Vormleer van het Middelnederlandsch der XIIIe eeuw* van G.S. Overdiep, en F. Kruyskamp het proefschrift van J.J. de Witte O.P. over *De betekeniswereld van het lichaam*.

April. G. Karsten schrijft een artikel over de levensloop en het werk van *Ed. Hoornik*. - C. Starrenburg wijst op *Structuurverschillen* tussen Frans en Nederlands.

Levende Talen. Febr. Volledig afgedrukt zijn twee voordrachten, gehouden op de jongste jaarvergadering, nl. *De rol van het Maleis in Indonesië* door G.W.J. Drewes, en *Kunsttalen* door W.J.A. Manders. - Van de sektievergaderingen is een beknopt verslag gegeven. - Onder de Boekbeoordelingen wordt *Het phonologisch quantiteitsbegrip* van P. Eringa uitvoerig besproken door C.F.P. Stutterheim. Daarop volgen nog enkele kortere boekbeoordelingen.

Tijdschrift voor Levende Talen XV, No. 1. F. Closset geeft in de rubriek *Nederlandse Letteren* een reeks boekbesprekingen en aankondigingen, o.a. van de *Verzamelde Werken* van A. Roland Holst, van E. du Perron en van Anna Blaman's roman *Eenzaam Avontuur*.

No. 2. F.L. Sack bestudeerde *The problem of an international language*. - F. Closset (*Bij een roman van Louis Couperus*) prijst de roman *Van oude menschen* als werk waarmee de auteur ‘boven zijn tijd uitgestegen is’.

Volkskunde VII, No. 3. S.J. van der Molen schrijft *Over de Hooiberg en zijn verspreiding in vroeger tijd*; H. Uyttersprot *Over ‘teuten’ en ‘tödden’*, d.z. rondreizende kooplieden. - Tj. W.R. de Haan bespreekt een reeks verwante volksliedjes, terwijl een Kleine Mededeling handelt over *Sagen en sprookjes, opgetekend uit den volksmond in Limburg*.

No. 4. K.C. Peeters (*Prof. Dr. J. Gessler gevierd*) geeft een opsomming van de volkskundige bijdragen in de hem gewijde bundels *Miscellanea*. Een uitvoerige studie van E. van Autenboer geldt de *Vastenavondviering te Mechelen*, met een historische terugblik. Onder de *Kleine Mededelingen* worden o.a. enige raadsels besproken.

Lingua I, No. 3. H.J. Pos publiceert een studie over *The foundation of word meaning*. - L. Kaiser deed waarnemingen over *Diphtongs in Dutch*.

No. 4. Een artikel van C.F.P. Stutterheim over *Modern stylistics* behandelt als eerste deel *Style and style-class*. Uitvoerig bespreekt A.W. de Groot *Structural linguistics and word-classes*.

Museum. Dec. A. Weijnen beoordeelt *Brabantse persoonsnamen in de 13de en 14de eeuw* van J. Lindemans.

C.D.V.

Erratum.

Thomas van der Noot en zijn ‘Den Triumphe ende Tpalleersel vanden Vrouwen’ in dit tijdschrift, 42e Jrg., eerste afl., p. 31: ‘naar Pr. Verheyden’ moet zijn: ‘naar de

“Druk en Uitgave te Brussel in de XVIe Eeuw”’ en de hierbijhorende voetn. 4) luidt:
‘Tentoonstelling, Brussel’, 1942, p. 33 (ed. Bibliothèque Royale de Belgique).

GILBERT DEGROOTE.

[Nummer 4]

Refereynen en andere kleine gedichten van Willem van Haecht.

Willem van Haecht, die bekendheid verwierf als apostelspeldichter en auteur van de inleidende spelen voor het beroemde Antwerpse landjuweel van 1561, liet nog een aantal kleinere stukken na, die over verscheidene bronnen verspreid liggen. Twee stukjes vindt men terug in een bundel van de Corenbloem[1)], drie andere in het verzamelhandschrift van Willem de Gortter[2)], terwijl nog een referein aangetroffen wordt in de bekende bundel van Jan de Bruyne[3)]. Drie z.g. 'lamentatien' werden afzonderlijk gebundeld en uitgegeven[4)]; voor de loterij ten bate van de St. Jacobskerk te Antwerpen schreef hij een referein en een lied[5)]. Een drietal andere stukken treft men aan in een merkwaardige bundel documenten, die te Brussel wordt bewaard[6)], en die nog een aantal

1) *Refereynen ende liedekens.... ghelesen en ghesonghen op de Corenbloeme Camere binnen Bruessele op haer iaerlijcxse Prinsfeeste, Anno XVc.LXIJ*...., Brussel (M. van Hamont), 1563. Van W.v.H. werden hierin opgenomen: een referein op de stock *Den wysen Raet / die de Kennis des Heere // heeft*, f° 68 r°; een lied met beginregel *Aenhoort ghy Adams saet*, f° 69 r°.
2) Kon. Bibl. Brussel, Hs 15662: f° 66 r°, referein op de stock *In Christus woort / is verborghen d'eeuwich leuen* (1563); f° 66 v°, referein op de stock *Eyghen liefde / die elcx herte verblinden // can* (s.d.); f° 112 v°, een lied met beginregel *Ontwecket mensch / tis meer dan tijt* (s.d.).
3) K. Ruelens, *Refereinen en andere gedichten uit de XVIe eeuw verzameld en afgeschreven door Jan De Bruyne*, Antwerpen, 1879, II, 75: referein op de stock *Neemt wt mynen mont niet dwoort der waerheyt // Heere*.
4) Dit werkje wordt wel eens vermeld onder de titel *Dry Lamentatien oft Beclaghinghen inhoudende dmisbruyck ende onverstandt die tegen Godts Woordt nu van vele gheuseert en geleert worden*. Het exemplaar uit de Gentse Universiteitsbibliotheek, dat wij gezien hebben, bevat evenwel geen titelpagina. Boven ieder stuk staat een uitvoerige titel, waarin de auteur zijn gedicht 'argument' noemt, wat in overeenstemming is met de inhoud. De benaming 'lamentatien' schijnt dus onjuist te zijn; het aantal (*dry*) is wél juist. Het bundeltje werd achteraan getekend met W.V.H. (Willem van Haecht), en draagt het jaartal 1566. Plaats noch drukker worden vermeld.
5) *Deuchdelijcke Solutien*..., Antwerpen (G. vanden Raede), 1574. Referein op de stock *Want sulcken sot / en kent Godt / noch hem seluen niet*, f^{o} D 6 r°; lied met beginregel *En grooten rijcdom brengt veel sorgen*, f^{o} E 3 r°.
6) Kon. Bibl. Brussel, II 13368, uitgegeven door E. van Even, *Het Landjuweel te Antwerpen in 1561*, Leuven, 1861. Van Even schrijft over dit document in zijn Voorrede: 'Ons handschrift.... vormt eenen band in-folio, en werd, in 1561, vervaardigd met de medehulp van den Antwerpschen schepen Melchior Schetz,..., door den bekende geleerden Willem van Haecht....'. Dit is in vele opzichten onjuist. Men kan deze bundel geen 'vervaardigd handschrift' noemen: het bevat allerlei losse papieren, gedeeltelijk bedrukt, gedeeltelijk beschreven, van verschillend formaat, zonder foliëring. Het aandeel van M. Schetz beperkt zich tot de laatste blz. van een brief in verband met het landjuweel. Ook de datum 1561 is onjuist, aangezien men o.a. een referein van 1578 aantreft. Waarschijnlijk is het een heterogene verzameling papieren, die door W. van Haecht gebundeld werden.
   Hij voegde er de volgende stukken van hemzelf aan toe: een referein op de stock *Om datmen vianden moest voor vrienden houwen* (1576). Bij gebrek aan foliëring is het niet mogelijk de juiste plaats aan te duiden; de stukken die wij hier behandelen bevinden zich alle achteraan in de bundel. Referein op de stock *Godt slaet / en geneest, den droeuen hy blijde maeckt* (25/XII/1576); referein op de stock *De rijcke weet qualijck / hoe daerme te moey // is* (d.i. hoe het de arme te moede is) (3/X/1578). De laatste blz. van deze bundel papieren draagt nog 20 vv., waarschijnlijk van een referein op de stock *Betrout in Godt, Hy en sal v niet verlaten*. Het blijkt een aansporing te zijn geweest om al de ellende en tegenspoed ten spijt, toch op God te blijven betrouwen.

chronogrammen van deze auteur bevat. Hij leverde een vertaling van de vijf klaagliederen van Jeremias[1)], en gaf in een ander bundeltje een paar 'dialogen' met enkele refereinen in het licht[2)]. Ten slotte kennen wij nog twee lofdichten op J.B. Houwaert, die in een paar werken van deze laatste werden opgenomen[3)].

Dit nagenoeg onbekend lyrisch oeuvre van een der interessante rederijkers uit de tweede helft van de 16e eeuw, verdient wel nader onderzocht te worden.

Van Haecht heeft kennelijk de voorkeur gegeven aan de refereinvorm. Op de veertien kleinere strofische gedichten telt men elf refereinen en slechts drie 'liederen' zonder stock. Refereinen *int sot* of *int amoureus* heeft hij niet nagelaten. Dat lag ook niet in zijn aard. Wij bezitten alleen moraliserende refereinen, ook twee 'politieke' en één klacht over de armoede. Op één uitzondering na[4)] bevatten al deze refereinen vier strofen van veertien à negentien versregels, bij voorkeur zes- of achttien. De traditie getrouw werd de laatste strofe steeds opgedragen aan de *prince*. In slechts één geval bleef dit achterwege[5)], doch het is niet uitgesloten,

1) *Die Vyf Claechlieden Ieremie ouer Ierusalem, ende d'Landt Iuda, Doense Godt strafte om haer ongherechticheyt, Boosheyt ende Afgoderye, waer inne dat elck vrome Christen mercken mach, dat ons alsulcks eensdeels ouercomen is in dese Nederlanden, ende in Vranckryck: ons waerschouwende dat wy dat claer, louter woordt der waerheyt, niet meer verlaten en souden, op dat ons niet en verlaten en souden op dat ons niet en vergae in dleste, ghelyck Ierusalem, en Iuda ghesciet is*, 1578, zonder vermelding van plaats noch drukker. In de catalogus van Van Hulthem werd dit werkje onder Nr 26.550 opgenomen bij de anonieme werken. Dit berust op een vergissing, aangezien de auteur op het einde van het boekje duidelijk vermeld wordt.
2) *Een dialogus van Twee Personaggien, deen gheheeten, den Vertroosten* (lees: vertrooster) *in Leyden, dander, Den Danckbaren Gheest. Ghecomponeert op de wonderlijcke verlossinghe van Leyden anno M.D. LXXJJJJ den JJJ Octob. Nu corts ghespeelt van den Schilders. Noch met meer ander Refereynen, balladen, op den tijt voorleden, ende den tijt present*, 1578, zonder vermelding van plaats of drukker. De catalogus van Van Hulthem vermeldt deze druk onder de werken van *Laurentius* van Haecht (Nr 26.505), wat een vergissing is. De inhoud beantwoordt niet helemaal aan de titel; ook werden hier tenminste twee drukken samengebracht, te oordelen naar letterverschil.
Van W.v.H. zijn de *Prologhe*, de *Vertrooster in Leyden*, referein op de stock *Maer tdomsien is te laet / nv den slach op den hals // is* (1573); referein op de stock *Al loopt den cloot wie weet hoe dat hy eynden // sal* (1570); referein op de stock *Want een wijs vreedsaem heere / is des landts welvaert* (1571). Waarschijnlijk niet van W.v.H., want te zeer verschillend van zijn ander werk en niet ondertekend, is het referein op de stock *Mochten de mieren wercken / elck soude te vreden // sijn*.
3) *Willem van Haecht wenscht J. Houwaert, zijnen goeden vriendt saluyt*, in J.B. Houwaert *Milenus Clachte*, 1578, pp. vij-ix. Een ander lofdicht in J.B. Houwaert, *Pegasides Pleyn*, I, Antwerpen, 1583, pp. xxix-xxxiij.
Ten slotte vermelden wij nog drie liederen van deze auteur in zijn Apostelspelen, die hier niet behandeld worden omdat zij deel uitmaken van deze spelen. Zo komt er ook nog een lied voor in het *Oordeel van Tmolus tusschen Apollo en Pan*. In de bundel Kon. Bibl. Brussel II 13368 vindt men nog enkele onbelangrijke chronogrammen. Voor zijn auteurschap van een drietal ommeganck-ordonanties, zie onze studie *De Auteur van de Antwerpse Ommeganck-Ordonantie Anno 1566* in 'De Gulden Passer', 25e jrg. (1947), Nrs 3 & 4, pp. 297-312.
4) Slechts het referein *De rijcke weet qualijck hoe daerme te moey is* bevat vijf strofen.
5) Het referein *Eyghen liefde / die elcx herte verblinden // can* heeft geen envoy. Wij kennen dit stuk evenwel alleen uit het verzamelhandschrift van Willem de Gortter.

dat wij hier voor een vergissing van de copiist staan. Van Haecht blijkt zich overigens zeer stipt aan deze gewoonte te hebben gehouden, want ook de liederen hebben een *envoy*.

De Violierenfactor was betrekkelijk sober in het gebruik van het rijm. Het dubbelrijm treft men wel in nagenoeg ieder referein een paar maal aan - niet dikwijls - maar het binnenrijm gebruikte hij uitsluitend in het voorlaatste vers van iedere strofe van het referein op de stock *Want sulcken sot / en kent Godt / noch hem seluen niet*. Niet alleen in zijn refereinen maar ook in zijn liederen greep deze auteur terug naar de rijmencombinaties van het oude hoofse lied, dat overigens volgens Prof. van Mierlo, via de Franse *rhétorique*, op het referein heeft nagewerkt[1]. Vooral de combinatie *abab* treft men zeer dikwijls aan, zowel zuiver toegepast[2], als met lichte wijzigingen[3]. Ook de formule *aab* inspireerde enkele schema's, doch dit gebeurde niet zo dikwijls[4].

Op enkele uitzonderingen na is deze poëzie als de verwezenlijking van het verlangen, dat Van Haecht in één zijner refereinen als volgt uitdrukte:

> Laet den vooys myns monts dan, voer elcken gemeene,
> getuygen u woort, opdat ick vande wegen
> der duysternisse, duer de sonde vercregen,
> mynen broeder afleyde als hy is cranck[5].

De meeste dezer stukjes zijn inderdaad vrome aansporingen tot het naleven van de christelijke leer, wegwijzers die alle gericht staan op de centrale idee van deze poëzie: God. Leidende gedachten zijn de almacht Gods[6], waartegen de wereld niets vermag, of, zoals de auteur het zelf uitdrukte:

> T'is al niet des weerelts treyn[7].

God heeft al Zijn beloften vervuld: Hij verloste ons van de zonde, Hij verlost ons ook van de huidige ellende[8]. Vergeleken met Gods almacht is er voor de mens geen reden om overmoedig te zijn. Hij zou beter zijn

1) J. van Mierlo, S.J., *Geschiedenis van de Letterkunde der Nederlanden*, II, 273.
2) Het schema abab/bcbc/cdcd/dede werd vier maal toegepast: *Maer tdomsien is te laet..., In Christus woort..., Neemt wt mynen mont*..., en *Al loopt den cloot*....
3) Andere schema's die van dit prototype werden afgeleid zijn abab/b/bcbc/c/ cdcd/dede in *Om datmen vianden*.... en *Godt slaet en geneest*..; abab/c/cdcd/ d in *Aenhoort ghy Adams saet* en *Ontweçket mensch*...; abab/bcbc/cdcd/dee in *Want sulcken sot*...; abab/ccb in *Claechlieden Ieremie* I; abab/cdcd in *Claechlieden Ieremie II*; abab/bccd in *En grooten rijcdom*....
4) aab/a/bbc/b/ccd/c/dde/de in *Den wijsen raet*....; aab/a/bbc/b/c/ccd/ccd/dede in *Eyghen liefde*..., met in de eerste strofe een licht afwijkend schema; aab/aab/ bcb/ccd/cd in *De rijcke weet qualijck*.... Paarsgewijze schema's aa/bb/cc.... vindt men alleen in de *Claechlieden Ieremie*, III, IV en V, die dan nog geen eigenlijke strofische gedichten zijn.
5) *Neemt wt mynen mont niet dwoort der waerheyt // Heere*, le strofe. In de citaten behouden wij de spelling van het origineel, behalve wat het gebruik der hoofdletters betreft. Wel voerden wij een nieuwe interpunctie in.
6) Cfr de drie ‘argumenten’ van de z.g. *Dry Lamentatien; Aenhoort ghy Adams saet*, laatste strofe.
7) *Aenhoort ghy Adams saet*, f° 70 v°; zie ook *In Christus woort / is verborghen d'eeuwich leuen*, laatste strofe; *Ontwecket mensch / tis meer dan tijt*, 3e strofe.
8) Cfr de drie ‘argumenten’ van de z.g. *Dry Lamentatien; Prologhe* van, en de *Vertrooster in Leyden*.

eigenliefde afleggen[1)], de tegenslagen van het leven als een rechtvaardige loutering aanvaarden[2)], en God en zijn evennaaste met nederige liefde bejegenen[3)]. Een van de rijkste goddelijke gaven volgens Willem van Haecht is het Woord Gods: dàt is het voorwerp van zijn verlangen[4)], dàt beschouwt hij als het krachtigste hulpmiddel voor het leven:

> Sijn woordt dat is een medecijn,/
> olie ende wijn,/
> de fonteyn ghepresen,
> des leuens fijn,/
> den dorstighen om ghenesen[5)].

De tijd waarin deze gedichten werden geschreven - de tweede helft van de 16e eeuw - en hun overwegend religieuze inhoud, nopen er ons toe terloops de vraag te stellen, of zij hervormd zijn. Van de oudste stukken is het religieuze karakter niet duidelijk. Doorgaans wordt de inhoud algemeen christelijk gehouden. Typisch katholieke details treft men evenwel niet aan. Nergens verneemt men ook maar iets over de Kerk, de H. Maagd, de priesterschap, de ‘goede wercken’, de sacramenten - behalve de Eucharistie. Alles cirkelt rond geloof, liefde, godsvertrouwen, lijdzaamheid. Christus is het middelpunt, en er is nauwelijks een gedicht waar niet verwezen wordt naar de H. Schrift. Wijst dit eerder op een hervormd georiënteerde gedachtenwereld, enkele uitspraken komen deze indruk nog bevestigen. Aldus de zinspelingen op de verboden boeken[6)], aldus ook de bewering, dat velen met de ‘reyn leere’ gekken uit heb- of eerzucht[7)].

1) Cfr *Eyghen liefde / die elcx herte verblinden // can*.
2) Cfr *Godt slaet / en geneest, den droeuen hy blijde maeckt*.
3) Cfr *Aenhoort ghy Adams saet*, f° 70 v°; *Prologhe* van de *Vertrooster in Leyden; Ontwecket mensch / tis meer dan tijt*, 3e strofe.
4) Cfr *Neemt wt mynen mont niet dwoort der waerheyt // Heere; Aenhoort ghy Adams saet*, f° 70 v°.
5) *Aenhoort ghy Adams saet*, f° 70 r°; zie ook *Neemt wt mynen mont niet dwoort der waerheyt // Heere*, 3e strofe; *In Christus woort / is verborghen d'eeuwich leuen*, 1e strofe; *Ontwecket mensch / tis meer dan tijt*, 2e strofe.
6) Al willent de sulcke brenghen te gronde,
In Christus woort / is verborghen d'eeuwich leuen.
Tis wonder / hoe den cleyn-moedighen sorghen // can
voor t'swoorts vernielen / daer de cracht Godts is inne.
..... broeders weest dan niet cleijne
int ghelooue des woorts / hoe wel v weder-staen
de kinderen der duysternissen onreyne.

Alle drie uit *In Christus woort / is verborghen d'eeuwich leuen*.

7) Om dat zy (*nl. de eigenliefde*) t' svleesch lust en s'werelts eere // treckt,
maeckt sy datter veel volcx met de reijn leere // gheckt,
waer door den wech der waerheyt / wort gheblasphemeert.

Al draghen sy van christen menschen den name,
deur eyghen liefde / verleyt / haer d'oude serpent,
't blyckt inden tyt present.

Beide uit *Eyghen liefde / die elcx herte verblinden // can*.

Hoe jonger deze stukken evenwel worden, hoe duidelijker het hervormde karakter tot uiting komt. Van Haecht wekt de indruk, dat hij het leergezag van de Kerk wat betreft de verklaring van de H. Schrift ontkent[8];

8) '.... in sijn nieu Testament der genaden, soo dat geen menschelijcke wijsheyt oft eyghen vernuft en behoeft om dat wt te legghene oft te beduyden.' Cfr de titel van het derde 'argument' van de z.g. *Dry Lamentatien*.

de sectarissen worden voorgesteld als Gods profeten, die omwille van een pseudo-god Baal verdreven worden[1]; in de *Prologhe* en de *Vertrooster in Leyden*, geschreven naar aanleiding van Leiden's ontzet, wordt duidelijk positie gekozen tegen de Spanjaarden. Al deze bizonderheden sluiten gezonde twijfel over het hervormde karakter van deze jongere poëzie uit.

De aard van deze hervormingsgezindheid komt duidelijk aan het licht in de *Dry Lamentatien*, waar Van Haecht in het derde 'argument' de waarachtigheid van de Eucharistie bewijst[2]. Hierdoor laat hij zich kennen als een lutheraan. Samen met de gehoorzaamheid aan het wettelijk gezag, zolang dit laatste niet in strijd is met God, behoorde de erkenning van de Eucharistie tot de typerende leerstellingen van de vroege luthersen[3]. In dezelfde lutheraanse richting wijzen de *Claechlieden Ieremie*, die in 1578 het licht zagen. Dit jaar werd gekenmerkt door een hernieuwd openbaar optreden van de calvinisten te Antwerpen[4]. Het is wel merkwaardig, dat Van Haecht juist nù zijn klaagliederen schrijft, als zuchtte hij onder een zware verdrukking. Ware het niet, dat hij in dit jaar reeds werkte aan zijn psalmberijming, volgens de titelpagina bestemd voor de lutherse gemeenten, die in 1579 verscheen, men zou zo waar kunnen vermoeden, dat hij nog katholiek was. Het klinkt evenwel té onwaarschijnlijk, dat de luthersen tot in de 17e eeuw een psalmenberijming van een katholiek zouden hebben gebruikt. Zijn ontevredenheid over de toestand in 1578 wijst alleen op de diepe kloof, die de luthersen van de calvinisten verwijderd hield.

Van Haecht was evenwel geen felle hervormingsgezinde. Nergens komt hij voor zijn overtuiging uit met de gloed van, bijvoorbeeld, Luther zelf, die bereid was àlle hinderpalen onder de voet te lopen om zijn idee te doen zegevieren. De Violierenfactor is een stille, vrome natuur, die klaagt over 'desen dangereusen tyt', en die zijn stadgenoten telkens weer vermaant met de christelijke leer. Boven alles spoort hij aan tot zachtmoedigheid en naastenliefde. Zelfs in het lied *Ontwecket mensch / tis meer dan tijt*, dat een christelijk strijdlied bedoelt te zijn, drukt hij zijn toehoorders op het hart:

> maer met liefden wilt houwen // vre[5].

Ook deze stille berusting en vredelievendheid kenmerken hem als lutheraan.

Werd het grootste deel dezer lyriek om de moralisering geschreven, in vele stukjes moet men geen literaire waarde zoeken, ja zelfs geen literaire

1) Al iaechtmen om Baal Godts Propheten in hoecken,/
al doet Achab / Nabots / met valsch ghetuych steruen
om zijnen wijngaert te hebben....

Al loopt den cloot/, wie weet hoe dat hy eynden // sal, 2e strofe.

2) Dus broeders, hier aen gheen twiifel is,
ghy ontfangt Christus bloet en lichame
ghegeuen tot vergiffenis.

Derde 'argument' der z.g. *Dry Lamentatien*.

3) Cfr J.W. Pont, *Geschiedenis van het Lutheranisme in de Nederlanden tot 1618*, p. 54. Deze auteur citeert de geloofsbelijdenis van Van Wesenbeke. Volgens Art. II van dit document wordt in het Avondmaal 'der ware wesentliche oder substantielle Leichnam und Bluth des Herrn Jesu Christi' ontvangen.

4) Cfr F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, XIX, 147 vlg.

5) *Ontwecket mensch / tis meer dan tijt*, 3e strofe.

bedoeling[1]. De auteur vatte ze eerder op als een verstandelijk betoog zonder bezieling, maar geschreven in een klare, sobere taal, met vlotte verzen. Juist omdat Van Haecht een logische uiteenzetting wilde geven, streefde hij op de eerste plaats naar duidelijkheid, en weerde hij iedere vorm van gekunsteldheid. Men wordt in de meeste dezer gedichten getroffen door een voor die tijd ongewone afkeer van ronkende bastaardwoorden. Het rijm wordt met veel zin voor mate toegepast. Beeldspraak is eerder zeldzaam; de auteur gebruikt liever voorbeelden uit de H. Schrift, die zijn uiteenzetting bevestigen. Door op deze wijze alle hinderende elementen bewust te vermijden, bevorderde Van Haecht de vlotte leesbaarheid van zijn taal. Tot de zeldzame uitzonderingen op deze laatste regel behoort het lied *En grooten rijcdom brengt veel sorgen*. Zonder veel succes trachtte onze rederijker zijn taal moeizaam binnen het schema van een lied te dringen; hij kon evenwel niet voorkomen, dat zijn verzen slechts hortend voortstrompelen.

Toch heeft Van Haecht in dit moraliserende genre enkele stukken voortgebracht, die nog om een andere reden het vermelden waard zijn. Aldus de z.g. *Dry Lamentatien*. Ook dit is een louter stichtend bundeltje, maar de manier waarop hier met de gedachten wordt omgesprongen, maakt het geheel tot een interessant staaltje van rhetoricale ideeënlyriek. In deze drie gedichten worden steeds dezelfde gedachten herhaald. Alles draait rond Gods almacht; de geloofsplicht; de wijze waarop God Zijn beloften vervult, als tastbaar teken van Zijn almacht; de geringe waarde van het menselijk verstand. Door afwisseling in de combinatie wist de auteur echter met dit materiaal toch drie verschillende stukjes te maken.

Van Haecht heeft zich altijd afkerig getoond van het kleingeestige woordengegoochel, waarmee velen zijner collega's literaire faam trachtten te verwerven. Voor hem daarentegen is de gedachte, de stichtende moralisering steeds de hoofdzaak geweest. In deze bundel zien wij op treffende wijze geïllustreerd, dat hij soms met zijn ideeën omsprong, zoals zijn gildebroeders het deden met woorden.

Een geheel ander geluid vernemen wij in het referein *In Christus woort / is verborghen / d'eeuwich leuen*. Dit gedicht is evenals de andere een sober en klaar betoog, doch het is méér dan dat. Van Haecht verdiept zich hier in bespiegelingen over het Woord Gods:

> D'woort is Godt / ende God is dat woort // vroet,
> d'welck is vleesch gheworden, / een mensche gheboren,
> dats Iesum Christum / die welck met vast accoort // soet
> ons daer mede versoent heeft / t'svaders toren,
> +t'schaepken ghevonden / dat was verloren
> en tot den leuen ghebracht / wt den eeuwighen doot[2]. +5

Het wordt evenwel geen louter verstandelijke uiteenzetting. De bezieling doet het vers breed uitdeinen, stuwt het rhythme voort, en doorzindert het geheel met de eerbied en de dankbaarheid, die de auteur vervullen.

1) Van deze categorie bleven bewaard: ref. *De wijsen Raet / die de Kennis des Heeren // heeft*, lied *Aenhoort ghy Adams saet*, ref. *Eyghen liefde / die elcx herte verblinden // can*, ref. *Want sulcken sot / en kent Godt / noch hem seluen niet*, ref. *Godt slaet / en geneest, den droeuen hy blijde maeckt*, de berijming van de *Claechlieden Ieremie*, alsook de dialogen *Vertrooster in Leyden* met de *Prologhe*. De laatste twee werkjes geven slechts moraliserende commentaar bij Leidens ontzet.

2) Ref. *In Christus woort / is verborghen d'eeuwich leuen*. vv. 1-6. *Daer mede*: daardoor, nl. door zijn menswording; *toren*: toorn

Is d'eeuwich leuen in d'woort verborghen // dan,
+een secreet des vaders / van inden beginne,
tis wonder hoe den cleyn-moedighen sorghen // can
voor t'swoorts vernielen / daer de cracht Godts is inne.
Hoort wat Esaias leert / met wysen sinne:
ghelyck den reghen / en sneeu / vanden hemel daelt,
+d'eertryck nat / en vruchtbaer maeckt t'onsen ghewinne,
en geeft zaet / den saeyende / en t'broot on-ghefaelt
den etende, / soo zal mijn woort, vierich door-straelt,
wt mynen monde / niet ledich weder-keeren,
maer doen al dat ick wille / op dat vruchten behaelt
+by al den gheenen / diet' woort hooren / en leeren,
ia van eeuwicheyt tot eeuwicheyt vermeeren
deur de cracht des geests,/ al waerder niet gheschreuen.
Dus wilt dan ontfanghen syn voys met eeren,
jn Christus woort is verborghen d'eeuwich leuen[1].

Wat deze verzen verdienstelijk maakt is niet zo zeer de gevoelsrijkdom, ook niet de muzikale kwaliteit, maar wel het brede, soepele, gebonden rhythme, rechtstreekse vertolker van het ontzag, dat het Woord Gods in de auteur doet opwellen. Dat dit mogelijk was in een godsdienstig rederijkersgedicht, is geen alledaagse verdienste.

Aan datzelfde Woord Gods wijdde Van Haecht nog het referein *Neemt wt mynen mont niet dwoort der waerheyt // Heere*, dat geschreven werd voor een niet nader te bepalen wedstrijd[2]. Dit gedicht is eigenlijk een mislukking geworden. Van Haecht wilde er méér van maken dan een stichtend betoog. Aan verschillende elementen merkt men, dat hij het als een lyrische verzuchting bedoelde[3], maar hij is er niet in geslaagd. Het stuk is te arm aan bezieling, en daar de brede verzen niet gedragen worden door een levensecht rhythme, maken zij het referein zwaar en ongenietbaar.

Weer een ander geluid vernemen wij in het lied *Ontwecket mensch / tis meer dan tijt*. De auteur schreef het om zijn evenmens aan te zetten tot christelijke strijdvaardigheid:

Ontwecket mensch / tis meer dan tijt,
och slaept niet te langhe in deuchden
en vreest toch niet voor den strijt,
maer verdient die croon der vreuchden[4].

Hij is er wel in geslaagd de onderrichtende elementen van dit lied te bezielen met die strijdvaardigheid. Er trilt een enthousiast overtuigend rhythme in, dat dit stuk boven het louter cerebrale verheft, en dat tot het einde toe wordt volgehouden, getuige volgende verzen uit de laatste strofe:

1) Zelfde referein: vv. 34-49. *Sorghen // can*: zich kan inspannen voor; *t'swoorts vernielen*: vernietiging van het Woord (Gods); *op dat*; opdat het; *vermeeren*: de zin *soo zal mijn woort* van v. 42 loopt nog steeds voort; *al waerder niet gheschreuen*: al stond er niets geschreven, al had geen enkele profeet het voorspeld.
2) Onderaan dit referein leest men: 'Per Goetwillich van Herten, Vioeliere, den derden prys, dry onsen silvers', cfr K. Ruelens, *Refereinen van Jan de Bruyne*, II, 78.
3) Zie bv. de aanhef:

O opperste waerheyt, diet al regeeren // moet,
aenhoort myn bedinge, hier int dal van weene;
maeckt my weerdich u woort & int gronderen // vroet,
dwelck ghy my verleent hebt duer Christum alleene.

4) Lied *Ontwecket mensch / tis meer dan tijt*, vv. 1-4.

Prince, den god -salighen schilt
behoort v noch tot al dees wapen
om te stryden als Godt wilt;
hier toe is den mensch gheschapen.
O, is dat hy wint desen // slach,
hy crycht te synen verresen // dach
loon al sonder swycke[1].

Men zou dit stuk kunnen vergelijken met het bekende *Van den Lande van Oversee* door Jacob van Maerlant, dat een gelijkaardig motief behandelt. Toch is er een opvallend verschil tussen beide. Gloeit bij Van Maerlant grondige verontwaardiging, bij Van Haecht is het eerder serene opgewektheid; Van Maerlant richt zich *tegen* zijn futloze tijdgenoten, Van Haecht daarentegen richt zich *tot* de zijne met een overtuigend, ja zeker, maar toch vooral een vriéndelijk gebaar.

Naast deze moraliseringen schreef Van Haecht nog enkele stukken, die zijn gevoelens naar aanleiding van de tijdsomstandigheden vertolken. Zo dichtte hij, waarschijnlijk geïnspireerd door het Generaal Pardon, dat op 16 Juni 1570 te Antwerpen werd bekend gemaakt[2], het referein *Al loopt den cloot / wie weet hoe dat hy eynden // sal*. Het werd gebouwd volgens de formule: al gebeurt dit..., al gebeurt dat..., toch zal... Dit procédé, dat het gehele gedicht wordt volgehouden, schenkt het wel enigszins de kracht van een prangende bedreiging, doch maakt het ook eentonig. Als techniek is het evenwel merkwaardig.

De Spaanse Furie inspireerde hem het referein *Om datmen vianden moest voor vrienden houwen*, dat als een van zijn beste kan worden beschouwd. Hij wijdde dit treurdicht niet zo zeer aan de Spaanse Furie zelf, maar wel aan haar voorgeschiedenis. Hier meende de auteur meer dramatische elementen te vinden dan in het botte verhaal der wandaden, die er slechts het gevolg van waren. Hij wijt de ramp aan tekortkomingen vanwege het stadsbestuur. Dit verwekt zijn ergernis, doch vervult hem niet met haat. Integendeel, de dominante is een waardige mannelijke toon, die in de grond op christelijke berusting teruggaat.

Och *Antverpia*, o lieffelijcke bloeme // reyn,
hoe subijt soo sydy berooft van rijckdom en eere!
Van macht / en voorspoet is nv uwen roeme // cleyn.
Nù mochtmen segghen: / tis een straffe vanden *Heere*
+op dat hem elck bekeere,
tis waer, maer één sake is te misprijsen seere: +5
v ghetrouwe ghemeynte / en werdt niet verhoort
van v voochden, verblint / en verhert als den weere,
doen v vianden v dreychden / met roof / brant / en moort,
+en sochten nieu discoort.
Om datmen hun sulcx waerschoude waren sy gestoort +10
en seyden: tsijn ons vriénden,/ sy worden beloghen!
Al beroofden sy ons spijse / tot voor die poort,
ten hiéten gheen vianden. Dit heeft ons bedroghen,

1) Zelfde lied vv. 31-37. *Tot al dees wapen*: Van Haecht geeft in dit gedicht nl. een uiteenzetting over de middelen, waarmee men de strijd tegen de zonde en de wereld kan aanbinden; *is dat*: waarschijnlijk schrijffout voor is*t* dat; *te synen verresen dach*: bij zijn opstanding uit de dood; *sonder swycke*: zonder in gebreke te blijven.
2) Cfr F. Prims, *Geschiedenis van Antwerpen*, XIX, 109.

+o *Antuerpia*, en v welvaert ontoghen.
Midts dat ghy op schoon woorden hadt goet betrouwen
sijdy swaerlyck beschadicht bouen v vermoghen,
om datmen vianden moest voor vrienden houwen[1].

De brede deining die deze strofe beheerst, blijft op enkele verzen na, heel het gedicht door werkzaam. Zij krijgt zelfs nieuwe kracht op het einde van de laatste strofe, waar de uitwerking van de Spaanse Furie wordt uitgebeeld:

+Maer, o *Antwerpia*, ghy waert sonder raet en wet.
Daer om heeft v ouervallen dees zware vlaghe,
v schoon huysen verbrant,/ v straten met bloet besmet,
tkint in tsmoeders buyck versmoort,/ dwelck ic meest beclaghe,
deerbaerheyt niet gespaert, noch douders out van daghe -
+och, noch was duytvlucht groot van kinders / mans en vrouwen!
Déés straff is ons geschiet.... Maer bidt / oft Godt versaghe,
datmen gheen vianden en moest voor vrienden houwen[2].

Al staat dit gedicht strak gespannen van waarachtige ontroering, toch is het geen eigenlijke lyrische ontboezeming. Het is veeleer een wonderlijk mengsel van verhalende en betogende elementen: het verhalende blijkt o.a. uit het veelvuldig gebruik van *doen* = toen[3], het betogende uit de talrijke redengevende voegwoorden zoals *want, daerom, om dat*[4], alsook uit de tegenstellende partikels *maer* en *nochtans*[5]. Toch is dit gedicht meer geworden dan een redenering in verzen. Hier trilt waarachtige woordmuziek: de toonaard der gerekte klanken, die gans het gedicht beheersen, is wonderwel afgestemd op de atmosfeer van deze lamentatie[6]. Hetzelfde geldt voor het rijmschema, dat hoofdzakelijk

1) *Om dat men vianden moest voor vrienden houwen*, vv. 1-18. *Subijt*: plotseling. De Spa.Fu. duurde wel van Zondag 4 Nov. 1576 tot 8 Nov., maar de eerste dag blijkt de ergste te zijn geweest, alleen reeds door de grote brand; *u voochden*: het stadsbestuur, zij die voor u verantwoordelijk waren; *weere*: knoest in het hout; *sulcx*: daarvoor, slaat op vv. 9-10; *beloghen*: vals beschuldigd. Hier wordt gezinspeeld op de verdeeldheid van de Antwerpse magistraat, waarvan volgens Dr. F. Prims de meeste leden het met de Spanjaard Roda hielden, cfr F. Prims, *Gesch. v. Antw.*, XIX, 129; *beroofden*: wordt hier overg. gebruikt zoals *roven*; *tot voor die poort*: De Roda had de dorpen rond Antwerpen bevel gegeven het kasteel van Antwerpen te bevoorraden, cfr F. Prims, *o.c.* XIX, 129; *midts dat*: omdat.
2) Zelfde referein, vv. 65-72. *Sonder raet en wet*: versta: uw stadsbestuur vervulde zijn taak zo slecht, dat het juist was alsof gij helemaal geen bestuur hadt. De Antwerpse magistraat was verdeeld, en laadde zich door zijn dubbelzinnige houding iéders wantrouwen op de hals: dat der Staten, dat van de Raad van State en dat van de Roda, die op het kasteel vertoefde; de oorzaak hiervan was de weigering het plakkaat tegen de Spa. rebellen te publiceren (vgl. F. Prims, *o.c.*, XIX, 126 en 128): *u schoon huysen verbrant*: het was inderdaad de mooiste wijk die in de vlammen opging, o.a. het stadhuis, dat nauwelijks tien jaar oud was; *douders*: de ouderlingen; *och noch*: moet het effect van de opsomming der onheilen vergroten; *duytvlucht*: de uittocht, vlucht; *geschiet*: overkomen; *oft*: dat, vgw. na een ww. dat onzekerheid onderstelt; *versaghe*: er in zou voorzien; *moest*: versta *moet*, slaande op de toekomst. Meer dan waarschijnlijk is dit een schrijffout te wijten aan analogie met de stokregels van de 3 vorige strofen.
3) Vv. 9, 22, 50, 61.
4) Vv. 11, 16, 18, 19, 36, 54, 57, 61, 62, 66.
5) Vv. 6, 26, 29, 31, 32, 65, 71.
6) Rijmschema ababbbcbcccdcddede. Volgende tabel geeft de overwegende beklemtoonde klank (a) in de tekst, en (b) in het rijm, alsook (c) de klank van het voorlaatste rijm van iedere strofe, die dus tussen twee au-rijmen staat, vermits de stokregel op dit rijm eindigt.

Strofe	Tekst	Rijm	Voorlaatste vers

op slepende rijmen werd gebouwd, en dat daarbij nog getuigt van bewuste artistieke zorg[1].

De sterke rhythmische stroom verzekert ten slotte het levensechte van deze mooie klacht. Nergens vindt men de saaie dreun van het ineengeprutste gedicht. Neen, de woorden van deze verzen werden aaneengeregen op de hartslag van een diep bedroefd man. Zij bewegen zich op de brede deining van intense droefheid, nu eens opgeschrikt door een snik, dan weer melancholisch blij om de herinnering aan vergane grootheid, soms ook samengebald door heftige verontwaardiging, of grijnzend van sarcasme. Van Haecht bindt zich niet aan de enge grenzen van het vers, getuige de vele enjambementen en de gevallen, waar verschillende verzen gebundeld worden in één climax. Dan weer ziet men, hoe de ontroering hem te sterk wordt om een vers in zijn geheel te omvatten, zodat hij zich genoopt voelt tot een caesuur. Het rhythme van deze regels is vol afwisseling, zoals ook de reacties van de mens op één prikkel vol afwisseling kunnen zijn.

Men beseft de verdienste van dit referein nog duidelijker, wanneer men het vergelijkt met een ander gelijkaardig stuk, bijvoorbeeld P. Steerlincx' *Claechliedt over de vermaerde coopstadt van Antwerpen*[2], dat eveneens door de Spaanse Furie werd geïnspireerd. Het stuk van Steerlincx draagt van het klaaglied echter alleen de naam: in feite is het een vrij heftig stukje anti-Spaanse propaganda, dat door een beschrijving van de toestand vóór en nà de 'behandeling' zijn doel tracht te bereiken. Van een breed uitdeinend rhythme met gerekte klaagtonen, is nagenoeg niets terecht gekomen. Dit gedicht bevat precies evenveel staande als slepende rijmen, wat in een klaaglied karakterloos aandoet. Anderzijds wordt het rhythme zo zeer beheerst door de jambische maat, dat er eerder dient gesproken te worden over eentonig voorthobbelend gedreun, dat sterk aan maakwerk herinnert. Het verschil tussen beide gedichten is dan ook eenvoudig: het referein van Willem van Haecht is een klaaglied, dat van P. Steerlincx een berijmd pamflet.

Zonder deze lamentatie volledig gaaf te willen noemen - in het midden van de tweede strofe verzwakt het rhythme immers onder invloed van redengevende elementen[3] - mag men toch zeggen, dat zij tot het mooiste

	(a)	(b)	(c)
I	oo	oo	oo
II	a+e	ee/oe	a+e
III	ee+e	ee+e	oo
IV	aa+e	aa+e	aa+e

1) De verhouding tussen staande (s) en slepende (sl) rijmen is dezelfde in strofen I en IV, alsook in strofen II en III, behoudens één omwisseling. Wij duiden het rijm aan met zijn kenletter uit het rijmschema.
I & IV: a-s, b-sl, c-s, d-sl, e-sl.
II & III: a-sl, b-sl, c in II s, in III sl, d in II sl, in III s, e-sl.
2) Kuiper en Leendertz, *Het Geuzenliedboek*..., I, 273 (Nr 120).
3) Vv, 26-32:

> Maer sy ons wel, nochtans wast tgebodt van die vroede
> datmense sou houwen voor ballinghen rebel,
> dees bloethonden fel.
> Maer al claechde ghy Antwerpen tierannich voortstel
> voor v ouerheyt / en wet / met betraende wanghen,
> twerdt cleyn gheacht. / Maer dit bracht tmeeste gequel:
> men mochtse wel keeren / maer dooden noch vanghen.

behoort, van wat de rederijkers ons aan lyriek hebben geschonken.

Een gelijkaardig resultaat had Willem van Haecht kunnen bereiken met zijn referein *Maer tdomsien is te laet / nv den slach op den hals // is*. Hier spreekt hij zijn verontwaardiging uit over de overdreven strengheid van de regering, die niet naar goede raad heeft willen luisteren:

> Ghy diet volck op een hust / als verwoyede honden /
> en seluen thuys blijft,/ och ghy hebt ghesonden
> soo mennich vroom man / onder de banier des doots
> teghen zijnen wil![1].

Als historisch document is dit stuk zeker interessant, omdat wij hier uit de eerste hand de reacties van een tijdgenoot op belangrijke historische gebeurtenissen vernemen. Men heeft dit referein 'een hevige aanklacht tegen Spanje' genoemd[2]. Dit is evenwel onjuist. Van Haecht richt zich eerder tegen het landsbestuur, dat teveel vertrouwen schonk aan de Spanjaarden, en dat niet naar goede raad wilde luisteren. Ook het epitheton 'hevig' lijkt ons minder geslaagd. Hier overheerst een diepere toon dan het felle geschetter van blinde haat.

De auteur heeft zijn misnoegdheid echter niet op een literair-aesthetisch hoogstaande wijze onder woorden gebracht. Soms vermocht hij wel een zekere spanning en gloed aan zijn vers te schenken, zoals in:

> Ghy hebt v verheucht,/ soot metter daet blijcken // can,/
> dat ons eue naeste moest te land wt vlieden,/
> ja berooft en verworcht,/ al warent zijt ontschuldich./
> Noch meer, men dede smans huysvrouw verbieden
> haren man te helpen / in ellende menichfuldich./
> O ghy gheveysde, haddy gheweest gheduldich,/
> men had tfeyt wel versoet met goeder manieren /
> soot eerst beghonst was./ Maer ghy en waert niet verduldich,
> 'Men stort niet bloets ghenoech' / was al v crayeieren./
> Maer doemen vrouwen en maechden liet schoffieren /
> (van v dinaers, dier nv luttel ghetals // is,)
> saechdy wel dat tvolck niet en was te bestieren./
> Maer tdomsien is te laet / nv den slach op den hals // is[3].

Van Haecht is er evenwel niet in geslaagd, deze levensadem het gehele gedicht door vol te houden. De dorre uiteenzetting van beweegredenen en feiten heeft het vuur, dat de dichter naar de pen deed grijpen, uitgedoofd.

Nagenoeg onbekend is ook nog het referein *De rijcke weet qualijck hoe*

De vele herhalingen van het vgw. *maer* - overigens een zwak van onze dichter - ontsieren kennelijk deze verzen.

1) Ref. *Maer tdomsien is te laet / nv den slach op den hals // is*, vv. 20-23. *Op een hust*: tegen elkaar ophitst; *verwoyede*: verwoede, razende; *en seluen thuys blijft*: en zelf buiten de verwarring en het gevaar blijft; *ghesonden.... onder de banier des doots*: de dood in gezonden.
2) K. Ruelens, *Refereinen van Jan de Bruyne*, II, 224.
3) Zelfde referein, vv. 35-47. *Berooft en verworcht*: onderverstaan: werd; *al warent zijt ontschuldich*: al verdienden zij het niet. De eerste enclitische *t* berust waarschijnlijk op een schrijffout; *versoet*: verzacht; *crayeieren*: roepen (Fra. *crier*); *doemen*: toen men; *tvolck*: nl. *v dinaers*, de soldatesca.

daerme te moey // is[1]. Hier zingt hij een lied over zijn stoffelijke ellende en de harteloosheid van de rijken, terwijl hij soms een verrassend persoonlijke klank weet te treffen:

> In wat pijnen,/ verdriet,/ en swaren versijcke
> leeft den armen hier / in deerdtsche rijcke,
> die een eerlijck herte heeft voorwaer.
> Wat soeckt hy al listen / en menighe practijcke,
> wat heeft hy al sorghen,/ benautheyt dier gelijcke,
> bangich van herten,/ becommert van sinnen swaer.
> Tgheluck loopt vuere,/ hy loopt achter naer[2].

Er hangt over dit referein een stil verdriet, zonder opstandigheid; ook hier overheerst de zachte grondtoon van Van Haecht's door en door christelijk gemoed:

> Hebt toch compassie / op der aermen vermaen
> en wiltse als ledekens Christi ontfaen,
> want het syn als ghy / van Adams kinderen eene[3].

Met veel zin voor het persoonlijk klinkende detail somt Van Haecht al de facetten van zijn ellende op. Dit nevenschikkend principe breekt de bewegingsstroom, wat wel de indruk wekt van een moedeloze, futloze klacht, en daardoor in overeenstemming is met de atmosfeer van dit gedicht. Het verzwakt echter tevens de bezieling van deze verzen, omdat dit nevenschikkend verband te làng wordt volgehouden, zodat de sterke organische eenheid van het gedicht ten slotte verloren gaat. Alhoewel het dus niet volledig geslaagd kan worden genoemd, behoort ook dit referein tot de doorvoelde stukjes van de Violierenfactor.

Sommige dezer refereinen en liederen bewijzen, dat Willem van Haecht werkelijk de gaven bezat, die de dichter kenmerken. Zijn bezielde stukjes zijn echter betrekkelijk zeldzaam, en worden in aantal overtroffen door moraliserende werkjes, die ook niets anders bedoelen te zijn, dan vrome vermaningen. Van Haecht is voor alles de vredelievende vertolker van het Woord Gods, die zijn medeburgers te pas en te onpas - zoals het Evangelie het ons leert - waarschuwt voor al de gevaren van de ‘duysternisse onreyne’. Zijn kunst mocht alléén deze *dienende* functie vervullen; zij mocht door haar eigen aantrekkelijkheid de aandacht zéker niet afleiden van de moralisering.

1) Dit referein werd niet ondertekend, alleen gedateerd op 3 Oct. 1578. Het is nochtans zo goed als zeker van W. van Haecht: aan het einde van deze bundel staan uitsluitend gedichten van deze auteur; het geschrift van dit stuk vertoont zeer veel overeenkomst met dat van een ander stuk, dat als een autogram van de auteur mag worden beschouwd, zodat het bijna vaststaat, dat ook dit stuk door zijn hand werd geschreven; de inhoud stemt volledig overeen met de andere werken, die wij van Van Haecht kennen.
   Het is niet bewezen, dat dit referein autobiografische waarde bezit, maar dit is toch zeer waarschijnlijk. Eensdeels klinkt dit gedicht té persoonlijk en doorleefd, om louter gefingeerd te kunnen zijn. Anderdeels staat het zo goed als vast, dat Van Haecht de ellende, die hij hier beschrijft, aan den lijve heeft ondervonden. Hij moest de wijk nemen voor Alva, keerde naar Antwerpen terug, maakte er de Spaanse Furie mee, en sloeg weer de weg der ballingschap in, toen Farnese de stad veroverde.
2) Referein *De rijcke weet qualijck / hoe daerme te moey is*, vv. 1-7. *Versijcke*: gezucht; *practijcke*: listige handelwijze.
3) Zelfde referein vv. 57-59. *Op*: met.

Vandaar dat hij klaarheid en bevattelijkheid als eerste eis stelde. Dit heeft een zeer gunstige invloed geoefend op àl zijn geschriften. In tegenstelling met de geplogenheden van de rederijkers, schrijft Van Haecht een klare, sobere en vlotte taal, zonder rhetoricale gekunsteldheid, zonder hinderlijke rijmenpraal en smakeloze bastaardwoorden. Dit is een verdienste, die slechts zeer weinig gildebroeders bezitten. Het is dan ook merkwaardig, dat de Violierenfactor in zijn lofdichten voor J.B. Houwaert van deze gewoonte afwijkt. Hij spreekt de gevierde auteur op volgende wijze aan:

> Willem van Haecht, facteur der Violieren
> wenscht Jan Houwaert voor een salutatie , , goet,
> dat zynen cloecken geest noch mach lang vercieren
> ons princelycke stadt, nae zyn vocatie , , vroet,
> in salighen voorspoet deur Godts gratie , , soet[1)]

en zegt van hem niet zonder overdrijving:

> Homerus,/ Maro,/ Ouidius,/ alle drije /
> sijn gheweest zeer groote verstanden // wijt /
> in haren tijt,/ maer tis zeker dat ghije
> nu den fleur van alle dese landen // zijt[2)].

Vond hij dat deze pralerige stijl paste bij de figuur van Houwaert, en bedoelde hij haar als een tol aan de Renaissance? In ieder geval, ook bij deze speciale gelegenheden is hij er niet in geslaagd dit hinderlijke ‘bourgondisme’ - waaraan zovele zijner gildebroeders zich schuldig maakten - volledig onder de knie te krijgen. Ook deze stukken zijn een klare uiteenzetting van de besproken werken, zonder verdere waarde voor de literatuur.

Pas in de latere jaren, wanneer de godsdiensttwisten dit land ten treurigste teisteren, en meedogenloze gebeurtenissen de kern zelf van zijn persoonlijkheid, de vredelievendheid, treffen, terwijl ook hij in have en goed en persoonlijk heil de barre harteloosheid van de 16e eeuw ondervindt - slechts dàn, overmand door smart, schrijft Van Haecht enkele ontroerende gedichten. Doch ook hier toont hij zich als de moralisator, die feiten en toestanden verstandelijk verklaart, en de vinger gericht houdt op de christelijke rechtvaardigheid. Dit pleit voor de gaafheid van zijn persoonlijkheid, maar schaadt wel eens de artistieke zuiverheid van zijn geschriften.

De eigen stijl en klank van zijn moralisering, en de waarachtige bezieling, die sommige zijner gedichten omspant, rangschikken Van Haecht bij de verdienstelijken onder de rederijkers. Hij is zeker geen nieuwe ster aan onze literaire hemel, maar als lyricus verdient hij stellig meer bekendheid, dan hem tot op heden werd toebedeeld.

Dr. G. Jo STEENBERGEN.

1) In J.B. Houwaert, *Milenus Clachte*, Antwerpen (W. Silvius), 1578, f^{o} Aiiij r^{o}.
2) In J.B. Houwaert, *Pegasides Pleyn*, Antwerpen (Chr. Plantijn), 1583, p. xxix.

Het Lachende Raadsel van Albert Verwey.

I.

Dat het verband tussen de opeenvolgende gedichten van Verwey een wetenschappelijk probleem is, hoeft na de studies van Vestdijk en de daardoor uitgelokte polemiek[1] niet meer te worden betoogd. In het volgende zal de verwantschap der motieven in de bundel *Het Lachende Raadsel* worden onderzocht, die een geschikt beginpunt vormt voor de studie van de latere bundels, omdat hij drieërlei steun biedt: het *Titelgedicht*[2], de motto's der drie reeksen waaruit de bundel bestaat, en de ongeveer gelijktijdige mémoires *Mijn Verhouding tot Stefan George*[3].

Ofschoon in de volgende bladzijden nogal zal worden geciteerd, is het voortdurend raadplegen van *Het Lachende Raadsel* bij de lectuur onontbeerlijk. Een critische appreciatie verwachte men niet. Wel kan daarop een interpretatie van invloed zijn: men vergelijke de bloemlezing *Dichters van deze Tijd*[4] met het baanbrekende boek van S. Vestdijk[5].

Het *Titelgedicht*, dat voorafgaat aan de drie reeksen *Beperkingen*[6], *Bij de Dood van een Vriend*[7] en *Triomfen*[8], begint met te zinspelen op een blijkbaar sterk ingekeerde periode uit het landbewonerschap van de dichter:

> Ik had de wereld van mijn tijd verlaten
> En dwaalde in 't landschap tussen kloof en zon[9]
> Toen in me opnieuw het spel van klank en maten,
> Het stromen van de inwendige taal begon.

De tweede strofe vermeldt drie aanleidingen tot de nieuwe dichterlijke productie, corresponderende met de eerste drie gedichten van de reeks *Beperkingen*, die getiteld zijn: *Vriendelijke Ogen, De Droom van Aart van der Leeuw* en *Nog eens het Bergland*. De volgende strofe geeft in drie zinnen een karakteristiek van elk der drie genoemde reeksen:

> Mijn vrijheid voegde zich naar haar beperking[10]
> En vond die schoon. Ik zag me als zulk een kracht
> Die grensde en bond. Ik juichte om de versterking
> Van 't schijnbaar kleine, tot triomf gebracht.

Tenslotte, met een zinspeling op het slotgedicht van de eerste reeks, dat nog ter sprake zal komen, een verklaring van de titel van de bundel:

> Heb ik dan 't wereldkluwen nu ontwonden?
> O neen. Maar toonde als lachend raadsel aan:

1) Men zie de *Verantwoording van de Uitgevers* voorin Is. P. de Vooys, *In het Midden van Verwey's Dichterschap* (Santpoort 1941), en S. Vestdijk, *De Poolsche Ruiter* (Bussum 1946), 193-204.
2) Verwey, *Oorspronkelijk Dichtwerk*, II, 459.
3) Santpoort, 1934.
4) Amsterdam 1947, blz. 1-7.
5) *Albert Verwey en de Idee* (Den Haag 1941).
6) *Oorspr. Dichtw.*, II, 461-474.
7) *Aldaar*, 476-483.
8) *Aldaar*, 485-495. Voor de afzonderlijke gedichten van de besproken bundel zal niet telkens meer worden verwezen.
9) Versta: nu eens in de schaduw van een duindal, dan weer in de zon komend.
10) Nl. der 'wereld' die de dichter 'verlaten' had.

Dat schoonst en vrijst zijn wie het vastst gebonden
De wereldwindingen ten einde gaan.

‘Raadsel’ wil dus zeggen: paradox. De vier titels zijn nu voorlopig verklaard. Wij zullen ze waar moeten maken. De drie genoemde gedichten, die met de aanleiding tot de bundel verband houden, hebben de gezamenlijke titel *Tijdens de Avondrust*. (Ik zal' een dergelijk stel gedichten, dat binnen de reeks weer door een titel verenigd is, een g r o e p noemen.) Die ‘rust’ zal de periode zijn van het dolen ‘tussen kloof en zon’ na de voltooiing van de vorige bundel: *De Ring van Leed en Geluk*.

Het tweede gedicht, *De Droom van Aart van der Leeuw*, heeft betrekking op diens gedicht *Heilige Eindloosheid*[1]:

> Heilige eindloosheid,
> Buiten ruimte, buiten tijd
> Slingren zich de zaalge reien,
> In een eeuwig zich vermeien
> Aan U toegewijd.
> .....
> En wanneer ik zing,
> Stijgt mijn zang als ring,
> In steeds wijder, teerder bogen,

maar merkwaardig is, dat het naar de vórm iets overneemt van een ander gedicht van Van der Leeuw: *Rusteloos*, verschenen in hetzelfde nummer van *De Beweging*.

Van der Leeuw:

> Wanneer de leeuwrik moe wordt van gezang,
> En 't ademloos zijn droom te boven stijgen,
> Zullen vanzelf de luide liedren zwijgen,
> De wiekjes rusten van hun wolkendrang[2].

Verwey:

> Wanneer de hemel vol wordt van gezang
> En 't lied op lied het lied te boven stijgen,
> Dan zullen alle laagre liedren zwijgen
> En is een eind aan onze donkre drang.

De heilige eindloosheid van Van der Leeuw spreekt ook hij toe:

> Hoe kostbaar zijt ge schoon ge niet bestaat.
> Het is toch zo dat daar we ons moeizaam winden
> Door 't vele schone dat nochtans vergaat,
> De droom verschijnt als dat wat waarlijk leeft.

In *De Ring van Leed en Geluk* heette het eerste gedicht *Het Bergland*[3]. Dit verbeeldde de afwisseling van ‘inspanning en verneedring’ als een klimmen en dalen in de bergen, en drukte een terugverlangen daarnaar uit. Hierop komt in onze bundel *Nog eens het Bergland* terug, dat behalve de vreugde van het stijgen, ook die van het dalen en zelfs van ‘het blijven Op effen vlakte’ erkent. Het spreekt van schaamte ‘dat het leed mij dwong tot schrijven’, maar ook van dankbaarheid om die onderwerping door het leed, daar de dichter anders ware gestorven zonder de wonderen te kennen

1) *De Beweging*, 13de jg., 3de deel (Aug. 1917), 145 volg.
2) *Aldaar*, 147.
3) *Oorspr. Dichtw.* II, 425.

die ik sedert
Uw overwinning eerst volkomen weet[4].

4) Klemtoon op ‘weet’; ‘volkomen’ is bijwoord en betekent: ten volle.

Of deze drie gedichten terecht in de reeks *Beperkingen* zijn opgenomen, dan wel beter, op de wijze van het *Titelgedicht*, er aan vooraf hadden kunnen gaan, zullen wij pas later kunnen beoordelen.

Leest men nu eerst *De Genius* en *Het Verborgen Vuur*, dan wordt men gewaar hoe in het eerste de dichter zich zélf ondergeschikt ziet aan de taal, maar de lézers weer aan zijn (niet speciaal Verwey's) poëzie, waardoor deze zegening, de Taal, de mensheid in alle ellende kan blijven verheffen, terwijl *Het Verborgen Vuur* het onpeilbare innerlijkste leven van de dichter voorstelt, slechts kenbaar aan de schaduwen die het werpt 'Op 't effen doek Van uw verbeelding.' In beide gedichten het probleem van het dichterschap, waarbij het dichten een intermediair is tussen het onkenbare en het mensdom[1)].

De volgende twee, *De Bliksem* en *Eroos*, spreken beide van een plotselinge ontlading, met langdurige consequenties: na de ene bliksemstraal is het onweer voorbij maar stroomt de regen, na de paring zullen aldoor meer nazaten 'Iets van mij, van mij het beste' in zich dragen. Aansluiting bij de voorafgaande twee gedichten kan men vinden: voor wat *De Genius* betreft, in het als een zegen zich verspreidende water (in *Eroos*: het zaad), voor wat *Het Verborgen Vuur* aangaat, in het verlichten van de omgeving door dat vuur resp. het weerlicht, en het projecteren van het innerlijk door hetzelfde vuur resp. de teeldrift.

Jonge Speler en *Ik in mijn Jeugd* betreffen niet zozeer de verkondigende, maar vooral de technische zijde van het dichterschap: het eerste verwijt een jonger dichtergeslacht dat het de vormen van zijn voorgangers halfslachtig overneemt, het tweede stelt daar Verwey's scholing tegenover. Deze twee gedichten beheerst wel zeer duidelijk de gedachte, in het titelgedicht uitgesproken, dat pas de beperking van de vrijheid, schoonheid mogelijk maakt. Hetzelfde denkbeeld is in *De Genius* aan te wijzen in de woorden dat de paradijsvloek

> Een zegen zijn zou, onmiskenbrer dan hun Val,

en nog sterker in het begin van dat gedicht, dat uitdrukt dat de dichter zich de voor en na hem bestaande, bovenpersoonlijke taal moet eigen maken om dichter, uitspreker van zichzelf te kunnen zijn. Volgens *Het Verborgen Vuur* beantwoordt de dichterlijke uiting,

> De schaduw die dit brandend vuur
> Werpt door mijn zichtbare natuur,

slechts gebrekkig aan het innerlijke leven: ook hier een beperking, zonder welke echter ieder kennis nemen van dat leven uitgesloten zou zijn.

De Wimpel en de meeste sonnetvormige strofen van *De Nieuwe Straat* liggen in de sfeer van de staatkunde. Op nationale gedenkdagen, heet het ongeveer in het eerste, vlagde ik toch al zelden, maar de wímpel hijs ik alleen, nu het eeuwfeest van Willem van Oranje wordt gevierd. Op een wijze, geheel passend in het verband van de reeks *Beperkingen*, karakteriseert Verwey de grootheid van de Prins:

1) Dat in dergelijke gevallen Verwey met 'dichten' niet uitsluitend het maken van verzen bedoelt, is reeds betoogd door Van Eyck, *De Gids*, 1924, 1ste deel, 113 volgg.

Dit is waarlijke grootheid: niet meteoorlijk
Schieten door 't ruim, een kern en een staart, ongebonden,
Aanstonds vergaand en verspattend in eindloze ruimten,
Maar, gebonden aan 't strenge geheel, en wetmatig,
Toch door zijn macht de wentling mee te bepalen
Van de gesternten, geschikt in wiskunstge figuren.

De Nieuwe Straat richt zich tegen de kunstmátige begrenzing, om het even of die zich uit in de vorm van aanleg van een rechte, moderne weg waar eerst 'Het groenomrande slingerpad' liep, dan wel herkende wordt in de politieke eenzijdigheden van chauvinisme, communisme en nationaalsocialisme. Weer prijst de dichter de 'dubbeldrift' van vrijheid en gebondenheid, die wij als motief in het *Titelgedicht* hebben leren kennen:

Mijn hand houdt in haar éne greep
De voortgang en de weerkeer vast,
Mijn oog aanschouwt geen rechte streep
Waar het geen ronde in ondertast.

Zijn oude vriend Bolland zou met voldoening gelezen hebben, dat de dichter die eenzijdigheden toch als voorwaarde beschouwt voor een toekomstige synthese; tot Rusland en Duitsland heet het:

Storm voort, strijd voort, ik zie eerlang
Na wat nu scheidt een beter staat,
Een bond waarin gij ondergaat
En opleeft met verhoogde drang.

Het slotgedicht van de reeks, *Het Kluwen van de Wereld*, staat niet in een bepaalde relatie tot een der voorafgaande, die bovendien, gelijk wij gezien hebben, na het inleidende drietal twee aan twee te groeperen waren. Nog in een ander opzicht is het iets afzonderlijks: het is het enige, - alweer behalve de drie *Tijdens de Avondrust*, - dat in het *Titelgedicht* wordt aangeduid. Niet toevallig zal het een hoekplaats in de reeks innemen; men overdrijft niet, als men het kluizenaarschap, zoals het hier uitgebeeld is, een dergelijke plaats in het leven van Verwey toekent als het landjonkerschap inneemt in dat van Potgieter[1]. - De zoeker, die in *Het Kluwen van de Wereld* zijn toevlucht leert nemen tot de wijze kluizenaar, heeft een verkeerd centrum voor zijn levensbeschouwing gekozen; zijn raadsman wijst hem, dat de sterren en zijn eigen hart het blijvende uitmaken: zich daaraan bindend, is men vrij, volgt uit de combinatie van dit met het *Titelgedicht*. De zinrijkheid van de verbinding van de diepste fundamenten met de sterren, had Verwey reeds uitgesproken in *Dombouw*, een gedicht uit *De Kristaltwijg*[2], en waarschijnlijk kort tevoren had hij de herinnering daaraan juist vernieuwd[3].

De eerste reeks is hiermee ten einde en ons rest de taak, haar vlechtwerk te overzien, eerst met behulp van het motto, dat evenals die der beide andere reeksen ontleend is aan de *Ethica* van Spinoza: 'De geest kent zichzelf slechts, voorzover hij de voorstellingen der aandoeningen van het lichaam waarneemt' (lib. II, prop. XXIII). Bepaald toepasselijk is dit motto alleen op *Het Verborgen Vuur*, dat immers uitspreekt dat het innerlijk van de dichter slechts zeer gebrekkig uit zijn uitingen is

1) Verg. *Verwey en het Kluizenaarschap, N. Tg.* XLI, 119-121, waarin ik verzuimd heb, naar de figuur van Wordsworth te verwijzen.
2) *Oorspr. Dichtw.* I, 422.
3) *Mijn Verh. tot Stefan George*, 44.

te kennen, en op *Eroos*, waarin de melaatse klaagt, dat in geen nageslacht het ‘beeld’ verwerkelijkt zal zijn, dat

> zweeft voor mijn ogen
> En in spiegels, voor en achter,
> Weergekaatst, verhonderdvoudigd,

maar in verwijderd verband er mee staan ook de gedichten die het duidelijkst op de dichterlijke uiting betrekking hebben: *De Genius, Jonge Speler* en *Ik in mijn Jeugd*.

Vervolgens nemen we de woorden uit het *Titelgedicht* te baat, die ik reeds heb aangehaald:

> Mijn vrijheid voegde zich naar haar beperking
> En vond die schoon.

Reeds enige malen is bij een gedicht deze gedachte gesignaleerd en men zou kunnen zeggen, dat, op *De Bliksem* na, alle gedichten in de reeks hierdoor verbonden worden, met uitzondering van de groep *Tijdens de Avondrust*.

Ik durf op deze gronden de volgende slotsom trekken: de eerste drie gedichten van de reeks *Beperkingen* maken geen deel van de reeks uit, wel van de bundel; de titel van de reeks is veel toepasselijker dan het motto, evenwel met dien verstande dat een gedicht (nl. *De Bliksem*) in de structuur, grotendeels op paren gedichten berustende, onmisbaar kan zijn en toch niet direct te rangschikken onder de gemeenschappelijke titel; de twee gedichten met staatkundige inhoud komen na de tweetallen die op het dichterschap betrekking hebben; van vormgeving of creativiteit spreken alle paren; het slotgedicht *Het Kluwen van de Wereld* neemt in de structuur een bijzondere plaats in en is verbonden met het *Titelgedicht* en daardoor met de titel van de hele bundel.

II.

Toen in December 1933 Stefan George stierf, had Verwey juist zijn herinneringen aan hem te boek gesteld op een wijze, die hij ook na dat overlijden verantwoord vond[1)]. Het is niet te verwonderen, dat de gedichten, waarin hij het gevoelscontact met de gestorven vriend zocht te herstellen, naar hun gedachteninhoud nauw aansluiten bij dat boekje, vooral bij zulke passages, waarin hij het karakter van hun relatie of wel het verschil tussen beider persoonlijkheid trachtte te bepalen. Die gedichten, die de reeks *Bij de Dood van een Vriend* vormen, komen nu ter sprake.

De reeks is drieledig. Eerst komen vier gelijkvormige, rijmloze clausen, woord en weerwoord van dichter en gestorvene behelzend en samen getiteld *De Boodschap*; dan de twaalf *Liederen van Laatste Verstaan*, elk van drie vierregelige strofen; eindelijk *George's Laatste Bezoek aan Bingen*, in hexameters.

De Boodschap ontleent zijn opschrift aan de opdracht, die de dichter aan de gestorvene geeft:

1) *Mijn Verh. tot Stefan George*, 5.

Ik bid u, als ge in de allerhoogste sfeer
Spinoza vindt, dat hem groet en zegt:
Uw vriend, mijn vriend, die nog op aarde woont,
Roept daaglijks om uw sterkende invloed: red hem
Van de betreklijkheid,....
..... Maak hemzelf
Helzichtig, in zover 't zijn stof gedoogt.

Dat bidden om ‘helzichtigheid’ zal het motto van de reeks hebben bepaald: ‘Van niets weten wij zeker dat het goed is, behalve van wat waarlijk tot begrip leidt’ (*Eth.*, lib. IV, prop. XXVII, demonstr.). Evenals het vorige motto heeft ook dit slechts betrekking op een enkel moment uit de reeks. Het is vreemd, dat de dichter in de laatst aangehaalde regel met de strekking van dat vorige motto in conflict komt. Men zou bijna geloven, dat Verwey het lichamelijke geen voorwaarde, maar belemmering voor het menselijke kennen vindt, zoals Kant de ‘leichte Taube’ laat veronderstellen dat ze beter zou kunnen vliegen in het luchtledig[1)]!

Noemt Verwey uit zijn eigen naam ‘het Andre’ het ruimtelijke leven, waarvan de dood zijn vriend reeds heeft bevrijd, hij laat in het tweede gedeelte van *De Boodschap* George antwoorden:

't Andre was alleen
De chaos, 't niet doordrongne door mijn licht.

Juist het zintuiglijke, aardse bestaan was voor George het enige leven, hij

Kende geen waarheid dan die 't zintuig zag.

De dichter vat in zijn ‘weerwoord’ de tegenstelling tussen beider opvatting van het leven-na-de-dood samen in de woorden ‘geest’ en ‘schim’, en verzoent die door het woord dat de gestorvene eerst had gebruikt: ‘gestalte’. Een zelfde aansluiting bij traditionele voorstellingen, als ons zoëven trof toen wij de dichter op een gezuiverd denken zonder lichaam hoorden zinspelen, vertoont zich hier in de schets van het hiernamaals:

De schimmen strijden in hun poel, de zaalgen
Zijn onaantastbaar, en wij denken hen
Op groene vloeren[2)] in bemind verkeer.

Pas in het vierde en laatste gedeelte van *De Boodschap* wordt duidelijk, dat het gedicht ironisch is, en daarmee, dat wij die voorstelling van hel en hemel met een korrel zout mogen nemen. De dialoog blijkt geheel subjectief bedoeld, de gestorvene erkent dat hij slechts is, wat de levende wil dat hij is:

Gij mensen dwingt ons zaalgen zó te zijn
Als gij ons zien wilt.

Zo wordt de portee van het gedicht in hoofdzaak, dat de dichter in zijn verbeeldingshemel de gestorven vriend inlijft naast Spinoza, Verwey's ‘Heilige Benedictus’[3)]:

Als gij nu opziet ziet ge ons naast elkaar
En weet dan dat uw roepen wordt verhoord.

1) *Kritik der Reinen Vernunft*, 1ste druk, 5; 2de druk, 8.
2) Hd. Fluren: velden.
3) *Het Lijden aan de Tijd* (Santpoort 1936), 12.

De groep *Liederen van Laatste Verstaan* is met grote toewijding en scherpzinnigheid door Vestdijk geanalyseerd, maar zijn pionierswerk laat nog wel gelegenheid voor aanvulling. Hij vindt zijn interpretatie van de eerste gedichten onbevredigend[1], en terecht. Dat komt doordat hij meent, dat de toegesprokene in *1: Zeegezang* de zee is. Het is, als in de hele groep, Stefan George.

> Uw zacht gezang[2] - het kwam zo vaak
> Nadat uw storm zich had gelegd.

Was het juist het beste wat ge kondt, vraagt de dichter, 'Of was er ebbe en zwakheid in'? Ver van zijn vriend, moest hij diens gedichten horen zonder de oorspronkelijke stem, en nu na zijn dood, gaat hij met dat lezen, dat eigenlijk een surrogaat is, door, en vindt nog het bevredigende oordeel over die poëzie niet:

> Dat nog ik in die tweestrijd hang
> En met een schelp mijn oor bevreê
> Bewijst wel dat ik uw gezang
> Grondloos beminnen moet, mijn zee.

Veel hartstochtelijker is *2: De Stem*, een uiting van wroeging. De dichter, gefolterd door

> De schuld van 't nooit genoeg verstaan,

is niets meer dan een stem, die verlangend roept tot de gestorvene:

> Ik zoek u, ik ontbeer u zo
> En de echo enkel antwoordt mij.

Toch lijkt er soms een hersteld contact te zijn (slot van *2*), en dan kan de dichter weer van 'Wij' spreken, met welk woordje iedere strofe van *3: Op Maten* begint. Wij dichters, heet het daar, mogen ons niet laten verleiden door het theoretische, dat boven ons, of het practische, dat beneden ons zijn storende invloed laat gelden; aan niets anders mogen wij 'zorglijke aandacht wijden', dan aan onze 'maten', 'dat open wieglend web':

> Aan 't mazenweefsel dat ons veilig draagt.

Vandaar de *Lokroep* (*4*) naar de kern van het dichterschap, 'de verborgen bronnen Van 't geluid', waar niets relatief is[3]:

> En geen beeld dat zich met beeld wil meten
> Heeft daar macht.

De schoonheid, waaraan ook de dichter zich gewijd heeft, baart de vormdrift. Vandaar *5: Venus en Eneas*. Naar zijn doel strevende, vernietigt die drift wat in zijn weg staat. Zo breekt en bouwt de poëzie een verbeeldingswereld (*6: Muren en Graven*): de dichter staat verwonderd over de waarheid van de mythe.

> Ik weet: Amfions lier deed Thebe rijzen,
> Jericho's muren vielen voor de wijzen
> Door 't godlijk volk op de bazuin gespeeld.

1) *Albert Verwey en de Idee*, 171.
2) *Verg. Mijn Verh. tot Stefan George*, 85: 'Hun zachte gezang'.
3) Deze interpretatie van de volgende aanhaling geef ik graag voor een betere.

Ook het dichten van de beide vrienden heeft steden, - laat ons zeggen: vormen van geestelijk leven, - gebouwd en gesloopt; niet alleen gesloopt, zoals Vestdijk meent[1].

Alweer vormt het slot van dit gedicht de overgang naar *7: Gevonden*. Als 'Wij beiden', zoals het dichterpaar reeds in *Het Blank Heelal* heet[2], begraven zullen zijn, zullen wij dat zelfde éne geluid, de oerstem van ons beider dichterschap horen. En nu, vraagt de dichter zich af in *7: Gevonden*, heb ik nu gevonden wat ons vereent:

> De zeebries samen met de zoele winden?

Ja, nu ge dood zijt:

> Nu is het stil omdat ge zijt gestorven
> En in die stilte heb ik het verworven:
> Het denken, en het horen, en het zien
> Van u geheel, en 't zeggen bovendien.

Zo zullen ook anderen eenmaal het gemeenschappelijke in ons beiden zien, zegt *8: Twee en Een*.

> Laat het zo zijn: door alle tijden strijden
> Wij met elkaar.
> U zullen de enen ginds een altaar wijden,
> Mij de andren daar.
>
> Maar als de rook weerzijdig opwaarts wiegelt,
> Rein en alleen,
> Worden twee zuilen, door één blauw bespiegeld,
> Onscheidbaar één.

De voorrede van *Mijn Verhouding tot Stefan George* zegt het uiteraard wetenschappelijker: 'Historisch is (de uitbeelding van onze betrekking), als de voorstelling van een faze die is voorbijgegaan: een ontmoeting van twee dichterlevens. Maar ideëel is ze, als een ontmoeting van twee denkbeelden, die nooit zonder elkaar zullen zijn'. Het is duidelijk, dat deze gedachte, geformuleerd kort na de dood van George, maar natuurlijk neerslag van jarenlang bespiegelen van beider vriendschap, beeld is geworden in het geciteerde gedicht.

Toch moet de dichter na dat 'Onscheidbaar één' een voorbehoud maken: er is verschil (*9: Mijn Koning*)[3]. 'Wie wist zich zo Van andren aftegrenzen?' Al wat George op Verwey voor had, wordt hier opeengestapeld in vijf retorische vragen. In het proza van *Mijn Verhouding tot Stefan George* had hij het meest frappante al uitgedrukt: 'Zijn beste gedichten kwamen voort uit een strenge voornaamheid waarmede hij de dingenwereld op een afstand hield, die ik juist liefhad en waarmee ik vertrouwelijk was'[4]. 'Hij mocht met allen (nl. zijn vrienden) meegaan in hun zwerftochten en dwalingen[5], hij deed het nooit verder dan noodig was om ze te beleven en uit te beelden. Zijn oordeel werd niet aangetast en hoewel in hem opgenomen, stonden alle gebeurtenissen in zekere zin

1) *Albert Verwey en de Idee*, 173.
2) *Oorspr. Dichtw.* I, 593.
3) Het is niet duidelijk, hoe Vestdijk zich de groep denkt zónder deze voortzetting (*Albert Verwey en de Idee*, 174).
4) *Mijn Verh. tot Stefan George*, 20.
5) Ongeveer: dooltochten, in geestelijke zin.

buiten hem'[1]. 'Dat wat buiten hem was zou hij willen loochenen'[2].

Daartegenover stelt Verwey een karakteristiek van zichzelf in *10: Het Andre*, als van iemand die juist zoveel mogelijk van de wereld en het leven in zich opnam. Ook hier zijn de aangehaalde mémoires te vergelijken: 'Ik had gezegd: Wat ik liefheb, gaat in me over. Ik word het zelf'[3]. 'Al onze gesprekken komen neer op dat eene kleine versje in de *Dagen en Daden*, waar ik u de Koning en mij de Vriend noem'[4]. Reeds in *De Boodschap* had hij zich voor zijn vriend verheugd omdat die nu vrij was, 'vrij van het storende Andre', en hem laten antwoorden: het Andere was alleen wat niet door mijn licht doordrongen was. Nu contrasteert hij zichzelf met de gestalte uit *Mijn Koning*:

> Ik ben een Vriend. Ik nam voor mij
> Als het mij toegemeten deel
> Al wat ik liefhad....
>
> Ik leef in 't Andre en 't Andre in mij.
> Ik ben niet in omsloten lijn.

Evenals *5* en *6, 7* en *8*, en *9* en *10*, horen ook *11: Orfeus* en *12: Het Lichtfeest* bij elkaar. Nu, na Aeneas, Amphion, Jericho, is het de mythe van Orpheus die bewaarheid wordt: de zang bezweert de gestalte van de gestorvene uit het graf in het 'lichtfeest', onafhankelijk, - als eenmaal het gedicht bestaat, - van leven of dood van de zanger. Zo zullen 'Wij Beiden' gelijk het gedicht uit *Het Blank Heelal* eindigde, 'saam zijn langer dan een dag'[5].

Ook deze reeks wordt besloten door een alleenstaand gedicht. Dat *George's Laatste Bezoek aan Bingen* in hexameters is geschreven, kan in verband staan met George's verzuchting 'Hellas' om zijn onbereikbaar gebleven jeugdideaal:

> Waar was het Hellas dat ge eens gedroomd hadt te stichten in
> Duitsland?

Misschien zijn ook de volgende verzen van bijzondere betekenis:

> Ondergegaan in de diep verborgne, de toekomst van eeuwen,
> Toch niet dood. In uw hart lag het veilig begraven.

Het kan wel een té kronkelige redenering zijn, maar ik houd het niet voor toevallig, dat dit gedicht, dat in zijn reeks op dezelfde plaats staat als *Het Kluwen van de Wereld* in de zijne, deze gedachte bevat. *Het Kluwen van de Wereld* is nl. nauw verwant aan de scène uit *Jacoba van Beieren*, waar de gravin raad vraagt aan een kluizenaar[6], en deze uitspreekt dat een mislukt streven later door anderen wordt verwezenlijkt. Ik kan geen betere verklaring vinden voor de slotplaats van dit gedicht, dat immers ook éerder in de reeks had kunnen staan.

Over de titel van de reeks hoeft niet gediscuteerd te worden. Het motto ziet, gelijk gezegd, slechts op het begin van *De Boodschap*, tenzij men ook het 'laatste verstaan' als een 'kennen' wil opvatten.

1) *A.w.*, 46.
2) *A.w.*, 56.
3) *A.w.*, 55.
4) *A.w.*, 68. Het gedichtje is *Zang, Oorspronk. Dichtw.* I, 368.
5) Verg. *Mijn Verh. tot Stefan George*, 55.
6) *Oorspr. Dichtw.* I, 491. Verg. *N. Tg.* XLI, 120.

III.

De reeks *Triomfen* bevat nu eens geen enkel gedicht, dat niet duidelijk onder die titel valt. In *Joden* zien de ballingen hun ellende sub specie der gewijde historie: op een station leest een eenvoudige Joodse marskramer een Hebreeuws geschrift en spreekt even later met een andere Jood over ‘Egypteland’. In *Ik Gedenk Hen* blijkt het onbeduidende, mens of dier of plant of voorwerp, over zijn vergankelijkheid te kunnen triomferen doordat de dichter het herdenkt. Het tamelijk bijkomstige verband tussen *Ik Gedenk Hen* en *Altijd het Eerste* is het dichterschap, dat tussen *Altijd het Eerste* en *De Weg* is minder bijkomstig. De dichter, zegt het ene gedicht, zoekt altijd naar h e t gedicht, het ideale, en dat is altijd het vólgende; men zoekt altijd een weg ‘buiten de wegen’, heet het in het andere, een ideale maar toch zo vertrouwde weg, en men hervindt hem, maar onder ‘een ander licht’, men ziet hem met nieuwe ogen. De triomf van het bereiken is dus in *Altijd het Eerste* uitgesteld tot *De Weg*. Opmerking verdient, dat de slotregels van De Weg aanknopen bij *Nog Eens het Bergland* uit het begin van de bundel:

> Dan wist ik toch dat onvermoed
> Hervinden zoeter[1)] dan genot,
> En vreugde die het leed vergoedt
> Beter is dan een leedloos lot.

Men gaat zich nu afvragen, of er misschien ook een speciaal verband is tussen *De Droom van Aart van der Leeuw* en de hiernamaals-gedichten van de tweede reeks! Tussen *Vriendelijke Ogen* evenwel, het overblijvende gedicht van de openingsgroep, en de reeks *Beperkingen*, is met de beste wil niets van dien aard te ontdekken; het is ook, anders dan de beide andere van de groep *Tijdens de Avondrust*, uit een concreet voorval ontstaan, zoals bevestigd wordt door de vijfde regel van het *Titelgedicht*. Een verband als ik hier tracht te suggereren, zal inmiddels de dichter wel niet bedoeld hebben; anders had hij *Tijdens de Avondrust* niet in de reeks *Beperkingen* opgenomen, maar vooraf laten gaan.

In *Het Speeltuig* is de triomf, wat de beide voorafgaande gedichten wel veronderstellen maar niet uitspreken, slechts mogelijk door goddelijke genade, door onderwerping aan hoger macht. Men hoeft niet lang naar verband met het slot van het *Titelgedicht* te zoeken, als men de tweede helft van *Het Speeltuig* leest, die begint met de strofe:

> Onverbidbre! ik dacht u soms te ontkomen,
> Vrij te zijn, naar menselijke lust
> Her en der te gaan, in doelloos dromen
> Te genieten van mijn rust.

Het sonnet *Devotio Moderna* heeft evenals *Het Speeltuig* betrekking op de onderwerping aan een goddelijk ideaal: ‘die stille vromen’ volgden in alle nederigheid Christus na,

> Maar door die scholing groeide in hen de kracht
> Om na het kleinste 't grootre te beginnen.

Zij verwinnen ‘de Wereld’:

> Die straalde als nieuw-geborene Natuur.

1) Versta: zoeter is.

Dit beeld van het lankzaam-aan wassende kleine, dat eindelijk triomfeert, ligt ten grondslag aan de groep van vijf gedichten die nu volgt: *In het Uur van de Wending*.

Het eerste er van, *1: Op een Duintop*, herinnert sterk aan bepaalde gedichten uit de bundel *De Weg van het Licht*, die van het aanbreken van een nieuw tijdperk spreken. Het even haperen van het klokgetik 's nachts,

> Om zijn gang dan krachtger te hernemen.

schijnt de dichter een symbool toe, zoals hij ook een symbool ziet in de zee, die geen grenzen kent, die in contact staat met alle delen der aarde. 'De aard wordt straks één'[1]: het is altijd een lievelingsdenkbeeld van Verwey geweest, te vinden in *Het Zwaardjaar*, in het losse gedicht uit zijn Leidse tijd *De Ware Staat*[2], en elders. In de onderhavige groep is het 'schijnbaar kleine, tot triomf gebracht' na onzichtbare voorbereiding, in telkens andere gedaante verscholen. In *2: Bolletuinen* zijn het

> in 't zand verborgen
> De bollen voor een nieuw seizoen.

Daartegenover wordt het nieuwe als bedréiging gezien in *3: Spelevaren*, waar ''t vaarvolk onder witte tenten' niets merkt van de zeemonsters die in de diepte rondzwemmen

> En hebben elk hun eigen doel.

In *4: Dijkbreuk* ondermijnt het water de dijk, die tegen de 'machtige aandrang' van de rivier wel bestand zou zijn,

> Maar 't perst en gromt en graaft zich eigen wegen
> En holt die uit.
> Daar zijpt het door, daar heeft het lucht gekregen
> En fluit en spuit.

Sterk wordt men hier weer herinnerd aan *De Weg van het Licht*, en wel aan het openingsgedicht *De Bevrijding*, waar het ondergrondse water, symbool van het instinct, zoekt[3]

> De kortste wegen buitenom 't verstand.

In het afsluitende gedicht van de groep, *5: Horeb*, is het opstijgende, min of meer verrassend, de dichter zelf, die door het wegvallen van lasten een hoogte kan bereiken die 'openst uitzicht' geeft en waar Mozes Gods wet is geopenbaard, d.w.z. waar God zich de dichter kan openbaren.

In veel serener stemming bevat *Dubbel Verweer I* iets overeenkomstigs: als de dichter 'Van wens en wil En weelde' is gereinigd, ligt hij als 'Een spieglend meer' open om de hemel te weerkaatsen, hem (als regen) te drinken en er (verdampend) in op te gaan.

Het verband van *Dubbel Verweer II* met wat voorafgegaan is, ligt minder voor de hand dan we gewend zijn. Beide gedichtjes zijn blijkbaar antwoorden op verwijten; het ene luidende dat de dichter zijn poging tot askese (het kluizenaarschap!) overschat, het andere dat hij 'schone

1) Aanhef van het opschrift aan de Damrakzijde van de Beurs: *Oorspr. Dichtw.* II, 734.
2) *Oorspr. Dichtw.* II, 557.
3) *Oorspr. Dichtw.* II, 170.

woorden' en 'fier gebaar' onredelijk bewondert. Deze dingen evenwel, die hem 'diep bekoorden', zijn afhankelijk, naar hij zegt, als de schoonheid van irissen, van 'warme stralen En donkre gronden'. Dus ook hier iets, dat uit het verborgene aan het licht dringt, triomferende door zich te openbaren.

Het Lied van Elk begint met een verheerlijking van het gevoel, een individu te zijn:

> Niet dat ik zus ben of zo,
> Maar alleen dat ik me ken
> Als mezelf:

welk gevoel echter gepaard gaat met de behoefte aan contact met andere individuen:

> Hoe ik de tralies ruk,
> Uitzie en speur
> Of door een scheur
> Van de uwe[1] mij 't zien geluk[2]!

Als dit gevoel wederkerig is, moet er een weg te vinden zijn om over dit gescheiden, dit gevangen zijn te zegevieren, besluit het gedicht; de paradox aan het slot kan moeilijk anders dan als een wens opgevat worden:

> Samen vinden wij dan,
> Enkel en bei,
> Gevangen en vrij,
> Dat wat niet kan toch kan.

Het is dat tweede element van *Het Lied van Elk*, het geloof in contact, dat wij in het slotgedicht *De Bekoring* terugvinden. Nu herkennen wij de 'vriend' uit de tweede reeks:

> Met plant en dier was ik altoos gemeenzaam,
> Mij gelijk hen doortrokken warmte en licht,
> Zij gelijk ik in diepste wezen eenzaam
> Zochten elkaar en volgden drift en plicht.

Ook ten aanzien van het leven van de dichter is *De Bekoring* retrospectief; met de herinneringen aan eerder geplaatste gedichten, bijv. die aan *Nog eens het Bergland* in de eerste strofe:

> Ik die toch daaglijks bad - en vond verhoring
> Bij u - om vreugde die uw leed bedwong,

geeft dat er het karakter van slotgedicht aan. De kerngedachte is dat het kunstwerk als menselijk geestesproduct geringe waarde heeft, maar dat het zijn bekoring pas oefent door een natuurlijke, zelfs dierlijke ontroering:

> niet enkel
> Het stralend kunstwerk dat de zin verbaast,
> Kristal dat ik met kunstige dauw besprenkel,
> Maar ook een bloem waar ware dauw om waast.
>
> Zoete bekoring die het hart doet kloppen
> Doordringt de geest en stort in 't zingend werk
> Haar adem uit in glinsterende droppen

1) Uw gevangenis nl.
2) Aanvoegende wijs.

Van tranen, die ik aan mijn oog bemerk.

De verbeelding is meer dan de geest; de verbeeldingsmens schept zijn eigen wereld en beeldt die af in de kunst. Geen ‘kunstige dauw’, zelfs geen tranen, maar zijn eigen bloeddroppels glinsteren daarin en weerkaatsen die droomwereld. Zo laat de dichter zijn ‘hartbloed’ na in zijn werk, zijn ware ‘Lijf’, dat ‘niet zal sterven’.

Een slotgedicht, inderdaad, niet van een dichtbundel, maar van heel een dichterlijk levenswerk. De enige bundel die Verwey hierna voltooid heeft, is dan ook getiteld *In de Koorts van het Kortstondige*, alsof de dichter meer dan vroeger het gevoel had, dat de dood zijn werk ieder ogenblik kon komen onderbreken. Behoort *De Bekoring* ook tot de reeks *Triomfen*? Dat zou zelfs nog te weinig gezegd zijn. Wie bedenkt, hoezeer ‘Een op de onsterflijkheid gerichte wil’ de drijfkracht van dit dichterschap was, zal beseffen dat het overwinnen van de vergankelijkheid juist door het kunstwerk, de voornáamste triomf was die Verwey kon uitbeelden. Nu wordt ook duidelijk, hoezeer deze reeks een voortzetting van *Bij de Dood van een Vriend* is.

Het motto van de laatste reeks zou men kunnen vertalen: ‘Iedere voorstelling van onverschillig welk werkelijk bestaand afzonderlijk ding, impliceert noodzakelijk het eeuwige en oneindige wezen van God’ (*Eth.* lib. II, prop. XLV). Voor de toepassing op de behandelde gedichten moet men het vereenvoudigen tot: ‘Ook het onaanzienlijkste kan zich ontpoppen als iets goddelijks of eeuwigs’. Die vereenvoudiging is evenwel, in het verband van het betoog bij Spinoza, niet geoorloofd. Het verdient aantekening, dat Spinoza onmiddellijk vóór deze stelling bewijst, dat het in de aard der rede ligt, de dingen sub specie aeternitatis te beschouwen; iets dat vooral van toepassing schijnt te zijn op het eerste gedicht: *Joden*. In ieder geval mogen wij, evenals in de beide vorige gevallen, wel zeggen dat de titel een beter wegwijzer door de reeks is dan het motto.

Ik eindig met de titel van de bundel. Het ‘lachende raadsel’ is volgens het *Titelgedicht* de paradox:

> Dat schoonst en vrijst zijn wie het vastst gebonden
> De wereldwindingen ten einde gaan.

In I heb ik vastgesteld, dat deze gedachte terug te vinden is in *De Genius, Jonge Speler, Ik in mijn Jeugd, De Wimpel, De Nieuwe Straat* en *Het Kluwen van de Wereld*. Dat er in die reeks ook gedichten voorkomen waar dit niet voor geldt, hoeft ons niet te verontrusten. Juist als een bundel een hecht geheel uitmaakt, is een titel die slechts bepaalde momenten samenvat, voldoende. Deelt Verwey niet zelf mee, hoe hij de reekstitel *De Nieuwe Tuin* pas op voorstel van Stefan George aan de hele bundel gaf?[1)]. Het is hem, naar mijn bevinding, maar eens gelukt, een bundel een zodanige titel te geven dat het verband van alle gedichten er door gekarakteriseerd werd; ik bedoel *De Weg van het Licht*, met zijn aan Chr. Huygens ontleende, maar onvindbare zinspreuk[2)].

Kunnen wij ook *Bij de Dood van een Vriend* onder die noemer van schoonheid-en-vrijheid-door-gebondenheid brengen? Wel in 't algemeen, op deze grond, dat George een toonbeeld van zelftucht was; geen der gedichten in de reeks geeft er echter bijzonderlijk aanleiding toe.

1) *Mijn Verh. tot Stefan George*, 21.
2) Dr. J.A. Vollgraff te Leiden schrijft mij in een uitvoerige brief: ‘Ik meen wel te mogen zeggen dat de uitspraak *De Weg van het Licht is een opeenvolging van verbroken evenwichten* in dien vorm bij Huygens niet voorkomt.’

Bij de laatste reeks sprak ik van een triomf die alleen mogelijk was ‘door onderwerping aan hoger macht’. Voor de groep *In het Uur van de Wending* geldt deze formulering niet, evenmin voor het slotgedicht *De Bekoring*; de overige gedichten laten zich, aldus opgevat, in meerdere of mindere mate beschouwen als verbijzonderingen van de idee, aan het slot van het *Titelgedicht* uitgedrukt. De toepasselijkheid is hier echter minder manifest dan in *Beperkingen*.

Dit opstel is niet meer dan een begin, en wel in tweeërlei opzicht. Enerzijds moet op zijn minst het hele tweede deel van het *Oorspronkelijk Dichtwerk* met aandacht en geheugen voor details bestudeerd worden, anderzijds moge mijn onderzoek aanleiding zijn tot een litterair-critische studie, die onze ogen opent voor het schoons in *Het Lachende Raadsel*, dat naar mijn mening niet beperkt is tot de gedichten die Vestdijk prijst.

C.A. ZAALBERG.

Participia praeverbalia.

Een zeer productieve woordformatie is die van het type *gebekt, gemanteld, gebaard, getand, getiteld*, dat naar prefix en uitgang geheel het uitzien heeft van een regelmatig *ge*-participium, maar toch niet behoort bij een verbum *bekken, mantelen, baarden* enz. De mogelijkheid tot het maken van zulke woorden is haast onbeperkt, al doen sommige nieuwelingen op het eerste horen wat gedurfd en komisch aan, en al zijn ze ook veelal wat opzettelijk en komisch bedoeld, zoals *getogaad en gebeft, gejast en gedast*. Dit woordvormingstype is inderdaad een praktisch middel om een meer omslachtige constructie met voorzetsels of voegwoorden (het laatste b.v. bij *gegaffeld* ‘als een gaffel zich splitsend’, *getijgerd* ‘als een tijger gevlekt’, *gezaagd* ‘als een zaag getand’, *gelepeld* ‘als lepels in elkaar sluitend’) te vermijden, en een zodanige bepaling te concentreren tot een attributief of praedicatief adjectief.

In het *WNT.* IV, kol. 363 vlgg., een gedeelte dat al in de jaren zeventig van de vorige eeuw is tot stand gekomen, worden deze formaties vrij uitvoerig besproken. Ook bij Van Lessen, *Samengestelde Naamwoorden* 138, bij Schönfeld, *Hist. Gr.*^{2} 148, en bij De Vooys, *Nederl. Spraakk.* 215, komen ze ter sprake.

De Vooys wijst *t.a.p.* ook op soortgelijke woorden met *be*-, zoals *behuisd, bemiddeld, bespraakt*. Dat zijn gevestigde, vrij algemene woorden, zoals ook *befaamd, behaard, bejaard, beklant, bemost*. Er komen en kwamen er echter ook heel wat voor die meer de indruk maken van door de auteur naar de behoefte van het ogenblik gemaakt te zijn, en die aldus duidelijk de productiviteit van de formatie tonen, zoals *beborsteld, begrast, beinkt, beijzeld, bekiezeld, bemeeld, bestroopt* ‘met stroop bedekt of besmeerd’. Van *bekoust* en *bevleesd* geeft het *WNT.* voorbeelden, die aardig de parallelie tussen de *ge*- en de *be*-formaties laten zien, nl. *Twe fyne beenen, net bekouwst en gemuild* van H. van Halmael, en een dat nog minder dan het vorige de lezer in twijfel zou laten dat het op een vrouw betrekking heeft, ook al was het niet van Cats: *Van achter wel bevleest, van voren wel geborst*.

Kluyver, *WNT.* II, 1087, zet uiteen, hoe ‘transitieve werkwoorden met *be*- kunnen worden afgeleid van znw., en dan in 't algemeen beteekenen:

voorzien van datgene wat door het znw. wordt uitgedrukt'. Even lager in dezelfde kolom gaat hij aldus voort: 'Van sommige ww. bleef inzonderheid het verl. deelw. als bnw. in gebruik: verg. *bedeesd, begaafd,.... beschroomd, betraand,.... bevreesd* enz.. Ten gevolge daarvan werden bnw. in dien vorm rechtstreeks afgeleid van znw., zonder dat altijd een ww. voorafging: verg. *bebloosd, bedaagd, befaamd, begraasd, behaard, bejaard, beklant, bespraakt* enz.' En inderdaad zal niemand bij woorden als *behart* 'een hart, moed hebbende' (voorbeelden in het *WNT.* uit Hooft en Vondel) of *bewijfd* 'een vrouw hebbende, gehuwd' (Hooft) aan een *beharten* of *bewijven* denken. *Beharten* kwam vroeger wel voor, maar niet in een betekenis die *behart* als participium daarbij zou kunnen verklaren. Een oud voorbeeld van zulk een *be*-formatie rechtstreeks uit het substantief is *beambte*, het gesubstantiveerde adjectief *beambt* 'een ambt bekledende'.

Wij kunnen volledig instemmen met de uiteenzetting die Kluyver geeft van de wijze waarop dit belangrijke woordvormingsmiddel in het Nederlands zich heeft ontwikkeld, maar ons niettemin afvragen, of in de gevallen waar wèl een werkwoord naast de participiale formatie voorkomt, dit werkwoord inderdaad is voorafgegaan, dan wel opgekomen na wat we dan maar het participium zullen noemen, en dat pas een echt participium zou geworden zijn nadat de gewone verbale vormen waren ontstaan.

Er zijn feiten genoeg, zowel in het heden als in het verleden, die in veel gevallen prioriteit van de deelwoordformatie aannemelijk maken. Dat *be*-formaties, waarbij geen verbum voorafging, al vroeg voorkomen, is in het voorgaande nu en dan al gebleken. Voor de ouderdom van *bedaagd* zou misschien ook de *aa* kunnen pleiten, die het *WNT.* inderdaad uit een mnl. *bedaghet* verklaart. Men zou die *aa* ook voldoende verklaard kunnen achten uit het meervoudig begrip dat aan het grondwoord eigen is in *bedaagd*, tengevolge waarvan dan *dag* meervoudsvocalisme zou gekregen hebben, zoals men ook *daagje* verklaart als opgekomen te zijn in het meervoud *daagjes. Bedaagd* zou dan te vergelijken zijn met een *ge*formatie die bij Van der Noot voorkomt (*Bosken* I, II recto), nl. *ghegaet* 'met gaten', of ook met *bekinderd* 'kinderen hebbend'. Maar zulk een redenering past niet voor *begraasd* 'met gras begroeid', waar men eerder denkt aan een ww. *begrazen*. Slaat men echter dit woord in het *WNT.* op, dan vindt men slechts één voorbeeld, en wel van het participium *begraasd*. Het *WNT.* voegt toe: 'voornamelijk in het verl. deelw. *begraasd*, ... anders zeldzaam'. Het vermoeden ligt voor de hand dat eventuele zuiver verbale vormen van *begrazen* jonger zijn dan *begraasd*, terwijl we de *aa* van *begraasd* (tegenover het ontwijfelachtig rechtstreeks denominatieve *begrast*) zullen moeten beschouwen als opgekomen onder invloed van *grazen* naast *gras*. Evenzo is te beoordelen *beglaasd*, de enige vorm die het *WNT.* geeft van *beglazen*.

De prioriteit van het participium spreekt duidelijk bij *bemeeld*, waar het *WNT.* niets durft zeggen dan 'eigenlijk verl. deelw. van *bemelen*', dat blijkbaar niet is aangetroffen, en àls het nog eens gevonden wordt, zeker wel jonger mag geacht worden dan *bemeeld*. Interessant is ook de aarzeling van het *Woordenboek* bij *beschroomd*: 'waarschijnlijk is *beschroomd* het deelw. van een wederk. ww. *hem beschromen*, dat echter weinig of niet voorkomt'. Bij *bestarnen* constateert het: 'inzonderheid in het deelw. *bestarnd*', bij *bemost*: 'zelden vindt men naast *bemost* ook een ww. *bemossen*, met mos laten begroeien', waarmee dus de prioriteit van *bemost*

implicite wordt erkend, *Beringd* en *bepekeld* zijn lemmata zonder infinitief; van een *beringen*, dat wel voorkomt, is *beringd* niet het participium. *Bepeperen* verschijnt in de infinitiefvorm, maar het enige voorbeeld is het part. *bepeperd*. Bij *bekorreld* verwijst het *woordenboek* naar *korrel*, en hoewel de weetgierigheid van de lezer bij het art. *korrel*, dat ongeveer een halve eeuw jonger is dan het art. *bekorreld*, niet wordt bevredigd, mag veilig worden aangenomen dat de bewerker van laatstgenoemd artikel niet aan een verbum *bekorrelen* heeft gedacht. Bij (*bekwikt en*) *bestrikt* tekent het *Woordenboek* terecht aan: 'naar den vorm een verl. deelw., maar inderdaad rechtstreeks afgeleid van *Strik*'. *Bezweet* is minder gelukkig onder *bezweten* behandeld, hoewel van de betekenis, waarbij *bezweten* dan zou horen, vermeld wordt: 'altijd in het verl. deelw., dat als bnw. wordt gebruikt'. Bij *bemaagd* 'magen, bloedverwanten hebbende', dat als lemma voorkomt, maakt het *Woordenboek* aan het slot gewag van 'een zelden voorkomend ww. *bemagen*, waarvan *bemaagd* schijnbaar het verl. deelw. is'. Anders gezegd: een werkwoord *bemagen*, dat na en naar *bemaagd* is gevormd.

Het zou gemakkelijk zijn, deze reeks uit de rijke gegevens van het *WNT.* te verlengen. Ook zouden er aan toegevoegd kunnen worden de niet zeldzame gevallen waarin gewone verbale vormen wel voorkomen, maar onder de voorbeelden de participia de oudste zijn (zo o.a. bij *beklonteren* en *besluieren*). Een en ander geeft sterke steun aan de mening dat in het verleden niet zelden de rechtstreeks van het substantief afgeleide participiale formatie aan het verbum is voorafgegaan. Evenals wij dat in het heden of een binnen onze herinnering liggend verleden zien gebeuren, of ieder ogenblik kunnen verwachten. Niemand zal er zich over verbazen, als *beslikt* (dat in deze vorm, niet in de infinitief als lemma in het *WNT.* staat) leidt tot *Pas op dat je je broek niet beslikt* of *Je moet je niet zo beslikken*, en *bestroopt* tot *Je mag je pannekoek zo dik bestropen als je wilt*. En hoewel het *WNT.* al een *beklemtonend* heeft van Emants, schijnt het niet te gewaagd, aan te nemen dat in de taalkundige vakterminologie *beklemtoond* als purisme voor *geaccentueerd* eerder in gebruik is gekomen dan de eigenlijke verbale vormen.

Weinig aandacht is totnogtoe, zover ik weet, geschonken aan soortgelijke participiale formaties met *ont-*, die eveneens niet zelden praeverbaal zijn of nog nooit een verbum hebben doen ontstaan. Er staan in het *WNT.* enkele voorbeelden als *ontarmd* 'zonder armen', dat dan gequalificeerd wordt als 'eigenlijk het verl. deelw. van *ontarmen*', maar dit *ontarmen* is blijkbaar niet aangetroffen, evenmin als *ontbenen* bij *ontbeend*. Van *ontpronkt, ontpurperd, ontriemd, ontzorgd* geeft het *Woordenboek* alleen de deelwoordvorm. Verder komen er heel wat infinitieven als trefwoord voor, zoals *ontbosschen, ontstengelen, onttakken, ontvezelen, ontvruchten, ontwielen*, waarbij de voorbeelden alleen de deelwoordvorm hebben. Bij *ontvleezen* doet zich hetzelfde voor, en bij de betekenis 2, 'mager doen worden', staat uitdrukkelijk vermeld: 'meest in het verl. deelw. *ontvleesd*, als bnw. gebruikt'. Bij *ontschorsen* en *ontzielen* zijn juist de oudste voorbeelden deelwoorden. Aan deze feiten uit het verleden voeg ik een goed controleerbaar voorbeeld toe van de allerlaatste tijd, nl. *ontheemde* 'van zijn woonplaats verdrevene (door oorlogsgeweld, bezetting e.d.)'. Dat dit woord rechtstreeks van *heem* is gevormd, lijdt geen twijfel, maar evenmin is er twijfel aan dat het de aanleiding kan worden tot een normaal verbum *onthemen*. Overigens is dit voorbeeld

belangwekkend, omdat ineens het gesubstantiveerde participiale adjectief is gevormd. Daarmee zijn we nog zo ver mogelijk van het gewone verbale gebruik verwijderd. De stap is evenwel niet groot van het substantivische *ontheemde* tot een participium met een hulpwerkwoord, b.v. *er zijn door de draconische maatregelen van de bezetter veel mensen ontheemd*. En hiermee is de eerste schrede tot het normale verbaal gebruik gedaan. Wel kan het bij die eerste schrede blijven. zoals bij veel van de boven geciteerde *ont*-participia gebeurd is.

Er is reden tot terughoudendheid tegenover de term ‘aspect’ als benaming van een grammatische categorie in het Nederlands, omdat op goede gronden verdedigd kan worden dat het aspect niet met eigenlijke grammatische middelen wordt uitgedrukt. Maar men blijft op veilig terrein, zolang men ‘aspect’ gebruikt als een term van semantiek. Nu is het onmiskenbaar dat veel van de *be-* en de *ont*-werkwoorden, en ook veel verba met *ver-*, waarover straks nog, een handeling uitdrukken die een duidelijk resultaat, althans einde, vertoont. Bij zulke verba is er het eerst en het meest aanleiding om het perfectum, de tijdvorm van de voltooiing te gebruiken, en zo wordt het begrijpelijk dat zulke verba het eerst in participia met de hulpwerkwoorden *hebben* of *zijn* of *worden* opkomen, en niet zelden tot dat gebruik beperkt blijven.

Totnogtoe zagen we in de besproken denominatieve participia of verba nog geen voorbeelden van een adjectief als grondwoord. Er zijn er wel onder de *be*-woorden, zoals *bekoelen, benauwen, bevuilen*, maar er is geen reden om te veronderstellen dat deze infinitieven jonger zouden zijn dan het bijbehorend participium. Adjectiva als grondwoorden komen daarentegen veel voor bij de formaties met *ver-*, en daaronder zijn er verscheidene waarvan we met reden kunnen vermoeden dat de participiale formatie vooropgegaan is. De kostbare gegevens van het *WNT.* staan ons niet ten dienste om dit voor het verleden waarschijnlijk te maken. Maar ook dichtbij in de tijd zijn er wel voorbeelden aan te wijzen. Voorop plaats ik *verengeld* (J. Perk), ten bewijze dat participiale formaties met *ver-* ook wel van substantiva worden gemaakt. Blijkbaar is een dergelijke formatie *verketteld*, dat bij Koenen[21] zo als zuidnederlands opgegeven staat, omschreven als ‘in kettels’ (maar het art. *kettel*, waarnaar verwezen wordt, ontbreekt). Een gewoner woord is *verweesd*, dat zover ik weet nog niet tot algemeen gangbare zuiver verbale vormen van *verwezen* heeft geleid. Maar iets als *de kinderen verweesden al vroeg* is toch niet ondenkbaar, en een constructie met hulpwerkwoord en participium, zoals *de kinderen zijn al vroeg verweesd* zou nog minder vreemd aandoen, om de redenen die juist hierboven zijn uiteengezet. En het is wel zeer waarschijnlijk dat *vergeeld* ouder is dan *vergelen, vergrijsd* ouder dan *vergrijzen, verlekkerd* dan *verlekkeren, versloofd* dan *versloven, verslaafd* dan *verslaven, verjongd* dan *verjongen*, terwijl *verkikkerd* nog ternauwernood een verbum *verkikkeren* naast zich heeft. Ook is het vermoeden gewettigd dat de betrekkelijk jonge verba *verengelsen, verfransen, veramerikaansen* uitgegaan zijn van de participia *verengelst, verfranst* enz..

Dat zulke postparticipiale verba zo gemakkelijk aan te wijzen zijn met de prefixen *be-, ont-* en *ver-*, is niet te verwonderen. De gewone dienst van deze prefixen is het vormen van verba, en de stap van *verjongd* tot *verjongen* wordt te gemakkelijker gemaakt, omdat het participium niet door *ge-* van de andere verbale vormen is onderscheiden.

De stap tot het verbum is groter bij de formaties van het type *gebekt, gelaarsd*, die het uitgangspunt van dit opstel vormden. Toch is het wel aannemelijk dat *gegolfd* het opkomen van *golven* 'golvend maken' heeft bevorderd, en dat op dezelfde manier *groeven* na en naar *gegroefd* is opgekomen, en *peperen* in de zin van 'met scherpe, bijtende of erotische uitdrukkingen pikant maken' na *gepeperd*. Zo zal ook *maskeren* wel jonger zijn dan *gemaskerd*, al heeft Hooft er al een voorbeeld van.

Soms gaat ook een andere nominale formatie als juist de hier besproken participiale aan het verbum met *be-, ont-* of *ver-* vooraf. *Ontharing* kan men sedert decenniën lezen in advertenties van schoonheidssalons en schoonheidsmiddelen, terwijl een zuiver verbaal gebruik, b.v. *hier kunt U zich pijnloos laten ontharen*, en zelfs de constructie met hulpwerkwoord en participium als *bij ons wordt U pijnloos onthaard*, indien die al voorkomt, nog wat gedurfd is. Bij een woord als *ontharen*, dat een nogal discrete paramedische behandeling uitdrukt, kan het verloop van zaken te verklaren zijn uit een zekere voorkeur voor het vage, voorzichtiger aanduidende *-ing*-derivaat tegenover de brutere, meer directe verbale vormen. Niet geheel van dezelfde aard kunnen de overwegingen zijn, die gegolden hebben bij *ontbossing*, dat stellig ouder is dan *ontbossen*, of *ontwouding*, dat nog geen *ontwouden* het aanzijn heeft gegeven. Toch zijn *ontharing* en *ontbossing* wel enigszins te vergelijken. In min of meer abstracte beschouwingen kan de *-ing*-afleiding voorzien in de behoefte om het gebeuren aan te duiden zonder dat daarbij terstond aan een agens of een object wordt gedacht, dat zich bij zuiver verbaal gebruik al spoedig enigermate opdringt. In de inaugurele rede van Prof. H. Brugmans, *Het begrip 'peuple' bij Michelot en Péguy* (Groningen - Batavia, 1948), wordt op p. 14 gesproken van *een proces van verburgerlijking en ontpersoonlijking*. Licht zou de auteur het verbum *ontpersoonlijken*, met de eventuele persoonsvormen daarvan, nog niet aandurven.

Bemodderen 'met modder bevuilen' hoort tot die talrijke *be*-verba, waarvan het *WNT*. alleen voorbeelden met het deelwoord geeft. En het is niet gewaagd, aan te nemen dat Hildebrand, toen hij uit de diligence te D. 'daalde, tot groote bemoddering van dengenen die hem onmiddellijk volgde, en die niemand anders was dan zijn eigen cloak', dat *bemoddering* maakte van *modder* en niet van *bemodderen. Bebording* 'beplanking, dakbeschot' en *bebouting* 'de bouten van een schip' zijn *-ing*-afleidingen met concrete betekenis. Het laatste alleen leidt het *WNT*. van een verbum, 'van *bebouten*' af. Het ligt intussen voor de hand dat de Redactie noch *bebouten* noch *beborden* in haar materiaal heeft gevonden.

Koenen[21] geeft alleen *versobering*, nog niet *versoberen*. Daarmee is het op het ogenblik stellig al iets ten achter, maar ieder herinnert zich dat deze departementale bezuinigingsterm, in 1923 of wat later, het eerst is gebruikt als *-ing*-abstractum.

Utrecht, December 1948.
C.B. VAN HAERINGEN.

Het vierde deel der ‘Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden’.
De Letterkunde van Renaissance en Barok in de zeventiende eeuw, deel I, door Prof. Dr. G.A. van Es en Prof. Dr. G.S. Overdiep, met medewerking van Prof. Dr. J. Brouwer (Teulings' Uitgeversmij., L.C.G. Malmberg 's-Hertogenbosch; Standaard Boekhandel, Brussel).

Op het titelblad van het derde deel dezer nieuwe literatuurgeschiedenis (onder hoofdredactie van Prof. Dr. F.C. Baur te Gent) stond als verantwoordelijk redacteur nog Prof. Dr. G.S. Overdiep vermeld, ook al had door diens overlijden zijn leerling en opvolger Van Es de laatste hand aan het werk moeten leggen. Ditmaal echter valt uit de volgorde der namen af te leiden, dat de verantwoordelijkheid voor opzet en samenstelling in de eerste plaats bij Van Es berust; of wij het daaraan moeten toeschrijven, dat het aantal medewerkers van acht tot één is teruggebracht, valt niet na te gaan, maar in ieder geval komt dit de eenheid van het boek zeer ten goede. Zoals blijken zal, heb ik verschillende ernstige bezwaren[1)] tegen het resultaat van zijn arbeid, maar juist daarom stel ik er prijs op allereerst uiting te geven aan mijn oprechte eerbied voor de kunde en de werkkracht van mijn Groningse collega. Hij heeft een boek tot stand weten te brengen, waartegen men allerlei bedenkingen kan aanvoeren, maar dat opvalt door zijn originaliteit en dat in géén geval kan worden aangemerkt als onbelangrijk.

De opzet.

Blijkens het titelblad wordt ons hier van de letterkunde onzer zeventiende eeuw nog slechts ‘Deel I’ aangeboden. Nergens staat echter aangegeven, hoe en waar ongeveer de grens met het tweede deel (of komt er ook nog een derde?) is getrokken. Ongeveer 1650? Maar wanneer wij in de *Inhoud* naar een bevestiging voor dit voor de hand liggende vermoeden zoeken, blijkt al dadelijk heel de *Zuid*nederlandse letterkunde uit de eerste helft der zeventiende eeuw consequent buiten beschouwing te zijn gelaten: niet alleen het jaartal 1650, maar ook het onderscheid tussen Noord en Zuid is dus richtsnoer geweest. Wij betreuren dit, want daardoor wordt

1) Het ergerlijke aantal, soms zeer hinderlijke, drukfouten komt stellig niet voor rekening van Van Es. Maar het mag bij een boek als dit, dat pretendeert wetenschappelijk naslagwerk te zijn, toch niet voorkomen dat de argeloze lezer ten gevolge van onvoldoende correctie foutieve gegevens krijgt! Op pag. 164, noot 85, wordt F. den Eerzamen tot den Eenzamen; op pag. 167 verlaat Revius Deventer ‘eerst in 1641’ in plaats van 1642; op pag. 213 wordt Johan van Heemskerck in 1579 geboren, wat 1597 moet zijn; op pag. 254, noot 4, leze men in plaats van ‘blz. 23-24’ blz. 258-259; op pag. 257 wordt de K.B. nog ‘Nationale Bibliotheek’ genoemd; op pag. 267 wordt Breeroo's geboortejaar aangegeven als 1583 in plaats van 1585; op pag. 341 is de tweede regel van het eerste Hooftcitaat in betekenis volkomen gewijzigd doordat ‘Mins vermeugen’ er als ‘Mins vermengen’ staat afgedrukt; op pag. 402 zijn de voorletters van Donkersloot en Van Tricht niet correct. En dit alles is slechts een betrekkelijk willekeurige greep. Zo iets stemt onwillekeurig wantrouwend tegenover de gegevens, die men niet onmiddellijk kan controleren. - Is het ook een drukfout, wanneer de beschrijver van de overwintering op Nova Zembla op pag. 222 *Gerrit*, op pag. 228 *Willem* en op pag. 229 *Hendrik* wordt genoemd? En wanneer op pag. 213 Johan van Heemskerck tweemaal achtereen en op pag. 215 nog eenmaal *Jacob* heet?
Te betreuren valt verder, dat een deel der platen (gelukkig niet alle!) in lelijk geel is afgedrukt, wat het aanzien van het boek allerminst ten goede komt.

ten onrechte gesuggereerd dat de Zuidnederlandse letterkunde van die tijd geheel los staat van de Noordnederlandse en zonder bezwaar buiten het verband daarmee kan worden behandeld. Wellicht hebben redenen van practische aard tot deze scheiding geleid, maar dan ware een korte motivering hier stellig op haar plaats geweest. - In nog veel sterkere mate geldt dit ten aanzien van Stalpaert van der Wiele. Immers, deze is Noordnederlander, zijn hele werkzaamheid valt vóór 1650, en toch komt hij in dit boek niet voor! Dat hij vergeten zou zijn, is niet aan te nemen, en dus moet hier nòg weer een andere maatstaf zijn aangelegd: vermoedelijk zijn geloof. Maar als dit juist is, weten wij helemaal niet meer waaraan wij ons te houden hebben. Want dan volgt daaruit, dat ook de *Noord*nederlandse letterkunde uit de eerste helft der 17de eeuw nog maar *ten dele* behandeld is. Mogen wij, naast een hoofdstuk over Stalpaert en andere R.K. schrijvers in het Noorden, ook nog aanvullingen verwachten ten aanzien van verschillende dii minores, die in dit deel niet of zeer onvoldoende (ik kom daarop aanstonds terug) ter sprake komen? - Trouwens, ook voor wat hier wèl behandeld wordt, blijkt het jaartal 1650 geen betrouwbare grenspaal. Cats en Huygens worden er volledig besproken, Vondel echter slechts ‘vóór zijn overgang naar de Roomsch-Katholieke Kerk’ en zelfs dit niet helemaal consequent; na Heemskercks *Batavische Arcadia* komen de latere Arcadia's niet ter sprake, maar bij de Reisverhalen wordt nog wel Wouter Schoutens bundel *Oost-Indische Voyagiën* van 1676 betrokken. - Het ontbreken van een korte inleiding, waarin de opzet van de delen over de 17de eeuw werd uiteengezet en gemotiveerd, leidt door dit alles tot misverstand en tot de schijn van omissies en willekeur.

Was deze inleiding er geweest, dan had daarin tevens een ander tekort kunnen worden aangevuld. In de titel van dit deel wordt gesproken over ‘De Letterkunde van Renaissance en *Barok*’. Deze laatste naam is een nog steeds omstreden en op verschillende wijze geïnterpreteerde term. Na de brede inleiding die het derde deel gaf over de inhoud van het begrip ‘Renaissance’ hadden wij dus mogen verwachten, dat ook aan de ‘Barok’ een principiële beschouwing zou worden gewijd. Noch in het derde, noch in dit vierde deel blijkt dat echter het geval. Natuurlijk valt uit het practische gebruik, dat Overdiep en Van Es van deze term maken, en uit allerlei terloopse opmerkingen wel af te leiden, in welke zin zij hem opvatten, maar bevredigend is deze methode stellig niet - al was het alleen omdat zij camoufleert dat er ook andere opvattingen bestaan dan de hunne. Een veel gelukkiger oplossing heeft Dr. G. Knuvelder gevonden in het tweede deel van zijn *Handboek tot de geschiedenis der Nederlandse Letterkunde*; hij begint daar namelijk met een korte uiteenzetting omtrent het wezen van de Barok en haar verschijningsvorm in de Nederlandse letterkunde, waarmee men al dan niet kan instemmen, maar die elk misverstand uitsluit wanneer verderop in het boek deze term wordt gehanteerd.

De bovenstaande opmerkingen hangen nog alle min of meer met het titelblad samen. Wenden wij ons nu tot het eigenlijke boek, dan komen wij onmiddellijk in aanraking met een der principiële problemen, waarvoor de schrijver van een literatuurhistorie zich gesteld ziet. Welk doel moet hem bij zijn werk voor ogen staan? Moet hij uit de veelheid van zijn materiaal een keus doen en zich beperken tot een grondige behandeling

van de werkelijk-belangrijke figuren, terwijl de dii minores niet of slechts terloops worden vermeld? Of moet hij streven naar zoveel mogelijk volledigheid in de vermelding van auteurs en titels, en van zijn boek tevens een naslagwerk maken, ook al brengt dit mee dat voor de grootste figuren met een beknopter bespreking zal moeten worden volstaan? Dient hij de nadruk te leggen op de historische ontwikkeling van richtingen en stromingen, voor een juist verstaan waarvan de minder belangrijke schrijvers vaak de meeste betekenis hebben, of gaat het in de eerste plaats om de 'gestalten' der grootsten? Het is duidelijk, dat deze beide principes elkaar kwalijk verdragen - maar tevens dat voor een grote literatuur-historie, opgezet als standaard- en daarmee tevens als naslagwerk, een compromis onontkoombaar is: men moet het ene doen en het andere niet nalaten. *Primair* dient daarbij echter steeds (althans voor een dergelijk standaardwerk) de *historie*, de *ontwikkelingsgang*, te zijn, zoals ook blijkt uit de naam die door Prof. Baur en zijn medewerkers voor hun arbeid werd gekozen: '*Geschiedenis* van de letterkunde der Nederlanden'. In de beide eerste delen heeft Prof. Dr. J. van Mierlo op zeer gelukkige wijze aan deze eis weten te voldoen; het derde deel bracht - zij het ook meer als iuxta- dan als com-positie - eveneens zowel de 'stromingen' als de 'gestalten'. Van het vierde deel kan hetzelfde echter helaas niet worden getuigd. Hier is zeer uitdrukkelijk gekozen voor het principe der gestalten, met het gevolg dat de eigenlijke historie ernstig in de knel raakt. Wij vinden hier wel een reeks vaak voortreffelijke monografiëen over een aantal van onze belangrijkste dichters, maar tevergeefs zoeken wij naar een overzicht van de ontwikkelingsgang en van de grote lijnen in het *geheel* van onze letterkunde uit de eerste helft der 17de eeuw! Nergens bijvoorbeeld wordt ons een overzicht gegeven van klucht en blijspel in het algemeen: Gerrit van Breughel en Kolm worden terloops genoemd (pag. 404 en 416), maar Biestkens, W.D. Hooft, Krul, Ian Soet, Ian Vos, Tengnagel, Nooseman, die toch allen vóór 1650 publiceerden, blijven onvermeld. Ook de ontwikkeling van de tragedie, met de zo belangrijke tegenstelling en vermenging van klassieke en romantische tendenzen, komt als zodanig niet ter sprake; evenmin die van de tragi-comedie, met het probleem van haar mogelijke Frans-Hugenootse achtergrond. Er wordt aan dit alles slechts even geraakt voor zover het van belang is bij de behandeling der 'gestalten'; een typisch voorbeeld daarvan leveren pag. 415 (slot) - 417 (begin), waar vluchtig iets verteld wordt over Het Wit Lavendel, Zacharias Heyns en Abraham de Koning, als terloopse inlas in het hoofdstuk over Vondel. En zo is het telkens; tal van namen worden niet vermeld, andere komen op onverwachte plaatsen even te voorschijn, zonder dat wij echter voldoende worden ingelicht. Valerius wordt op pag. 44 genoemd als medewerker aan de *Zeeuwsche Nachtegael*, maar zijn *Nederlandtsche Gedenck-clanck* komt niet aan de orde. Petrus Scriverius (pag. 25) en Daniël Jonctys (pag. 67) krijgen niet de plaats die hun toekomt. De kring van *Den Nederduytschen Helicon* is in III, pag. 348-349 zeer summier behandeld, maar blijft nu verder buiten beschouwing, met het gevolg dat op de betekenis van Jacob Duym, die in zekere zin toch baanbrekend werk heeft verricht, nergens wordt gewezen. Zodoende gaat de cultureel- en literair-historische achtergrond telkens verloren. - Ik heb er reeds op gewezen, dat wij nog een kleine hoop mogen koesteren op aanvulling van deze tekorten in het volgende deel. Zou dit

echter niet het geval blijken, dan moeten wij helaas constateren, dat bij de opzet van dit vierde deel een principiële fout is gemaakt die de bruikbaarheid en betekenis van het gehele werk bedreigt en tegen herhaling waarvan bij de volgende delen niet genoeg kan worden gewaarschuwd[1].

'Protestantsche letterkunde'.

Dit eerste deel over de letterkunde onzer 17de eeuw is onderverdeeld in drie 'boeken': *Protestantsche letterkunde in de eerste helft der 17de eeuw*[2] (Van Borselen, Daniël Heinsius, Camphuysen, De Zeeuwsche Nachtegael, Cats, Huygens, Revius); *Verhalend proza* (Vertaalde romantiek, Johan van Heemskerek, Reisverhalen); *Letterkunde te Amsterdam* (Coster en de Academie, Rodenburg, Bredero, Starter, Hooft, Vondel vóór zijn geloofsovergang). Ik heb tegen deze indeling het bezwaar, dat zij - vooral wat het eerste 'boek' betreft - de indruk maakt van een zekere willekeur. Behoren Breeroo's aandachtige liederen en de Psalmberijmingen van Hooft niet tot de 'Protestantsche letterkunde'? Men zou daartegen kunnen aanvoeren, dat het totale oeuvre van deze beide dichters niet als religieus kan worden beschouwd, maar dan geldt dit ook voor Daniël Heinsius on Simon van Beaumont, gedeeltelijk zelfs voor Huygens. En in ieder geval kan er geen enkele reden zijn om Vondel vóór zijn geloofsovergang niet tot de Protestantse letterkunde te rekenen: zijn geloof is voor zijn werk een nòg beslissender factor dan zijn Amsterdammerschap. De motivering, die Van Es op pag. 7 voor deze indeling geeft, luidt: 'Tijdens den bloei der Renaissance komt ook de Calvinistische poëzie tot volle ontplooiing en bereikt zij later nimmer overtroffen hoogtepunten. Andersgezinde protestantsche dichters blijven voorloopig in de minderheid; ook leveren deze, afgezien van Vondel, die afzonderlijk wordt behandeld, qualitatief en literair-historisch gezien, bescheidener bijdragen voor de Nederlandsche literatuur[3]. Principieel onderscheidt zich de protestantsche letterkunde van de humanistische en in sommige, hoewel minder fundamenteele opzichten, van de Roomsche, door een andere levenshouding en daardoor een anderen geestelijken inhoud. Ten deele gaat daarmee een andere dictie gepaard.' Door de eliminering van Vondel kan 'Protestants' inderdaad zo ongeveer samenvallen met 'Calvinistisch'. Maar dan geloof ik niet, dat het mogelijk is de grenzen tussen de verschillende richtingen zo scherp te trekken als Van Es hier doet. Heinsius is minstens evenzeer óók Humanist als Breeroo Calvinist, Simon van Beaumont is niet rechtzinniger dan Hooft. In werkelijkheid is er een voortdurende

1) Het bezwaar, dat ik bij de bespreking van deel III (*Nieuwe Taalgids* XLI, pag. 61) maakte tegen de soms anthologische literatuur-opgave, geldt voor een deel ook hier. De neiging van Van Es om deze opgaven in zijn aantekeningen te verwerken, sluit bij voorbaat ieder chronologisch en/of systematisch overzicht uit.
2) Het doet wonderlijk aan, dat dit nieuwste standaardwerk hardnekkig vasthoudt aan de spelling De Vries en Te Winkel, ondanks het feit dat van regeringswege een andere regeling werd vastgesteld. Alleen het reeds verschenen 7de deel (door Prof. Dr. C.G.N. de Vooys) maakt daarop - natuurlijk! - een uitzondering.
3) Geen wonder, als hun grootste vertegenwoordiger buiten beschouwing wordt gelaten! Maar waarom eigenlijk, nu in dit deel toch slechts de *Doperse* Vondel ter sprake komt, die voor het totale aspect der Protestantse letterkunde uit de eerste helft der 17de eeuw zeker niet minder kenmerkend is dan b.v. Camphuysen?

wisselwerking en beïnvloeding, blijkt de scheiding minder principiëel en diepgaand dan men, afgaande op de felheid der polemieken, zou vermoeden. Ik meen dat Dr H.A. Enno van Gelder volkomen gelijk heeft, wanneer hij in zijn studie *Ratio artis perditrix*[1] opmerkt: 'Wat wij bij Bredero vinden [gedoeld wordt hier op diens realistische schildering van het volksleven. Sm.] en wat de geschiedenis der godsdiensttwisten leert, het behoort beide tot dezelfde wereld en wij behoren ons niet door deze schijnbare 'Zweispaltigkeit' van de wijs te laten brengen. Het zijn slechts twee kanten van éénzelfde samenleving, en de schijnbare tegenstelling openbaart ons het eigenlijke wezen van den Calvinistischen Nederlander van die dagen. Als ik dit zeg, denk ik niet aan een dogmatische onderscheiding, maar aan de algemene levenshouding, die dunkt mij, onmiskenbaar gereformeerd is, ondanks het bestaan van vele afzonderlijke secten, zelfs ondanks 't feit, dat zeer velen trouw bleven aan de Katholieke Kerk. Als steeds uit die tijdgeest zich bij de grote massa slechts nu en dan, voornamelijk is het 'latente sympathie' voor wat voor enkelen levenskern en allesbeheersend vraagstuk is. Maar hij is daarom niet minder algemeen.' Van Es had dus twee dingen kunnen doen: òf zich strikt beperken tot de *religieuse* poëzie (maar dan had ook die van Breeroo en Hooft daarbij betrokken moeten worden) óf 'Protestantsche letterkunde' opvatten in een ruimere zin.

Het eerste en het tweede 'boek'.

Het eerste en het tweede 'Boek' zijn van de hand van Van Es, en de monografieën die hij daarvoor schreef, staan op hoog peil. Hij heeft van de door hem behandelde figuren een grondige studie gemaakt, en wat hij schrijft, is de vrucht van eigen onderzoek en de conclusie van eigen overweging. Het valt slechts te betreuren, dat hij zich meermalen laat verleiden tot een vrij felle polemiek, die in strijd is met de opzet van een samenvattend standaardwerk. - Ik kan uiteraard niet op alle hoofdstukken ingaan en beperk mij dus tot enkele van de voornaamste punten.

DANIËL HEINSIUS. De bespreking van Heinsius bepaalt zich tot diens Nederlandse poëzie; van zijn talrijke neo-latijnse en neo-griekse gedichten wordt slechts terloops melding gemaakt. Hoe verklaarbaar en verdedigbaar dit ook is, toch had naar mijn mening niet geheel gezwegen mogen worden over het verband tussen deze en de Nederlandse poëzie. Heinsius' vers is namelijk mede belangrijk om de invloed die er van is uitgegaan ten gunste van een regelmatiger metriek, en zijn neo-latijnse scholing is daarbij zonder twijfel een factor van beslissende betekenis. Ook zijn *De Tragoediae Constitutione* was de vermelding stellig waard geweest. In het algemeen trouwens onderschat Van Es de figuur van Heinsius als classicus en neo-latinist, doordat hij te zeer steunt op het ongunstige oordeel van D.J.H. ter Horst, togen wiens dissertatie (*Daniël Heinsius*, 1934) ook van klassieke zijde bezwaar is gemaakt. - De beschouwing van Heinsius' amoureuse lyriek mist de nodige achtergrond, doordat deze te weinig in verband wordt gebracht met de Petrarquistische mode, die toentertijd heel West-Europa beheerste. Ik betwijfel dan ook zeer of men zo ver mag gaan als Van Es, die er (zij het met erkenning van 'pose

1) *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde te Leiden*, 1935-1936, pag. 59-78.

en renaisance-mode') 'een brandend psychologisch conflict' uit afleidt en concludeert: 'Blijkbaar heeft de dichter bij zijn aangebedenen weinig succes gehad' (pag. 22). Het Petrarquisme gaat uit van een sterk spelelement; in hoeverre het aansluit bij een realiteit, valt onmogelijk na te gaan. - Tenslotte stelt Van Es de *Hymnus van Bacchus* en de *Lofsanck van Iesus Christus* als volstrekte antipoden tegenover elkaar en zoekt hij ernstig naar een psychologische oplossing voor de vraag: 'Hoe kan dezelfde man bijna in denzelfden tijd twee zoo volkomen antithetische gedichten schrijven!' Hij meent deze dan tenslotte te vinden in 'de tweespalt van Heinsius' geestesgesteldheid', en interpreteert de *Hymnus van Bacchus* als openbaring van 'de diepste roerselen van zijn hartstochtelijk wezen', terwijl de *Lofsanck van Iesus Christus* 'mij niet opgebloeid (lijkt) uit Heinsius' innerlijk geestelijk leven, met de triomf van een door worsteling gewonnen overtuiging'. Ik wil een zeker dualisme bij Heinsius niet ontkennen, maar acht de tegenstelling hier toch al te zeer op de spits gedreven. De *Hymne van Bacchus* is geen origineel gedicht, maar een uitbreidende bewerking van Ronsards *Hynne de Bacchus*, wat Van Es te weinig laat uitkomen, en bij dergelijk werk is weer het spel-element een dominerende fator. Al geef ik toe dat Heinsius' sensuele aanleg zich hier meermalen doet gelden, toch gaat Van Es daarom te ver, wanneer hij vaststelt: 'in volstrekten zin zingt Heinsius hier den lof van het animale leven' (pag. 28). Evenzeer als bij de amoureuse lyriek verwaarloost hij hier de invloed van literaire mode-genres, in dit geval ook in de neolatijnse poëzie, en betrekt hij deze hymne te persoonlijk op Heinsius zelf. Mutatis mutandis geldt hetzelfde voor de *Lofsanck van Iesus Christus*. Van Es leest deze als 'een wanhopige poging' om 'zichzelf te overtuigen, zijn natuur te overstemmen' (pag. 30). Het lijkt mij veel te modern geïnterpreteerd. De *Lofsanck* is ruig, soms op het ruwe af, zonder veel persoonlijke diepgang - Heinsius was bij al zijn geleerdheid nu eenmaal geen fijnzinnige natuur -, maar tevens sluit hij aan bij een bepaald genre, dat van Du Bartas, en ik zie geen enkele reden om daaruit te concluderen tot een slechts 'langs verstandelijken weg gewonnen levensbeschouwing'. Veeleer zou ik met een kleine variant op de zo even geciteerde passage van Enno van Gelder ook van het dualisme bij Heinsius willen zeggen: 'Het zijn slechts twee kanten van éénzelfde persoonlijkheid, en de schijnbare tegenstelling openbaart ons het eigenlijke wezen van den Calvinistischen Nederlander van die dagen'.

JACOB CATS. Het hoofdstuk over Cats heb ik in het algemeen met grote instemming gelezen. Mede steunend op het betrekkelijk recente werk van Smilde (*Jacob Cats in Dordrecht*, 1938) en van Meertens (*Letterkundig leven in Zeeland*, 1943) tracht Van Es een definitieve oplossing te vinden voor het probleem der Cats-waardering. Door een grondige bespreking van de verschillende genres, die Cats beoefende (lyriek, didactiek en epiek), wil hij komen tot een juiste typering en billijke beoordeling van diens oeuvre. Sterk wordt de nadruk gelegd op de maatschappelijke, zedelijke en religieuse betekenis daarvan. De bezwaren tegen zijn dichttrant worden volledig erkend, maar daartegenover wordt tegelijkertijd telkens de aandacht gevestigd op een originele opzet, een rake tekening, een pakkend beeld. Aan het slot komt Van Es dan tot de vraag of Cats een 'groot' dichter was. Zijn antwoord stelt echter teleur, doordat het aarzelend blijft. 'Het hangt af van de norm die men aanlegt. Menschelijke

grootheid is steeds relatief'. En verder: 'Ik voor mij tel den geleerden volksdichter Cats, ondanks alle tekortkomingen en beperktheden, als zelfstandige grootheid onder de grooten der 17de eeuw, bescheiden als lyricus, maar groot en ongeëvenaard als didacticus, bezielde drager en verbreider van hooge idealen, onbevangen oprecht in zijn overtuigingen, onafhankelijk tegenover den veldwinnenden geest zijner eeuw, als profetisch dichter begaafd met een origineel scheppende verbeeldingskracht' (pag. 111). Het onbevredigende van deze conclusie is, dat er twee dingen door elkaar lopen, die scherp dienen te worden onderscheiden: Cats' grootheid als 17de-eeuwse figuur in het algemeen en zijn grootheid als dichter. Aan zijn grootheid als culturele figuur kan niet worden getwijfeld; na Smilde en Meertens heeft ook Van Es dit nog eens overtuigend bewezen. De traditionele verwijten van zinnelijkheid, platvloersheid, achterbaksheid e.d. houden bij een onbevooroordeeld onderzoek geen ogenblik stand. Maar dit hoeft nog niet te betekenen, dat Cats nu ook een groot dichter was - zoals b.v. Hugo de Groot bij al zijn grootheid op ander gebied dit stellig *niet* was. Van Es is hier niet helemaal ontkomen aan het gevaar om zijn aesthetische waardering te laten beïnvloeden door zijn bewondering voor de nobele strekking van Cats' werk. Daardoor overschat hij diens poëzie, en maakt hij niet het volle gebruik van zijn eigen opmerking: Cats 'is consequent didacticus, zelfs in zijn lyriek, bewust van zijn speciale taak' (pag. 71). Ik meen, dat hier inderdaad de sleutel ligt tot de oplossing van het Cats-probleem. *Cats is altijd didacticus*, en daarom heeft het weinig zin om te onderscheiden tussen zijn epiek en zijn lyriek: uiteindelijk worden beide toch weer bepaald door de eisen der didactiek. *Zuivere* lyriek of epiek schrijft Cats nooit; zijn dichterschap heeft in zijn werk slechts een *secundaire* functie. Potentieel was hij ongetwijfeld een dichter van aanleg, met als meest kenmerkende eigenschappen: verbeeldingskracht, plastisch vermogen en een grote versvaardigheid. In de praktijk echter heeft deze aanleg zich slechts zeer ten dele, want eenzijdig en dienend, gerealiseerd. Hij heeft de (door hem als Goddelijk beschouwde) roeping van de didacticus gesteld boven die van de poëet. En bij hem was dit geen verraad aan het dichterschap, maar integendeel een concentratie van àl zijn vermogens, het dichterschap inbegrepen, op de taak die hij zich het meest rechtstreeks door God zag opgelegd. Zodoende werd hij in onze literatuur *de dichter, die aan het eigenlijke dichten niet toekwam vanwege zijn primaire opvoedende gerichtheid*. - Aanvaardt men dit gezichtspunt, dan wordt vooral de kijk op de *Trou-ringh* anders dan bij Van Es. Deze ziet daarin de berijmde 'trou-ghevallen' als primair en beschouwt de telkens daarop volgende 'samen-spraken' als 'commentator op den achtergrond' (pag. 85). Zo is het echter niet. Trou-gheval en samen-spraak vormen een volstrekt onscheidbare eenheid: voortdurend blijkt de opzet van het eerste afhankelijk te zijn van de eisen van de tweede. Bepaalde aspecten van een probleem, die door Sophroniscus en Philogamus in hun beschouwingen dienen te worden aangeroerd, worden voorbereid door een détail in de vertelling; uitweidingen of bekortingen daarin blijken telkens verband te houden met het meerdere of mindere belang van de desbetreffende passages voor de dialoog; de uiteindelijke conclusie wordt niet in het trou-gheval zelf gegeven, maar in de samenspraak en wijkt vaak af van wat men bij enkele lezing van het eerste zou hebben verondersteld. Naar mijn mening moet dan ook de veel-omstreden

titel ‘'s Werelts Begin, Midden, Eynde, besloten in den Trou-ringh, met den Proefsteen van den selven’ niet met Van Es zodanig worden opgevat, dat met de Proefsteen het ‘gronthouwelijck’ van Adam en Eva zou worden bedoeld; de Proefsteen is de samen-spraak, die telkens volgt en essentieel is[1]. Het valt daarom te betreuren, dat Van Es geen afzonderlijke paragraaf heeft gewijd aan Cats' proza, dat tot dusver veel te veel werd verwaarloosd. Meestal blijft uiteraard ook dit proza een dienende functie uitoefenen: het betoog is dan nuchter, maar scherp en glashelder. Soms echter (en met name in de Voorredenen voor de verschillende boeken van *Houwelijck*) gebeurt er hetzelfde mee als met zijn vers, dat ons plotseling verrassen kan door voor een ogenblik tot áán of òver de grenzen der werkelijke poëzie op te stijgen. Het proza krijgt dan dadelijk de toon van de liturgische formulieren der 16de en 17de eeuw. - De sterke invloed van Heinsius op Cats, waarvoor Meertens de aandacht vroeg, wordt ten onrechte door Van Es verwaarloosd. De beruchte Catsiaanse dreun houdt zonder twijfel onmiddellijk verband met de Heinsiaanse metrische regelmaat en de verstechniek der neo-latinisten.

CONSTANTIJN HUYGENS.[2] Ook voor dit hoofdstuk, getuigend van een scherp eigen inzicht, heb ik oprechte bewondering, al kan ik niet altijd met Van Es meegaan in zijn conclusies, vooral bij zijn aesthetische waardering van bepaalde gedichten. Het zou mij evenwel te ver voeren daarop nader in te gaan, en ik beperk mij dus tot enkele meer algemene opmerkingen. - Evenals bij Heinsius is het begrijpelijk, dat Huygens' niet-Nederlandse poëzie nauwelijks wordt aangeroerd; zolang daarover geen afzonderlijke studies ter beschikking staan, is het practisch onmogelijk het noodzakelijke verband te leggen tussen deze poëzie en de Nederlandse. Wel echter zou een vermelding en motivering van deze onvermijdelijke lacune hier verhelderend hebben gewerkt. - Ernstiger is het ontbreken van een systematische behandeling der puntdichten. Van iemand als Van Es, die zozeer aandacht heeft voor de afzonderlijke genres, bevreemdt dit in dubbele mate, terwijl het beeld van Huygens zodoende onvolledig blijft. - De paragraaf over Huygens als proza-schrijver beperkt zich uitsluitend tot het *Ghebruyck ende Onghebruyck van 't Orgel*. Waarom is hier niet tevens aan de Brieven aandacht besteed? Dat het genoemde geschrift over het orgelgebruik een merkwaardige tegenhanger heeft in een (eerst in 1876 gepubliceerde) uitvoerige brief van Huygens aan een onbekende correspondent over het *Kerck-gebruyck der Psalmen* (29 October 1658), was Van Es wellicht niet bekend. Mijn assistent, de heer W. Vermeer, vond hem, door W. Moll afgedrukt, in ‘Studiën en Bijdragen op 't gebied der Historische Theologie, deel III’ (Amsterdam 1876), pag. 111-123.

1) Dit alles geldt uiteraard slechts voor de beide eerste boeken van de *Trouringh* en voor het begin van het derde. Daarna had Cats niet voldoende vrije tijd meer om het werk naar zijn oorspronkelijke opzet en bedoeling te voltooien, en maakte hij zich van de rest af door de samen-spraken tot ver beneden het mogelijke minimum te beperken; het vierde boek (*Geestelijck Houwelijck*) bleef zelfs helemaal zonder begeleidende dialoog. Zodoende krijgen de latere trou-ghevallen een schijn van epische zelfstandigheid, die zij in wezen niet bezitten.

2) De ondertitel voor dit hoofdstuk, ‘De dichter van 's-Gravenhage’, acht ik weinig gelukkig; Huygens is dit zonder twijfel geweest, maar hij wordt daarmee toch slechts zeer eenzijdig en gedeeltelijk getypeerd. Eenzelfde eenzijdigheid zou men begaan door Vondel aan te duiden als enkel ‘de dichter van Amsterdam’.

JACOBUS REVIUS. Het is met enige schroom, dat ik mij aan een bespreking van dit hoofdstuk waag. Van Es polemiseert daarin namelijk op zijn bekende militante wijze herhaaldelijk met mij, naar aanleiding van mijn proefschrift *De dichter Revius* (1928). Het lijkt mij niet juist, in dit verband daarop uitvoerig in te gaan. Een enkele opmerking ten aanzien van de twee voornaamste bezwaren, die Van Es tegen mijn zienswijze ontwikkelt, worde mij echter vergeven. - Allereerst kiest hij fel stelling tegen de term '*epos* der Godsgeschiedenis', waarmee ik heb willen aangeven, dat Revius' schriftuurlijke gedichten een gesloten eenheid vormen: een 'epos', opgebouwd uit talloze korte (soms ook langere) verzen en liederen. Van Es voert daartegen aan, dat de term 'epos' door deze voorstelling zinledig wordt; dat er te grote hiaten op beslissende punten zijn dan dat men zou kunnen spreken van een doortrekken der lijnen van de heilshistorie; dat de symbolische bewerking van vele, uit hun verband losgemaakte, feiten strijdig is met een historische opzet. Volgens hem moeten er in deze geestelijke poëzie twee categorieën worden onderscheiden: 1e. gedichten over de grondwaarheden der geloofsbelijdenis, 'achteraf.... gegroepeerd naar de volgorde der Schrift, zooals ook de geloofsbelijdenis zelve is opgebouwd' (pag. 172), en 2e. een andere groep, 'eenvoudige vertolkingen, dikwijls symbolisch-didactische toepassingen van verspreide Schriftplaatsen' (ibidem). 'En omdat Revius beide categorieën zelf niet heeft onderscheiden en dus op beide hetzelfde groepeeringsprincipe heeft toegepast, nl. de historische orde van den Bijbel, zijn deze twee typen dooreengeschoven' (ibidem). Nu ben ik mij steeds bewust geweest van de bezwaren tegen het gebruik van het woord 'epos' in verband met Revius' poëzie. Door nader te preciseren als 'mozaiek-epos' en vooral door te wijzen op de overeenkomst met de opzet van Du Bartas' *Sepmaines* (*De dichter Revius*, resp. pag. 96/97 en 113) heb ik getracht duidelijk te maken in welke zin ik hier deze term verstaan wilde zien. Op de term zelf ben ik niet buitensporig gesteld en ik ben gaarne bereid hem te laten vallen voor een betere - *mits* daaruit eveneens de gesloten eenheid van Revius' schriftuurlijke poëzie duidelijk blijkt! Want wanneer Van Es bestrijdt, dat zulk een samenhangende eenheid Revius voor ogen stond, toen hij zijn verzen rangschikte tot een bundel, kan ik onmogelijk met hem meegaan. Naar mijn vaste overtuiging maakte Revius geen onderscheid tussen de twee door Van Es geconstrueerde categorieën, *omdat* zulk een onderscheid voor hem niet bestond! Voortdurend bezon hij zich (niet op de feiten, maar) op de zin der heilsgeschiedenis; telkens weer uit deze bezinning zich op andere wijze, precies zoals Du Bartas dit aangeeft voor zijn eigen 'epos' (Van Es zal ten aanzien van de *Sepmaines* ook wel bezwaar hebben tegen deze term): 'Icy ie narre simplement l'histoire, là i' émeu les affections: Icy i'invoque Dieu, là ie luy ren graces: Icy ie luy chante un Hymne, et là ie vomy une Satyre contre les vices de mon aage: Icy i' instruy les hommes en bonnes moeurs, là en pieté...' En evenzeer als bij Du Bartas vormen al deze 'categorieën' ook bij Revius juist in hun verscheidenheid één onverbrekelijk geheel, omdat zij elk op eigen wijze de aandacht vestigen op een bepaald aspect van dezelfde heilsgeschiedenis en alles wat daarmede samenhangt. De grote nauwkeurigheid, waarmee Revius in zijn handexemplaar van de eerste druk, dat in de Athenaeum-bibliotheek te Deventer bewaard wordt, omzettingen en aanvullingen voor een eventuele herdruk van zijn bundel aangaf, kan on-

mogelijk worden verklaard als een ‘dooreenschuiven van twee typen’. - In de tweede plaats verwijt Van Es (pag. 210, noot 19) mij, dat ik een veel te nauw verband leg tussen Heinsius en Revius. Hij wijst daarbij op het grote verschil in hun geestesgesteldheid en hun houding t.o.v. de wereld, de cultuur, het leven, het geloof en met name Christus, en concludeert: ‘Ik acht het beslist onjuist Revius een leerling van Heinsius “*naar den geest*” te noemen.... Wanneer Heinsius den stoot mocht gegeven hebben tot Revius' dichterlijke werkzaamheid - wat ik sterk betwijfel - zal dit hoogstens bestaan hebben in de reactie het anders en beter te doen.’ Ik antwoord daarop allereerst door te herinneren aan de bezwaren, die ik reeds heb aangevoerd tegen Van Es' interpretatie van Heinsius' persoonlijkheid en met name van diens *Lofsanck van Iesus Christus*, waardoor Revius en Heinsius voor mij minder ver van elkaar staan dan voor hem. Bovendien heb ik in mijn proefschrift (op pag. 106 en niet 30, zoals de noot van Van Es vermeldt) duidelijk doen uitkomen wat ik met mijn uitdrukking bedoel: ‘Heinsius had de nationaal-religieuse poëzie, steunend op Du Bartas, krachtig ingezet en toen gezwegen - Revius heeft het lied van hem overgenomen, het voller, inniger, krachtiger gemaakt.’ Het gaat er dus slechts om, dat Revius bewust bij Heinsius, die hij bij diens dood als zijn ‘amicorum maximum’ betreurde, als dichter van de *Lofsanck* aansluit; het sonnet waarmee hij zijn *Over-ysselsche Sangen en Dichten* aan Heinsius opdroeg, spreekt dit trouwens met zoveel woorden uit. ‘Naar den geest’ wil hier niet zeggen, zoals Van Es door zijn te beknopt citaat suggereert, dat Revius geestelijk de leerling van Heinsius zou zijn, maar dat de geest van zijn poëzie aansluit bij die van de *Lofsanck*, waarvoor hij een heel wat hogere waardering had dan Van Es.

HET TWEEDE ‘BOEK’. Ik kan mij hier beperken tot de opmerking, dat vooral de karakteriserende analyse van de *Reisverhalen* belangrijk is. Het is jammer, dat een soortgelijke analyse niet óók gegeven wordt van enkele der romantische proza-verhalen, die immers cultuurhistorisch een betekenis hebben gehad, welke hun recht geeft op meer aandacht dan hun gemeenlijk ten deel valt.

Het derde ‘boek’.

Van het derde ‘Boek’ heeft Prof. Dr. J. Brouwer de hoofdstukken over *Samuel Coster en de Nederduytsche Academie* en *Starter* voor zijn rekening genomen, benevens van het hoofdstuk over Breeroo de paragraaf over diens lyriek. Het is overzichtelijk en degelijk werk, waarbij telkens in beknopt bestek al het essentiële gegeven wordt. Vooral het hoofdstuk over Starter is in dat opzicht voortreffelijk, zoals trouwens van Brouwer te verwachten viel; bij de bespreking van de Nederduytsche Academie hadden wij graag wat meer uitvoerigheid gezien bij de tekening van de achtergrond der verschillende richtingen en van de aard der tegenstellingen tussen Costerianen en Rodenburgianen. De paragraaf over Breeroo's lyriek voldoet veel minder. Dit ligt trouwens voor de hand: het is een onmogelijke opgave over Breeroo's lyriek te schrijven, los van diens dramatisch werk. Het feit dat Brouwer zich desondanks voor deze opdracht gesteld zag, zal dan ook ongetwijfeld een gevolg zijn geweest van Overdieps ontijdige dood. Ook afgezien hiervan lijkt mij echter in deze paragraaf de beperking te ver doorgevoerd. De voorgeschiedenis

van het *Groot Lied-boeck*, het probleem van de chronologische volgorde der verzen, de door Knuttel gesignaleerde Renaissancistische periode van de dichter, het verschil tussen *lied* en *vers* (met name het sonnet) - dat alles had niet geheel of bijna stilzwijgend mogen worden voorbijgegaan. Vooral de aandachtige liederen krijgen op pag. 280 allerminst de plaats en de aandacht die zij verdienen.

Prof. Dr. G.S. Overdiep behandelde *Bredero's dramatiek, Hooft* en *Vondel vóór zijn geloofsovergang*. Had hij aan deze hoofdstukken reeds de laatste hand gelegd, toen de dood hem overviel, of lag een revisie nog in het voornemen? Wij weten het niet, en deze onzekerheid noopt ons tot voorzichtigheid bij het uitspreken van een oordeel.

BREDERO'S DRAMATIEK. Wij zijn dankbaar voor de rake en boeiende beschouwingen over de kluchten en blijspelen, met name over de *Spaanschen Brabander*. Die over de romantische spelen blijken heel wat zwakker. Wie de *Rodderick ende Alphonsus* met aandacht gelezen heeft, zal bij de weergave van de inhoud daarvan op pag. 283 vlgg. allerlei kleine onnauwkeurigheden opmerken. Op pag. 288 wordt gewezen op het feit dat Elizabeth, de koning en Geraldus niet in de gewone gepaarde alexandrijnen spreken, maar ‘in de vorm van quatrains, althans coupletten van vier alexandrijnen die een syntactische eenheid vormen’, zonder dat daaraan wordt toegevoegd dat op analoge wijze ook van sonnetten, rondelen en door-het-rijm-aaneengeschakelde kwatrijnen wordt gebruik gemaakt. Op pag. 289 wordt Geraldus getypeerd als ‘het symbool van den lichtzinnigen kant der figuur van Alphonsus, hij personifieert de oppervlakkige minne’: een opvatting die in de tekst van het spel evenmin steun vindt als het overzicht van Geraldus' later leven, dat enkele regels verder gegeven wordt. Wanneer - nog steeds op deze zelfde bladzijde 289 - geconcludeerd wordt, dat Elizabeth tot twijfel komt ‘of zij niet hém [nl. Alphonsus in plaats van Rodderick. Sm.] had moeten kiezen, wien blijkbaar het geluk van de geliefde en van den vriend meer ter harte gaat dan het eigene’, dan wordt over het hoofd gezien dat het hier gaat om een conflict tussen de plichten der liefde en die van de hoofse ridderererecode', zoals Breeroo dat conflict in de *Historie van Palmerijn* had gevonden, en dat Elizabeths liefde voor Rodderick er niet in het minst door wordt aangetast. - Op pag. 293 wordt de *Granida* aangewezen als een van Breeroo's voorbeelden; met meer recht nog had daarnaast de *Ariadne* kunnen worden genoemd. - Veel gelukkiger is Overdiep in zijn bespreking van de *Griane*, terwijl de *Stommen Ridder* ons voor zoveel problemen stelt, dat een bevredigende behandeling daarvan feitelijk niet mogelijk is. Ik wijs er slechts op, dat het onjuist is het einde van dit laatste spel, waar Breeroo Palmerijn tenslotte toch met Aertse Diana in het huwelijk laat treden, te vergelijken met soortgelijke ‘inconsequenties’ in de beide andere Palmerijn-spelen (pag. 299); dáár immers volgde Breeroo slechts zijn bron, terwijl hij híér daarvan plotseling afwijkt en zodoende heel zijn spel op losse schroeven zet. Ook zou ik het vermoeden willen uitspreken, dat de wonderlijke figuur van Amoreusje geconcipieerd is onder rechtstreekse invloed van Leckerbeetje uit de *Lucelle*[1)].

1) De titelvermelding van Le Jars' *Lucelle* op pag. 305 zou kunnen doen vermoeden, dat de daar genoemde druk van 1600 de enige en de oudste is. Jan ten Brink (*G.A. Bredero*, II, pag. 79) vermeldt echter ook een eerdere uitgave van 1576 en een latere van 1606.

PIETER CORNELISZ. HOOFT. Het hoofdstuk over Hooft wordt ingezet met een mooie karakteristiek der *Brieven*, die wij gaarne nog wat uitvoeriger hadden gezien. De behandeling der lyriek stelt daarentegen teleur. Het blijft bij een vrij uiterlijk en oppervlakkig overzicht. De Petrarquistische achtergrond komt niet voldoende tot zijn recht; nog altijd wordt er geklaagd over de 'breuk' in *Sal nemmermeer gebeuren*; ten onrechte wordt de indruk gewekt, of Hoofts sonnet rechtstreeks op Petrarca en de Italianen teruggaat, terwijl hij op een heel enkele uitzondering na steeds de Franse vorm daarvan hanteert; de Psalm-berijmingen (w.o. die van Psalm 45 een van Hoofts prachtigste verzen is) blijven onvermeld; op de merkwaardige kentering naar het Marinisme onder Huygens' invloed wordt niet gewezen, zoals er trouwens aan de ontwikkeling van Hoofts lyriek in het algemeen nauwelijks aandacht wordt gewijd. - De bespreking van de dramatiek voldoet veel beter, met name die van de treurspelen[1)]; die der 'romantische barokke spelen' (zoals Overdiep de drie jeugdspelen van Hooft aanduidt) is minder overtuigend. Zo meen ik, dat de 'ratio' van de *Achilles ende Polyxena* veeleer gezocht moet worden in het gevaar van eerverlies en ondergang, waarmee de hartstocht der 'minne' de mens bedreigt, dan in 'het beginsel, dat oorlog en geweld, zucht naar rijkdom en macht, den mensch en de menschheid ten verderve voeren' (pag. 352); dat laatste zie ik als slechts een secundair motief, vooral in de 'choren' uitbreidend aan het hoofdmotief toegevoegd. Zowel in de *Achilles* als in de *Ariadne* en de *Granida* staat het probleem der liefde centraal, en het is uiterst boeiend te zien, hoe in de opeenvolging dezer drie spelen Hooft zichzelf langzamerhand een bevredigend antwoord op dit probleem weet te veroveren. - Goed zijn de paragrafen over Hoofts proza, al worden naar verhouding de *Neederlandsche Histoorien* voor zulk een meesterwerk wat te beknopt afgedaan. Opvallend is verder, dat het verschijningsjaar der eerste twintig boeken niet wordt vermeld, en dat over de zeven vervolgboeken wel wordt gesproken, maar zonder dat deze duidelijk van de andere worden onderscheiden.

VONDEL VÓÓR ZIJN GELOOFSOVERGANG. Het hoofdstuk over Vondel kon al krachtens zijn opzet moeilijk anders dan teleurstellen. Immers, het is principieel onjuist, de ontwikkelingsgang van een dichter door twee verschillende geleerden te doen behandelen, en te meer nog, als een geloofsovergang daarbij tot criterium wordt gekozen. De Doperse Vondel valt niet los te maken van de Rooms-Katholieke; de grote lijnen in zijn literaire ontwikkeling worden door zijn overgang niet gebroken, hoogstens enigszins omgebogen, en wie kan uitmaken waar deze ombuiging precies begint? De Roomse Vondel kan slechts begrepen en getekend worden vanuit de Doper, die hij aanvankelijk was en in bepaalde opzichten altijd gebleven is; omgekeerd kan de latere geloofsovergang een speciaal licht doen vallen op bepaalde trekken van de Doperse Vondel. Het verbaast ons dan ook niet, dat Overdiep telkens de grens van ± 1640 overschrijdt en onwillekeurig tevens de latere Vondel in zijn beschouwingen betrekt, b.v. op pag. 407 en 408, en vooral bij zijn bespreking der Hekeldichten.

1) Persoonlijk meen ik, dat Hoofts religieus-wijsgerige overtuiging veel meer Christelijk en zelfs Calvinistisch was dan Overdiep telkens terloops aanduidt, o.a. op pag. 370. Ik kan daarop hier echter niet nader ingaan.

Omgekeerd echter breekt hij de behandeling van Vondels drama's reeds af met de *Palamedes*. Dit kan onmogelijk betekenen, dat naar zijn opvatting *Hippolytus* (1628), *Sofompaneas* (1635) en *Gijsbrecht van Aemstel* (1637) reeds tot de periode nà, Vondels geloofsovergang behoren. Maar waarom komen zij dan in het geheel niet ter sprake? Dat dit niet het geval is met de stukken uit 1639 en 1640 kan verklaard worden uit de onzekerheid omtrent het preciese moment van Vondels ‘bekering’ en aansluiting bij Molkenboers opvatting, dat deze reeds in 1639 plaats vond - maar voor de drie genoemde drama's kan een dergelijke argumentatie niet gelden. Wij staan hier voor een volslagen raadsel, tenzij weer Overdieps ontijdig sterven de oorzaak is geweest. Had dan echter een aanvullende paragraaf door een ander niet voor de hand gelegen, zoals Brouwer er blijkbaar een schreef over Breeroo? - Wat ik verder in dit hoofdstuk het meest mis, is een duidelijke tekening van de geestelijke achtergrond, waaruit Vondels werk is voortgekomen en zich bij voortduring ontwikkelt. Bij een dichter van Vondels signatuur had daaraan stellig een afzonderlijke paragraaf gewijd dienen te worden; de hier en daar verspreide opmerkingen naar aanleiding van bepaalde gedichten blijken niet voldoende. Ook bij de Hekeldichten treft ons dit gemis aan achtergrond en lijn; mooi is echter de stilistische en verstechnische analyse van dit genre. - Dat het *Decretum Horrible* wellicht beschouwd zou moeten worden als een definitieve breuk met het Protestantisme en ‘het begin van zijn gestadigen overgang naar het Katholicisme’ (pag. 437) is stellig onjuist; de Dopers waren van oudsher felle bestrijders van de leer der praedestinatie geweest en reeds Menno Simons had deze ‘een gruwel boven alle gruwelen’ genoemd.

Samenvattend kan ik mijn oordeel aldus formuleren: De *opzet* van dit vierde deel vertoont in allerlei opzichten ernstige tekorten, vooral in de opoffering der historie aan de gestalten, de wijze van groeperen, en de splitsing van Vondel. De afzonderlijke *monografieën* zijn in het algemeen uitermate lezenswaard en instructief, al leidt bij Van Es de sterk-persoonlijke en polemische wijze van behandelen soms tot minder zakelijke objectiviteit dan voor een dergelijk samenvattend standaardwerk gewenst zou zijn. Met volledige erkenning van het vele belangrijke dat ons hier geboden wordt, werd het geheel toch een gevoelige teleurstelling.

Ceterum censeo nominum indicem addendum esse!

W.A.P. Smit.

De zinsbouw in het Nederlands.

4. Aan wat ik in de vorige aflevering van dit tijdschrift onder paragraaf 3 over de zinnen met een samengesteld gezegde geschreven heb, moet ik nog iets toevoegen. Ik wilde er bij die gelegenheid vooral op wijzen, dat de door Van Haeringen besproken tangconstructie past bij de algemene structuur van de Nederlandse zin, maar liet buiten beschouwing, dat de betrekking tussen de delen van zo'n zin met een samengesteld gezegde enigszins afwijkt van die tussen de delen van een zin met een enkelvoudig gezegde. Immers in de zin: *Váder is gisteren ondanks de régen op de fíets naar Amsterdám gegaan* bestaat er geen rechtstreekse band tussen de persoonsvorm *is* en de er op volgende bepalingen (tijd, toegeving, hoedanigheid, richting), zoals in *Váder ging gísteren ondanks de régen op de fíets naar Amsterdám*. Men kan namelijk de mededeling die in de zin met het samengestelde gezegde vervat is, niet beschouwen als de som van de gedeeltelijke mededelingen:

Vader is gisteren
Vader is ondanks de regen
Vader is op de fiets
Vader is naar Amsterdam
Vader is gegaan

In dat geval zouden de delen van de mededeling nevengeschikt zijn. In werkelijkheid echter is er onderschikking: *gisteren, ondanks de regen, op de fiets, naar Amsterdam* zijn niet rechtstreeks verbonden met *is*, maar ze zijn via *gegaan* met *is* verbonden. Precies zoals *erg* in de zin *Hij schrijft erg mooi* via *mooi* met schrijft verbonden is: *hij schrijft* (*erg mooi*) en niet: *hij schrijft erg* + *mooi*.

De structuur van de mededeling met de samengestelde tijd is dus op de volgende wijze aan te geven: *Váder is* {(*gísteren ondanks de régen op de fíets naar Amsterdám*) *gegaan*}, waarin het tussen haakjes geplaatste gedeelte weer gedeeltelijk behoort bij de voltrekking (*gisteren, ondanks de regen*) en gedeeltelijk bij de betekenis (*op de fiets, naar Amsterdam*) van (*ge*)*gaan*. De volgorde van deze twee onderdelen wijkt niet van die in een mededeling met een enkelvoudig gezegde af: wat bij de voltrekking behoort gaat aan wat bij de betekenis behoort vooraf. Ook blijft de volg orde van de delen van deze twee onderdelen dezelfde: die van de bepalingen van de voltrekking is 1, 2, die van de bepalingen bij de betekenis is 2, 1. Schematisch voorgesteld: Onderwerp + persoonsvorm + {(1, 2 + 2, 1) deelwoord}.

5. Hoewel ik hier niet naar volledigheid streef, mag ik niet nalaten de aandacht te vestigen op enkele gevallen die meer of minder van de hiervoor besproken structuur afwijken. In de eerste plaats moet ik dan wijzen op de plaats van de persoonsvorm in de bijzin met een samengesteld gezegde, welke persoonsvorm soms voor, soms na het deelwoord of de infinitief geplaatst wordt. Bijvoorbeeld: Wie de hele dag een auto bestuurd heeft (of: heeft bestuurd), is 's avonds doodmoe. Omdat hij niet komen wil (of: wil komen), blijft hij thuis. Omdat Piet in het gras liggen ging (of: ging liggen), liep Jan kwaad weg.

Ten aanzien van de plaats van de persoonsvorm in deze voorbeelden bestaan er tussen de Nederlanders dialectische verschillen. Boven het IJ en in het Noord-Oosten, alsmede in een groot deel van België plaatst

men de persoonsvorm aan het einde, juist als in de bijzin met een enkelvoudig gezegde. In het overige deel van het Nederlandse taalgebied kent men ook de plaatsing vóór het deelwoord en de infinitief, terwijl in sommige Zuidhollandse kringen een zekere voorkeur voor de plaats vóór het deelwoord of de infinitief bestaat. Bovendien staan de bovengegeven voorbeelden niet in alle streken op een lijn[1)].

In de tweede plaats moet ik wijzen op mededelingen met een tweede werkwoord dat door *te* voorafgegaan wordt, zoals *Toen de jongens in het gras lagen te roken, werden ze door een regenbui overvallen*. In de derde plaats moet ik mededelingen met meer dan twee werkwoorden noemen, waarin de persoonsvorm nooit aan het eind komt. Bijvoorbeeld: *Toen Piet in het gras was gaan liggen roken, werd hij door zijn broer nat gespoten. Omdat de vlieger morgen niet gemaakt zal kunnen worden* (of: *zal kunnen worden gemaakt*), *doen we het vandaag maar*.

De structuur van deze en dergelijke gezegden zal men diachroon moeten bestuderen. Zulke constructies behoren tot dat gedeelte van de taal, dat in gefixeerde vorm overgeleverd is.

6. Wanneer de neutrale mededeling in een dóórlopend betoog geplaatst wordt, treden er een aantal veranderingen op. Sommige daarvan doen zich voor in de woordorde. Laten we uitgaan van het volgende: '1. Vader gaat van de week dikwijls op reis. 2. Hij gaat morgen naar Amsterdam. 3. Daar bezoekt hij eerst zakenrelaties en tegen het einde van de middag gaat hij naar zijn moeder, bij wie hij eet. 4. Daar logeert hij ook en overmorgen vertrekt hij naar Groningen.'

In de eerste plaats zien we een streven naar vermijding van herhaling: in plaats van *vader* hebben de volgende zinnen *hij*, in plaats van *Amsterdam* vindt men later *daar*.

In de tweede plaats zien we dat de volgorde van de delen van de mededeling in zin 1 en 2 niets bijzonders heeft. In de derde zin echter komt de bepaling van plaats voorop te staan, zonder dat die daardoor op een bijzondere wijze gereleveerd wordt. De redenen voor deze plaatsing liggen voor de hand: Allereerst vermijdt men zo eentonigheid door niet weer met *hij* te beginnen en verder knoopt men zo het vervolg van de mededeling onmiddellijk aan het slot van de voorgaande mededeling, terwijl men tevens nog de herhaling van *Amsterdam* vermijdt. Hetzelfde verschijnsel doet zich voor bij de delen *tegen het eind van de middag, Daar* (logeert hij) en *overmorgen*, waar het streven naar variatie en onopvallende plaatsing van een herhaald *hij*, ten dele ook aansluiting bij een verwant begrip (*eerst: tegen het einde van de middag*), verantwoordelijk zijn voor de gekozen plaats.

In de derde plaats kan men constateren, dat het naar voren brengen van de genoemde zinsdelen met inversie gepaard gaat.

In al deze gevallen wordt het zinsdeel naar l i n k s verplaatst, tenminste als men de plaats van het zinsdeel vergelijkt met die, welke het in de neutrale mededeling buiten een context hebben zou. Door deze verplaatsing naar links verliest de mededeling zijn neutrale karakter niet. Ter onderscheiding van de buiten de context staande neutrale mededeling

1) Voor uitvoeriger gegevens over deze kwestie zie men mijn opstel in *Taal en Tongval*, 1949.

kan men in dit geval spreken van een d ó ó r l o p e n d e neutrale mededeling.

Het is natuurlijk niet noodzakelijk in een doorlopend betoog de gevarieerde mededeling boven de eentonige te verkiezen, maar het is stellig heel gewoon dat te doen. Een andere eigenaardigheid van de doorlopende neutrale mededeling, die ik terloops even wil noemen, is, dat het onderwerp en de persoonsvorm, ook in de hoofdzin, door een zinsdeel gescheiden kunnen worden. Bijvoorbeeld: 'Deze man *nu* was een bedrieger.'

7. Wanneer men een bepaald gedeelte van de mededeling op een bijzondere manier releveren wil, dan kan men dat door een bijzondere intonatie doen uitkomen: men spreekt dit deel met meer klem of op hogere toon of met allebei tegelijk. Hetzelfde effect echter kan men bereiken door het gedeelte in kwestie op een andere plaats dan die, welke het in de neutrale mededeling innemen zou, te zetten. Een neutrale mededeling heeft men in: *Váder gaat mórgen bij goéd wéer op de fíets naar Amsterdám*. Verplaatst men nu het deel *morgen* onder dezelfde klemtoon als in de neutrale mededeling één plaats naar rechts, dan springt het als het ware uit de mededeling naar voren en krijgt het inclusief de betekenis 'integenstelling met een andere dag'. Het wordt expressief, en wel contrasterend, meegedeeld: *Váder gaat bij góed wéer mórgen op de fíets naar Amsterdám*. Verplaatst men *morgen*, met behoud van klemtoon, verder naar rechts, dan wordt de mededeling als het ware overspannen. Hij klinkt niet 'gewoon' meer, is niet conventioneel expressief meer. Men oordele:

a. Váder gaat bij góed wéer op de fíets mórgen naar Amsterdám.

b. Váder gaat bij góed wéer op de fíets naar Amsterdám mórgen.

Het deel *morgen* kan in de als voorbeeld gekozen mededeling dus niet voorbij *op de fiets* staan, althans in gewoon, conventioneel Nederlands niet. Nu bepalen zowel *morgen*, als *bij goed weer* de voltrekking van het *gaan*, terwijl *op de fiets* en *naar Amsterdam* bepalingen bij de betekenis van *gaan* zijn. Als *morgen* dus niet voorbij *op de fiets* kan staan, betekent dit, dat een bepaling van de voltrekking van de werking niet tussen of na die bij de betekenis van het werkwoord kan staan. Deze eigenaardigheid wordt zijdelings bevestigd, als men de bepaling *bij goed weer* naar rechts verschuift: *Váder gaat mórgen op de fíets bij góed wéer naar Amsterdám*. In deze mededeling kan men *bij goed weer* niet meer als een bepaling van voorwaarde interpreteren. Men is geneigd er een bijvoegelijke bepaling bij *fiets* in te zien, wat eigenlijk geen zin heeft. Wanneer men de bepaling helemaal aan het eind zet, lijkt hij bijvoegelijk bij *Amsterdam*, wat nog wel enige zin zou kunnen hebben: *Váder gaat mórgen op de fíets naar Amsterdám bij góed wéer*.

Wanneer men de twee bepalingen bij de b e t e k e n i s van het werkwoord van plaats laat verwisselen, dan wordt *op de fiets* contrasterend meegedeeld: *Váder gaat mórgen bij góed wéer naar Amsterdám op de fíets* (in tegenstelling met bijv. per trein).

In tegenstelling met de verschuiving naar links, die in de doorlopende neutrale mededeling voorkomen kan, en die de neutraliteit niet verstoort, bewerkt de verschuiving naar r e c h t s expressiviteit, die men nader als c o n t r a s t e r i n g benoemen kan. Komen dergelijke verschuivingen voor, dan kan men de mededeling 'gedeeltelijk expressief' noemen.

8. Wanneer een gedeeltelijk expressieve mededeling in een doorlopend

betoog voorkomt, treft men soortgelijke verschuivingen als in de doorlopende neutrale mededeling aan. Er komt bijvoorbeeld een bepaling aan het begin van de mededeling te staan, terwijl er tevens inversie optreedt. Stel dat men bezig is een opsomming te geven van een reisplan van vader. Daarin zou de volgende zin kunnen voorkomen: *Naar Amsterdám gaat váder mórgen bij góed wéer op de fíets*. In dit geval contrasteert de bepaling *op de fiets*. Ten opzichte van de bepaling *naar Amsterdam*, waar hij in de neutrale mededeling aan vooraf zou gaan, is hij naar rechts verschoven (dat komt natuurlijk op hetzelfde neer als te zeggen: *naar Amsterdam* is naar links verschoven). Het eigenaardige in deze zin is, dat *morgen* en *bij goed weer* (de bepalingen van de voltrekking), ondanks het feit dat ze achter *naar Amsterdam* komen, niet expressief medegedeeld worden, terwijl *op de fiets*, dat met *naar Amsterdam* een bepaling bij de betekenis van *gaan* is, door zijn verschuiving ten opzichte van *naar Amsterdam* wel expressief meegedeeld wordt. De twee bepalingen van de voltrekking vormen samen een k e t e n van samenhangende zinsdelen en de twee bepalingen bij de betekenis vormen samen een andere keten van samenhangende zinsdelen, terwijl deze ketens onderling onafhankelijk zijn. Dat blijkt ook weer als men de bepaling *op de fiets* eveneens naar voren brengt: *Op de fíets naar Amsterdám gaat Váder mórgen bij góed wéer*. Deze mededeling klinkt, met ongewijzigd accent gesproken, onbevredigend. Men verwacht, op grond van de woordorde, dat *bij goed weer* contrasteert, maar het doet dit niet, omdat het niet tot de keten van bepalingen bij de betekenis van *gaan* behoort, maar wel tot die van de bepalingen van de voltrekking, in welke keten het zijn neutrale plaats inneemt. De verwachting van expressiviteit wordt door de neutrale orde in de keten van bepalingen van de voltrekking als het ware geneutraliseerd. Daarom klinkt de mededeling: *Op de fíets naar Amsterdám gaat váder bij góed wéer mórgen* wel bevredigend, want nu is de mededeling van *morgen*, dank zij de verschuiving in de keten van bepalingen waartoe het behoort, wel contrasterend.

Een dubbel contrasterende mededeling van zinsdelen krijgt men als men in beide ketens verschuiving toepast: *Naar Amsterdám op de fíets gaat váder bij góed wéer mórgen* (*op de fiets* en *morgen* worden contrasterend meegedeeld).

9. Een bijzondere vorm van expressieve mededeling is de a a n s c h o u w e l i j k e mededeling. Het hangt natuurlijk van de inhoud van de mededeling af, of deze aanschouwelijk kan zijn of niet. Neem bijvoorbeeld een woordgroep als *een groot en sierlijk buiten*, waarin *groot* en *sierlijk* twee nevengeschikte determinanten van *buiten* zijn, die, in de neutrale mededeling, in het Nederlands aan het determinatum voorafgegaan. Verplaatst men deze determinanten naar rechts, achter het determinatum, dan isoleert men ze uit de keten van samenhangende zinsdelen en men bereikt daardoor aanschouwelijkheid: *een buiten groot en sierlijk*. De mededeling: *Een groot en sierlijk buiten werd tussen het geboomte zichtbaar* is neutraal. Past men daarop dezelfde verschuiving toe, dan wordt de mededeling aanschouwelijk: *Een buiten, groot en sierlijk, werd zichtbaar tussen het geboomte*.

Vooral in gedichten vindt men deze soort van mededelingen herhaaldelijk. Citaten zijn overbodig. De termen contrasterend en aanschouwelijk zijn niet toereikend voor de benoeming van alle gevallen van expressiviteit.

Dikwijls zal men met een algemenere term, als intensivering van de mededeling genoegen moeten nemen. Bovendien is wijziging in de volgorde van de delen van de mededeling niet het enige middel tot contrastering, veraanschouwelijking of intensivering.

Samenvattend kan men zeggen: de Nederlander werkt dus met een neutrale en een geheel of gedeeltelijk expressieve mededeling. Hij kan de neutraliteit of de expressiviteit door verschillen in de volgorde van de zinsdelen bereiken. Als men de neutrale mededeling als uitgangspunt neemt, kan men zeggen, dat de expressiviteit door inversie van de bepalingen in een samenhangende keten tot stand komt. In de neutrale mededeling hebben de bepalingen van de voltrekking de volgorde 1, 2; in de expressieve mededeling hebben ze de volgorde 2, 1. In de neutrale mededeling hebben de bepalingen bij de betekenis van de persoonsvorm de volgorde 2, 1; in de expressieve mededeling hebben diezelfde bepalingen de volgorde 1, 2.

Rotterdam.
B. VAN DEN BERG.

Het telwoord bij namen van vorsten en pausen.

I. Natuur en leer.

De heer Dubelaar wijst N. Taalg. 41, pag. 253 op het eigenaardig gebruik van het hoofdtelwoord naast het rangtelwoord in Willem *één* en Willem de *eerste*, Pius *tien* en Pius de *tiende* enz.

We kunnen daarbij opmerken, dat op de ruggen van vorsten en pausen een strijd wordt gestreden, die nooit raakt uitgevochten. Het is een strijd tussen school en praktijk.

Het volk houdt zich hardnekkig aan Willem *een*, Willem *twee* en het moet gezegd worden, dat het daarin volkomen logisch is. Immers nummer *het eerste*, hoofdstuk *het eerste* klinkt volkomen onnederlands. Het grote publiek aanvaardt de inconsequentie Hoofdstuk I = *één*, Willem I = *de eerste* niet[1)]. Op de lagere school moeten steeds weer 'fouten' als Willem *drie* verbeterd worden. Het ligt voor de hand, dat sigarenmerken, die door de school niet beroerd worden, nooit anders dan Karel *één*, Willem *twee* heten. Inderdaad zijn deze merken, zoals de heer D. onderstelt, ontstaan na de dood van Willem III. Ze hebben dus geen invloed op Willem *drie* geoefend; ze volgen slechts de regel, waaraan ook Willem III ondanks de school zijn hele leven voldaan heeft. Uit zijn eerste tijd stamt het familiare, maar goedmoedige rijmpje: In Den Haag daar woont Sofie, Ze is getrouwd met Willem drie, Willem drie gaf haar een zoen, Daar kon Sofietje niks aan doen. En ten slotte hoorde men het eenstemmig oordeel: 'Wat was het koud met die begrafenis van Willem drie!'

Het Romeinse cijfer is de schuld van de strijd. Het is onze spelling binnengeslopen als een dief in de nacht. Hooft gebruikt het nog niet. Hij schrijft

1) Over het ontstaan van hoofdstuk *een*, bladzijde *twee* onder invloed van het schriftbeeld: De Vooys, Nederlandse Spraakkunst § 149, Opmerking.

in zijn Nederlandsche Historien steeds Karel *de eerste*, Benedictus *de elfde* enz. Hierbij zijn vergissingen onmogelijk. Maar een eeuw later gaat Wagenaar Karel *de V* enz. schrijven. Nu nadert het gevaar - en het is er op hetzelfde ogenblik. Want Wagenaar, die in margine een korte samenvatting geeft, zoals Hooft ook al placht te doen, schrijft aan de rand steeds Karel V enz. zonder lidwoord. Daarmee is het hek van de dam. Het is ontegenzeggelijk, dat het korte, Romeinse cijfer een praktische aanduiding is, maar evenzeer begrijpelijk, dat er in dezen nooit een eind zal komen aan de strijd tussen natuur en leer. Zo doet Wagenaar, die een eeuw geleden in de kring der Van Naslaans nog bekend was en sedert uit alle kringen behalve die van de historie verdwenen is, zijn invloed nog gelden, trouw geholpen door de na hem komende geschiedschrijvers, maar onschuldig aan de verwarring die hij gesticht heeft, aangezien hij die wel niet heeft voorzien.

Ten slotte merk ik nog op naar aanleiding van de mededeling van de heer D., dat Pius X gewoonlijk Pius *tien* genoemd wordt, maar Pius XI steeds Pius *de elfde*, niet Pius *elf*, dat dit gebruik toch wel locaal beperkt moet zijn. In Katholieke kringen zegt men wel schertsend en rijmend, wanneer iemand Pius XI noemt: ‘Dat ben je zelf’. Wel een bewijs dat Pius *elf* niet onbekend is.

II. Het postpositieve rangtelwoord.

Een andere vraag, waarbij het Romeinse cijfer niet in aanmerking komt, is: hoe komen wij aan de plaatsing van het rangtelwoord *achter* de namen van vorsten en pausen? Willem *de eerste*, Pius *de tiende* enz. lijkt wel zonderling, als we denken aan b.v. Hoofdstuk *het eerste*.

Wat meer logisch schijnt, het ordinale vóór de naam, vinden we bij Jan van Boendale, die zijn werk over Eduard III noemt ‘Van den *derden* Edewaert’.

Nu is het verrassend, dat we de verhuizing van het rangtelwoord van vóór naar achter door dezelfde schrijver Boendale vertoond zien als op een film. In het tweede boek van de Lekenspieghel geeft hij een geschiedenis van de pausen. Ik citeer daaruit:

> C. 44, 129
> Sixtus, dierste die soe hiet
> Wart nu paeus, alsoemen siet.
> C. 44, 271
> Victor, dierste die soe hiet
> Wart doen paeus, alsoemen siet

Deze twee kerkvorsten worden door Boendale het eerst genoemd. De mededelingen zijn vrijwel gelijkluidend en op deze wijze somt hij nog tal van pausen op. Maar intussen verandert het ook wel:

> C. 44, 451
> Sixtus dander nu paeus was.

In C. 48, 530 komt weer plaatsing vóór de naam:

> Diederic, alsic las
> Vinc desen eersten Jan.
> Maar C, 48. 745
> Bonifacius die derde
> Wart nu vanden stoele herde.

Het is onnodig Boendale in extenso te citeren. Ik noem nog uit hetzelfde Caput de vss. 783 Bonifacius die vijfte, 813 Jan die vierde, 886 Leo dander,

933 Leo die derde, 964 Jan die zevende, 1921 Gregorius die derde, 1137 Steven die derde en C. 49, 1 Leo die vierde.

Uit de nummering van de verzen blijkt wel, dat de auteur bij het vorderen van zijn geschiedschrijving steeds meer de tans gebruikelijke wijze van uitdrukken volgt. Daarbij behoudt hij zich het recht voor terug te keren tot ordinale vóór naam, als hij dit wenst; zo C. 50, 70 weer: Tote opten vierden Heinrike (de keizer). Eigenlijk is het laatste volstrekt niet merkwaardig. Tot op onze tijd heeft een dichter of iemand die zich in rijmende regels uitdrukt, als het hem uitkomt, de vrijheid van de *vierde* Hendrik, de *tiende* Pius te spreken. Geen enkele reden van 'poëzie' dwingt Boendale evenwel b.v. in vs. 1137 te zeggen:

> Steven *die derde* quam daer naer

in plaats van: *Die derde* Steven quam daer naer. Uit vrije wil is hij hier nieuwlichter.

Zo iemand, dan moet het Boendale duidelijk geworden zijn terwijl hij tientallen namen opsomde, dat er een verschil is of ontstaat tussen 'de eerste Leo' en 'Leo de eerste', 'dander (de tweede) Leo' en 'Leo dander'. In 'de eerste Leo' is 'eerste' een telwoord, in 'Leo de eerste' gaat het telwoord een naam, een bijnaam (natuurlijk niet in malam partem), een toenaam worden. Vandaar dat het lidwoord meegaat. Bij een postpositief adjectief is geen sprake van verplaatsen van het lidwoord: het (la) rime riche, die coninc rike.

Het telwoord + lidwoord wordt bijstelling zoals het laatste lid van Karel de Grote, die coninc die rike. Zo zeer is het postpositieve telwoord bijstelling, dat het als numerale in ons onderbewustzijn gegleden is, evenals de betekenis van de epitheta bij Karel de Grote e.d. We hebben een prikkel nodig om ons weer bewust te worden, dat Karel de Grote inderdaad een groot vorst was, hetgeen overbodig is bij 'de grote Karel'. Het lijkt me niet onmogelijk, dat iemand een boek over Lodewijk XIV schrijft zonder te bedenken, dat hij zich bezighoudt met de *veertiende* in de rij der Lodewijken. Het achter geplaatste telwoord doet de dienst van onze geslachtsnamen. Al heet iemand Jan de Lange of Piet de Wilde, dan wekt dat bij ons geen enkele gedachte aan lengte of wildheid, tenzij toevallig het 'nomen est omen' toepasselijk is en toegepast wordt. Slechts kinderen, die pas leren lezen en zich oefenen op naambordjes kan men bij De Lange horen zeggen: 'O, hier woont een lange vent!'

Enigszins als die kinderen zijn wij begonnen met de *derde* Edewaert en de *eerste* Leo, maar op den duur leidt dat tellen de aandacht af en wordt het telwoord naar achter verplaatst, waardoor het zijn karakter van telwoord verliest en niet meer hinderlijk is.

Het zou te sterk zijn Boendale baanbreker te noemen, hij is slechts symptomatisch; het proces zou zich ook zonder hem voltrokken hebben. Maar ongetwijfeld heeft hij het verhaast en als hij niet zo poëtisch is als Ovidius in zijn Metamorphosen, dan moeten we hem toch dankbaar zijn voor de metamorphose, die we in boek twee of het tweede boek van zijn Lekenspieghel mogen gadeslaan.

K. KOOIMAN.

Twee gevallen van *dus lang*.

Over het oudtijds bestaande gebruik van dit woord is het een en ander meegedeeld in *Bijdrage tot het Onderzoek van Vondel's Werken* (1941), p. 152-155. Aldaar is de betekenis omschreven als ‘tot dusver, tot nu (dan) toe’, eventueel ‘nog’, en met een aantal bewijsplaatsen gestaafd. Tevens werd verwezen naar *WNT* 3, 3676.

Het ligt voor de hand, dat een onjuiste opvatting haar gevolgen heeft voor het begrip van de samenhang waarin het woord voorkomt. In de opdracht van *Koning David herstelt* staat het volgende: ‘Maer de liefde van den aertsvader Abraham, dus lang overgeslagen, wort hier door betuight, dat hy, in het opofferen van zijnen eenigen en ter doot gehoorzaemen zoone, zich zelven en natuur, uit liefde tot Godt, overwon, enz.’ (W.B. 9, 105: 42-vlg.). Bij *dus lang overgeslagen* luidt de toelichting: ‘zo lang voorbijgezien, niet gewaardeerd’. Dit is zonderling. Men kan bezwaarlijk toegeven, dat aan het offer van Abraham niet van oudsher passende aandacht en waardering zou zijn ten deel gevallen, noch ook zelfs dat zulks Vondel's persoonlijke mening was. Wat Vondel bedoelt is niets meer dan dat hij, in zijn betoog, tot dusver niet gesproken heeft over het geval van Abraham, waartoe hij vervolgens overgaat. Het is het sluitstuk van de reeks voorbeelden van ‘der ouderen kinderliefde’, aangevoerd uit de wereld van Grieken en Romeinen, alsook uit het Oude Testament. Niet zonder reden stelt hij Abraham aan het einde, alvorens over te gaan op het eigenlijke onderwerp van ‘dezen tooneelhandel’, de geschiedenis van David en Absolon. Want in Abraham is God de Vader zelf afgebeeld, ‘van wien Godt de zoon zelf uitroept: *Zo lief had Godt de weerelt, dat hy zynen eenigen geboren zoon gaf*’.

Omtrent het tweede te bespreken geval zou men kunnen zeggen: het staat op een in letterlijke zin zo vooraanstaande plaats, dat niets gemakkelijker is dan er over heen te zien. Hier geldt het namelijk het eerste woord het beste van *Baeto*:

> Dus lang onwaerdelijck versmaedt, en op het schotst
> Bejegent met de neck, geterght, getreên, getrotst,
> Door dwang geduldich, 't leedt verkropt, met ydel pratten
> Heb jck Vinlandsche Vrouw.

Het valt niet te ontkennen dat ‘zo lang’ hier eveneens een goede zin geeft. Maar in het licht van het aangewezen gebruik rijst toch de vraag, of ook hier niet moet worden verstaan: ‘tot nu toe, tot op dit ogenblik’. Voor mijn gevoel is daar weinig twijfel aan. Tot nog toe heeft Penta nokkend en wrokkend haar leed verkropt, in machteloos verduren van haar smadelijke achterstelling. Maar van nu af aan gaat het anders worden. ‘Ten daegh' aenstaende’ zal de wraak hoogtij vieren.

Dat men zich in de 17e eeuw bewust was van de ongewenste dubbelzinnigheid die het woord opleverde, blijkt voldoende helder uit de tekstgeschiedenis van de vss. 1029-1033 in het 15e boek der *Herscheppinge*, die beschreven staat in de W.B. 8, 159-160, en in de genoemde *Bijdrage* p. 153-vlg.

L.C. MICHELS.[1)]

1) In de aansluitende passus betekent *onaengezien* (hy den vader naer de kroon en het hart stack) niet: ‘afgezien van het feit dat’, maar ‘ongeacht, in weerwil van’.

Boekbeoordelingen.

Uit de voortijd van '80.
Dr. C.G.L. Apeldoorn: Dr. Willem Doorenbos. Uitg. C. de Boer Jr., Amsterdam 1948.

Naarmate de generatie waartoe Multatuli, Huet, Vosmaer, van Vloten, Pierson en Simon Gorter hebben behoord, uit nagelaten brieven en documenten nauwkeuriger bekend raakt, wordt ook het beeld helderder van de tijd, waarin de Tachtigers opgroeiden en gevormd werden vóór zij optraden als de brengers van hun moderne kunst. Als nieuwste bijdrage mag te dezen gelden het omvangrijke proefschrift van C.G.L. Apeldoorn, gewijd aan Dr. Willem Doorenbos. Het was een aantrekkelijke maar niet zeer gemakkelijke taak, om uit verspreide en vaak verwarde gegevens, het leven en de ideeën te schetsen van deze begaafde man, die veelmeer door wat hij wás dan door wat hij deed zulk een bijzondere invloed heeft uitgeoefend. Dr. Apeldoorn beschrijft hem als een veelzijdig en energiek geleerde, ondogmatisch in geloof en politiek, onwrikbaar vasthoudend aan zijn humanistische beginselen, uiterst waarheidslievend, wars van conventie en van vriendjespolitiek, in één woord: een nonconformist. Het is niet zo moeilijk te begrijpen, dat zulk een onafhankelijk en critisch man, die anderen evenmin spaarde als zichzelf, door kunde en karakter gelijkelijk het misnoegen wekte van het kleinburgerlijke Winschoten, waar hij gedurende tien jaar (1851-1862) rector van het gymnasium en bovendien tijdelijk redacteur van de Nieuwe Winschoter Courant was. Het is zelfs geen onoplosbaar probleem, waarom hij eerst in 1865 te Amsterdam, en daarna in 1884 te Leiden gepasseerd werd voor hoogleraar, terwijl beide keren de plaats werd ingenomen door heren die hij met recht zijn minderen mocht achten. Het wezenlijke vraagstuk ligt op psychologisch gebied, en het is jammer dat de heer Apeldoorn daar niet dieper op is ingegaan. Want al heeft, objectief, ons Hoger Onderwijs zichzelf in onberekenbare mate geschaad doordat het met opzet aan uitzonderlijke mannen als Bilderdijk, Huet, Doorenbos en Leopold de hun toekomende plaats heeft onthouden ten bate van lieden wier naam zelfs in vakkringen geen heugenis heeft nagelaten: dit verklaart nog niet, subjectief, de reactie van de nonconformist die Doorenbos was, of althans scheen te willen zijn.

De universiteit had hém nodig om te zijn wat zij behoorde te wezen, accoord; maar had *hij* soms een universiteit nodig om te worden wat hij was? Niettemin is het uit geheel het betoog van Dr. Apeldoorn duidelijk, dat deze hoogleraarskwestie in het leven van Doorenbos een zeer grote rol heeft gespeeld, en wellicht nog meer de oorzaak is van zijn opmerkelijke, hoewel steeds objectief verantwoorde agressiviteit, dan het gevolg. Immers, bij al zijn onafhankelijkheidsgevoel had hij toch een sterke sociale inslag, ook in die speciale zin van behoefte aan levend contact met zijn tijdgenoten, en zelfs aan erkenning door hen. Wie de oordelen nagaat, bijvoorbeeld op bl. 69-80 vermeld, ontkomt niet aan de indruk dat hij figuren als Van Lennep, Vosmaer, Hofdijk en Ten Kate heeft overschat, onbewust, doordat hij ze persoonlijk kende, met hen solidair was als lid van eenzelfde generatie, en ondanks alles op hun vriendschappelijke omgang

prijs stelde. Iemand wêer te ontmoeten over wie men een volstrekt afwijzende critiek heeft gepubliceerd, houdt nu eenmaal iets pijnlijks: alsof de onvoorwaardelijke trouw aan het aesthetische geweten een zonde jegens het ethische zou zijn! De zaak ligt geloof ik nog dieper: Doorenbos was geen kunstenaar, die zijn innerlijke zekerheid kan ontlenen aan de illusie dat zijn werk desnoods eerst jaren na zijn dood de waardering zal vinden waar het recht op heeft; Doorenbos was ook niet allermeest criticus of geleerde, die in de innerlijke noodwendigheid van het artistieke oordeel of de studieuze waarheid zijn volledige steun en sterkte vond; Doorenbos was naar diepste aanleg: didacticus, docent, aangewezen op het directe contact van persoon tot persoon, waarschijnlijk zelfs vooral mondeling - en dáár ligt naar ik meen de laatste, hemzelf wel nooit helder bewust geworden oorzaak van zijn gerichtheid naar de universitaire taak. De tragiek van zijn bestaan was de onverzoenbare tegenstelling tussen het didactische in hem dat de mensen nodig had, en het nonconformistische in hem dat hen bruskeerde. Of in dit alles de geestelijke onevenwichtigheid van Doorenbos' echtgenote geen groter factor is geweest dan de heer Apeldoorn meent, lijkt mij discutabel. Blijkbaar hebben de geraadpleegde familieleden uit begrijpelijke piëteit hem de anecdotes onthouden, die nog altijd in omloop zijn, en die toch wel op een ernstiger stoornis wijzen dan hij veronderstelt. Want wát te zeggen van het verhaal, dat Doorenbos, na een korte uitstedigheid eens des avonds terugkerende en zijn huisdeur openend, na één oogopslag terugtrad, overtuigd zich in het huisnummer te hebben vergist? In anderhalve dag had zijn vrouw heel het huis laten leeg halen en het op onherkenbare wijze opnieuw ingericht.

De heer Apeldoorn heeft met academische nauwgezetheid de gegevens nagespeurd, die er betreffende het contact tussen Doorenbos en de Tachtigers Perk, Van der Goes, Kloos en Verwey te vinden zijn. Het uitvoerig gedocumenteerde resultaat is tenslotte vrij pover, en het moest dat ook wel blijven, aangezien juist het mondelinge deel uiteraard maar weinig aanwijsbare sporen heeft nagelaten. Eén ding echter is duidelijk: dat namelijk de Tachtigers ook in Doorenbos, zo goed als in Multatuli en in Huet, veel meer de onafhankelijkheid van geest dan de principiële inhoud der gedachtenwereld hebben bewonderd en nagevolgd. ‘Stimulans te zijn voor hun individualisme’, aldus formuleert Dr. Apeldoorn de functie van Doorenbos, die immers noch bij de impressionistische vernieuwing van de poëzie, noch bij de naturalistische vernieuwing van het proza, noch bij de aesthetische vernieuwing van de kritiek hun leidsman kon zijn. Indien ik dan toch, in tegenstelling tot de heer Apeldoorn (bl. 243), de invloed van Doorenbos op de Tachtigers iets levendiger, iets duurzamer, en misschien zelfs iets dieper en persoonlijker acht dan bijvoorbeeld die van Vosmaer, kan men enerzijds menen dat dit niets is dan gezichtsbedrog; maar anderzijds ligt juist in het feit dat Doorenbos niet de pretentie had kunstenaar of criticus te zijn en hen later dus ook niet als zodanig kon tegenvallen, een factor die de goede verstandhouding met de jongeren bestendigd heeft. Dat ook Doorenbos' knappe dochter Martha, met name in de verhouding tot Kloos, een rol van betekenis heeft gespeeld, is de heer Apeldoorn blijkbaar niet bekend.

Vult dit proefschrift dus onze kennis betreffende een curieuze figuur uit een nog altijd te weinig onderzocht tijdvak op belangwekkende wijze

aan, en corrigeert het meermalen de overschatting van Doorenbos' betekenis, zoals die door talrijke dankbare uitspraken gestimuleerd was: het heeft toch ook ernstige tekorten, doordat de schrijver er niet in geslaagd is zijn stof tot een gaaf geheel af te ronden. De volgorde van de hoofdstukken en de stijl van behandeling der vele vragen, missen te zeer de meesterhand die een levende orde schept uit een aanvankelijke chaos van kleine feiten. Bladzijden die als samenvatting bruikbaar zouden zijn geweest - ik denk bijvoorbeeld aan de boeiende analyse van Doorenbos' handschrift (bl. 39-42) - staan te ver naar voren, en ook overigens worden talrijke détails besproken buiten het chronologische kader waar ze in passen. Over het algemeen is m.i. zulk een werk alleen aanvaardbaar als biografie, als geschrift dus over een groeiende, werkzame en zich met de jaren wijzigende persoonlijkheid. En dit impliceert, dat men zich houdt aan de strakke, door de tijd zelf gedicteerde indeling, en de verschillende facetten dáár belicht waar ze het scherpst naar voren springen als deel van het geleefde bestaan. Ik kan moeilijk verzwijgen dat dit boek, waarvan ik naar de inhoud de critische betekenis gaarne erken, toch als bééld van ‘de meest waarlijk-levende mens, die bestond’, gelijk Kloos eenmaal schreef, mij enigermate heeft teleurgesteld.

G. STUIVELING.

Prof. Dr. J. van Mierlo S.J. *Elckerlijc*. Nieuwe Bijdragen met ge-emendeerde uitgave (Turnhout-Drukkerij N.V.J. van Mierlo-Proost en Co. - 1949).

Na de verschijning van Prof. H. de Vocht's uitvoerig gedokumenteerde ‘comparative study’ achtte ik zijn betoog overtuigend dat *Everyman* aanspraak kon maken op de prioriteit[1)]. Na de kennismaking met Van Mierlo's doorwerkt tegenbetoog in de brochure *De prioriteit van Elckerlijc tegenover Everyman gehandhaafd*[2)] met tal van krachtige argumenten geraakte mijn aanvankelijke zekerheid aan het wankelen. Van Mierlo's voortgezette studie, in bovengenoemde nieuwe brochure, heeft mij overtuigd, dat hij zijn pleidooi gewonnen heeft. Na de ‘afweer’ volgt nu de ‘opbouw’, op stevige grondslag. In het eerste hoofdstuk wordt namelijk de vraag gesteld en beantwoord: Op welke tekst werd Everyman vertaald? Na optekening van alle varianten die de drie drukken van *Elckerlijc* vertonen, blijkt dat de bewerker van *Everyman* de jongste druk, bij Willem Vorsterman te Antwerpen (± 1525) gebruikt heeft en de oudste (Delft ± 1495) niet gekend heeft. De oorspronkelijke tekst moet nog verder teruggaan dan de Delftse incunabel. De Latijnse vertaling door Ischyrius gaat ook terug op Vorsterman's uitgave. Daarentegen bevat het door L. Willems uitgegeven, veel jongere handschrift, naast willekeurige wijzigingen ook enkele waarschijnlijk oorspronkelijke lezingen[3)].

Het tweede hoofdstuk (blz. 40-94) bevat uitvoerige *Tekstkritische* en *exegetische aantekeningen*, ter toelichting en verantwoording van de ge-emendeerde uitgave, die aan dit boek toegevoegd is en er de waarde van verhoogt (blz. 110-138). Vooraf gaat echter nog een derde hoofdstuk met *Aesthetische beschouwingen*, waarin Van Mierlo nogmaals zijn be-

1) Zie mijn artikel in *De Nieuwe Taalgids* XLI, 115 vgl.
2) Zie de aankondiging in dezelfde jaargang, blz. 233.
3) Zie de uitkomst in de stamboom op blz. 34.

wondering uit voor *Elckerlijc*, 'niet alleen onze beste moraliteit maar, veruit de beste moraliteit der Middeleeuwen'.

Dat de tekst gebrekkig overgeleverd is, hebben allen die zich met dit werk bezighielden, terecht ingezien; menige verbetering was reeds voorgesteld en vaak algemeen aanvaard. Terwijl nu Endepols in zijn bekende uitgave zeer voorzichtig en behoudend is en slechts enkele stellige emendaties, meestal nog in de aantekeningen, aanvaardt[1], gaat Van Mierlo veel radikaler te werk, er van uitgaande dat de tekst overal waar het rijm ontbreekt of gebrekkig is, verbetering behoeft. Hij aarzelt zelfs niet, gehele regels in te voegen, waar een rijmwoord alleen komt te staan[2] en slaagde er in, op verscheiden plaatsen op aannemelijke wijze het rijm te herstellen[3]. Ook midden in het vers zijn herhaaldelijk verbeteringen aangebracht. Daartoe behoort niet *woeden* (vs. 28), dat eenvoudig een drukfout is voor *worden*, maar wel b.v. *vleeschelijc* (vs. 60), *berecken* (vs. 158), *bereiden* (vs. 475), *door* (vs. 752) e.a. Er zijn ook enkele gewaagde gissingen, die niet ieder zal aanvaarden, als *verhaecht* (vs. 209) en *onwranghelijc* (vs. 385), maar over het algemeen danken wij aan de toewijding van Van Mierlo een gezuiverde tekst, die vooral bij opvoering uitstekende diensten zal kunnen bewijzen, en die stellig het origineel dichter benadert dan de gebrekkige oude drukken, waarvoor onbegrensd vertrouwen ongemotiveerd zou zijn.

C.G.N. DE VOOYS.

Dr. B.C. Damsteegt: *In de doolhof van het Nederlands*. Alfabetisch gerangschikte aanwijzing voor een zuiver taalgebruik. Tweede druk. (Zwolle - N.V. Uitg.mij. W.E.J. Tjeenk Willink - 1949. Prijs f 2,20).

Onervarenheid en slordigheid zijn de oorzaken van allerlei vergrijpen tegen zuiver taalgebruik. Onkunde wordt verholpen door de schoolmeester, slordigheid wordt bestreden door de tuchtmeester. Bij het doorkruisen van deze doolhof treedt Dr. Damsteegt in beide funkties op. Hij heeft een verzameling aangelegd, waarschijnlijk ten dele geput uit opstellen van leerlingen, maar ook uit geschriften van slordige journalisten en eigenwijze ambtenaren. In een *Verantwoording* bekent de schrijver openhartig dat hij enige aarzeling heeft moeten overwinnen. De leek verlangt van de 'deskundige' taalgeleerde nu eenmaal definitieve uitkomst, maar de taalkundige kent 'de vele aspecten die bijna iedere taalkwestie vertoont'. Toch meent Dr. Damsteegt 'dat normatieve uiteenzettingen te geven zijn, ook als men zijn wetenschappelijk geweten angstvallig zuiver houdt'. Inderdaad is dat in veel gevallen mogelijk, maar wie dit boekje raadpleegt zal toch uitspraken tegenkomen, waar hij geneigd is te vragen: is dat nu eigenlijk toelaatbaar of fout? b.v. als iets een 'aanwensel' genoemd wordt, of 'tamelijk sterk ingeburgerd', of waar gekonstateerd wordt dat een bepaald gebruik 'het wel zal winnen' of 'niet veel kans heeft'. Wij achten deze 'aarzeling' allerminst af te keuren en prijzen ook dat de schrijver getracht heeft 'door voortdurende aandacht voor de levende taal en haar gestadige verandering, door aandacht ook voor wat historisch is gegroeid, de vaak bekrompen zienswijze van het purisme te vermijden', al heeft hij niet overal consequent dat standpunt ingenomen.

1) b.v. *vermieden* (vs. 110), *spreken an* (vs. 438), *so coen* (vs. 575).
2) Zie b.v. vs. 206, 226, 455, 587.
3) Zie vs. 100, 116, 152, 177, 189, 256, 330, 660, 775, 795, 805.

De alfabetisch gerangschikte stof levert een bonte mengeling: er wordt gewezen op spelfouten, vooral de wisseling *ij*: *ei* bij homoniemen[1]; door de bespreking van synoniemen[2] worden nuttige wenken gegeven voor de juiste woordkeuze; door te wijzen op contaminatie[3] wordt gewaarschuwd tegen ondoordachte overbodigheid; modewoorden en cliché's worden onverenigbaar geacht met een goede stijl.

Niet alle vonnissen die de schrijver velt, zouden wij willen onderschrijven, b.v. *behoudens goedkeuring* (blz. 5), *ben je al besloten* (= ben je al tot een beslissing gekomen, blz. 7), *als* na comparatief, dat nu stellig ook 'in de verzorgde schrijftaal' niet ongewoon meer is (blz. 13), *toename*, dat als konkreet begrip, evenals *opname* van *toeneming* verschilt (een toename van duizend gulden) (blz. 14), *enigst* (blz. 18: let op de gevoelswaarde van 'Mijn enigst kind'!), de inversie na *helaas* en *goddank* (blz. 23) *instantie*, met zijn nieuwe betekenis in ambtelijke taal (blz. 25), de Zuidelijke praepositie *rond* (blz. 39. Waarom zou die 'niet mooi' zijn?), *vanaf* en *vanuit* (blz. 45), de quasi-afdoende regels voor de verbindings-*s* en -*n* (blz. 46. Men denke aan de juiste kritiek van Kollewijn!), de handhaving van het door Verdam bedachte onderscheid tussen *werkloos* en *werkeloos* (blz. 58), al twijfelt de auteur aan de houdbaarheid van dit verschil. Ook verzuimt de schrijver er op te wijzen dat een woord in een bepaalde groeptaal gangbaar kan zijn, zonder tot de algemene taalvoorraad te behoren, b.v. *voorradig* (blz. 51; dat geldt ook voor de samenstellingen, op blz. 55 besproken).

Veel aandacht schenkt Dr. Damsteegt aan de hedendaags voorkomende barbarismen, en daarbij weer in de eerste plaats aan de germanismen, die met ± 55 voorbeelden vertegenwoordigd zijn tegen nog geen 5 gallicismen en ± 15 anglicismen. Hij volgt dus de opvatting van de meeste vroegere taalzuiveraars, maar verwekt misverstand door tweeërlei betekenis van de term germanisme: een woord naar Duits model gevormd of vertaald, een afkeurenswaardig, tegen ons taalgevoel strijdend, overbodig woord, dus een 'barbarisme'. Krachtens zijn beginsel zou de schrijver een scheidslijn dienen te trekken, maar dan zijn uitspraken als 'eigenlijk' of 'op de keper beschouwd een germanisme' misplaatst. Dan zouden dus woorden als *enerzijds* (blz. 18), *minstens* (blz. 31) uit de lijst geschrapt kunnen worden, maar moet *zonder meer* (blz. 56) blijven staan, want al heeft in het Mnl. *sonder mee* bestaan, ongetwijfeld is *zonder meer* overbodig jonger Duits import[4].

Drie volgende, beknopte afdelingen, met leerzame stilistische wenken, opmerkingen over spelling, interpunktie, spraakkunstlessen, ook voor volwassenen bedoeld, geven niet veel aanleiding tot opmerkingen. Met de raad om *zijn* en *haar* te schrijven 'naar goeddunken' kan ik mij niet verenigen (blz. 65). Evenmin met de regel dat 'tussen hoofdzin en bijzin een komma' behoort te staan (blz. 80). Dan zou dus 'Ik vertrouw dat je komt' foutief zijn. De gemaakte opmerkingen zijn voornamelijk bedoeld ter overweging bij een volgende druk.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Homoniemen zijn ook de twee werkwoorden *zweren* (blz. 57), zodat ten onrechte van 'dat werkwoord' gesproken wordt.
2) Zie b.v. blz. 35, 45, 54.
3) Zie blz. 4, 17, 27, 34, 35, 36, 42, 46, 51.
4) Op dezelfde grond verdedigde N. Beets indertijd *omsonst*, omdat het ook in de zeventiende eeuw voorkwam, als goed Nederlands.

Blinde Wouter en de wildeman in Vondel's Leeuwendalers.

Vondel wilde zo onpartijdig mogelijk blijven toen hij, om de vrede-feesten van het jaar 1648 openlijk mede te vieren, ter opvoering in de Amsterdamse Schouwburg zijn ‘Leeuwendalers’ als ‘landspel’ aanbood. ‘Wij hebben slechts eenige verwen en geuren, die ons voornemen dienen konden, uitgezocht, en ondereen gemengt, en het beloop van oorloge en vredehandel aldus in het klein ten ruighsten ontworpen, om alle hatelijckheit te schuwen’, zegt hij in de opdracht aan Michiel le Blon.

De namen der optredende personages zijn vernuftig door hem verzonnen. De allegorie van het spel kon ieder zo gemakkelijk volgen. Toch blijft er iets raadselachtigs in de figuren van Blinde Wouter en de Wildeman bij meer intense beschouwing.

De voorredenaar zegt:

> Zie eens hoe een Wildeman
> U wat groots verbeelden kan,
> Een den oorloogh weet te schilderen,
> Daer de menschen door verwilderen,
> En alle ackers, wilt en woest,
> Maejen eenen jammeroegst.
> Zie wat Wildaert u kan dwingen,
> Die de bloem der Jongelingen
> Jaerlicks eischt, en helt op helt
> Deerlijck schiet, en nedervelt,...

Hieruit zou men opmaken, dat de wilde woestheid van het oorlogsgeweld de dichter de naam der figuur toegeschoven heeft, Na die eenmaal aanvaard te hebben, moest hij ze natuurlijk nader uitbeelden. Wouter kwijt zich van die taak in het eerste bedrijf. Hij doet dit op voortreffelijke wijze, waar hij voor onze verbeelding oproept een gruwelijk monster.

Heeft Vondel die schildering zelf ontworpen of heeft hij ze aan een ander stuk ontleend?

Onze literatuur-historici toonden aan, dat onze dichter bij het ontwerpen van zijn vredesspel hier en daar Italiaanse voorbeelden benut heeft, zoals de ‘Aminta’ van Tasso en de ‘Pastor Fido’ van Guarini. Ook Rodenburg's ‘Trouwen Batavier’ is hem dienstig geweest. G. Kalff merkte aangaande de Wildeman op: Dat de Wildeman een schepsel van Vondels fantazie zou zijn acht ik uiterst onwaarschijnlijk; zulke Caliban-figuren treft men niet in Vondels werkplaatsaan; het formeeren van zulke monsters lag, naar ik meen, buiten den kring van Vondels genie' (Spectator 1893). Kalff acht de figuur overgenomen uit het Engelse drama ‘Mucedorus’, waarin de Wildeman Bremo voorkomt, die hierin echter een belangrijker rol speelt en een soort ‘bosman’ is, afkomstig ut de Germaanse mythologie, beheerser van het woud, voor wie de dieren buigen, Vondel's Wildeman is gezonden door Pan tot plaag van de bewoners van het gewest. ‘Dergelijke monsters, door een vertoornde godheid gezonden, herinneren meer aan klassieke mythologie dan aan de Germaansche’, besluit hij.

Ik zou willen opmerken, dat Vondel's Wildeman toch sterk doet denken aan de figuur van de bosman. Hij fungeert bovendien als jager, als ‘wildman’, zoals men eertijds wel zei, welke hoedanigheid de keuze van de naam bij Vondel mede zou kunnen bepaald hebben. De Wildeman als uithangbord zal Vondel waarschijnlijk ook wel bekend zijn geweest.

Opmerkelijk lijkt mij verder, dat als bode iemand optreedt ‘die de naam “Wouter” voert. Kiliaen spreekt van “Woud-heer, Woudt-her” als: Sylvarum prefectus, sylvarum dominus et Sylvanus deus, Faunus’. Afgezien van deze onwaarschijnlijke naamsverklaring, komt de naam ‘Wolterken’ in de Germaanse mythologie voor ter aanduiding van een huisgeest. Dat Wouter blind is, verhoogt zijn geheimzinnig optreden in Vondel's spel, stempelt hem mede tot een aantrekkelijke figuur voor een stuk, waarin zich zoveel wonderbaarlijks voordoet. Men is zeker gerechtigd ook aan de keuze van de naam Wouter een bijzondere betekenis te hechten, omdat geen van de andere namen in Vondel's spel daarvan vrij bleef.

Dr. H.H. KNIPPENBERG.

Aankondigingen en mededelingen.

Annalen van het Thijmgenootschap.

Een nieuw viermaandelijks tijdschrift met deze titel begon in Mei te verschijnen bij Het spectrum te Utrecht. De omvangrijke aflevering (112 blz.) bevat bijdragen van Katholieke geleerden op het gebied van allerlei wetenschappen. De letterkundige afdeling staat onder leiding van Prof. Dr. L.J. Rogier, die als inleiding een interessante voordracht van 1947 publiceert over *Alberdingk Thijm en de Katholieke herleving*. Daarop volgen een drietal voordrachten van Gerard Brom met de gezamenlijke titel *De leek in de Kerkgeschiedenis*.

Taalnatuur en Taalcultuur.

Dit onderwerp koos Prof. K. Heeroma voor zijn inaugurele rede als hoogleraar in de taalkunde aan de Universiteit van Indonesië (Batavia 6 Mei. Uitgegeven door J.B. Wolters - Groningen, Batavia). Hij betoogt dat een 'complete taal' een evenwicht kent van natuurlijke en cultuurlijke expressie. Het Latijnse cultuurmonopolie heeft herhaaldelijk diepgaande invloed gehad, door terugdringing van de landstaal, maar natuurlijke ontaarding wekt cultureel herstel. Deze wisselende degeneratieen regeneratie-tendenties in onze taalontwikkeling worden dan aan verschillende klankverschijnselen nader toegelicht, o.a. de mouillering en de diminutief-suffixen.

Wat is taal?

Onder linguisten is Edward Sapir's *Language. An introduction to the study of speech*, dat reeds van 1921 dagtekent, zeer bekend en gewaardeerd. Deze Amerikaanse geleerde beschikt over een bewonderenswaardige kennis van velerlei talen, behalve de Indogermaanse ook Chinese, Indianentalen en Eskimo-taal, waardoor zijn beschouwing over taal in het algemeen een brede grondslag heeft. Zijn stijl is helder, zijn inzichten vaak verrassend, zijn voorbeelden goed gekozen en boeiend. Onafhankelijk van de Praagse tchool ontdekte hij reeds de betekenis van de fonologie voor de taalwetenschap. Dat alles gaf A.L. Sötemann aanleiding om dit boek onder bovenstaande titel als 'inleiding tot de taalkunde' voor Nederland te bewerken[1)]. Bewerking betekent hier niet samenvatting of bekorting: de tekst is nauwkeurig gevolgd en vlot vertaald, met inbegrip van de aantekeningen. Alleen heeft de bewerker 'voorzover dit mogelijk bleek zonder de bouw van de hoofdstukken aan te tasten, in de vertaling het Engelse materiaal door Nederlands vervangen'. Daarin is hij, door goed gekozen voorbeelden, aardig geslaagd[2)], zodat zijn vertaling voor Nederlandse lezers nieuwe aantrekkelijkheid verworven heeft.

Het Algemeen Beschaafd in Vlaanderen.

1) Amsterdam - N.V. Noordhollandsche U.M. - 1949; 272 blz. Prijs geb. f 7.90.
2) Zie b.v. blz. 26-29 en 148-152. Enigszins gewaagd is de vervanging van Engelse dichternamen door overeenkomstige Nederlandse (zie blz. 264 en 266.)

In het Vlaamse maandblad Bevrijding (April-Mei 1949) schreef J.A. Daman een beknopt artikel om de bezwaren van Dr. J.L. Pauwels in deze jaargang van ons tijdschrift (blz. 21 vlg.) geuit, te weerleggen.

Binnenwanderung und Sprache.

De vijfde jaargang van de *Niederdeutsche Mitteilungen* (Lund - 1949), opgedragen aan de zestigjarige Erik Rooth, bevat o.a. een artikel van C. Grönlund. Kellnberger over dit onderwerp, waarin betoogd wordt dat bij dialektgeografische studie te weinig gelet wordt op de omvangrijke verplaatsing van de bevolking binnen de landsgrenzen, vooral van het platteland naar de steden.

Miscellanea- J. Gessler.

In dit omvangrijke Album (twee delen met 1380 blz.; 1948) ter huldiging van de zeventigjarige Leuvense hoogleraar, komen naast talrijke bijdragen op historisch en folkloristisch gebied ook bijdragen voor van taal- en letterkundige aard, die voor onze lezers van belang zijn. Daarvan geven wij een opsomming in alfabetische volgorde: C. de Baere: *Rhetoricale Feesten te Brussel*; V. Celen: *Het Nederlands te Duinkerke door de Eeuwen heen*; F. Closset: *Kanttekeningen bij een Gedicht van Johannes Kinker*; A. Coucke: *Van liturgisch tot geestelijk Drama. Bijdrage tot de Kennis van het middeleeuws Toneel*; L. Debaene: *Het Volksboek Den Strijt van Roncevale en de Alder excellentste Cronyke van Brabant*; G. Degroote: *Poëtae minores* (d.w.z. Vlaamse dichters van ± 1800); J. Droogmans: *Guido Gezelle en de Limburgers 1855-1899*; A. van Duinkerken: '*Krachtelooze Paepenblixem*'; H.J.E. Endepols: *Diftongering van î en stoottoon in het Maastrichts*; E. Fraussen: *Tegenstrijdigheden bij woorden zinsbetoning*; L. Grootaers: *Het verspreidingsgebied van het Limburgse gerundium*; K. Heeroma: *Spreuk en gedicht* (naar aanleiding van een gedicht van D.R. Camphuysen); E. Janssen: *Gloriant, het tweede van onze Abele spelen*; R.F. Lissens: *Over een gedicht van Rodenbach*; L. de Man: *Dialectisch materiaal uit Oud-Leuvense bronnen*; P. Maximilianus: *De slot-n in zwak betoonde lettergrepen van het Sint Franciscusleven van Maerlant*; L.C. Michels: *Omschrijvende functie in het Middelnederlands*; J. Moors: *Luikse oorkonden uit de 14de eeuw, geschreven in het Nederlands*; J. Notermans: *Commentaren bij Een abel spel ende eenöedel dinc vanden hertoghe van Bruuyswije*; W. Pée: *Regressieve of progressieve assimilatie*? M. Ramondt: *Heer Halewijn en Blauwbaard*; G. Royen: *Eenheid ondanks diep verschil. De -n en de voornaamwoorden*; M. Rutten: *Is Karel van de Woestijne een mystiek dichter*? J.G. Sterek: *Marnix van Sint Adlegonde en Broer Cornelis*; A. van Loey: *Tekstcommentaar bij Huygens en Reinaert I*; J. Verboven: *Een paar kanttekeningen bij Vondels Leeuwendalers*; O. Verstegen: *Marginalia bij geestelijke liedboekjes uit de 17e eeuw*; A. Westerlinck: *Aantekeningen over Karel van de Woestijne's jeugd*; A. Weijnen: *Urker phonologische kanttekeningen*; J. Wils: *De taaltechniek in de lyriek van Karel van de Woestijne*.

C.D.V.

Lecoutere-Grootaers, Inleiding tot de Taalkunde en tot de Geschiedenis van het Nederlands, 6e druk, Leuven en Groningen-Batavia, 1948.

De vierde druk van dit werk is in dit tijdschrift (XXX, 229 vlgg.) uitvoerig door Royen besproken. Blijkens de achtereenvolgende voorberichten, die bij de 6e druk opnieuw zijn afgedrukt, heeft de vijfde druk een vrij ingrijpende herziening ondergaan. Tussen

de vijfde en de zesde druk is de afstand minder groot, maar ook ditmaal is op verscheiden plaatsen toegevoegd en gewijzigd, met behoud van de oude paragrafen-

indeling. Een uiterlijke verandering is het overbrengen van de tekst in de nieuwe spelling. Mej. Lie. L. van de Kerckhove heeft zich hiermee belast, en zich van haar taak wel wat al te consequent gekweten door ook in titels van boeken de spelling van de auteur te veranderen.

Een werk van deze opzet stelt aan de bewerker hoge eisen. Het eerste deel, 'taal en taalstudie in het algemeen', behandelt de meest uiteenlopende algemene en principiële onderwerpen: taaltypen en taalverwantschap, fonetiek en semantiek, woord en zin, oorsprong van het schrift, kunsttalen, indeling en geschiedenis van de taalwetenschap, enz. De omvang dwingt tot beknoptheid, en licht zullen er lezers zijn die een of ander onderwerp wat uitvoeriger of op andere wijze behandeld zagen. Maar in het algemeen heeft Prof. Grootaers aan die zware eisen zonder schade aan de helderheid weten te voldoen.

Het tweede deel, dat achtereenvolgens de indogermaanse talen, de germaanse talen en de externe en interne geschiedenis van het Nederlands behandelt, geeft eveneens veel in kort bestek. Dat kan een van de redenen zijn waarom men b.v. van 'ingwaeoons' en 'ingwaeonismen' nog niet gesproken vindt. Dat overigens de dialectologie in Grootaers' boek een ruime plaats inneemt, zal niemand verwonderen die de verdiensten van de auteur op dit gebied kent.

Het boek van Lecoutere-Grootaers behoort tot het vaste werkmateriaal van Neerlandici, inzonderheid wel van de Belgische 'Germanisten', en zal in zijn nieuwe vorm weer goede diensten kunnen doen.

C.B.v.H.

Nederlandse Spraakkunst.

Van deze spraakkunst, door C.G.N. de Vooys, is onlangs bij de firma J.B. Wolters te Groningen een herziene en vermeerderde uitgave verschenen, waarin welwillend verstrekte kanttekeningen van verscheiden vakgenoten verwerkt zijn, terwijl Dr. M. Schönfeld opnieuw zijn medewerking verleende. Ook het Register is enigszins uitgebreid.

Ontvangen boeken.

Nils Förnquist: *Altmarkische Studien*.
Claes Schaar: *Critical studies in the Cynewulf group*.
Bertil Widén: *Studies on the Dorset Dialect*.
(Alle bij C.W.K. Gleerup, Lund 1949).
Frans Zakwoordenboek door F.P.H. Prick van Wely. (Prijs f 3,25).
Indonesisch Zakwoordenboek door H. Ennen. (Prijs f 0,95).
A.L.N. Kramer Sr.: Bahasa Indonésia. *Beknopt Overzicht der Spraakkunst*.
(G.B. van Goor Zonen, 's-Gravenhage 1949).
Dr. W.J.H. Caron en P. Vink: *Analyse en Critiek*. Een bundel boekbesprekingen voor Gymnasiaal en Middelbaar onderwijs en voor Kweekscholen. (Prijs f 2,75, geb. f 3.25).
Taalvorming. Volledige methode voor het taal- en letterkunde-onderwijs op de U.L.O.-school, door R. Kuitert en A. van der Wijden I en II. (Groningen - J.B. Wolters - 1949. Prijs f 1,40 + f 1,40).

A. Bertram: *Stellen en Stijl*, deel I-III. (Prijs p.d. f 1,25).

Uit de Tijdschriften.
(Mei-Juni)

De Gids. Mei. In de rubriek Bibliografie beoordeelt A. van Praag de roman *Sla de wolven, herder*! van Theun de Vries, en L. van den Ham de *Verzamelde letterkundige opstellen* van C.G.N. de Vooys.

Juni. Henri A. Ett publiceert *Een zevental brieven van Conrad Busken Huet*, gericht tot de uitgever A.C. Kruseman, o.a. over Huet's Multatulibiografie, waarvoor Kruseman het Dagboekfragment afstond.

De nieuwe Stem. April. J.M.C. Bouvy geeft *Persoonlijke herinneringen aan drie Leidse leermeesters*, waarbij zij de hoogleraren Kalff, Verwey en Van Eyck treffend karakteriseert en ‘een continuïteit in hunne opvolging’ vaststelt.

Critisch Bulletin. April. R. Blijstra beoordeelt *Eenzaam Avontuur* van Anna Blaman. - Victor Varangot beoordeelt vijf novellen in de *Tuinspiegelreeks*. - S.P. Uri wijst op *De betekenis van P.H. van Moerkerken*.

Het boek van Nu. Mei. *De roep om het blijde boek* heet een artikel van P.H. Ritter Jr.-G. Stuiveling beoordeelt de bundel essays *Forma formans* van D.A.M. Binnendijk. - P.H. Ritter Jr. prijst P.H. van Moerkerken's *De Gedachte der Tijden* als *Een groots gedacht werk*. - Gerard van Eckeren acht de roman *Ontmoeting met de andere* van Inez van Dulleman *Een opmerkelijk debuut*. In de Kroniek der Poëzie beoordeelt G. Stuiveling de *Kwatrijnen in opdracht* van Ida G.W. Gerhardt (*Niet langer buiten schot*).

Juni. F.W. van Heerikhuizen beschouwt M. Mok als *Een miskend lyricus*. - G. Stuiveling beoordeelt de studie van W.M. Frijns over *Vondel en de Moeder Gods* onder het opschrift *Justus fide vivit*. - G. van Eckeren geeft een beschouwing over *‘Downs’ en ‘Ups’ in het werk van Jo Boer*.

De Vlaamse Gids. Mei. Julius Pée geeft allerlei *Herinneringen aan Julius Vuylsteke*. - Raymond Brulez noemt Richard Declercks *Peilingen*, over de betekenis van het Franse geestesleven, ook voor de Vlamingen, *Een goed boek, een nuttige daad*. H. van Tichelen eert de tien jaar geleden gestorven *Folklorist Victor de Meyere*, de verzamelaar van de Vlaamse Vertelselschat.

Juni. Nic. van Beeck wijdt een uitvoerige beschouwing aan *Drie Nederlandse dichters*, nl. Hendrik Marsman, Jan Slauerhoff, Adraan Roland Holst, die hij representatief noemt voor een tijdperk tussen de wereldoorlogen, ‘een der heerlijkste perioden in de geschiedenis van onze letterkunde’. Hij karakteriseert hun dichterschap met de gemeenschappelijkheid van karaktertrekken, maar ook ‘de sterke persoonlijke inslag’. - *Verkeerd beoordeelden te laag geschat* acht Jan Greshoff zowel Frans Coenen als Nescio (pseud. van J.H.F. Grönloh). - Als *Schrijvers die hun eigen werk in de weg staan* noemt Louis Paul Boon Jo Boer, die zich zelf herhaalt, en Henri van Boven, naar aanleiding van zijn herhaaldelijk herdrukt *Tropenwee*.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. April. In een artikel *Het essayistisch en literairhistorisch proza* beoordeelt Achilles Mussche een viertal werken, namelijk het proefschrift *De Nederlandse auteur en zijn publiek* van G.W. Huygens, *Herman Gorter: Neen en Ja*, van Jacques de Kadt, de *Inleiding tot de stilistische interpretatie van literaire kunst* van W. Kramer, en het proefschrift over *Het Nederlandse kwatrijn* van J.D. Ph. Warners. - In de rubriek *Zoek de mens* prijst J. Greshoff Top Naeff's boek over W. Royaards als een 'rijk en levend boek'. - Karel Jonckheere polemiseert met Westerlinck naar aanleiding van de verschillende beoordeling van Anton van Wilderode's *Najaar van Hellas*.

Mei. In een artikel *Onze cultuur in den vreemde* zet Julien Kuypers uiteen wat tot nu toe in Nederland en België gedaan is voor verbreiding en studie van onze taal- en letterkunde in het buitenland.

Dietsche Warande en Belfort. Mei. Max Lamberty schrijft een artikel over *Het Vlaams overwicht, de Vlaamse onmacht en de Vlaamsgezindheid*, waarin hij, enigszins pessimistisch, aanspoort om de Vlaamsgezindheid aan te kweken. In de *Kroniek der Vlaamse poëzie* klaagt Hubert van Herreweghen over de 'schrale oogst', die de poëzie van de jongste Vlaamse dichters oplevert, in het biezonder blijkende uit de bundel *Oogst*, door Marcel Polfliet uitgegeven.

Tijdschrift voor Levende Talen XV, afl. 3. Fr. Closset publiceert *Nog een vertaling van Guido Gezelle's 'Dien avond en die rooze'* (in het Engels), en bespreekt in de rubriek *Nederlandse Letteren* o.a. het verzameld werk van Jan van Nijlen en van A. Roland Holst.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde LXVI, afl. 3. G. Kloeke levert een scherpzinnige beschouwing over *De compositie van de Karel ende Elegast en het incognito van de Zwarte Ridder*, om de oorspronkelijke redaktie vast te stellen. - A.C. Bouman schrijft *Iets over de werkwijze van Johannes Ruusbroec*, waarbij hij het mogelijk blijft achten dat het boek van *De XII dogheden* een eerste werk van deze auteur zou zijn. - A. van Loey verzamelde gegevens *Over de verhandeling van Mnl. or: ar of er voor consonant*. - In *De herkomst van de Hollandse aa* polemiseert K. Heeroma met een vóórafgaande studie van Paardekooper. - Chr. Stapelkamp geeft *Lexicologische Aantekeningen* (*Ongeefheydt, onderweechs, rijffelberd, tymelwyn*). - L.C. Michels verklaart Mnl. *hersten* als *ersten* = resten (rusten). Onder de *Boekbeoordelingen* bespreekt A.A. van Rijnbach, in ongunstige zin, de facsimilé-uitgave van *Beatrijs*, W. Thys het proefschrift van C.G.L. Apeldoorn over *Dr. Willem Doorenbos*, F. de Tollenaere de rede van C.C. Berg over *Poëzie der herscheppende wetenschap*.

Taal en Tongval. Afl. 1. Deze eerste aflevering van dit nieuwe tijdschrift heeft de volgende inhoud: Jo Daan: *Wat is een hereboer*? - B. van den Berg: *De conjugatie van het praesens in de Noordnederlandse dialecten*. - L. Grootaers: *Zuidlimburgse sleeptoon en stoottoon in samengestelde woorden*. - A. Weijnen: *Horren*? - Fr. van Coetsem: *De semantische ontwikkeling van de Vlaamse uitdrukking 'van den alf geleed zijn'*. - J.L. Pauwels: *De lijdende vorm in het Aarschots dialect*. - A. Weijnen: *Wat is een kuveles*? - Fr. Vanacker: *Over enkele meervoudsvormen van voegwoorden*. - A. Weijnen: *Een kerkelijk feest en de datering van een taalverschijnsel*.

Afl. 2. J. Leenen: *Is volksetymologie volkswetenschap*? - G. Knop: *Lexicologische varia*. - H.L. Bezoen: *Een nieuwe Gallée*. - A. Weijnen: Een miskend *ingwaeonisme*. - P.J. Meertens: *Een Engelse zwerver in Den Helder*. - Fr. Vanacker: *Over enkele meervoudsvormen van voegwoorden* (vervolg). Ten slotte beoordeelt P.J. Meertens *De Drenten en hun taal* van J. Naarding.

Leuvense Bijdragen. XXXVIII No. 3-4. Bijblad. H.J.E. Endepols beoordeelt de brochure van J. van Mierlo S.J.: *De prioriteit van Elckerlije tegenover Everyman gehandhaafd*. Tegenover De Vocht kiest hij de partij van Van Mierlo. - J. Gessler bespreekt de facsimilé-uitgave van *Beatrijs*, de uitgave van Jan Pertcheval's *Den Camp vander Doot* en M. Ramondt's *Sprookjesvertellers en hun wereld*. - W. Verstegen beoordeelt de *Nederlandse Spraakkunst* van C.G.N. de Vooys, de *Limburgse Dialectgrenzen* van J. Leenen, S. van der Meer en W. Roukems, *Taal en Volk van Twente* door H.L. Bezoen. - G. Jo Steenbergen bespreekt het *Jaarboek 1946-'47 van De Fonteine*. Verder wordt de inhoud van het *Album-Baur* meegedeeld en een uitvoerige *Kroniek* samengesteld.

Ons eie boek. Maart. J. Greshoff opent de aflevering met een beknopte beschouwing over het *Letterkundig lewe in Nederland*, gevolgd door een *Selfkritiek* bij de verschijning van zijn verzameld werk. - Taalman (*Op taalbesoek bij C.L. Leipoldt*) verwijt Leipolt bij zijn taalgebruik onzuiverheid, door neerlandismen en anglicismen, en onverzorgdheid. - P.C. Schoonees schrijft over *Taalsiekte en geneesmiddel*. Hij betreurt de ‘toenemende taalverwildering’ door onvoldoende kennis van de moedertaal, vooral bij journalisten. De rubriek *Afrikaanse lettere* geeft een groot aantal beknopte besprekingen en beoordelingen. In de rubriek *Nederlands* oordeelt Meyer de Villiers ongunstig over *Moderne Nederlandse verhale vir Afrikaanse skole*, uitgegeven door J. Haantjes. Zeer gunstig oordeelt daarentegen Jaco van der Merwe over *Blou en Grys, 'n keur van Nederlandse kortverhale*, bezorgd door F.E.J. Malherbe. G. Stuiveling's *Rekenschap* wordt aanbevelend besproken door F.E.J. Malherbe.

Museum. Jan.-Febr. J.F. Heybroek beoordeelt de *Gloriant*-uitgave van Jef Notermans. - G.W. Huygens beoordeelt het proefschrift van C.G.L. Apeldoorn over *Dr. Willem Doorenbos*.

Den Gulden Passer. XXVI No. 1 en 2. Jan Borms schrijft een uitvoerig artikel over Jan van den Dale's *De Ure van der doot*, met reprodukties van titelbladen der verschillende uitgaven. Onder de *Boekbeoordelingen* bespreekt P. de Keyser de fac-similé-uitgave van de *Beatrijs*; A. van Elslander Jan van Perteheval's *Den Camp van der Doot*, en Fr. Schauwers *het Jaarboek 1945 van De Fonteine*.

C.D.V.

[Nummer 5]

P. Tideman en De Nieuwe Gids.
Archiefstukken over de crisisjaren van De Nieuwe Gids.

De geschriften over de geschiedenis van onze laat-19eeuwse literatuur in het algemeen en die van De Nieuwe Gids in het bizonder hebben, indien ze al over hem spreken, geen goed woord over voor de persoon en het werk van de Amsterdamse juridische student P. Tideman, die van October 1893 tot Augustus 1894 domineerde in de redactie van het literaire orgaan der jonge generatie. Alleen P.H. van Moerkerken heeft nog niet zo lang geleden, onder de indruk van de brievencollectie-Willem Witsen, geschreven, dat deze plotselinge vertrouweling van Kloos, Boeken, Hofker en Diepenbrock vaak verkeerd begrepen en beoordeeld is[1)].

De bestudering van het archief Tideman, sinds enige tijd in het bezit van de Koninklijke Bibliotheek, kan, naar ik meen, niet leiden tot een herziening van het oordeel over het werk van de even twintigjarige redactie-secretaris, die onder eigen naam en een aantal pseudoniemen het tijdschrift vulde met de zonderlingste copie. Maar de brieven en bescheiden van dat archief verschaffen ons wel enig inzicht in de tot heden menigmaal onbegrijpelijke gang van zaken. Zij geven tamelijk bevredigend antwoord op de vraag, hoe het mogelijk is geweest, dat de debâcle van De Nieuwe Gids zich in dergelijke stuitende vormen heeft voltrokken. En bovenal leggen zij de oorzaken bloot van Tidemans zelfbedrog: hoe hij kon wanen dichter en criticus te zijn. Over zijn optreden zal ons oordeel milder moeten luiden, nu de verantwoordelijkheid daarvoor van anderen zoveel groter blijkt te zijn.

Tideman was omstreeks 1890 een aankomend student met literaire aspiraties. Uit zijn dagboek, uit het schrift ‘Self-critic’ en uit losse aantekeningen blijkt, dat hij schrijver worden wil. In April 1891 - hij is dan ongeveer 19 jaar - schrijft hij een brief aan Kloos. In Februari van het volgend jaar wordt hij redacteur van het Amsterdamse studentenblad Propria Cures, waarin hij tot de zomer van 1893 veel publiceert, in Nieuwe Gidsstijl en over de Nieuwe Gidsers. In het conflict Kloos-Van Eeden kiest hij partij voor de eerste[2)]. Terzelfdertijd, 1892, maakt hij zich druk voor de ontvangst van Verlaine in Amsterdam[3)] en treedt hij op als verdediger van de belangen van Kloos door P.L. Tak, de penningmeesteradministrateur van De Nieuwe Gids te verwijten, dat hij terwille van Van der Goes en Van Eeden Kloos in voortdurende geldnood laat[4)]. In de zomer van 1892 brengt hij een tijd met Kloos en Boeken te Heerde door. Hij wordt de geheel vertrouwde in de kleine kring, die zich meer en meer met De Nieuwe Gids ging vereenzelvigen onder uitsluiting van de anderen. In deze jaren is de ontbinding van De Nieuwe Gidsgroep in volle gang. Het is geheel onzeker in welke richting zich de literatuur van de jongeren zal ontwikkelen. De poging de waarheid langs de impressionis-

1) Pen en Penseel, bijzonder nummer van Critisch Bulletin, Den-Haag 1947, blz. 27.
2) Zie Propria Cures van 3 en 10 Febr. 1892 en vooral het nummer van 27 April 1892.
3) Brief van Kloos aan Tideman, d.d. 29 October 1892, in archief-Tideman.
4) Brief van P.L. Tak aan Tideman van 16 Dec. 1892, in brievencollectie Willem Witsen.

tische-naturalistische weg te benaderen wordt meer en meer opgegeven, en daarmee vermindert het taalindividualisme, de woordkunst, die de gangbare syntaxis en een algemeen verstaanbaar woordgebruik minachtte. De waarheid wordt door een aantal gezocht langs de weg van het denken, in een filosofische en/of maatschappelijke leer, een min of meer sluitend systeem. Anderen - en dat zijn vooral Diepenbrock, Kloos, Boeken, Hofker - menen, dat noch het impressionisme en naturalisme, noch filosofisch stelsel en maatschappijkennis kunnen voeren tot de waarheid ‘achter de dingen’. Maar daarbij huiveren zij toch voor aansluiting bij een bepaalde ideeënleer, een bepaalde mystiek, een bepaalde godsdienst. Het volstrekte individualisme, het ongebondene in gevoel en denken treffen wij bij hen aan. Hun gevoelsleven en hun denkleven leiden een buitengewoon onzeker, een bijna debiel bestaan. Alle tucht ontbreekt eraan, en daarom ook aan hun taal, die wel tot de volzin is teruggekeerd, maar een volzin waaraan ruggegraat ontbreekt, die in zich zelf telkens doorzakt, die in zijn ongerichte, dwalende voortgang steeds neigt naar de anacolouth, omdat hun geest en hun gevoel elk ogenblik weigeren tot definitieve erkenning te komen en dan steeds op hyperindividualistische wijze vluchten in het onbestemde. Zij smachten naar het algemene, de eenheid, de gemeenschap, maar de wijze waarop zij dit verlangen belijden toont aan dat zij slechts kunnen leven bij een tot het uiterste opgevoerd individualisme. Dit leidt soms tot een volslagen anarchie van gevoel, gedachte en taal en het ontneemt een vaste grondslag aan hun kritiek. Evenmin als het impressionisme en sensitivisme, de woordkunst van Van Deyssel en Gorter omstreeks 1880-1890, heeft deze tijd - gekenmerkt door een sterk aesthetisch gekleurde, symbolistische mystiek, gevoed door Hello, Maeterlinck, Remy de Gourmont, Huysmans - lang geduurd. De aankomende schrijvers, zoals Jolles, Lucie Broedelet, Bernard Canter, ondergaan er de invloed van. Een weke, overgevoelige, vaag religieuze, sensuele stemming is er in hun werk en omgeving. Men wordt gemakkelijk de dupe van geestelijke charlatanerie, van al wat zich aandient als mystiek, devotie, symbolisme. En juist in deze zwakke, onzekere periode verschijnt Tideman, met zijn studentikoze uitvallen tegen de woordkunst van enkele jaren terug, tegen de ethiek van Van Eeden; Tideman, die met zijn vitaliteit en heftigheid, met zijn fikse fanfares kwam bewijzen dat wat Kloos en de zijnen wilden, levensvatbaar was, de jeugd aantrok, iets beloofde voor de toekomst. Hij werd voor hen een jonge scheldende Van Deyssel van een zich verjongende, in wezen zijn oorsprong getrouw blijvende Nieuwe Gids. Hij kon met de woorden Mysterie, Leven, God om zich heen smijten op een wijze, die de anderen hem wellicht niet wilden nadoen, maar toch in hem bewonderden als uiting van de jeugdige nog wat brutale kracht van hun eigen streven. Zo wint Tideman met zijn stukken in Propria Cures bij hen snel terrein. Uit de hier volgende gegevens blijkt, dat hij zozeer door hen wordt geprezen en aangemoedigd, dat zijn jonge zelfoverschatting begrijpelijk is. In het Tidemanarchief zijn brieven van Diepenbrock aanwezig uit de tijd tussen October 1892 en October 1894. Zij weerspiegelen helder de snelle, bewonderende vrienschap en de plotselinge ontnuchttering, de reserve die in de zomer van 1894 ontstaan, waarbij het is of hun de ogen opengaan, ook voor hun eigen geestelijke toestand. Van Oct. '92 zijn er twee brieven, waarin Diepenbrock zijn blijdschap en verrukking uit over de stukken van Tideman in Propria Cures, die ‘voor-

treffelijke dingen' bevatten, naar hij schrijft. Op 19 Nov. '92 luidt het: 'Je bent een eenige kerel, je woorden zijn een regen van zoete javelijnen, waarin ik ga staan als hij komt met positief welbehagen'. En verder: 'Want dit is mij byzonder lief.... dat ik in jou zie dood of nooit geboren het vulgaire aplomb der dialektiek, wat de erfenis is die wij van de Romeinen hebben aanvaard, die eigenlijk toch maar tactvol-juridische ossen waren, het gelijk hebben geluk wat het rhythme en de adem is van de occidentale prozazin. Het eerste was het weg in van Deyssel zijn 'Menschen en Bergen', ook Prins, Delang, maar dat was voor hun geen kunst omdat zij het niet tegen menschen en begrippen hadden. Jij wel en toch is het niet heelemaal niet in jou. Daarom groet ik je en zal ik een krans buiten de deur hangen als je komt'. Men hoort in deze brief de Diepenbrock die bezig is aan zijn stuk over Remy de Gourmont: Le Latin Mystique[1)].

En op 20 November: 'Het wezen van litteratuur is iets heel geheimzinnigs. Jij snapt er iets van. Dat begrijp ik heel goed, dat lui als Veth met al zijn talent en routine van schrijven, evenmin schrijver zijn als ik'[2)]. De brieven uit de eerste helft van 1893 blijven juichen over de artikelen van Tideman in Propria Cures. 'Ik wou dat ik jouw kop eens kon hebben als je zoo'n brief of zoo'n stuk schrijft, zooals nu weer in P.C.' (27-1-93). 'Je apocalyptisch stuk in P.C. gisteren gelezen'. (7-6-93). Na de breuk tussen Kloos enerzijds en P.L. Tak, Van der Goes en Van Eeden aan de andere kant, in het najaar van '93 beginnen van October 1893 af Tidemans stukken in De Nieuwe Gids te verschijnen, nadat hem ook al mondeling brutaliteiten waren toegestaan tegen de andere partij[3)]. Diepenbrock krijgt trouw de overdrukjes. Naar aanleiding van een aantal verzen, waaronder scheldgedichten op Gorter[4)] schrijft hij: 'Dank je zeer voor het afdrukje. Ik vind het heerlijk 't te hebben, vooral voor sommige verzen. Je bent zooals ik altijd gedacht heb van dat ik je dingen in P.C. las af een groote kerel. Anders mocht je ook niet tegen Gorter aangaan - van mij zeker niet'. (17-11-93). En hoe moet de tien jaar jongere Tideman zich hebben gevoeld toen hij in December van dat jaar het volgende ontving: 'O Pet de aflevering heb ik gekregen vanmiddag. Bij je verzen zijn er bij die in latere tijden als het volk zelf de tempels kan stichten óm de momenten van zijn volksbewustzijn heen, gelezen zullen worden langs de wanden in gouden letters. Dan zal dat een deel zijn van het brood dat elk recht mensch vindt. Jij bent niet alleen een dichter, of liever een dichter en tegelijk een stichter'. Op 23 Februari 1894 volgt dan: 'Je vier sonnetten heb ik met ontroering weer overgelezen.' En: 'Je Ontologica zullen, laten wij hopen, het begin zijn van de Nova Vita. Wij zullen het niet beleven. Wij zijn ook eerstelingen, zooals Zarathustra. Je hoeft eigenlijk voorloopig niets anders te doen, dan dit eerste stuk op allerlei variaties te zingen, dan hebben ze vooreerst genoeg te doen. Dat over Faust heeft mij ook veel gezegd! Hoe komt het dat je de artificieelste woordjeskaleidoskopist Ary Prins niet op zijn nummer hebt gezet?'

1) In Ommegangen, gedateerd 13 Dec. 1892; vergl. blz. 85 aldaar.
2) Voor Veth's oordeel over Tideman en de Nieuwe Gidscrisis zie brief d.d. 3 Januari 1896 van Veth aan Witsen, in collectie-Witsen.
3) Mededelingen hierover in de onder 2) genoemde brief van Veth aan Witsen.
4) Zie N.G. van Dec. 1893.

Maar als Tideman in de voorzomer van 1894 Diepenbrock een drukproef stuurt van zijn brochure ‘De jongste generatie en De Nieuwe Gids’, die hij, zoals uit de volgende brief blijkt, aan Diepenbrock wil opdragen, schrijft deze hem: ‘(Ik bedank je) voor de regelen die je tot mij gericht hebt en die mij op zichzelf zeer goed deden. Maar niet geheel onverdeeld. Want ik vreesde van het oogenblik dat ik ze gelezen had, dat die opdracht mij in een positie zou brengen tegenover mijn oude vrienden die ik niet wensch. Versta mij goed. Degenen die jij hebt aangevallen en mijn oude vrienden waren, hebben nimmer getracht op mijn vriendschap met jou iets of het geringste te influenceeren. Dit moet ook wederkeerig zoo zijn. Ik wensch buiten de literaire partijen te blijven. En ik vrees naar hetgeen ik van het polemieke deel van je brochure gezien heb dat mij dit tengevolge der opdracht niet meer mogelijk zal zijn. Wees dus zoo goed het mij niet euvel te duiden als ik je nu verzoek mij bij deze gelegenheid niet in het strijdgewoel te betrekken.’

Kort tevoren, omstreeks 1 April 1894 had Kloos het secretariaat van de redactie van De Nieuwe Gids in handen gegeven van Tideman[1)]. De poging van de oorspronkelijke eigenaars Van der Goes en Verwey om met behulp van Van Eeden het blad te redden, leed schipbreuk. De geschiedenis van deze mislukking is bekend[2)]. Het archief van Tideman bevat hieromtrent twee merkwaardige stukken. In de eerste plaats een verklaring, gedateerd 26 September 1935, opgemaakt door Mr. P. Tideman te Haarlem en ondertekend door W. Versluys, de uitgever van De Nieuwe Gids in het voorjaar van 1894, die op z'n oude dag in Haarlem woonde. Tideman laat Versluys in 1935 hem de gang van zaken meedelen en zendt daarop deze Verklaring toe aan enkele personen, met de mededeling dat daarmee een correctie wordt gegeven op beweringen van Frank van der Goes in zijn Litteraire Herinneringen (1931). Tideman voegt er aan toe, dat hij Frank van der Goes voor het eerst heeft ontmoet op 19 September 1934, bij welke gelegenheid hij hem heeft gewezen op een onjuistheid, die Van der Goes toen beloofde recht te zetten. De Verklaring van Versluys, die enkele slordige onnauwkeurigheden bevat, rechtvaardigt m.i. wel de houding van de uitgever in Mei 1894, welke houding door Van der Goes twijfelachtig werd genoemd. Versluys maakt duidelijk, dat hij in zee had willen gaan met de oorspronkelijke eigenaars: Van der Goes, Van Eeden en Verwey tegen de wens van de medeeigenaar Kloos in. ‘Ik heb toen gedacht: drie tegen één geven de doorslag en moest toen wel goed vinden, dat hun copie naar den drukker Clausing(!) ging, hetgeen ook plaats heeft gehad’. Toen Van Eeden zich onverwachts terugtrok, kwam de zaak er voor Versluys anders uit te zien. ‘Daar ik Willem Kloos en Frederik van Eeden altijd als de hoofdpersonen van De Nieuwe Gids had beschouwd, heb ik toen mijn besluit gewijzigd en dat aan Willem Kloos en U medegedeeld, die ik toen de aflevering heb laten samenstellen volgens hun eigen idee.’ Men kan op het gedrag van de uitgever naar mijn mening geen aanmerking maken. En de verantwoordelijkheid voor de treurige gang van zaken valt nog meer terug op Frederik

1) In een brief van 2 April 1894 (collectie-Witsen) deelt Hofker aan Willem Witsen dit feit mee.
2) Zie F. van der Goes; Litteraire Herinneringen uit den Nieuwe-Gids-Tijd, Santpoort, 1931.

van Eeden. De Verklaring van Versluys bevat hieromtrent de volgende passage: ‘Ik ben toen naar Frederik van Eeden in Bussum gegaan om eens iets meer van de zaak te hooren en Van Eeden zeide mij, dat hij *niet* meeging met Verwey en Van der Goes.’

Het tweede voor deze kwestie belangrijke stuk in het archief Tideman betreft de houding van Van Eeden daarbij. In zijn Litteraire Herinneringen heeft Van der Goes reeds duidelijk gemaakt, dat de plotselinge omzwaai van Van Eeden - die na oorspronkelijke toezegging van steun ineens Verwey en Van der Goes in de steek liet, waardoor de redding van De Nieuwe Gids onmogelijk werd - geweten moet worden aan zijn rancune tegen Verwey die kort tevoren een scherpe aanval had gedaan in het Weekblad De Kunstwereld op de schrijver van Ellen en Johannes Viator[1)]. Het dagboek van Tideman nu vermeldt op 26 April 1894:[2)] ‘Albert Verwey, praktische, bruute kerel, heeft wel hoop om nog iets te doen, wil daarvoor plaats in de N.G. innemen, dan zal het werk misschien komen. Versluys door hem in de war gebracht. Toestand aan onze zijde, eigen ontmoediging, Willem slap en zonder uiting, alleen Hein vol vreugde. Dit geeft moed.’ En verder: ‘Na ontmoeting Verwey mijn ongerustheid weg - met Versluys alleen gesproken. Of Versluys bij ons, dan gaat hij door op zijn weg en moet hij zien wat gebeurt, óf Versluys bij Verwey c.s. met het tijdschrift, dan tegen zich Kloos, Tideman, Boeken, Hofker, misschien juffr. Broedelet en Diepenbrock. Verzoening tussen de 2 partijen, de nabloei van de 19e en de kiemen van de 20e eeuw niet mogelijk, wij zijn de toekomst.

Met Willem afgesproken hij erover denken het sekretariaat weer terug te nemen, dan kunnen ze per slot niets beginnen en alleen de eigendomskwestie regelen.’

‘Bezoek Versluys. bij van Eeden geweest, die zegt: ‘alles moet *uit*bloeyen dan kunnen wij zien, mijn bedoel is nooit geweest tegen Kloos iets te beginnen! Verwey dacht Kloos een genoegen te doen met zijn Kloosachtig schrijven tegen mij, dat is zeker niet het geval, dat dacht ik wel.’ Versluys zal schrijven aan Verwey dat hij van alle hulp verleenen afziet.’ Van Eeden blijkt dus tegen Versluys zijn verbittering over Verwey's kritiek op Ellen en Johannes Viator gelucht te hebben en de uitgever zal naar Amsterdam teruggereisd zijn in de overtuiging dat bij een dergelijke verhouding tussen de oude redacteuren het rijdschrift onder hùn leiding geen kansen had. Het vermoeden daarvan kan hij reeds gehad hebben naar aanleiding van het gesprek met Tideman, waarover deze in zijn dagboek schrijft. Want waarop kan Tideman notitie: ‘Na ontmoeting met Verwey mijn ongerustheid weg’ anders slaan dan op de zekerheid, door hem tijdens die ontmoeting verkregen, dat Van Eeden en Verwey op zeer gespannen voet met elkaar stonden? Het komt mij voor dat Tideman, die eerst de toestand van zijn partij ongunstig beoordeelt, daarin een kans gezien heeft, die hij onmiddellijk aangrijpt, door Versluys naar Van Eeden te dirigeren. En met succes.

Welke plaats Diepenbrock inneemt bij al deze strubbelingen en hoe

1) Zie De Kunstwereld, le Jaargang, 1894, Nrs 3 en 4. Apart verschenen onder de titel ‘Letterkundige Kritiek, Frederik van Eeden, Ellen-Johannes Viator, door Albert Verwey’ A'dam 1894. Zie hierover ook: Frederik van Eeden-Genootschap, Mededelingen XI, Juni 1948. blz. 39-43.

2) Deze datum klopt niet met gegevens van Van der Goes.

hij reageert op Tidemans activiteit inzake De Nieuwe Gids blijkt uit een belangwekkende brief van 20 Juli 1894 aan de nieuwe redactie-secretaris.

'Wat de personen betreft heb ik van Gorter gehoord, dat Verwey niets anders beoogde dan weer met Kloos bevriend te worden, wat nog niet de annexeerende en baatzuchtige bedoelingen insluit die jij hem toeschrijft. Maar dat weet ik niet wat Verwey precies gewild heeft. Het is mij niet mogelijk hierin partij te trekken. Wat je schrijft in je brochure over je eigen streven en verlangen heeft geheel mijn hart, maar ik heb nooit geheel begrepen waarom dat niet zonder de executie's kon nagestreefd worden die jij en Willem voltrokken hebt. Het miniatuur-artistieke gepeuter van sommigen als van Aletrino en het geradoteer van van Deventer had verwijderd kunnen worden, zonder daarom het heele geslacht van 80, zooals Willem gedaan heeft te vervloeken. Gorter is door Willem altijd verkeerd begrepen, en dat heeft helaas ook op jou geïnfluenceerd. Ik bedoel niet alleen zijn werk, maar zijn persoonlijk optreden vooral. Gorter houdt nog altijd van Willem, maar Willem heeft dit niet begrepen en Gorter op de ruwste manier van zich af gestooten. Gorter heeft altijd eerlijk naar het goede gezocht zonder eerzucht noch baatzucht. Dat bij nu zich minstens vervreemd voelt van de N.G. vind ik zeer begrijpelijk, omdat hij het vertrouwen en de liefde mist bij Willem althans die noodig zijn om begrepen te worden en samen te kunnen werken voor hetzelfde doel.'

'Maar mijn streven is niet direct coherent met eenige litteraire strooming. Als ik kan zal ik met de N.G. blijven medewerken, d.w.z. als ik iets te zeggen heb en het kan uitdrukken. Dat ik intellectueel meer verwant ben aan de 'jongere' dan aan de oudere generatie heb jij vroeger ook al gezegd, en ik ben misschien wel de eerste geweest die zich wendde tot de achter den schijn verborgen dingen wat mijn natuur en mijn ziel mij leerden te doen. Een diepergaande beoordeeling van dezen geestelijken kampstrijd zou mij stellig nooit in een vijandelijke houdiug tegenover wie ook brengen. Omdat beide partijen mij boden van veel goeds zijn en gegeven hebben ook. De laatste glans van de XIX eeuw in Europa is het verlangen naar heiliging der zinnen, het enkele feit zoowel als het individueele gevoel te subordineeren aan iets wijders. Zelfs van Eeden heeft hiernaar op zijn manier gestreefd.'

'Bij dit inzicht is passie en haat uitgesloten. Daarom had ik liever wat minder daarvan bespeurd in het laatste halfjaar.'

'Het nationale element in de N.G. van nu juich ik toe, maar het moet secondair blijven, anders wordt het patriotisme = een eng democratisch burgelijk grootdoen, persoonlijke ijdelheid met een gemeenschapspruikje.' De invloed van Tidemans bravoerstukken op Diepenbrock is blijkbaar uitgewerkt en hij staat wat argwanend tegenover de Amsterdamse kronieken van zijn jonge vriend, waarin verheerlijking van Domela Nieuwenhuis, trouw aan het Koningshuis en anti-semitisme wanordelijk samengaan[1]. Diepenbrock gaat kritisch staan tegenover Tideman, wiens rol kort daarop is uitgespeeld, wanneer de uitgever in het najaar van 1894 de N.G. niet langer wil verzorgen. In de kring van Kloos is dan een algemene verwarring ten aanzien van de figuur Tideman[2]. Als het tijdschrift in Februari

1) Zie mijn artikel 'Een debat over Kunst en Leven in 1896' in Apollo, Juli/Aug. 1947, blz. 268.
2) Zeer duidelijk in de brief van Ising aan Witsen d.d. 21 Sept. 1894, in de collectie-Witsen.

1895 ten bate van Kloos[1] wordt voortgezet hebben ze Tideman laten vallen. Van der Goes heeft het niet bij het rechte eind, wanneer hij opmerkt dat Tideman, toen de debâcle algemeen was, de zaak in de steek liet en ertussenuit trok. Ze hebben hem er uit gezet en dat heeft hij moeilijk kunnen verduwen. In een brief van omstreeks 20 Januari aan zijn vriend Willem Royaards tracht hij er objectief tegenover te staan: 'De taak van de N.G. '93/'94 is afgeloopen, omdat zij een *absolute* was, is haar dood begrijpelijk, goed en nuttig.' Het contact met Kloos, Hofker en Diepenbrock verzwakt[2]. Tideman zoekt een baantje bij de Telegraaf, hoewel Herman Heyermans in een zeer openhartige brief hem dit afraadt (7-1-95). Diepenbrock meent dat het hem ten goede zal komen en 'dat het ook zijn goede kant voor je zou hebben eens door een macht van buiten gedwongen te worden. Iedereen heeft dat noodig en jij meer misschien dan anderen, omdat het jou geen kwaad zoozeer kan, daar je jong en sterk bent.' (9-1-95). En op 18 Juni van dat jaar luidt het bij Diepenbrock: 'Ik weet niet of het noodig of zelfs gewenst is dat wij elkaar in den eersten tijd zien. Omdat ik niet weet of wij elkaar wederkeerig iets versterkends kunnen mededeelen. Ik zou eerst moeten weten hoe je denkt over de vele groote dwalingen die er in de laatste jaren begaan zijn, waaraan ik ook mijn aandeel heb.' En daarmee eindigt een briefwisseling die zoveel bijdraagt tot ons begrip van de figuur en de houding van Piet Tideman in De Nieuwe Gidskring. Op 12 Mei 1941, een jaar voor zijn dood, heeft Tideman in een brief aan Henriette Roland Holst[3], die een scherpe kritiek bevatte op haar boekje 'Jeugd en jongelingsjaren van R.N. Roland Holst' zijn leven in die tijd bondig getypeerd: 'staatkundig gekomen uit een liberaal gezin werd dit in mij door vrijgevochtenheid in het studentenleven in Amsterdamsche Nieuwe-Gidser-sfeer tot hyperindividualisme, dat in een nihilisme grenzend aan anarchisme dreigde over te gaan. Lees maar mijn verzen in de N.G. van '93 en '94 onder eigen naam of I.H. Wedelove, het proza van Paul Zeidit of Victor Lescailjé...'

J.C. BRANDT CORSTIUS.

1) Niet alleen omdat Tideman dit beweert in zijn brief aan Royaards van Januari 1895, maar bovenal: Van der Goes 'Litteraire Herinneringen' blz. 125, briefje van Verwey; ook Boeken, brief van 3 Febr. 1895 aan Witsen (collectie-Witsen).
2) Zie dagboek Tideman, Januari 1895, wat hij daar schrijft over Kloos en Diepenbrock. Optekening van 27-1-'95: 'Eerste bezoek na deze bange maanden van Jan Hofker en Marie.' (archief-Tideman).
3) Enkele gestencilde expl. van deze brief aanwezig in archief-Tideman.

De lettergreep en z'n begrenzing.

1. *Inleiding*.

Ook al is het waar dat een algemeen-taalkundig fenomeen als de lettergreep het best bestudeerd kan worden aan de hand van het materiaal dat de Moedertaal biedt, daarnaast voelt men toch telkens weer de neiging om ook niet-Nederlandse voorbeelden bij z'n beschouwing te betrekken, omdat zulke vergelijkingen zo vaak een dieper inzicht geven in de materie waar het om gaat. Maar zijn de behandelde kwesties specifiek-fonologisch, zoals voor een groot deel in ons geval, dan merken we hoe vaak we tekort moeten schieten in de beoordeling van het vreemde materiaal, omdat we het bijbehorende taalgevoel niet kennen dat vaak zo verrassend eenvoudig de weg aanwijst voor de oplossing van moeilijkheden.

Om deze reden willen we ons zoveel mogelijk tot het Nederlands beperken, zij het ook dat een kleine hoeveelheid dialect-materiaal ons wat meer mogelijkheden kan geven voor het maken van vergelijkingen.

Het is van belang om aan het begin van deze studie een ogenblik stil te staan bij de vraag, langs welke weg de doorsnee-Nederlander leert beseffen, wat er met het begrip *lettergreep* bedoeld wordt.

Even goed als alle andere leerlingen op een Lagere School, leren ook taalkundigen-in-de-dop, daar al vrij gauw dit begrip kennen. Het spellingonderwijs moet de kinderen immers uitleggen, wanneer heldere vocalen met één of twee lettertekens gespeld worden, en in welke gevallen er achter doffe klinkers een dubbel teken voor een consonant dient te staan. Iets later komen dan de moeilijkheden nog bij het afbreken van woorden op het eind van een regel. Om al die kwesties begrijpelijk te maken, moet men met lettergrepen werken: daar is geen ontkomen aan.

Maar het gevolg van dat alles is dat de mensen nu van nature geneigd zijn om het begrip-in-kwestie vast te koppelen aan de spelling. Al beschouwt niet iederéén *klankgreep* en *lettergreep* als identiek[1)], men heeft wél vaak de neiging, zodra men te weten gekomen is dat letter en klank heel verschillende dingen zijn, om de schijnbaar logische verhouding op te stellen: *letter: klank = lettergreep: klankgreep*. Zou dat inderdaad juist zijn, dan zou de klankgreep helemaal bepaald zijn door de volkomen willekeurige grensvoorschriften, die de Vries en te Winkel vaststelden voor de lettergreep, voor de spelling dus[2)].

Naar ik meen is het zaak dat we ons allereerst ontdoen van alle diepgewortelde suggesties op dit punt, die ons zijn bijgebleven uit onze vroegste kinderjaren. Pas dan kunnen we ons, los van elk vooroordeel, af gaan vragen of de lettergreep en z'n begrenzing inderdaad ook enige betekenis hebben voor fonologie en fonetiek.

Ik geloof dat er alle reden is om met enige nadruk op deze feiten te wijzen. Het is immers opvallend dat bijna alle geleerden die zich met dit onder-

1) Tenzij het tegenovergestelde duidelijk blijkt, gebruiken we hier het begrip *lettergreep* niet als spelling-eenheid, maar alleen als klank- of foneemgroep. Het gebruik van de term *klankgreep* werd dus beperkt tot gevallen waarin het misverstanden moest helpen voorkomen.

2) Als *spelling*-voorschriften zijn ze allesbehalve dwaas. Wie intussen de argumentering ervan leest, rijzen keer op keer de haren te berge! (L.A. te Winkel en M. de Vries, *Grondbeg.*[5] § 257 vv.).

werp bezig gehouden hebben, het erover eens zijn dat er vrijwel nooit een scherpe lettergreepsgrens getrokken kan worden[1]. Niettegenstaande dat geven ze ieder ogenblik weer woorden als voorbeeld, waarin ze die grens als een reëel ding voorstellen. Een verklaring voor dat merkwaardige feit kan ik alleen geven door te wijzen op de suggestie van bovengenoemde grafische factoren. Het lijkt inderdaad soms wel eens of we volkomen hulpeloos zijn als we van de tweelettergrepigheid van een woord als bv. *grootste* geen voorstelling meer kunnen geven door middel van dat zo vertrouwde en eenvoudige streepje tussen de grafische eenheden *groot* en *ste*.

Maar laten we tot ons onderwerp terugkeren. De lijn van ons onderzoek zal na het voorafgaande wel voldoende duidelijk zijn: we willen beginnen met de léttergreep (de lettergreepkern, wel te verstaan) fonologisch en fonetisch te beschouwen, om dan daarna de vraag te bespreken, in hoever de eventuele begrenzing ervan, voor deze twee wetenschappen een factor van betekenis is.

2. *De fonologische lettergreep.*

Staat de fonologie ons dus toe om van het begrip *lettergreep* te spreken? Als we het fonologische begrip *woord* te hulp roepen, dan blijkt het al heel eenvoudig om met behulp daarvan tot de traditionele indeling van vocaal- en consonant-fonemen te komen. Een element uit laatstgenoemde groep immers kunnen we voor de vorming van het woord missen (*ui, ei, u*), maar een vocaal-foneem hebben we daarvoor in elk geval nodig. Interjecties als *ssss, psst, ssst, pfff* kunnen bezwaarlijk tot de ndl. woordenschat gerekend worden, en een normaal ndl. woord is met consonanten alleen niet op te bouwen. Daar staat tegenover dat toevoeging van een vocaal-foneem, zelfs van een šva een normaal woord kan vormen: '*s* (‘eens’), *as, os, aas* enz. Een totaal secundaire kwestie is het feit dat een ondergroep van de vocaal-fonemen (de doffe) niet elke plaats in het woord in kunnen nemen, namelijk die van de auslaut niet. Een eigenaardigheid als deze heeft alleen betrekking op de ndl. woordstructuur, en is geen beletsel voor het onderscheiden van vocaal- en consonant-fonemen.

Zijn de vocaal-fonemen daarmee als aparte groep erkend, dan is het ook niet moeilijk meer om de regel te geven: een woord heeft evenveel fonologische lettergrepen als er vocaal-fonemen in voorkomen. Allicht herkent men hierin de ‘alte Satz...: “evensoviel Silben wie Vokale”’, waarvan Jespersen terecht opmerkte dat ze ‘unrichtig’ was[2]. Maar daar ging het dan ook uitsluitend over fonetische kwesties!

Daarmee wil ik niet zeggen dat met deze indeling nu voor het Nederlands alle moeilijkheden van de baan zijn: men zal allicht even aarzelen als men aan de ‘halfvocalen’ denkt die we kennen in de ‘standdiftongen’ van *eeuw* en *aai*. Ik geloof evenwel dat hun wisseling met *w* en *j* in *eeuwen* en *aaien* hier aan alle twijfel een eind maakt, en dat we ze zeker als consonant-fonemen moeten beschouwen[3].

1) Hierna komen we nog verschillende keren uitvoeriger op deze kwestie terug.

2) O. Jespersen, *Lehrbuch der phonetik* [5] 193 (Leipzig, Berlin 1932). Men vindt deze stelling nog verdedigd bij A.W. de Groot, *Algemene versleer* 67 (den Haag 1946). - Mijn standpunt verschilt dus weinig of niets van dat van Hjelmslev, die hierover door Trubetzkoy heftig aangevallen wordt, m.i. ten onrechte (*Grundzüge* 83). - De gegeven regel geldt waarschijnlijk maar voor een beperkt aantal talen.

3) Vgl. N. van Wijk, *Phonologie* 29.

Minder makkelijk komen we klaar met enkele eigenaardigheden van sommige dialecten. In dit verband herinner ik aan bv. *l* en *r* in een groot deel van Limburg, waar ze in combinatie met doffe vocalen de functie van muzikale-accentdrager kunnen bekleden: de bekende correlatie van stoot- en sleeptoon die we hier aantreffen kan niet gerealiseerd worden in woordtypes als *bak* of *kas*, maar wel in *bal* of *berg*[1]. Maar dat wil nog niet zeggen dat *l* en *r* hier ook woorden kunnen vormen zoals ze dat naar men weet in een aantal slavische talen wél kunnen (čech. *čtvrt* 'vierde', *vlk* 'wolf' enz.). In de genoemde lmb. dialecten zijn *l* en *r* m.a.w. geen vocalen, ook al hebben ze één enkele eigenschap met die fonemen gemeen; alleen wanneer ze mede-dragers van het accent zijn, hebben ze gedeeltelijk een vocalische functie[2].

Nu is er één vocaal-foneem waarvan de realisering meerdere keren erg in het gedrang komt: ik bedoel de šva. In verband daarmee lijkt het me gewenst om wat uitvoeriger in te gaan op een kwestie die voor het onderwerp dat we behandelen, niet zonder belang is.

3. *Het fonetisch-monosyllabische woord*.

Fonetisch beschouwd is het Nederlands een aantal pro- en enclitica rijk, die een vrij grote gebruiks-frequentie hebben: *'t, 'k, 'n, 's* enz. Spreken we zo'n procliticon bv. samen uit met een ander woord, dan blijkt het bij de realisering van die twee woorden in een aantal gevallen gebruikelijk te zijn, om één vocaalfoneem weg te laten: *het zal* wordt vaak uitgesproken als [tsɑl], maar soms ook worden de twee vocaalfonemen allebei gerealiseerd, en krijgen we [ətsɑl].

Om de lastige vraag van de lettergreepgrens nu tijdelijk even uit de weg te gaan, wil ik voor de verdere verklaring van wat ik bedoel, uitsluitend fonetische (eenlettergrepige) wóórden gebruiken. We kunnen nu spreken van een fonétisch woord in bv. *kcha* ('ik ga') of *tschijnt* ('het schijnt'), in tegenstelling met het gewone of fonologische woord: de eenheid van betekenis + fonemen. Nu kan men zeker twisten over de vraag of de behandelde kwestie een eigenaardigheid van de zinsandhi is of niet[3], maar men kan m.i. toch niet ontkennen dat an- en auslaut van het fonetische woord aan bepaalde regels gebonden zijn, ook al kan het ABN hier individueel of plaatselijk zeker enige verschillen vertonen. De voorbeelden die ik geef berusten uitsluitend op de eigenaardigheden van m'n eigen spraak. Ik beperk me in deze zaak overigens, en wel om verschillende redenen: voor zover mij bekend is er tot dusver nog niet eerder hierover geschreven, en het terrein is dus weinig verkend. Een breed opgezet onderzoek zou op deze plaats bovendien de aandacht té ver af kunnen leiden van het eigenlijke onderwerp, en ons te lang op zijwegen brengen.

1) Zie bv. W. Dols, *Een phonologisch probleem der Limb. dialecten, OT* IX 196.
2) Ook in het ABN vormen deze consonanten (fonetisch) een aparte groep: ze laten zich door stemloze consonanten niet assimileren, of maken ze - omgekeerd - niet stemhebbend: ***'t*** *nieuws,* ***'t*** *roepen,* ***'t*** *lopen,* ***'t*** *maken* enz., t.o. *'t fasten,* ***'d*** *denken,* ***'d*** *brengen, 't* ***s****ien* enz.- Verder hebben ze met de klinkers gemeen dat ze ook in de auslaut-positie gerealiseerd kunnen worden.
3) Sandhi 'in de *taalkunde* [is] de klankwijziging, die zich voordoet bij het samentreffen der woorden in den zin of binnen het woord zelf' (v. Marrewijk in de *Kath. Encycl.* X 206). Er zou vrij veel op deze definitie aan te merken zijn, zoals men ziet; overigens vgl. men Blancquaert z'n bezwaren tegen de term *sandhi*, die hij liever door *assimilatie* zou willen vervangen (*Album-Baader* 3-8).

We beginnen met enkele proclitica. Wanneer er op '*t* een woord volgt met een anlaut van maar één consonant, dan krijgt het nieuwe fonetische woord meestal makkelijk z'n kans: *tloopt* (*zo'n vaart niet*), *tneemt* (*heel wat tijd in beslag*), *tkan* (*wel waar zijn*), *trijdt* (*fijn op die nieuwe weg*), *twachten* (*duurde nogal lang*) enz. Voor de *s*-anlaut zijn er al heel weinig moeilijkheden, niet alleen bij het type *tsal* ('het zal'), maar ook bij ingewikkelder anlauten als in *tspijt, tstaat, tsluit, tschijnt* of *tschrijft*. Opmerkelijk is verder dat naast het al genoemde *tkan*, ook bij de gutturalen vrij ingewikkelde combinaties mogelijk zijn: *tkleintje, tknopje* of *tkribbetje* zijn zeker gebruikelijk, natuurlijk steeds naast de realiseringen met [ot].

Hiertegenover staat het feit dat de labialen soms iets onwilliger zijn: tegenover *tpakt* kan ik me *tmoet* en vooral *tplakt* al bijna niet meer eenlettergrepig gearticuleerd voorstellen. Bij de mediae (*het bloed, het blijft*) gaat het zelfs onmogelijk. De spiranten zijn daarentegen begrijpelijkerwijs weer veel meegaander: *tfluitje* of *tfliegt* (*weg*) kosten niet de minste moeite.

Als ik goed zie, dan gelden voor '*k* grotendeels dezelfde regels: *ksluit kfluit* of *kschrijf* gaan heel makkelijk, t.o. *kbloed* dat m.i. voor één lettergreep weer te lastig is. Hetzelfde zou ik niet zonder meer ook durven zeggen van *kblijf*. Ook *ktil* of *ktrek* leveren mij geen moeilijkheden op.

Dit kleine aantal voorbeelden heeft ons al geleerd dat het gevaarlijk kan zijn om àl te voorbarige conclusies te trekken uit een beperkt materiaal. - We gaan nog even verder met twee andere proclitica. Blijkbaar is het lidwoord '*n* meer op z'n zelfstandigheid gesteld als de voorafgaande woorden. Zelfs als er een vocaal volgt, is de neiging om de šva vóór de *n* weg te laten, vrij gering: in zinsanlaut kan ik me '*n ander* niet als fonetisch tweelettergrepig voorstellen. Ik spreek in dit verband niet over talloze znl. dialecten die geen *h*-foneem kennen en vaak evenmin een glottisslag in de anlaut: daar gelden vanzelfsprekend heel andere regels[1)].

Het procliticon '*s* ('eens') komt vervolgens aan de beurt. Ik geloof dat ik hier in een combinatie als 'eens even' naast de uitspraak [əze: və] ook [s?e: və] kan zeggen, het laatste liefst met glottisslag. Veel andere voorbeelden van šva-uitval ken ik hier niet, afgezien van *skijken* 'eens even kijken' of [s?afwaxtə] 'eens afwachten (wat er gebeurt)'[2)].

Naast deze proclitica met šva vóór de consonant, is er nog een klein aantal met dat foneem erachter: *jebt, webben* en *zebben* ('je hebt', 'we

1) E. Blancquaert stelt t.o. ABN *de?arme?oude?ezel*(*in*), de dialecttypes *den armen ouden ezel* en *d'arm'oud'ezelin* (*Genus-onderscheid en phonetische tendensen, Album-Verdeyen* 30).

2) Dat ik de talloze tijdsbepalingen die met '*s* beginnen, hier niet behandel, heeft een voor de hand liggende reden: hier wordt nooit *esmaandags* enz. gezegd. Onze etymologiserende spelling-voorschriften suggereren ons voor het ABN twee woorden, natuurlijk ten onrechte. Men zou op deze manier evengoed *b'innen, b'uiten, b'oven* enz. kunnen spellen: zowel *s* als *b* zijn onderdelen van een woord. Men vergelijke ook het aardige bewijs van Kruisinga die er de aandacht op vestigt dat *Dinsdags, Donderdags* en *Vrijdags* hun anlauts-*s* missen, blijkbaar omdat het (fonologische) woord geen *zd-* of *zv-* aan het begin verdraagt. Hetzelfde kan men aanvoeren als verklaring voor het ontbreken van de *t* in *veertig, vijftig* enz., al blijft o.m. wvl. *tfichtig, tsjestig, tsjeventig* en *tnegentig* een moeilijkheid opleveren omdat deze anlauten voor het overige ook in deze dial. onbekend zijn. Een aardige vergelijking kan men tenslotte nog maken met een aantal oli. vormen. Zoals men weet zijn beoosten de Panninger-linie geen *sp-, st-, sm, sn-*, of *zw*-anlauten mogelijk: men zegt [ʃp, ʃt, ʃm, ʃn, 3w]. Maar ('*s*) *Dinsdags, 's morgens, 's nachts* enz. worden [ʃt1.nzdəs, ʃmuRəgəs, ʃnɑxs] enz.: een bijna mathematisch bewijs voor het feit dat in deze dialecten sprake is van telkens één woord.

hebben' en 'ze hebben') klinken mij heel gewoon. Ook *jeet* (*toch zeker mee*?) is heel normaal, maar daar staat dan weer tegenover, dat ik me *jeet* ('je heet') niet voor kan stellen. *Joudt* (*me toch niet voor de gek*?) kan weer wel, maar *jindert, jaalt* of *japt* ('je hindert' enz.) zijn uitgesloten.

Voor een enclitisch '*t* of '*s* dat tegelijk aan het eind van een zin voorkomt, is het alweer moeilijker om voorbeelden te vinden van šva-verlies. Verder blijken '*m* en '*r* ('hem' en 'haar') op die plaats al evenmin frequent. Wat ervan zij: *khouët, ikdoeët, khoopet, ksieët, ksieëm* of *ksieër* (dit laatste vrij zeldzaam) zijn hiervan voor mij weer practisch de enigste mogelijkheden. Men ziet: er is hier fonetisch geen enkel bezwaar tegen wegval van de šva's, maar toch gebeurt het niet. Speelt het taalsysteem hier misschien een rol bij[1)]?

Deze korte uitweiding zal intussen wel voldoende geweest zijn om te laten zien dat het fonetische woord evengoed een vaste structuur heeft als het fonologische, dat het dus eveneens bepaalde wetten kent voor an- en auslaut, ook al moeten we direct toegeven dat die in een aantal gevallen minder stringent zijn als die van het fonologische woord.

Bij dit èn bij het fonetische worden die structuurregels grotendeels bepaald door drie factoren: op de eerste plaats door de resultaten van allerlei 'klankwetten'[2)], daarnaast door de voorraad aan pro- en enclitica, en tenslotte door de reacties van het grammaticale systeem op de 'botsingen' die er in de zinsandhi ontstaan. Het fonetische woord laat ons het mooist onze (subjectief) maximum-articuleer-prestatie zien. Zo zou men uit het ndl. fonologische woord af kunnen leiden dat wij geen *sk*-anlaut uit zouden kunnen spreken (tenzij in enkele leenwoorden: *skelet, scalp, sculptuur*), maar het fonetische woord leert ons wel beter. Zo ook in de zeldzame fonologische *ks*-anlaut, die fonetisch zelfs nog wel uitgebreid bleek te kunnen worden tot *ksl-, kschr-* enz.

Hoe grillig en toevallig die 'klankwetten' vaak gewerkt hebben, kan een enkel voorbeeld ons duidelijk maken. Zoals men weet is de fonologische *kch*-anlaut in een aantal Alemannische dialecten heel normaal. De reden is natuurlijk dat we ons hier op een terrein bevinden, waar de hgd. 'klankverschuiving' ook voor de *k* consequent gewerkt heeft: we kregen dus *kchind, kchann* enz. voor 'kind', 'kan' enz. Nu werkte omgekeerd die klankverschuiving in het ndl. taalgebied weer niet, waardoor enerzijds de fonológische *kch*-anlaut ondenkbaar werd, maar anderzijds de fonetische heel goed mogelijk, want het procliticon '*k* werd niet tot '*ch*, en kon zodoende dank zij een gunstige progressieve assimilatie, samen met volgende *g*-anlauten de bekende combinatie *kch* opleveren: *kcha, kcheloof* enz. Daarmee is nu weer niet gezegd dat het Nederlands meer moeite zou hebben met het articuleren van die fonetische anlaut, als het Alemannisch met dat van de gelijkluidende fonologische[3)].

1) Het is niet de angst voor hll. *ik ziet, ik doet*, die veel ABN-sprekers naar *zieët, doeët* drijft. Bij *ik zieëm* enz. bestaat dat gevaar niet, en toch is *ik *ziem* een mij onbekende uitspraak. 'Systeemdwang' misschien?
2) Bv.: alle *sk*'s in anlaut worden *sch*, alle *sk*'s in auslaut worden *s*: ergo kent het fonologische woord die combinatie *sk* in geen van de twee posities.
3) Ondanks alles blijft het merkwaardig dat een toch zo frequente fonetische anlaut als bv. de *ts* fonologisch zo vaak gemeden wordt: vgl. bv. *sieraad*, [si.gø: nər] ('Zigeuner') of (*goede*) *sier* (*maken*) met de dui. *ts*-anlaut in deze woorden; ook in *samen* vinden we niets van de *t*-anlaut. *Tsaar* kan nauwelijks een volkswoord genoemd worden.

Zo kan men doorgaan met verschillende talen te vergelijken op het punt van hun an- of auslaut-systemen. Naar men weet zijn vooral de slavische talen 'berucht' voor de consonant-massa's die ze fonologisch anlautend op kunnen hopen, en zo zal men veel ndl. fonetische combinaties daar fonologisch terug kunnen vinden: ik noem nu alleen de groepen *tsl-* en *tst-* in het Čechisch.

4. *De fonetische lettergreep.*

De onderscheiding tussen de fonetische en de fonologische léttergreep zal na dit alles nog maar weinig uitleg vragen. Een zin als *ik ga eens kijken*, kan zo nodig fonetisch twee lettergrepen minder tellen: [kxa:skɛikə]. En de fonologische vierlettergrepigheid van woordtypes als *nationaal* is allerminst gebonden aan een even groot aantal in de werkelijke uitspraak: zelfs al zou daar *nasjonaal* de enigst denkbare mogelijkheid worden, dan nog staat het verband met *natie* ons er wel borg voor, dat het taalgevoel aan het bestaan van de vierde lettergreep vast zou blijven houden. Kunnen we hetzelfde van toepassing verklaren op bv. *politioneel* of *redactioneel*, het gaat weer niet op voor *stasjonair* of *stasjon* ('stationair', 'station'), omdat de (etymologische) band met *statie* voor het ABN taalgevoel eenvoudigweg niet bestaat. - Tenslotte wil ik nog even wijzen op een woordtype waarin een fonologische lettergreep in de spelling vrij geregeld verwaarloosd wordt, dat van de svarabhakti nl., waar men elders uitvoeriger gegevens over kan vinden[1)]. Woorden als *kalken* en *helpen* moeten met hun drie vocaalfonemen fonologisch als drielettergrepig beschouwd worden, hoe vaak ze fonetisch ook een syllabe minder zouden tellen[2)].

Wat voor an- en auslaut van de twee léttergreeptypes van belang is kan hier vanzelfsprekend nog niet ter sprake komen, want aan de behandeling van die 'grenskwesties' zijn we nog niet toe. Het lijkt me goed om eerst nog even stil te staan bij de fonetische lettergreep omdat die nl. van zo'n bizonder belang is voor de structuur van het vers: onze hele metriek is erop gebouwd[3)].

In het algemeen is zeker juist, wat de Groot zegt: 'De dichter behoeft in principe niets anders vast te leggen dan de phonologische elementen'. 'Hij kan natuurlijk wel aanwijzingen aan den voordrager geven voor de realisering van de phonologische elementen'. 'Maar strikt genomen gaat hij dan zijn taak, zijn bevoegdheid als dichter te buiten'[4)]. Tegen dit laatste zijn er m.i. evenwel bezwaren.

Men kan als men wil, de voordrager veel vrijheden gunnen, maar

1) Vgl.P.C.Paardekooper,*De foneemwaarde van de svarabhakti-vocaal,NT* XLII 74 vv.

2) E. Blancquaert, *Pract. uitspraakleer van de ndl. taal*[2] 162 v. (Antwerpen 1942) meent - als ik hem goed begrijp - dat talloze dialecten hier weliswaar een lettergreepvormende šva hebben, maar dan in tegenstelling met het ABN, waar 'een begin van doffe ə [z]ijns inziens niet voldoende [is] om... een afzonderlijke syllabe te maken; er is... geen luidheid, en vooral geen *gevoel* voor het bestaan van een afzonderlijke rhythmische eenheid' (cursiv. van mij).

3) Niet duidelijk is wat de Groot bedoelt met de ndl. voorbeelden, wanneer hij zegt: 'Dans la versification allemande et hollandaise cette notion du nombre des syllabes est si précise qu'il serait impossible de faire compter all. *Obst, liebst*, holl. '*t staat, 't spreekt, 't stond* pour deux syllabes' (*La Syllabe: essay de synthèse, BSL* XXVII (1927) 12). - Ik wil volstrekt niet beweren dat dichters nooit de grenzen overschrijden van de fonetische woord- of lettergreepstructuur!

4) A.W. de Groot, *Algemene versleer* 58 v.

het is duidelijk dat hij in een metrisch gebonden vers, niet buiten het schema hiervan mag gaan. Z'n afhankelijkheid hiervan betekent een gebondenheid aan de fonetische lettergreep als zodanig. En hiervan kan men moeilijk zeggen, dat het een zuiver fonologisch element is. De voordrager die van Hooft een regel leest als bv. *in 't heugelijke kleed van dundoek en scharlaken*, moet de dichter dankbaar zijn voor fonetische aanwijzingen in de spelling als *in 't* of *heugelijke*, die op een één- resp. vierlettergrepige realisering wijzen, terwijl *in het* of *heuchlijke* resp. twee en drie fonetische lettergrepen gesuggereerd zouden kunnen hebben. En men ziet toch dat laatstgenoemde manier van uitspreken, in het gedicht metrisch onduldbaar is.

Al zulke kleine fonetische aanwijzingen in de spelling zal de voordrager dankbaar aanvaarden (*hullep, dappre, make' en, maken⌣en* t.o. *hulp, dappere, maken en*), en op dit punt gaat de dichter z'n bevoegdheden dus geenszins te buiten. Men weet trouwens uit ervaring dat men soms twee of drie regels van een gedicht moet lezen, voordat voldoende duidelijk blijkt in welk metrum het geschreven is. Een aardig voorbeeld hiervan geeft de Groot zelf nog, door een geïsoleerd stukje uit een vers anapestisch te scanderen (*en ik zág maar je hándjes*), en het vervolgens in z'n natuurlijk verband te plaatsen, waar het nu jambisch blijkt te zijn: *en ík zag máár je hándjes ná en lúísterdé en láchte*[1].

Tot dusver hebben we stilzwijgend aangenomen dat het fonetische lettergreep-criterium gelegen was in het aantal gerealiseerde vocaalfonemen. Men kan mij nu terecht verwijten dat ik voor de omschrijving van een fonetisch begrip, een deels fonologisch uitgangspunt gekozen heb. Dat is inderdaad waar, en ik hoop straks nog aan te tonen dat er geen andere mogelijkheid binnen de fonetiek zelf was. Overigens was er al eerder iemand geweest die zich aan iets dergelijks schuldig gemaakt had: de Groot wilde de lettergreep ritmisch-fysiologisch bepalen, en dit onfonetische uitgangspunt werd hem door Heeroma verweten[2]. Zou men voor de aanwezigheid van een fonetische lettergreep de dubbele eis stellen van articulatorisch maximum + stemhebbendheid, dan nog zou men niet meer als een deel van de bestaande moeilijkheden omzeilen[3]. Dat geldt niet zozeer voor het ABN als wel voor enkele dialecten en vreemde talen, die dan nog altijd een groot aantal problemen opleveren, waarvan we er hier een enkel in het kort willen behandelen.

In z'n zoëven al genoemde studie neemt Heeroma een interessante proef door te veronderstellen dat een versregel als *de bomen dorren in het laat seizoen* door een oostnederlandse dialectspreker gelezen wordt. Hij krijgt dan als resultaat *de boomm dorn in het laat seizoen*, en vraagt zich

1) A.W. de Groot, *Der Rhythmus, Neophilologus* XVII (1932) 188.
2) K.H. Heeroma, *Studies in ndl. versleer I, NT* XXIX 70.
3) Blancquart, *a.w.* 137. - Het Pools spreekt een woordtype als *krwy* eenlettergrepig uit, maar merkwaardig genoeg worden ook daar *r* en *w* stemloos (v. Wijk, *Phon.* 107). - Om een verklaring te geven van het feit dat de mens zich als regel het aantal lettergrepen bewust is dat hij spreekt (Blancquaert, *t.a.p.*, in aansluiting bij de Groot, *BSL* XXVII lvv.) zijn vage termen als 'rhythmisch gevoel' toch klaarblijkelijk overbodig. Nog afgezien van de fonologische verklaring dat de mens zich het aantal gebruikte vocaal-fonemen bewust kan zijn, moet men vooral aan het feit denken dat men practisch altijd met 'cultuurmensen' te doen heeft die de begrippen 'lettergreep' en 'klinker' op school geleerd hebben.

nu terecht af ‘of we hier nog wel met een tiensyllabig jambisch vers te doen hebben’[1]. Nu lijkt me een begrip als dialect-litteratuur, en a fortori dialect-poëzie een soort contradictio in terminis, maar er is geen enkel bezwaar tegen, om de woorden *boomm̩* en *dorn̩* buiten elk poëtisch verband te beschouwen, en als normale dialect-vormen even apart te analyseren. Interpreteer ik Heeroma's bedoeling juist, dan kunnen beide woorden als fonetische monosyllaba beschouwd worden, althans volgens ons eigen criterium van het aantal gerealiseerde vocal-fonemen[2].

Gaan we nu eens na hoe Blancquaert ditzelfde woordtype weergeeft dan vinden we een kleine verrassing bij de uitleg van de diacritische tekens die hij gebruikt. Een klein staand streepje onder een consonant wil zeggen dat die de ‘waarde van een lettergreep’ heeft. Als voorbeeld geeft hij dan het ovl. [bin:]. In de bekende *Reeks Nederl. Dialectatlassen* luidt de omschrijving meestal: ‘vocalisering, waardoor *l, m, n, r*, vaak syllabische waarde verkrijgen’[3].

Hier is het m.i. toch duidelijk dat het objectief registrerende oor van de waarnemer, één ogenblik plaats maakt voor een subjectieve interpretatie van het opgevangen taalmateriaal: de foneticus wordt m.a.w. vervangen door de fonoloog. Nu kan ons dat op zichzelf hier alleen maar welkom zijn omdat de zo verdienstelijke uitgevers van deze atlassen, zelf het dialectische taalgevoel plegen te hebben van de meestal vrij homogene streek waarin ze opereren[4], maar tegelijk moeten we toch constateren dat de grenzen van de fonetiek hier zijn overschreden.

Een dergelijk verschijnsel is ook bij andere fonetici niet helemaal ongewoon. Het is in dit verband misschien niet onaardig om op een soortgelijk geval bij Rousselot te wijzen, vooral omdat ook dit voorbeeld betrekking heeft op de kwestie van de lettergreep.

Rousselot vertelt hoe hij Sarah Bernhardt ooit een stuk uit een zin (*la femme se leva*) uit hoorde spreken als *la fam soe lva*, en dan vervolgt hij: ‘eh bien! je crois que pour l'oreille *m l* correspondent à deux syllabes seulement diminuées et non supprimées. Pour que les deux syllabes *fa soe*, d'ouvertes quelles sont, soient devenues fermées *fam soel*, il faudrait que *la conscience des oe* de *moe loe* fût complètement perdue, ce qui n'est pas’[5].

Intussen rijst telkens opnieuw de vraag of enig fonetisch criterium ooit automatisch een afdoend antwoord kan geven op de vraag, uit hoeveel lettergrepen het eerste het beste woord uit een dialect af een cultuurtaal bestaat. Ik geef enkele voorbeelden ter illustratie van de moeilijkheid.

In het bra. woordtype *boeëm* of *nieë* (‘boom’, ‘nee’) vinden we een tweetal vocalen die samen één foneem vormen. Leggen we nu laatstgenoemd woord naast een ABN-vorm als *knieë* (‘knieën’) dan is het vrijwel niet mogelijk om een fonetisch verschil te horen tussen het vocalische

1) *T.a.p.* 71.
2) Het ABN noch voor zover ik weet één enkel ndl. dialect, kent ‘sonante’ *n̩, m̩-, l̩-*, of *r̩*-fonemen.
3) Resp. *Pract. uitspraakl.*^{2} 16 en o.m.W. Pée en E. Blancquaert, *Dial.-atlas van W. Vl. en Fr. Vl.* XCI.
4) We veronderstellen hierbij nu een ogenblik dat zelfs dat dialectisch taalgevoel vrij is van schoolinvloed.
5) P.J. Rousselot, *Principes de phonétique expérimentale* II^2 981 (Paris, Toulouse 1925); de cursivering van *la concsience* is van mij. Vgl. ook blz. 237 noot 2 hiervóór, noot 3 van de vgl. blz., en N.S. Trubetzkoy, *Grundzüge* 16 v.

deel van die twee woorden. Evenmin kan ik iets dergelijks waarnemen wanneer ik achter elkaar woorden uitspreek van het eng. type *wire, desire, fire* en van het dui. *Eier, Feier* (de laatste niet met tong-*r*).

Nemen we vervolgens nog een wvl. type: het elders ook wel bekende [pa?ň] 'pakken'. Wat de glottisslag betreft zijn er hier niet veel moeilijkheden: die wisselt in een deel van West-Vlaanderen o.m. met [k] en [x], en vormt t.o. laatstgenoemde klanken zeker geen apart foneem: het is er een realisering van die aan bepaalde voorwaarden gebonden schijnt.

Maar in sommige Rijnlandse dialecten die deze glottisslag eveneens kennen, staan de zaken enigszins anders. In een woordtype als *kro?m* 'krumme' is hij soms aanwezig als begeleider van de stoottoon[1].

Verder komt deze klank nog in andere talen voor: men weet dat ook bv. het Deens hem kent. Hier kan ik de positie van de glottisslag helemaal niet overzien[2], en moet ik me bij gebrek aan een eigen oordeelsvermogen beperken tot het aanhalen van wat Mevr. P.M. Boer-den Hoed erover schrijft: 'En considérant les deux mots *troe?et* (forme définie du substantif *troe*) et *troeet* (adjectif), on voit que *le stød* dans le premier mot *indique* que nous avons affaire ici à une forme d'*un monosyllabique*, alors que *le manque du coup de glotte dans le dernier mot marque le polysyllabique*'[3].

In het laatste geval is de interpretatie van het taalgevoel blijkbaar juist het tegengestelde van wat we fonetisch verwacht zouden hebben, in de eerste twee gevallen vinden we fonetisch practisch hetzelfde materiaal, maar met een totaal verschillende 'achtergrond'.

Terwijl we straks nog uitvoeriger in zullen gaan op de vraag, welke lettergreep-criteria er ooit door de fonetiek werden toegepast, zal het voorlopig toch wel duidelijk zijn, hoe volkomen ontoereikend elke zuiver fonetische interpretatie hier is. Het gaat toch niet aan om stukken taalmateriaal maar zonder meer uit hun natuurlijk systeem te lichten en vervolgens totaal geïsoleerd aan een analyse te onderwerpen! Het is klaarblijkelijk dat alleen de fonologie een uitspraak kan geven in een probleem dat de fonetiek eigenlijk nooit heeft opgelost[4], hoeveel hoofdbrekens het haar ook gekost heeft. Om die reden is het m.i. ten volle verantwoord om het begrip 'fonetische lettergreep' te definiëren zoals we deden, met behulp van een fonologisch element, en te spreken van 'het aantal gerealiseerde vocaal-fonemen'.

Bezien in het licht van het eigen foneem-systeem, leveren de voorbeelden van zoëven ons geen moeilijkheden meer op: ondanks hun volkomen gelijkheid zijn *fire* en *Feier* (men denke aan de *r*-realisering van het verwante eng. *firing*) natuurlijk resp. één en twee fonetische lettergrepen

1) Het voorbeeld is ontleend aan K.D. Bülbring, *Der Kehlkopfverschluss im Wortinnern in deutschen Maa., Festschrift Viëtor* 265.
2) Fonologische betekenis heeft de Deense klank weinig of niet, althans volgens A. Martinet, *Nature phonologique du stød danois, BSL* XXXV (1935) 52 vv.
3) *Museum* LIII (1948) 46; de cursivering is van mij. - 'Streng genomen hebben wij [in dee. [å?nd, vi?ld]] met een hoofdsyllabe en een bijsyllabe te doen, want de spleetafsluiting heeft een onderbreking van de sonoriteit ten gevolge. Toch is de *algemeene indruk* die van een tweetoppig éénsyllabisch woord, en als zoodanig mogen wij het *dus* beschouwen' (Zwaardemaker-Eijkman, *Leerb. der Phon.* 257; curs. van mij). Op deze en andere plaatsen in dit boek krijgen we soms de indruk dat er naast fonetische ook andere (fonologische) krachten werken: men vgl. trouwens hiervóór blz. 237 noot 2, en blz. 239 noot 5.
4) Vgl. de interessante twijfelgevallen bij o.a. Jespersen, *a.w.* 198-202.

rijk. Precies hetzelfde geldt voor resp. rijnl. *kro?m* en wvl. [pɑ?ŋ] of voor resp. bra. *nieë* en ndl. *knieë*.

En dan leze men de interessante opmerking die Trubetzkoy maakt over het Servokroaats 'wo *r* zwischen einem Konsonanten und einem Vokale in einigen Wörtern 'silbisch', in den andern 'unsilbisch' ist: z.B. *gr̀oce* 'Kelchen' in drei Silben (*gr-o-ce*) neben *gròza* 'Schauder' in zwei Silben (*gro-za*)'[1]. De niet-slavist stelt zich hierbij wel even de vraag of een onbeklemtoonde lettergreep *gr* hier vóór een vocaal per se uitgesloten is, of m.a.w. een drielettergrepig type *gr-o-ce* mogelijk is met een accent op de *o* of de *e*, maar is verder ook hier weer verplicht om het antwoord te laten geven door de vakman en door het skr. taalgevoel. Ook hier zullen de 'problemen' door het taalsysteem wel in een handomdraai opgelost kunnen worden.

(*Wordt vervolgd*).

Roermond, 1948.

P.C. PAARDEKOOPER.

Het proza in Mariken van Nieumeghen.

In de *Germanic Review* VI (1931), 69-84 heeft Prof. A.J. Barnouw zijn mening uiteengezet over de prozafragmenten in *Mariken*. Hij meent, dat het spel oorspronkelijk geheel in verzen geschreven was. Maar de dramatische gedeelten werden volgens hem afgewisseld met verhalende, die bij de vertoning door een expositor ludi werden voorgedragen. De drukker of zijn helper verving deze verhalende gedeelten door proza en voegde er nog enkele stukjes proza bij, die hij nodig achtte voor het goed begrijpen der historie, en bovendien wat wij zouden noemen de opschriften der hoofdstukken. De Engelse vertaler gebruikte de tekst, zoals wij die in de editie van Vorsterman hebben, maar in een andere druk.

Een doorlopende behandeling van al het proza, waarbij van elk stukje gezegd wordt, of het uit de oorspronkelijke tekst in proza is overgezet of een toevoegsel is, geeft Barnouw niet. Alleen vernemen wij, dat hij alle opschriften als latere toevoegsels beschouwt en ook die stukjes, welke tussen twee rijmende verzen staan, dus het proza na vs. 727, 805, 821 en 857. Dat zijn dus alleen de opmerkingen in het wagenspel. Dat deze nietszeggende verklaringen latere tussenvoegsels zijn, zal iedereen zeker gaarne toegeven.

Als voorbeeld van een stukje proza, dat in de plaats van verzen gekomen is, wijst hij op dat na vs. 646. De inhoud hiervan is echter geheel uit het voorgaande en het volgende genomen. Er is dus geen reden om juist dit voor oorspronkelijk te houden.

De voornaamste grond, waarop de mening van Barnouw berust, is, dat hij op vier plaatsen in het proza een rijm gevonden heeft. Twee andere plaatsen bevatten een rijm, wanneer men een kleine verandering in de woordvorm maakt, op één plaats is daarvoor slechts een eenvoudige verandering in de woordschikking nodig, terwijl op drie plaatsen door andere woordenkeus een rijm in de tekst gebracht kan worden. Hij meent,

1) N.S. Trubetzkoy, *Anleitung zu phonologischen Beschreibungen* 23 (Brno 1935).

dat dit alles geen toeval kan zijn en dat wij hierin duidelijke aanwijzingen hebben, dat dit proza uit verzen overgezet is.

Toch hebben zijn argumenten mij niet overtuigd. Hoe gemakkelijk er zelfs in een gesprek rijmen komen, ondervinden wij dagelijks. Wel is een getal van tien op ongeveer drie bladzijden druks niet weinig, maar niet elk rijm is in dit verband even bewijskrachtig. Er zijn er, die zo vanzelf in elk verhaal komen, dat zij niets bewijzen, terwijl minder alledaagse woorden meer kans hebben ter wille van het rijm gekozen te zijn. Wij moeten dus al de door Barnouw aangehaalde plaatsen stuk voor stuk beschouwen.

Al dadelijk merken wij op, dat alle verzen, die hij meent te herkennen of te kunnen herstellen, zeer kort zijn, veel korter dan de meeste in dit spel.

In het proza na vs. 44 lezen wij: 'Aldus es M... *cochte*... wesen *mochte*'. In hetzelfde: 'ende *vermoorde* namaels Haer selven doen si *hoorde*'. Deze beide rijmen zijn zo eenvoudig en voor de hand liggend, dat de meeste lezers ze niet eens zullen opmerken. Zij kunnen dus m.i. niet veel bewijzen.

Na vs. 328 lezen wij: 'nae des hertogen bossche... betaelden' enz. Dit wil Barnouw aldus lezen:

> bleven teerende seer rijckelyc[ken]
> [ende]voer een yegelijcken
> betaelden.

Behalve dat deze verzen veel te kort zijn, heb ik ook bezwaar tegen de vorm *rijckelijcken*, die Barnouw hier in de tekst brengen wil. In het hele stuk toch komt misschien[1)] slechts eenmaal een bijwoord op -*lycken* voor (vs. 120), terwijl het anders altijd op -*lyc* uitgaat. Zie vss. 28, 54, 99, 169, 177, 269, 270, 391, 424, 442, 551, 694, 736, 745, 767, 847, 959, 960, 1046, 1142. Weliswaar zou het niet onmogelijk zijn, dat de dichter *rijckelycken* geschreven had, maar het blijft toch bedenkelijk hem bij verandering een blijkbaar zo ongewone vorm toe te schrijven.

Na vs. 555: 'daer... dootslaghen met meer ander quaets *geschiede*. Waer in hi hem zeer *verblide*'. Deze plaats mag zeker niet als bewijs aangehaald worden: in het gehele stuk komt geen rijm *ie* - *i* voor.

Na vs. 617: 'Ende diet *dede*... buyten der *stadt*'. Als men hier *stadt* in *stede* verandert, is er een rijm. Indien het vaststond, dat hier poëzie in proza overgezet is, dan was er reden om te vermoeden, dat de omwerker het rijm weggewerkt had door *stede* in *stadt* te veranderen. Nu is er alleen maar een mogelijkheid en mag deze plaats niet als bewijs gelden.

Na vs. 892: 'hoogher... *gedraghen... saghen*'. Hier is zeker een rijm, en als er verscheidene zulke plaatsen waren, zou de mening van Barnouw waarschijnlijkheid krijgen. Nu kan het eenvoudig toeval zijn. Daar komt bij, dat juist dit stukje proza er zeer verdacht uitziet, omdat er tweemaal hetzelfde verteld wordt, en niets anders dan hetgeen de voorgaande en volgende verzen ook reeds bevatten.

Na vs. 1102: 'Nadat... so es si met haren oom uter stadt van Rome gegaan'. Barnouw meent, dat hier oorspronkelijk gestaan heeft:

> so es si met haren oom[e]
> gegaen uter stadt van Rome.

1) A heeft hier *spijtelijcken*, maar U en S *spijtelijc*. Het laatste klinkt hier m.i. ook beter.

Hiervan geldt hetzelfde als van het proza na vs. 617.

De drie plaatsen, waar hij door een andere woordenkeus het rijm herstelt, hebben natuurlijk op zichzelf geen bewijskracht.

Alles te zamen genomen komen wij dus tot het besluit, dat uit deze werkelijke of vermoedelijke rijmen het oorspronkelijk bestaan van verhalende gedeelten niet bewezen kan worden.

Wij hebben vóór alles te vragen, in hoeverre het proza of de daaraan ten grondslag liggende verzen nodig of wenselijk waren bij de *vertoning*.

Dat al het proza daarbij onnodig was, is reeds vroeger betoogd door Dr. Leendertz en Prof. Walch[1]. Bovendien heeft de ervaring geleerd, dat tegenwoordige schouwburgbezoekers het konden missen, a fortiori dus het middeleeuws publiek. De opmerking van Prof. Kalff in *Ts.* 39: 'Wat ons, mensen der 20ste eeuw "onnodig" voorkomt, mag daarom nog niet zo heten voor een middeleeuws publiek', zou immers eigenlijk moeten luiden: 'Men heeft er rekening mee te houden, dat veel wat ons, mensen van de 20ste eeuw, onmisbaar of althans een wenselijke aanvulling schijnt, voor middeleeuwse hoorders en toeschouwers onnodig was'. Voor wie middeleeuwse drama's en verhalende poëzie kent, behoeft dit geen betoog.

Men zou echter kunnen menen, dat die verhalende gedeelten, hetzij dan proza of poëzie, al zijn zij niet nodig, toch wel wenselijk zijn. Ook dat moeten wij dus nagaan.

Barnouw onderscheidt in dit proza, zoals wij dat nu hebben, twee soorten: 1° de omzetting in proza van verhalende verzen, 2° hetgeen de drukker of zijn helper er bijvoegde. Wij moeten dus zien te bepalen, wat tot het eerste, wat tot het tweede behoort.

Tot de bijvoegingen rekent Barnouw de opschriften en die opmerkingen, welke de drukker nodig achtte voor het juiste begrijpen der geschiedenis. Zeer zeker zal hij er ook wel toe rekenen, hetgeen verteld wordt in strijd met de overgeleverde verzen.

Zo is de mededeling in het proza na vs. 328 en na vs. 440, dat Emmeken en Moenen enige dagen te 's-Hertogenbos bleven, in strijd met vs. 319. Dat de dichter zo met zichzelf in tegenspraak zou komen, is niet aan te nemen. Wij hebben hier dus een bijvoeging van de bewerker, die het verhaal wilde verbeteren en volledi ger maken.

Onnodige herhalingen kunnen wij van de dichter niet verwachten. Derhalve zullen ook die gedeelten wel tot de bijvoegingen gerekend moeten worden, waar herhaald wordt wat in de voorafgaande verzen verteld is, of in de onmiddellijk volgende verteld zal worden. Dit is in verreweg het grootste deel van al het proza het geval. Ook moeten wij hierbij rekenen de enkele plaatsen, waar het proza iets vertelt, dat niet in de onmiddellijke nabijheid, maar verderop in het spel wordt verhaald.

Wat in het proza gezegd wordt, zonder dat wij het in de verzen vinden, is niet veel. Wij zullen hier alles bijeen brengen.

In de Prologhe lezen wij, dat de oom 'devoet' en Mariken 'schoon' was en dat zij hem 'zijn gherief wel eerlijck ende neerstelijck' deed. Deze woorden komen in het spel niet voor, maar de gedachte was er gemakkelijk in te vinden. Het enige nieuws is, dat Mariken de dochter van een zuster, dus niet van een broeder was, en dat de oom Ghijsbrecht

1) *Ts.* 37 en *Ts.* 40.

heette. Geen van beide bijzonderheden is belangrijk genoeg om op grond daarvan aan te nemen, dat deze proloog aan oorspronkelijke verzen zou beantwoorden.

De meeste middeleeuwse drama's beginnen met een proloog, en men zou dus kunnen vermoeden, dat er ook hier een geweest is. Maar dan kan wat wij nu in proza vinden, daaraan niet beantwoorden. In een proloog immers werd hetzij de korte inhoud van het spel verteld, of de lering aangewezen, die men er uit putten kon. Niets van dit alles zien wij hier. Dit is een korte toelichting van de volgende verzen, zoals wij er ook verder telkens vinden.

Ongetwijfeld is de tijdsbepaling hier voor *lezers*, vooral voor latere, zeer gewenst, maar voor *toeschouwers* was zij overbodig. Men maakte trouwens vroeger niet veel werk van tijdsbepalingen. En in drama's heeft men het nooit gedaan. Shakespeare b.v. zegt wel, waar het stuk speelt, maar noemt geen tijd, waarin de geschiedenissen van Othello, Macbeth enz. voorvielen. In de moderne uitgaven echter wordt dat zorgvuldig nagespoord.

Vondel geeft bij de uitgave zijner treurspelen voor zijn *lezers* een inhoud en voorrede. Maar in de stukken zelf vindt men geen historische toelichting en bij de voorstelling werd zij ook niet gegeven. Tegenwoordig wil men haar bepaald hebben en daarom wordt zij soms in het programma opgenomen. Doch zowel tegenwoordig als vroeger blijft zij buiten het stuk zelf.

Alles te zamen genomen moeten wij in deze Prologhe zeker een toevoegsel van de bewerker zien.

In het proza na vs. 44 is nieuw, dat de moei met buurvrouwen over de politiek gekeven had. Dit geeft ons een gewenste verklaring van de woede der tante en is geheel in overeenstemming met hetgeen wij later van haar horen.

Na vs. 156 vinden wij het voorafgaande herhaald. Alleen dat de duivel ‘altijt zijn stricken ende netten spreidt’, vinden wij in de verzen niet. Maar dat is toch wel een zeer voor de hand liggende bijvoeging.

Na vs. 402 vinden wij in het proza verteld, dat hertog Arnold na zijn bevrijding naar 's-Hertogenbos ging en daar feestelijk ontvangen werd. Dit is iets nieuws. Het spel zegt er niets van. Maar het is ook onnodig. De moei toch was zeker minder boos, omdat hij feestelijk ontvangen dan omdat hij bevrijd was.

In het proza na vs. 555 wordt eerst verteld, dat veel mensen naar Emmeken kwamen luisteren, en dat Moenen daar een doodslag uitlokte, waarvan de bedrijver werd terechtgesteld. Dit wordt in het spel niet verteld, maar is misschien, althans gedeeltelijk, wel vertoond. Overigens was deze uitbreiding van het verhaal ook niet moeilijk.

Het tweede gedeelte van dit stukje proza is ontleend aan de monologen van Moenen en Emmeken. Nieuw is hierin alleen, dat de Gulden Boom te Antwerpen ‘op die merct’ was. Dit is weer een bijzonderheid, waaraan de toeschouwers zeker minder behoefte hadden dan de lezers.

Ook na vs. 617 vinden wij in het proza het verhaal van een doodslag. Waarom de dichter dit in een verhalend stukje heeft meegedeeld, nadat hij in vs. 595 reeds gezegd had, dat er bijna dagelijks iemand gekwetst of gedood werd, begrijpen wij niet. Daarentegen is het als een uitbreiding van de bewerker zeer begrijpelijk.

In de volgende prozastukjes tot vs. 1020 is niets nieuws. Tot zo ver is het dus alleen de mededeling, dat de tante met buurvrouwen gekeven had, die ons kan doen vermoeden, dat er in de verzen iets uitgelaten is. Dat is wel wat heel weinig en dit maant ons tot voorzichtigheid bij het maken van gevolgtrekkingen uit de twee laatste stukjes proza.

Na vs. 1020 wordt verteld, dat de oom tevergeefs eerst bij alle geleerde priesters van Nijmegen absolutie voor zijn nicht gezocht heeft, vervolgens bij de bisschop van Keulen, en dat zij daarna naar Rome gereisd zijn. Het begint al dadelijk met een grote onwaarschijnlijkheid. In vs. 1006 vlgg. zegt de oom, dat hij Emmeken naar de deken brengen zal om daar haar wonden te doen genezen. Met hem zal hij allicht ook over de absolutie gesproken hebben. Maar als deze er geen kans toe zag, is het niet aan te nemen, dat zij eerst nog eens bij alle anderen te Nijmegen rondgingen, voor zij de hoogste hulp inriepen. Ook het verhaal van de reis naar de bisschop van Keulen is niet nodig en zelfs niet wenselijk. Twee biechten achter elkaar te vertonen zou zeker een grove fout geweest zijn. De indruk van de ene zou door de andere bedorven zijn.

Evenmin was het wenselijk Emmekens besluit om de zwaarste penitentie te aanvaarden en de bemoedigende woorden van de oom te doen volgen door het verhaal van een mislukte reis. De toeschouwers waren in de hoogste spanning en haakten naar een oplossing. De ontknoping mocht hier niet langer uitgesteld worden[1)].

In het laatste stukje proza horen wij drie bijzonderheden, die in het spel niet vermeld worden. De eerste is, dat de oom Emmeken hielp om in het klooster te komen. Dit nu sprak zo vanzelf, dat de dichter het niet behoefde te vertellen. De tweede is, dat hij haar alle jaren bezocht. Dit is in overeenstemming met vs. 393 vlg. Als hij alle jaren in Maastricht kwam, lag het nog al voor de hand, dat hij dan ook zijn nicht bezocht. De derde is, dat hij dit nog 24 jaren deed. Dit is een bijzonderheid, die de lezers zeker met genoegen vernamen, maar die in het spel volstrekt overbodig was.

Ten slotte wordt in het proza gezegd, dat een engel de ringen brak, terwijl Mariken in vs. 1112 droomt, dat het door duiven geschiedde. Er werd dus geen vertoning van de droom gegeven, maar van hetgeen in werkelijkheid gebeurde. Daarmede is deze plaats een bewijs, dat het stuk werkelijk is vertoond.

Er zijn dus op zijn hoogst slechts twee bijzonderheden - de kijfpartij en de 24 jaren - die men een gewenste aanvulling zou kunnen noemen. Dat is zeker te wenig om op grond daarvan aan te nemen, dat het spel oorspronkelijk nog verhalende gedeelten zou bevat hebben. Wij komen dus tot de conclusie, dat al het proza een bijvoegsel van de drukker is.

Den Helder.
G.W. WOLTHUIS.

1) Zie overigens *Mariken en de casus reservati* in *Ts.* LV (1936).

De jongste Veldeke-studie.

‘Die Veldekeforschung ist ein Weg der Mühe, der Irrtümer, der Fehlentscheidingen’ konstateerde Prof. Th. Frings, op grond van een dertigjarige ervaring. Duitse en Nederlandse geleerden hebben die weg bewandeld, elkaar bestrijdend en het onderwerp van verschillende zijden belichtend. Wij noemen slechts de namen van de Duitsers Behaghel, Braune, Franck, Von Kraus, Jungbluth, en van de Nederlanders J.H. Kern, J. van Dam, J. van Mierlo, Jef Notermans. Von Kraus opende nieuwe gezichtspunten, maar keerde terug tot een Thüringse traditie, Jungbluth beweerde nog in 1937 dat Veldeke de *Sint Servaas* niet gedicht kon hebben, maar vond geen geloof en werd o.a. door Van Mierlo bestreden. J. van Dam betoogde Veldeke's afhankelijkheid van de Rijnlandse epische poëzie, terwijl Van Mierlo eer verband met Westelijke traditie onderstelde[1)]. Op de voornaamste punten is nu wel een communis opinio ontstaan: zeker is dat de Limburger Hendrik van Veldeke zijn *Servatius* ± 1170 in zijn moedertaal schreef, dat hij vóór 1174 begon met de *Eneïde*, die te Thüringen eerst later, maar vóór 1190 voltooid werd, met toevoegsels van andere hand. Ook de strijd of Veldeke tot de Nederlandse of wel tot de Duitse letterkunde gerekend moet worden, is opgelost als wij met Frings aannemen: ‘Veldeke ist weder Niederländer noch Deutscher. Diese neuzeitlichen Begriffe verwirren und sind nur bedingt verwendbar. Vielmehr steht der Dichter an einer bestimmten Stelle und in einem bestimmten Zeitpunkt der Sprachgeschichte Nieder-Lothringens’.

In hoeverre bestaat er dan nog een ‘Veldeke-probleem’, en is de oplossing mogelijk? Na veeljarige studie is Frings tot de overtuiging gekomen dat Veldeke zowel de *Sint Servaas* als de liederen en zijn epos in zijn oud-Limburgse moedertaal geschreven heeft. Hij achtte het zijn taak en zelfs zijn plicht, dit werk opnieuw, zo dicht mogelijk benaderend, in de oorspronkelijke vorm uit te geven. Gemakkelijk was deze taak niet. De *Sint-Servaas* is volledig slechts overgeleverd in een vijftiende-eeuws Brabants-Vlaams gekleurde tekst; de liederen en de *Eneïde* in Hoogduitse redaktie. Een verrassende vondst werd echter in 1883 gedaan, toen fragmenten van de *Sint Servaas* ontdekt werden, van hoge ouderdom, die door hun oud-Limburgse taal zeer dicht bij het origineel staan. Dit leverde een betrouwbare grondslag voor een reconstructie. Behaghel had dit reeds in 1882, met onbevredigende uitslag, voor de *Eneïde* ondernomen. De mislukking was te wijten aan onvoldoende kennis van het Middelnederlands. Toen J. van Dam in een Openbare les van 1924 *Das Veldeke-Problem* besprak, moest hij nog mededelen: ‘Die Rekonstruierung der Limburgischen Mundart, die nur auf Grund sorgfältigster Erwägung territorial- und sprachgeschichtlicher Kriterien ausgeführt werden kann, hat Frings noch nicht unternommen’[2)].

De breed opgezette studie die daaraan vooraf moest gaan, was intussen reeds ondernomen en werd met grote volharding voortgezet. Een ontworpen herstelde uitgave van de *Sint Servaas* bleef vooreerst nog achterwege, maar de nieuwe uitgave van *Des Minnesangs Frühling* (1940)

1) Zie zijn verhandeling in de *Verslagen en Mededelingen der Kon. Vl. Academie*, April 1939 en vgl. de bijdragen in dezelfde reeks van 1928, 1929, 1931, 1932.
2) t.a.p., blz. 7.

bracht *Die Lieder Heinrichs von Veldeke* in oud-Limburgse vorm. Een uitvoerige verhandeling over de *Servatius*-fragmenten en de Liederen lag voor een uitgave persklaar gereed, toen de brand van December 1943 in het Leipziger Germanistisch Institut dit manuscript met het gehele Veldeke-apparaat vernietigde. Ondanks deze zware slag heeft Frings met bewonderenswaardige energie, en gesteund door medewerksters, uit bewaarde gegevens het werk ten dele weer opgebouwd. Reeds in 1945 publiceerde hij, met medewerking van E. Karg-Gasterstädt *Die Servatiusbruchstücke*[1] met de konklusie: 'Unsere Fragmente zeigen keine ausgeprägte westliche Spur und sind nur schwach vom Kölnischen angeweht. Wischt man den kölnischen Anflug ab, so liegt vor uns ein altlimburgisches Denkmal aus gepflegter sauberer Tradition. Wir übertreiben nicht und wiederholen noch einmal: dies ist die Sprache Veldekes, so hat er geschrieben'. In 1947 volgde een veel uitvoeriger studie over *Die Lieder*[2] met een verbeterde en breed toegelichte reconstructie. In het biezonder vestigen wij de aandacht op hoofdstuk IX over *Veldeke und Hadewijch* (blz. 237-270). Een reeks van plaatsen vertonen een treffende overeenkomst van woordkeuze en stilistische vormen, terwijl ook de 'Natureingang' en de motieven in beider poëzie tot vergelijking uitlokken. Ondanks dit alles luidt de verrassende gevolgtrekking: 'Das besagt weder Beeinflussung noch Abhängigkeit. Es ist nicht einmal nötig anzunehmen, dasz Hadewijch Veldekes Verse gekannt hat. Es sagt uns aber, dasz Veldeke und Hadewijch, indem sie in der ihnen angestammten Sprache dichteten, aus dem gleichen vollen Born einer heimischen, limburgisch-brabantischen lyrischen Dichttradition schöpften. Überkommene Reimgebäude, feste Formeln und Fügungen, ganze Verse lagen bereit. Weder ist Veldeke der erste, noch auch ist Hadewijch die letzte in einer Reihe limburgischbrabantischer Dichter, deren Zwischenglieder uns allerdings leider fehlen.'[3] Deze beschouwing stemt in hoofdzaak overeen met die van Van Mierlo. Ook Dr. Marie van der Zeyde wijst in haar proefschrift op overeenkomst van Veldeke en Hadewijch zonder noemenswaardige beïnvloeding aan te nemen[4].

In Juli van 1947 gaf Frings de eerste samenvatting van zijn uitkomsten in een voordracht over *Das Veldekeproblem*, gehouden in de Berlijnse Akademie der Wissenschaften, die eerst in 1949 met twee andere verhandelingen in druk verschenen is[5]. Daarvoor hadden de *Beiträge* nog tweemaal uitkomsten gebracht van de onverflauwde ijver waarmee de Veldeke-studie voortgezet werd: over de *Proloog* en de Epiloog van de *Servatius* (LXX, blz. 1-294; 1948) en *Heinrich von Veldeke zwischen Schelde und Rhein* (LXXI, blz. 1-224; 1949), een studie over Veldeke's woordvoorraad, in verband met de opmerkingen van Von Kraus over de rijmen. Frings komt tot deze uitspraak: Veldeke ist Limburger, gehört aber zugleich in den Bereich der rheinischen Literatursprache. Indem er, wenn auch nur in besonderen Fällen, über diese Literatursprache hinaus-

1) *Beiträge zur Geschichte der deutschen Sprache und Literatur* LXVIII, 1-75.
2) In de *Beiträge* LXIX, blz. 1-284.
3) t.a.p. blz. 249, een konklusie, die op blz. 270 herhaald wordt.
4) Dit Utrechtse proefschrift van 1936 was Frings nog niet bekend; wel de studie van A.C. Bouman (*Neophilologus* VIII).
5) Theodor Frings und Gabriele Schieb: *Drei Veldekestudien*: *Das Veldekeproblem, Der Eneide-epilog, Die beiden Stanferpartien* (Berlin - Akademie-Verlag).

zielt, nicht nur den reinen Reim erstrebt und in hohem Masze erreicht, sondern auch mundartliche Möglichkeiten meidet, ja Hochdeutsches übernimmt, trifft er persönliche Entscheidungen als Dichter.

Als slotstuk ontbreekt nu nog de oud-Limburgse Eneide, waarvan Frings de verschijning beloofd heeft.

C.G.N. DE VOOYS.

Hofpriester of hofmeester?

In de uitgave van Vondel's Jeptha, in de serie 'Van alle tijden' verzorgd door Prof. de Vooys, wordt in het voorwoord bij de zesde druk één variant gegeven. Het gaat hier om de verzen: 1439-1460, maar voornamelijk om vs. 1527, en vs. 1532-1536,

> De lantvooght ga met my wat aen een zijde.
> Gord af dit zwaert: gord af. 'K zal 't heimlijck bergen,
> Bedecken met mijn kleet, op datze niet,
> Voor 't ende, van inbeelding dootsch verschiet'
> Wanneerze knielt op d'oevers van haer leven,
> Het hofaltaer, zal ick 't u wedergeven.

Prof. de Vooys zegt, dat Koopmans in de door hem gebruikte uitgave deze verzen aan de Hofmeester, niet aan de Hofpriester toegeschreven vond, en dat - als gevolg daarvan - vs. 1528 begint met 'Hofmeester'. De vraag wordt dan gesteld: is dit misschien een regiewijziging?

In de U.B. te Amsterdam bevindt zich een exemplaar van de druk 1659, in Unger's bibliographie beschreven onder nr. 594. Het bleek, dat in dit exemplaar met waarschijnlijk 18e eeuwse hand aan het begin van het vierde bedrijf 'Hofmeester' was bijgeschreven, zodat er vier personen genoemd worden, t.w. Ifis, Hofpriester, Jeptha, Hofmeester. Bij verder nagaan bleek nog, dat diezelfde hand voor vs. 1532 'Hofm.' geschreven had. Vs. 1439-1460 en vs. 1527 worden hier dus aan de Hofpriester, vs. 1532-1536 aan de Hofmeester toegeschreven en vs. 1528 vangt aan met 'Hofpriester'. Ik veronderstelde toen een 18e eeuwse regiewijziging. Maar deze veronderstelling werd onmiddellijk verworpen, omdat de tweede druk van 1659 (Unger 595) de wijziging - die ik eerst voor 18e eeuws hield - reeds bevatte. Daar stond de Hofmeester vermeld als een der dramatis personae van het vierde bedrijf en werden *alleen* de vs. 1532-1536 aan hem toegeschreven. Drie latere 17e eeuwse uitgaven (resp. Unger 596, 597 en 598) leverden bij onderzoek hetzelfde resultaat.

De uitgaven van Terwey (1890) en de 4e druk door Koopmans in 1919 verzorgd bleken echter niet in overeenstemming met de drukken uit de 17e eeuw. Beide uitgaven schrijven naast vs. 1532-1527 ook vs. 1536 aan de Hofmeester toe en geven dientengevolge als begin van vs. 1528 'Hofmeester'. De W.B. uitgave stemt wel overeen met de 17e eeuwse drukken en laat alleen in vs. 1532-1536 de Hofmeester aan het woord.

Het is nu mijn indruk, dat - zoals Prof. de Vooys zegt - de Hofmeester in vs. 1532-1536 op een regiewijziging na de eerste opvoering berust. De inhoud van de verzen billijkt m.i. deze opvatting volkomen. Het is toch moeilijk te aanvaarden dat de vs. 1439-1460 door de Hofmeester zouden zijn gesproken. Daartegen pleit ook nog het feit, dat geen der

door mij geraadpleegde drukken hier de Hofmeester laat spreken. Vervolgens zegt Jeptha in vs. 1526:

> Vloeck Jeptha vrij, gelijck dit stuck verdient.

Het is dan toch wel natuurlijk, dat de Hofpriester hierna met de landvoogd wat ter zijde wil gaan (vs. 1527). Jeptha zegt dan de Hofpriester eens te bedenken wat hij lijdt, waarop de Hofpriester antwoordt:

> Het is geen tijt een veege meer te vergen. (vs. 1531)

Zou de Hofmeester nu vs. 1527 gezegd hebben, dan zouden de volgende regels van Jeptha tot hem gericht zijn en zou de Hofpriester vs. 1531 gesproken hebben, al hoewel toch van de Hofmeester een antwoord verwacht werd. Ook lijkt dit mij niet aanvaardbaar.

Maar voor de Hofmeester in vs. 1532-1536 pleit veel, zo niet alles. Op de eerste plaats is dit een 17e eeuwse wijziging, waarvan we wel kunnen veronderstellen dat Vondel ervan geweten heeft.

Op de tweede plaats wordt de Hofmeester ons getekend als een getrouw dienaar, bezordg voor het welzijn van zijn meester en diens familie. Wat is er nu natuurlijker dan dat hij zijn meester aanraadt het zwaard af te gorden en aanbiedt het zo lang weg te steken?

Het lijkt mij dan ook alleszins gerechtvaardigd hierin een regiewijziging na de eerste opvoering te zien.

Amsterdam, April 1949.
JACQUES F. VAN HATTUM.

Notities van een lezer. V.
J.C. Appenzeller.

Wanneer H. Vissink in zijn proefschrift *Scott and his influence on Dutch literature* (Zwolle 1922) Mej. de Neufville's *De schildknaap* (1829) bespreekt als ‘the first example in Holland of the historical novel as created by Scott’, voegt hij daaraan een noot toe van de volgende inhoud: ‘As early as 1828 J.C. Appenzeller had written his novel *Geertruida van Wart of trouw tot in den dood. Eene ware geschiedenis uit de 14e eeuw*. The number of novelists who soon aimed at imitating or thought of emulating Scott is indeed legio’ (pag. 136). Deze noot is in tegenspraak met het daaraan voorafgaande betoog; immers, als zij juist is, komt niet aan Mej. de Neufville, maar aan Appenzeller de eer toe, de schrijver te zijn van de eerste Scottiaanse roman in Nederland.

Vissink heeft zijn noot blijkbaar ontleend aan Jan ten Brink, in wiens *Geschiedenis der Noord-Nederlandsche Letteren in de* XIX*e eeuw*, deel I, pag. 153, wij een noot vinden, waarvan de eerste helft luidt: ‘Een vrij groot getal van dii minorum gentium volgde de rij van historische romanschrijvers. De eerste was zekere J.C. Appenzeller, die in 1828 reeds *Geertruida van Wart of trouw tot in den dood. Eene ware geschiedenis uit de 14e eeuw* schreef’. Dezelfde opmerking komt ook voor in zijn inleiding op de her-uitgave van Van Lenneps *De Pleegzoon* in Sijthoffs serie ‘Nederlandsche Classieken’.

Johann Conrad Appenzeller (1775-1850) was echter geen Nederlands, maar een in zijn tijd bekend Zwitsers auteur. In 1813 publiceerde hij een aan de geschiedenis van zijn land ontleende historische roman *Gertrud von Wart, oder Treue bis in den*

Tod, die veel opgang maakte en in het Frans, Engels en Nederlands werd vertaald. De Nederlandse vertaling verscheen in 1825; de door Ten Brink en Vissink bedoelde uitgave van 1828 is een tweede druk. Het succes van deze roman hier te lande blijkt verder uit het feit, dat Mr A.F. Sifflé in de *Nederlandsche Muzen-Almanak* van 1830 in zes zangen een dichterlijke weergave van de inhoud gaf.

De prioriteit van Mej. de Neufville wordt dus door de noot van Vissink niet bedreigd.

W.A.P. SMIT.

Echo's van Wildfrau-geschiedenis en ‘Le menagier de Paris’.

Het volksverhaal van de Wildfrau was oorspronkelijk een van de vele legenden die in Duitsland in omloop waren. Het telt talrijke versies die bijna onveranderlijk hetzelfde grondthema gemeen hebben: hoe een vrouw, door haar lieftalligheid en tact, haar ontrouwe echtgenoot terugwint van een Wildfrau.

Virgil B. Heltzel heeft de 25 volledige en 6 gedeeltelijke lezingen onderzocht en tekende hieromtrent o.m. het volgende aan[1)]: de man kan een landbouwer, burgemeester of graaf zijn, is dikwijls vergezeld van een jager of knecht en gebruikt de jacht als voorwendsel om de nacht buitenshuis door te brengen. De Wildfrau woont gewoonlijk in een spelonk; de man wordt, in bijna alle gevallen, verleid door haar mooi haar of door haar zang. De tover vervluchtigt telkens bij de komst van de echtgenote van de man. Deze kan verschillende middelen gebruiken om het paar te ontdekken: ze kan eenvoudig haar man volgen of een draad vastmaken aan zijn jas; de knecht of jager, die hem vergezelt, omkopen om b.v. zand achter zich te strooien als ze op weg zijn naar het verblijf der Wildfrau. Wanneer de vrouw haar man terugvindt, kunnen haar reacties zeer verschillend zijn: het is mogelijk dat ze een magische formule uitspreekt, dat ze haar huwelijksdag beweent; ze kan de weelderige lokken van het wilde schepsel aanraken, van de grond naar het bed verleggen of een lok afsnijden en medenemen naar huis.... In andere lezingen spreidt de vrouw haar sluier over de voeten van de geliefden. In één enkele versie wacht ze tot de fee ontwaakt, die haar dan een haar geeft om er zijde van te spinnen....

Dit volksverhaal, met zijn velerlei schakeringen, was in litteraire vorm in Duitsland, Frankrijk, Italië en Engeland, gedurende de Renaissance, in omloop. Volgens V.B. Heltzel kreeg het zijn vroegste letterkundige gestalte in ‘Le livre du Chevalier de la Tour’[2)], in 1371-72.

* * *

Zeer dicht bij het volksverhaal staat de geschiedenis van Jehanne la Quentine die voorkomt in ‘Le Ménagier de Paris’[3)].

‘Le Ménagier de Paris’ ontstond tussen Juni 1392-September 1394[4)]. Nopens de auteur is weinig geweten. Toen hij zijn tractaat schreef, was hij ongetwijfeld niet jong meer; hij was nog maar pas in het huwelijk getreden en zijn bruid was niet ouder dan 15 jaar. ‘Elle lui avoit demandé peu de jours après son mariage de ne pas la reprendre publiquement de ses *décontenances et simplesses*, mais de réserver ses réprimandes pour le soir ou tout autre moment dans lequel ils seroient seuls’[5)].

1) *Traces of a Wildfrau Story in Erasmus* in *Philological Quarterly*, vol. VIII, October 1929, Number 4, Published at the university of Iowa, Iowa City, pp. 348-354.
2) V.B. Heltzel, l.c. p. 350.
3) *Traité de morale et d'économie domestique*..... A Paris, Crapelet, M.D.CCC.XLVI. 2 dln.
4) Cfr. *Le Ménagier*, p. XXII.
5) *Le Ménagier*, p. XXIII.

De schrijver, gelukkig om de goede bedoelingen van zijn jonge vrouw, dacht dat het beter was mogelijke misstappen te voorkomen en stelde voor haar een vrij uitvoerige plichtenleer op.

Waar hij haar in zijn werk voortdurend aanspreekt als ‘son mari qui sera’ klinkt naast veel, bijna vaderlijke, tederheid ook een nauwelijks verholen melancholie door om het grote verschil in leeftijd.

Aldus wordt hier Jeanne la Quentine tot voorbeeld gesteld van de zachte, onderdanige vrouw die haar man, bij gebeurlijke dwaling, op het rechte pad brengt. Het verhaal luidt als volgt[1)]: Jehanne la Quentine, vrouw van Thomas Quentin, wist dat haar man liefdesbetrekkingen onderhield met een arm meisje. Toen ze de grote armoede van dit laatste gezien had, werd ze bezorgd om de gezondheid van haar Thomas en, opdat zijn eer vlekkeloos zou blijven, drong ze er op aan dat het stilzwijgen omtrent deze buitenechtelijke liefde zou bewaard blijven. Ze gaf een bed, lakens en een deken, en zegde dat de herkomst van deze giften voor haar man moest geheim blijven. Wanneer Thomas, bij zijn volgend bezoek, met veel comfort omringd werd, dacht hij dat al die nieuwe dingen uit ‘mauvais lieu’ kwamen, en zag de jonge vrouw zich gedwongen de waarheid nopens die plotse weelde te verklaren. Thomas kwam tot inkeer ‘Et ainsi le retrahi sa femme par subtilité et moult humblement, et cordieusement l'aima depuis’. En de auteur besluit met de stichtelijke bedenking dat de vrouwen aldus hun echtgenoten in alle nederigheid moeten dienen.

***

Echo's van het volksverhaal der Wildfrau en, niet minder, van de toelichtende vertelling van Jehanne la Quentine uit ‘Le Ménagier de Paris’ vernemen we:

1. bij de Bourgondische ‘grand rhetoriqueur’ Olivier de la Marche in zijn ‘Le Triomphe et le Parement des Dames’ (c. 1490) evenals in de Dietse omzetting er van door de Bourgondiserende Brusselse drukker en rederijker, Thomas van der Noot: ‘Den Triumphe ende tPalleersel vanden Vrouwen’[2)]. Wat O. de la Marche betreft, - we citeren naar Th. van der Noot - hij beweert dat hij de beroemde ridder, de heer van Varembon gekend heeft, die hem een ‘avontuere’ verteld heeft, die als illustratie bij de in zijn dichtwerk behandelde huwelijkstrouw kan dienen: hij had in zijn heerlijkheid een arme jonge weduwe wonen, bij wie hij dikwijls de nacht kwam doorbrengen. Toen Vrouwe van Varembon deze ontrouw van haar man vernam, liet zij de weduwe bij zich komen. Thomas van der Noot deelt hieromtrent mede:

‘Si dede haer gheven een goet, saecht bedde, saechte cussenen, scoon suverlick oorcussens, ende een rijckelijck tappijt over dbedde te decken, tot haer segghende: ‘Ic gheef u provisie om minen heer bat te logeren ende te tracteren dan ghi dat hebt connen ghedoen, u sine ghesontheit ende sinen persoon bevelende’.

Wanneer de heer van Varembon, bij een volgend bezoek, de gelukkige

1) *Le Ménagier*, I, pp. 237-240.
2) Cfr. Gilbert Degroote, *Thomas van der Noot*.... in *De Nieuwe Taalgids*, XLII, le afl., pp. 29-43; het *Exempel der ghetrouheyt*, rr. 666-721 in het gedicht, zie de gemelde bijdrage, p. 38.

verandering zag, was hij door deze blijken der ‘ghetrouheyt’ van zijn echtgenote zo getroffen, dat hij zijn zondig leven beterde. Wat bewijst dat uit ‘die eene ghetrouheyt die andere procedeert’ en voor alle vrouwen ‘een exempel behoort te wesen’ concludeert de dichter.

Het is zeer waarschijnlijk dat O. de la Marche met ‘Le Ménagier de Paris’ bekend was: de moraliserende opzet van ‘Le Triumphe’ is sterk verwant met deze van ‘Le Ménagier’ en het zal verder wel niet helemaal toevallig zijn dat in beide werken dezelfde bewijsverhalen aan te treffen zijn: dit van de H. Maagd Maria; van de heer van Varembon, het beroemde van Griseldis. Het is zo goed als zeker dat Olivier in zijn ‘Le Triumphe’ niet alle inlichtingen omtrent zijn bronnen - wat trouwens ook niet tot de usantiën behoorde - verstrekt heeft waar, onder de nochtans vrij talrijke vermeldingen in dit opzicht[1)], elke aanwijzing omtrent ‘Le Ménagier’ ontbreekt.

2. Erasmus haalt in zijn colloquium ‘Uxor Memsigamos’, bij monde van Eulalia, het voorbeeld aan van een echtgenoot die door zijn begrijpende vrouw terug op het goede spoor werd gebracht: een heer van hoge adel deed, zoals dat de gewoonte was, veel aan jacht. Op het platteland werd hij op de dochter van een arm vrouwtje smoorlijk verliefd. De jacht was een welkom voorwendsel om de nacht vaak buiten de echtelijke woning door te brengen. Zij echtgenote, die in 't geheim, zijn wegen nagegaan had, begaf zich naar het huisje op het land en stelde vast dat er geen huisraad was. Ze bezorgde het meisje een bed, keukengerei en zelfs enig zilveren vaatwerk. Ze gaf voor de zuster van de man te zijn. Wanneer de echtgenoot, enige dagen later, heimelijk terugkwam, was hij door die ongewone welstand getroffen en welde in hem onmiddellijk het vermoeden op dat deze verandering aan zijn vrouw te danken was. En Erasmus geeft dit weer op de gedrongene en directe wijze die hem eigen is:

‘Hij gaat naar huis en vraagt of zij 't geweest is. Zij zegt niet neen. Hij vroeg nu ook, met welke bedoeling zij dat huisraad daarheen had gezonden. ‘Wel manlief,’ zei ze, ‘je bent gewoon aan een zekere mate van comfort. Ik zag dat je daar minder netjes dan je 't gewoon bent, wordt ontvangen. Nu meende ik dat 't mijn plicht was te zorgen dat je 't daar wat beter kreegt, omdat ik weet dat je daarop gesteld bent.’[2)] Toen de man de vriendelijke attentie van zijn vrouw had leren kennen werd het hem een genoegen bij haar te blijven.

Erasmus, de intellectuele vagant, die zich aan Europese bronnen kon laven, tekende zijn ‘Uxor Mempsigamos’ - nimmer werd daarop gewezen - op de ruime achtergrond van de humanistische en alsdan internationale huwelijksthematiek, die in haar grote lijnen terugvloeit tot Plutarchus[3)] en, wat één illustratie betreft, waarvan de gegevens verstrengeld zijn met een paar elementen uit het volksverhaal der

1) Cfr. onze bijdrage in *De Nieuwe Taalgids*, LXII, p. 41.
2) Cfr. *Een twaalftal Samenspraken van Desiderius Erasmus*, vertaald door N.J. Singels, 2e herziene druk, Amsterdam, W.B., (z.j.), p. 22, waarbij Xantippe ironisch opmerkt: ‘Nu die dame is wel wat al te goed. Ik zou liever in plaats van een zacht bed een bundel brandnetels of spinaziezaad onder hem gestrooid hebben’.
3) Cfr. onze ed. Jan van den Dale, pp. 32-33.

Wildfrau[1)], tot ‘Le Ménagier de Paris’. De overeenkomst met de gemelde vertelling uit ‘Le Ménagier’ is inderdaad zo treffend dat ze de mogelijkheid opent dat Erasmus dit werk, in zijn Parijse jaren, c. 1500, gelezen heeft en het zou zelfs niet hoeven te verwonderen dat de bedoeling van deze verhandeling: een soort van plichtenleer voor de vrouw te componeren, voor Erasmus, samen met Plutarchus' Conjugalia Praecepta, - van Plutarchus bezorgde Erasmus o.m. in 1509 een heruitgave van de ‘Moralia’ waarin de ‘Conjugalia Praecepta’ voorkwamen[2)] - mede aanleiding is geweest tot het schrijven van zijn beroemde samenspraak[3)].

Herinneren we hier ook nog even aan het verband dat Prof. Dr. H. De Vocht gelegd heeft tussen bepaalde bijzonderheden uit Erasmus' colloquium en uit het leven van Thomas More waar hij aantoonde dat Erasmus' brieven en ‘Uxor Mempsigamos’ ‘record the very same details about More and his young wife’[4)]. Wij stipten reeds vroeger aan dat de grondgedachte zelf van ‘Uxor Mempsigamis’ deel schijnt uitgemaakt te hebben van Erasmus' sociaal-ethische overtuigingen[5)]. Wanneer we aldus vluchtig-synthetisch de bouwstoffen van ‘Uxor Mempsigamos’ overschouwen: Plutarchus' Conjugalia Praecepta, het volksverhaal der Wildfrau, de geschiedenis uit ‘Le Ménagier de Paris’, de bijzonderheden met betrekking tot Thomas More, dan vinden we daar o.i. een bewijs te meer dat Erasmus ‘De Stove’ van J. van den Dale niet tot voorbeeld van zijn samenspraak genomen heeft.

Het ligt niet in onze bedoeling hier nog eens op de prioriteitsvraag terug te komen. Het moge volstaan te verwijzen naar de grondige tekstvergelijking die we vroeger maakten[6)] en waaruit vanzelfsprekend volgt dat ‘Uxor Mempsigamos’ ouder is dan ‘De Stove’ en dat J. van den Dale, bij het vervaardigen van zijn eigen rijmwerk ‘De Stove’, het Erasmiaanse colloquium nagevolgd heeft[7)].

1) V.B. Heltzel, aangeh. bijdrage, p. 354, wees er reeds op: het is op jacht dat de heer verliefd wordt; zijn voorwendsel om 's nachts van huis weg te blijven is eveneens de jacht; de vaststelling dat er geen meubelen in huis waren, de naakte muren herinneren aan de grot of spelonk der Wildfrau. Hij geeft evenwel toe dat ‘the framework of the story’ sterk aan ‘Le Ménagier’ doet denken.
2) Cfr. onze ed. J. van den Dale, p. 33.
3) Aldus begrijpen we volkomen dat A. Hauffen herhaaldelijk een uitgave van ‘Uxor Mempsigamos’ van 1516 vermeld heeft (cfr. onze gemelde ed., p. 33). Blijkens de *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, XXVI (1948), p. 939, ziet Dr. W. van Eeghem een aanleiding tot twijfel aan het bestaan van deze uitgave van 1516 in het feit dat ze niet beschreven wordt in de *Bibliotheca Belgica*, waarbij evenwel onmiddellijk de vraag rijst: hoeveel postincunabels, in de laatste jaren opnieuw uitgegeven, zal men niet te vergeefs zoeken in dit overigens monumentale werk? Bovendien zijn vele Erasmiana verloren gegaan en werden andere nog niet gerepertorieerd.
4) in *The Earliest English Translations of Erasmus' Colloquia 1536-1566*, Louvain, 1928, p. XXVII.
5) in onze ed. J. van den Dale, p. 37.
6) in onze ed. J. van den Dale, p. 33 vlgg.
7) De bewering van Dr. W. van Eeghem - het weze hier terloops opgemerkt - in de *Revue Belge de Philologie et d'Histoire*, l.c., p. 939, dat ‘De Stove’ zo dicht mogelijk bij de jaren 1500 ontstaan is ‘omdat de bloeitijd van deze instellingen c. 1500 voorbij is’ zal wel niemand overtuigen. In de onderstelling dat deze zgn. bloeitijd c. 1500 inderdaad zou voorbij zijn, dan sluit dit nog niet uit dat, in de loop van de eerste twee decennia der XVIe eeuw een poëem als ‘De Stove’ het licht kon zien. We weten integendeel met zekerheid dat een gemengde badinstelling, als deze waarin van den Dale zegt het door hem weergegeven gesprek afgeluisterd te hebben, in de XVIe eeuw, nog vrij druk bezocht werd, zoals b.v. blijkt uit het ‘liedeken’ dat Eduard De Dene tussen 1557 en 1561 in zijn ‘Testament Rhetoricael’ neerschreef en waarin verhaald wordt van een paartje dat, na heel wat avonturen:

> Inde stove ghynghen zy
> slaepen bachten walle.

3. Een refrein met episch karakter waarmede Rijnsburch deelnam aan de rhetoricale wedstrijd te Rotterdam, in 1561[1)], is gewijd aan hetzelfde thema en werd door de anonieme poëet als volgt geschakeerd:

Een koopman die dikwijls verre reizen ondernemen moest, bedroog zijn vrouw met ‘een andere, die op een schamel lanthuys was wonende’. Wanneer klappeien haar dit vertelden, wendde ze voor dit niet te geloven. Haar man die telkens verkouden naar huis kwam, gaf ze de raad toch beter op zijn gezondheid te letten en ‘hebt ghy een care (lief) wermt u wel daer ghy comt’. Intussen ging zijn vrouw zijn geliefde opzoeken, vond er een ‘ondicht huys’ en gebrek aan alles. En de refreindichter vervolgt:

Voorwaer, sprack zij, ick heb met mijn man bormhertichede,
Want hij leyt hier cout en nat, schier sonder deken;
Comt, gaet met mij, hoordemen haer spreken,
+Ghij crijcht dat tot mijns mans behoef sal strecken.
Zij gaf haer bedden, lakens, dekens, tis ghebleken, +40
Wijn, bier, tin, silver en dede het huys decken
En sprack: ‘Laet mijn man niet meer van u vercout trecken,
Dit doe ick om dat hij niet sou hoesten en niesen,
+Want men sal van van twee quaden t'beste kiesen’.
+45

Wanneer de man, bij zijn volgend bezoek, deze toewijding van zijn vrouw bemerkte, loofde hij haar ‘deucht die is reen’ en verliet voor goed zijn ‘boelschap’.

Afgezien van de elementen die meer bepaald aan het volksverhaal herinneren: de jacht, het kaal en armzalig verblijf der geliefde, lijkt de vertelling, zoals ze voorkomt bij O. de la Marche (Thomas van der Noot), Erasmus en in het refrein van Rijnsburch meer dan oppervlakkig verwant met deze uit ‘Le Ménagier de Paris’. Het verdient opmerking dat het refrein van Rijnsburch op zijn beurt dichter aanleunt bij het verhaal uit Erasmus dan bij dit uit ‘Den Triumphe’: overeenkomstige gegevens aldaar zijn immers: de echtgenote die het meisje in de kale woning gaat opzoeken en geschenken geeft als lakens, dekens, keukengerei en zilverwerk.

Het is waarschijnlijk dat Thomas van der Noot's verdietsing ‘Den Triumphe ende tPalleersel vanden Vrouwen’ - alsook het origineel van O. de la Marche - en, niet minder, het colloquium van de grote humanist bijgedragen hebben tot de verspreiding in de oude Bourgondische erflanden van de geschiedenis uit ‘Le Ménagier de Paris’, verweven met elementen uit het volksverhaal der Wildfrau: tekenend voor deze populariteit lijkt in elk geval de terugspiegeling van nagenoeg al deze gegevens, nog in 1561, in het refrein van Rijnsburch.

GILBERT DEGROOTE.

(cfr. Dr. Gilbert Degroote, *Eduard De Dene als Villonisant* in: *De Gulden Passer*, 25e Jrg., 1947, nrs. 3 en 4, p. 326).

1) Cfr. Gilbert Degroote, gemelde bijdrage in *De Nieuwe Taalgids*, LXII, p. 41. De refreindichter ondertekende met de initialen A.G. en het devies: Godt salt voeghen.

Een paar aantekeningen bij telwoorden.

1. Het verbindingswoord *en* in telwoorden.

In de getallen boven de twintig en beneden de honderd komt een nauwere eenheid tot uiting, doordat het *en* tussen eenheid en tiental geen *en* meer is, maar bijna op één lijn staat met de tussenklanken in samenstellingen als *boeke*(*n*)*kast, mense*(*n*)*materiaal, vrouwe*(*n*)*kleding*. Wie '4 en 20 = 24' hardop leest, hoort het verschil onmiddellijk. Het eerste *en* is een volledig [ɛn], het tweede, in 24, is niet meer dan [ən] of zelfs [ə]. Nederlanders uit het Oosten en Noorden, die de -*n* in -*en* niet apocoperen, spreken de pluralisvormen *vieren, vijven* precies als het gedeelte vóór de tientallen in *vierentwintig, vijfentwintig*. Tegen de officiële regel heb ik de twee getallen aaneengeschreven. En het is niet te verwonderen dat men deze schrijfwijze, nu *en* als verbindingswoord zozeer is verbleekt, herhaaldelijk aantreft[1)].

Niet zelden wordt het zwakke overblijfsel van *en* geheel gesupprimeerd, nl. wanneer het eenhedengetal is *zeven* of *negen*, d.w.z. zelf ook al op -*ən* uitgaat. Men hoort dit in de eerste plaats uit de mond van de nietapocoperende Nederlanders uit het Noorden en Oosten: *zeventwintig, negendertig, zevenveertig, zevenvijftig, negenzestig, zevenzeventig, negentachtig, zevennegentig*.

Bij waarnemingen in mijn omgeving krijg ik evenwel de indruk dat die nauwere samenbinding van *zeven* en *negen* met het volgende tiental niet alleen een eigenaardigheid is van -*n*-sprekende Noordoosterlingen. Ook onbetwistbaar zuivere Westnederlanders vinden *zeventwintig, negendertig, zevenzestig, negenzeventig, zeventachtig, negennegentig* in het minst niet vreemd. Sommigen constateren zelfs dat ze die telwoorden ook zelf meestal zo spreken, wanneer nadrukkelijkheid of duidelijkheid niet de volle vorm verlangt. Daarentegen doet *zevenveertig, negenvijftig* enigszins 'provinciaal', noordoostelijk aan. Hier schijnt een westnederlands gehoor alleen het volle *zevenenveertig, negenenvijftig* te aanvaarden.

Als dit verschil tussen de telwoorden met *veertig, vijftig* en die met *twintig, dertig, zestig* enz. enigermate algemeen mag heten, dan ligt het vermoeden voor de hand dat de dentale beginconsonant van *twintig, dertig, zestig, zeventig, tachtig*, en licht bij uitstek de dentale nasaal in *negentig* een bevorderende omstandigheid is voor het uitvallen van één van de twee opeenvolgende dentale nasalen met lichte vocalische voorslag, die in de volle vormen *negenentachtig, zevenennegentig* achter elkaar voorkomen. Men zou in dat uitvallen dan iets als een assimilatie kunnen zien; het tweede -*ən*- wordt 'weggeassimileerd' tegen de volgende dentale consonant. Waarbij niet uit het oog verloren mag worden, dat het tweede -*ən*- toch al wat zwak staat wegens de algemene rythmische tegenzin tegen opeenvolging van twee maal *ən*. Dezelfde tegenzin, die ook uitkomt in de meervouden *zevens* en *negens* tegenover die op -*en* van *enen, tweeën, drieën, vieren* enz.

1) Hooft schrijft in zijn *Historiën* ook al *drieëntwintig, drieëndertig, vyventzeeventig*. Daaruit is nog niet met zekerheid af te leiden dat hij [ən] sprak. Hooft was aan geen officiële spellingvoorschriften gebonden, en de neiging om zulke getallen als een eenheid te beschouwen en ze mitsdien aaneen te schrijven, is begrijpelijk ook bij een nog weinig of niet verzwakt *en* als tussenlid.

In telwoorden waarin een honderdtal of duizendtal vooropgaat, wordt soms *en* gesproken, soms niet: 110 = *honderd en tien* of (meestal) *honderd tien*, 203 = *tweehonderd en drie* of *tweehonderd drie*. Tamelijk vast is, naar het mij voorkomt, het *en* in 1001 = *duizend en een*. In zulke telwoorden nu heeft *en* de volle vokaal [ɛ]: blijkbaar wordt in die getallen de scheiding na *honderd* en *duizend* nog zo scherp gevoeld dat *en* hier het levend voegwoord blijft. Het feit trouwens dat het er zijn kan en ook niet zijn kan, helpt de scheiding voelbaar houden, stempelt het telwoord min of meer tot een optelsom van twee zelfstandige telwoorden.

2. *Met zen achten*.

In de eigenaardige constructies *met ons vieren, met je vijven, met zen achten* is het voornaamwoord voor ons taalgevoel zonder enige twijfel het possessivum. Hoe die verbindingen uit oudere zijn ontstaan, is een vraag die men zich al lang geleden heeft gesteld. Verdam heeft het erover *Ts.* II, 192 vlgg., en Van Helten komt er *Ts.* V, 215 vlgg. op terug. Nog vroeger had De Jager in zijn *Archief*, III, 199 vlgg. over zulke verbindingen gehandeld naar aanleiding van *zijn achtster* in de Statenvertaling.

Verdam constateert *t.a.p.* 192: ‘Er is bijna geen gebied in onze taal, waarop het taalbewustzijn het spoor zoozeer is bijster geraakt, als op dat der voornaamwoorden. Hoe zou het anders mogelijk zijn te zeggen: *Ze waren daar met zijn tienen, j e l u i waart daar met z e n beiden*; “We bennen met z e n achten,” enz.’

Hoe wij ook over deze ontsporing denken, het is de moeite waard, ons er rekenschap van te geven, op welk nieuw spoor de telwoordconstructies met *met* thans zijn. Want ze zijn niet ‘uitgerangeerd’, om in spoorwegterminologie te blijven. Ze doen in hun tegenwoordige gedaante volop mee, en we kunnen ons afvragen hoe het tegenwoordig ‘taalbewustzijn’ deze constructies verantwoordt, in welke nieuwe groep ze op het ogenblik de nodige aansluiting vinden.

Ik begin met de verbindingen waarin de possessiva het meest ‘logisch’ zijn, d.w.z. corresponderen met het substantief of personale dat in de zin voorkomt en waarop het possessivum betrekking moet hebben: *We waren daar met ons tienen; de jongens gingen met hun* (*d'r*) *vijven uit wandelen; jullie moet dat met je drieën delen*. Deze *met*-verbinding sluit zich bevredigend aan bij andere, waarin na *met* een substantief volgt dat iets collectiefs uitdrukt, waarin de met het voorafgaande personale of substantief aangeduide of genoemde wezens begrepen zijn[1)]. De parallelie is vooral duidelijk, wanneer dat collectivum een possessivum vóór zich heeft, b.v.: *We gaan met ons clubje uit jietsen; We zijn met ons hele gezelschap in Riche gaan eten; jullie kunt met je hele gezin komen, als je zin hebt; de kinderen hebben een gezellig avondje met hun* (*d'r*) *klas*.

Niet zo gemakkelijk te plaatsen is het gebruik van *zen* in alle gevallen, ongeacht getal of persoon of sexe: *We bennen met zen achten; de bestuursleden waren met zen zessen aanwezig; de meisjes moeten het met zen allen betalen; als jullie het met zen vieren niet kunt, kunnen wij het met zen drieëen zeker niet*.

1) Het woord ‘wezens’ is gekozen, omdat de constructie bij zaaknamen niet gewoon is. Iets als *de ballen rollen met hun* (*d'r*) *drieën achter elkaar de trap af* is wel denkbaar, maar toch zeldzaam. Bij diernamen gaat het vlot: *de hondjes eten met hun* (*d'r*) *drieën van één bak*.

Dit algemene *zen* is echter ook niet zonder parallel. We kunnen in de eerste plaats denken aan de statige, door de volle difthong en de oude oude naamvalsvorm boven alle verdenking van banaliteit gestelde uitdrukking *te zijner tijd*, waarin immers ook het possessivum niet in correlatie staat tot enig substantief. Ook wie het oude onderscheid tussen masculinum en femininum, hetzij van nature of als tweede natuur, correct hanteert, zegt of schrijft zonder bezwaar: *die regeling zal te zijner tijd wel afkomen*, of: *de nadere afwikkeling volgt te zijner tijd*. Duidelijker spreken tot het noordnederlandse taalgevoel zinnen, waarin bij meervoudig substantief of personale geen overeenstemming in getal is. *De nadere bijzonderheden zullen te zijner tijd worden vastgesteld. Uitgaven voor reis en verblijf worden te zijner tijd vergoed. Op deze punten komen we te zijner tijd terug*.

Het is waar dat men bij zulke voorbeelden betwijfelen kan of er inderdaad tussen possessivum en substantief of personale logisch een correlatie dient te bestaan, dan wel of *te zijner tijd* beter opgevat kan worden als een adverbiale bepaling, waarvan het niet gemakkelijk te zeggen is wat er precies door bepaald wordt: misschien zou hiervoor het eerst in aanmerking komen de inhoud, de handeling, van de hele zin. Min of meer opzettelijke of zelfs schertsende varianten als *De leden kunnen op deze punten te hunner tijd terugkomen* of *we zullen dat te onzer tijd in orde maken* kunnen niet dienen als strikt bewijs dat er wèl een vaste correlatie van het possessivum verlangd wordt. Maar wel tonen ze duidelijk dat het generaliseren van *zijner* de spreker als iets bijzonders treft, en als zodanig kan *te zijner tijd* beschouwd worden als parallel op een afstand van *met zen achten* e.d.

Dichterbij staan voorzetselverbindingen met een possessivum en een superlatief, waarin vaak ongedwongen òf het algemene *zen* òf het met pronomen of substantief overeenstemmende possessivum kan gebruikt worden. Zo zijn volkomen gelijkwaardig *je ziet me vandaag niet op men best* en *je ziet me vandaag niet op zen best*. Evenzo *de bollenvelden zijn op zen mooist in April* en *de bollenvelden zijn op hun* (*d'r*) *mooist in April*. Meer formule-achtig wordt de verbinding in zuiver adverbiale functie, en dan is *zijn* (*zen*) vast, zoals in *de bussen kunnen op zijn hoogst zestig kilometer per uur rijden; de vergadering zal op zijn vroegst in Mei kunnen plaatshebben*.

Dit naar persoon en getal indifferente *zen* is trouwens niet tot verbindingen met superlatieven beperkt. Het zeer formule-achtige en moeilijk in zijn elementen ontleedbare *op zijn elfenderdigst* blijft beter buiten beschouwing. Maar ieder kan constructies maken als *de dames hier gaan volkomen op zen boers gekleed; de meisjes spreken dat netjes op zen frans uit*.

Met *zen* in het type *op zen hoogst, op zen boers* is het algemene *zen* in *met zen achten* vrij goed te vergelijken. Er zijn zinnen genoeg denkbaar waarin *met zen achten* als adverbiaal kan worden beschouwd, b.v. *we eten altijd met zen achten, maar we ontbijten apart; de jongens gingen met zen achten uit en kwamen met zen zessen terug*, ook al blijft in zulke zinnen *zen* vervangbaar door *ons* of *hun* (*d'r*). Misschien is juist die nadering tot het adverbiale een omstandigheid die ook in *met zen achten* e.d. het algemeen worden van *zijn* heeft bevorderd.

Wat meer uit de verte zijn te vergelijken andere vaste verbindingen met *op zen*, die door hun frequentie iets van een samenstelling krijgen, en zozeer geïsoleerd raken dat men de behoefte niet meer voelt aan correspondentie in getal. Zo hoort men dikwijls *zet de pannen op zen plaats*;

alle dingen op zen plaats, al is het dan uit minder beschaafde mond. Maar uit de mond van een hoogleraar in nederlandse taalkunde heb ik toch opgevangen: *die subsidies zijn ten slotte nog op zen pootjes terechtgekomen*.

Zonder nu verder te streven naar nauwkeurige grammatische verantwoording van de voorzetselverbindingen waarin *zijn* vast is, meen ik toch te hebben laten zien dat het algemeen wordende *zijn* in *met zen achten* in behoorlijke parallellen steun vindt. Het is te gemakkelijker, afstand te doen van nauwkeurige verantwoording, omdat het taalgebruik niet altijd scherp te beredeneren is, maar zich vaak richt naar weinig exacte, althans weinig 'logische' maatstaven.

Utrecht, Mei 1949.

C.B. VAN HAERINGEN.

Het Diakenhuismannetje vertelt ons een historie.

Het lijkt gewaagd de talentvolle schrijver van de Camera te vereenzelvigen met het zeer eenvoudige diakenhuismannetje. We willen het hier ook slechts in een enkel opzicht doen: het gebruik van het voornaamwoord *hij - ie*.

Hildebrand legt zichzelf en andere beschaafd sprekenden steeds *hij* in de mond. Keesje spreekt dialect en 'daarom' komt in zijn historie herhaaldelijk het vnw. *ie* voor, evenwel afgewisseld door *hij*. Wanneer we een optelsom maken, blijkt dat het mannetje ruim tweemaal zoveel *ie* gebruikt als *hij*. Evenzeer blijkt er een vaste lijn in die afwisseling te zitten; het is de gemeenschappelijke lijn van Keesje en Hildebrand en van ons. De regel luidt: *hij* komt voor 1. in geval van klemtoon, 2. aan het begin van een zin, 3. na een nevenschikkend voegwoord. Voorbeelden van Keesje: de menschen denken soms dat ie gek is; maar hij is slecht (blz. 59). Zen zakduiten waren ook weg, en hij had een razende trek om na de vette Vadoek te gaan (blz. 61). Andere dialectsprekers in de Camera: want hij had er al-an dat ie bij de schoppel staan hadde zoo kniezerig en zoo triesterig uitzien; (blz. 91, een Noordhollandse boerin). Toen ie stierf was ie omme en bij de negenenzestig jaar, maar hij had zijn volle gebit nog (blz. 178, de tuinman Barend)[1)].

Zeeuwen, die sinds tientallen jaren buiten Zeeland wonen en de algemene taal spreken, behouden veelal als relict hun vnw. *ie*. Ze gebruiken *hij* slechts als de vorm met klemtoon. Van hen horen we dus: *ie* komt niet, want *ie* is ziek. Zo weinig zijn we ons de verhouding *hij - ie* bewust. Onwillekeurig hellen we er toe over de regel te formuleren als Karsten voor het dialect van Drechterland: 'Ie gebruikt men enclytisch en na voegwoorden'[2)]. Maar voor het Drechterlands geldt dezelfde regel als voor de Noordhollandse boerin, hierboven geciteerd, en voor het algemeen Nederlands.

In moderne spraakkunsten wordt gewoonlijk volstaan met naast *hij*

1) Camera Obscura, 31ste druk. Ik heb slechts weinig afwijkingen gevonden bij Hildebrand: Dan krijgt *hij* een blok aan zen been, want hij is te oud om op de bok gelegd te worden (blz. 182). Kaik, *ie* doet den oven open (blz. 182) en *ie* (een ooi) wou 't niet leten zuigen (blz. 244).

2) Het dialect van Drechterland, dl. I, pag. 83.

de enclitische vorm *ie* te vermelden. Het meest in bizonderheden daalt af de Nederlandse Spraakkunst van Tinbergen en d'Angremond: ‘Als “toonloze” vorm bij *hij* dient *ie* (*die, tie*), dat alleen achter persoonsvormen, betr. vnw. en voegwoorden voorkomt, dus nooit aan het begin van de zin’[1]. Onder de hierbij genoemde voorbeelden komt er wel geen voor met nevenschikkend vgw., maar we hadden graag de restrictie ‘behalve nevenschikkende’ gezien. De regel zo gesteld, laat ook hier ruimte voor de opvatting: *ie* achter *alle* voegwoorden.

We zullen er mensen, oorspronkelijk afkomstig uit niet-diftongerende gebieden niet op aanzien, wanneer ze ‘want ie, maar ie’ zeggen, al was het alleen maar, omdat we het gewoonlijk niet opmerken. Het is ook mogelijk, dat door hun invloed en door die van hun in het Westen wonende nazaten èn naar analogie van de vorm *ie* achter onderschikkende voegwoorden, *ie* na nevenschikkende zich zal uitbreiden. Maar tegenwoordig wordt nog altijd het door mij aangewezen verschil zowel in het algemeen Nederlands als in de diftongerende dialecten duidelijk gehandhaafd.

Om tot Hildebrand terug te keren: als fijn opmerker heeft hij ook de taal van zichzelf en van Keesje in dit opzicht goed geobserveerd. En dat hij in gesprekken van ‘beschaafden’ slechts *hij* schrijft kan men in zijn tijd verwachten. Hij vermijdt daardoor tevens de val, waar onze Proteus onder de voornaamwoorden schrijvers en taalkundigen van de nieuwere tijd in laat lopen. Redenen voor deze insinuatie hoop ik later mee te delen.

K. KOOIMAN.

P.C. Hooft's Baeto, vs. 58.

Het vers ‘En ijder om een' hoeck van dese bossen slaet’ wordt in de uitgaven van Stoett (*Gedichten*, deel II) en van J. Koopmans (*Bibl. van Ned. Letterk.*) onnauwkeurig verklaard als: ‘ieder ontwijkt deze bossen’. In allerlei uitdrukkingen betekent *slaan*: een begin maken met een beweging (vgl. WNT XIV, 1453-54); b.v. op weg slaan, in zee slaan, in verkeerde wegen slaan, en nu nog: op de vlucht slaan. *Om een hoek slaan* kan dus betekenen: een hoek omslaan, en is daarvan wellicht een oudere vorm, al zijn er geen andere bewijsplaatsen aan te wijzen. In dit verband zal dus bedoeld zijn: de grote paden verlaten om heimelijke plaatsen op te zoeken.

C.D.V.

1) Eerste deeltje, negende druk, 1946; § 108.

Boekbeoordelingen.

Linguistics and Literary History, Essays in Stylistics. By Leo Spitzer. Princeton University Press. 1948.

Hoewel Leo Spitzers studies zich uitsluitend op romanistisch gebied bewegen, is kennisname van zijn ideeën en werkwijze ook voor Nederlandse stilistici nodig. 'Linguistics and Literary History', speciaal samengesteld voor een Amerikaans publiek, is door zijn tamelijk nadrukkelijk didactische opzet voor niet-romanisten misschien meer geschikt dan vroegere publicaties. De vier studies (Linguistic Perspectivism in the Don Quijote, the 'Récit de Théramène', The Style of Diderot, Interpretation of an ode by Paul Claudel) worden voorafgegaan door een essay 'Linguistics and Literary History', waarin Spitzer zijn stijlopvatting en zijn persoonlijke methode nogmaals uiteenzet, briljant, maar zonder ontwikkeling of verscherping van de uit de 'Stilstudien' (1928) bekende, meer 'geziene' dan beredeneerde ideeën.

Hoe subjectief, als de school waaruit hij voortkomt, en aantastbaar voor kritiek aan allerlei kanten Spitzer ook mag zijn, telkens treft het ook in dit werk weer, dat hij een haarscherpe gevoeligheid heeft voor de mimische en semantische waarden in het taalgebruik, en dat hij - eens diepgaand beïnvloed door de psychoanalyse - over een rijk begrippenstelsel beschikt om zijn waarnemingen bewust te maken en te verwoorden. Zijn werkwijze doet denken aan die van een diagnostiserende arts. Een bepaald detail treft hem als - wellicht - onthullend voor de geestelijke structuur van een auteur, en zijn oppervlakkig gezien methodeloze methode is dan niet anders, dan hot en her argumenten op te zamelen waarmee hij de juistheid van zijn aanvankelijk louter subjectieve interpretatie kan bewijzen. Zulke details zijn in dit boek de 'polyonomasia' bij Cervantes, en een rythmisch patroon bij Diderot. Wanneer hij de persoonlijke pluswaarde van zo'n procédé heeft aangetoond, weet hij de nieuw-gewonnen trek op fraaie wijze op te nemen in een totaalbeeld van werk, auteur of tijd.

Zelfs al zal in de loop der jaren van Spitzers betrekkelijk vage premissen èn van zijn labiele bouwsels weinig stand kunnen houden, de uitzichten die hij geeft op diepergaande interpretaties en scherper karakteriseringen dan waaraan we gewend zijn, zullen animerend blijven werken.

JAC. SMIT.

Afrikaanse letterkunde. P.J. Nienaber: *Leipoldt. Eensame- Veelsydige*. (Johannesburg - Afrikaanse-Pers-Boekhandel - 1948. 416 blz. Prijs geb. 17/6-).

Dit boek is geen monografie, zoals de titel zou doen verwachten. Nienaber, de samensteller van een 'Bronnegids by die studie van die Afrikaanse taal en Letterkunde', kwam op de gedachte om de belangstelling voor de grootste Afrikaanse schrijvers te verlevendigen door het belangrijkste wat over hun leven en werken in tijdschriften verschenen is, te bundelen. Voor Leipoldt werd dit een lijvige bundel, omdat na zijn overlijden in 1947 zijn nagedachtenis van allerlei zijden geëerd is. Het materiaal is in zes hoofdstukken gerangschikt. Bij de *Huldiging* is vooral

P. de V. Pienaar aan het woord, met een diepgevoelde 'Waardering'.

Een tweede hoofdstuk bevat een tiental artikels, o.a. van M.A. Bax-Botha, H.A. Mulder (*Leipold as individualis*), J.R.L. van Bruggen (*Die natuurbeskouing van Leipoldt*), M.P. Olivier Burgers (*Leipoldt, eensame, veelsydige*) en de persoonlijke herinneringen van zijn vriend Johannes J. Smith, van wie ook terecht de *Inleiding tot 'Oom Gert vertel en ander gedigte'* herdrukt is. Dan volgen artikels over *Die Digter* o.a. van Cyriel Verschaeve, F.E.J. Malherbe, W.J. du P. Erlank, M.P. Olivier Burgers), over Leipoldt als *Dramaturg*, als *Prosaskryver* en ten slotte een groot aantal *Boekbesprekings* van oudere en jongere datum, met enige *Bylae*.

Uit deze opsomming en uit de namen van zoveel bekende Afrikaners blijkt welk een belangrijke plaats Leipoldt ingenomen heeft in het letterkundig leven van Zuid-Afrika. De verzamelaar heeft een huldeblijk tot stand gebracht, dat door vrienden en bewonderaars op prijs gesteld zal worden. Een keerzijde is, dat door het streven naar volledigheid een zekere bontheid niet te vermijden is, en dat wel eens kleine bijdragen opgenomen zijn, die men gerust zou kunnen ontberen. Daartegenover misten wij de waarderende beschouwing van Albert Verwey (in *De Beweging*, later in *Verzameld Proza* I), die in dit boek tweemaal met lof aangehaald wordt. Ook een Bibliografie van Leipoldt's geschriften zou in een *Bijlage* welkom geweest zijn. Er komt in deze bundel intussen veel belangrijks en boeiends voor, dat anders in tijdschriften en weekbladen verborgen zou blijven, vooral onbereikbaar voor de Nederlandse belangstellenden, en dus dubbel welkom voor de studie van deze veelzijdige auteur. Wij mogen dus voor deze verzameling dankbaar zijn. Dankbaar, maar niet voldaan. Leipoldt verdient een grondige, samenvattende monografie, die stelling niet achterwege zal blijven, nu zijn leven voltooid is.

P.J. Nienaber: *Totius, Digter en Profeet*. (Johannesburg - Afrikaanse Pers-Boekhandel - 1948. 260 blz. Prijs geb. 15/-).

Een soortgelijke hulde brengt Nienaber aan de nog levende dichter Totius (J.D. du Toit). Ook deze bundel, hoewel geringer van omvang, 'is besonder volledig' en bevat 'haas alles, net die allerbeste natuurlik, wat oor hom geskrywe is', met dit verschil dat ook ongepubliceerde bijdragen, b.v. een *Hulde* van C.M. van den Heever, opgenomen zijn en dat in een laatste hoofdstukje 'Totius self aan die woord' is, met een viertal korte, maar merkwaardige proza-artikels. Begrijpelijkerwijze valt de volle nadruk op Totius als mens, als theoloog, als vurig vaderlander. Een geheel hoofdstuk is gewijd aan zijn werk als *Bybelvertaler en Psalmberymer*, waarbij ook twee artikels van Dr. J. Haantjes opgenomen zijn. Het hoofdstuk over *Die Digter* bevat drie korte artikels, van P.J. Nienaber (*Eerste letterkundig werk*), D.F. Malherbe (*Die Sanger van volksleed*), Tj. Buning (*Die tegniek van Totius*), en twee breder uitgewerkte studies, over *Totius se lewensbeskouing* door Elizabeth Hartmann, en over *Totius als dichter* van de Vlaming Cyriel Verschaeve. Het tiende hoofdstuk brengt nog een zestal *Boekbesprekings* uit zeer verschillende tijden. De Nederlander die zou menen dat dit boek alles bevat wat van Afrikaanse zijde over Totius gepubliceerd is, zou het belangrijkste voorbijzien, nl. het degelijke proefschrift van Prof. C.M. van den Heever (*Pretoria* - 1932),

die, naar wij mogen verwachten, nog wel eens aangevuld zal worden tot een volledige biografie, als een standaardwerk gelijk deze voortreffelijke Afrikaner verdient. In zijn werk is ook Albert Verwey's artikel over *Rachel*, dat in deze bundel niet voorkomt, besproken en bestreden.

C.G.N. DE VOOYS.

K. ter Laan, *Folkloristisch woordenboek van Nederland en Vlaams België*. 's-Gravenhage - 1949 - Batavia. - 503 blz., f 5,90.

Door de samenstelling van een folkloristisch woordenboek heeft K. ter Laan alle beoefenaren van en belangstellenden in de Noord- en Zuidnederlandse volkskunde aan zich verplicht. Hier immers kan men een verklaring en omschrijving vinden van volksgebruiken e.a. folkloristische onderwerpen, de namen der voornaamste folkloristen en literatuuropgave.

Tot de folklore rekent de schr. zeden en gebruiken o.a. bij geboorte, huwelijk en dood, bij de feesten van het jaar, bij eten en drinken, bij vermakelijkheden en spel, niet het minst bij het kinderspel, woningbouw en klederdracht, de gewoonten bij landbouw, veeteelt e.a. bedrijf. Voorts volksgeloof, waarbij toverij, heksen, spoken en geesten, voortekens en voorspellingen, droomuitleg en amuletten; volksverhalen, sagen, sprookjes, legenden; volksliederen, muziek en dans; volkskunst; volkswetenschap d.i. volksgeneeskunde, dier- en plantlore, weervoorspellingen, naamverklaringen, de volkstaal, zoals zij zich uit in spreuken en spreekwoorden, baker- en kinderrijmen, raadsels, plaats- en scheldversjes enz.

Een veelomvattend onderzoek dus, dat wel niemand den schr. zou hebben verbeterd. Toch is deze ten volle overtuigd van het onvolkomene dezer eerste proeve en houdt hij zich dringend aanbevolen voor aanvullingen en verbeteringen van welwillende medewerkers. Mogen wij hier enkele opmerkingen plaatsen?

Aan Leekster takje ware toe te voegen, dat dit teruggaat op de tijd, toen in het heilig woud van Leek de vorst van het ijs troonde. Daar groeide de hulst, die op de lage landen van Friesland niet wordt gevonden. Bedevaartgangers brachten een hulsttakje mee naar hun hut als talisman tegen de noden van de komende winter. Nog altijd worden deze takjes, nu versierd met bloemen van klatergoud en gekleurd papier, te Leek, als tekenen van een daarheen volbrachte tocht, aan de schaatsenrijders op het ijs verkocht. Ook wordt deze Leekebloem jaarlijks op de hardrijderijen van de ijsvereniging Leek als hoofdprijs vereerd te zamen met een zilveren hulsttak en een som geld.

Bij Pasen kon nog Paasdrie, de Dinsdag na Pasen worden genoemd, die in verschillende streken als vacantiedag en dan zeer luidruchtig wordt gevierd, getuige het woord Paasdol. Ook de Paasos, die, omkranst met groen en bloemen, één of meer dagen vóór Pasen nog in Hollandse steden door de slager langs de straten wordt geleid en waarschijnlijk een overblijfsel is van de offeros.

Bij populier kan de volksbenaming trilboom worden vermeld, bij wan het volksvermaak wanspringen, bij totebel de minder vriendelijke bënaming voor een oude vrouw, bij uilebord het gezelschapsspel. Bij bekkesnijder, dat de bekkesnijder, om niet door de politie op het gebruik van een mes te worden betrapt, zich wel bediende van een scherp afgeslepen dubbeltje

of kwartje. Wij missen nog de oorringen, die boeren en schippers dragen om ontstoken ogen te voorkomen; ook bestaat bij hen het geloof dat het uit de nek weggeschoren haar zere ogen veroorzaakt.

C.C. VAN DE GRAFT.

Justus Lipsius: *Twee boecken van de stantvasticheyt*, vertaald door J. Mourentorff, met inleiding en aantekeningen van H. van Crombrugge. Voor de Seven Sinjoren uitgegeven door De Sikkel (Antwerpen - 1948; Amsterdam Wereldbibliotheek).

Justus Lipsius was een geleerde van Europese naam, en zijn dialoog *De Constantia* 'verdient een plaats onder de beste geschriften, die het zestiende-eeuwse humanisme in West-Europa heeft voortgebracht'. Sedert 1584 werd het in een eeuw vijftigmaal in het Latijn en in vertalingen, uitgegeven. Onmiddellijk na de verschijning ondernam Jan Moretus. schoonzoon ven Plantijn, met instemming van de auteur, een vertaling. Ook Coornhert was reeds aan het werk gegaan, maar hij was zo tevreden met 'de prestatie van Moretus, dat hij zijn eigen vertaling opgaf en, in een brief aan Lipsius, zijn mededinger prees'[1]. Inderdaad leverde Moretus een proeve van voortreffelijk renaissance-proza, dat de vergelijking met Coornhert's stijl kan doorstaan, en dat dus een uitgave ten volle waard is.

De *Inleiding* van de uitgever is zeer geslaagd. De betekenis van Lipsius laat hij uitkomen door zijn merkwaardige levensloop en de geest van zijn bewonderd meesterwerk, terwijl de laatste bladzijden aan Moretus gewijd zijn, wiens vertaling reeds door de tijdgenoten, o.a. door Jan van Hout, terecht geprezen wordt, al zijn de in verzen weergegeven aanhalingen minder geslaagd.

Op de zorgvuldig afgedrukte tekst volgen *Aantekeningen* (blz. 131-137) waarin zinspelingen op namen en werken uit de Oudheid en aanhalingen terecht gebracht worden. Minder geslaagd is het *Glossarium* (blz. 138-140), waarin wij enige onjuistheden aantroffen[2], terwijl de lezer zeldzame of minder gebruikelijke woorden herhaaldelijk vergeefs zal zoeken[3]. Daartegenover konden andere woorden, die voor de verklaring geen moeielijkheid opleveren, m.i. geschrapt worden, want een overzicht van de gehele woordvoorraad te geven in een beknopt verklarend glossarium is niet mogelijk.

C.D.V.

1) *Inleiding*, blz. XVII.
2) *begrijpen* is niet, aanvallen, maar berispen; *grimpen* moet zijn: *grimmen*; *her-wech* is niet: middenweg, maar hoofdweg; *letten* is niet: kwetsen, maar hinderen; *onsiend* moet zijn *onsiene* (= lelijk); *voorschieten* (blz. 92) is niet: voorwenden, maar: te berde brengen (vgl. *voorschietinghe* (op blz. 91).
3) Wij tekenden o.a. aan: *afheyminghe* (61), *afkippen* (118), *betraptheyt* (29), *blinderick* (73), *herknouwen* (130), *nurmelinghe* (67), *omwimpelen* (91), *ontwillen* (54), *onwech* (54), *overen* (16. Vgl. *Ned. Wdb. i.v.*), *overghebiedt* (61), *staelhertich* (24), *uutsnorcken* (37), *versmodderen* (69), *vervaten* (86), *vloten* (56), *volweven* (70), *vrowse wijse* (46), *walken* (36), *weerslagenheit* (72), *wederspannen* (128), *wichtigen* (101).

Aankondigingen en mededelingen.

Nederlandse Kerstlyriek door alle eeuwen.

Dr. J.J. Mak heeft aan zijn beide boeken over *Middeleeuwse Kerstliederen* en *Middeleeuwse Kerstvoorstellingen*, zeer waarderend besproken in de vorige jaargang[1)], een derde verzameling toegevoegd, met bovenstaande titel[2)]. In een beknopte, maar interessante *Inleiding* (blz. 11-20) karakteriseert hij de zeven perioden, waarin de met zorg gekozen stof gerangschikt is. Daarbij heeft hij zich niet bepaald tot het lied, maar ook andere lyrische ontboezemingen kregen een plaats. Na de Middeleeuwen 'wordt de kerstoverweging gehistoriseerd', maar krijgt de oude vorm een nieuwe inhoud: reeds bij de Rederijkers, maar ook tijdens de Barok en het Rococo. Verschillen openbaren zich bij Protestanten en bij Katholieken. Een daling wordt merkbaar in de tijd van verlichting en romantiek: dan is weinig waardevols te ontdekken. Opmerkelijk is bij jongere dichters na 1880 'de vernieuwde persoonlijke en algemene vormgeving'. Dit alles kan de lezer zelf bevestigd vinden in de 128 gekozen gedichten, waarbij hij tot zijn verrassing menige bekende dichternaam uit oude en nieuwe tijd zal aantreffen.

Kerstviering.

Naast de drie boeken over Kerstliederen en Kerstverhalen schreef J.J. Mak nog een vierde, over *Het Kerstfeest, Ontstaan en verbreiding, Viering in de middeleeuwen*[3)], dat uiteraard meer kerkhistorisch en folkloristisch dan litterair-historisch is. Wij vestigen intussen de aandacht van onze lezers op een interessant hoofdstukje over *Kerstspelen* (blz. 116-131).

Gysbert Japicx.

Als uitgave van de *Fryske Akademy* verscheen van deze bekende dichter *The Oxford Text of four poems, edited with a complete glossary*, door Alistair Campbell (Bolsward - A.J. Osinga - 1948. Prijs f 7,50), die daarbij een *Introduction* en *Aantekeningen* schreef (blz. 8-21). Het zijn geen onbekende gedichten, maar originele teksten, door Junius eigenhandig opgetekend, en in Engeland bewaard. Ten behoeve van Engelse lezers, maar tevens als lexicografische bijdrage, stelde de uitgever een volledig glossarium samen (blz. 89-175).

De romantische lijn in het beeld van de Nederlandse letteren.

Over dit onderwerp sprak Dr. S.P. Uri bij de aanvaarding van het hoogleraarschap aan de Universiteit te Batavia[4)]. Na een inleiding over de kultuurhistorische beschouwingen van Busken Huet, Huizinga en Jan Romein neemt hij als uitgangspunt Donkersloot's *Karaktertrekken van de Vaderlandse Letterkunde* om 'in een wetenschappelijk spiegelgevecht het betoog van Donkersloot te bestrijden, of liever te completeren'. Deze suggereerde namelijk dat 'nuchterheid' en 'vroomheid' verreweg

1) *N. Taalg.* XLI, blz. 134 en 183.
2) Eveneens uitgegeven door Het Spectrum te Utrecht (1948).
3) 's Gravenhage - Mart. Nijhoff - 1948. Prijs f7,50.
4) Uitgegeven door J.B. Wolters - Groningen. Prijs f 1,25.

de voornaamste karaktertrekken zijn van de Nederlandse letterkunde en dus van het Nederlandse volk. Daartegenover betoogt Uri dat onze letterkunde volstrekt niet uitsluitend realistisch geweest is. Bilderdijk, Van der Hoop, Hofdijk, Multatuli waren romantische figuren, maar vooral na 1880 zijn er in de poëzie, in het neoromantische proza, van Couperus tot Vestdijk, werken verschenen die duidelijk in de romantische lijn liggen.

De Max Havelaar in de oorspronkelijke vorm.

De uitgave van de *Max Havelaar* werd in 1860 bezorgd door Jacob van Lennep, die in het handschrift eigenmachtig veranderingen aanbracht. Eerst voor de vierde uitgave heeft de auteur zelf de proeven nagezien, maar toen had hij het handschrift niet meer ter beschikking. Naar dit oorspronkelijke handschrift is de tekst nu met grote zorg en nauwkeurigheid uitgegeven door Dr. G. Stuiveling[1)], met een belangrijke inleiding (blz. VII-XXIII), waarin de wordingsgeschiedenis van het boek, op grond van de briefwisseling, beschreven wordt, de verhouding van klad en tekst, het ingrijpen door Van Lennep worden nagegaan. Aan het slot vindt men nog een *Verantwoording* van de uitgever en een reeks *Aantekeningen* (blz. 261-301). Voor de Multatulistudie is deze voortreffelijk bewerkte uitgave een aanwinst.

Jaarboek van de Koninklijke Vlaamse Academie voor taal- en letterkunde 1945, 1947, 1948. Dit deel bevat drie *Levensschetsen*: van *Karel Alfons De Cock, Theophiel Coopman* en *Dr. Armand De Vos*, alle samengesteld door Lode Baekelmans.

Uitgaven van de Koninklijke Vlaamse Academie.

In reeks III (Tongeren - George Michels - 1948) verscheen een verhandeling van E. Blancquaert: *Na meer dan 25 jaar Dialectonderzoek op het Terrein*, waarin deze verdienstelijke en volijverige onderzoeker zijn ervaringen meedeelt en zijn verdere plannen uiteenzet om te komen tot een volledige reeks atlassen voor ons gehele taalgebied. Uitvoerig vertelt hij van de moeilijkheden bij de samenstelling van vragenlijsten, die voor Zuid- en Noordnederland geschikt zouden moeten zijn (blz. 17-23). Ook de moeilijkheden waarmee de opnemer te kampen heeft en de eisen waaraan hij moet voldoen worden uitvoerig besproken. *Bijlage I* geeft voorbeelden van zulke vragenlijsten voor Zuid en Noord, met toelichting (blz. 37-57); *Bijlage II* (blz. 59-61) verklaart *Het Fonetisch schrift*, dat in de optekeningen gebruikt wordt. Een overzichtskaartje begrenst de gebieden van de 16 ontworpen dialektatlassen, waarvan er 6 verschenen zijn, 3 in wording, terwijl voor de overige Noordnederlandse de medewerking òf toegezegd is, òf overwogen wordt.

In reeks IV No. 12 (Turnhout - Van Mierlo - Proost - 1949) verscheen een zeer uitvoerige *Analytische bibliographie van Prof. Dr. Leo van Puyvelde*, bewerkt door Dr. Rob. Roemans (170 blz.).

Handelingen van de Koninklijke Commissie voor Toponymie en Dialectologie XXII (*1948*).

A. van Loey verzamelde gegevens uit originele oorkonden vóór 1400, in Vlaanderen en Brabant, *Over de apocope der -n in het middelnederlands*.

1) Amsterdam - G.A. van Oorschot - 1949. Prijs geb. f 6,90.

Voor de hedendaagse taal ging J.L. Pauwels een onderzoek instellen naar *De n na toonloze vocaal in het Oosten van Zuid-Nederland*, in het biezonder in het dialekt van Aarschot. Bij de nauwkeurige schifting van het overvloedige materiaal maakt hij onderscheid tussen de hiaatvullende n en de genus-n, die soms samenvallen. - A. Carnoy (*De onvaste gronden in de Toponymie*) bestudeerde plaatsnamen naar de slappe of losse grondsoort. - C. Tavernier-Vereecken konstateerde dat in vroeg-Middeleeuws Westvlaams herhaaldelijk de onduidelijke vokaal als *a* geschreven wordt. Zij brengt dat in verband met *alla vogala* in de bekende Oud-Nederlandse tekst. Een bijdrage van Jan Lindemans (*Toponymische verschijnselen geografisch bewerkt* behandelt de namen op *zele*. - L. Grootaers geeft een overzicht van *De Nederlandse dialectstudie in 1947*; H.J. van de Wijer en H. Draye van *De plaatsnamenstudie in 1947*; K. Roelandts van *De persoonsnamenstudie in 1947*. Het tweede gedeelte van deze Handelingen betreft Wallonië.

Codex van de spraakkundige terminologie.

Om eenheid te brengen in de terminologie heeft het Belgische Ministerie van Openbaar Onderwijs een ‘Proeve van coërdinatie’ uitgegeven (1949), die zowel voor het moedertaalonderwijs als voor het Latijn en Grieks geldt.

Taalonderwijs.

Wij ontvingen een bundel ‘Aantekeningen en opstellen’ van N. Kestemans over *Beter Onderwijs, meer Taal- en Volksbesef* (Gent - Uitgave Oranje - 1949), waarin hij zijn denkbeelden over taalonderwijs ontvouwt, een afwijzend oordeel uitspreekt over het plan van de Staatscommissie en scherpe kritiek oefent op de *Nederlandse Spraakkunst* van C.G.N. de Vooys.

Phonotypologische beschrijving van de bevolking der Wieringermeer.

In de *Publicaties van de Stichting voor het bevolkingsonderzoek in de drooggelegde Zuiderzeepolders* publiceerde Mej. Dr. L. Kaiser bovengenoemde, uitvoerig en degelijk bewerkte studie over de ‘Articulatorische en acoustische beschrijving der klankkleur’ (Alphen aan den Rijn - N. Samson - 1949; 75 bladzijden, gevolgd door een groot aantal platen). Dit onderzoek is interessant, omdat zich in dit nieuwe gebied een zeer gemengde bevolking gevestigd heeft, Saksisch, Stellingwerfs, Fries, Noordhollands, Hollands-Frankisch (Zuidhollands, Utrechts), Brabants-Frankisch, Zeeuws, die groepsgewijze onderzocht zijn.

Volkskunde en Letterkunde.

Wij ontvingen een bundel ‘Volkskundige Opstellen’ (*Ons Volkslewe* deur Dr. Abel Coetzee. Pretoria - J.L. van Schaik - 1949. Prijs 9/-) over Afrikaanse folklore. Een daarvan is van letterkundige aard, nl. Bevrugting van die Letterkunde uit die Ondergrond van die Kultuur (blz. 39-49). Verder vindt men hier en daar volksrijmpjes en in een opstel over *Volksgeneeskunde* opmerkingen over volksetymologie in Afrikaanse namen voor planten en geneesmiddelen (blz. 132-134).

Romantiek uit het Spellingtournooi.

Deze titel koos Prof. Dr. Gerlach Royen voor een lijvige bundel polemische artikels over de spellingstrijd, in dagbladen en weekbladen (Utrecht, Nijmegen - Dekker en Van de Vegt - 1949; XVI + 384 blz.). Van 1927 tot 1946 is Gerlach Royen in dit tournooi een geducht geharnast kampioen geweest, die met degelijke kennis en geestige spot belangrijk bijgedragen heeft tot de uiteindelijke overwinning, maar ook - wat meer zegt - tot verheldering van taalinzicht en vernieuwing van het taalonderwijs. Als eenmaal de geschiedenis van de spellingstrijd uitvoerig behandeld zal worden, dan zal men in deze bundel veel belangrijk materiaal vinden. De stof is historisch gerangschikt en ingedeeld, met vernuftig gevonden opschriften, een beknopte 'historiese inleiding' en een uitvoerig register. Wie zou menen dat dit boek alleen betekenis heeft als terugblik op een afgesloten tijdperk, vergeet dat allerlei wanbegrip en misverstand, dat hier ontleed en aan de kaak gesteld wordt, wel degelijk in konservatieve kringen voortleeft, ook na beëindiging van de spellingstrijd, en dat deze opstellen dus onder leken en in onderwijskringen nog nut kunnen stichten.

Algemeen Beschaafd Nederlands.

Om zijn landgenoten vertrouwd te maken met het algemeen-beschaafde Nederlands stelde Const. H. Peeters als puristische 'Taalgids' zijn *Woordenboek van Belgicismen* samen. Om dit nuttige werk in ruimer kring te verspreiden bewerkte Drs. Paul van Gestel een beknopte, veel goedkopere uitgave, die bij dezelfde uitgever, met de titel *ABN-Gids* (Algemeen Beschaafd Nederlands) verscheen[1)]. Wanneer iemand bij het doorbladeren van dit boek geneigd zou zijn aan overdreven purisme te denken, dan wordt hij ontwapend door een waarschuwing van de inleider: de bedoeling is niet 'een soort politierol te spelen'. De ABN-gids gebiedt niets, hij vraagt niets, hij geeft alleen antwoord, zodra iemand hem vraagt: 'Is dit of dat woord ABN?' Dus inderdaad voor Zuid-Nederland, in het biezonder voor onderwijzers en voor weinig geoefende taalgebruikers een 'gids', die in de algemene taaltuin de weg wijst, en de vrijheid laat, van ouds vertrouwde paden te blijven bewandelen, als men de voorkeur voor de nieuwe ongemotiveerd acht. De Noordnederlander staat er anders tegenover. Hij is in veel gevallen niet in staat, te beoordelen of een familiaar Zuidnederlands woord over een groot gebied verspreid is, of een gallicisme nog een een boekenwoord is, dan wel reeds ingeburgerd, of een bepaalde verbinding voortkomt uit slordigheid en onervarenheid bij het schriftelijk gebruik van de moedertaal, dan wel teruggaat op een oud mondeling taalgebruik. Hij zal meermalen getroffen worden door een aardige spreekwijze, een pittige uitdrukking, die z.i. niet in de ban gedaan zou mogen worden. De taalkundige in het Noorden zou er dus veel prijs op stellen, als een bevoegd vakgenoot in het Zuiden eens de moeite nam om door een uitvoerige kommentaar op deze verzameling *Belgicismen* het ongelijksoortige te schiften en te verklaren.

C.D.V.

1) Antwerpen - De Sikkel - 1949. Prijs f 5,50, geb. f 6,90.

Handboek der Middelnederlandse Geographie door *Mr. Z. Ph. C. van den Bergh*. Derde druk, aangevuld en omgewerkt door *Dr. A.A. Beekman* en *H.J. Moerman*. 's-Gravenhage (Nijhoff, 1949), f 14, -.

Het zal wel zelden voorkomen, dat een handboek, verschenen in 1852 en herdrukt in 1872, na bijna 100 jaar in nieuwe bewerking weer uitgegeven wordt; en het bewijst evenzeer de degelijkheid van Van der Bergh's boek als de trage vooruitgang van de historische geografie. Het was niemand minder dan de schepper van de Geschiedkundige Atlas Beekman wiens geboortejaar kort na het verschijnen van de eerste druk valt, die de omwerking op zich nam; na zijn overlijden op 93-jarige leeftijd werd het werk voltooid, met veel zelfverloochenende arbeid, door Moerman die reeds drie oorlogsjaren met hem had samengewerkt. Is de indeling van het boek in hoofdzaak dezelfde gebleven als een welverdiende hulde aan Van den Bergh, binnen dat kader is het geheel vernieuwd, met gebruikmaking van wat sedert 1872 verscheen; en dat, zonder dat de omvang sterk is toegenomen (313 blz. tegenover 285 blz van de 2de druk, zij het dan ook nu in wat groter formaat). Een bespreking van het boek - waartoe de schrijver van deze aankondiging zich ook niet bevoegd acht - valt buiten het kader van de Nieuwe Taalgids, maar wij menen er de aandacht op te mogen vestigen, omdat het in zijn nieuwe vorm een onontbeerlijk hulpmiddel is, niet alleen voor de historicus en de geograaf, maar ook voor de taalkundige die zich in oude naamsvormen verdiept.

M.S.

Infinitief met en zonder te (om te).[1)]

De betekenis van *te*, dat oorspronkelijk een richting of doel aanduidde, is geheel verbleekt, zodat in grillige, zij het ook niet willekeurige afwisseling de infinitieven met en zonder *te* worden gebruikt. Men zou kunnen zeggen, dat in de tegenwoordige taal *te* het werkwoordelijk karakter van de infinitief versterkt. De verbleking van *te* leidde tot het opkomen van een nieuwe verbinding met *om*, dat eveneens een finale functie aangaf; de verbinding *om*(*me*) *te* is reeds mnl., en in de tegenwoordige taal is voor die finale functie *om te* de normale aanduiding (b.v. *Wij gaan daarheen om feest te vieren*). Echter is dit *om te* ook ver buiten de grenzen van zijn oorspronkelijk gebied in gebruik gekomen, zodat het vaak naast *te* wordt gebruikt. Het is moeilijk, hierbij vaste regels te geven, al zou men misschien kunnen zeggen, dat *om te* na een substantief zich hoe langer hoe meer op de voorgrond dringt, en verder dat de familjare taal er een voorkeur voor heeft. B.v. *'t Is om te lachen. 't Is verstandig* (*om*) *te komen. De wens* (*om*) *daarheen te gaan*.

M. SCHÖNFELD.

1) Bovenstaande aanvulling, bestemd voor § 56 van de *Nederlandse Spraakkunst* van C.G.N. de Vooys, werd te laat geschreven om nog in de herdruk opgenomen te worden.

Uit de tijdschriften.
(Juli-Augustus).

De Gids. Juli. Marie Ramondt publiceert een studie over *Arthur van Schendel's Laatste Phase*. Met diep inzicht en bewondering geeft zij een overzicht van Van Schendel's werk, sedert zijn losmaking van de Italiaanse bodem (1928), waarbij uitvoerig *De Wereld een Dansfeest* besproken wordt. Uit al zijn werk blijkt een 'verbijsterende originaliteit'. Ten slotte wordt een parallel getrokken met E.Th.A. Hoffmann, waarbij zowel verwantschap als onderscheid aan te wijzen is. - A. van Duinkerken schrijft een waarderend *In memoriam Willem Hessels*, d.i. de in Zuid-Afrika overleden Nederlandse dichter H.A. Mulder. - L. van den Ham geeft een beknopte bespreking van *Over de dichtkunst*, door Herwig Hensen.

Aug. Deze gehele aflevering is gewijd aan de Goethe-herdenking.

De Nieuwe Stem. Juni. J.A. Rispens geeft een beschouwing over *De Beweging van Tachtig in historisch perspectief*. Hij betoogt dat deze beweging tegenwoordig meermalen ten onrechte gedenigreerd wordt, als navolging en echo van buitenlandse letterkunde. Evenmin is het juist, het revolutionaire karakter te ontkennen en de beweging als produkt van geleidelijke ontwikkeling te beschouwen.

Critisch Bulletin. Mei. Anthonie Donker oordeelt met grote waardering over *Een te weinig bekend dichter*, nl. W. Hessels, naar aanleiding van zijn verzamelde gedichtenbundel *Con Sordino*. - G. Sötemann bespreekt de roman *Noorderlicht* van F. Bordewijk (*Daemonendans*). - K. Jonckheere beoordeelt Piet van Aken's roman *Alleen de Doden ontkomen*. - Marius Valkhoff (*Italiaanse en Franse Renaissance*) bespreekt het proefschrift van H. Schulte Nordholt: *Het beeld der Renaissance*.

Juni. R. Blijstra beoordeelt *Telemachus in het dorp* van Marnix Gijsen (*Tussen libertinage en religieuse extase*). - Anthonie Donker typeert de gedichten van Ida Gerhardt (*Het Veerhuis, Buiten Schot*) als *Poging tot Vergezicht*, terwijl A. Marja ongustig oordeelt over haar *Kwatrijnen in opdracht*. - Gerard van Eckeren beoordeelt de roman *Het Gezicht van Penafiel* door J.C. Terborgh. - K. Jonckheere toont zich weinig ingenomen met de roman *Adriaan Brouwer*, 'Felix Timmermans' laatste droomavontuur'. - G. Sötemann geeft een warme aanbeveling van W. Kayser's *Das Sprachliche Kunstwerk, Eine Einführung in die Literaturwissenschaft*.

Juli. Onder het opschrift *Eén derde eerbewijs* beoordeelt Anthonie Donker een drietal monografieën als begin van een reeks, over hedendaagse auteurs, namelijk over *Anton Coolen*, door Anton van Duinkerken, over *Albert Helman* door Max Nord, en over *Bordewijk* door Victor van Vriesland. Verder wordt nog besproken het *Jaarboek van die Afrikaanse Skrywerskring 1947 en 1948*.

Het Boek van Nu. Juli. G. Schmook verwelkomt Stuiveling's kritische uitgave van de *Max Havelaar* met het motto *Eindelijk echt*. - G. Stuiveling schrijft een *In memoriam W. Hessels*, pseudoniem van de onlangs gestorven, in Afrika gevestigde dichter H.A. Mulder, van wie onlangs de bundel *Con Sordino* verscheen. - G.H. 's-Gravesande publiceert een interview met de roman- en toneelschrijver A. den Hertog.

Aug. G. Stuiveling bespreekt drie boeken over *Schrijvers van heden*, nl. over *Antoon Coolen*, door Anton van Duinkerken, over *Albert Helman*, door Max Nord, en over *F. Bordewijk*, door Victor van Vriesland. Zijn oordeel over de beide laatste luidt vrij ongunstig. - Onder het opschrift *Een zwak mens in de branding* beoordeelt Gerard van Eckeren de psychologische roman *Gevecht om Genade* van Jan Gerhard Toonder. - G.H. 's-Gravesande interviewde *Clare Lennart*.

De Vlaamse Gids. Juli. J. Greshoff's *Opmerkingen over de ziekte des tijds* gelden vooral de moderne Nederlandse romankunst. Een onverbiddelijk afwijzend oordeel wordt geveld over Cola Debrot's roman *Bid voor Camille Willocq*, maar vooral de romans van Jo Boer worden als waardeloos aan de kaak gesteld, omdat zij 'haar gaven en bekwaamheden misbruikt'. - In het eerste gedeelte van een artikel *De dichtkunst op het spoor* ontwikkelt M. Rutten zijn bezwaren tegen de poëtiek van A. Westerlinck (*Het schone Geheim der Poëzie*), die hij eenzijdig acht. Vooral zijn onderscheiding van 'zuivere' en 'grote' poëzie vindt hij onaanvaardbaar, meer ingegeven 'door een idealistische ingesteldheid dan wel een positivistische visie op de totaliteit van het woordkunstwerk'. - Jan Walravens (*Ontreddering in Nederland*) ziet in de hedendaagse romankunst een afspiegeling van de algemene geestesgesteldheid. 'Symbolisch voor de mens in hedendaags Nederland' zijn een vijftal prozawerken: *Bewolkt Bestaan* van Cola Debrot, *Conserve* en *Moedwil en Misverstand* van W. F. Hermans, *Zeepbellen in de Orkaan* van A. Marja, en *Verhalen van Belcampo*, die een voor een ontleed en beoordeeld worden, en waarin de Europese surrealistische achtergrond onmiskenbaar is. Gunstig valt het oordeel niet uit. Alleen Cola Debrot beschouwt hij als 'een groot kunstenaar'.

Aug. In *Iets over het nationaal toneel* bepleit Jan Walravens de aanmoediging van jonge Vlaamse toneelschrijvers. In *De coloribus est disputandum* oppert Raymond Brulez bezwaren tegen Walschap's roman *Zwart en Wit*. - M. Rutten vervolgt zijn artikel *De dichtkunst op het spoor* met een bespreking J. Daisne's opvatting en van Hensen's essay *Over de Dichtkunst*, waaraan hij de meeste waarde hecht. René Heytens levert het eerste gedeelte van een studie over *Het symbool in de dichtkunst*. - M. Rutten geeft een beschouwing *Na het XVIIIde Vlaams Philologencongres te Gent*, waarin hij betoogt dat de vergelijkende litteratuurgeschiedenis eens opzettelijk aan de orde gesteld moet worden, liefst in een Nederlands Centrum voor Literatuurwetenschap.

Dietsche Warande en Belfort. Juni. Max Lamberty wijst op *Noodlottige vergissingen* ten opzichte van zijn boek *De Vlaamse Beweging Nu*, waarbij hij verschillende bezwaren weerlegt. In *De laatste ronde* bespreekt Alb. Westerlinck de *Encyclopedia of Literature* van Joseph T. Shipley, waarin Greshoff een onbevredigend overzicht geeft van de Noordnederlandse letterkunde en Marnix Gijsen een beter geslaagde samenvatting van de Zuidnederlandse letterkunde. Onder de *Boekbesprekingen* prijst R.F. Lissens het *Handboek tot de Geschiedenis der Nederlandse Letterkunde* I van Gerard Knuvelder en bespreekt de redakteur de bundel van Max Nord *Over Simon Vestdijk*, het *Verzameld Werk* III van J. Greshoff en de studies *In het Kielzog van de Romantiek* van F.W. van Heerikhuizen, waarmee hij zeer ingenomen is.

Juli. Albert Westerlinck vervolgt zijn *Gesprek van Europa: Beschouwingen over de moderne Europese Literatuur*. - In de *Kroniek van de Middelnederlandse letteren* bespreekt J. van Mierlo o.a. het proefschrift van D. Teusink over *H. van Veldeke*, de uitgave van het volksboek *Van den tien esels* door A. van Elslander, en van *Den Camp vander Doot* door G. Degroote.

Nienw Vlaams Tijdschrift. Juni. Julien Kuypers levert opnieuw een bijdrage over *Onze Cultuur in den vreemde*.

Juli. Maurits de Vroede ontdekte het verloren gewaande handschrift van *August Snieders' Noord en Zuid*, een verhandeling van 1852, bekroond door de Rederijkerskamer van Eerloo. Daarvan geeft hij de tekst met aantekeningen.

Verslagen en Mededelingen der Kon. Vlaamse Academie 1946. Mei - September. In de Juni-vergadering werd A.H. Cornette herdacht door Emmanuel de Bom en door Leo van Puyvelde. En bijdrage van Jan Lindemans behandelt *Twee woordfamilies in plaatsnamen* (Sinaai, Zonnebeke, Zonhoven, Zeun en Zoniën).

Leuvense Bijdragen *XXXIX*, **afl. 1-2**. J. Steenbergen schrijft over *De betekenis van de benaming landjuweel*. Het woord *juweel* (Ofr. *joiel*) kan zowel prijs als feest, spel betekenen. *Land* is op te vatten als Brabant, want daartoe waren de eigenlijke landjuwelen beperkt. - J. Wils publiceert een kongresvoordracht over *Nomen en Verbum in de indogermaanse talen*.

Levende Talen. Juni. C.F.P. Stutterheim publiceert het eerste gedeelte van een voordracht over *Gevoelsintensiteit en vormanarchie in de dichtkunst*. - Een artikel van H.R.S.v.d. Veen handelt over *Poesjkin in Nederland*. - Onder de *Boekbeoordelingen* vermelden wij een uitvoerige bespreking van het Jaarboek van *De Fonteine* door L.C. Michels.

Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde. LXVI, afl. 4. A. van Elslander deed een aardige vondst in een Haags handschrift, nl. *De refereinenbundel van J. Michiels* (± 1600), een rijke verzameling van deels bekende, deels onbekende refereinen, waarvan hij een zeer uitvoerige opsomming en schifting geeft. - J.J. Mak geeft verslag van *Een onbekend rederijkersspel over de mislukte aanslag op Schiedam in 1489*. - Ha. C.M. Ghijsen beantwoordt de vraag: *Welk vlugschrift ter verdediging van Betje Wolff's hekeldicht 'De Santhorstsche Geloofsbelijdenis' is van de hand van Ds Wolff*? Zij komt tot de konklusie dat wèl de Brief, maar niet de Apologie door Ds Wolff geschreven is. - Chr. Stapelkamp verklaart *Het adjectief abeluinig* als: niet in een goede luim verkerend. - C. Kruyskamp beoordeelt het *Jaarboek van de Fonteine 1946-'47*.

Driemaandelijkse Bladen I No. 3. H.J. Moerman bespreekt en prijst Schönfeld's publicatie over *Onze Veldnamen*, waaraan hij, na een beknopt overzicht 'een paar bouwsteentjes' toevoegt. - J. Naarding verklaart de Drentse woorden *blennegien* en *besik*. - William Foerste bepleit de samenstelling van *Een Woordatlas van Saxonia*. Hij geeft vier kaartjes

voor het Duitse gedeelte, waarin de Nederlandse gewesten nog blanco zijn. - W.D. Dingelden verzamelde aardige *Spreekwoorden en zegswijzen uit Denekamp*. - K. ter Laan bespreekt een aantal *Lokroepen* voor dieren in Groningen.

It Beaken XII No. 4. Juli. Uit dit nummer, opgedragen aan de zeventigjarige Chr. Stapelkamp, vermelden wij een uitvoerig artikel van G.A. van Es over *Oorsprong en functies van het voegwoord al* en een bijdrage van A. Sassen: *Van eigennaam tot soortnaam*, met veel aardige voorbeelden, vooral uit Gronings dialekt.

Bezinning. Juni. *Weifeling en vertwijfeling* ziet W.J.C. Buitendijk in de figuur van Cola Debrot, die hij als kunstenaar typeert en waardeert. Naar aanleiding van de roman *Bewolkt Bestaan* toont hij aan, hoe in deze auteur, op Bonaire geboren, de West-Europese en de Latijns-Amerikaanse kultuur met elkaar in aanraking en in botsing komen, waarvan geestelijke verscheurdheid en vertwijfeling de gevolgen zijn. Daaruit verklaart hij de problematiek van Debrot's werk, waarin niet alleen een goed romanschrijver, maar ook een denker zich uitspreekt. Zijn diepzinnige roman geeft ‘een aesthetisch genot van hoog gehalte’, al eindigt zijn levensbeschouwing in vertwijfeling.

Orientatie. Maart. Carlo Bo geeft een beschouwing *Over Menno ter Braak*. - Bep Vuyk beoordeelt *De Erfgenaam* en *De Melancholie der Verzonken jaren* van Jo Boer. - E.R.D. Elias beoordeert Anna Blaman's *Eenzaam Avontuur* en Louis Couperus' *Van oude Mensen, de dingen die voorbijgaan*.

April. Ter viering van *Jan Greshoff zestig jaar* worden artikels uit andere tijdschriften overgenomen. - Paul van 't Veer bestudeerde *Vestdijk's taal*. - In de *Kroniek* geeft D. de Vries een uitvoerige beoordeling van *De inaugurele rede van Prof. Dr. S.P. Uri*, waartegen hij ernstige bezwaren ontwikkelt, die zijn eindoordeel ongunstig maken.

Ons geestelijk erf. Mei. P. Pacificus schrijft over *De Leuvense bijbelvertaler Nicolaus van Winghe, zijn leven en zijn werk*. Onder de *Mededelingen* handelt J. Tesser S.J. uitvoerig over *De eerste en de laatste faze van het auteursprobleem der Navolging in Italië*, en B. Spaapen S.J. over *Een interpolatie in het elfde hoofdstuk van Boek IV der Imitatio Christi*. - L.M. Fr. Daniels O.P. oordeelt vrij ongunstig over de uitgave van de *Duutsche Sermoenen door Magister Joan Cele* van Thom. J. de Vries.

Streven. Aug. Een artikel van J. Leyten behandelt *Het pessimisme in de moderne literatuur*. - Bernard Verhoeven geeft een beschouwing over *Toneel in Nederland*.

Trivium. Jahrg. VII Heft 1. Max Wehrli publiceert een studie *Zum Problem der Historie in der Literaturwissenschaft*.

Museum. Maart-April. C.F.P. Stutterheim beoordeelt het *Taal-Panoptikon* van Gerlach Royen.

[Nummer 6]

Een zonderlinge moralist uit de eerste helft van de achttiende eeuw.

In het begin van 1737 verscheen te Amsterdam een sensatie-makend boek, getiteld *Den bedrieger bedroogen of den gevangen Smous*, door C. Lonius A.F.,[1] dat in acht dagen uitverkocht was. Een herdruk ging zo vlot van de hand, dat in hetzelfde jaar een derde en een vierde druk nodig was, versierd met een opmerkelijke titelprent[2]. Tijdens de herdrukken bewerkte de auteur als 'vervolg en laatste deel' *Den gestraften bedrieger of den Smous in het Rasphuis*, waarvan ook weldra een tweede druk moest verschijnen, zodat tienduizend exemplaren hun weg vonden onder het lezend publiek. Aanleiding tot deze publicatie was een geruchtmakend proces tegen een rijke Jood, Aäron Abrahams, die zich schuldig gemaakt had aan ergerlijke oplichterij, valsheid in geschrifte en andere schurkenstreken, waarvoor hij zwaar moest boeten: op de pijnbank tot bekentenis gebracht, werd hij met zijn boekhouder onder de galg gegeseld, gebrandmerkt en in het rasphuis opgesloten, waar hij na korte tijd bezweek. De schrijver had nu alle verhalen die omtrent Aäron in omloop waren, verzameld en op aandrang van een vriendenkring voor publicatie gereed gemaakt, om uit naam van de Gerechtigheid, aan wie hij zijn werk opdraagt, deze misdadiger nog eens aan de kaak te stellen. Maar over het hoofd van zijn slachtoffer heen, hoont hij zijn familie en 'die diefachtige natie in 't generaal'. Voor de geschiedenis van het anti-semitisme hier te lande tijdens de Republiek zowel als voor 'bedrog in de negotie algemeen, ook onder Christenen' - gelijk de schrijver toegeeft[3] - is dit geschrift een merkwaardig dokument.[4] Was het echter alleen een anti-semitisch pamflet, dan zou het, vooral in onze dagen, met ergernis ter zijde gelegd kunnen worden, maar het bevat meer, zoals reeds uit de titel blijkt. Het is namelijk 'doormengt met veel ernstige en boertige aanmerkingen, en vermakelijke geschiedenissen'. De auteur heeft blijkbaar ook eerzucht om als verteller en als moralist naam te maken. Met terzijde-lating van de verhalen over de Smous en de toenmalige bedriegelijke praktijken in handel en geldverkeer, willen wij in dit artikel de persoonlijkheid van de schrijver en het zonderling letterkundig mengsel dat hij ons voorzet, trachten te karakteriseren. Het toont namelijk verwantschap met de anekdotenverzamelingen, de prikkel- en schandaal-litteratuur, de schelmen-

1) Gedrukt voor den Autheur, en zijn te bekomen by Pieter Aldewerelt, boekverkoper in dé Wolvestraat.
2) Een bewijs van de opgang die dit boek maakte is ook dat in hetzelfde jaar 1737 een klakkeloze navolging verscheen met de titel *De mislukte list of de bedroge Landsdief*, zynde het Verhaal eenes Gevangen grutter, versierd met veele merkwaardige Historien, schrandere uitvindingen en listige bedriegeryen, gesteld in V zamenspraken. Te Westzaandam, by Andries Visscher. Het boek heeft ook een titelprent, een inleidend gedicht, en is opgedragen aan Aäron Abrams. De *Voorreden* begint met te constateren dat 'de Bedryver van den bedroogen Bedrieger, onlangs, van alle en een ygelyk, zoo gunstig ontfangen zyn'. De inhoud is onbeduidend: de gesprekken in hetzelfde milieu gaan tussen een boekverkoper (wellicht de auteur), een makelaar, een sollicitant, een procureur. In de Catalogus van de Amsterdamse Universiteitsbibliotheek staat dit boekje op naam van Lonius, maar dat is stellig onjuist.
3) Deel I, 149. Ik citeer de vierde druk.
4) De schr. maakte zelfs studie van de Jodenvervolging in het verleden o.a. in het Middeleeuwse Engeland en gelijktijdig in Duitsland.

roman, maar ook met de spectatoriale geschriften. Ondanks tuchteloosheid in stijl en compositie ontbreekt het Lonius niet aan vernuft en talent: menige bladzijde is geestig en onderhoudend geschreven, waardoor de gunstige ontvangst van zijn boek, afgezien van de sensatie, begrijpelijk wordt.

Verlokt door het sukses bewerkte hij drie jaar later nog een derde deel, getiteld *Den gestorven bedrieger of doode Smous*[1], dat eigenlijk geen vervolg is, maar een samenraapsel, bij gebrek aan stof aangevuld met verhalen over andere misdadige avonturiers, o.a. *Kees de Potsemaker of de Tabaksboer in het Rasphuis*. Toch is dit derde deel voor de kennis van de auteur niet onbelangrijk.

Voordat wij een en ander meedelen over de inhoud van deze drie delen, rijst de vraag wie zich achter het pseudoniem Lonius verborg. Dat het een pseudoniem is, vertelt de auteur zelf. Na de verschijning van het eerste deel, is hij in allerlei koffiehuizen gaan luisteren, waar gissingen omtrent de werkelijke schrijver het gesprek van de dag vormden, maar niemand kon de naam en de geheimzinnige letters A.F. ontraadselen. Toch is het geheim voor de tijdgenoten niet lang bewaard gebleven. Door een vinnige pennestrijd met zijn vijand Pieter Bakker kwam aan het licht dat Lonius vereenzelvigd kan worden met Joan Wilhem Claus van Laar[2]. Reeds in 1865 had de Leidse theoloog Chr. Sepp de aandacht gevestigd op deze avonturier[3], die in 1743 onder het pseudoniem Dirk van Avenhorn Gerritzoon een boek uitgaf, waarin hij zinspeelde op de strijd rondom de Franeker predikant Stinstra. Hoewel Sepp nog niet wist, dat Claus als Lonius gedebuteerd had, kon hij een en ander omtrent hem meedelen, o.a. op grond van twee portretten met bijschriften. Hij wordt daar genoemd ‘geweezene Actie-handelaar t'Hoorn en Mol-brouwer tot Middelburg’. Het laatste bleek juist te zijn: van 1724-1734 was hij eigenaar van de Middelburgse bierbrouwerij ‘De drie tonnekens’. De familie Claus behoorde te Amsterdam tot de Kwakers. Jan Claus was een bekend woordvoerder; zijn broer Jacob Claus, een boekhandelaar, houdt Sepp voor de vader van onze auteur, die waarschijnlijk in 1725 met zijn vroegere geestverwanten gebroken heeft, toen hij te Middelburg als lidmaat van de Hervormde gemeente aangenomen werd[4].

Omtrent zijn ontwikkeling moeten wij ons tot gissingen bepalen. Zijn Latijnse aanhalingen wijzen op een bezoek van een Latijnse school. Heeft hij daarna rechten gestudeerd? Hij spreekt over het loszinnige gedrag van de Leidse studenten[5], wellicht uit eigen ervaring. Wíj zullen zien dat hij zich in zijn boek de rol van advokaat toebedeelt en met rechtskennis en publicatie van archiefstukken pronkt[6], maar dat betekent nog niet

1) Gedrukt voor den Autheur, en zyn te bekomen 't Amsterdam, Arendt van Huyssteen, Steeve van Esvelt - 1740. Voorzover ik kon nagaan is dit derde deel niet herdrukt.
2) *'t Judas Loon voor Verrader Claus van Laar*, door Claus beantwoord met een brochure *P. Bakker ontmaskerd*. Zie voor de biezonderheden: *De Librye. Curiosa - Rariora* (Rotterdam - No. 5 (1888), blz. 36-37 en No. 6 (1889).
3) *Johannes Stinstra en zijn tijd* II, blz. 91 en 93.
4) In het bovengenoemde maandblad *De Librye* wordt hij ten onrechte als ex-Hernhutter beschouwd.
5) Deel I, 142.
6) Deel III, 250-310.

dat hij afgestudeerd is: hij kan wel als gesjeesd student een avontuurlijk leven begonnen zijn. In het Bericht voor Deel I vertelt hij dat hij veel gereisd heeft en ‘zijn best gedaan heeft om zijn fortuyn te poesseeren’. Dat kan wel slaan op de ‘actiehandel’ te Hoorn en mogelijk in verband staan met zijn vriendschap voor de bekende in actiën handelende dichter Robert Hennebo[1]. Het door speculatie verdiende geld heeft hem dan in staat gesteld om zich te Middelburg als brouwer te vestigen. Na 1734 treffen wij hem dan weer aan in zijn geboortestad Amsterdam, waar hij volgens zijn boek in welgestelde en ontwikkelde kringen verkeert, maar stellig ook in het koffiehuis, volgens hem ‘het klapschool der mannen’[2] geen vreemdeling geweest zal zijn. Dat hij zich veel vijanden gemaakt heeft, blijkt ook uit de beide portretten, met bijschriften die niet uit een vriendelijke stemming voortkwamen. Aan het gedicht bij het eerste ontlenen wij de volgende regels:

> Aenschouw dit Kopstuk vol Geleerde en Liefdens Schatten
> Wiens Geld en Kuysheid glipte op Stijntjes gladde matten
> . . . . . .
> Begaafde Quakers Geest, wiens pen u Rykdom baarden,
> Zo Gy Verstand met Deugd en d'Eer met Fynheid paarden
> Die Bloedmaag, Vreemde en Vriend: doch meest U self bedriegt,
> Wiens spitze List maar slaapt, als Drift of Sathan wiegt.[3]

Het tweede portret maakt het nog erger: achter hem staat een vrouw met ontblote boezem, in de hand een momaangezicht[4].

Vooral zijn vijand Bakker weet allerlei schanddaden van hem te vertellen: hij zou het door onzedelijk leven zo bont gemaakt hebben, dat zijn schoonzoon Levinus van Hoolen hem op vijftigjarige leeftijd de 5de Juli 1743 in Tessel aan boord bracht van een schipper naar Curaçao, om hem voorgoed uit het vaderland te verwijderen[5].

Als dit bericht, uit troebele bron, juist is, dan wijst het op een treurig einde van een mislukt leven. Opmerkelijk is echter, dat de bovengenoemde brochure tegen Bakker het jaartal 1746 draagt. Misschien is hij toch weer in het vaderland teruggekeerd[6].

Het werk van Lonius bestaat uit ‘samenspraken’: zes in deel I, vijf in deel II en III. Het toneel is afwisselend, evenals het aantal personen. De beide eerste gesprekken hebben plaats in een Haarlemse trekschuit, alle andere in familiekring: rijke koopmanshuizen te Amsterdam, een ‘hofstede’ buiten Haarlem en het huis van de Advocaat, de hoofdpersoon, die tevens de schrijver van het boek blijkt te zijn. Het is duidelijk dat

1) Zie Deel III, 324-325.
2) Deel III, 115.
3) *De Librye*, blz. 42.
4) Sepp t.a.p. blz. 93.
5) *De Librye*, blz. 143.
6) Er is van Claus, die bij voorkeur anonym publiceerde, waarschijnlijk nog wel meer bewaard. Sepp (t.a.p.) noemt nog een strijdschrift *Wysgeerig Babel*, gericht tegen de ‘ongodist’ Deurhof, en onder het pseudoniem: *Joannes Guiliemus Informator*, o.a. een Maandschrift. Dat klopt met een plan dat Lonius tweemaal uiteenzet (Deel II, 204 en III 356) om een eigen ‘Nieuwspapier’ uit te geven. Dat zou dus na 1740 moeten zijn. In *De Librye* (No. 6 blz. 43) wordt, waarschijnlijk terecht, ondersteld dat *Een Historisch verhaal der harde Winters*, in 1740 bij Esveld verschenen, van zijn hand zou zijn.

Claus in deze Advocaat een geïdealiseerd zelfportret heeft willen geven. Hij is van onberispelijke levenswandel, verlangend naar een gelukkig huiselijk leven, begaafd op velerlei gebied: als geleerde, als dichter, als muziekliefhebber. Hij is volstrekt eerlijk in zaken: een makelaar, die hem in een verdachte zaak wil betrekken, wordt beslist de deur gewezen[1]. Hij heeft eerbied voor ware vroomheid en een afkeer van alle eigengerechtigen, schijnheiligen en 'zemelknopers'. Hij is geestig en spotziek en belust op schandaleuse verhalen en erotische anecdoten, smakelijk opgedist om het gezelschap te vermaken, maar zonder lasterlijke bedoelingen. In de familiekringen waar hij verkeert, is hij een welkome gast. De gastheer is in de eerste plaats een rijk Koopman met een beminnelijke, zachtzinnige vrouw, die aan de gesprekken weinig deelneemt. Deze bezit een buitenplaats buiten Haarlem en ontvangt geregeld een neef, die als Predikant bij veel gesprekken tegenwoordig is en daaraan deelneemt. Deze predikant is bezadigd en verdraagzaam, treedt vermanend op, stelt ernst tegenover de scherts, geeft theologische beschouwingen en voorlichting, maar ergert zich niet al te zeer aan de losse toon van menig gesprek en de aanstotelijke en onzedelijke 'historietjes'. Als het wat te bar wordt, verlaat hij soms ongemerkt het vertrek. De figuur van de Dominee is dus als tegenwicht bedoeld tegen de 'onzedelijke' verhalen. Claus zegt dat eigenlijk zelf, als hij de Advocaat aan het woord laat over zijn boek: hij publiceert het 'om eenige goede vrienden eens te doen lachgen. Hoewel het niet geheel zonder Stichting en nut zou zijn, zo den Domine my permissie gaf, om zyn aanmerkingen daar te mogen invoegen'.[2]

Een tweede familie die tot de vriendenkring behoort, bestaat uit een Rentenier met zijn bazige, plaaglustige vrouw, aardig getypeerd, die geen blad voor de mond neemt, goedlachs bij verdachte 'historietjes' en in gevatheid en grappen wedijverend met de Advocaat. Zij hebben een allerliefste, zedige dochter. De Advocaat maakt haar het hof en weet haar liefde te winnen: in de loop van het tweede deel heeft de verloving plaats; in het derde deel zijn ze gelukkig getrouwd. Als gast treedt dan nog een Doctor op, die weinig vertrouwen wekt als geneesheer en het mikpunt is voor allerlei plagerijen van de Advocaat.

Opmerkelijk zijn ook enige bijfiguren. In de trekschuit maken wij kennis met Egbertus, 'een rijk en zeedig collegiant' van zeventig jaar, die 'zyn vleesch met deszelfs begeerlykheden overwonnen heeft' en met wie de Advocaat een loopje neemt[3]. Grappig is ook het bezoek van Zuster Klaartje en Broeder Laurens, beide collegianten, die met de Labadisten sympathiseren, ten huize van de Rentenier[4], eveneens belachelijk gemaakt door de opmerkingen van de Advocaat.

In het derde deel, waar de schrijver - gelijk reeds opgemerkt is - eigenlijk geen vervolg levert, maar om nieuwe stof verlegen is, treden achtereenvolgens nog twee personen op, die meer nieuwe hoofdpersonen dan bijfiguren zijn: de gewetenloos-cynische 'grappenmaker' Gerardus, een makelaar die zijn avontuurlijke levensgeschiedenis opdist, een soort beknopte schelmenroman. Eindelijk aan het slot een pendant van de 'Smous': Kees, de Tabaksboer.

1) Deel I, 116.
2) Deel I, 177.
3) Deel I, 76, 81.
4) Deel II, 250 vlg.

Te midden van het bonte allerlei dat Lonius door middel van de gesprekken tot een geheel tracht te maken, nemen weliswaar de schurkenstreken en de ‘historietjes’ uit de ‘chronique scandaleuse’ van die dagen de voornaamste plaats in, maar men treft ook menig gesprek aan dat ons een kijk geeft in de maatschappelijke verhoudingen, de zeden en gewoonten, de toenmalige conversatie in beschaafde kringen. Daar vertoont dit werk enige overeenkomst met Van Effen's Spectator, met blijspelen van Langendijk. Evenals Van Effen drijft de Advocaat de spot met de overdreven Hollandse zindelijkheid, o.a. in een aardig toneeltje tussen een prikkelbare mevrouw en haar dienstbode[1]. Onder de anekdoten is er een met het motief van het Wederzijds Huwelijksbedrog[2], terwijl de Predikant de weeldezucht illustreert met een verhaal, dat ook in de ‘Spiegel der Vaderlandsche Kooplieden’ voorkomt, nl. van de gastheer die door drieërlei menu's de degelijkheid van het vroegere geslacht prijst tegenover de weelde van de jongeren[3]. De losbandigheid van de jeugd komt herhaaldelijk ter sprake, o.a. in een realistisch toneelstuk, ingelast in deel II[4] en getiteld: *Den bedroogen Woekeraar of den Smous in het Hoerhuys*, slechts los verbonden met het hoofdmotief. Opmerkelijk voor de geïdealiseerde figuur van de Advocaat is weer dat hij ontkent het geschreven te hebben. Hij beweert dat hij het van ‘een goed Vrind’ gekregen heeft, maar het was ‘te vol Bordeeltaal, zo dat ik het vry wat verhanselt heb’. Als de Koopman vraagt: ‘Zal Myn Heer dat ook laaten drukken?’ dan antwoordt hij: ‘Waarom niet? de jonge Lieden konden 'er uyt leeren, wat een fraay Uyteynde dat ordinair zulk een Leeven heeft’. Maar de opmerking: ‘Gy behoorden dat Stuk te berymen, en voor het Toneel bequaam te maken’ beantwoordt hij met ‘Ik zal zo Gek niet zyn’.

Met nadruk wordt daartegenover gewezen op veredelende bezigheden voor de jeugd. De Advocaat constateert: ‘De meeste liefhebbery gaat heedendaags over de Natuurkunde, en my dunkt dat het een van de heerlykste en vermaakelykste oeffeningen is die 'er kan gevonden worden’. Na een warme aanprijzing maakt hij er zelfs een gedicht op:

> Wel aan gy braaven Jongelingen,
> Loop op de Baan van Eer, van Deugd,
> Dan zal de wysheyd uw beloonen.
> En met d'onsterfelykheyd bekroonen,
> En gy geniet hier waare Vreugd.[5]

Ook de beoefening en het genot van de muziek is een edel vermaak. Muziek en poëzie zijn ‘hemelsche gaaven’, die de Advocaat op hoge prijs stelt. Zelf maakte hij een hoogdravend gedicht *Op het weergaloze Concert* dat hij in de Herberg de Zwaan gehoord had en dat hij de gasten voorleest[6].

1) Aanvang van deel II. Vgl. ook I, 276.
2) Deel II, 61.
3) Deel I, 170-173. Bekendheid met Langendijk blijkt ook door een citaat uit *Don Quichot* II, 2de toneel: ‘Dat is de sjeu van 't dicht’ (Deel I, 163).
4) blz. 79-175. Vgl. *Cat. Toneel*, Lett. No. 8386, waar niet vermeld kon worden uit welk boek het losgemaakt is.
5) Vgl. de gehele passage: deel II, blz. 189-194.
6) Deel II, 202-203, met aardige biezonderheden over de toenmalige concertpraktijk.

Er zijn meer plaatsen waar niet alleen de Predikant, maar ook de Advocaat een strenge moraal bepleit, b.v. in de huwelijksverhouding[1)], in de afkeuring van het gedrag van predikanten in Indië, die allereerst rijkdom zoeken en tot de grootste negotianten behoren[2)], in het optreden tegen baantjesjagers en vreemdelingen: ‘een recht geaard Nederlander heeft een walg van die slaafse onderwerping’[3)]. Tegenover de adel toont de Advocaat zijn burgerlijke trots in een merkwaardig gesprek[4)]. Een edelman vraagt hem of hij een gepromoveerd Advocaat is, en op een bevestigend antwoord, zegt hij: ‘men zou u anders voor een Man van Fatsoen aanzien’. *Adv.* Is de Promotie dan tegen het Fatsoen Mijn Heer? ik meende dat het een Trap van Eer was. - *Edelm*. Onder de Burgers, Ja. Maar Menschen van Geboorte laaten haar Kinderen wel Studeeren, maar niet promoveeren. Daarom is het zeeker, dat Myn Heer maar een Burgers Zoon moet weezen. Aardig troeft de Advocaat hem uit zijn Leidse ervaring van domme, losbandige adellijke studenten, die toch de baantjes kregen en ‘de bequaamheyd met een’.

Als wij ons de lotgevallen van deze avontuurlijke auteur herinneren, dan rijst de vraag: is het Claus ernst geweest met zijn optreden als moralist? Was inderdaad zijn hoofddoel deze godlooze Eeuw de vergulde pillen van bestraffinge te doen inzwelgen[5)]? Herhaaldelijk verzekert hij ons dat hij niemand wil kwetsen, maar door de betrokken personen in zijn schandaal-historietjes met een beginletter aan te duiden, lokt hij de lezer als 't ware tot raden uit. Zijn vijanden beschuldigden hem dat hij voor geld te koop was. Oppervlakkig beschouwd, kan hij dus doen denken aan zijn tijdgenoot Jacob Campo Weyerman, de beruchte auteur van ‘zich als zedegispingen voordoende schendschriften, voor geld geschreven, op schandaalverbreiding uit’[6)].

Er is echter gegronde reden tot twijfel. Wij weten dat Claus prijs stelde op de vriendschap van predikanten, die hij hoogachtte o.a. van de Amsterdamse Ds. Kulenkamp, bekend als bestrijder van de Hernhutters[7)] en dat hij hoge lof had voor de vaak miskende Middelburgse predikant Johannes de Mey[8)]. Tegen Deurhof, als ‘de gevaarlijkste en arglistigste ongodist’, had hij zijn *Wijsgerig Babel* gericht. De Advocaat stelt bij zijn verloving prijs op stichtelijke toespraak[9)]. Als de Predikant een karakteristiek geeft van de ware prediker, dan betuigt de Advocaat zijn instemming[10)], terwijl hij later deel neemt aan een ernstig gesprek over het geloof[11)] en zijn laatste deel door de Predikant laat besluiten met een stichtelijke vermaning tot bekering[12)].

1) b.v. Deel I, 273.
2) Deel I, 188.
3) Deel I, 211-212.
4) Deel I, 199-203.
5) Aan het slot van het *Bericht* vóór Deel III.
6) Te Winkel: *Ontwikkelingsgang* V, 230. Hij schreef tussen 1720-37 en stierf in 1747 in de gevangenis.
7) Sepp, a.w. blz. 93.
8) Sepp, a.w. blz. 91.
9) Deel II, 249.
10) Deel II, 228.
11) Deel II, 280. Ernstig is ook de passage in Deel II, 315.
12) Deel III, 411. De Advocaat verzekert daar: ‘om zeeker te gaan, zal ik die les op my zelven eerst toepassen’.

Onze conclusie is: karakterloos en gewetenloos als Campo Weyerman is Claus stellig niet geweest. Hij was van aard onevenwichtig: ernst en loszinnigheid wisselden bij hem af. Eigen karaktertrekken gaf hij idealiserend weer in de spottende, maar rechtschapen Advocaat, in de moraliserende Predikant, maar ook eigenschappen van de avontuurlijke, verdorven makelaar Gerard zullen hem niet geheel vreemd geweest zijn. Claus is geen hoogstaand moralist als Van Effen en zijn geestverwanten. De belangstelling waarmee deze boeken ontvangen zijn, blijft van verdacht allooi.

Ten slotte verdient ook de taal van Lonius onze aandacht[1]. De bronnen voor de beschaafde omgangstaal in het begin van de achttiende eeuw vloeien niet ruim. Langendijk's taal, daarvoor van groot belang, is door de versvorm lichtelijk gestileerd en gefatsoeneerd. Van Effen heeft meer essays en brieven dan losse gesprekken. De taal van Lonius is doorlopend gesprek. Wij verkeren in beschaafd gezelschap op teevisites en ‘avondporties’, waar de vormen in acht genomen worden, maar verder een losse en natuurlijke taal gesproken wordt. Van de vele Franse woorden kan men verzekerd zijn dat ze inderdaad tot de toenmalige omgangstaal behoorden[2]. Daarnaast hoort men familiare vormen als *hong, gong, ontfong, lag* (= legde), ik *kan* (= ken), *docht* (= deugde) een enkele maal: ze *bennen*, die later beneden het niveau van de beschaafde taal zullen dalen. Opmerkelijk is de volkseigen toon in spreekwijzen, spreekwoorden en vergelijkingen, zelfs onkiese en ruwe uitdrukkingen, tot ‘slang’ afdalend, ook in de mond van dames uit voorname stand, of in hun tegenwoordigheid. Het bestek van ons artikel laat niet toe dit met voorbeelden te illustreren: voor het Ned. Wdb. zou menige aardige bewijsplaats op te tekenen vallen.

Als syntactische eigenaardigheid wijzen we - behalve op de dubbele ontkenning (*noit niemand, niemand niet*) - op adjektieven met *er* na een uitroepend *wat*, b.v. Wat assuranter schurk! Wat verharder schurk! Wat godloozer mensch! Wat wilder vent!

Als speciale biezonderheid in de taal van de Smous, de enige die Amsterdamse dialektvormen (*ien*, ik *bin*), en Duitse woorden gebruikt, geldt de omschrijving van het werkwoord met *staan te*, meestal inchoatief (‘ik sta na de Schout te loopen’, ik sta jou te zeggen) en de interjektie *jouw*.

Wat de vorm betreft, is er weinig merkbaar van de achttiende-eeuwse zorg voor spelling en buiging. De onverschilligheid of slordigheid is wellicht niet alleen op rekening te stellen van de auteur: hij kan veel aan de drukker overgelaten hebben. Telkens worden *ei* en *ij* verward, *u* gespeld als *uw, de* en *den* door elkaar gebruikt, zelfs: *dien eenen* Dochter, een weduwe *dien* hij pretendeerden. Een hypercorrecte *n* komt telkens voor bij oude datieven: ten huyze*n* van, ten deezen opzichte*n*, in geenen deele*n*, in den beginne*n*, uit dien hoofde*n*. Moeten we daarin een averechtse hulde zien aan de van hogerhand aangepreekte correctheid? In elk geval blijkt uit dergelijke veel gelezen geschriften dat in brede kringen aan dergelijke anarchie in de vorm geen aanstoot genomen werd.

C.G.N. DE VOOYS.

1) Daarop werd mij gewezen door mijn vriend J.H. van der Bosch, die mij deze boeken geschonken heeft. Hij putte er o.a. realia uit voor een brede commentaar op Langendijk's Spiegel der Vaderl. Kooplieden, die helaas in de oorlogsjaren verloren gegaan is, en streepte menige interessante plaats of woord aan.

2) Dat blijkt ook uit de schrijfwijze, b.v. *apropo* komen, *boetelje, raljerie, in passant*, in *estiem* zijn, *discoereeren, gebroeljeerd, aparent*, een *toer* spelen.

Van naïveteit tot naïviteit.

Koenen-Endepols (19de druk) maakt bij *naïveteit* (647) de verrassende maar niet overtuigende opmerking: 'beter *naïeveteit*' (fr. naïveté). Van *naïviteit*, 'beter' *naïeviteit*, wordt geen melding gemaakt. In de Woordenlijst van De Vries en Te Winkel (7de druk) moet *naïveteit* het zonder meer alleen doen; maar in het N.W. IX 1508 heet het: '*naïveteit*, soms minder nauwkeurig *naïviteit*'. Dat is alvast iets. Men begrijpt waarop die 'minder nauwkeurige' réprimande steunt: een ontlening uit het Frans behoort die taal trouw te blijven totterdood.

Bij *fermeteit* (fr. fermeté) lopen de lexikografische gegevens ietwat anders. Koenen tekent bij *fermiteit* aan: 'ook *fermeteit*' (273); en geeft zo een andere volgorde dan de Woordenlijst; 'Fermeteit en Fermiteit' (111). Doelt die niet chronologische orde bij Koenen op de frekwentie - bij dit weinig frekwente woord? Het N.W. III (1920) kol. 4434 vermeldt enkel *fermeteit*, alhoewel Salverda de Grave, *De Franse woorden in het Nederlands* (1906) reeds *fermiteit* noemde (231) - anders dan bij *naïveteit* (99), waar deze laatste merkwaardigerwijze over het jongere *naïviteit* zwijgt. Op het laatste tweetal kom ik terug. Een voorbeeld van het eerste neem ik uit J.A. van Hamel, die zich nog aan de primaire vorm houdt: 'Zij moest..... *fermeteit* paren aan tactiek' (Vaderl. voetsporen 174; ook 177 bis, 208); J.J. Cremer bezigde al de sekundaire: 'Je weet hoe Job door z'n *fermiteit* later in royalen doen kwam' (Anna Rooze^2 III 237).

Naar aanleiding van de woordvormen *anciënniteit, fermiteit, suzereiniteit, experiment* (ofra. esperment), gaf Salverda als zijn mening: 'In de woorden op *-iment, -iteit* is *i* te verklaren door invloed van het Latijn' (231). In alle geval hielden *anciënneteit* (62, 231), *fermeteit* (85, 147, 231) zich met hun *e* aan hun franse voorbeeld: ancienneté, fermeté. Bij *suzereiniteit* (52, 147, 231) evenwel ontbreekt zo'n voorloper op *-eteit* - zoals dat ook het geval is bij *souvereiniteit* (52) en *rariteit* (101, 147), die blz. 231 ondanks fr. souveraineté, rareté onvermeld bleven.

Ik vraag me nochtans af, of het wel juist is de *-i-* van *-iteit* tegenover fr. *-eté* in bovengenoemde woorden aan latijnse invloed toe te schrijven. Zeker, men kan lat. *firmitas* naast *fermiteit* stellen, en lat. *raritas* naast *rariteit*; maar zo'n latijnse pendant ontbreekt ten enenmale bij *anciënniteit, suzereiniteit* en *souvereiniteit* - welk laatste woord ik maar mee laat doen. Bij *naïviteit* is al evenmin sprake van een latijnse tegenhanger. De verklaring van dit soort *-iteiten* (fr. -eté) is door mij altijd in het Nederlands zelf gezocht; en ik sta hierin niet alleen.

Zo zegt bijv. het N.W. XVI 595 bij *suzereiniteit*: 'uit fr. suzeraineté met vervanging van het achtervoegsel naar analogie van andere woorden op *-teit*' - wat uiteraard *-iteit* moet zijn; zoals de bewerker van het 12de deel het al beter formuleerde bij *rariteit*: 'Uit fr. *rareté*, met aanpassing aan de woorden op *-iteit*' (XII 345). Wanneer echter een ander meent: *rariteit*, nederl. afleiding van *raar* met het produktieve suffiks *-iteit*, dan is die zienswijze niet eens zó maar te weerleggen. We mogen echter niet vooruitlopen op het betoog. *Souvereiniteit* (ouder souverainiteit 1653) moest in het N.W. XIV 2545 tevreden zijn met: 'Ontleend aan fr. souveraineté'; *anciënniteit* met z'n ouder anciënneteit kwam niet eens aan bod, ofschoon de zegswijze 'naar anciënniteit' zeer bekend is. De voorbeelden van souvereiniteit zijn legio. Ik geef er geen. Van suzereiniteit heb ik er toevallig

geen genoteerd. Rest dus enkel: dat lief en raar museum 'waar het nu overvol staat, ligt, hangt en ruikt van voormalige grootheid en *rariteit*' (Wer. Buning, Ik zie 50).

Ik noemde *-iteit* zo even al voorbarig: produktief in het Nederlands. Jammer genoeg heeft Schönfeld ook in de vierde druk van zijn *Hist. Gramm. van het Nederlands*, bij de suffiksen 'ook enkele oudere (b.v. *-ioen, -ment, -teit*).... terzijde gelaten' (196). Maar De Vooys maakt in zijn *Ned. Spraakkunst* 197 v. goede opmerkingen over *-(i)teit*, die we graag als uitgangspunt kiezen voor onze verdere uiteenzettingen: *-(i)teit* komt 'oorspronkelijk voor bij geleerde aan het Frans ontleende woorden als *majesteit, kwaliteit*'. Het eerste treft men naast *majestaet* (lat. majestatem) al in het Mnl. aan (M.W. IV 1028); qualiteit trouwens ook (VI 840). Daar men nu bij woorden als *antiquiteit* (in de uitspraak met *-k*-!) verband kon leggen met het adjektief - ndl. antiek - opende dit 'de mogelijkheid voor analogievormingen als *rariteit, stommiteit, flauwiteit, gemeniteit*[1)], alle in familiare taal, wellicht afkomstig uit dezelfde kringen als de soortgelijke Duitse woorden' - die ik nog even laat rusten, daar ik (niet enkel voor de *leukiteit*) enkele voorbeelden wil geven van absoluut zeker nederlands fabrikaat.

Die voorbeelden liggen semantisch vooral aan de niet-slimme en nietdeftige kant: 'En zoo lieten ze de markiezin naar Turijn terugreizen, die daar verschillende *dommiteiten* beging, welke niet ontgingen aan het oog van de detectieven' (Msb. 16 X '38). 'Toch wachte men zich... voor alles, wat op kwezelarij of *flauwiteit* gaat lijken' (Opv. Broch. LXXI 58). 'Er werd veel gedronken, walgelijke *laffiteiten* deden er opgang' (cit., Boerwinkel, De levensbesch. v. Marcellus Emants 48). 'Maar ze heeft op dien avond zijn *flauwiteit* niet gezien.... Maar zijn *lammiteit*, zijn onbesuisdheid, zijn beroerde dolligheid aangehoord, dat heeft ze toch wel. Alsof zoo'n *nobeliteit*, zoo iets à la reine, zoo iets sakkerloots, alsof dát maar zóo Willempje Haverkist zou pakken' (Cremer, Anna Rooze[2] II 334). Ook 'nobeliteit' lijkt - vooral vanwege het 'vlotte' verband - alleszins op een rechtstreekse nederlandse vorming bij *nobel*, ofschoon een vroeger 'nobiliteyt' op het lat. *nobilitas* geënt moet zijn (N.W. IX 2028). 'Ik persoonlijk geloof dat *stommiteiten* deze wereld meer schade hebben gedaan dan schurkenstreken, en zo is het zeer wel mogelijk dat een bolsjewistische *stommiteit* oorzaak wordt van een volgende oorlog, die niemand wenst' (Linie 23 VII '48). 'Bij *studentikositeit* behoort de terminologie van stuk in hebben, sjouwen, dweilen, bom bitter, panje, roodkraag' enz. (de Vrankrijker, Vier eeuwen Ned. studentenleven 284 ter). Al hebben wij *studentikoos* uit de duitse studententaal overgenomen (E.W. 685, Suppl. 164), de afleiding op *-iteit* is toch van eigen bodem (vgl. N.W. XVI 259 v.), en niet absoluut noodzakelijk van studentenherkomst.

Bij *rariteit* zijn we niet zo zeker van de gang van zaken. Maat toch, we suggereerden het reeds, zoals *stommiteit* móet gevormd zijn bij nederl. *stom*, zo kàn en zal *rariteit* direkt aansluiten bij ndl. *raar* (uit fr. rare). Er zijn trouwens heel wat woorden, waarbij men op het eerste gehoor evengoed kan denken aan het 'nederlandse' adjektief, als aan het korresponderende franse substantief. En zeker veraanschouwelijken ze sprekend,

1) Vgl. N.W. XVI 1376; Verdam, *Uit de Geschiedenis der Ned. Taal*[4] 214. - *Gemeniteit* ontbreekt in mijn aantekeningen; het N.W. IV 1380 geeft ook geen 'literair' voorbeeld.

waarom *-iteit* produktief kon worden in Nederland. Ik doe maar een greep uit mijn voorraad, zonder alle bewijsplaatsen over te nemen. Woorden als *brutaliteit, familiariteit, intimiteit, jovialiteit, luciditeit, moderniteit, productiviteit, pueriliteit, ridiculiteit, sonoriteit, stupiditeit, subtiliteit, vitaliteit, virtuositeit*, zulke woorden zullen of kunnen wel kant en klaar zijn overgenomen uit het Frans: brutalité, familiarité, intimité, jovialité, lucidité, modernité, productivité, puerilité, ridiculité, sonorité, stupidité, subtilité, vitalité, virtuosité. Immers de mogelijkheid blijft dat een enkel woord - vooral als het alledaagse woorden zijn, zoals *brutaliteit, familiariteit* - een nederlandse formatie is, bij ons afgeleid van de ndl. adjektieven: brutaal, familiaar, intiem, joviaal, lucide, modern, produktief, pueriel, ridikuul, sonoor, stupide, subtiel, vitaal, *virtuoos*. Wel is dit laatste een substantief, juist als bijv. vazal: *vazaliteit* (fr. vasallité).

Salverda (337) rekent ondanks het bestaan van fr. brutalité, génialité *brutaliteit* en *genialiteit* tot de gevallen waarbij een 'Frans suffix bij ons aan een Frans woord gevoegd' werd. Ze staan dus feitelijk op één lijn met *flauwiteit, gemeniteit* enz., waarbij een 'Frans suffix aan een Nederlands woord' werd gehecht (340). *Brutaal*, dat wij met 'bet.-beperking uit fr. *brutal* 'lomp, grof'' hebben overgenomen (E.W. 97), kan *gemeen* trouwens de hand reiken, *geniaal* kan dat niet: 'Hij herwon langzaam zijn *brutaliteit* en zelfvertrouwen' (N.E. 22 II '47). 'Men kan zich.... verbazen over de buitengewone *genialieteit*, waarmee deze man het meest abstrakte duidelijk en kernachtig in dichterlijke taal weet te zeggen' (Taal en L. VIII 484). Maar al geven een *nul* en een stommerd elkaar niet veel toe, *nulliteit* is toch blijkens Salverda (99) de vernederlandsing van fr. nullité: 'eigenlijk ben ik toch een lafbek, een stropop, een grote *nulliteit*' (Opv. Br. LXXXIII 27). Ook het N.W. IX 2212 noemt dit woord: 'Gevormd naar het voorbeeld van fr. *nullité*'. Bij *brutaliteit* (III 1701) is de formulering een beetje anders: 'Uit fr. brutalité, vervormd naar analogie der talrijke woorden op *-teit*' - wat men natuurlijk goed moet zien te verstaan (bij *genialiteit* IV 1539 wordt niet gesproken van de herkomst). Men weet dat *-(i)teit* historisch aansluit bij een dialektisch oudfrans *-teit*, zoals het N.W. XVI 1376 aanstipt met verwijzing naar Salverda de Grave (Tijdschr. XV 208 vv.). Bij latere ontleningen werd elk frans *-(i)té* in *-(i)teit* vernederlandst - al zijn er enkele uitzonderingen o.a. *nouveauté, lèse-majesté* (Salverda 79, 147; vgl. mijn Buigingsverschijnselen I 26). *Comité* komen we dagelijks tegen; *komiteit* is een 'Zuidndl. purisme van jongen datum' (N.W. VII 5212). 'Bérard zelf.... had zich in de Parijse *société* een aparte plaats veroverd' (Vk. 26 II '49); dit zou men niet door *sociëteit* mogen vervangen! of door *societeit* (N.W. XIV 2458 verplaatst sociëteit naar het verleden. Vreemd). En *variëteit* is wat anders dan: 'terwijl twee vakken aan het ballet en *het variété* worden gewijd' (Vk. 12 III '49). 'Ze hebben ieder hun eigen rimpel of hun eigen deeghand als *specialité*' (L. 15 IV '49); er stond niet spécialité.

'Brutaliteit' drong mijn voorbeelden van de hun toekomende plaats achteruit: 'Daar komt zulke *familiariteit*, zulke *intimiteit*, zulke pro-mis-cu-i-teit, niet te pas' (B. Huet, De Bruce's Joz. 70), 'daartoe ging zij met te veel *stupiditeit* gepaard' (154). 'Salomon Heine, de man van de quasi-luidruchtigheid en *jovialiteit*' (v. Campen, Over literatuur I^2 64), 'aanleiding.... tot allerlei onschuldige *pueriliteiten*' (170), 'een brok massaleven.... boordevol *vitaliteit*' (80). 'met grote bekwaamheid en *luciditeit*'

(N.E. 12 II '49). ‘hij stoot zich aan hun *moderniteit*’ (Linie 18 II '49). ‘Want tenslotte is de *productiviteit* van de industrie afhankelijk van de werkkracht van de arbeiders’ (N.E. 12 II '49). ‘ook in de *ridiculiteit* van zijn amoureuze verzuchtingen gaat hij te veel naar de “bas comique”’ (N.E. 4 X '47). ‘doof.... voor de *sonoriteit*, waarmee vooral de hoornisten en houtblazers’ toverden (L. 18 II '49). ‘met een *subtiliteit* zonder weerga’ (N.E. 12 II '49). ‘Het is, bij elke uitbundige *virtuositeit* schilderkunstig weinig belangrijk’ (N.E. 12 II '49). ‘Europa's ineenstorting en *vazaliteit*’ (L. 10 X '47). Niet al deze woorden op *-iteit* hebben dezelfde gebruiksfeer en gebruiksveelheid. We zullen dat niet nagaan, al zou het voor het type *stommiteit* niet zonder belang zijn. Het N.W. IV 1380 zei bijv. bij *Gemeeniteit*: ‘In studententaal ontstaan, doch allengs ook in andere kringen doorgedrongen, ofschoon alleen in de platte spreektaal’.

Gelijk wij reeds zagen, drukte Be Vooys zich voorzichtiger uit. Verder stipte hij nog aan (197) in een noot (met enige literatuur): ‘Het Duitse *-tät* heeft slechts zeldzame hybrieden als *grobität* (16de eeuw), *alberiät* (17de eeuw) en verder omstreeks 1800 uit studentenkringen’. Van Dam noemt *-tät* een kontaminatie van fr. *-té* en lat. *-tatem* (Handb. der deutschen Sprache II 365).

Het kan voor de beoordeling van de nederlandse gevallen z'n nut hebben, even bij het Duits stil te staan. In zijn *Deutsche Studentensprache* (1895) geeft Kluge een aantal schertsende formaties, ‘deren Urahnen in gelehrten Worten, wie *Humanität* und *Antiquität, Quantität* und *Qualität* zu vermuten sind’ (38). Bij Johann Fischart, die in de 2de helft van de 16de eeuw leefde, komen buitenissigheden voor als *Weinschlauctität, Bierpausität, Altwibität, Stromachität, Bienenkorbität*. Zulke *hansworstiteiten* hebben bij hun verschijnen hun testament reeds getekend. Naast het al genoemde Albertät is ook F i l z i t ä t een maaksel uit de 17de eeuw. *Posterität* voor posteriora, en het synonieme *Spontaneität* gelden als ‘burschikose Bildungen’ uit de 18de eeuw, waarin ook S c h i e f i t ä t ten tonele verscheen. De studententaal van de 19de eeuw leverde verder K ü h l i t ä t, *Knüllität, Flottität, Forschität*. Maar afgezien van het vrij verbreide S c h w u l i t ä t (uit 1781), bleef dit hybridische woordtype een jolige uiting van uitbundige studentikositeit. Behalve van de vier gespatieerde woorden maakt Kluge in zijn Etym. Wörterbuch [8] (10, 180, 415) melding van *Ehrbartät, Liebetät, Schnödität*. En zegt hij blz. 10: Albertät en Albertist ‘alberner Mensch’ zijn ‘burschikose oder pseudoakademische Wortbildungen aus makaronischer Dichtung’ - wat daar ook nog geïllustreerd wordt met *ex Kurzweilitate*, en elders door veel andere latijnsigheden.

Alhoewel de nederlandse formaties als *stommiteit* niet op duitse parallellen berusten, zoekt De Vooys[1)] - gelijk we reeds vernamen - hun herkomst in ‘dezelfde kringen als de soortgelijke Duitse woorden’. Merkwaardig blijft intussen, dat Van Ginneken er niet over spreekt bij de S t u d e n t e n t a a l (Handboek I 509 vv.). En zeker is, dat de inheemse vormingen op *-iteit* bij ons verder om zich heen grepen, dan het groepje *stommiteit* laat vermoeden. We noemden in het begin reeds enkele woorden op *-iteit*, die althans de *-i-* niet vanuit het Frans meekregen; *naïviteit, fermiteit, anciënniteit, suzereiniteit, souvereiniteit, rariteit*. Bij *stommiteit* en konsorten is de nederlandse herkomst boven alle twijfel verheven,

1) In zijn: *Duitse invloed op de Nederlandse woordvoorraad* (1946), blijkt niets van rechtstreekse ontlening bij het type *-iteit*.

vanwege het oernederl. *stom*; bij *rariteit* ontbreekt die graad van een- voudige zekerheid ondanks ndl. *raar* (uit fr. rare), vanwege fr. *rareté*. Bij *brutaliteit* en *genialiteit* voelt men zich ook niet zo overtuigd, vanwege de franse tegenpartijen op *-ité*. De grens is niet overal even scherp.

Het wordt anders, veiliger voor onze beoordeling, wanneer zo'n franse parallel ontbreekt of anders luidt, welk anders in ruimere of mindere mate mogelijk is, zoals bijv. bij admiraliteit: fr. *amirauté*, mediumiteit: fr. *mediumnité*: 'Eden en Ironside waren bij me op de *Admiraliteit*' (Vk. 15 II '49); 'Ruupert wijst er dan op, dat ook Stainton Moses.... in zijn *mediumiteit* een hoogst ernstige crisis moest doorstaan' (Klimsch, De dooden leven [7] 269). Dit laatste geval ontbreekt bij Salverda. Volgens het N.W. 1 819 is admiraliteit gevormd van 'Admiraal naar 't voorbeeld van mlat. *admirallitas*'. Salverda (314) houdt *admiraliteit* daarentegen met *impetueusiteit* en *origine(e)liteit* voor een 'aanpassing van het afgeleide woord aan het stamwoord'. Men zou het ook anders, en naar ik meen zelfs beter kunnen formuleren: terwijl het gewone *originaliteit* (99, 147) aansluit bij fr. originalité, en fr. impétuosité in het Nederlands getransponeerd *impetuositeit* zou luiden, zijn *impetueusiteit* en *origine(e)liteit* rechtstreekse nederlandse afleidingen bij de ontleende adjektieven impetueus (98, 150) en origineel (90, 99) (fr. impétuenx, original met suffibsverandering 307). Zo ligt het ook voor de hand *admiraliteit* bij admiraal te laten aansluiten, en het vroegere amiraliteit bij (reeds mnl.) amiraal. Men zou de chronologische volgorde moeten kennen van ndl. a(d)miraliteit, du. Admiraliteit (17de eeuw) tegenover mlat. admirallitas, om zich resoluter te mogen uitspreken.

Ik laat nog een aantal woorden volgen, waarvan ik geen franse parallellen ken - wat intussen niet zeggen wil, dat ze dus ook niet (kunnen) bestaan. Bij *muzikaliteit* tekende het N.W. IX 1304 aan, dat het 'niet rechtstreeks naar het Fransch, maar in het Nederlandsch volgens een bekende analogie gevormd' is. Een frans substantief op *-ité* bij musical (Salverda 46, 129) vond ik niet; ook niet bij fr. *théâtral*: 'het resultaat was een wonderlijk mengsel van hoofsheid en charlatannerie, onmenselijke opofferingsgezindheid en *theatraliteit*' (Vk. 22 III '47); 'U kunt met deze spontane *muzilcaliteit* deze week in Rialto te Amsterdam kennis maken' (Vk. 19 VII '47). Ik citeer verder met hier en daar wat kommentaar, in alfabetische volgorde. Mocht er eventueel een of ander voorbeeld moeten geschrapt worden, ik ben er zeker van dat er ook nog voorbeelden kunnen worden toegevoegd.

'Bij deze 500ste uitzending heeft de programma-leider van de KRO tevens de sluier van *anonimiteit*[1)].... weggenomen' (Vk. 17 II '49); fr. anonyme: anonymat. Salverda (309) noemde het bij de 'Geïsoleerde Veranderingen'. - 'hoger.... dan 't zuiver komisch-belachelijke, dat volgens Bergson uit de *automaticiteit* van de mens voortkomt' (N.E. 16 VIII '47); fr. automatique: automatisme. Toch vermoed ik het bestaan van een automaticité, daar een nederl. afleiding op *-iteit* van 'automatisch' 'ongewone sprongen' moet maken. - 'dàn staat de kunstenaar er naast, met al zijn *bizarriteiten*, als een leege huls' (Ritter, De kritische reis 303); fr. bizar: bizarrerie. - 'De Korte Golf zou er de *bonafiditeit* van de middenstand mee in twijfel hebben getrokken' (Vk. 2 X '47). - Het leek 'er

1) P. Polman O.F.M. spelde nederlandser: 'Die *anoniemiteit*' volgde 'uit Stalpart's onbaatzuchtigheid' (Stalpart en zijn Roomsche Reijs 20).

op, dat na Roland Holst een verstarring zou optreden van kille *cerebraliteit* en vlakke plechtstatigheid' (N.E. 22 XI '47); fr. cerebral, hautain: 'Met grandioze *hautainiteit* bekeek ik bij mijn eindpunt lijn-zoveel de horde wachtenden' (Vk. 19 III '49). - 'Daarna volgden de vrolijke nummers: poppenrace en stoelendans die als altijd grote hilariteit bij de toeschouwers en grote *fanaticiteit* bij de deelnemers verwekte' (Vivos Tooo 11 X '46); fr. fanatique: fanatisme. Het bestaan van woorden als elasticiteit, elektriciteit, excentriciteit, plasticiteit naast elastiek(-isch), elektriekf-isch), excentriek(-isch), plastiek(-isch) speelt de inheemse analogische overgang van fanatiek naar fanaticiteit in de kaart; het geeft zelfs aan automaticiteit (:automatisch) van straks een klein kansje. Niettemin zou een fr.* fanaticité veel rechter op het doel afgaan. - 'In beide gevallen blijkt de relativiteit (liever *foutiviteit*) van een generaliseering' (V.V. 31 III '39); fr. fautif. - 'Daar staat in al zijn *massaliteit* de bovenkruier-korenmolen uit Delft, genaamd: Het Fortuin' (Schijnw. XXXVII 51); massaal (fr. en masse) is gevormd naar lat. massalis (N.W. IX 286). Vergelijk fr. massif: *massiveté* (Salverda 40) met: 'en nogal sterk den nadruk leggend op hun *massiviteit*' (Chesterton, De geschied. v. mijn leven 43). - '*de nonsensicaliteit* van het binnenkamer-applaus' (Vox Ver. 22_II '41); fr. non-sens, maar volgens het E.W. 462 is het ndl. woord 'wsch. uit eng. *nonsense*' ontleend (ndl. nonsensicaal = fr. insensé). We waren hier, juist als bij fanaticiteit en foutiviteit, weer in studentenmilieu. - 'bij bezit toch niet die onuitputbare *paradoxaliteit*, die altijd overschuimt' (Simons, Het drama enz. V 424; 586); fr. paradoxal: paradoxisme. - 'een opvatting in overeenstemming met Spinoza's leer van de *paralleliteit*' (Ariëns, Het jeugd werk v. Henr. Roland Holst 144; 148: 'deze Spinozistische paralleliteits-leer'); fr. parallèle: parallélisme. - 'klokken.... welke met mathematische *precisiteit* per etmaal 36 uren aanwijzen' (Opv. Broch. CXXIII 90); fr. précis: précision. - 'zijn werk en dat van Campigli, met wie hij een bepaalde *primitiviteit* in de vormgeving.... gemeen heeft' (N.E. 12 II '49); fr. primitif. - 'Het is dus zeker geen kwestie van smaak, maar van *rentabiliteit* bij het gebruik' (Vk. 24 XII '46); Koenen-Endepols vergelijkt fr. rentabilité, maar mijn frans woordenboek vertaalt rentabiliteit door 'capacité de rendement'. Wel bestaat een duits *Rentabilität*, een afleiding van *rentabel*, waarbij Weigand-Hirt (Deutsches Wtb. II ^{5} 572) aantekent: 'Nicht frz., sondern nach dem Muster von Worten auf -*abel* gebildet' bij Rente. Vgl. nog ndl. rendabel: fr. rendable. - 'Er suist door al deze straten een tierende *rumorositeit*' (L. 14 XI '47); ital. rumoroso. - 'irriterende inbreuken op geschreven en ongeschreven regels van spel en *sportiviteit*' (Vk. 20 I '47); 'Er hapert toch nog iets aan de all-round-sportiviteit van sommige sportslieden' (N.E. 23 X '48); fr. sportif. - 'Ook in het volgend citaat is de geestigheid al bijna geheel opgaand in verbeelding en daardoor in *suggestiviteit* winnend' (Frans Coenen, Charles Dickens enz. 59); fr. suggestif.

Wie al deze 'nederlandse' afleidingen ziet, zal moeten erkennen dat ze geenszins tot de gemeenzame omgangstaal behoren; en dat er al evenmin overal studenten nodig waren om ze het aanzijn te geven. Ik laat aan anderen over, om du. *Rentabilität* met gelijksoortige duitse afleidingen op -*ität* uit te breiden.

We moeten terug naar ons uitgangspunt *naïviteit*, dat klaarblijkelijk direkt gevormd is bij ndl. *naïef*. Door woorden als *aktiviteit, objektiviteit*,

passiviteit (fr. passivité, ouder p a s s i v e t é), *relativiteit, subjektiviteit*, en meer van die afleidingen met het woordeinde *-iviteit*, naast adjektieven op *-ief* (aktief enz.) - door zulke woorden wordt het oor vertrouwd met de verhouding *-ief*: *-iviteit*, wat dan gemakkelijk kan leiden tot *naïviteit* naast naïef. Ik behoef niet eens meer te verwijzen naar *massiviteit* (fr. massiveté), en naar *foutiviteit, sportiviteit, suggestiviteit*, die het zelfs zonder Frans klaarspeelden[1]. De vorm *naïveteit* met -e- valt zelfs uit de toon, en houdt naar mijn gissing vooral of alleen stand door blijvende 'geleerde' associatie met frans naïveté. Zegt men het wel ooit?

Nu nog de spelling. In het begin noemde ik de schrijfwijze *naïeviteit* 'beter' dan *naïviteit*. Ik deed dat alleen, omdat ik *naïeveteit* geenszins beter vond dan *naïveteit*; maar toch niet helemaal alleen om die reden. Ik moet me dus nader verklaren. Feitelijk raak ik hiermee een orthografisch probleem van wijder reikende betekenis. Ik zal het niet uitwerken, maar enkel eventjes langs dat vraagstuk heenstrijken. Bij het geheel ontleende *naïveteit* blijft de spelling het franse origineel weerspiegelen. Bij een nederlandse afleiding van *naïef* behoudt het afgeleide woord zoveel mogelijk de spelwijze van het uitgangspunt: *naïeveling, naïeviteit* - gelijk we ook *fanatiekeling, komiekeling, romantiekerig, abusievelijk, respektievelijk, suksessievelijk* enz. met *-ie-* spellen vanwege het grondwoord *fanatiek* enz. Terwijl nu 'naïeveling' gemeenlijk met *-ie-* wordt geschreven, blijft bij de ook nederl. afleiding op *-iteit* de 'franse' spelling van naïveteit met *-i-* vaak nawerken: 'naïviteit'. Ik kan het niet in percenten tegen elkaar afwegen; maar de *-i-*schrijfwijze domineert.

'Vanwaar al deze *naïeviteiten*? Zij komen uit dezelfde bron waaruit de *naïeviteit* van Chamberlain en Daladier voortkwam in hun houding tegenover Hitler. Die bron was vrees'; maar even verder volgde er een 'vluchten in *naïviteit*', zoals ook een tussenopschrift te zien gaf: 'Lachwekkende *naïviteit*' (L. 22 X '48). Het nummer van 10 X '47 gaf in één artikel: 'het kinderhoofd der Middeleeuwse *naïviteit*', in een ander: 'de kinderlijke *naïeviteit* van de geallieerde legerleiding'. - Naast: 'De *naïevelingen*, die hij de gehele oorlog door om de tuin heeft geleid' (Vk. 18 III '47), kan ik ook wijzen op: 'De *naïvelingen*, die weinig van machtspolitiek begrijpen' (Vk. 24 V '48). Trouwens 'de eerste de beste *naïvelingen*' (L. 19 XI '48) passen 'letterlijk' bij 'de *naïve*.... opvliegerige Marseillaan' (N.E. 29 XI '47). Aangezien 'naïf' evenwel uit de tijd is, kan men 'naïvelingen' niet meer up to date noemen. Wanneer de Tijdspiegelaar met 'Wat een *naïveling*' begint, en besluit met 'al zijn *naïveteit*' (Tijd 25 VI '47), is die grafische gelijkheid een orthografische inkonsekwentie. Dat het orthodoxe 'een zekere *naïveteit*' (Vk. 2 VIII '47), erg bekonkurreerd wordt door het pseudo-'betere' 'wat hij noemde de '*naïeveteit*' van de kardinaal' (Vk. 7 II '49), is een feit. Dat het N.W. IX 1508 wèl voorbeelden geeft van *naïefheid* en *naïevelijk*, maar geen melding maakt van *naïeveling* is ook een feit. En om nog een derde feit te noemen: 'een *naïvieteit* uit vervlogen tijden' (Schijnw. XVIII 73) draait de orde van de dingen om; 'een dergelijke *naïvieteit*', tegenover 'een groote *naïveteit* der tegenwoordige jeugd' (Loewenstein, De tragedie v.e. volk 75: 105), maakt een beroep op het drukfoutenduiveltje alleszins mogelijk.

1) Bij deze woorden, en bij *anonimiteit, precisiteit, primitiviteit*, zou de -ie- spelling meer in overeenstemming zijn geweest met de nederl. herkomst.

- De afrikaander Malherbe wisselt ''n sekere *naïewiteit* met 'haar beminlike *naïweteit*' (Humor enz. 83 ter, 84 enz.: 98, 100, 109, 128 bis).

Ten slotte nog het slot dat pakt. Feitelijk zijn we met *impetueusiteit* en *origine*(*e*)*liteit* reeds op dit slot vooruitgelopen. Deze afleidingen passen precies bij onze (ontleende) adjektieven *impetueus* en *origineel*; en niet bij de franse substantieven impétuosité en originalité. Terwijl *originalité* een franse afleiding is van original (later ook originel) uit lat. *originalis*, is het bij *impétuosité* tegenover impétueux anders: beide laatste woorden zijn elk op eigen gelegenheid ontleningen uit mlat. *impetuosus* en *impetuositas*. Zo is het vaak. Ik noem slechts *populair*: *popularité* uit lat. popularis: popularitas, *précieux*: *préciosité* uit het lat. pretiosus: pretiositas; *superieur*: *superiorité* uit (m)lat. superior: superioritas. Soms is het eventjes anders. Zo is fr. *inferieur* de voortzetting van lat. inferior, maar *inferiorité* een franse afleiding van diezelfde komparatief (inferioritas komt niet voor). Maar we behoeven de voorgeschiedenis van de franse woordparen mondain: mondanité, nerveux: nervosité, enz. hier niet na te gaan.

Het duidelijk klankverschil van zo'n adjektief en het substantief, maakt de beoordeling van 'nederlanders' als populariteit, preciositeit, superioriteit, inferioriteit gemakkelijk; en vormdoubletten als *mondaniteit*: *mondainiteit, nervositeit*: *nerveusiteit* e.a. dubbel leerzaam. Naast de ontlening zonder meer: 'Geen zweem van *mondaniteit*' (Lev. Talen n. 134 p. 43), kwam als nederlands fabrikaat: 'De *mondainiteit* trekt hem niet aan' (N.E. 28 IX '46). Want al zijn de beide bestanddelen *mondain* en *-iteit* van franse herkomst, mondainiteit is niettemin een afleiding van nederlandsen huize. Tegenover het ontleende: 'de *nervositeit* der grensverdediging' (Msb. 12 X '38) is: 'een lichte *nerveusiteit*' (Vrijdag 6 VIII '36) een zeer gewilde nederlandse formatie. Eens noteerde ik: Deze 'dagen waren voldoende om de *nervösiteit* op haar hoogtepunt te brengen' (Juhász, Dit is geschied in Oostenrijk 154). Daar het woord in het Duits Nervosität (: nervös) luidt, is ontlening uit het Duits uitgesloten, die voor de hand schijnt te liggen bij: 'Dit zou een *noviteit* zijn' (Tijd 11 X '43), tenzij men het meent te moeten zoeken bij lat. *novitas*, waarnaar du. *Novität* werd gevormd. Kontakt met fr. *nouveauté* is absoluut uitgesloten; direkte nederlandse vorming bij *novum* evenzeer. Bij het dubbeltal *kommuniteit: kommunauteit* korrespondeert het eerste met lat. communitas[1)], het tweede met fr. communauté: 'zuster Meninghi zag hoe verschrikt de gansche *communiteit* was' (Klimsch, De dooden leven[7] 146); 'omdat hij gemakkelijk in een *communauteit* kon leven' (v. Duinkerken, Nederl. vromen enz. 196), met de lapsus: 'de heele Waalwijksche *communeauteit*' (37).

'Hij verzaakte aan de *pompositeit* van weelderige en naturalistische decors' (N.E. 7 VI '47): 'Vergeet uwe *pompeuziteit* niet mij te schrijven' (de Cervantes, Don Quichote IV 183). Het laatste is duidelijk van ndl. pompeus; het eerste moet wel berusten op ital. *pompositá*, ofschoon nederlandse inenting op lat. pomposus of spaans pomposo formeel genomen niet onmogelijk is. Het fr. religiosité klinkt nog door in: 'De *religiositeit* d e r kerkelijke b o u w s t i j l '[2)], zoals het opschrift luidde (U.K.D. 25 VII '47);

1) Nederl. afleiding bij het ndl. substantief *commune* komt evenmin in aanmerking, als die bij het ndl. adj. *kommuun* - alleen reeds vanwege hun betekenis.
2) Ter ere van dit 'der' haal ik nog uit hetzelfde artikel aan: 'De gotische *stijl* ontstond in Frankrijk en beleefde daar *haar* hoogste bloei. Het meest opvallende van deze stijl is *haar* rijkdom, in de meest uitgestrekte zin van het woord'. w.g.H.Th. Metz.

terwijl de tekst sprak van: ‘De basiliek is bij uitstek de Bisschopskerk, met een *religieusiteit* vol d e m o e d voor Gods majesteit, los van de wereld, ja anti-werelds’. Dit ‘religieusiteit’ noteerde ik tien keer tegenover een enkele keer: ‘Door hoge druk neemt de *poreusiteit* af en het is juist deze *poreusiteit*, die de noodzakelijke voorwaarde schept voor de geleiding der elastische aardbevingsgolven’ (L. 18 VI '48). Het nederlandse equivalent van fr. *porosité* kan ik zelfs niet uit Salverda de Grave aanhalen. Het N.W. XII 3480 zegt wel, dat er naast poreusiteit ook wel *porositeit* voorkomt, maar het voegt daar geen bewijsplaats aan toe. - ‘Doch al spoedig na zijn priesterwijding verviel hij in een verschrikkelijke *scrupulositeit*’ (v. Duinkerken, a.w. 85). Daar de franse pendant ontbreekt, moet het ontleend zijn aan lat. *scrupulositas. Skrupuleusiteit* ken ik alleen van horen ‘zeggen’, naast *skrupuliteit*, een nederl. afleiding van skrupule, die in het N.W. XIV 1264 v. al evenmin onderdak kreeg.

‘Er is reden tot critiek, doch m.i. kan deze de partij nauwelijks gebrek aan *principialiteit* verwijten’ (N.E. 15 III '47). Ik geef nog een voorbeeld: ‘Alleen goede.... leiders zijn in staat in de jeugdbeweging de *principialiteit* tot uitdrukking te brengen, die....’ (N.E. 10 V '47). Hoe loopt de weg van *principieel* naar dit merkwaardige ‘principialiteit’? Voor het adjektief denk ìk sterker aan ontlening uit duits *prinzipiell*, dan het N.W. XII 4207 dat doet. Voor de verhouding *-aliteit*:*-eel* moge ik herinneren aan bekende woorden als: individualiteit, originaliteit, personaliteit, realiteit, sentimentaliteit, substantialiteit e.a. tegenover de adjektieven op *-eel*: individueel enz. Analogiewerking kon principieel: principialiteit van de partij doen zijn. Een andere oplossing zie ik niet.

In de N.E. (24 VII '48) schreef een kritikus: ‘En dan spreken we nog niet over onjuiste spellingen als *illusie's* inplaats van illusies, *spontaniteit* i.p.v. spontaneïteit e.d.m.’ Toch is ‘spontaniteit’ iets meer en iets anders dan een foutieve s p e l l i n g . Het is nog weer een allergewoonst geval van nederlandse woordvorming bij *spontaan*, tegenover de ontlening ‘spontaneïteit’ uit fr. spontanéité. Ik weet niet eens welk van de twee thans het meeste voorkomt, alhoewel het N.W. XIV 2930 er helemaal het zwijgen toe doet, en Salverda (99) enkel spontaneïteit kent. ‘En als er één ding als noodzakelijk is komen vast te staan, dan is het wel de *spontaniteit*. De *spontaniteit*, die wij in de afgelopen jaren tevergeefs zoeken, omdat ze werd onderdrukt door een aangeleerde houding’ (Vox Ver. 17 IX '38): ‘Het kind moet worden geëerbiedigd in zijn *spontaneïteit*, zijn n a ï v i t e i t ’ (Opv.Broch. CXXI 44), ‘vermijd de *spontaneïteit*- terugdringende eigengereidheid’ (74). Bij Simons (Het drama enz. V 68) stiet ik op: ‘zulke natuurlijke *spontanieteit* van levensuitbeelding’. Mogelijk is het een orthografische ‘metathesis’ van de zetter: *-ieteit* i.p.v. *-eïteit*, zoals dat zeker (?) bij: ‘de hem eigen *spontaniëteit*’ (v. der Ven, De volksdans in Nederland 300), denkbaar is[1)]. Dit acht ik uitgesloten bij Kollewijnianen van vóór 1900, bij wie *-ie-* hoogtij vierde i.p.v. *-i-*: ‘in z'n *spontanieteit* overdrijvende’ (Jacob Ek Jzn. in Taal en Lett. VIII 436). We lieten dit ‘spontaan’ geval de deur half sluiten, ofschoon de dubbelheid hier niet zat in verschil van stamklinker, maar in verschil van uitgang; en dàt heel wat sprekender dan bij medium*iteit* tegenover fr. médium-

1) ‘We moeten de *spontaniteit* van den leerling wekken’ (Bopp, Jeugdopgang^2 65), is duidelijk een drukfout.

nité. In: ‘deze expositie, die *variteiten* te zien gaf van kunst- en zilversmeedwerk tot speelgoed, potten en pannen’ (Vk. 14 IV '47), kan ik slechts een drukfout zien voor ‘variëteiten’. Aansluiting bij ‘varia’ is vrijwel uitgesloten. Aan ‘sociëteit: societeit’ denk ik niet meer.

Nu moet de deur nog gans dicht: ‘Ik mis volkomen die *loyauteit* tegenover het leven in zijn verschijnselen, die.... zich breed en stralend openbaart’ (Schreurs, Kroniek eener parochie 72). Ik keek echter op bij dat loyauteit, dat trouw het fr. *loyauté* weerspiegelt (vgl. N.W. VIII 3106 v.). Gebruikelijker is nochtans *loyaliteit*, dat onmiskenbaar aansluit bij *loyaal* (uit fr. loyal): ‘Maar dit alles eist *loyaliteit* tussen de bonden onderling’ (Vk. 2 VII '49); ‘Het is [in Polen] gemakkelijker *loyaliteitsverklaringen* van de priesters te eisen en acties te ondernemen tegen geestelijken, die weigeren deze af te leggen’ (Vk. 15 VII '49). Studenten kennen dat woord nog wel, *Loyalität* is trouwens duits.

P. GERLACH ROYEN O.F.M.

Kanttekeningen bij P.C. Hooft's Baeto.

Vs. 19-20: ‘*misschien nu* werden waere woorden / Ten hals' hem wt gereckt’ = het is mogelijk dat nu.... Deze zinsconstructie levert een aanvulling bij de gevallen waarop ik indertijd in het T.N.T. XLV gewezen heb, onder het opschrift *Een eigenaardige zeventiende-eeuwse constructie: ‘misschien’, gevolgd door een afhankelijke vraag*, omdat hier geen vraagzin volgt.

Vs. 300: *En 't moet 'er af* is door Stoett en door Koopmans niet begrepen. De bedoeling is: Het leven is kort: ‘een stip, een ooghenblick’, en toch meent men van deze schraal toegemeten levenstijd nog de tijd te moeten afnemen om ‘tot eyghen quelling 's anders quaedt’ te zoeken.

Vs. 876: Doch 't is wel *porrens* noodt, en al te lang gebeidt. Ten onrechte verklaren de uitgevers *porren* als aansporen. Uit het verband blijkt duidelijk de intransitieve betekenis: heengaan. Het W.N.T. XII, 3493 vermeldt deze plaats niet, maar geeft wel een duidelijke bewijsplaats uit S. Coster: ‘dat wy van lant porden’.

Vs. 1377: *'t voorspoock is goedt*. Waarin dit gunstige voorteken bestaat, waarover Zeghemondt zich zo verheugt, komt in de commentaar niet duidelijk uit. Mem moet zich voorstellen dat de jonge Hes, in Baeto's harde schild ter ruste gelegd, dit onmiddellijk geduldig verdraagt en daardoor de herinnering wekt aan de jonge Hercules, die ‘zich in gelijcke wiegh, tot slaepen liet bekooren’ (vs. 1380). Deze gehardheid is, volgens de Rey, een gunstig voorteken voor zijn ‘wackre manheidt’ (vs. 1381).

C.D.V.

De lettergreep en z'n begrenzing. (*Vervolg van blz. 241*).

Voor we de behandeling van de fonetische en de fonologische lettergreep besluiten, moeten we hier eerst nog een paar algemene opmerkingen maken. Allereerst een over laatstgenoemde term, en wel om een misverstand te voorkomen.

Om té vergaande productie van nieuwe termen te vermijden, hebben we aan dat woord - men zal het al gemerkt hebben - een dubbele betekenis gegeven. Op de eerste plaats werd het gebruikt, telkens wanneer één van twee vocaal-fonemen, bij de realisering desnoods helemaal 'weg kon vallen', zoals bv. het geval was met de lettergrepen *in het* of *ik was*, waarbij men de keus had tussen [ɪnət, əkwɑs] en [ɪnt, kwɑs].

Maar op de tweede plaats hebben we het woordtype [bɪn:], waarvan we nu theoretisch even veronderstellen dat het geen enkele [bɪnən]- realisering kent. Op een dergelijke vorm mogen we nu een dubbele interpretatie toepassen, òf alleen afgaand op de fonetisch realiseerbare vocaalfonemen (en dat is er maar één), òf ons afvragend welke fonemen het taalgevoel hier op allerlei gronden aanwezig acht, en dat zijn er twee, zodat we hier toch twee fonologische lettergrepen aanwezig veronderstellen. Men ziet het verschil met het voorafgaande geval.

Om deze toch al niet eenvoudige materie niet nodeloos ingewikkelder te maken heb ik tot dusver gezwegen over de terminologische complicaties die zich voordoen wanneer men nu een vergelijking gaat trekken tussen de hier ontwikkelde indeling en die van de Groot, zoals men die vooral heeft leren kennen uit z'n artikel *Voyelle, consonne et syllabe*[1]. Ikzelf maakte er pas kennis mee op een ogenblik dat m'n eigen indeling al klaar was, en nu rees voor mij de vraag of het wel zin had om de voorgestelde termen te handhaven, nu ze niet nieuw meer bleken te zijn.

Om te beginnen wil ik de zienswijze van de Groot proberen weer te geven. Hij onderscheidt naast elkaar de *syllabe phonétique*, de *syllabe phonologique* en het *syllabème*. Onder de eerste term verstaat hij 'une qualité d'une phrase déterminée prononcée d'une façon déterminée, ou d'une partie d'une phrase', van de tweede wordt gezegd dat het is 'la marque d'un mot', terwijl de laatste gereserveerd blijft voor talen als Grieks en Latijn waarvan de Groot aanneemt dat daar 'tout phonème appartient à une syllabe déterminée'[2], in tegenstelling met o.m. het Nederlands. Overigens zijn *syllabe phonologique* en *syllabèe* aan elkaar gelijk. Intussen zouden in het Grieks en het Latijn de grenzen van de *syllabe phonétique* niet altijd samengevallen zijn 'avec celles entre deux phonèmes'[3].

Nu ben ik geen classicus, en de beoordeling van détails van een op de classieke metriek gefundeerd betoog hoort dus niet tot m'n bevoegd-

1) *Arch. néerl. phon. exp.* XVII (1941) 21 vv. - Bij Maurice Grammont, *Traité de Phonétique*^{2} (Paris 1939) zijn *syllabe phonologique* en *syllabe phonétique* blijkens de definities op resp. blz. 99 en 100 allebei zuiver fonetische begrippen; met zó'n ouderwetse terminologie hoeven we zeker geen rekening te houden, temeer omdat andere Saussurianen zich terminologisch bij de Praagse school aansluiten: men vgl. bv. Charles Bally, *Ling. gén. et ling. française*^{2} § 13 (Berne [1944]), en N. van Wijk, *Phonologie* 17 vv.

2) *T.a.p.* resp. 29, 29 en 30.

3) *T.a.p.* 33.

heid, maar toch moet me de opmerking van het hart dat ik a priori uiterst wantrouwig sta tegenover pogingen om - dan nog wel zulke subtiele - fonetische en fonologische détails te reconstrueren uit teksten van dode talen. Zonder twijfel kan men dergelijke hypotheses een stuk aannemelijker maken door te wijzen op soortgelijke feiten in levende, en dan liefst aan de betrokken talen verwante dialecten, maar iets dergelijks vinden we in dit artikel helaas niet. Onwillekeurig denken we aan het woord van Jespersen: 'Angesichts der Schwierigkeit, die es macht, in Sprachen, die man selbst täglich spricht und hört, in allen Fällen die Silbengrenze zu finden, kann man bisweilen die Sicherheit - wenn man sie auch nicht begreift - wenigstens bewundern, mit der manche Sprachforscher über Silbengrenzen im Homerischen Griechisch, im Urgermanischen oder Mittelenglischen entscheiden'[1]. - We kunnen de vraag of de door de Groot theoretisch geschetste toestand in één levende taal in werkelijkheid bekend is, niet beantwoorden. Daarom kan de term *syllabème*, althans voorlopig vervallen.

Blijft dan nog op de eerste plaats de vraag, wat precies een *syllabe phonologique* is. Behalve in interjecties geldt voor het Nederlands de regel 'qu'un morphème indépendant à [lees: a] autant de syllabes ou de syllabèmes qu'il a de voyelles'[2]. Wordt met dit laatste woord 'vocaalfonemen' bedoeld, dan dekken de termen *syllabe phonologique* en *fonologische lettergreep* elkaar vrij goed, voor zover ik zie. Helaas ben ik er niet in kunnen slagen om de bedoeling ondubbelzinnig te achterhalen. Het meest voor de hand liggende lijkt me in elk geval dat het woord *voyelles* hier anders opgevat dient te worden, en wel als 'vocalen'. In dat geval wordt de Franse term zelfs niet gedekt door het begrip 'fonetische lettergreep', in de zin die wij eraan gegeven hebben.

Dan zal er verder wel niet veel voor nodig zijn om te laten zien, dat de *syllabe phonétique* onmogelijk gecombineerd kan worden met wat ik *fonetische lettergreep* had willen noemen. De Franse term werd immers uitdrukkelijk gereserveerd voor een eigenaardigheid van de zin, terwijl de Nederlandse evengoed betrekking kon hebben op een geïsoleerd uitgesproken woord.

Scheiding van woord- en zinsfonetiek d.m.v. aparte termen zoals hier, lijkt me in elk geval geen dringende behoefte, vooral niet zolang er andere verschillen zijn die in de verhouding tussen taal en spraak een belangrijke rol spelen. Wat ervan zij: de practijk zal verder uit moeten maken of ik in deze kwestie juist gezien heb of niet, en daarnaast is het niet uitgesloten dat een verdere gedachtewisseling op dit punt tot meer duidelijkheid en eensgezindheid aanleiding kan geven. Met een gebruik van gelijkluidende termen in een verschillende betekenis zijn fonologie en fonetiek wel allerminst gebaat.

5. *De fonetische lettergreepgrens*.

Vraagt men aan de fonetici of ze met enkele woorden aan willen geven wat het criterium is voor de lettergreepgrens, dan moeten ze het antwoord

1) *A.w.* 205, noot 2.
2) *T.a.p.* 37: men herkent deze formulering in de blz. 233, noot 2 aangegeven plaats bij dezelfde schrijver; de term *morphème indépendant* staat hier ongeveer, maar niet helemaal gelijk met *mot*; de kwestie van het waarom van dit onderscheid kunnen we hier verder laten rusten.

daarop schuldig blijven. Jespersen onderscheidt hier drie groepen van vakgenoten: de eerste kijkt uitsluitend naar de 'Ausatmungsdruck', de tweede uitsluitend naar de 'Schallfülle' en de derde combineert de twee factoren[1)]. In het algemeen kan men wel een punt aanwijzen, waar tussen twee maxima, de ademdruk ergens het geringst is, en hetzelfde kan waarschijnlijk ook wel met de sonoriteit gebeuren, maar men weet dat deze twee minima allerminst altijd samen hoeven te vallen. Bovendien bleek bij een experimenteel onderzoek van Fouché, bij van Wijk vermeld, de spanningsgrens in hetzelfde woord bij dezelfde persoon te kunnen wisselen[2)]. Het komt me voor dat de grote foneticus Rousselot hier het verlossende woord spreekt als hij zegt: 'La syllabe n'a rigoureusement d'existance que dans les monosyllabes isolés. Autrement... les mouvements organiques se lient les uns aux autres sans solution de continuité, et il n'y a pas de point d'arrêt dont on puisse dire d'une façon absolue: ici finit une syllabe et commence une autre'. 'La syllabe est comme le chaînon qui ne compte dans la chaîne totale que pour ce qu'il y ajoute, la jointure devant être partagée un peu arbitrairement entre les deux chaînons voisins'[3)].

Op het eerste gezicht zijn we misschien geneigd om ons te verbazen over deze fonetische moeilijkheden, en over de onenigheden die daaruit ontstonden. Toch is de verklaring ervoor naar ik meen vrij eenvoudig als we ons nogmaals de oorsprong van het begrip *lettergreep* herinneren: het bestond immers al voordat de moderne experimentele fonetiek zich had kunnen ontwikkelen? De scherp afgegrensde spelling-eenheid werd immers door de fonetiek later als term overgenomen?

Men had zich van het begin af aan dus niet de vraag mogen stellen 'wáár ligt de klankgreepgrens?', maar 'bestaat het begrip *klankgreep* in werkelijkheid, en zo ja heeft die dan een grens net als de *lettergreep*?'

Hoe onvast de genoemde grens in de grote massa van de woorden in werkelijkheid is, kan misschien mooi geïllustreerd worden aan de hand van een klein aantal citaten, waarin we enkele 'regels' tegenover elkaar kunnen zetten die ndl. fonetici geven voor de scheiding van lettergrepen. Zo maken Zwaardemaker-Eijkman 262 een scheiding tussen een type met doffe beklemtoonde vocaal gevolgd door één consonant, en een ander type: dat van de heldere vocaal + één consonant; ze stellen dus *dap-per* tegenover *le-ven*, en deze zienswijze wordt door van Wijk gedeeld[4)], die *man-nen* van *ma-nen* onderscheidt. Blancquaert geeft daarentegen bij *kloppen* als normale verdeling *klo-ppen*, terwijl *klop-pen* naar zijn mening alleen voorkomt 'in de meer nadrukkelijke uitspraak'[5)]. Schönfeld^3 56 verschilt van alle genoemde auteurs; hij gaf toen als z'n mening te kennen: 'feitelik is dus de eerste syllabe van *kappen* evengoed open als die van *kapen*', maar in^4 55 herriep hij die uitspraak weer.

We citeren een andere regel, en beginnen dit keer bij Blancquaert. Hij zegt: 'van twee verschillende consonanten tusschen vocalen valt de eene bij de voorafgaande, de andere bij de volgende syllabe; bv. *kos-ter*,

1) *A.w.* 190.
2) N. van Wijk, *Phonologie* 108. O.a. veroorzaakt verandering van spreeksnelheid een verplaatsing van die grens: vgl. R.H. Stetson, *Motor Phonetics, Arch. néerl. phon. exp.* III (1928) 43 vv.
3) *A.w.* II^2 969. Blijkens Stetson, *a.w.* 11 zijn ook Sweet en Scripture tot deze conclusie gekomen.
4) *Phonologie* 109.
5) *A.w.* 141.

ron-de, loon-de, roos-ter, etc. Zijn er drie consonanten, dan blijft de eerste bij de voorafgaande, en hooren de andere bij de volgende lettergreep; bv. *bor-stel, voet-spoor, snap-ster*. Beide regels zijn slechts toepasselijk wanneer de wijze van samenstelling of van afleiding tot geen andere splitsing nopen [lees: noopt], zooals bv. met *tabaks-pot* hierboven reeds werd aangetoond en ook het geval is met *gedwee-ste*'[1)].

Bij Kruisinga daarentegen vinden we o.m. de opmerking dat de lettergreepgrens in *kostschool* of *raspen* 'minder duidelik' is[2)], in tegenstelling met het type *vui-sten*. Zwaardemaker-Eijkman onderscheiden - en met dit citaat willen we nu verder volstaan - in het type *beesten* een drukgrens achter de *ee*, en een sonoriteitsgrens die 'natuurlijk na den laatsten medeklinker [ligt]'[3)]. Het meest hiermee overeenkomende type bij Blanquaert vindt men hiervóór geciteerd in het woord *roos-ter*.

Er is naar ik meen hoogstens één categorie van woorden waarin de lettergreepgrens zonder moeite is vast te stellen. Als ik m'n bedoeling mag formuleren met behulp van het begrip 'fonetisch woord', dan zou ik het als volgt uit willen drukken: er ligt vrij zeker een lettergreepgrens tussen die twee consonanten (van een combinatie), waarvan nummer één samen met alle volgende geen ndl. fonetische woordanlaut meer kan vormen, en nummer twee samen met alle voorafgaande geen ndl. fonetische woord-auslaut. In een woord als *waaghals* ligt die grens dus vrij zeker tussen *g* en *h*, om de eenvoudige reden dat *waagh* een ondenkbaar fonetisch auslautstype vertoont, en *ghals* een in het Nederlands onbestaanbare fonetische anlaut. Misschien zelfs zou men hier mogen werken met fonológische an- en auslaut, maar voorlopig durf ik dit standpunt nog niet te aanvaarden, ofschoon het aanlokkelijke ervan is, dat het aantal gevallen van een duidelijke lettergreepgrens er enigszins door vergroot zou worden: naast types als *waag-hals* zouden dan combinaties kunnen komen te staan als *mik-punt, kook-boek*[4)] enz.

Een teleurstelling bij het voorafgaande onderzoek zou men misschien kunnen vinden in het feit dat de genoemde fonetici vrijwel nergens spreken over resultaten van proeven die ze op dit punt genomen hebben. Een paar gevallen die ik al eerder citeerde[5)], maken hierop een uitzondering, maar ze wijzen dan nog op een wisselen van een lettergreepgrens in de spraak van één persoon. Het is daarom zeer de vraag of de geciteerde 'regels' wel meer onderlinge overeenkomst vertoond zouden hebben, als elke foneticus een aantal voorafgaande proeven genomen had bij één en dezelfde proefpersoon. Met al deze feiten voor ogen gaan we ons intussen wèl afvragen, of het nog zin heeft om te spreken van 'de' lettergreepgrens wanneer we het kleine aantal gevallen van het type-*waaghals* nu even buiten beschouwing laten.

Dit alles is veel meer als alleen een theoretische kwestie. Immers: doordat we de fictie van de vaste lettergreepgrens opgeven, zijn we tegelijk

1) *Ibid.* - Vanwaar dat 'uitspraak'-verschil tussen *gedweeste* en *meeste* of *beesten*? Zouden L.A. te Winkel en M. de Vries (*Grondbeg.*^{5} § 261 en § 266) hier niet in de geest aanwezig zijn?
2) *Taal en Leven* III (1939) 101.
3) *A.w.* 263.
4) Vgl. Zwaardemaker-Eijkman 258.
5) Op blz. 292, noot 2. - Zeer belangrijk en verhelderend is het boekje van P. Menzerath en A. de Lacerda, *Koartikulation, Steuerung und Lautabgrenzung* (Berlin, Bonn 1933).

gedwongen om afstand te doen van de onderscheiding tussen open en gesloten lettergreep[1]: een inderdaad nogal revolutionaire stap waarvan ik wel de onontkoombare noodzaak inzie, maar waarvan ik tegelijk moet bekennen dat hij gevolgen heeft die tamelijk vèrstrekkend zijn. Een van de eerste consequenties waar men aan denkt, is de Nederlandse 'klankwet' van de 'rekking van korte vocalen in open lettergrepen'. Hoe aanlokkelijk het ook is om op deze kwestie uitvoerig in te gaan: ik zie er in dit synchronisch opgezette artikel liever van af, om me dan te beperken tot een korte bespreking van het hedendaagse 'resultaat' van die klankwet dat men kan formuleren als volgt: het Nederlands kent in open lettergrepen geen doffe vocalen.

De drogreden die achter deze formulering steekt is vrij eenvoudig te ontmaskeren: het is immers grotendeels niets meer als een foefje van onze spelling? In het type *hollen* t.o. *holen* heeft men de *o*-letter tegen [o:]-uitspraak willen beschermen door middel van de dubbele consonantspelling. Vervolgens decreteerde men als spelregel, dat de afkorting in dit woord tussen de twee *l*-lettertekens diende te liggen, en tenslotte constateerde men dan dat de 'lettergreep' *hol* op een consonant eindigde, ergo 'gesloten' was, in tegenstelling met *ho* uit het tweede woord waar een dergelijke spelling-manipulatie niet nodig was geweest, zodat men hier van een 'open' lettergreep kon spreken.

Nu vertoont het ABN inderdaad als onloochenbare structurele eigenaardigheid, de eigenschap dat doffe vocalen in auslaut van woorden onmogelijk zijn. Voor deze positie hoefde men dus niet te vrezen, dat de 'regel' niet op zou gaan. En voor het overige kon men dan in alle gerustheid de genoemde formulering gebruiken, zich niet bewust van het feit dat men hiermee een overtuigend voorbeeld had gegeven van een petitio principii.

6. *De fonologische lettergreepgrens*.

Voor we ons afvragen of er een reden is om van een fonologische lettergreepgrens te spreken, moeten we eerst een enkel ding vooropstellen. Als we ons de foneem-definitie van het *Projet* van 1931 herinneren: 'unité phonologique non susceptible d'être dissociée en unités phonologiques plus petites et plus simples'[2], dan mogen we daaruit het volgende concluderen. Als niet alleen de lettergreepkern maar ook de syllabe zelf een fonologische eenheid is, dan moet de grens ervan per se altijd vlak voor of vlak na een foneem vallen, nooit erin. M.a.w. de lettergreep als eventueel fonologisch begrip, moet voldoen aan de eis dat hij uit één of meer fonemen bestaat, en niet o.m. uit een stuk van een foneem. Aan deze consequentie valt niet te ontkomen.

De vraag is nu deze: zijn we ons bewust van het feit dat althans in sommige woorden, een bepaalde groep fonemen sterker onderling verbonden is als de rest? Ongetwijfeld zijn er massa's van zulke gevallen aan te wijzen, maar dan gaat het over semantemen of morfemen, en die

1) Zoals we zagen dat Schönfeld ooit deed. - Bedoelt Heeroma hetzelfde als hij zegt: 'Taalverschijnselen, die men met "syllabevorming" in verband pleegt te brengen, zoals bijv. het "openen" der syllaben in het Russisch, kan men beter anders formuleren, het Russische verschijnsel bijv. als een verandering in de accentuatiemogelijkheid der vokalen' (*NT* XXIX 70)?

2) *TCLP* IV 311.

hebben althans in principe niets met lettergrepen uit te staan: *loop-t, kort-st, kijk-en* enz.[1].

Is er dan in het Nederlands misschien een voorbeeld te vinden dat zo'n lettergreepgrens relevant is voor de woordonderscheiding? Zouden er ooit twee verschillende woorden naast elkaar mogelijk zijn, die uit precies dezelfde fonemen in precies dezelfde volgorde opgebouwd zijn, maar die geen ander uitspraakverschil hebben als het verplaatsen van een lettergreepgrens, dus twee woorden van het type *koon-ing* naast *koo-ning*? Kunnen m.a.w. in die taal 'syllable divisions have phonological importance'[2]?

Wie aan een woordpaar denkt als *verrassing-verassing*, en het laatste van die twee uitspreekt met een glottisslag vóór de *a*, zal aanvankelijk misschien even aan het aarzelen gebracht worden of er eventueel zelfs door overtuigd worden[3]. Maar denkt men wat verder over dit geval na, dan rijzen er al gauw ernstige bezwaren. Op de eerste plaats blijken deze woorden, fonetisch voorgesteld, door de verschillende uitspraak niet meer dezelfde klanken te bevatten: [vərɑsɪŋ, vər?ɑsɪŋ]. Is men bovendien nog geneigd om de zo vaak verwaarloosde glottisslag als een apart ndl. foneem te beschouwen (m.i. is daar veel voor te zeggen), dan is dit bezwaar op zichzelf al afdoende. Daar komt dan nog bij dat *verassing* een kunstwoord is, dat als spontane formatie waarschijnlijk ondenkbaar zou zijn, omdat het als 'humoristisch' homoniem met *verrassing*, hiermee in 'botsing' gekomen zou zijn. Immers - en dat is m'n derde bezwaar - al treft men in de uitspraak van *beïnvloeden, beantwoorden, beëindigen, beamen* op de morfeemnaad meer dan eens een glottisslag aan[4], als het prefix op een consonant uitgaat is dat verschijnsel in spontaan ABN op z'n minst genomen uiterst zeldzaam, althans bij het prefix *ver-* (ik spreek nu niet over gelezen teksten): *verandering, verafgoden, vereist* enz. Het zou me niet verbazen als ooit zou blijken dat een inlautende glottisslag in strijd zou zijn met de ndl. woordstructuur, en daar alleen voor kwam als gevolg van schrijftaal-invloed: men denke maar eens aan het typische uitspraakverschil bij ndl. en dui. *Theater*.

Dezelfde bezwaren gelden grotendeels tegen het voorbeeld dat de Groot noemt[5]: *meet-el* t.o. *mee-tel* 'ik tel mee'. Het eerste woord maakt geen onderdeel uit van m'n actieve woordenschat, maar daarmee wil ik het eventuele bestaan ervan in die van anderen niet ontkennen. In elk geval lijkt me ook hier een uitspraak met glottisslag niet erg waarschijnlijk (hier zijn de homoniemen niet allebei werkwoorden, waardoor de homonimie maar zelden kan hinderen) en daarmee is ook een schijnbaar verschil in lettergreepgrens bij de uitspraak onmogelijk. Maar nogmaals: heeft

1) Over het morfeem en het 'morphème indépendant' kan men stof tot instemming of critiek vinden in de uiteenzettingen hierover bij de Groot, *Archives* XVII 34.
2) A. Sommerfelt geeft onder deze titel Engelse, Noorse en Keltische voorbeelden, die intussen buiten het bijbehorende taalgevoel om, moeilijk te beoordelen zijn (*Proceedings of the IId Int. Congr. of Phon. Sciences* 30 vv.).
3) Zoals bv. Zwaardemaker-Eijkman 263, die ook nog in [?oeʏtrɛkə, ?oeʏ-trɛkə] ('uittrekken', 'uitrekken') iets dergelijks menen waar te nemen, m.i. ten onrechte.
4) Ik kan me moeilijk een spreker uit het volk voorstellen die één van deze woorden spontaan zal gebruiken: een zekere schrijftaal-invloed lijkt me onmiskenbaar.
5) *Archives* XVII 34.

meet-el constant glottisslag, dan is daardoor alleen al het voorbeeld 'mislukt'[1]. (*Meetinstrument* bv. heeft m.i. die glottisslag nooit.)

Kan men daarentegen voor een levende taal aantonen dat ze het verschijnsel kent van het *syllabème*[2], dan geef ik direct toe dat men in dat geval inderdaad van een *fonologische lettergreepgrens* moet spreken. Ik geloof inmiddels dat er voor het Nederlands nergens van een dergelijke toestand gesproken kan worden, en dat de fonologie alleen in een heel klein aantal gevallen zulke grenzen kan trekken[3]. In het algemeen genomen moeten we het begrip *fonologische lettergreepgrens* dus als onbruikbaar afwijzen, - zeker voor wat het Nederlands betreft.

7. *Conclusies*.

Willen we het voorafgaande kort samenvatten, dan kunnen we dat als volgt doen. In de ons zo vertrouwde afdalende reeks: zin, woord, lettergreep, foneem (of klank), vormt de voorlaatste term een zwakke plek. Van huis uit gebruikt als eenheid van spelling (evenals de meeste andere termen), en als zodanig naar z'n bedoeling scherp afgrensbaar, liep dit element groot gevaar om critiekloos ook in de fonetiek en de fonologie binnengesmokkeld te worden, temeer omdat het al heel weinig moeite kostte om in de lettergreepkern een fonologisch zeer bruikbare, of liever nog zeer belangrijke factor te herkennen.

Nu blijkt de fonetiek zelfs voor de aanwezigheid van het áántal lettergreepkernen geen behoorlijk criterium te kunnen verschaffen; wil men hier enig houvast hebben, dan is men gedwongen om alvast een fonologisch element in z'n definitie in te lassen. Zo komt men ertoe om voor de aanwezigheid van de fonetische lettergreep de realisering van een vocaalfoneem te eisen: er ontstaat hiermee een gemengd fonologisch-fonetisch begrip.

Nog altijd de moeilijkheden van de lettergreepgrens omzeilend, kan men aan de hand van het fonetische monosyllabum (een fonologisch eenlettergrepig woord + pro- of encliticon met ongerealiseerd vocaalfoneem) de nieuwe an- en auslautmogelijkheden bestuderen. Men vindt dan - althans bij een voorlopig onderzoek - dat die grotendeels evenzeer aan bepaalde vaste regels gebonden zijn als die van het gewone, het fonologische woord. Een nader onderzoek van deze materie is des te meer gewenst omdat de fonetische lettergreep in het Nederlands ook een practische rol speelt, en wel als basis van het metrum in de poëzie.

Het valt na dit alles niet te verwonderen dat de fonetici het al evenzeer oneens zijn over de vraag, waar in de meeste gevallen de lettergreepgréns zou moeten vallen. Het geven van 'regels' heeft hier nog des te minder

1) Men vraagt zich af hoe het op dit punt staat met de door Sommerfelt geciteerde eng. voorbeelden [ən ′eim, ə ′neim; ′si: ðəm ′i:t, ′si: ðə ′mi:t] ('an aim', 'a name'; 'see them eat', 'see the meat'), ook al gaat het hier nu om woordgrenzen. Vgl. verder Bertil Malmberg, *La coupe syllabique dans le système consonantique du français* (*Acta Linguistica* IV 61 vv.), en de critiek van V. Brøndal op Sommerfelt, waar hij spreekt over 'a trespassing of Phonology upon the consecrated grounds of Phonetics' (*Proc. of the IId Int. Congr. of Phon. Sciences* 44).
2) Vgl. hiervóór blz. 290 v.
3) Natuurlijk in het hiervóór behandelde type-*waaghals*, en daarnaast in gevallen waarin twee vocaalfonemen vlak achter elkaar staan: *naäpen, zeeëgel, beijveren* enz.

zin, omdat experimentele waarnemingen ons verschillende gevallen laten zien waarin een grens zelfs in hetzelfde woord bij hetzelfde individu, nog wisselt; we zwijgen dan verder over het feit dat ademdruk- en sonoriteits-minima in veel woorden niet eens samenvallen: de fonetisch-articulatorische werkelijkheid is uiterst gecompliceerd!

Een logische consequentie van dit alles is dat we in het vervolg af zullen moeten zien van het gebruik van de termen *open* en *gesloten lettergreep*, die nu een fictie geweest blijken te zijn, ons opgedrongen door ons spelsysteem. Men zou hoogstens nog kunnen spreken van *open* en *gesloten woorden*, maar hier zijn de termen *vocalische* en *consonantische auslaut* waarschijnlijk nog wel zo verkieslijk omdat sommige heldere vocalen (bv. ndl. *ee, oo, ei, au*) op het eind vaak iets sluiten, waardoor de letterlijke zin van de term *open* bovendien nog in het gedrang zou komen. In elk geval zullen vooral enkele beschrijvingen uit de históriche grammatica anders geformuleerd moeten worden.

Het fonologische belang van de lettergreep ligt vrijwel uitsluitend in z'n kernfoneem[1]. Er is daarom alle reden om de voorlaatste term van de zoëven genoemde reeks niet te handhaven, maar die - op z'n minst in de fonologie - in het vervolg aldus op te stellen: zin, woord, morfeem, foneem. In de strícte zin bleek het begrip *lettergreep* immers alleen maar een fictie te zijn, ondanks het grote belang van z'n kern.

Roermond, 1948.

P.C. PAARDEKOOPER.

De Bloedende hostie in het Bredase sacramentsspel.

Er heeft eens iemand gezegd, dat het eigenlijk onzin is te spreken van ‘gelegenheids’ gedichten, want dat er voor elke menselijke schepping een gelegenheid, een aanleiding nodig is om tot stand te komen. Tegen die opvatting is weinig in te brengen, al mogen we voor ons zelf wel een onderscheid blijven maken tussen de opzienbarende gelegenheden en de meer verborgen drijfveren. Maar zoals ik er steeds meer toe neig bij elke voorstelling, hoe fantastisch ook vaak, een parallel gebruik te veronderstellen - zo vond ik het ringmirakel in Mariken van Nieumeghen in bepaalde streken van West-Europa als boetepraktijk terug[2] - zo ga ik ook geloven, dat er in de literatuur veel meer reactie zit op tijdsverschijnselen dan wij dachten. m.a.w. dat de souvereine, onafhankelijke creatie van de boven de vulgaire alledaagsheid verheven dichter een romantische conceptie is, en dat wij - althans voor de oudere perioden - in de litteraire uitingen gerust een bewust stellingnemen ten aanzien van de dingen des levens mogen zien.

Daar is bijvoorbeeld de bloedende hostie in het spel *Van den heilighen sacramente vander Nyeuwervaert*. Ik had dit geval altijd op één lijn gesteld met al die andere hostiemirakelen, waarin de late middeleeuwen zwelgen. En nooit had ik er iets anders in gezien dan een vrome voorstelling, nu eens niet in dienst gesteld van het anti-semitisme, maar van een bede-

1) Voor de behandelde oli. woordtypes met muzikaal accent (*bal, berg* enz.) dienen we natuurlijk een pluralis te gebruiken: de kernfonem*en*.

2) Ik zal daarover nadere mededeling doen, zodra ik het verspreidingsgebied heb vastgesteld.

vaartpropaganda. Verband met een of andere werkelijkheid kon ik er niet in bespeuren. Want ik zag die mirakelen als een ‘bewijs’ van de transsubstantiatie en daarover werd toch in de 15e eeuw niet meer of nog niet gestreden. Totdat mij bleek - in verband met een onderzoek naar de oorzaken der Hervorming, waarbij ik uitging van de stelling, dat Luther's protest niet voor niets in de eerste plaats de aflaat gold, d.w.z. dat de strijd van de Reformatie allereerst en allermeest tegen de ontaardingen ging - dat de 15e eeuw ook in het teken staat van een eucharistische bezetenheid, die van overheidswege tot matiging dwong. Toch zijn er bij mijn weten niet veel ingrijpende maatregelen genomen. Het is trouwens de vraag, of er in de praktijk iets van terecht zou zijn gekomen. Of het verzet van het volk in zijn obsessie van de wonderkracht van de hostie niet te sterk zou zijn geweest. Althans wat het spel *Van den heilighen sacramente vander Nyeuwervaert* betreft, ben ik van mening, dat de dichter met de figuur van Macharius, de ongelovige advocaat der Luikse prelaten, die zo ongelukkig aan zijn eind gekomen is, heeft willen protesteren tegen zo'n nuchtere verstandige maatregel. Ik heb hierbij het oog op het besluit van de provinciale synode te Keulen in 1452 onder leiding van Nicolaas van Cusa: ‘Si hostia transformetur in cruentem carnem, seu in sanguinem apparentem, occultetur penitus et omnino iuxta traditionem iuris, nee populo quomodo libet publicetur seu ostendatur, ne seducatur, et quaestuarius accursus populi prohibeatur’[1)]. Indien ons spel een protest zou zijn tegen dit besluit, dat de pelgrimage naar het miraculeuze sacrament in gevaar bracht, dan zou het niet veel later dan dit jaar 1452 moeten zijn vervaardigd. Zoals men weet, werd het sacrament in 1449 naar Breda overgebracht, zodat het spel wat dat betreft heel goed in 1452 of kort daarna kan zijn ontstaan. Maar Jan Smeken kan dan niet de dichter zijn, want zijn geboortedatum ligt tussen 1440 en 1460 en zelfs dichter bij 1460 dan bij 1440. Nu wij die Brusselse rederijker echter wat beter hebben leren kennen door de uitgave van zijn *Wonder van claren ijse en snee* door Pennink en Enklaar en zijn *Guldenvliesgedicht* door Degroote, begrepen we toch al, dat zo'n rijmelaar onmogelijk de auteur kon zijn van het Sacramentspel. Tegenover deze intuïtieve zekerheid verliest ook het argument van Van Mierlo in *Album-Verheyden* zijn kracht. Want de *Malorum Incitator* en *Bonorum Impeditor* (in de zeven spelen ter ere van de Zeven Weeën) mogen voor mijn part geïdentificeerd worden met *Sondich Becoren* en *Belet van Dueghden* (in het Sacramentspel), maar ze kunnen net zo goed vereenzelvigd worden met de sinnekens in welk zinnespel ook. Want wat doen de sinnen ooit anders dan het goede beletten en het kwade bevorderen? Met die namen Malorum Incitator en Bonorum Impeditor zijn die duivelse machten zo raak mogelijk getypeerd. Ik zal op deze kwestie dieper ingaan bij mijn bespreking van de uitgave van Smekens gedichten in het eerstvolgend Jaarboek van De Fonteyne. Hier wilde ik alleen opmerken, dat zijn verondersteld auteurschap geen bezwaar vormt tegen mijn these van de Macharius-rol als protest tegen het besluit van 1452, omdat dit auteurschap naar mijn mening uit anderen hoofde zeer twijfelachtig, ja zelfs uitgesloten moet worden geacht.

J.J. MAK.

1) Hartzheim 5, 416.

H.J. Polak (1844-1908).

Voor de vergetelheid worden alleen de zéér groten behoed. Men mag er zich dan ook niet àl te zeer over verbazen, als van de mindere goden vaak niet meer dan de naam in het geheugen van de gemiddelde lezer blijft hangen.

Van een voortreffelijk litterair criticus als Polak is zelfs de naam vrijwel vergeten. Hij verdient - binnen het kader van onze negentiende eeuwse letteren - een beter lot!

Zelfstandige leerling van de meester Sainte-Beuve, werd Huet op zijn beurt Polaks meester. Overigens is Polak een auteur, die zich nauwelijks ooit als 'leerling' voordoet. Huet heeft de naam van Polak in zijn Litterarische Fantasien en Kritieken nergens genoemd[1]; toch is deze criticus de enige uit die tijd, wiens essays niet verbleken naast de schittering van Huets geschriften.

Te Leiden geboren, werd Herman Josef Polak, zeventien jaar oud, in 1861 leerling van de befaamde Cobet, aan wie hij na diens overlijden een tweetal uitmuntende essays wijdde[2]. Zijn deskundigheid in de klassieke talen had hij mede verworven door de omgang met de jonge Griekse geleerde Kontos, die in Polaks studiejaren naar Leiden gekomen was om Cobets colleges te volgen en diens persoonlijke omgang te genieten. Cobet vertrouwde hem mede toe o.a. aan Polak, waardoor deze de gelegenheid kreeg niet alleen met een springlevende Griek de moderne uitspraak te oefenen, maar ook het oud-Grieks als zijn moedertaal te horen spreken. Door Kontos onderhield Polak - zeldzaam voorrecht! - een nauw contact met de op de Olympus zijner hooggeleerdheid wonende Cobet, zodat hij zelfs tot diens symposia met bessenwijn werd toegelaten.

In 1869 promoveerde hij op een proefschrift over de Scholiën op de Odyssee. Twaalf jaar later werd het gevolgd door een nieuw werk van 540 pagina's, wederom emendaties op deze Scholiën en aanverwante onderwerpen. Een vakman roemt deze werken als uitgaven van 'blijvende waarde'[3], maar ook hij verstaat, dat Polak na deze 'hellevaart' in de onderwereld der Griekse grammatica en lexicografie snakte naar 'zuiverder dampkring'[4]. Polak was, na zijn promotie, benoemd tot leraar in de Nederlandse taal en letterkunde te Rotterdam - te Leiden had hij, zoals de wettelijke verplichting was, de colleges van De Vries gevolgd, en was hij leraar aan het gymnasium geweest -; eerst vier jaar later werd hem het onderwijs in het Grieks opgedragen. Hebben zijn lessen in het Nederlands ertoe bijgedragen hem in zichzelf te doen ontdekken wat zijn blijvende waarde uitmaakt voor de Nederlandse letterkunde, zijn vermogen als essayist?[5]. Men moet het ontkennen als men hem in 1866 reeds -

1) Gerard Brom, die in zijn Geschiedschrijvers van onze Letterkunde, Amsterdam, 1945, de geschiedschrijvers ex professo behandelt, noemt Polak eenmaal terloops (p. 79).
2) De Gids, 1889 IV 401-435; over Cobets briefwisseling De Gids, 1891 II 548-559.
3) S.A. Naber, Jaarboek van de Koninkl. Akademie van Wetenschappen, 1909 - Amsterdam, 1910, 27; aan Nabers verhandeling, ald. p. 23-56 (met uitvoerige bibliografie) werd een en ander ontleend.
4) S.A. Naber, t.a.p. 30.
5) Zoals Naber, Jaarboek 1909, p. 30 betoogt.

tweeëntwintig jaar oud en nog leraar te Leiden - het strijdperk der Nederlandse litteratuur ziet binnentreden. Blijkens de lijvige brochure ‘De Heer Cd. Busken Huet en Klaasje Zevenster’[1] is hij dan reeds een volleerd meester op alle wapenen. In het bestek van 71 bladzijden levert hij een grondige weerlegging van Huets befaamde brochure aan het adres van Van Lenneps ‘Ernst of Kortswijl?’. Deze weerlegging kon dáárdoor zo grondig zijn, doordat Polak niet alleen over een enorme belezenheid en behoorlijke mensenkennis blijkt te beschikken, maar ook de in het geding zijnde aesthetische categorieën volkomen beheerst[2]. Kort en bondig weerlegt hij, dat één der beide door Huet als mogelijk gestelde tendenzen (oorlogsverklaring aan de prostitutie, door Huet zelf verworpen, òf apologie van het patriciaat, door Huet aanvaard) in Van Lennep's bedoeling gelegen zou hebben -, weerlegt hij, o.a. met een beroep op Opzoomer, maar vooral met eigen argumenten, dat een kunstwerk ‘überhaupt’ een morele strekking zou moeten hebben, om daarna een onderzoek in te stellen naar de ‘hoofdgedachte’, die aanwezig moet zijn, wil het werk een eenheid zijn. Vanuit deze hoofdgedachte verklaart hij het gehele werk, zowel de onderlinge verhouding der personen als de verwikkeling der gebeurtenissen en het verband van deze beide met elkaar. Hij doet dit zowel in het negatieve tegen Huet gerichte eerste, gedeelte als in het positieve tweede, waarin hij, aan de hand van een breed exposé van Klaasje Zevenster, ook de kwaliteiten en tekortkomingen van het boek, mede voor wat betreft de taal en stijl, behandelt.

Polak meldt zich in dit geschrift als de David, die de reus Goliath, de lange vogelverschrikker onzer auteurs, voor zijn eerste proefstuk in de edele slingerkunst neemt, ook al mocht hij er niet zo goed afkomen[3] als zijn oudtestamentische voorganger. Maar hij kiest juist Huet omdat die een gezaghebbende figuur is, bewonderenswaardig om ‘de zeldzame gaven van stijl en voorstelling, hem in zoo ruime mate geschonken’[4], maar hier dienstbaar gemaakt aan doeleinden die Polak niet kan bewonderen: hij meent, dat de Huet van de ‘goede dagen’ zijn scherpzinnigheid heeft laten verstompen, zijn oordeel benevelen door een onbedwingbare sloopzucht[5], dat hij de ‘onmiskenbare neiging’ heeft ‘om wat goed is en schoon door het slijk te sleuren’[6]. Dit is iemand van Huets talenten onwaardig; maar hij wil hem niet ignoreren, wat men, naar Polak meent, wel het best doet met de velen, die een werk boven de wolken verheffen of afkeuren zonder voldoende redenen; vooral dit laatste gebeurt in die

1) Wonderlijk genoeg noemt Naber dit geschrift nergens.
2) Een enkel voorbeeld, dat ook interessant is om het demonstratiemateriaal, dat Polak kiest: ‘Vervolgens, het aesthetisch genot alleen als maatstaf gebruikt, schijnt ons het gelukkig en harmonieus voortbouwen op den ouden baan, wel niet grootscher, maar oneindig aangenamer dan het zoeken van het nieuwe, dat maar zelden bij den eersten slag gelukt, en dan een onaangenaam contrast, een schreeuwende dissonant biedt tusschen wil en vermogen, tusschen conceptie en uitvoering. Dat is het, wat b.v. het genieten van middeleeuwsche poëtische gewrochten zoo moeilijk maakt. Ze vormen concepties, groot als de hemelhooge gewelven hunner reusachtige domkerken, reuzenkarakters, wier hartstochten ons verweekelijkt epigonengeslacht met ijzing vervullen. Maar ze schieten te kort in de voorstelling. Hun taal is onbeholpen. Hun dialoog is triviaal. Begrip van perspectief, van gewichtige en ondergeschikte handelingen, is bijna onbekend. En zoo schenken ze ons geen harmonisch genot, maar een pijnlijk mengsel van de meest tegenstrijdige indrukken.’ (p. 44).
3) p. 39.
4) p. 70
5) p. 69.
6) p. 40.

dagen het meest, het overkomt grotendeels het wezenlijk voortreffelijke. Huet als gezaghebbend vertegenwoordiger dier laatste richting bestrijden is het doel van dit geschrift[1].

In een strak-logisch betoog, dat in hoogste mate deskundig is en rustig (op het plechtstatige af), krijgt Polak het gelijk aan zijn zijde, al is voor het nageslacht de ene kwaliteit der gerektheid voldoende reden om van Lenneps roman ongelezen te laten. Naar hedendaags gevoel strekt deze roman dan ook niet tot 'onvergankelijke roem voor onze letterkunde', welke letterkunde in Polak's oog 'helaas! een der weinige dingen (is), waarop we thans nog roem kunnen dragen, een roem, dien we ongeschonden en zoo mogelijk grooter, aan ons nageslacht kunnen en moeten vermaken!'[2]. Met deze woorden besluit hij zijn betoog[3], en in de jaren van zijn Rotterdams leraarschap heeft Polak er het zijne toe bijgedragen die roem te vergroten door selectief te oordelen.

Zijn volgende grotere essay - aanvankelijk in de Nieuwe Rotterdamsche Courant van 1872 verschenen, waaraan hij jarenlang regelmatig feuilletons afstond - is opnieuw een meesterlijk stuk; het handelt over de Gebroeders van Haren en het handelt hierover op een toon van gezag. Hij is niet de schuchtere commentator van wat toenmalige groten als Van Vloten en Huet gezegd hadden, maar hij geeft zijn oordeel over het hunne. En zijn toon van gezag is niet geforceerd, maar vanzelfsprekend. - Hetzelfde karakter bezitten de andere brede en diepe essays uit de daaropvolgende jaren, die over Macaulay, Multatuli en Conscience, in 1888 verzameld in de bundel Studiën.[4] In zijn essay over Macaulay geeft hij de volgende kenschets van diens essays: 'Zij zijn geen eigenlijk gezegde wetenschappelijke verhandelingen, magazijnen vol onbekende bouwstof, gedurende menig jaar van taaie volharding aan den duisteren schoot van bibliotheken en archieven ontwoekerd. Niet in het opdelven der ruwe materialen ligt hun verdienste en hun beteekenis. Ze beoogen - wat ik voor mij minstens even hoog schat - niet uitbreiding van ons feitelijk weten, maar schitterende combinatiën, origineele ontleding, diepzinnige gevolgtrekkingen te geven op den grondslag van het bereids bekende.'

Wat hij over de geschriften van Macaulay zegt, geldt ook voor die van hemzelf. Polak begreep en practiseerde het essay als een eigen zelfstandige negentiende-eeuwse kunstvorm naast (of tussen) de strikt wetenschappelijke verhandeling en het zuivere kunstwerk der scheppende verbeelding. 'Tusschenschakel tusschen zuivere wetenschap en zuivere kunst tracht ze zich van wat beiden edelst bezitten te doordringen en de bezieling der eene te paren aan de nauwgezetheid der andere'[5]. Een moeilijk te verwerkelijken synthese, waarbij men enerzijds het gevaar loopt te blijven steken bij het leggen van stevige - wetenschappelijke - fundamenten, anderzijds luchtpaleizen op te trekken, die ineenvallen bij de eerste de beste windstoot ener meer feitelijke kritiek. Wat Polak in Huet roemt:

1) p. 38.
2) p. 71.
3) In zijn brieven aan Potgieter heeft Huet op de brochure van Polak niet gereageerd.
4) Hierin werd niet opgenomen het essay over P. van Limburg Brouwer, dat in de Nieuwe Rotterdamsche Courant (12-18 April 1878) verscheen.
5) Tweeërlei Letterk. Kritiek, De Gids, 1891 II, 300.

met nauwgezetheid *beide* vereisten tot hun recht te hebben laten komen, geldt in sterkere mate voor Polak zelf. Het leggen van stevige fundamenten was hem door zijn studie der klassieken tot een tweede natuur geworden; het element der levende verbeelding en bezieling, van inspiratie en intuïtie was deze Israëliet aangeboren; het werd door hem, de strak wetenschappelijk gevormde denker, in zijn volle betekenis, óók voor de wetenschap, erkend: 'Hij dwaalt, die den oorsprong van de wereldbewegende denkbeelden der wijsbegeerte uitsluitend of voornamelijk aan de werking van het koel ontledend verstand toeschrijft. Zij zijn, als de volheid des tijds gekomen was, *uit intuïtie geboren*. Zij zijn lichtende visioenen geweest, aan uitgelezen geesten in hun geheel geopenbaard, geen redeneering op grond van bedachtzaam opklimmen van het bijzondere tot het algemeene geleidelijk ontwikkeld. En geen gering aandeel in het veldwinnen hunner heerschappij hebben te allen tijde de groote dichters gehad, de door heilige ontzetting aangegrepen *zieners* der oudheid'[1].

Intellect, intuïtie en mensenkennis maakten het Polak mogelijk door te dringen tot de persoonlijkheid achter het werk en vanuit deze, in zijn scheppend wezen begrepen, persoonlijkheid het door hem geschapen werk te ontraadselen. De persoonlijkheid met zijn individueel beleefde visie èn de persoonlijke expressie daarvan in het werk: 'De allermodernste critiek, die zich zoo ijverig en uitsluitend met het proeven van hart en nieren der schrijvers bezighoudt, dat ze vaak tijd te kort komt tot het aesthetische toetsen hunner voortbrengselen, heeft mijne onverdeelde instemming niet', zegt hij in zijn essay over de Van Harens, en het typeert hem, mits men eerst bedenke, dat juist zijn vermogen 'hart en nieren te proeven', door te dringen tot de scheppende kracht achter het werk, de bijzondere aantrekkelijkheid van zijn studies uitmaakt. Dit geldt evenzeer voor wat hij schreef over Huygens[2] en over Hooft en Vondel[3] - naar mijn mening onovertroffen meesterstukken over onze zeventiendeeeuwers - als voor zijn essay over Tweeërlei Letterkundige Kritiek[4], een compleet boek van 113 pagina's, waarin hij Potgieter en Huet als litteraire critici in de breedste zin behandelt en vergelijkt. Aanleiding tot deze laatste studie is een uitgave van Huet's brieven en een bibliografie van Potgieter's werk, waardoor hij ertoe komt in het eerste hoofdstuk Huet als persoonlijkheid te tekenen; in het tweede volgt de beschouwing en critiek van zijn politieke, in het derde van zijn godsdienstige denkbeelden, Hoofdstuk IV beschouwt Potgieter als criticus en essayist, V Huet in dezelfde kwaliteiten, VI Huet's stijl. De compositie onder de titel is ietwat bedenkelijk: het geheel is een essay over Huet's totale persoonlijkheid, waarbij deze. als schepper van het moderne essay relief krijgt tegen Potgieter als repoussoir. In dit stuk, alsook, met name, in dat over Hooft en Vondel treft de door Polak bij Huet zozeer bewonderde onafhankelijkheidszin, die echter niet berust op vage voorkeuren of ongedefiniëerde smaakquaesties, maar op weloverwogen aesthetische beginselen, waarin de, wij zouden heden ten dage zeggen existentiële, waarde der persoonlijkheid evenzeer tot haar recht komt als de verschijnselen van de uiterlijke vorm.

1) H.J. Polak. Studiën, 294.
2) De Gids, 1889 I, 496 - 535 en II, 24-51.
3) Seneca Tragicus, De Gids, 1892 IV, 64-111, 301-334.
4) De Gids, 1891, II, 1-56, 273-329.

In twee belangrijke opzichten wijkt Polak af van Huet, althans van Huet vóór deze zijn laatste grote werken schreef. Polak heeft zich alleen uitgesproken over auteurs, die hij de tijd en de moeite waard achtte; daardoor heeft hij niet het gerucht veroorzaakt, de aandacht getrokken, die Huet ten deel vielen. Vervolgens bezat hij niet wat hij noemt Huet's litterair-historische bijziendheid: 'hij (Huet) zag onnoemelijk veel, naar de wijze der myopen veel te scherp, maar slechts één ding tegelijk'[1]. Polak zag, behalve scherp en diep, ook breed, en beschikte over een enorm vergelijkingsmateriaal, onder andere ontleend - en hier komen zijn eigenlijke vakstudies tot hun recht - aan de schatkamers der klassieke oudheid. Wanneer hij sommige van Potgieter's kritieken afdoende karakteriseert door te zeggen, dat de Zwollenaar met een knots een vlieg doodslaat, ontleent hij het beeld aan de Ouden. Elke werkzaamheid der Muze die, schitterend aangevangen, in teleurstellende wanstaltigheid een einde neemt, heeft het bovenlijf ener schone vrouw, uitlopend in een vis - naar het woord van 'den smaakvolsten der Romeinsche dichters'[2]. Zijn mogelijkheid tot volledig en vergelijkend begrip van Hooft en Vondel berust ten dele op zijn kennis van Seneca, die hij in verband kon brengen met de kennis die onze zeventiende-eeuwers van de Romeinse treurspeldichter bezaten. Zo kon Polak de samenhang der verschijnselen zien op grond van zijn tegelijkertijd in zijn geest aanwezige kennis van oude en moderne litteratuur, - een samenhang die Huet soms ontging.

Het laatste opstel in deze geest, dat Polak wijdde aan moderne letterkundige kritiek, handelt over Ernest Renan[3], honderd bladzijden lang: het wordt genoemd 'de diepst doordachte studie' van zijn hand[4]. Diepdoordacht, hoewel al deze geschriften 'Korenbloemen' waren, het werk van snipperuren. Zelfs die schoten er niet meer over toen hij - vijftig jaar oud, dus veel te laat - op 8 December 1894 zijn inaugurele rede als hoogleraar te Groningen kon houden. Over de aesthetische waardeering der Grieksche Letteren voorheen en thans[5]. Het onderwerp tekent hem, en een deel van zijn publicaties nadien zal zich met aesthetische vraagstukken met betrekking tot de klassieke letteren bezighouden: zo Epische Bespiegelingen[6] naar aanleiding van Vosmaer's vertaling van Homerus en de studies van Pierson en Huet over de Griekse dichter - een onderwerp, dat hij zes jaar later (met name voor wat het onderdeel met betrekking tot de oorsprong en ontwikkeling van Ilias en Odyssee betreft)[7] opnieuw behandelt. Zijn hoogleraarschap liet hem geen tijd meer over moderne letterkunde te publiceren, terwijl zijn krachten hem maar al te spoedig begaven. 'Ware hij slechts wat eerder uit zijne Rotterdamsche slavernij verlost!' verzucht Naber[8]. Slechts veertien jaar heeft hij in Groningen gewerkt, met gunstige resultaten, blijkens de dissertaties. Men moet het

1) De Gids, 1891, II, 305.
2) De Gids, 1891, II, resp. 276, 18.
3) De Gids, 1893, III, 274-330, 501-549; ook opgenomen in de Nagelaten Geschriften, uitg. door Anna Polak.
4) S.A. Naber, Jaarboek, 1909, 39.
5) Uitg. Groningen, 1894.
6) De Gids, 1890, III 15-72, 212-256.
7) De jongste gedaanteverwisseling der Homerische Kwestie, Versl. en Meded. der Konink. Academie van Wetenschappen, afd. Letterkunde, III, xii p. 343-428; vgl. hierover S.A. Naber, Jaarboek 1909, 46-47.
8) S.A. Naber, Jaarboek 1909, 49.

betreuren, dat alleen maar een bundel ‘Nagelaten Geschriften’ werd uitgegeven[1)], maar dat gewichtige essays als die over Huygens, Hooft, Vondel, Potgieter en Huet slechts in de jaargangen der oude Gids geraadpleegd kunnen worden. Met Pierson en Huet vormt hij de trits der klassieke negentiende-eeuwse essayisten, die ook op de dag van vandaag de lezer volop kunnen boeien. Maar hij staat als intellect vermoedelijk aanmerkelijk hoger dan Pierson, terwijl hij met Huet minstens kan wedijveren in de kunst van het brede essay.

GERARD KNUVELDER.

Cetera Non Desunt.

Van een mijner leerlingen heb ik op het ogenblik een boekje in achterleen, dat de meeste, zo niet alle, Neerlandici wel onbekend zal zijn. Op het titelblad staat:

Vermetel vervolg en slot van Gerrit Witse een vriendelijke, gemoedelijke provocatie aan Hildebrand van Gelrus

More matter with less art Shakespeare

Daaronder een vignet (een phoenix) met randschrift: Literae pariunt immortalitatem, en onder het vignet: Nijmegen / Firma H. den Hoet / 1895.

Het woord VERMETEL is van al deze woorden met de grootste letter gedrukt. Het boekje is gebonden. Op de rug is een strookje geplakt, dat blijkbaar uit de oorspronkelijke omslag is geknipt. Op dit strookje staat slechts het woord VERMETEL.

Het boek begint met een open brief in dialect, met de aanhef: ‘Onuutsprêkelek geachte Mienheer Hildebrand!’ Ik citeer de eerste alinea: ‘Oe zal zèker wel êrig vrimd upkieken as oe dit buukske kriegt, en meugelik wel dinken, dâ's van un vurwaond mins, die gemeind het, dat hi un verhaol dat *ikke* begonnen heb, zou kunnen afmoaken.’ De schrijver hoopt dat Hildebrand de voorrede zal lezen. En als deze hem niet overtuigd heeft, dat hij doen moet wat daarin staat, dan moet hij maar aan het boekje zelf beginnen. Hij zal er dan wel gauw genoeg van hebben en doen ‘wat niet ikke alleen, mar een heele boel andere minse met mien winsen.’ Op deze open brief, ondertekend ‘Oe onderdaonigste dienaor GELRUS’,

1) Door zijn dochter Anna, in 1908.

volgt een P.S.: ‘Jao, dâ ha'k host vergêten! Oe mot is lâze, wat oe zelvers gezeit het, aon het end van de familie Kegge:

‘Ik durf zeggen, dat ik niet behoor tot de schrijvers, die er een genoegen in scheppen, hunne lezers met teleurstellingen te plagen. Dat is onbehoorlijk,’ en wat daor verder nog up volgt.

Ziet oe, dat hê'k niet aon de groote klok willen hangen, en durrum ook niet ien de veurrede gezet. - Dat is voer oe alleen!’

De voorrede, ‘(bevattende de redenen die den auteur bewogen hebben, een vervolg en slot van ‘Gerrit Witse’ te bedenken, te schrijven en te laten drukken)’, heeft tot opschrift: CETERA DESUNT, en is ondertekend: Gelrus, Sprankendel.

Boven het verhaal staat nog eens: ‘Vervolg en slot van Gerrit Witse’, nu met de toevoeging ‘zooals zich dit in het brein van Gelrus ontwikkeld heeft’. Eerst maakt Gelrus Hildebrands hoofdstuk ‘Dokters lief en leed’ af. Hij begint met de woorden:‘Maar morgen.... morgen zou hij haar weerzien, - zou hij bij haar komen in *haar* huis - en nog wel op *haar* verzoek!’ De titels van de volgende hoofdstukken zijn: Leed en lief, Ouderszorgen, Hateling op Wildhoef, Twee reisjes, Ruting en brieven, De leerling van Salomo, Gebrek aan openhartigheid beloond, Slot.

Het is niet mijn bedoeling, het verhaaltje na te vertellen. Hoe het afloopt weet ieder, nog voor hij met lezen is begonnen. Het huwelijk vindt eerst op pag. 149 plaats. Telkens wordt een nieuwe futiliteit ingelast om het gelukkige einde nog wat uit te stellen. We bevinden ons hier wel op het laagste niveau van wat literatuur wordt genoemd, zo we er ons niet beneden bevinden. Als Gelrus in het motto op het titelblad ‘more’ door ‘less’ had vervangen, had het geheel op zijn bedenksel geslagen, en niet voor de helft zoals nu. Hateling is een allerzonderlingste combinatie geworden van de Hateling uit de Camera, van Van der Hoogen en van een hospita.

Toespelingen op bekende personen ontbreken niet. Hildebrand is op de bruiloft aanwezig, - ‘de guitige Hildebrand, die door zijne doordringende, vaak klein toegeknepen oogen, de schrik der bruidsmeisjes werd, die niets anders dachten dan dat hij ze bestudeerde, om ze later eens, bij zooiets als een verguldpartij of een dameskransje of iets dergelijks, ten toon te stellen.’ Jonathan kon niet komen ‘wegens eene in Alkmaars buurt opgedane koorts’. Maar de goeie Vernooy komt met een door Jonathan berijmde toast voor de dag. Ook bij een andere gelegenheid worden ‘Haas’ en ‘Klaas’ genoemd. Over Klikspaan is Gelrus niet erg te spreken. Mevrouw Donze had gewild, omdat hij nog zoo wat tot de familie behoorde en ergens in de buurt logeerde, dat ook *Klikspaan* uitgenoodigd werd. Maar daartegen had zich de anders zoo toegeeflijke bruidegom met kracht verzet: ‘Als 't u belieft niet, mevrouw; hij is de eenige in Leiden geweest die mij bepaald tegenstond, niettegenstaande zijne vele voortreffelijke eigenschappen. Hij was mij te hoog, te verwaand, te veel *kees* en te Franschgezind.’

Wie zich achter het pseudoniem ‘Gelrus’ heeft verscholen, weet ik niet. Het is mij evenmin bekend, of Beets ooit met Gelrus in correspondentie is getreden.

C.F.P. STUTTERHEIM.

Boekbeoordelingen.

G. Karsten, *Honderd jaar Nederlandse philologie*. M. de Vries en zijn school. - Leiden, 1949.

De ondertitel van het boek geeft de inhoud juister weer dan de hoofdtitel, die de gedachte zou kunnen wekken dat de auteur al de beoefenaars van nederlandse filologie tot ± 1940 wil rekenen tot de school van Matthias de Vries. Dat is echter zijn bedoeling niet: hij beschrijft leven en werk van De Vries en zijn meest vooraanstaande leerlingen, en dat verhaal omspant inderdaad ongeveer honderd jaar.

Na de eigenlijke levensloop van De Vries wordt zijn werk over vier hoofdstukken verdeeld: De Vries en de germanistiek, De Vries en de historische studie der Nederlandse taal, De Vries en de spelling, De Vries en de lexicografie. Zulk een indeling is moeilijk streng te handhaven: het werk van De Vries op die terreinen grijpt ineen en over elkaar. Onder de ‘germanistiek’ vallen De Vries' relaties o.a. met J. Grimm en Hoffmann von Fallersleben, en daarmee betreden we tegelijk het terrein van het grote Woordenboek en van het Middelnederlands. Over De Vries als beoefenaar van het Middelnederlands kan men niet spreken zonder hem als lexicograaf te zien. En de spelling is van het Woordenboek niet te scheiden.

Het onderwerp dat Dr. Karsten zich ter behandeling heeft gekozen, trekt de belangstelling van elk neerlandicus. En het tijdstip waarop hij zijn werk publiceert is gelukkig gekozen voor een historische beschrijving: wij kunnen op het werk van De Vries en dat van zijn voornaamste leerlingen terugzien als een afgesloten periode. Voorts had Dr. Karsten de beschikking o.a. over vele brieven aan De Vries gericht en ook enkele door hem geschreven brieven, en over het archief van het Woordenboek. Zo geeft het boek vele aardige bijzonderheden; inzonderheid de geschiedenis van het Woordenboek, De Vries' zorgenkind, is uiterst belangwekkend. Maar de brede uithaal juist over de hoofdpersoon, en de minder gelukkige groepering van de feiten is aan de compositie van het geheel niet ten goede gekomen.

In de eerste plaats is het hoofdstuk over de spelling onevenredig groot. Het is weinig minder dan een geschiedenis van de spelling, die men ook elders kan lezen, en die in een biografie van De Vries' als man van wetenschap zo'n grote plaats niet hoeft te beslaan, omdat de spelling, al is zijn naam met die van Te Winkel eraan verbonden, voor De Vries maar van ondergeschikt belang is geweest. Dr. K. zelf acht het niet overbodig, met een aan De Vries gerichte brief te bewijzen ‘dat ook De Vries zich wel degelijk enige tijd met het spellingvraagstuk heeft bezig gehouden’ (blz. 101). Indien de auteur al de spelling, gemaakt voor het Woordenboek, een afzonderlijk hoofdstuk, buiten dat over het Woordenboek zelf, waardig keurde, had hij kunnen volstaan met een korte vergelijking met de spelling-Siegenbeek en enige bijzonderheden over de ontvangst van de nieuwe spelling.

Maar ook in de overige hoofdstukken over De Vries is de compositie niet de sterkste kant van Dr. Karsten. Herhalingen zijn talrijk, en even talrijk de plaatsen waar de naden en voegen in het verhaal te duidelijk zichtbaar worden. Die herhalingen zijn geenszins beperkt tot de plaatsen waar de auteur ze zelf signaleert met wendingen als ‘wij zagen boven reeds’,

‘ik schreef hierboven reeds’, of ‘we hebben er herhaaldelijk op gewezen’. De oneffenheid, het gemis aan eenheid komt ook uit in gedeelten die slecht bij elkaar passen of tegenstrijdig schijnen. Als het hoofdstuk over ‘De Vries en de historische studie der Nederlandse taal’ al zeven bladzijden oud is, en al heel wat over De Vries' werkzaamheid in het Middelnederlands is verhaald, kondigt Dr. K. aan: ‘Het is hier de plaats om de vraag te stellen: Wat heeft De Vries voor de studie van het Middelnederlands gedaan?’ Op blz. 78 heet het: ‘Doch niet slechts de taal der Middeleeuwen, ook die der zeventiende eeuw had zijn warme belangstelling van jongs af aan.’ Maar twee bladzijden verder zinkt, ‘vergeleken bij hetgeen De Vries heeft gedaan voor de studie van het Middelnederlands, ...zijn werkzaamheid op het gebied der 17e-eeuwse taalkunde toch in het niet.’ Herhaalde malen moeten wij lezen dat De Vries vooral door het verleden geboeid werd. Op blz. 80 evenwel vernemen wij dat ‘naast de studie van het Middelnederlands die van de hedendaagse taal zijn grootste belangstelling had.’

Zo komt, met al de interessante bijzonderheden die het boek over De Vries geeft, het beeld van zijn wetenschappelijke persoonlijkheid niet bevredigend uit de verf. De lijnen in dat beeld zijn niet zo scherp getrokken als De Vries leerlingen Muller en Kluyver dat gedaan hebben in veel kortere herdenkingen van hun leermeester.

Als karakteriserende schetsen voldoen veel beter de beknoptere beschouwingen van Hfdst. VI over leerlingen van De Vries, al moeten die zich aan het begin de genadige beoordeling laten welgevallen dat ze ‘weliswaar.... geen nieuwe wegen geopend (hebben)’. In dit hoofdstuk zijn achtereen volgens behandeld Verwijs, Verdam, Jan te Winkel, Van Helten, Kalff, Kluyver, Stoett en Muller, terwijl Franck, hoewel geen leerling van De Vries, om zijn betekenis voor de studie van het Middelnederlands en zijn nauwe relaties met De Vries en meer dan een van zijn leerlingen, niet ongepast de rij sluit.

Maar ook dit hoofdstuk is niet vrij van de compositiegebreken, die in het voorafgaande, bredere stuk over De Vries meer in het oog springen. Aan het eind van het gedeelte over Verwijs lezen we, als iets nieuws, over een ‘werkwoede’, waarover Verwijs meermalen in zijn brieven spreekt. Het lijkt alsof de auteur zich niet meer herinnert dat hij vier bladzijden te voren een brief waarin dat woord ‘werkwoede’ voorkwam, in zijn geheel heeft aangehaald. ‘Alvorens zijn (Kalff's) literair-historische studiën aan een korte beschouwing te onderwerpen’, wil Dr. K. op bldz. 185 een paar andere werken van Kalff bespreken. Twaalf regels verder valt hij zichzelf in de rede met een ‘Doch het wordt tijd onze aandacht te schenken aan zijn vrij omvangrijke literair-historische studiën.’ Kluyver, die met zijn mede-leerlingen van De Vries het odium deelt van ‘geen nieuwe wegen gebaand’ te hebben, door ‘het vergeelde perkament gevangen’ te zijn gehouden, en ‘de nieuwere taalkundige stromingen.... vrijwel langs (zich) heen’ te hebben laten gaan, blijkt op bldz. 197 toch behoorlijk kritisch en zelfstandig tegenover zijn leermeester te staan: ‘Hij had een scherpe kijk op zijn leermeester, hij zag heel goed in op welke gebieden deze een meester was, op welke hij faalde; hij begreep zeer goed, dat ook De Vries een kind was van zijn tijd, en had het waarschijnlijk zelf ondervonden, dat zijn leermeester vooral in later jaren weinig begrip had van de idealen der jongeren.’

Is er op de bouw en samenhang van Karsten's werk het een en ander aan te merken, ook in zijn taalhantering had hij zich de keurigheid, die velen van De Vries' leerlingen kenmerkte, tot voorbeeld kunnen stellen. Al te vaak mist de lezer het rake, weloverwogen woord. Er is een ondoordacht gebruik van ‘allerlei’ voor ‘veel’ of ‘talrijke’, er zijn zwakke aandikkingen als ‘is en blijft’, ‘telkens en telkens’, ‘alleen en uitsluitend’, als ‘absolute volkomenheid’. Er zijn uiterlijke slordigheden als ‘sedert het jaar 1906-1912’, ‘vanaf het jaar 1919-1933’. Er is het familiare ‘gewoonweg’, er zijn cliché's als ‘boekdelen spreken’ en ‘hoogtij vieren’. Zonder enige ironische bijsmaak spreekt Dr. Karsten van ‘onze De Vries’ en ‘onze Matthias’. En aan de andere kant bedoelt hij er niet de minste smaad mee, als hij Kalff's *Lied in de Middeleeuwen* ‘een dikke turf van over de 700 bladzijden’ noemt, hoewel wij van blz. 116 weten dat de kwalificatie ‘een soort monster’ voor het Woordenboek ‘in (z)ijn oren een afschuwwekkend woord’ is. Tegenover Kalff's dikke turf is *Uit de geschiedenis der Nederl. taal* van Verdam-Stoett, dat ruim de helft van 700 bladzijden telt, ‘een leerzaam boekje’.

Onverzorgde woordkeus leidt licht tot onzuiverheid of onduidelijkheid in het zakelijke: voor een wetenschappelijk werk een ernstige fout. Wat te zeggen b.v. van een kenschetsing als deze van Franck's houding tegenover de ‘ausnahmslose lautgesetze’: ‘Dat er allerlei spontane klankveranderingen kunnen ontstaan, waarvoor geen bepaalde oorzaak valt aan te geven, schijnt niet bij hem op te komen’ (221), of van Franck's middelnederlandse grammatica als gevende ‘allerlei beschouwingen over bepaalde verschijnselen’, terwijl die van Van Helten ‘is een agglomeraat van vormen en getallen’ (179)? En zulke voorbeelden zijn ‘welhaast’, om een woord van Dr. Karsten te gebruiken, op een van elke drie bladzijden aan te wijzen.

Aan het euvel van drukfouten lijdt het boek niet in hoge mate, al kan men het ook geen model van nauwkeurige correctie noemen. Het boze toeval wil dat er van de drukfouten die zijn blijven staan, enkele juist in cijfers voorkomen. Daardoor wordt Kloeke op bldz. 221, enige jaren na de verschijning van zijn *Expansie*, waarin hij nu niet bepaald doctrinair neogrammatisch was, voorgesteld als een verdediger van de ‘dwang der klankwetten’ als hoofdfactor bij de dialectontwikkeling (NTg. XXV, lees: XV). Daardoor ook wordt Verdam op blz. 156/7 zes jaar na de dood van zijn moeder geboren. Het ‘behartenswaardige’ op bldz. 185 is misschien ook een drukfout; de stellige verzekering op bldz. 81 dat *aamborstig* niets met *borst* te maken heeft, vermoedelijk niet.

Het kan onvriendelijk schijnen, de tekortkomingen in bouw en taal van Dr. Karsten's werk zo breed uit te meten. Die tekortkomingen echter vallen zo bijzonder in het oog, juist omdat *Honderd jaar Nederlandse philologie* naar zijn inhoud een belangrijk boek mag heten, dat niet spoedig zal verouderen. De auteur heeft er veel tijd en vlijt aan besteed, en aan zijn ijverige nasporingen, grotendeels in totnogtoe ongebruikte bronnen, danken wij een nuttig boek, waarin over het levenswerk van een belangrijke groep nederlandse filologen, en over de geschiedenis van het *Woordenboek der Nederlandsche Taal*, veel wetenswaardigs gemakkelijk bijeenstaat. De aantrekkelijkheid ervan wordt verhoogd door 29 zeer goed uitgevoerde illustraties, in hoofdzaak portretten, van De Vries zelf, van bekende tijdgenoten, en van de in het zesde hoofdstuk behandelde geleerden.

Utrecht, Augustus 1949.

C.B. VAN HAERINGEN.

A.G.J. Hermans, *Jagerswoordenboek*. - Schiedam, 1947.

Dr. A.G.J. Hermans, chirurg te Rotterdam, heeft met grote toewijding het eerste nederlandse jagerswoordenboek samengesteld. Het telt 637 bladzijden, in royaal octavo. Daarvan beslaat het eigenlijke woordenboek van nederlandse jachttermen 424 bladzijden in twee kolommen. In de 'aantekeningen', bldz. 425-477, zijn zegswijzen en folkloristische of cultuurhistorische bijzonderheden verzameld, die met namen en feiten uit de jacht verband houden. Enkele artikels in het eigenlijke woordenboek zouden beter onder die aantekeningen passen, b.v. g a n z e n b o r d en het tweede artikel b o k . Zo ook artikels als D i a n a , A c t a e o n e.d. In het algemeen trouwens zijn de grenzen van het begrip 'jagerstaal' vrij ruim getrokken. Waaraan b.v. de beeknaam A(a), het allereerste artikel, de opneming te danken heeft, terwijl *Ee* en *Diep* en vele andere elementen van geografische namen niet zijn opgenomen, is niet duidelijk. H o l l a n d zal een plaats gekregen hebben wegens de - terecht met aarzeling vermelde - etymologie *Holtland* (H. spelt *Holdt-land*) 'land met veel bos'. En de uitdrukking (zijn partij) m e e b l a z e n is ook buiten jagerskringen gangbaar.

De overgrote meerderheid echter van de artikels in het woordenboek zijn echte jagerstermen, de namen van de wildsoorten inbegrepen. Wie zelf geen jager is, kan zich over de waarde van het boek geen goed gefundeerd oordeel vormen. Ieder aandachtig lezer evenwel krijgt de indruk van een betrouwbaar en degelijk werk, dat met liefde en kunde is samengesteld.

Niet het gelukkigste deel vormen de etymologische bijzonderheden, die hier en daar bij de woorden worden gegeven. De lezer is weinig gebaat met de mededeling dat het woord *hagel* 'verwant (is) met hag = steken, snijden, en hack = hakken'. En dat *dier* niet verwant kan zijn met het griekse Θήρ 'wild dier', het is wel jammer, maar het is zo. Het *Etymologisch Woordenboek* van Franck - Van Wijk, dat in de literatuurlijst voorkomt (weliswaar met de naam van de tweede bewerker verkeerd gespeld), had de auteur kunnen waarschuwen. Dat hij het *Etym. Wdb.* heeft gebruikt, blijkt o.a. uit de technisch-taalkundige, misschien voor de gemiddelde jager-lezer wat te technische etymologische opmerking bij h a a f : 'ablautend met heffen.' De als tweede mogelijkheid bij h a a s vermelde combinatie met *haasten* had beter achterwege kunnen blijven. Hoe Dr. Hermans oordeelt over de mening, door hem op blz. 426 vermeld, dat *castratie*, bij lat. *castrare*, zou afgeleid zijn van *castor* 'bever', blijkt niet.

Een niet weidelijk geschoold recensent kan niet uitmaken of het woordenboek volledig is. Zowel omvang als opzet geven echter stellig de indruk van volledigheid. Uit lexicografisch oogpunt is b.v. zeer te waarderen de lange lijst van samenstellingen, met j a c h t (24 kolommen) en met j a g e r (ruim 5 kolommen), juist omdat er verscheidene bij zijn die geen verklaring behoeven. Als leek kan men enigszins de volledigheid toetsen door na te gaan of jachttermen die ergens in een omschrijving voorkomen, op hun alfabetische plaats als lemma verantwoord zijn. De proeven die ik genomen heb, vielen alle bevredigend uit; alleen miste ik een artikel t a r s , dat vereist schijnt wegens het meervoud 'tarsen', i.v. b r o e k gebruikt. Uit een vermelding i.v. g e b r o e k t zou men afleiden dat t a r s = l o o p b e e n 'het gedeelte van de poot vanaf de tenen tot het hielgewricht'. Ook in het *WNT*. komt t a r s niet voor.

Met het tot nu toe besprokene is de rijke inhoud van Hermans' boek niet uitgeput. Het geeft bovendien alfabetische registers op de in de tekst voorkomende woorden uit vreemde talen. Verder franse, duitse en engelse woorden en uitdrukkingen uit het jachtbedrijf, met omschrijving van de betekenis: drie kleine verklarende woordenboeken op zichzelf. Wat de keus van de woorden in deze laatste lijsten bepaald heeft, blijkt uit het voorbericht niet. Volledigheid zullen ze toch wel niet pretenderen. Berust misschien dat kleine drietalige jagerswoordenboek op aantekeningen die de auteur bij het lezen van vakliteratuur in de drie talen heeft gemaakt?

In de uitvoerige literatuurlijst toch komen heel wat werken in de drie talen voor. De meerderheid vormen de duitse: een verdeling die men vaak in literatuuroverzichten, op welk gebied ook, aantreft. Met dat overwicht van het Duits in de vakliteratuur zal wel niet samenhangen het overigens merkwaardige feit dat de jagerstaal zoveel germanismen bevat, als *zich aanstrengen, aanstellen* 'opstellen, posteren', *hoogzit, omstellen* 'rondom afzetten', of niet vernederlandste duitse woorden als *blatten* 'het geluid van de rekke nabootsen in de bronsttijd', *blenden* '(de afdruk van de vóorloper) vervormen, bedrieglijk maken (doordat die van de achterloper erop valt)' e.a. Het is alleszins begrijpelijk dat onder de nederlandse literatuur ontbreekt het proefschrift van Dr. Alberta J. Portengen met zijn weinig weidelijk aandoende titel *De oudgermaansche dichtertaal in haar ethnologisch verband* (Leiden, 1915), waarin de gedachte is geuit (o.a. blz. 185 vlgg.), die ook bij Van Ginneken, *Handboek der Nederl. Taal* II, 255 enigszins is aangeduid, dat de afwijkende terminologie van de jagerstaal (*lepels* 'oren', *zweet* 'bloed', *pekel* 'urine van haas of konijn', *verwaaiing* 'reuk', *hals geven* 'blaffen': in jagerstaal 'blaft' alleen de vos) zou berusten op taboe van het gewone woord.

Uit deze opmerkingen moge blijken dat ook een niet-jager, of juist een niet-jager, uit het *Jagerswoordenboek* veel leren kan. Dr. Hermans heeft de literatuur over nederlandse groeptalen verrijkt met een zeer belangrijk boek. Jagers zullen wel in de eerste plaats de gebruikers zijn, zoals Prins Bernhard in zijn 'voorwoord' bij het boek veronderstelt. Door de heldere en levendige omschrijvingen is het echter aantrekkelijk en boeiend voor allen die in de nederlandse woordenschat belang stellen.

Utrecht, Augustus 1949.
C.B. VAN HAERINGEN.

Adriaan J. Barnouw: *Coming after*. An anthology of poetry from the Low Countries. (New Brunswick, Rutgers University Press, 1948).

Door toevallige omstandigheden kwam ik in het bezit van bovengenoemd boek, dat ik niet aarzel in zijn soort een evenement te noemen. Voor zover ik weet, werd op het bestaan daarvan hier te lande nog niet de aandacht gevestigd, zodat ik hoop dat deze bespreking er toe zal bijdragen het ook ten onzent de belangstelling en waardering te doen vinden, waarop het zo volledig recht heeft.

Prof. Dr. A.J. Barnouw, tot voor kort 'Queen Wilhelmina Professor of the history, language and literature of the Netherlands at Columbia University' heeft zich tot doel gesteld 'to supply the outsider in English-speaking countries with a key to the understanding of the Dutch people' door een reeks vertalingen van Nederlandse poëzie, van de Middeleeuwen

tot de moderne tijd. Wij wisten, dat hij in dit opzicht incidenteel reeds prachtig werk had gedaan; met name zijn vertaling van de *Beatrijs* was hier niet onbekend, terwijl het gerucht omtrent die van het *Wilhelmus* ons had bereikt. Hier echter gaat het om een systematisch opgezette, doorlopende 'Spiegel der Nederlandse poëzie' in vertalingen, die een uiteraard beknopt, maar toch vrij volledig beeld geven van de hoogtepunten onzer dichtkunst. In een korte inleiding worden enkele hoofdlijnen in de ontwikkelingsgang van onze literatuur aangegeven, terwijl bovendien van iedere dichter, wiens werk vertegenwoordigd is, een kleine karakteristiek is opgenomen. Men behoeft het niet steeds in alle opzichten met deze typeringen eens te zijn, om ten volle het belang van deze culturele voorlichting in het buitenland te beseffen[1)].

Van Jan van Brabant en Hadewijch tot Achterberg, Aafjes en Bert Decorte (want ook de Zuidnederlandse poëzie wordt hier allerminst vergeten!) brengt Barnouw zijn lezers in aanraking met niet minder dan 56 dichters, nog afgezien van een tiental anonieme wereldlijke en geestelijke liederen uit de M.E. De hoofdnadruk valt intussen op de poëzie sinds 1880, waaraan meer dan de helft van het boek is gewijd: van 33 dichters uit deze periode is iets opgenomen, o.m. flinke gedeelten uit Gorters *Mei* en Aafjes' *Een voetreis naar Rome*, de gehele eerste afdeling van Marsmans *Tempel en Kruis* ('De dierenriem') en - volledig! - *Het uur U* van Nijhoff. Daarentegen is de 18de eeuw, voor zover Luyken en Bilderdijk niet daartoe behoren, niet vertegenwoordigd. Bij dergelijk v e r t a l e n d bloemlezen gelden echter geheel eigen normen, zodat wij ons zonder meer bij de persoonlijke meningen en voorkeuren van de samensteller hebben neer te leggen.

Wat Barnouw als vertaler van Nederlandse poëzie weet te bereiken, grenst aan het wonderbaarlijke! Vrijwel steeds slaagt hij er in, toon, rhythme en sfeer van het oorspronkelijke te handhaven; soms herkennen wij zelfs iets van de klank. Bij de overzetting van Middeleeuwse poëzie tracht hij door archaïserende woorden en vormen de suggestie van het oude te geven, en voor een deel slaagt hij daarin inderdaad, al is het onvermijdelijk dat er een zekere afstand blijft bestaan tussen het oorspronkelijke en de weergave daarvan door een 20ste-eeuwer. Ook doet zich een enkele maal gelden, dat slepende rijmen in het Engels moeilijk te verwezenlijken zijn, terwijl vertaling in staand rijm toch iets van het oorspronkelijke mist (Hadewijch). Maar het feit alleen al, dat dergelijke détails ons opvallen, is een aanwijzing voor de voortreffelijkheid van deze vertalingen. Ik kan daarvan geen beter bewijs leveren dan door er enkele proeven uit te citeren. Allereerst uit de eerste strofe van Maerlants *Van den Lande van Oversee*:

> Christian man, what aileth thee?
> Sleepest thou? Why doest thou flee
> The service of Christ? - Awake!
> He hung on cross and had His heart
> Pierced by a cruel dart
> For thy salvation's sake. (pag. 22)

1) De titel van zijn boek ontleende Barnouw aan Chaucers *Prologue to the Legend of Good Women*: de oogst is reeds binnengehaald, 'A n d I c o m e a f t e r, glenynge here and there, // And am ful glad if I may fynde an ere // Of any goodly word that they han left'.

Meesterlijk zijn rhythme en toon bewaard in Breeroo's *Boeren Geselschap*:

> Arnold Peter Gilson, and Matthew, Jack, and Jane,
> And Nicholas and Colin, they sallied forth in train
> To the village of Vinkeveen.
> For old Bill Bruce he gave his goose
> For the game of catch-the-crane. (pag. 85)

Evenzo in Vondels *Olyftack aan Gustaaf Adolf*:

> The bird that sings where fowlers cannot catch it:
> 'All the open sky is mine,'
> Yet feels its heart incline
> Towards the dear little nest where it was hatchëd. (pag. 101)

Van de modernen citeer ik de aanhef van Gorters *Mei*:

> A new spring, and a new, musical note!
> May this song sound as the song of the flute
> I heard one summer day, before nightfall,
> In an old town along the hushed canal. (pag. 185)

De weergave van *Het uur U* blijft zelfs onder deze meesterlijke vertalingen nog een meesterstuk:

> It was a summer day.
> The deadly still street lay
> Sweltering in the sun.
> A man came along and spun
> Round the corner. On a distant stoop
> Children played. But their group
> Did not signify much.
> It rather gave a touch
> Of greater desertion to the street.
> The sun's rule was complete.
> Even they who were destined by
> Their second nature to hie
> At this hour through this street, even
> The lady whom no one knows, [those -
> The student, the teacher on half pay -
> Had deviated today
> From their accustomed tryst.
> They were missed, vaguely missed.
> What is more: the workman who
> Midway the avenue
> Had dug a pit for a tree
> Till three or half past three
> Had left his spade there
> And had gone elsewhere. (pag. 250-251)

Nauwelijks daarvoor onder doet de vertaling van Marsmans *De dierenriem*, al blijven wij hier vaag de werking missen van de onverwachte rijmen en assonances, die in het Nederlands als achteloos door de verzen gestrooid zijn:

> The man of whom I tell this narrative
> Returned, some time ago, to his native land.
> He has since lived, for nearly a full year,

Over the peaceful broker's offices
Which, at the corner between two canals,
Front on the square that, starfish-shaped, ejects
Its corridors into the city's mine.
To the right his window sees the shrinking line
Of narrow bridges building an approach
To feudal doors - a row of mansions
Whose cellars stand in water masonried,
On the left the skimming searchlight of its glance[1)]

1) Dit moet zonder twijfel zijn ‘of h i s glance’. Zo vergist Barnouw zich ook, als hij op pag. 32-33 (*The legend of Beatrice*), nadat Beatrijs haar geliefde in de kloostertuin heeft gevonden en door hem van kostbare klederen is voorzien, schrijft: ‘.... She put it on // And pressed a tender kiss upon // The yeoman's mouth’. Het Middelnederlands heeft: ‘Doen cussese die ionghelinc // Vriendelike aen haren mont’, waaruit duidelijk blijkt dat de kus van de jongeling uitgaat. Deze kleine ‘vitterijen’ mogen voor de auteur het bewijs zijn van de aandacht waarmee ik zijn werk gelezen heb.

Touches the tops of trees that rooted stand
Deep in the sagging quays of the canal.
The square lies, like an empty crater bowl,
Amid the agonized obscurity
Of the dead city's hellish neon light. (pag 273)

Met moeite weerhoud ik mij van meerdere citaten. Het bovenstaande is echter reeds ruimschoots voldoende om een indruk te geven van de waarde van dit werk, ook in poëtisch opzicht. Tot dusver raakten wij steeds in verlegenheid, als wij moesten trachten aan buitenlanders een indruk van onze poëzie te geven, die meer was dan een opsomming van namen, titels en 'inhouden'. Door Barnouws boek behoort deze verlegenheid voorgoed tot het verleden. Bene meritus est de patria nostra!

W.A.P. SMIT.

Achilles Mussche: *Nederlandse poëtica* (A. de Boeck, Brussel 1948).

Dit boekje is ontstaan uit de stof, die Achilles Mussche gedurende twintig jaar aan de Rijksmiddelbare normaalschool te Gent met zijn leerlingen behandeld heeft. In de schrijver hebben zich dan ook zowel de docent als de dichter doen gelden, en de combinatie van beiden heeft tot een buitengewoon gelukkig resultaat geleid. Terwijl de docent er telkens in slaagt een duidelijke formulering en een sprekend voorbeeld te vinden, weet de dichter het betoog voortdurend levend en boeiend te houden. Veel belangrijker is echter nog, dat deze laatste er zich steeds van bewust blijft, dat alle poëtische theorieën slechts benaderingen kunnen zijn van de mysterieuse werkelijkheid der poëzie en dat het gedicht altijd weer de grenzen van de 'leer' doorbreekt. Kenmerkend voor de behandelingswijze van Mussche is daarom een waarschuwing als de volgende: 'Toch moet men met het opstellen van zulk een rijmtheorie ten zeerste voorzichtig zijn. Ook hier zijn de regels alweer niet absoluut, want boven alle voorschriften van welluidendheid of verscheidenheid staat de hoogste wet: de eis van de wáárheid der expressie' (pag. 97). Het is aan deze gevoelige realiteitszin ten aanzien van de poëzie en aan de moed van de schrijver om ter wille der waarheid zijn theoretische beschouwingen telkens te relativiseren, dat dit boekje in de eerste plaats zijn waarde ontleent.

Daar deze poëtica voor praktisch schoolgebruik bestemd is, beperkt Mussche zich terecht tot een overzicht van de gebruikelijke stof, zonder te pogen tevens een eigen nieuwe bijdrage tot de oplossing der verschillende problemen te leveren; hij sluit vooral aan bij W. Kramer en C.F.P. Stutterheim, maar blijkt ook van de desbetreffende buitenlandse literatuur goed op de hoogte. Zo werd zijn werk popularisatie in de beste zin van het woord, d.w.z. een voortreffelijk-inleidende samenvatting, met de persoonlijke inslag van een zuiver eigen inzicht. Als geslaagde passages noem ik b.v. de critiek op Kloos' eisen van plastische poëzie (pag. 36-37) en van oorspronkelijkheid der beeldspraak (pag. 68-69), en de opmerkingen over klanksymboliek (pag. 79-83, met deze slotopmerking: 'Uit dit alles blijkt wel, hoe naïef het zou zijn bepaalde klanken aan bepaalde gevoelens of stemmingen te verbinden. Het spel van de klankexpressie is in hoge mate subtiel en veranderlijk, en niet te spelen volgens van te voren afgesproken regels').

Wellicht kan de schrijver bij een herdruk, die ongetwijfeld nodig zal blijken, enkele kleine onnauwkeurigheden herstellen. Op pag. 127 en 140 wordt gesproken over Hoofts 'voorbericht tot de uitgave van zijn *Granida* in 1615'; dit voorbericht is echter nooit door hem opgenomen en slechts in handschrift bewaard gebleven. Op pag. 182 wordt de indruk gewekt, als zou voor 'het mediterrane Petrarca-sonnet' eerst 'in de Noordelijke [d.w.z. de niet-Latijnse. Sm.] landen' de alexandrijn zijn gebruikt; reeds de Pléiade-dichters zijn echter van de vijfvoet daarop overgegaan. En wanneer op pag. 185 Hooft geprezen wordt als 'de zoeker naar vormschoonheid, bij wie de eigen strophen tevens een uiting van het individualisme der Renaissance zijn', wordt dan niet over het hoofd gezien dat Hoofts strofen meestal bepaald zijn door de melodieën die hij voor zijn liederen koos?

W.A.P. SMIT.

Periodisering der literatuur. H.P.H. Teesing, *Das Problem der Perioden in der Literaturwissenschaft*, Groningen 1948.

Het geschrift, waarmee Dr. Teesing te Groningen cum laude de doctorstitel verwierf, houdt zich bezig met een probleem, waaraan sinds enkele decennia een zich steeds uitbreidende literatuur wordt gewijd. Sprak men vroeger haast argeloos van renaissance, barok, romantiek enz., thans zijn deze begrippen voor velen problematisch geworden, hoofdzakelijk doordat twijfel is gerezen aan de mogelijkheid van literaire geschiedschrijving. Literatuurgeschiedenis is eo ipso een historische wetenschap en als zodanig zonder periodisering ondenkbaar. Maar de kennis van de historische betrekking van het ene kunstwerk tot het andere - historisch in de ruimste zin genomen - is tegenwoordig voor sommige theoretici van nul en gener waarde en maakt volgens hen slechts deel uit van de nutteloze, de schadelijke ballast van feitelijke gegevens, waarmee de vroegere literatuurwetenschap de nadering tot het kunstwerk zou hebben bemoeilijkt. Zij achten bijv. kennis van biografische bijzonderheden volstrekt overbodig en zelfs hinderlijk voor het begrijpen van de structuur van het kunstwerk.

Teesing had dus wel gelijk, toen hij besloot allereerst 'de zin en de mogelijkheid der periodisering' aan de orde te stellen. Het eerste en belangrijkste hoofdstuk van zijn boek is aan dit thema gewijd. Hoe de schrijver tegenover het grondprobleem staat, was ons reeds uit de eerste regel van de inleiding gebleken, waar hij spreekt over de literatuurgeschiedenis en 'de andere historische wetenschappen'. In het eerste hoofdstuk dan behandelt hij de problematiek van zin en mogelijkheid en richt hij zich vooral tegen de Luikse Romanist Etienne en de Italiaanse filosoof Croce. Het boek van de eerste, *Défense de la philologie*,[2] Brussel 1947, culmineert in de uitspraak, dat het om een dichtwerk te begrijpen, voldoende is de taal te verstaan, waarin het is geschreven. Alle bindingen met tijdgebeuren en feitelijkheden kunnen het begrip slechts schaden, want alleen van belang zijn de ewig geldende waarden, de bouw en structuur van het kunstwerk. Men kan de vraag stellen, of de onderzoeker,

die zijn taak tot deze beperkt, wel alle waarden zal onderkennen. Wanneer de dichter niet een volslagen stumper is, zijn bovendien de aspecten van de ‘innere Form’ niet zo moeiijk te onderscheiden en is het resultaat, dat zij gevonden worden en de ‘wetmatigheid’ wordt vastgesteld, al bij voorbaat verzekerd. Verder kan men vragen, of het om bijv. de waarde van de Jungfrau von Orleans als kunstwerk te schatten, niet gewenst is te weten in hoeverre en waarom Schiller van de historie afweek en waarom Voltaire en Shaw aan deze stof een geheel andere vorm hebben gegeven. Het artistieke kleed van de taal is voor de waardebepaling van het kunstwerk niet voldoende, want de dichter getuigt daarin tevens van zijn visie op het historisch en psychologisch gebeuren.

Croce in zijn boek over Dante houdt eveneens alle commentaar voor overbodig. Daar allegorie volgens hem niet tot de dichtkunst behoort, ziet hij in de Divina Commedia slechts een drieledige verzameling van lyrische gedichten, voor de beoordeling waarvan de gehele middeleeuwse filosofisch-theologische gedachtenwereld volkomen irrelevant is. Terecht merkt Teesing op, dat deze ahistorisch ingestelde denkers licht in de fout vervallen de maatstaven, die zij voor hun eigen tijd meenden te moeten vaststellen, voor absoluut te houden en dat hun daardoor het inzicht in de bouw en de waarde van kunstwerken uit vroeger tijd ontbreekt.

Na achtereenvolgens ‘die innere Struktur der Perioden’ en ‘die Agenzien des geistes- und stilgeschichtlichen Wandels’ besproken te hebben, wijdt de schrijver zich in het slotgedeelte van zijn werk aan de techniek der periodisering. Ook hier treft zijn bezonken oordeel en degelijke literatuurbeheersing. Verschillende indelingsmethoden worden achtereenvolgens behandeld, de naar politiek verband georienteerde, de geestesen de stijlhistorische, de bipolaire schemata. Stilstaand bij het opvallende verschijnsel, dat de perioden in latere tijd steeds korter schijnen te worden, overweegt T, of hier aan een soort van optisch bedrog moet worden gedacht, waardoor wij de wisseling in verder van ons af liggende tijden minder duidelijk zouden waarnemen. Zou het niet mogelijk zijn, dat inderdaad de golfslag sneller wordt, als gevolg namelijk van het intensiever geestelijk leven en de grotere onrust der tijden?

Een der laatste vragen, die ter sprake komen, is, of een stijl- of geesteshistorische indeling van middeleeuwse dichtwerken wel mogelijk is. Er wordt wel naar gestreefd - in Duitsland o.a. door Burdach en Ehrismann, in Frankrijk door Gustave Cohen - maar stellig terecht meent T, dat de moeilijkheden hier veel groter zijn dan in de nieuwe literatuur. Het meest nodige is nog altijd de zuivering der middeleeuwse teksten.

Wij hebben alle reden Dr. Teesing voor zijn voortreffelijk proefschrift dankbaar te zijn. Menig lezer zal door de talloze literatuuropgaven opgewekt worden zich verder in deze problemen te verdiepen. Laten wij hopen, dat de schrijver zijn werk zal voortzetten.

H. SPARNAAY.

Aankondigingen en mededelingen.

Neerlandica. Verspreide opstellen door C.B. van Haeringen. (Den Haag - D.A. Daamen's U.M. - 1949. 307 blz. Prijs f 11, -, geb. f 12,50).

Deze bundel bevat 19 opstellen, ontstaan tussen de jaren 1923 en 1947 en onveranderd herdrukt. Voor een groot deel zijn ze in ons tijdschrift verschenen. Daarnaast ook in het Leidse Tijdschrift en in de Mededelingen van de Kon. Ned. Akademie. Voor het eerst in druk verscheen een rede in de Kon. Vlaamse Academie over *Welluidendheid en klankexpressie* (No. 4).

Conrad Busken Huet.

Als eerste deel in de reeks *Nederlanders van de negentiende eeuw* verscheen een monografie over Huet door C.G.N. de Vooys (Den Haag - D.A. Daamen's U.M. - 1949. 243 blz. Prijs geb. f 9,75). Uitvoerig wordt het leven van de auteur beschreven, waarbij ruim gebruik gemaakt is van zijn intieme briefwisseling, vooral met zijn trouwe vriend Potgieter. Belangrijker dan zijn levensomstandigheden blijven echter zijn geschriften. Daarom is aan de ontwikkeling van zijn talent, aan zijn letterkundige kritiek en kultuur-historische studie volle aandacht geschonken.

Die eerste bliscap van Maria.

Als No. 49 van de *Klassieke Galerij* (Antwerpen - De Nederlandse Boekhandel; Amsterdam - de Wereldbibliotheek - 1949) verscheen een nieuwe uitgave van deze belangrijke Middelnederlandse tekst, met grote zorg bewerkt door Dr. J.J. Mak. In een uitvoerige *Inleiding* bespreekt hij eerst de kunstige schema's van de rijmen en de conclusies, door Van Eyck daaruit getrokken. Daarna komt de datering ter sprake, waarover veel verschil van mening bestaan heeft. De beschouwingen van De Vreese, Van Eeghem, Van Mierlo worden tegen elkaar afgewogen. Het waarschijnlijkst acht de schr. het jaar 1448, toen het spel voor het eerst te Brussel opgevoerd werd, maar het eindoordeel blijft een non liquet. Voor de tekst is de model-uitgave van De Vreese gevolgd[1)]. Terecht geven de zorgvuldig en degelijk bewerkte voetnoten veel toelichting, ook bestemd voor lezers die met het Mnl. niet vertrouwd zijn.

Afrikaanse fonologie.

In het Afrikaanse tijdschrift *Wetenskap en Kuns* van April 1949 verscheen een studie van Dr. Meyer de Villiers over *Die Afrikaanse foneme*, aansluitend bij de Afrikaanse Fonetiek van T.H. le Roux en P. de V. Pienaar. Achtereenvolgens worden *Vokale* (blz. 79-88) en de *Konsonante* (blz. 88-93) behandeld.

Moedertaalonderwijs in België.

1) Op de eerste blz. merkten wij de zinstorende drukfout *kersvrouwe* (vs. 7) op, waar echter de noot de juiste lezing *kersouwe* heeft.

Het Ministerie van Onderwijs heeft twee brochures uitgegeven met ‘Voorlopige onderrichtingen betreffende de hervorming van het middelbaar onderwijs’. De eerste bevat *Algemeenheden*, de tweede is gewijd aan *Moedertaalonderwijs*. Betoogd wordt dat de moedertaal een centrale plaats verdient in het middelbaar onderwijs, en aangewezen wordt welke ‘voorlopige maatregelen’ daarvoor te treffen zijn. Een volgend ‘Verslag van

de subcommissie Nederlands Moedertaal' behandelt het spraakkunst- en het letterkunde-onderwijs met nadere toelichting en litteratuuropgaven. Hetzelfde Ministerie gaf ook een *Codex van de spraakkundige terminologie Proeve van Coördinatie* (1949).

Over de groei van het Friese taalbesef.

Dit onderwerp koos Dr. K. Fokkema voor zijn inaugurele rede als buitengewoon hoogleraar in de Friese taal- en letterkunde aan de Vrije Universiteit op 30 September 1.1. (gedrukt bij J.B. Wolters te Groningen - 1949). Als pendant van zijn rede over de waardering van het Fries in de taalwetenschap, van 1849, behandelde hij nu de waardering van het Fries door de Friezen.

Travaux du cercle linguistique de Copenhague.

In het vierde deel van deze reeks (Copenhague - Einar Munksgeard - 1949) verschenen twee studies: *Das semantische System der deutschen Modalverba* door Gunnar Bech, en *Le nombre grammatical* door Holger Sten.

Bilderdijk en Engeland.

Dit onderwerp koos Dr. J. Wesseling voor zijn proefschrift, waarop hij onlangs te Gent promoveerde. Het is dus een pendant van de dissertaties over *Bilderdijk et la France* (van Dr. Smit, 1929) en *Bilderdijk en Duitsland* (van Dr. Schokker, 1933). Behalve de persoonlijke betrekkingen van de dichter met Engeland behandelt de schr. uitvoerig zijn kennis van de Engelse letterkunde, de daarvan ondervonden invloeden en vooral zijn verhouding tot Pope, Ossian en Percy. Hij toont daarbij grondige kennis van zijn onderwerp en uitgebreide belezenheid, zodat zijn degelijk werk een aanwinst is voor de Bilderdijk-litteratuur. Voorlopig bestaat de tekst alleen in een klein aantal gestencilde exemplaren, maar het zou stellig verdienen in druk te verschijnen.

C.D.V.

Oorkondentaal van Venlo.

Dr. S.G.W. van der Meer is aan de Universiteit te Nijmegen gepromoveerd op een zeer degelijk proefschrift *Venloer Stadt-Texte 1320-1543, eine lautliche und orthographische Untersuchung* (Nijmegen, 1949). Het boek behandelt uitvoerig de spelling van consonanten en vocalen in Venlose oorkonden van 1320 tot 1543, en trekt telkens voorzichtige conclusies over de klankwaarde. Daarbij vergelijkt de auteur steeds de studiën van Mej. Tille over gelderse oorkonden, van J.H. Kern over de taal van de Limburgse Sermoenen, en van Van Ginneken over het limburgse *Leven van Jezus*, terwijl voorts het tegenwoordige Venloos in de beschouwing wordt betrokken en niet zelden de schaal doet doorslaan in gevallen waar de grafie van

de oorkonden twijfel laat. Aan het slot behandelt Dr. v.d.M. enige ‘Speziellthemen’, o.a. het dubbel schrijven van consonanten, waarin hij wisselend accent weerspiegeld wil zien, de ontwikkeling van *al* en *ol* vóór deutaal, en de palatalisering van oude û, waarbij het debat tussen W. Janssen en Kloeke uitvoerig ter sprake komt.

C.B.v.H.

Ontvangen boeken.

Dr. H. Brugmans: *Les trésors litteraires de la France*. Histoire et anthologie. (Groningen - J.B. Wolters - 1949. 444 blz. geïllustreerd. Prijs geb. f 14,50).

Dr. Catharina Ypes: *Legenden van Sint-Franciscus*. Uit het Italiaans: I fioretti di San Francesco met Inleiding. (Amsterdam - L.J. Veen U.M. - 1949. 189 blz. geïllustreerd. Prijs geb. f 5,90).

Theodor Frings: *Minnesinger und Troubadour*. (Berlin - Akademie Verlag. 60 blz. - 1949).

Willen Andries de Ruyg: *Phonétique et morphologie du patois de Neerheylissem*. Uitgave met steun van de Allard Pierson-Stichting.

P. Post: *Bilinguisme in Nederland*. Een beschouwing over de wenselijkheid van een Fries-Nederlandse school in Friesland. (Groningen - J.B. Wolters - 1949. Prijs f 1,25).

A.L.N. Kramer Sr.: *Bahasa Indonésia*. Beknopt overzicht der spraakkunst. ('s Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's U.M. - 1949).

Herdrukken.

W. Kramer: *Leesboek voor de eerste klas van Gymnasium, Lyceum of H.B.S.* 6de vermeerderde druk. (Prijs f 2,25, geb. f 2,60).

Dr. B.H. Erné en Dr. Jc. Smit: *Nieuwe Nederlandse Spraakkunst met oefeningen*. Deel I, 3de druk. (Prijs f 1,55, geb. f 1,85).

Th. Lancée en A.L.J. Wytzes: Oefenboek bij de Nederlandse Spraakkunst. Vierde druk door A.L.J. Wytzes en J.W. van Hulst. (Prijs f 1,30, geb. f 1,55).

W.L.M.E. van Leeuwen: *Beknopt overzicht van de Nederlandse Letterkunde*. Negende druk. (Prijs f 2,25, geb. f 2,75).

J.C. Brandt Corstius en G. Stuiveling: *Klein Verzenboek* (Bongerdboekjes). Derde druk. (Prijs f 1,25).

E. Rijpma en F.G. Schuringa: *Nieuwe Stijloefeningen*. Derde deeltje. Vijftiende druk. (Prijs f 1,50, geb. f 1,90).

(Alle bij J.B. Wolters - 1949).

Kramers' Engels Woordenboek, bewerkt door Dr. F.P.H. Prick van Wely. Twintigste verbeterde druk. ('s Gravenhage - G.B. van Goor Zonen's U.M. - 1949. (Prijs f 7,90).

Van Goor's *Engels Handwoordenboek*, IIde deel (bij dezelfde uitgever - 1949. Prijs f 7,90).

Uit en terna.

Bovenstaande eigenaardige schrijfwijze, in een voornaam dagblad aangetroffen, wijst er op, dat men met de afleiding van deze bekende term (= telkens weer, voortdurend) geen raad weet. Inderdaad is de oorsprong duister. Men zou denken aan vervorming van *uit ende na*, mogelijk door bijgedachte aan *uit en daarna*, maar in oudere taal zocht men daar vergeefs naar. Het Mnl. Wdb. kent met deze betekenis *na ende nu, vore ende na, na ende vore*; het Ned. Wdb. *voor en na, na als voor*, maar *uit* past in een dergelijke verbinding eigenlijk niet. Het Mnl. kent wel *uut ende uut*, maar dat betekent: ten einde toe.

C.D.V.

Uit de tijdschriften. (September-Oktober).

De Gids. Sept. M. de Vroede leverde een beknopt artikel *Bij de honderdste verjaring van het Eerste Nederlands Congres*, om op de betekenis van deze toenadering te wijzen.

Okt. In de *Bibliographie* beoordeelt Maurits Uyldert beknopt de beide delen van G. Knuvelder's *Handboek van de Geschiedenis der Nederlandse Letteren*.

De Nieuwe Stem. Sept. B. Hunningher geeft enige beschouwingen over *De toekomst van het Nederlandse toneel*.

Critisch Bulletin. Sept. In een artikel *Siegfried van Praag of op zoek naar het verloren paradijs* waardeert David Scheinert deze veelzijdige en vruchtbare auteur ook als romanschrijver. - Anthonie Donker beoordeelt het zevende deel van de *Geschiedenis van de letterkunde der Nederlanden* door C.G.N. de Vooys. - A. Marja beoordeelt het *Panorama der Nederlandse Letteren* van J. Haantjes en W.A.P. Smit. Blijkens het opschrift 'Requisitoir van een lezer' brengt hij ernstige bezwaren ter sprake.

Roeping. Juli-Aug. Luud Stallaert schrijft met bewondering over de poëzie van Marsman (*Ontmoeting in het donker*).

Streven. Okt. M. Brauns S.J. publiceert een studie over *Guido Gezelle en de mens*.

Het Boek van Nu. Sept. G. Stuiveling beklaagt zich dat *Ons proza in het buitenland* door vertalingen slecht vertegenwoordigd is: de belangrijkste auteurs werden in de laatste jaren niet gekozen. Ook P.H. Ritter schrijft over *Vertalingen*, die te vaak oorspronkelijk werk verdringen. F.W. van Heerikhuizen vestigt de aandacht op *Twee dichteressen*: Louise Moor en Hanny Michaelis. - Gerard van Eckeren (*De werkelijkheid van het onredelijke*) bespreekt werk van Rico Bulthuis. - G. Stuiveling waardeert *De humor van Henriette van Eyk*. Verder bevat deze aflevering nog korte boekbesprekingen.

Dietsche Warande en Belfort. Aug.-Sept. In de *Kroniek der Poëzie* beoordeelt Albert Westerlinck uitvoerig en waarderend *De poëzie van Reninca* (*Een lied der Mensheid*). Onder de *Boekbesprekingen* betreurt A. Westerlinck *De inzinking van Decorte* en beoordeelt hij als debutanten de jonge Vlaamse dichters Jos. Cuveliers en Johan van Mechelen.

Nieuw Vlaams Tijdschrift. Juli. Aug. Corbet verzamelde en verklaarde allerlei *Muziektermen in onze Middeleeuwse Letteren*.

Aug. Herman Liebaers leverde een studie over *Hélène Swarth tussen Gids en Nieuwe Gids*. Op grond van haar uitgebreide korrespondentie met Pol de Mont beschrijft hij haar afwisselende medewerking aan beide tijdschriften en haar vervreemding van De Nieuwe Gids-kring omstreeks 1888.

De Vlaamse Gids. Sept. Drie schrijvers geven uitvoerig hun oordeel over de romans van Anna Blaman: Adriaan de Veer (een *veel omstreden figuur*) onvoorwaardelijk prijzend, Albert Helman (*Pseudo-erotische*

Bla-Bla) vlijmscherp veroordelend en Jan Walravens (*De Boodschappers van Kronos. De Gevangenen van Anna Blaman*), die een middenstandspunt inneemt, maar toch in hoofdzaak ongunstig oordeelt, ook over stijl en compositie. - Jan Schepens schrijft in de rubriek *Vlaamse Letteren* over *Streuvels en Timmermans*, waarbij hij bezwaren uit tegen Em. Janssen's boek over *Stijn Streuvels en zijn Vlaschaard* en tegen M.E. Tralbaut (*Zó was de Fé*). - René Heytens vervolgt zijn artikel over *Het symbool in de dichtkunst*.

Okt. René Heytens vervolgt zijn studie over *Het symbool in de dichtkunst*. - In de rubriek *Vlaamse Letteren* schrijft Jan Schepens over *Maurice Gilliams of het Temperamentsverschil*, naar aanleiding van het dagboek *De Man voor het Venster* en het essay van Paul De Vree over deze auteur. - J. Greshoff geeft *Korte kritische kanttekeningen*, nl. over Daum, H. van Grevelingen, Hammacher, Van der Leeuw en Van Vriesland.

Ons Geestelijk Erf. Aug. Een breed opgezette studie wijdt P. Pacificus van Herreweghen O.F.M. aan *De Leuvense bijbelvertaler Nicolaus van Winghe. Zijn leven en zijn werk*.

Ons eie boek. Junie. François Malherbe herdenkt de medewerker H.A. Mulder, als verdienstelijk dichter en criticus. Ook aan E.C. Pienaar wijdt hij een *In memoriam*. De verdiensten van de hoogleraar en lexicograaf J.J. Smith worden herdacht door W. Kempen. Uitvoerig is in deze aflevering de rubriek *Op die Taalwerf* door Taalman, waarin hij o.a. betoogt dat ‘Prof. Bosman nader aan die waarheid was as wat hy kon bewys’, toen hij de oorsprong van het Afrikaans voornamelijk zocht in de zeventiende-eeuwse volkstaal. In het *Kritiese Bulletin* beoordeelt Tj. Buning *Die Held* van C.M. van den Heever, en Gerhard Beukes *Leiers* van Abr. H. Jonker. - F.C.L. Bosman beoordeelt dramatisch werk van H.A. Fagan (*Die nuwe wêreld en ander toneelstukke*) en van J.F.W. Grosskopf (*Die daad van Koedri, Padbrekers*). - J. Greshoff schrijft een *Kroniek* van het ‘letterkundige lewe in Nederland’, terwijl Ernst van Heerden de verzenbundels *Helicon*, onder redaktie van Ed. Hoornik, bespreekt.

Standpunten IV, No. 2. A.P. Grové behandelt *Enkele tendense in ons jongste liriek*, ten bewijze ‘dat die langverwagte nuwe lewe in ons poësie deurgebreek het’. - Ernst van Heerden (*Die Digter as vertaler*) toont aan hoeveel de verzen van Elisabeth Eybers in de Engelse vertaling verloren hebben. - J.F. Brockway (*Dutch poetry in an English translation*) toont zich weinig ingenomen met A.J. Barnouw's vertalingen in *Coming After*. - Mea Nijland-Verwey geeft *Enkele herinneringen aan Albert Verwey*, waarin zij het karakter van haar vader treffend tekent.

Studia Neophilologica XXI, No. 2-3. H. Fr. Rosenfeld publiceert *Neues aus der zweiten Partie des Spiegel Historiael des Philipp Utenbroeke*, nl. een fragment met 66 nieuwe verzen, die niet tot een van de tot nu toe bekende handschriften behoren. Daarnaast is de Latijnse tekst afgedrukt.

C.D.V.